

ESKİ KİLİSE TARİHİ

III. JULİEN'İN ÖLÜMÜNE KADAR İMPARATORLUK'TA KİLİSE

IV. BEŞİNCİ ASRA KADAR KİLİSE BABALARI DÖNEMİ

PROF.DR. M. HANS LIETZMANN

LİTERATÜRK academia

ESKİ KİLİSE TARİHİ

PROF.DR. M. HANS LIETZMANN

3-4

ESKİ KİLİSE TARİHİ
3.CİLT

III. JULİEN'İN ÖLÜMÜNE KADAR İMPARATORLUK'TA KİLİSE

Yazan
Prof.Dr. M. Hans LİETZMANN
Berlin Üniversitesi Öğretim Üyesi

Fransızcası
Prof.Dr.André JUND

Türkçesi
Prof.Dr. Mehmet AYDIN
N.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

LİTERATÜRK academia

Eski Kilise Tarihi

3. ve 4. Cilt

© LITERATÜRK academia 104

İnceleme – Araştırma 93

Şubat 2016

Editörler: **Mehmet ATEŞ – Salih TİRYAKİ**
Genel Yayın Yönetmeni: **İsmail ÇALIŞKAN**

ISBN 978-605-337-084-0

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: **16195**

Kapak Tasarım: **NKM Medya**

Baskı Öncesi Hazırlık: **Mehmet ATEŞ**
meh_ates@hotmail.com

Baskı & Cilt: **Sebat Ofset Matbaacılık**

Fevzi Çakmak Mh. Hacı Bayram Cad. No. 57 Karatay/KONYA
Tel: +90.332.342 01 53 sebat@sebat.com
KTB S. No: **16198** - Basım Tarihi: **ŞUBAT 2016**

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -

AYDIN, Mehmet
Eski Kilise Tarihi 3. ve 4. Cilt

ANAHTAR KAVRAMLAR
- key concepts -
1. Hıristiyanlık, 2. Kilise, 3. Kilise Tarihi

LITERATÜRK academia

"LITERATÜRK academia", **Nüve Kültür Merkezi kuruluşudur.**
nuvekultur.com
nuve@nuvekultur.com
romantikkitap@gmail.com

M. Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı Alt Kat No: 35-36-41
Meram / KONYA Tel: 0.332.352 23 03 Fax: 0.332.342 42 96

Alemdar Mah. Himaye-i Etfal Sok. Aydoğmuş Han Nu. 7/G
Cağaloğlu / İSTANBUL Telefaks 0.212.511 37 86

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN YIKILIŞI VE ONARIMI

M.S. 200 yılına doğru Valérien, Persler tarafından hapsedilirken; oğlu **Gallien**, iç ve dış düşmanlara karşı ümitsizce mücadele veriyordu. Uzun zamandan beri korkulan ve geciktirilmesi için durmadan gayret edilen bir olay, korkunç bir gerçek olarak tamamlanmıştı. Bu, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıydı.

Bu trajik dönemle ilgili tarihi gelenek, bir harabeler alanıydı. Hiçbir bütüncül bir açıklama, hiçbir yüksek ruh, bir tek düşüncede olayların çokluğunu, gruplandırmamıştı. İşkence, dünyanın uzaklarından bize kadar, sadece acının hudutsuzluğunu hissettiren münferit şikâyetler getirmişti.

Frank çeteleri **Rhin'e** çıkmışlar, **Gaule**'u geçmişler ve İspanya'ya girmişlerdi. **Tarragone**, alınmış ve yağmalanmıştı. Yabancılar, on iki yıl bu bahtsız şehirde ikamet etmişler ve aralarından bir kısmı, fırsat bulunca Afrika'ya geçmişlerdi. Ancak onların izlerini orada kaybediyoruz. İki asır boyunca güçlü **Lime Suru, Rhin**'in sağını ve **Tuna** bölgesini korumuştu. Fakat bu defa da Almanlar bu bendi aşmışlar ve **Forét-Noire**'a yerleşmişlerdi. Artık o andan itibaren **Lime Suru,** kesin olarak imparatorluk için kaybedilmişti. Tabii ki Almanlar, Rhin'de kalmamışlardı. Bir ordu Rhône vadisini işgal etmiş, yağmalayarak denize kadar ilerlemişti. Diğer bir ordu, Alpes'leri aşmış, yukarı İtalya'ya ulaşmış ve **Ravennes**'i tehdit etmiş, nihayet Milano'da **Gallien**'e mağlup olmuştu. Başka Alman kabileleri ile ve **Sarmates**'larla birleşen **Goth**'lar, Balkanların üst bölgelerini yıkmışlar, Karadeniz'i geçmişler ve **Trabzon**'u yağmalamışlardı. Daha sonra da boğaz şehirlerini istila etmişlerdi. 260 yılından sonra, onların akınları durmadan yoğunlaşmıştı. Sahildeki bütün şehirler, büyük zarar görmüşlerdi ve Efes'deki ARTEMİS Tapınağındaki yangın (262), Antik Akdeniz medeniyetinin yakındaki yıkılışını haber veren bir işaret ışığı olmuştu. **Goth** sürüleri, durmadan, huduttaki ge-

dikleri aşıyorlardı. Hatta onlar, Yunanistan'a sızmışlar ve Atina'nın önüne karargahı kurmuşlardı. Aynı dönemlerde, Perslerle-İmparatorluk arasındaki doğu sınırı düşmüştü ve Doğu Süvarileri, Antakya'ya saldırmışlar ve Küçük Asya'nın bir kısmına geniş şekilde yayılmışlardı.

Gallien, bütün yiğitliğine rağmen, her yönden kendisini sıkıştıran tehlikeleri gidermeye muvaffak olamadı.[1] En çok tehdit edilen bölgeler, bizzat yardımlaşmışlar ve imparatorluktan bağımsız devletler teşkil etmişler ve onlar da kendilerini koruma ölçüsünde görünerek, imparatorluğa düşman hale gelmişlerdi. Batı'da, Rhin tümeni, savaş adamı **Postumus**'u imparator ilân etmiş, Gaul'de, Büyük Britanya'da ve İspanya'da bulunan bu tümenin kolları, O'nun otoritesini tanımışlardı. O, **Tréves**'i ikametgahı yapmıştı ve onu bir Surla çevirmişti. Onun güzel limanı **Porta Nigra**, hâlâ bugün, devrin Romalılarının inatçı iradelerine tanıklık yapmaktadır. Batı'da, Roma İmparatorluğu'nun başına ne gelirse gelsin, Roma medeniyeti, var olmaya devam edecektir. Çok geniş bir alan üzerinde **Postumus**, saltanatının onlarca yılı esnasında (258-268), düzeni ve güvenliği sağlamıştır. Ancak, O'nun halefleri olan **Victorinus** ve **Tetricus**, işlerini ileriye götürememişlerdi.

Doğu'da ise, Valérien'in başarısızlığından sonra, kervanların durak yeri olan, zengin ve güçlü site **Palmyre**, organize edilen yeni devletin merkezi olmuştu. Bu devlet önce Roma'nın formel tasvibiyle oluşmuş, daha sonra kendi otoritesiyle, Fırat sınırı üzerinde Akdeniz medeniyetini savunmuştu. Palmyre vatandaşı **O denath**, kral vekili olarak tanınmış, onun ölümünden sonra eşi **Zénobie**, Augusta ismini almış ve küçük oğlu **Vaballath**'ı, imparator olarak ilân etmişti. Bunlar, Persleri başarısızlığa uğratan ve hâkimiyetini Suriye'den, Küçük Asya'ya ve Mısır'a kadar yayılan bir imparatorluk kurmuşlardı. Ancak bu hakimiyet de on yıldan fazla devam edemeyecekti.

Gerçekte inanılmaz bir olay tamamlanmış, bir mucize gerçekleşmişti. Bin yaradan kanayan imparatorluk, son güçlerinde toparlanmıştı. En kötü düşmanlarını püskürtmüştü ve dağınık uzuvlarını yeniden birleştirmişti. 268 yılında Gadre gölünde bir Alman ordusunu, **Claude** yok etmişti. Bir sene sonra, 300.000'den fazla bir ordu ile Yunanistan'ı ve Kuzey Balkan ülkelerini işgale den Goth'lara saldırmıştı. Öyle bir korkunç bozgun olmuştu ki

---

[1] Cf. le panégyrique 8 adressé à Constance, chap. 10, 2[édit], (Baehrens).

Goth'lar, bir asır boyunca büyük göçlere girişecek kabiliyetleri kalmamıştı. **Aurélien**, hududu **Tuna**'ya getirmiş ve **Dace**'i **Eyaleti** muhteşem bir şekilde, **Trajan** tarafından fethedilerek, koloni bölgesi olarak Alman kabilelerine terke dilmişti. O, Almanları, yukarı İtalya'dan atarak doğuyu işgal etmişti. Şaşırtıcı bir hızla **Zenobie** güçleri, **Aurélien**'in hücumları karşısında ezilmişlerdi. Kraliçe tutuklanmıştı ve boyun eğmek istemeyen başkent, harab edilmişti (273). Yıllara meydan okuyan binalar, o şehrin eski ihtişamını hâlâ bize göstermektedir. Büyük tapınak ve geniş avlusu, sayısız kruazelerdeki uzun kolonlar, küçük tapınaklar, mezarlar, mahalli heykel âbideleri, hâlâ palmiyelerin arasında var olmaya devam ederek, uzaktan çölün ortasında parlak bir ışık gibi görünmektedirler.

Nihayet **Aurélien**, Batı İmparatorluğunu işgal etmiş ve imparator **Tetricus**, ona, mukavemet etmeden teslim olmuştu. Böylece **Aurélien**, 274 yılında çift zaferi kutlamış ve kendisine **RESTİTUTOR IMPERİİ** ünvanını vermişti. O bunda haklıydı, çünkü gerçekten imparatorluğu yeniden kurmuştu.

O, bu işte, **Emése**'in kesin savaşında güneş Tanrısının yardıma mazhar olmuş, zuhuru ile, ordularını güçlendirmişti ve onları zafere götürmüştü. Buna karşı **Aurélien** şükür ifadesi olarak, **Emes**'deki **ELAGABALE** tapınağına önemli bağışlar yapmıştı. Emes, güneşin antik şehriydi. Ayrıca o, Roma'da, **Via Frattina** yakınındaki **Corso'da** Compus Agrippae **üzerine, muhteşem bir güneş tapınağı yaptırmıştı.** Palmyre Tanrılarının imajları, mabedde, diğer armağanların arasında bulunuyordu. Fakat Aurélienin taptığı Tanrılar, Elagabale Tanrısı ve mabeddeki Tanrılar değildi. Yenilmez Güneş Tanrısının imajı olan **Sol Invictus**'u, Aurelien, paralarının üstüne kazıtmıştı ki bu bir Roma imajıydı. Pontifikal kolejin yaptığı kült, bir Roma koleji kültüydü. Kış gün dönümü bayramındaki oyunların bir Roma karakteri vardı.[2] Bu ışıkları ile bütün milleti aydınlatan ve halkı Roma İmparatorluğu'nun gücüne boyun eğdiren imparatorluğun semavi koruyucusu olan Güneş-Tanrısına, Aurélien'in bir saygısı idi. Bu kült, belirli bir Tanrısal varlığı konu olarak almıyordu. Fakat, bin şekil altında minnet edilen bir tek Tanrı, güneş yıldızında yüce vahyini takdim ediyordu. Roma milli kültü şekli al-

---

[2] G. Wissowa, Religion und kultus der Römer, 2e édit, 367. F. Cumont, Les Religions Orientales, 4e édit, p. 106.

tında antik bir Monoteizm, imparatorluğun yeni Tanrısı imajını yaratan, güneşe yapılıyordu.[3] Kısaca, bir Tanrı, bir imparatorluk ve bir imparator, Aurélien'in hedefi böyleydi.

Kesin askeri zaferleri kazandıktan sonra, kötü ekonomiye karşı savaşmak istemişti.

O, önce para sistemini ıslah etmeye teşebbüs etmiş, ziraatı kayırmış ve eyalet bürokrasisinin zimmetine, para geçirmesine muhalefet etmişti. Bütün bu vaat dolu denemeler, hudutların savunması amacını güden projelerle birleşiyordu. Ancak bütün bu ümitler, bir cinayetle harab olmuştu. 275 Ağustosunda komplocu bir grubun darbesiyle Aurélien düşmüştü. Halâ Roma'da, onun faaliyetini hatırlatan görkemli bir âbide, başkentin etrafına çevirdiği sur ayaktadır. O vakte kadar açık şehir olan Roma'yı muhtemel saldırılara karşı korumak için Sur'u yaptırmıştı. Daha yakınlarda Rhin ve Tuna üzerine yaptırdığı Tabyalar, Suriye'nin çölündeki kaleler, Roma'nın duvarlarıydı.

Aurélien'in ölümünden dokuz yıl sonraki dönemde, yedi imparator ve antisezar, iktidar için tartıştılar ve bu dönem, hem sınırlardaki savaşlarla ve yağma akınlarıyla hem de karışıklıklarla ve hüzünle damgalanan dönem olmuştu. Fakat yine de beklenen büyük istila, meydana gelmemiş ve 260 yıllarının ve sonrasının sıkıntıları tekrarlanmamıştı. Her şeye rağmen imparatorluğun birliği, 17 Kasım 284 yılında **Numerianus** cinayetinden sonra, **Doğu Ordusu, Aurélien**'in gücünü ve iradesini devam ettiren bir adamı imparator ilan ettiğinde, sağlanmış oldu ve ona kader, yirmi yıl saltanatta kalma imkânı verdi. Bu adam **Caius Aurelius Valerius Diocletianus** idi. Onun seçimi sırasında O, imparatorluğun garnizon komutanıydı. O, Dalmatie kökenliydi ve onun gerçek ismi **Dioclés**ti. O, basit bir askerdi ve farklı cephelerde hizmet yapmıştı. Resmi rütbeler kazanmıştı ve muhafızlığa kadar yükselmişti. İmparator **Carus**'un ve oğlu **Numérianus**'un çevresinin güvenini kazanan bir makam elde etmişti.[4] Numérianus'un kardeşi olan **Carinus** Batı'da, **Auguste** ismi ile kumandanlık yapıyordu ve ordusu ile birlikte yeni imparatora karşı saldırıya geçmiş ve öldürüldüğü zaman da zaten devrilme noktasında bulunuyordu. O andan itibaren **Dioclétien** tartışmasız bir hâ-

---

3 Cf.t. II, p. 28.

4 Prosopoğr.imp.Rom,I,2édit,332,no 1627

kimiyete sahip olmuştu. O, önce, işgal ettikleri makamların devamı konusunda endişe eden hanedanlığın taraftarlarını sakinleştirmişti. İmparatorluk tâcını almak için, **Carinus**'un ihmal ettiği Batı askeri işleri, Dioclétien, kendisinden daha genç olan arkadaşlarından birisi olan **Pannonie** kökenli **Maximien'**e vermişti. O'na M. Aurelius Valerius Maximianus ismini vererek, kardeş yapmış ve O'na **Sezar** ünvanını vermişti.

Bu iki adamda da biyolojik şecere ağacı eksik bulunuyordu. Onlar bu eksikliği, semavi şecere ile doldurmuşlardı. **Dioclétien, Jovius** veya **Jüpiter'in nesli ismini alırken; Maximien, Herculius** ismiyle yetinmişti. Böylece, aralarındaki ilişkiler, açıkça gerçek doğrulukla belirtilmişti. Hatta, açıklayamayacağımız şartlar içinde, kısa bir zaman sonra **Maximien, Auguste** ismini almış ve kamuoyu açısından ağabeyinden üstün bir seviyeyi işgal etmişti. Bu büyük asker, daima buyruk altında telâkki edilmiş ve **Dioclétien**'den spiritüel yüksekliği de daima tanınmıştı. O, Yukarı Rhin'den, Cermen ordularını püskürtmüş ve Gaul'de, çok tehlikeli bir ayaklanmayı bastırmıştı. Bu isyanın köylülerine **"bagoudes"**lar denmişti. Fakat o, Rhin'in donanma komutanı olan, **Carausius** isimli bir Celte'in bağımsızlığına engel olamamıştı. Carausius, İngiltereyi üst olarak almıştı ve postumus örneği gibi hâkimiyetini tesis etmişti. Onu, saldırılmaz hale getirmek için de meşruiyet içinde görünmüştü.

Bir Mart 293'te imparatorluk hükümeti, kesin bir organizasyon yapmıştı. Bu organizasyon, Dioclétien'in hukuki ve askeri projelerine uygun olarak yapılmıştı. O ve Maximien, hakimiyeti paylaşan saltanatta olan imparatorlardı. Dioclétien, Doğu'da saltanat sürüyordu. Maximien ise, Batı'da, başarıyı temin için, her iki Auguste, Sezar ünvanını taşıyan birer prens seçmişlerdi. Bu prens, imparator adına bir bölgeyi yönetecekti. Bu iki Sezar, Auguste'lerin evlatlıkları ve damatları olmuşlardı. Dioclétien, **İllyrien** asıllı C. Galerius Vâlerius Maximianus'u seçmişti ve O'na aksiyon bölgesi olarak Tuna bölgesini vermişti. Maximien de M. Flavius Valerius **Constantius**'u seçmişti. O da, doğum yeri belli olmayan bir **İllyrien**'di. Daha sonra, o, büyük Constantin'in babası olduğunda, ona meşhur bir köken atfedilmiştir. O, Gaule'u ve Büyük Britanya'yı almıştı.[5] O ilk görevinin **Carausius**'u yenmek olduğunu düşündü. Önce Boulogne'u, çevre ülkeleri ve Rhin ağzı bölgeleri

---

[5] Cf. E. Stein, Geschichte des spârömischen Reiches, 1, 99.

fethetmişti. Britanya'yı alacağı bir deniz filosu için iki yıl harcamıştı. Almanlara ve Fransızlara karşı savaşarak önemli bir başarı kazanmıştı. Öyle ki 300 yıllarına doğru İmparatorluğun kendisine verilen bölgesinde gerçek hâkim olmuştu. Yani, Gaule'de ve Büyük Britanya'da. Bu arada Maximien, Afrika'da savaşmıştı. Galère'de yıllarca savaştan sonra, Tuna sınırını korumuş ve Tuna ile Drave ve Balaton arasına geniş bir koloni alanı kurmuştu. Buraya, sınır halkalarını yerleştirmişti ve **VALERİA** adını verdiği yeni bir eyalet kurmuştu.

Dioclétien, askeri işleri, meslektaşlarına isteyerek emanet etmiş ve 295 yılında Mısır'a hareket etmişti. Orada çıkan bir isyan **Achilleus** adına Sezar karşıtı bir ilânla sonuçlanmıştı. Bu isyan sekiz ay sürmüştü, sonunda İskenderiye alınmış ve **Achilleus** öldürülmüştü. İsyan halindeki ülke ve onun başkenti, sert şekilde cezalandırılmıştı. Ancak daha sonra, mahirane tedbirlerle bazı yönetim düzeni tedbirleri hafiflemiş, diğerleri de savunma halinde sınırlara yöneltilmişti. Yine de bir başka tehlike beliriyordu. Çünkü Persler, tehdit edici hale geliyorlardı. Dioclétien, Galère'i, ciddi bir bozguna maruz kaldığı Mezopotamya'ya göndermişti. Bir yıl sonra yani 297 yılında, Tuna ülkelerinden topladığı askerlerle geri gelmiş ve Persler üzerinde Ermenistan dağlarında kesin bir zafer elde etmişti. Varılan antlaşma, imparatorluğa, Yukarı Fırat ve Dicle'den, Van gölü çevresine kadar uzanan alanda büyüme fırsatı vermişti. Bu, kuzey Ermenistan'da, imparatorluğa hâkim bir durum sağlamıştı ve uzun süre Pers hücumlarına karşı onu korumuştu. Selanik'teki zafer kemeri, kabartmaları ile, bu mutlu seferin zaferini kutlamaktadır.

Bütün bu seferlerle, kesin bir sonuç elde edilmişti: İmparatorluk, kendisine güvenlik sağlayan sağlam bir sınırı yeniden bulmuştu. Asrın ortalarına doğru var olan şeylerle yapılacak mukayeseden, önemli bir sonuç çıkarılabilir. Fakat bu sonucu elde etmek için, orduyu önemli şekilde takviye etmek zorunluluğu vardı. Bu da, devletin gelirlerini artırmayı gerekli kılıyordu. Bunun için de, kamu düzenini sağlamak, metodlu ve kararlı yönetmek ve her şeyden önce iç savaşlara ve Antisezar ilânlarına son vermek gerekiyordu. Yine bunun için, Devletin, yeniden teşkilatlandırılması zarureti vardı. **Dioclétien** bunu anlamıştı ve sonuca doğru gitmişti.

Özellikle imparatorluk, gücünü paylaştırmıştı. Çünkü savaş yapacak bir generale ihtiyacı vardı. Bu, denemelerden sonra ordu tarafından Anti-Sezar

ilân edilecekti. Dioclétien ona, birden ve anında, daha sonra ancak ordu güçlerine müracaat ederek geri alabileceği bir şeyi vermişti. Dioclétien'in manevi üstünlüğü ki onu Maximien severek itiraf ediyordu, hükümette birliği temin ediyordu. İktidarın kolektif olarak icra edildiği eski Roma geleneğine zıt olarak, imparatorluğun yarısı, özel alan olarak ikinci imparatora verilmişti. Böylece, varis olan iki prensin atanması, imparatorluğun yeni rejimini sağlamlaştırma endişesinden kaynaklanıyordu. Dioclétien'in oğlu yoktu. Bunun için onun, monarşik bir miras fikrini reddetmesi ve bir evlat edinmesi normaldi. Maximien'in, Maxence isimli on üç yaşında bir oğlu vardı, bunu gönülsüz şekilde onaylamıştı. Bu **"Sezarlar"**, imparatorlukta işgal ettikleri durum nedeniyle, yönetim ve askeri faaliyetler icra etmemektedirler (Çünkü varis olan bir prensin görevi yoktu). Fakat **"Augustes"** düzeni ile ve onların adına yönetim ve askeri faaliyetler yapabiliyorlardı.

Çok akıllı bir şekilde Dioclétien, dış vasıtalarla imparatorluğun liyakatini, geçmiş yıllarda görünen kralların liyakatinin üstüne çıkarmıştı. Tanrılaşan eski krallığın parlak miti sönmüştü. Sivillerin ve askerlerin arasında birçok kişi, böyle ilahların başlarının düştüğünü görme zevkini tatmıştı. Uyanık bir psikolog olarak Dioclêtien, zahirde daima etkili olan güce başvurmuştu. O, Doğu modasında altınla süslü ipek elbise ve incilerle süslü güzel ayakkabılar giyiyordu. Oturumlarda önüne kim çıkarsa, Persler gibi ona saygı göstermek zorundaydı. Yani diz çökerek, imparatorluk eteğini öpüyordu.[6] Bundaki resmi anlam **"tapmaktı"**. İşte paralar üzerinde **Aurélien**'den itibaren karşılaşılan **"Efendimize ve Tanrıya"** yazısının anlamı böyle açıklanabilirdi. Bu, konuların retoriğiydi. Dioclétien'in Tanrılaştırıldığı söylenebilir. Bu da çok makuldü. Fakat, Aurélien gibi o da kendisinin, yönetmek için, Tanrı tarafından seçildiğine ve sonuç olarak en yüksek himaye edicinin altında bulunduğuna ve en kutsal misyonla görevli olduğuna inanıyordu.[7] Bu da ona, ahlâki bir otorite veriyordu.

İmparatorluğun yönetimi, tam bir değişime maruz kalmıştı. O'nun temeli, yerel sınırların yeniden gruplandırılmasına dayanıyordu. Eski eyaletler,

---

6 Gothorfredus, sur cod. Theod, 6, 8. Alföldı, Römische Mitteilungen, 1934, 6.

7 A.D. Rock, dans Harvard Theol. Review, 1930, 264. Norman H. Baynes, dans Journ, of Roman Studies, 1935, 83.

parçalanmıştı. 297 yılının tarihini taşıyan bir liste, bize kadar ulaşmıştır.[8] Bu, 96 yeni eyalet zikretmektedir İtalya'da bundan hariç kalmamış ve en az 9 eyalete bölünmüştü. Yüksek yönetim birliği (Diocèse), bu eyaletlerin çoğunu kapsıyordu. Roma İmparatorluğu'nda, 96 eyaleti gruplayan 12 **Diocèses** vardı. Eyaletlerin başında, senatoryal düzeyde veya süvari düzeyine ait valiler, **Correcteur**'ler, danışmanlar, proconsuller bulunuyordu. **Diocèse**, vekaletle yönetiliyordu. Yani, imparatoru temsil eden meşru anlamda biri yönetiyordu. Bu şahsa, **Praefetus Praetoria** veya garnizon komutanı ünvanı veriliyordu. Tabii ki **Dioclétien'e** bağlıydı ve askeri bir komutanlığı icra ediyordu. Constantin bu görevi tamamen sivilleştirmişti.[9] Her imparator, hükümetin şefi olan bir **Şanselier** tayin ediyordu. Bu görevin iktidarı, imparatorun görevinin uzandığı yere kadar uzanıyordu.[10]

Yönetim sınırlarının bu yeni sınırsızlığı icra edilirken, vergi problemleri daima endişe verici bir teşebbüs oluyordu. Bunun için en basit yollarla, imparatorluğa parasal imkân sağlayacak yeni bir prensip düşünüldü.[11] Katkıların büyük bir kısmı doğaldı. İmparatorluğun verimli toprakları, kaba bir şekilde bu topraklar ve onu ekenleri içine alacak şekilde vergilendirilmişti. Böylece hem toprak hem de insanlar bütün bir vergi birliği oluşturuyordu. Buna **jugum** ve **caput** deniyordu. Böylece yıllık olarak tespit edilen gelirler, vergi birliğine göre, hızlı şekilde Diocésesler ve eyaletler arasında, sonra da siteler arasında taksim ediliyordu. Belediye yönetimleri, bölgelerin vergi alanlarını teferruatlı şekilde biliyordu ve her mülk sahibinin ödeyeceği payı, hesap edebiliyordu. Belediye meclisi **Décursion**'ları orada oturuyorlardı ve onların aileleri de, devletlerinin varisi liyakatine sahip olarak, vergi bütününden sorumluydular. Bütün imparatorluk, en sık ilmikler ağı ile kaplanmıştı. Bundan kurtulmak fevkalade zordu. Böylece **Dioclétien** hedefine ulaşmıştı ve seleflerinden daha çok yüksek gelire sahip oluyordu. Fakat mademki vergi aşağı yukarı eşit taksim edilmişti, uygulama da vukuatsız olmalıydı. Bu yeni metod teb'a tarafından gerçek bir ıslahat olarak karşılanmıştı.[12]

---

8 Le Laterculus Veronensis, piblié par Seeck, Notitia dignitatum, 1876, p. 247-253. Mommsen, Ges. Schriften, 5, 561-588.

9 Mommsen, Ges. Schriften, 6, 266.

10 Mommsen, ibid, 6, 284.

11 Seek, dans pauly-Wissowa, 3, 1513-1521. Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft, 2, 225.

12 Cf. Wilcken, dans Archiv für papyrusforschunğ, 11(1935), 312.

Şayet, geçmiş yılların zorlukları ve karışıklıkları dikkate alınırsa, bu vergilendirmeye razı olmak gerekiyordu. Ancak, Dioclétien, imparatorluğun ekonomik hayatını yükseltmek için yapmış olduğu teşebbüslerde yeterince mutlu olmamıştı. Tamamen harab olmuş para değerini düzeltmek için ciddi çaba sarfetmişti. Altın kuruşa sabit bir ağırlık vermek istemişti. Çünkü onun değişen değeri o zamana kadar, tartı ile tespit edilmişti. Fakat onun bu denemeleri müteredditti ve projeleri değişkendi. Alaşım sonucunda, tamamen değeri düşmüş, Dinar'a muhalefetle, saf gümüşten yeni bir para, **Miliarense**, dövdürmüştü ki bu, bir İsviçre frankına denk geliyordu. Yahut, **Follis** denilen 3 veya 4 santim değerinde bir alaşım parası dövdürmüştü. Fakat, bu yeni para sisteminin kurallı ve sürekli reformları, bundaki etkisizliği göstermekte ve bazı işaretler, birçok yerlerdeki para değeriyle ilgili kötü tedbirlerin, karışıklığı daha da artırdığını düşünmeye yol açmaktadır. Bu durumda imparator, kanun yolu ile, ekonomik enflasyonun sonuçları ile hayat pahalılığını durdurmayı denedi ve 301 yılında Pazar kurunu sabitleyen meşhur fermanını yayımladı.[13]

Bu fermanın girişinde, tedbirsiz şekilde fiyatları yükselten açgözlü insanların, hayat pahalılığına sebep oldukları sert bir şekilde belirtilmiştir. Veren veya alan kim olursa olsun, müteakip listede belirtilen fiyatı aşarsa, ölüm cezasına çarptırılacaktı. Aynı ceza, mal stoku yapan tüccara da uygulanacaktı. Nakliye masrafları, sabit fiyatların artmasına sebep olmamalıydı. Çünkü bu tarife, istisnasız şekilde imparatorluğun her yerinde geçerliydi. Ferman bölümlere ayrılmış olarak, malların miktarlarının sayımına geçmektedir. Önce sebzeler, şarap, yağ ve et zikredilmekte, sonra, her türlü insanın ihtiyaç duyduğu veya arzu ettiği eşyalar zikredilmektedir. Fiyatları sabitleştirilen sadece eşyalar değil; altının ve gümüşün maximum değeri de sabitleştirilmiştir. Bu, paranın değerinin istikrarı anlamına geliyordu. Fiyatlar, tamamen doğru bir ekonomik prensibe göre ayarlanacak ve çok makul olarak takip edecekti. Meselâ, traş olmak 4 fenikti. Eşekçi günde 36 fenik alacaktı. Dil ve Geometri öğreten öğretmen, her öğrenciden 3,60 Marcs, alacaktı. Avukat, bir davadan 18 Marcs alacaktı. Buğdayın 100 kg'ı 6 Marcs 43 idi. Yarım kg sığır eti, 22 fenikti. Bir litre zeytin yağı, 32 fenikti veya üstüydü.

---

[13] Corpus ınscr. Lat, III, p. 801. cf. Dessaw, İnscr. Latin, 642. Mommsen et Blümner, Der Maximaltarif des Diocletian, 1893. Blümner, dans Pauly-Wissowa, 5, 1948-1957.

Yarım kg tereyağı, 44 fenikti. Bütün bunlardan, hayat pahalılığı konusunda yeterli bir fikre sahip olunabilir ve bir işçiye, küçük bir şehirdeki bir adama veya bir bilgine, listede bulunan tatlılara ne kadar kendini verebileceği hesap edilebilir. Ayrıca bir piskoposun, yüzlerce fakiri beslemesi için, yardımcılarına ne kadar para konacağı hesap edilebilir. Öyle görünüyor ki bu ferman, gerçek anlamda cezai önerilerinin icrası ile bütün sertliğine rağmen, az bir başarı ile sadece Doğu'da uygulanmıştır.[14]

Bu konuda **Dioclétdien**'e sitem edildiği pek bilinmiyor. Tabii ki o, zarar görmüş bir ekonomik hayatı, samimiyetle, kanunlarla ve cezai müeyyidelerle düzeltmeye çalışan ne ilk adamdı ne de son. Bununla beraber o, imparatorlukta düzeni ve barışı kurmuştu ve zaruri olarak artan askeri güçler için yeterli verginin gelmesini sağlamıştır.

Ordu, eyaletlerdeki yöneticilerden kurtarılmış ve yeniden düzenlenmişti.[15] Her eyalet hududu daimi olarak iki tümen tarafından korunuyordu ve yeni tümenler, eskisinden daha küçüktüler bu tedbirler en azından mevcutların takviye gücünü artırmıştı. Hudut orduları o kadar güçlü idi ki onları seyyar bölümlere ayırmak mümkündü ve onları her seferi oluşturan operasyon askerleri ile bütünleştirmek ve onlara imparatorluk sarayının eskortlarını ilave etmek de mümkün oluyordu. Yavaş yavaş bu askerler daimi olmaya başladılar ve bunlara ait olan askerler, sınır askerlerinden (limitocnei) ayrılarak, muhafız askerleri (comitatenses) haline geldiler. Şüphesiz, bu, askeri gücün takviyesinin etkinliğini ve zaruretini ispat ediyordu ve Dioclétien'e karşı yönetilen kötü eleştirileri, askeri yetenekten yoksun ithamlarını yok ediyordu.[16]

Ona yapılan sitemler arasında **"bina yapma çılgınlığı da"** vardı. Ancak bu, bildiğimiz olaylar tarafından doğrulanmadı. O, gönüllü olarak ve muhteşem olarak inşaat yapıyordu. Ancak bunu, düşünerek ve belli bir amaçla yapıyordu. Kendi alanı olarak Doğu'ya kendini vermesi, Antakya veya İskenderiye gibi büyük başkentleri ikametgah olarak seçmemesi sebepsiz değildi. Çünkü o, İstanbul Boğazına yakın bir yer arıyordu. Seçimi İzmit olduğunda, imparator ikametgahı için zaruri olan binalarla şehri donatmıştı. Bu

---

[14] Lactance, De Mortibus Persecutorum, 7, 6, ve 7.

[15] Ritterling, dans Pauly-Wissowa, 12, 1348-1367. E. Stein, Geschichte des spâtröm. Reiches, 1, 166.

[16] Lactance, De Mort, 7, 2, 3, 8 ve 9.

saraylar, sadece hükümdarlık ve aileleri için değildi, kamu binaları olarak, Bazilikler, hamamlar ve tiyatrolar da yapılmıştı. O, imkansıza teşebbüs etmedi ve İzmit'i, Roma'ya denk yapmak istemedi. Bu, başkentini yaptığı zaman, Constantin'in özlemi olmuştu. Hıristiyan yazarlar ona sitem etmemişlerdi. Roma, Viminal üzerinde büyük hamamların içinde, Dioclétien tarafından yükseltilen bir abideye ve Michel-Ange'ın yaptığı bir kilisenin kalıntılarına sahipti. Roma İmparatorlarının, daha çok askeri ve politik nedenlerle ikamet yeri olarak seçmek zorunda oldukları Antakya, görkemli bir binalar dizisini, Dioclétien'e borçludur.[17]

Bu sarayların kalıntıları halâ ayaktadır. Bunlardan birisi, mütevazi bir yapı olan ve Palmyre'e yapılmış olan askeri kamptır ve yüksek subaylar için bir takım salonlar ihtiva etmektedir. Muhtemelen imparator, 296 ve 297 yıllarında, Galère'in, Ermenistan seferini yönetirken, Fırat ordularının ortasında burada ikamet etmiştir.[18] Bu saraylardan birisi de bir emekli sarayı idi. Dioclétien bu sarayı, Adriyatik üzerine Roma kamp planına göre inşa ettirmişti. Bu dikdörtgen şeklindeki muhteşem saray, 180 metre genişliğinde 215 metre uzunluğundaydı. Onun denize bakan süslü bir galerisi vardı. Bunun arkasında imparatorluk binaları ve çok süslü bir portay ile büyük caddeden girilen salonlar bulunuyordu. Bugün Spalato şehrinin evleri, onun yerini işgal etmekte ve çatıya bitişik kubbe kemeri, imparatorun mezarı olmaya tahsis edilmişti. Ortaçağda, Bakire Meryem'e tahsis edilen bir kilise olmuştu.

Yine silah imalathaneleri, şehrin takviyeleri ve sınıra çok sayıda takviyeli şatoların inşaatı da söz konusuydu. Dioclétien ismi, özellikle, güneye doğru yönelen, Fırat'tan Sura kadar, palmyre'e dokunan, oradan Şam'a giden bir yolla,yolun ortasında Basra'ya dönen bir kol ile (Strata Dioclétiana) anılmaktadır.[19] Burada, uygun mesafelerde bu yolun birbirine bağladığı bir takım kaleler inşa ediliyordu veya onarılıyordu.

Dioclétien için imparatorluğun Doğu sınırı, çölün ve Perslerin tehdidi karşısında idi.

---

[17] Malalas, Chron, 12, p. 306-308. Paneg. Eumenii pro inst. Schol, 18, 1 ve 4. Zosime, Hist, 2, 34, 2.

[18] İnşaat tarihinin 293 ve 303 yıllarında olması mümkündür. Cf. Contineau, İnventaire des İnscriptions de Palymyre, 6, no: 2.

[19] Dunand, Revue biblique, 1931, 227-248, 416-434. A. Poidebard, la trace de Rome dans le désert de Syrie, 1934. Fabricius, dans Pauly-Wissowa, 13, 654.

Bir asırlık verimsizlikten sonra, Dioclétien'in saltanatı ile yeni bir mimari çiçeklenme çağı başlıyordu. Ekonomik hayatın tedrici sakinleşmesi, sınırlardaki artan güvenliğe bağlı idi. Bu durum, büyük binaların yapımına neden olmuştu. Roma Forum Bazilikası bunlardan birisiydi. Bu yapı, **Maxence**'le başlamıştı ve Constantin tarafından tamamlanmıştı. Muhtemelen bu yapı, en gurur verici yapı olarak telakki edilebilir. Bugün bulutlara kadar yükselen ve ilk yapıların üçte birinden fazlasını teşkil eden kubbeler, büyük bir hükümranlığı muhafaza etmektedir. Saint-Pierre Bazilikasını inşa etmek için, Bramante, ondan ilham almıştır.

203 tarihini taşıyan Forum Romanum üzerindeki Septime-Sévère'in kemerinden itibaren izi olmayan tarihi alt kabartmalar, yeniden görülmektedir. Galère, Selanik'te yükselen zafer kemeri üzerinde, 297 yılında Perslere karşı yapılan savaşı anlatmaktadır. O, onu, bu sanatın büyük geleneğine layık olan canlı resimler dizisi ile tasvir etmekte ve belli bir anlamda sona erdirmektedir. Hakikatte, aynı sanat türünü takip eden eser üzerinde, Roma'daki Constantin'in kemeri üzerinde, kaynağını, halk duygusunun taze kaynaklarından alan bir sanatın yaratıcı gücü, şekillerden ve geleneksel konulardan endişesiz sergilenmektedir.

III. Asır boyunca, özel ve resmi sanat, sanduka heykelciliğinde çok geniş bir faaliyet alanı bulmuştur. Attique'de ve Küçük Asya'da, özellikle Efes'te ve Karadeniz üzerinde, mermerden görkemli mezarlar yapılmış, dört tarafı süslenmiş, İtalya ve başka yerlere onlar gönderilmiştir. Fakat, asrın ikinci yarısındaki ekonomik çöküş, bu endüstriye son vermişti.[20] Aynı dönemde, Roma şehrinin üretimi bu alanda artmıştı ve sanduka heykelciliğini geliştirmişti. Öyle ki, eserlerin ihracatı ile ve sanatkârların seyahati ile o, uzun süre Batı'da hâkim bir tesir icra etmişti. Hala burada, Antoninsler döneminin sonundaki klâsik eğilimleri devam ettiren ve aslanlarla girişilen büyük av sahnelerini ve insan-keçilerle karışık savaşları temsil eden sahnelerin üstün tutulduğunu gösteren eğilimler görülmektedir. Fakat, III. Asrın ortalarına doğru, Baroque tarzı moda haline gelmiştir. Düzensiz hareketler, dalgalı elbiseler ve dalgalanan saçlar, günün zevki idi.[21] Bu ekolün aksiyonu

---

[20] G. Rodenwaldt, Der Klinensarkophag von s. Lorenzo, dans jahrb. der. Arch. İnst, 1930, 183-189.
[21] Rodenwaldt, Zur Kunstgeschichte der Jahre 220-270, dans Jahrb. Der Arch. Inst, 1936, 82-113.

çok uzaklara yayılıyor ve muhtemelen Baalbek'in yuvarlak, küçük, oldukça tuhaf tapınağında olduğu kadar, Nimègue'nin âbidelerinin süslemelerinde ve yapımında da görülmektedir.

Diğer yandan **Nimègue**'in alt-kabartmaları, yüksek değerli eyalet sanatının tanıklarıdır. Bu sanat, hayret verici bir tazelikle, Rhin ve Moselle halkının gerçek hayatına girerek ve Çiftlik kiralarını ödeyerek, buğdaylarını boşaltarak, Latinceyi öğrenerek ve Moselle'in şarabını içerek onlara görünmekten hoşlanıyordu.[22] Yine, Romalı olan **Natürel Aşk**, III. Yüzyılda, Romalı portre sanatçılarına nüfuz etmeye yönelmiştir.

Büyük sakallar, kıvırcık saçlar ve idealize yüz çizgileri taşıyan insanların bulunduğu Antoninsler döneminin stilinin yerine, Caracalla (211-217) ile sert bir naturalizm ve Alexandre Sévère (222-235)'den itibaren de, Valérien'e (253-260) kadar haleflerinin yönetimi altında devam eden bir sadelik görülmekte[23] ve kısa bir aradan sonra, Dioclétien ve adamları yeniden saygın hale gemektedirler. Fakat, Gallien (260-268) zamanında bir reaksiyon meydana gelmiş de olsa, filozofların sakalları, yeniden moda olmuştu ve sanduka heykelciliği, sanat ilahelerini veya basit ölüleri, erkekleri ve kadınları bir filozofun etrafında toplamaktadır. Bu filozof, biten antikite ruhunu bununla beraber klasik şekiller arasında mevcut olan ve zamanın plastikleriyle var olanın içinde görüneni, itiraf etmekte, önden ve bütün resim olarak takdim edilen şahıs, bir merkezin etrafında gruplanmaktadır. Böylece, heykelcilik de Antikite de kaybolmaktaydı ve yeni bir çağ ilan edilmekteydi.

III. yüzyılın ikinci yarısının sefaletleri, edebiyatın soluğunu kesmişti. Uzun zamandan beri artık, şairler yoktu ve mısra yazarları nadir hale gelmişlerdi. Artık tarih az kültürlü idi ve onun ürünleri, unutulmaya lâyık görülmüştü. Bunun en iyi temsilcisi Atinalı Dexippos görünüyordu. O, doğduğu şehri, askeri vali sıfatıyla, Goth'lara karşı başarı ile savunmuştu. Bir meslek olarak varlığını devam ettiren Retorik, önceki dönemlerin eserleri ile kıyaslanabilecek hiçbir şeyi ortaya koymamıştı. Üstelik, bu dönemde bazı erotik romanlar yazılmıştı. Ancak onlar, zamanın mutsuzluğunu okuyuculara unutturmayı başarabilmişler midir? Şahsen bir ketör filozof ve filolog

---

22 W.V. Massow, Die Grabmâler Von Neumagen, 1932.

23 L'Orange, Studien zur Geschichte des spâtantiken portrats, 1933, phanche, 1.

olan **Longin** ilgimizi çekmişti. O, tarihe, Zénobie'nin danışmanı olarak müdahale etmiş ve meditasyon alimlerine olan bu feragat, onun hayatına mal olmuştu. Bilimler de boş bırakılmıştı. Bundan sadece matematik istisna edilmiştir ki o, **Pappos** ve Diaphantos gibi üstün temsilciler bulmuştur. Bunun her ikisi de İskenderiyyeli idi..

Bu dönemin bütün manevi gücü, **Plotin**'in felsefesinde merkezileşmişti. O, antikitenin son düşünürü idi. O, ekol şefi olarak tanınmıştı. Akıllara hakim oluyordu. Zamanında çok önemli olan onun tesiri hala günümüzde hissedilmektedir. Fakat onun ağzı ile konuşan ondan daha büyük olan kutsal **Platon**'du. O'nun gerçek talebesi ve saygılı bir yorumcusu olmak istiyordu. Antikite sonunda bütün hayati unsurlar, bir asırdan fazla bir zamandan beri, Platon'dan almış optik bir mercek gibi, Plotin'de birleşmiştir. Oradan, ışık süzmeleri halinde, müteakip yüzyıllara yayılmıştır. Plotin, Platon'un yazılarından, canlı bir iman olan felsefî dogmatizmi almış, mensupları olan erkek ve kadınları, yeryüzünün karanlığından yıldızlara kadar yükseltmiş ve hatta onları, Tanrının anlatılamaz cemaatine kadar sevk etmiştir.

Plotin'in Yeni-Eflatunculuğu, biten antikitenin kültürlü muhitlerinin dinidir. O, böylece, Hıristiyanlığa muhalefet etmiştir. Şayet, resmedilen stil ve Platon'un diyaloglarının mücerret dildeki sanat olgunluğu ve Plotin tarafından kağıt üzerine acele atılmış çizgilerin tekniği kıyaslanmış olursa, medeniyetin bu iki döneminin zıtlığı net olarak kavranacaktır. Plotin, bir sanatkar olmadığını biliyordu ve en azından ondan biri olmayı da istemedi. Üstelik o, Epidète'den daha fazla da bir yazar da değildi. Bu yazılar, talebelerinin ısrarları ile ve öğretim pratiğinin onun notlarını kaleme alma zorlaması ile meydana gelmişti. Bu teşebbüsün emek isteyen karakteri, bu notları toplayan **Porphyre**'ın önsözünde açıkça işaret edilmiştir. Bu eserlerle meydana gelen intiba, esas olarak ne kullanılan terimlerde, ne sağlanan İspatlarda ne de boşlukta hareket eden bir düşüncenin operasyonlarında bulunmuyordu. Sebep, bizzat Plotin'in kişiliğinde bulunmaktadır. Onun rezevli sırrına rağmen o, bütün yığınların arasında görünmektedir. O, tamamen göründüğünde de, ki bu oldukça nadirdir, büyülemektedir.

O, Hıristiyan gnostiklerine karşı yazdığı eserinde bilgisini kullanıyordu.[24] Bu dünyanın kötü olması ve aşağı değerde bir Démiurge tarafından O'nun yaratılması doğru değildir. Ayrıca o, belli bir anda da yaratılmış değildir. Aksine, o, ebedî varlığını, yukarıdan tedrici yükselen bir ışığa borçludur. O, iyidir, güzeldir, muhteşemdir. Sadece bir takım detaylar incelenmemeli, fakat bütün ve tabiatta, güzelliğin bizatihi davranmaya bırakıldığı, yıldızla donatılmış majeste ve evrensel ahenk düşünülmelidir. O zaman, dünyanın yüce ve tek bir cevherin vahyi olduğu hissedilecektir. Bu cevher, kainatta gittikçe azalan bir güç olarak nüfus etmekte ve tabiat kanunları sayesinde, ruhda, karanlıklardan aydınlığa doğru ruhun arzusunu uyandırmaya devam etmektedir.

Bunu kim anlarsa, bu dünyanın ötesinde yeni bir arz hayal edemez ve ne kozmik düşüşten, ne nedametten, ne ebedi cezadan bahsedemez, şeytanların korkusunu ve büyüsel formülleri de bilemez.

Burada net olarak, her türlü düalizme ve her türlü bedbin dünya görüşüne muhalefet ifade edilmektedir. Plotin bir tekçi'dir (monist). Yani, o kainatı, bir tek prensibin hâkim olduğu bir organizm olarak tasarlamaktadır. Bunun için o, iyimserdir (optimist). Bu demektir ki, bu dünya ona en iyi şekilde görülmektedir.

Dünya biricik orijinal cevhere sahiptir ve onun iradesinin faziletinde ilk o mevcuttur. İyi bir hâkimdir ki her şey ondan sudur etmekte ve her şeye yönelmektedir. O, **"Sebeplerin Babasıdır"** bu ismi Tanrısallığa **Platon** vermektedir.[25] Düşünce olan varlık bundan çıkmaktadır. Hakiki ve yüce gerçek olan **"anlaşılabilir dünya"** kendinde, fikirler veya prensipler bütününü birleştirmekte veya bir şahsa, daha iyi uygulanan terimlerle söylemek gerekirse, yaratıcı kral olan, bizi (Nous) birleştirmektedir.[26] **Philon**'un platonizminde varlık, logos ismini taşımaktadır.[27] Gerçeğin üçüncü derecesi, dünyanın ruhudur. O, dünyanın parlaklığını bir takım fikirlerle kaplamakta ve onu maddeye taşımaktadır. Bunun içinde fenomenal dünya bizi çevirmekte biz-

---

[24] Plotin, Enn, 2, 9.
[25] Enn, 1, 7, 1; 1, 8,2; 6, 8, 13; 5, 1, 8; cf. Platon, Epist, 6, p. 323 d, Tim, 28 c.
[26] Enn, 5, 1, 4 ve 8.
[27] Cf.t. I, p. 98.

den (Nous) sudur eden logio'lar vasıtasıyla şekil almaktadır.[28] Nous, nasıl ki kendinde birleştiriyorsa, dünyanın ruhu da bireysel ruhların organik birliğini teşkil etmektedir[29] Bunlar birbirlerinden derinlemesine ayrılmaktadırlar.Bu,ya, dünyanın ahenginin gerektirdiği farklılık mefhumundan ya da hür iradenin, ruhların her birini, kendi yoluna itmesinden olmaktadır ve aralarından bazılarına, asıl tanrısal köklerini unutturmaktadır.[30]

O halde görünen dünya, farklı bir fenomenler dünyasını ihtiva etmektedir. Bunlar önce, yıldız Tanrılar olarak göğü dolaşmakta ve kavranan dünyanın saf aydınlığını yansıtmaktadırlar. Nihayet bunlar, sayısız şeytanlardır. Nihayet, hayvanlar ve bitkiler ki akılla mücehhez olarak bir ruha sahiptirler ve hayata iştirak etmektedirler.

Tanrılarla hayvanlar arasında insan bulunmaktadır. Semâvi bir güzellikle mücehhez olarak o, ruhsal güçle doludur. O, onu, maddi bedenin bağlarından kurtarabilir ve onu yüce hedefe sevk edebilir.[31] Buna göre madde nedir? İlk maddeden çıkan bir takım varlıkların iniş çizgisinin gerekli terimidir O. nihai terimdir ki ondan sonra artık hiçbir şey yoktur. O halde o, varlığın ve hiçliğin zıddıdır. Şöyle denilebilir: Madde, iyinin, mutlak kötünün zıddıdır. Fakat her iki mefhum da negatiftir ve ancak varlığa muhalefetle bir anlama sahip olabilmektedirler. Madde, gerçek varlığın bittiği yerdedir. Kötü, iyinin olmadığı yerdedir.[32]

Kötülüğün kökeni problemini, inayet problemi ve ilmi ilahi problemi ile işlemek mümkündür.[33] Yukarıda görüldüğü gibi **"radikal kötü"**, kozmik bir zarurettir. Fakat her rüh, kökenindeki fazilet gereğince, maddede bedenleşen kötülüğe hâkim olmaya kabiliyetlidir. Şayet böyle yapmazsa, o, yeryüzü temayüllerine boyun eğer, sorumluluk, onun hür iradesine düşer.[34] Ortaya çıkan savaşlar ve acılar, dünyada hakim olan dağıtıcı adaletin sonucudur. İnayet ismi, sadece kâinattaki ahengi belirtmektedir. Onun sayesinde farklı düzensizlikler, bütün içinde, denkleşmekte ve yaratıcıdan çıkan amaç-

---

28 Enn, 1, 8, 2; 3, 5, 3; 3, 2, 2.
29 Enn, 3, 5, 4; 4, 4, 32.
30 Enn, 3, 2, 18; 5, 1,1.
31 Enn, 3, 2, 7-9.
32 Enn, 1, 8, 7 ve 11.
33 Enn, 3, 2 ve 3.
34 Enn, 3, 2, 7 ve 9; 3, 3, 3.

lara hizmet etmektedirler.[35] Biz kendi kendimize, görünürleri altında kötü görünen birçok şeyin, iyi olduklarını bilebiliriz. Her şeyden önce, hayat için kanlı savaşlar da böyledir.[36] Ayrıca, hiçbir yeryüzü ızdırabının filozofun ruhuna ulaşmadığına ve hiçbir mahrumiyetin onu yüce hedefe ulaştırmaya mani olmadığına da işaret etmek gerekir. Doğruların acı ve kötülerin zahiri mutluluk problemi, aynı şekilde çözülmüştür. Dış iyilerin, gerçek mutlulukla hiçbir ortak yönü yoktur. Üstelik, insan kaderinin, dış hayatta, onun sahip olduğu gidişata bağlı olduğu müşahede edilmektedir. Aksiyonla ödüllendirme arasındaki ilişki, şimdi ile gelecekte daimidir.[37]

Plotin'in şahsında Yeni-Eflatunculuk, **Platon**'dan gerçek ilmin bir din olduğunu öğrendi. **Plotin,** her tür baskı ve acıları tatmış olan çağdaşlarına kurtuluş dinini, felsefe ile vaaz etmiştir. Beşer ruhu, yüksek kökenlidir ve kendisinde, idéler dünyasının güçleri ve yankılarını taşımaktadır. Fakat o, bedenin bağlarında tutulmakta ve farklı değişimlere, duyular dünyasının değişik çizgilerine, dikkatini vermeye alışıktır. O, maddeye dalmış vaziyettedir.[38] Burada, güçlerine muhalif yön vermek söz konusudur. Yani, onları yükseğe, iyiye doğru sevketmek söz konusudur. Gerçek olarak bu, böyledir. Bağlılık noktaları, ferdin pozisyonlarına göre farklı olmaktadır. Fakat metod hep aynıdır: Yükseliş, basit bilginin parlaklığı ile arzuların düzeltilmesiyle icra edilmekte sonra, felsefî düşüncenin metodik diyalektiği ile icra edilmektedir. Hedef aynıdır: Duyular dünyasının ötesindeki biricik ve son varlık Allah'tır.[39]

Bu, her ruhta oturan, onu anlamlar dünyasından ayıran, ona, beden üzerinde hakimiyet veren, onu derece derece olması gereken yere kadar çıkaran semâvi **Heros**'dur.[40] Tanrıya benzer **Platon**'un kelimesine göre beşeri ruh, Nous'un rehberliğine kendisini bırakırsa Tanrılaşabilir.[41]

Ruhun daima saf bilgiye doğru bu yükselişinin sayısız tasvirlerinin gösterdiği gibi, bu, ciddi şekilde söylenmiştir. Ruh, psişik hayat alanının üstüne

---

35 Enn, 2, 9, 9; 3, 2, 11-13.
36 Enn, 3, 2, 15.
37 Enn, 2, 9, 8 ve 9; 3, 2, 5, 6 ve 13.
38 Enn, 1, 8, 4 ve 14.
39 Enn, 1, 3.
40 Enn, 3, 5,1 ve 4; 6, 9; 3, 3, 17; 2, 9, 18; cf. 3, 9, 2; 5, 5, 9; 2, 9, 17.
41 Enn, 1, 2, 3; 2, 9, 9.

atıldığında onda, bilgi, dağınık düşüncenin sonucu olmakta, o, dokunulamayan dünyaya nüfuz etmekte, orada sezgisel mukaşefe ile beşer üstü tabiatının şuuruna ulaşmaktadır.[42] Fakat o, orada kalmamakta, onun arzusu, Allah'ı seyir olmaktadır. Yüce varlıkta birleşmede, onunla kucaklaşmada **Ben**, Tanrısal ışığın bir kısmı duygusuna sahip olmakta ve büyük bir mutluluk sarhoşluğu içinde, varlık düşüncesinin bütün şekillerini arkasında bırakmaktadır.[43] Fakat, vecd içinde yüce varlıktan yararlanma, yeryüzüne bağlı olan kişiye, nadiren verilmektedir. Plotin bunu, beş yılda dört defa deneyebilmişti ve Porphyre ise buna, altmış sekiz yaşında sadece bir defa yükselmişti.[44] Plotin'den önce ve sonra Yeni-Eflatuncular bu yüksekliğe doğru çıkmayı arzu etmişlerdir. Bu dünyanın güzelliğine söylenen eski **Helenik İlahiyi**, halâ stuasyen filozoflar, yüksek sesle, hükümdar Tanrıyı övmek için söylemektedirler. Bu, Yeni-Eflatunculuk için, semavi bir ses olarak teselli edici ve tatlı bir ahenk olmuştur ki yüce mutluluğu bulmak için, terk edilmesi gereken bir dünya üzerinde dolaşmaktadır. O, bu Grek mirasını ve onların dünyaya karşı olan vahşi kinlerini Hıristiyanlara karşı ihtirasla savunmaktadır. Fakat onun yaşama sevincinin konusu bu değil, sadece sistemin bütünü içindeki bir dogmadır.

Gallien'in saltanat dönemine gelince Plotin, imparatorun ve imparatoriçe **Salonina**'nın lütuflarından yararlanarak, kırda, Platoncu modele göre bir filozoflar sitesi inşa etmeyi düşünmüştü. Belki de, bu, devlet adamlarını Platon ruhunda eğitmek içindi.[45]

Fakat bu, bir hayalden öteye geçemedi. Belki de üstadının modeli, onu, bir aksiyon iradesine ve yaratışına sevk etmiş olabilir. Fakat uğursuz bir düş kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Hayatının ve düşüncesinin genel yönetimi Plotin'i kendi içine dalmaya mecbur etmiş ve bu yolla o, fenomenler dünyasının uzağında olan daha yükseğe çıkmaya yöneltmiştir. Ahengin ve güzelliğin Grek incili, saf ruhun geniş alanlarına sığınıyordu ve var olmanın gururu içinde ebediyen var olan güçlerin yanında, bu dünyada her şey yok olurken, daima yeni şekiller altında, sonsuzluk dünyasını inşa etmeye kabiliyetli yaratıcı güçlere sahip oluyordu.

---

[42] Enn, 5, 3, 4.
[43] Enn, 6, 9, 4 ve 9; 5, 5, 4-8, 1; 6, 7, 35 ve 36.
[44] Porphyre, Vita Plotini, 23.
[45] Porphyre, ibid, 12; cf. M. Wundt, Plotin, 1, 39.

Roma'da **Plotin**'in etrafında küçük bir elit grup oluşmuştu. Bu grup, Romalı, Yunanlı ve doğululardan Araplardan ve Mısırlılardan oluşuyordu. Bunların arasında en meşhuru, Fenikeli bir semit olan ve gerçek adı Malchos olan **Porphyre** idi. Çok acele yazılmış olan bu felsefî derneğin hayatı ile ilgili tasviri ona borçluyuz. Üstad çaresiz olarak, kendisini misafir eden dostlarından birinin evinde Roma'da yaşamış ve orada ölmüştür. Ev sahibi, bir Arap olan **Zethasdı,**[46] "O, bir bedene sahip olmaktan utanan bir adam görünüşüne sahipti". O kendisinden ve ilgilendiği şeyden asla bahsetmezdi. Bir ressam ancak hile ile bir hatıra portresini yapmayı başarmıştı. O, mideden şikâyetçiydi fakat onu tedaviye ciddi şekilde karar veremedi veya vejetarien rejimine dönmeye de... O, öğretmek için yaşıyordu. Okunuyordu ve Platon'u açıklıyordu. Büyük bir gayretle Aristote inceleniyordu. O'nun öğretiminin temeli böyleydi.[47] O, buna, stuasyenlerin Aristocuların incelemelerini ve nihayet modern incelemeleri ilave ediyordu.[48] Öğretim metodu, bizim okullardakine benziyordu. Üstad, bir takım ödevler veriyordu, yapılacak raporları dağıtıyordu, farklı sorular soruyordu ve hepsi aydınlanıncaya kadar ne ara veriliyordu ne de teneffüs yapılıyordu. Yine sözü kendisi alıyordu, bir konferans veriyordu veya onları özetleyen bir eleştiri ile uzun tartışmalara son noktayı koyuyordu. O, belagatla konuşmuyordu ve çoğu zaman dili sürçüyordu. Fakat açıklamalarında, onun tabii ayrımı güzel oluyordu ve alnında damla damla akan ter, aklın aydınlığına nüfuz etmiş görünüyordu.[49]

Porphyre, bu derslerden muhafaza ettiği hatıraları hatırlamaktan, görünür bir zevk alıyordu. Kendisinin övülmesinden bazen gurur duyuyordu. Onun için en güzel günler, derneğin 7 Mayıs'ta kutladığı Platon bayramıydı. O bayramda, samimi talebeler, üstadla beraber Platoncu bir yemek şöleni için toplanıyorlardı ve yeni ilahilerle kahramanlarına saygı gösteriyorlardı. İşte böyle bir bayramda **Porphyre, "semavi düğünler"** şarkısı ile, şair, filozof ve rahip olarak kendini tanıtmıştı. Atina'da, Platon bayramında, bilgiçler Longin'in başkanlık ettiği konuşmalarda, meşhur adamların sözlerin-

---

[46] Vita, 9, 2.
[47] Bidez, vie de porphyre, 45.
[48] Vita, 14.
[49] Vita, 13.

den intihalle bahsederlerken[50], gerçekten Roma'da hâlâ, Antikite parfümü, **Attique** takdisi teneffüs ediliyordu.

Porphyre, daima **Plotin'**e olan minnetini itiraf etmişti ve ona olan borcunu, yazılarının bir edisyon kritiğini neşrederek ödemişti. **Giriş okunurken,** Porphyre'i üstadına bağlayan samimi bağlar hissedilmektedir. Bu grubun diğer üyeleri de aynı idi. Bir takım kadınlar, **Plotin'in** kurallarına itaat ediyorlardı, bir takım ebeveynler, ölüm döşeğinde, çocukların yetişmesi özenini ona emanet ediyorlardı. Bu erkek ve kız çocuklarını yanına almıştı, onların servetlerini idare etmişti ve onları, felsefe ile ilgilenmeye yöneltmişti böylece o, bir güven adamı, insanların iyiliklerinin muhafızı, senatör ve politika adamlarının vicdanlarının direktörü olmuştu. O, yirmi altı yaşından sonra, Roma'yı terk edince, başkentin politik dünyasında, onun hiçbir düşmanı yoktu.[51] O, ciddi olarak hasta idi ve konuşmaya dermanı yoktu. O bu halde kırda bir yıldan fazla yaşamıştı ve 270 yılında ölmüştü.

Yeni-Eflatunculuk evriminde Plotin'in işgal ettiği yeri Porphyre almıştı. O, tabii yetenekleri ve ahlaki tutumu ile Plotin'den tamamen farklıydı. Kutsal bir sessizlik Plotin'i kuşatırken, Porphyre'e yaklaşılır yaklaşılmaz, dönemin çalkantılarının yankısı hissediliyordu.[52] **Tyre**'li saygın bir aileden çıkmış olan Porphyre çok erken bir dönemde, ülkenin dini temayülleriyle temasa geçmiş ve Hıristiyanlığı tanımıştır. Muhtemelen Origéne'nin derslerini dinlemiş ve ona bir âlim olarak saygı göstermiştir.[53] Fakat büyünün gizli sanatı, onun özellikle dikkatini çekmiştir. O, mucizelerin dediği şeye dikkat etmiş ve genç bir adam olarak bir şeytan çıkarmıştır.

O'nun yazdığı **"Vahiyler Felsefesi",** bir gençlik eseridir. Bu, filolojik olarak açıklanmış ve filolojik bir özenle zikredilen bir vahiyler derlemesidir.[54] Bu vahiyler, tarihi olarak tasdik edilen eski **Pythie**'nin hikmetleri değildir. Bunlar, yeni ürünlerdir. Bunların içinde, kahinlerin ve ruh çağıranların uygulamaları, her çeşit astrolojiye ve din felsefesi kırıntısına, garip şekilde karışmıştır. Porphyre, kendisini bu muhitte rahat hissetmektedir ve okuyucu-

---

[50] Vita, 15; cf. Porphyre, dans Eusèbe, praep, evang, 10, 3.

[51] Vita, 9.

[52] Temel eser, la vie de porphyre, par J. Bidez, 1913'tür.

[53] Eusèbe, Histoire Ecclésiastigue, 6, 19, 5.

[54] Bundan kalan parça, Gustav Wolf tarafından yayımlanmıştır: Porphyrii de philosophia ex oraculis haurienda, 1856.

larına, gerçek kurtuluş yolunda bulunduklarını ve gidişatlarının olgunluğuna ulaşabilecekleri kanaatini vermek istemektedir. Bütün dinlerin kalıntısı ve ökültizm karışımı onun hoşuna gitmekte, vahiyleriyle tanrıları tanımakta, Mesih'in Tanrılığını ilân etmektedir. O, sadece, yanlış inançlarını sert şekilde ifşa ettiği Hıristiyanlara çatmaktadır.[55]

Fakat az sonra, Porphyre bu aşağı ülkeleri terk etmiştir. Tanrıların imajından (des images des Dieux)[56] isimli eserinde, bütün büyücülük yok olmuştu ve Stuasyen kavramında olduğu gibi, orada Tanrılar tabiatta oynayan bir takım güçlerin sembollerinin ünvanı ile yer almıştır. Meselâ, Zeus, evrensel Tanrıdır. O, aktif zeka olarak yarattığı evrenin canlı özüdür.[57] Yıldızlar, Tanrıların bir takım vahiyleridir ve aydınlanmış insanların yaptıkları imajlar, hissedilir ve değişik şekil altında, görülmeyenin bilgisini ifade etmektedir. Bunlar, sanki okumasını bilen insanların, içinde, tanrılar konusunda bir bilgi buldukları bir takım kitaplardır.[58] Plotin'in bir filozof olarak değil bir filolog olarak telakki ettiği Longin'in yanında Atina'da böyle olmuştu. Porphyre, ilk defa bu çalışmanın sert bir şekilde bilimsel olduğunu öğrenmiştir.[59] Onun iç hayatında karar vermeye tesir eden etki, Plotin'in üstadı olduğu derneğin üyesi olduğu zaman olmuştu. Bu derneğe 262 yılında girdiğinde otuz yaşında idi. Roma'da geçirdiği altı yıl, onu, sadece gnostik Apokalips'lerin hasmı yapmamış, düşüncesini disipline etmiş, Aristo'nun meşhur bir müfessiri olmak için takip edeceği yola girmesini de sağlamıştır.[60] O, onları her şeyden önce, sofuluğunun felsefî derinleşmesine ve dünyadan zahidane yüz çevirmesine borçludur. Zaten bunlar, o açıdan yazılarını da karakterize etmektedir.

O, üstadının ona verdiğini tam güvenle kabul etmekte ve üstadının spiritüel üstünlüğü, tartışmasız olmaktadır. Fakat o, onu asimile etmiş ve kendi özel dehasına daha uygun gelecek şekilde basit şekiller içinde ifade etmiş ve üstadının düşüncesini, daha anlaşılır şekilde açıklamaya izin verecek hale gelmiştir. Porphyre, her ne kadar sözlerinin sade elitlere hitap etti-

---

55 Wolff, p. 180.
56 Parçalar, Bıdez tarafından yayımlanmıştır, p. 1-23.
57 Bıdez, p. 3-7.
58 Bıdez, p. 1.
59 Vita Plotini, 14. Bıdez, p. 29-36.
60 Vita plotini, 16.

ğini söylese de, büyük halk topluluklarına ulaşmayı hedefliyordu. O, çağdaşlarının arasında binlerce kültürlü insanın, bü tür bir eğitimi istediklerini ve onların kurtarıcı hakikatlere girmelerini yasaklama hakkının olmadığını çok iyi biliyordu.

O'nun yazıları, Plotin'in eserlerinin soğuk bir açıklaması değildi. Onlar, büyük bir kolaylıkla kaleme alınmışlardı. Üslup dikkat çekiciydi. Verilen dersler basitti ve takibi kolaydı. Retorik olduğu kadar, halkın istediği zevk de vardı. Yazar, açıkça dinin geleneksel şekillerine saygılı olmaya gayret ediyordu ve ondan, sembolik ve allegorik vasıta ile ilgili bir meşruiyet kuruyordu. Artık düşüncesinde büyünün hiçbir rolü yoktu, o halkın tabiat karakterli dini inançlarını her olayın ortaya koyduğu problemleri gösteren tesirli bir eleştiriye tabi tutuyordu.[61] Bunlara verilecek cevapları, Plotin'in felsefesinin etüdü sağlayacaktır. porphyre burada demek istediğini, Ruhun dönüşü (Retour de l'âme) isimli eserinde[62] göstermektedir. Bu eseri, Augustin'in polemiği, bize kadar ulaştırmıştır. Yazar orada, ruhun pneumatik bir taşıyıcısından, ruhun eğilimleri arzusuna maddeye doğru dönebilen **"yıldızsal beden"**den bahsetmektedir. Bu durumda, o, yoğunlaşmakta, hava parçalarını yutmakta ve buradan, havada yaşayan kötü şeytanların tesirine maruz kalmaktadır. Bu tür **"yıldızsal bir beden,"** ruhu, düşüşe sürüklemekte, öyle ki öldükten sonra, sınırsız sayıda yeni bedenlere girmeye zorlanmakta ve hatasını ödemek için çok acı çekmektedir.

Kurtuluş'un iki vasıtası vardır: **Birincisi**; herkesin bildiği, büyüsel ve göksel varlıkların mistik ritüellerinin sağladığı ve özellikle kaldelilerde bulunan kurtuluş. Onlar, **"yıldızsal bedeni"** sembolik pratiklerle arındırmaktadırlar ve ona **"iyi bir şeytanı"** arkadaş olarak vermektedirler. Bu şeytan onu, onda bulunan ruhla birlikte, yerden kaldırmakta ve onu Semavi küreler aydınlarına taşımaktadır. Fakat bu yolun güvenliği azdır ve tehlikelidir. Çünkü yeryüzü büyücülerinin kıskançlığı ve arzusu ve kötü şeytanların duygusu, böyle bir büyünün kurtarıcı aksiyonuna güçlü bir muhalefet göstermektedir. İkinci kurtuluş vasıtası, insanın, felsefe yolu ile bizzat kendisini kurtarmasından, bedenden uzaklaşmasından ve ruhi çabasını Tanrıya doğ-

---

[61] Epist. Ad Anebonem, dans Jamblique, de mysteriis, éd. Parthey, XXIX-XXIV.

[62] Bu eserin parçaları, Bidez tarafından yayımlanmıştır, p. 27-44.

ru taşımasından ibarettir. Sadece bu vasıta, kesin olarak bütün yeni bedenleşmeye atlamakta ve Tanrı ile beşer tabiatı ile aynı cevherden olan oğlu (Nous) ile birleşmeye götürmektedir. Kim ki bu felsefi yükselişi yeterince güçlü şekilde kavrayamazsa, halkla birlikte aşağı yolu takip etmek zorundadır. Çünkü herkesin kurtuluşu için bir tek yol yoktur. Felsefî yükseliş, sert bir zahitlikle, karakterize edilmiştir. **Et yememek bir zarurettir**. Plotin'in talebelerinden bir grup bu zarureti ihmal ettiğinde Porphyre, böyle bir sapıklıkla ciddi şekilde mücadele ettiği bir risale yayımlamıştır.[63]

Yeryüzüne ait olan şeyden atlama vasıtası olan zahitliğin önemi, **Lettre à Marcella**'da (Marcella'ya Mektup) açıkça ortaya konmuştur.[64] Bu kadın, Porphyre'in arkadaşı olan bir filozofla evlenmişti. Kocasının ölümü ile bütün iç ve dış dayanağını kaybetmişti. O, yedi çocuğun yükü ile dünyada yapayalnız kalmıştı. Porphyre ona yardım etmek için onunla ileri yaşında evlenmişti. Bu hareket, birçok dostunun nezdinde, onun zahitlik prensiplerine bir sadakatsizlikti. O, bu durumda, davranışını haklı çıkarmak zorunda kalmış ve bir seyahat sırasında, evinde kalan kadına açık bir mektup yazmıştı. **Porphyre**, kadına geleneksel hikmetlerle süslenmiş felsefi bir tablo sunmuş ve onun gibi, dünyadan yüz çeviren ve Tanrıya adanan bir hayat idealine sadık kalacağını açıklamıştır. Dinin geleneksel şekillerine sofuca saygı göstererek, nihai hedef olarak, çabalarına, kurtulmuş ruhun hali olan Tanrı ile esir olmayı seçmiştir. Bu felsefi dinin dört temel unsuru, **iman-hakikat-aşk-ümit**'tir.[65] Burada, Paul'un üçlüsüne ve İsa'nın sözlerine (Markos, 9/43, 45) açık bir işaret bulunmaktadır. Burada, sadece bir uzvu kesmek emredilmiyor, ruhu kurtarmak için bütün bedeni feda etmek öneriliyor. Bir filozof olarak yazar, duyguların boş zevklerinin üstünde olma bilincine sahip olarak, hayatında, kadının onda bir insandan başka bir şey görmemesini arzu ediyor. Gerçekte sadece, bakire bir ruh, mutluluğun çocuklarına Nous'u vermektedir.[66]

Eğer, Origène'nin felsefi sistemi ve dünya anlayışı, Plotin'in ve Porphyre'in fikirleriyle kıyaslanırsa, putperest filozoflarınki ile Hıristiyan bilgin-

---

[63] Porphyre, de Abstinentia, dans, A. Nauck, Porphyrii opuscula Selecta, 2[édit], p. 85-270.
[64] İbid, p. 273-297.
[65] Epist. ad Marcellam, 24.
[66] Epist. ad Marcellam, 33, 34.

lerinin düşüncesi arasında büyük bir benzerliğin hüküm sürdüğü hayretle müşahede edilecektir. Her an, bu adamları birleştiren iç bağların, **Ammonius Saccas**'ın müşterek üstad olduğunu fark ettirecektir. Hıristiyanlığın ilk sistematikçiği ve Hellenizmin son sistematikciği, aynı okuldan çıkmıştır.

Aynı metodu uygulayan her ikisi için de, kesin ilim bir din haline gelmiştir. Her ikisi de tanrıyı aramakta ve bulmaktadır. Tanrı iyi bir hükümdar olarak tasarlanmış, sert bir zahitlikle, bu dünyadan mükemmel olan öbür dünyaya bir yolla sevketmektedir. Bununla beraber, düşmanlık, iki kampı ayırmaktadır.

Pekiyi hangi ölçüde? Bu konudaki bilgilendirme, Porphyre'in Hıristiyanlara karşı yazdığı on beş kitapta verilmiştir. Bu,en hacimli polemik felsefi bir eserdir. Fakat yine o, Hıristiyanlık tarihinin ilk on asrında zikredilebilen etkili ve zarif bir eserdir. Ancak bu eser, bize kadar tam olarak gelmemiştir. Diğer taraftan, bu zehirli kitabın bütün izini silmek için, en büyük Hıristiyan bilginlerinin yazmış olduğu çok sayıdaki reddiyeler de kaybedilmiştir. Fakat, nakillerden küçük bir miktara ve üstelik Magnésie'li Macaire'in Porphyre'e atfedilen[67] apokrif bir diyaloğunun içerdiği, Anti-Hıristiyan bir eserin uzun alıntılarına sahip bulunmaktayız. Sonuç olarak, bu polemik eserin genel durumu ve planı tam olarak ortaya konamasa da, en azından, karakteri ve metodu belli ölçüde değerlendirilebilir.

Yukarıda görüldüğü gibi, Porphyre, felsefi düşüncesinin serbestliğine rağmen, babaların dinine, nihai dindarlıkla karışık bir saygı duyuyordu. Babaların geleneğini hakir gören, yabancı mitleri benimseyen ve Yahudileri küçük gören Hıristiyanları, açıkça lanetliyordu. Fakat onlar, burada durmuyorlardı, kendilerine yeni ve münferit bir yol açıyorlardı. Onların inançları, akılcı bir temele oturmuyordu, bilakis, onlar, kör bir iman istiyorlardı.[68] Yeni din, Hıristiyan öncesi insanlığı ihmal etmesi nedeniyle, gerçek olamazdı. O, sadece moralman hasta insanlara hitap ediyordu.[69] Buna, Tanrının oğlunun ızdıraplarından, göğün yok olmasından, bedenlerin dirilmesinden

---

[67] Bu konudaki parçalar, Harnack tarafından toplanmıştır. Porphyrius gegen die Christen (Abhandlungen A kad, Berlin, 1916, no: 1). Cf. A.B. Hulen, Porphyrey's work against the Christians (Yale Studies in Religion, no: 1), 1933.

[68] Harnack, Fragm, 1, 52, 73.

[69] Fragm, 81, 82, 87.

bahseden savunulmaz doktrinleri de ilave edilebilir. Bunlar, gerçek Tanrı mefhumuna zıttırlar.[70] Bu genel itirazlar, **Celse**'in polemiğini hatırlatmaktadır.[71] Fakat Porphyre burada kalmıyor. Onu karakterize eden şey, eleştirilerini İncile karşı yöneltmesi ve bundan gerçek olmayan ve iç çelişkiler çıkarmasıdır. O, buradan, daha önce saygı duyduğu İsa'nın şahsını küçültmeye varmaktadır.

O, çok kuvvetli şekilde, Eski Ahid'in mecazi yorumunu, Origène'nin yaptığı gibi reddediyor, farkında olmadan, sıkılmadan aynı metodu **Homere**'in metinlerine uyguluyordu.[72] O, kendi bilgisinin ışığında, Eski Ahid'in tarihini, yetkili bir tarihçi olarak inceliyordu ve Daniel'in kitabını, Antiochus Epiphane'nın dönemine koyuyor ve kesin delillerle desteğinde değerlendiriyordu. Tabii ki bunlara karşı Hıristiyanlar, kırgınlıkla protesto gösteriyorlardı.[73] Onun bütün kini, İncil yazarları ve Havariler üzerine yoğunlaşıyordu ve onları, hilekâr cahil sahtekar olarak takdim etmeye çaba sarfediyordu. En kötüsünün XVIII.Yüzyıl akılcılığında bulunan bir eleştiri ile, onların yazılarındaki çelişkileri naklettikleri bazı olayların veya efsanelerin tarihen imkansızlığını göstermekten hoşlanıyordu. Yine o, karakter hatalarını ve Pierre ve Paul'un zırvalıklarını bıkmadan usanmadan açıklıyordu.[74]

Onun gözünde İsa'nın bile inayeti yoktu. Onun misalleri basitti ve bununla beraber, anlaşılmazdı. Şayet, onun bahsettiği sırlar, hakimlere gizli ise ve çocuklara açıklanmışsa (Matta, 11/25) o zaman insanlara cahilliği ve akılsızlığı tavsiye etmek gerekecektir. Buna şaşmamak gerekir. Çünkü bizzat İsa, yeterli bir eğitim almamıştır. Fakirleri övmek, zenginleri reddetmek, bütün ciddi ahlakı, yıkmaktır. Kim sahip olduğu her şeyi satar ve onu fakirlere verir (Matta, 19/21). Böyle bir adam, hürriyeti reddediyor ve isteyerek başkasına yük olan bir dilenci oluyor.[75]

Zaten İsa, öğretilerine sadık olmamıştır. O, gözüpekliğe davet ediyordu. Fakat tutuklandığı zaman titremiştir ve Gethémanedeki gayreti gösterememiştir. Ne baş-hahamın önünde ne Plate'ın önünde ve ne de hakimin önün-

---

[70] Fragm, 84, 85, 89, 92, 94.
[71] Cf.t. II, p. 175.
[72] Fragm, 39; cf. De antro nympharum.
[73] Fragm, 40, 41, 68, 43.
[74] Fragm, 2-18, 49, 55, 19-37.
[75] Fragm, 54, 52, 56, 58.

de, bir Allah adamı gibi konuşmuştur. Tyane'lı Apollonius, Domitien'in önünde tamamen başka bir tavır sergilemiştir. Sonra o, mucizevi şekilde salondan kaybolmuş ve birkaç saat sonra herkesin onu görebildiği **Pouzolles**'da görünmüştür.[76]

İsa, gerçek anlamda bir takım mucizeler yapamamıştır. Aksi takdirde, niçin mabedin çatısından atlamayı reddetmişti.? Niçin öldükten sonra, **Pilate**'ın, Herode'un, baş hahamın, daha önemlisi senatonun veya Roma halkının önünde dirilmiş olarak görülmedi? O zaman herkes ona inanacaktı ve talebeleri bir takım şarlatanlar olarak cezalandırılmayacaklardı ve onun için ölüme kendilerini adayacaklardı. Yine, sözde, dünyanın günahlarını taşıyan birisi, gerçekte, dökülen birçok kanların sorumluluğunu taşımaktadır.[77]

İncilin ve Hıristiyanlığın eleştirisinin, en soğuk rasyonalizmin izlerini taşıdığını ve hurafeye yukarıdan bakan, bilimsel kültürlü güçlü bir düşünürün gururunu gösterdiğini anlamak kolaydır. Fakat bunlar, filozofun bu sıfatlarından değil, onun polemik ruhundan kaynaklanmaktadır. Görüldüğü gibi o, rasyonalizme, Grek dininin tabiatçı fikirlerine, hatta büyücü ve gökten haber veren meleklerin büyücülerine belli bir sempati göstermektedir. Kurtuluşun Helenistik kavramının mistisizmine, saygı duyuyordu. O,akılcı olan her şeyi arkada bırakıyor ve hayatın nihai hedefi olarak heyecanla bu durumu tebcil ediyordu. Onun dünya anlayışı, Origène'nin Hıristiyan dünya anlayışına çok yakındı. Porphyre'e Hıristiyanlığın ilham ettiği ateşli kin, ne dini eğilimlerden ne de bilimsel muhalefetin şokundan fışkırmıyordu. Bu, onun polemik yazılarında tezahür ediyordu. O, dönemin hayatında bir gıda olarak bulunuyordu. O, bir iç zaruretle manevi gelişmesinin sonuna ulaşmış, eski ve gururlu bir medeniyetin iradesinden ortaya çıkıyordu. O, karşısında haklı olanı, tamamen başka türlü telakki ettiği yeni şeylerin olduğundan tamamen farklı asimilasyon çabalarına rağmen, büyüdüğünü görünce, bizzat haklı çıkıyor. İşte o andan itibaren, acımasız bir savaş söz konusu oluyor. İşte Porphyre'in kalemine rehber olan inanç böyle idi. Bu inanç onu, bizim için tükenen antikite dehasının temsilcisi, bir yazar yapıyor.

O sadece kini ile olmamıştı ve özellikle ona değerli gelen şeylerle de olmuştu. Onların arasında mucizeler ve meleklerin verdiği garip haberler,

---

[76] Fragm, 62, 63; cf. Philostrate, vitra Apollonti, 8, 8-10.
[77] Fragm, 48, 64, 66, 60, 61.

önemli bir yer tutuyordu. Bilindiği gibi müteakip Yeni-Eflatuncular, bu garip düşüncelere daha hararetli bağlanmışlardır. Gnose denilen hareket, ikinci asır boyunca gelişmiş, sayısız unsurlarla bütünleşmiş[78], III. Asırda daha da artmış, plantonizmin ve modernleşmiş olan psagorizmin dini temayülleriyle birleşmiştir. Kilise savunması, Hıristiyanlığın dışında olan bu gnose'a dayanmamıştır. İtiraf etmek gerekirse, bu eğilimlerin edebi ürünlerinin çoğu, iz bırakmaksızın kaybolmuştur. Kalan çok az şey de o kadar değerlidir.

Porphyre, Gnostik melek habercilerin birçok mucize koleksiyonlarını tanıyordu.[79] Onlardan birisi, onun tarafından oldukça sık zikredilmiştir. Hatta onun halefleri tarafından da zikredilmiş ve onun muhtevası konusunda yeterli fikre sahip olunmuştur. Bu bir **Kaldeik** mucizeler derlemesidir.[80] Ünvanının da işaret ettiği gibi o, altı ölçülü Yahudi mısralarından biraz daha düzgün hikmetleri ihtiva etmektedir. Fakat, bununla beraber, bazen okuyucu, şairin acılarını paylaşmaktadır.

Onlar, bir tek, yüce, bütün rasyonel düşünceye ulaşmayan Nous'dan bahsetmektedirler. Onlar, aracı bir varlık olan **"ikinci Nous"** tarafından yaratılan dünyanın üstünde hareket etmektedir. Yine burada, **"Tanrısal Sessizlik" (sigè) ve bir "teslis"**[81] söz konusudur. Dünya, üç katlı bir yapıdır: **parıldayan gökler** içinde yedi planet kürenin hareket ettiği **Ether Krallığı,** ay küresinin altındaki, **madde uzayı.**[82]

Dünya, Tanrılar ve şeytanlardan sayısız varlıklarla doludur. Onların etkileri, insanların kaderlerini belirlemektedirler. Şayet insan varlığı, bedenin hakimiyetine boyun eğerse, yeryüzünün kötü şeytanlarının elleri arasına ve bir çeşit tabiat düzeninin tanrısı olan **Heimarmène**[83]'nin kaderinin gücüne teslim olur. Şayet diğer yandan, beşeri ruhun tanrısal kıvılcımı olan **Nous,** dünyanın ortaya çıktığı sembolleri, onun hatırasına semavi orijinini yeniden koymaya imkan verirse, o zaman lutufkar tanrıların yardımı ile onu yüce

---

[78] Cf.t. I, p. 283.

[79] Cf. supra, p. 31.

[80] Willt. Kroll'un tefsiri ile yayım: De oraculis Chaldaicis, 1894 (Breslauer philolog. Abhandlungen, t. 7, fasc. 1). Cf. Kroll, dans Rheinisches Museum Für Philologie, t. 50, 1895, p. 636-639.

[81] Cf. t. I, p. 309. Kroll, p. 16.

[82] Kroll, p. 31.

[83] Kroll, p. 48, 52-54, 62.

Tanrıya götüren yol, ruhun önünde açılmaktadır. Bu Tanrının özü ateştir. Böylece ateş kültü, kurtuluşa götüren bir ritüeldir. Maalesef, felsefî yorumcular, mucizeler dininin bu vechesi üzerinde daha açık hiçbir şeyi bize söylememektedirler. Fakat, okuyucunun ateş büyüsü konusunda bilgisi olduğu oldukça doğru görünmektedir. Bu büyü ona, ölüleri hatırlatmaya ve Tanrıları göstermeye sevketmektedir.[84] Bu mucizeler felsefesi, büyük kelimelerine rağmen, hurafenin aşağı bölgelerine geçilen bir geçişi şekillendiren bir sembolizme götürmektedir.

Daha yüksek bir seviyede, **Hermès Trismégiste**'in ismini taşıyan çok sayıda yazılar bulunmakta ve onlar, söz konusu mucizelerin, Tanrısal vahiyle olduğunu iddia etmektedirler. Bu üç defa büyük olan **Hermés**, gerçekte Mısır'ın eski Tanrılarından birisi olan ve hikmet Tanrısı olan THOT'dan başkası da değildir.[85] Mısır dindarlığının, Grek şekli altındaki kalıntısına bu yazılarda sahip olmaya inanmaya hala çok az zaman vardır. Hatta, İranlıların tesiri hipotezine kadar gidilmiştir.[86] Fakat burada, eski doğunun bir tesiri varsa, her halukârda teferruatta olduğu gibi o, ancak bütünde dolaylı olmuştur. Bu vahiyler II. veya III. Asrın felsefî mistisizminin karakterine bürünmüşlerdir. Bu tür eserlerin bir derlemesi bize kadar, manuskri şekli altında gelmiştir ve ayrıca V. Yüzyılın bir ansiklopedisinde birçok parça bulunmaktadır. Hıristiyan yazarlarda bulunan nakiller ve çeviriler de bizim bilgi kaynaklarımızı tamamlamaktadırlar.[87]

Hèrmés'in eserleri oldukça kısadır ve birçokları, Hèrmés tarafından oğlu TAT'a veya **Asclépios**'a verilen öğretiler altında takdim edilmekte, bir defada **İsis** tarafından **Horus**'a verilenler olarak takdim edilmektedir. Onların muhtevası, Tanrının, dünyanın ve insanın daha derin bilgisinin iletişiminden ibarettir. Yani, anlamı önceden bilinen bir ifade olan kurtarıcı Gnose'dur. Bu mükemmel bilgi ile insan, varlığının yeryüzü şeklinin üstüne çıkma gücüne ve Tanrı olmaya yükselebilir.[88] Okuyucu burada boş yere, derin-

---

84 Kroll, p. 54-58.
85 A. Erman, la Religion des Egyptiens, un vol. İn 8 payot, Paris.
86 R. Reitzenstein, poimandres, 1904, R. Reitzensten et H.H. Schaeder, Studien zum antiken synkretismus, 1926 (Studien der Bibl. Warburg, t, 7).
87 İngilizce bir çeviriye eklenen bir koleksiyon, Walter Scott tarafından Hermetica, 4. vol, 1924-1936'da yayımlanmıştır.
88 Hermetica, 4, 7; 10, 6, Asclepius, p. 376, 1. dans l'édit, scott, kore Kosmou dans Stobée, ecl, 1, p. 408, 14 (=p. 496, 22 dans l'édit, scott).

leştirilmiş metodik bir felsefenin açıklamasını arayacaktır. Yine orada, en muşahhas problemlere yönelen bir çaba da bulunmamaktadır. Şayet bir tezadlar koleksiyonu yapmak arzu edilirse, burada zengin bir ganimet toplamak mümkündür. Bu edebiyat, bütün sistematizasyondan kaçmaktadır. Farklı dönemin tabakaları arasında bir bölünmeden ibaret olan metoda başarı ile daha fazla uygulanamamaktadır.[89] Tamamen gnostik bir fantezi ile ve şuurlu bilinçsizlikle, farklı yazarlar, muhayyilelerine serbest bir seyir vermekteler ve gözümüzün önünde dünyalarını inşa etmektedirler.

Burada Allah'ın, tabiatını müşahede ile ve beşeri bedenin ahenkli yapısının temaşası ile tanınabileceğini söyleyen Stuasyen doktrini bulmaktayız. Bu düşünce, Allah'ın bütün dünyaya nüfuz ettiğini ve O'nun her şeyde olduğunu söylemek istemektedir. Yani, **"Her şey Allah'la doludur"** [90] Bu panteizme, Platoncu kökenli Aşkının en uç noktaya kadar itilen bir Tanrı fikri birleşmektedir.

Allah, ne ışık olan, ne ruh olan, Nous'un yüklemleri ile ne de varlık mefhumu ile kavranabilir. Aksine o bütün bu gerçeklerin sebebidir.[91] Şayet o, bazen, son birlik olarak (monas) ve her şeyin sebebi olarak belirtilip ve katlansa da onun tekliği ve aynı zamanda tekliğin kaynağı[92] olduğu bilinmektedir. Şayet onun cevherinin pozitif bir tarifi verilmek istenirse, o, her varlığın iradesi ve oluşumu olarak isimlendirilmek zorundadır.[93]

Allah fikri gibi, dünya kavramı da Stuasyen ve Platonisyen unsurlarla karışıktır. Onların muhalefeti içinde orada fikirlerin dokunulan dünyası ve Allah'a zıt maddenin hissedilir **Cosmos**'u bulunmaktadır.[94] Orada, yüce Tanrı tarafından gönderilen, güneş Tanrısı **Helios**'un çizgileri altında tasvir edilen, Nous'un, veya Logos'un, Demiurge'un yaratıcı aksiyonu[95], nihayet yerle gök arasında olan sayısız şeytanlar ve uydu küreler söz konusudur.

---

[89] Josej Kroll, Die Lehren des Hermes Trismegistos, 1914. W. Kroll, dans Pauly-Wissowa, 8, 804-820. W. Bousset, dans Göttinger Gel. Anzeigen, 1914, 748.

[90] Hermetica, 5, 4-6 ve 9; 11, 6.

[91] İbid, 2, 12-14; 12, 1.

[92] İbid, 4, 10; 5, 2.

[93] İbid, 10, 2-4.

[94] İbid, 1, 7; 16, 12 ve 17

[95] İbid, 16, 5.

Yeryüzü bedenine bağlı olan insan üzerinde merkezileşen ilgi, bütün kötülüklere teşhir edilmiş ve acımasız kaderle tehdit edilmiştir.[96] O halde, o, her yerde, cehalet elbisesini, canlı ölüm olan bir bedeni taşımaktadır.[97] Fakat diğer yandan o, dünyanın yaratıcısı, Tanrısal nous kökenli olarak, Tanrısal özün saçılmış tohumlarını aramakta[98], nous ile mücehhez insanları çağırmakta (Herkes böyle mücehhez değil), onları, anlamların sarhoşluk uykusundan uyandırmakta[99], onlara, gnose yolunu, bedenin bağlarından kurtulan ve Tanrıya doğru yükselen[100] ruhun yükselişini öğretmektedir. En etkili eserlerinden birisinin içinde [101] Hermés, **Tat**'ın kişiliğinde tamamlanan spiritüel yenilenme mitinden bahsettikçe, onun oğlu ve talebesi, her okuyucuya model hizmeti vermektedir.

Günah, cehalettir, gnose, dindarlıktır.[102] Sürekli tekrar edilen bu formül, talebeyi, bedenden ve ihtiraslarından vazgeçmeye çağırmaktadır. Şeytanların kötülükleri altında işlenen cürümler şunlardır: Zina, cinayet, ebeveynlere yapılan kötülükler, kutsal şeylere hakaret, dinsizlik işleri, intihar. Bir başka pasajda, fiziki ruha hakim olan on iki günah zikredilmiştir.[103] Fakat, bedenin ve ruhun muhalefeti, zahitliğe sevkeder görünmemektedir. Aksine, yazılar, **Asclépios**'un Latince nutkunun sonunda bulunan bir tek işaretten daha fazla izler muhafaza etmekte ve bize, ibadetten sonra davetlilerin **"saf ve vejetarien"** bir yemeğe iştirak ettiklerini bildirmektedir. Seksüel zahitlik söz konusu değildir. Aksine çocuksuz olmanın en büyük bedbahtlık olduğu bir defa belirtilmiş ve büyük bir adaletsizlik olduğu söylenmiştir.[104] Açıkça, bu mistiklerin ahlaki kurallarının, Stuasyen etik çizgisinde olduğu ve bireyin, bedene karşı savaşta belirlenen şekillere kendini vermesi ve ona bunun açıkça emredilmesi net olarak görülmektedir.

Kült ile ilgili buyruklar, hata içemrektedir. Tanrılaşmaya götüren yol, murakabeden, hermetik yazıları okumakla geçen kurtarıcı bilgi üzerindeki

---

[96] İbid, 12, 5.
[97] İbid, 7, 2 ve 3.
[98] İbid , 9, 8-4 ve 6.
[99] İbid, 1, 27; 7, 1-3.
[100] İbid, 1, 25; 4, 11.
[101] İbid, 13.
[102] İbid, 1, 20; 11, 21; 6, 5; 9.
[103] İbid, 9, 3; 13, 7.
[104] İbid, 2, 17.

manevi güçlerdeki merkezileşmeden geçmektedir.[105] O zaman burada, büyü pratiklerine ve meleklerin gökten verdiği haberlere bir muhalefet bulunmaktadır. Fakat gnostik kült organizasyonlarına, saf edebî bir mistisizm, kitap mistisizmi muhalefet etmektedir. O da aynı hedeflere yönelmektedir: Ölümden sonra ruhun, semavi kürelere doğru yükselişi[106], yeryüzünde hazırlanmış ve bazı insanlar, özel bir inayetle, geçici olarak ruhu, bedenden ayırmayı Transik vizyonlara sahip olmayı ve bir takım tanrılar gibi olma duygusunu hissetmeyi, başarmaktadırlar.[107]

Başka muhitlerdeki beğenilen senkretizme gelince, hemen hemen onlardan iz yoktur. Roma ve Yunan Tanrıları kaybolmuşlardır. Onlar, zikredildikleri zaman[108], kozmik güçler veya yıldızlar dünyasının varlıkları olarak görünmektedirler. Güneş-Tanrısı **Hélios**'un aldığı önem[109], Stuasyen ilahiyatçılarının kavramları, belki de zamanın resmi dinini yansıtmaktadır. Sahneye çıkan ve söz alan Mısır Tanrıları, en yüksek vahiylerin mesajları ünvanı ile tebcil edilmişler ve onlara kült yapmak gerekmiştir. Hermetik yazıların, devrin paganizmi karşısında, düşman bile olsalar, nötre bir tavra sahip oldukları itiraf edilebilir.

Onların Yahudilikle ilişkileri, oldukça farklıdır. Yahudi fikirleri, yazarların ifadeleri ve muhayyileleri üzerinde çok kuvvetli bir tesir icra etmiştir.[110] Burada kasteddiğimiz sadece aşağıdaki müşahedelerdir: Dünyanın yaratılışının iki tasviri, birinci ve üçüncü kitaplarda bulunmakta ve onlar temel olarak Yetmişler Tercümesinin Musa'ya ait rivayetine dayanmaktadır. Yabancı görünümlü bir dizi gelişme, **Philon**'un yazılarında bulunanlarla paralellik göstermektedir. **Poimandres**'in meşhur nihai duasında şu formül bulunmaktadır: **"Dokuz defa Aziz"** Bu incile ait bir ifadedir ki daha sonra, sakınılmadan, Hıristiyan liturjisinin içine dahil edilmiştir.[111] Yahudi-Hellenistik hikmetle bu temaslar, sadece zikredilen iki kitapta meydana gelmemiş, hermetik yazıların diğer pasajlarında da bulunmaktadır.

---

105 Özellikle bak: Herm, 13.
106 Herm, 1, 24-26.
107 İbid, 6, 1; 10, 5; 11, 20; 13, 3.
108 Asclepius, 19 ve 27.
109 Herm, 5, 3; 10, 2; 16, 5 ve 12.
110 Bu konudaki temel inceleme için bak: C.H. Dodd'un, The Bible and The Greeks, 1935, p. 99-248.
111 Herm, 1, 31-32. cf. Reitzenstein ve Wendland, Gött. Nachrichten, 1910, 324-329 Schubart'a göre Papyrus, dördüncü veya üçüncü asrın sonuna aittir.

Bu, diaspora Yahudiliğinin propagandasının[112] bu spekülatif mistik gruplara ulaştığını ve popüler pağanizmle onların kırılmasını açıklayan derin bir tesir icra ettiğini ispat etmektedir. Bu hermetik kitapların yazılma tarihi belirsiz olarak kalmaktadır. Onun tarihini, ikinci asra kadar çıkarmak mümkündür. Fakat bu literatürün anlaşılabilir olması için, üçüncü asırdan ileriye gidilebilir. Onların kompoze edilme dönemi Numenius ile[113] Porphyre arasındaki dönem olarak görünmektedir. Bu kitaplar, bu dönemde yazılmışlardır.

Burada büyüsel Papyrhs'dan birkaç kelime söylemek uygun olacaktır. Büyüsel kitaplar daima mevcut olmuştur. Dünya, okuryazar oldukça, onların önemi gittikçe büyümüştür. Havari Paul'un, Efes'deki vaazının sonucunda yakılan büyüsel kitapların değerinin 50.000 drahmiye ulaştığı tahmin edilmektedir.[114] Burada zamanların bir alâmeti bulunmaktadır. İkinci asırda rol oynayan büyü, Apulée'nin ve Lucien'in yazılarından kaynaklanmaktadır. Onların bazıları ciddidir bazıları komiktir. Diğer yazıdan **Hippolyte,** bir Hıristiyan bilgini öfkesiyle teferruatlı bir rapor vermektedir.[115]

Kültürün durgun olduğu bu dönemlerde, büyü, toplumun alt sınıflarında imparatorluğunu icra etmekte ve haklı olarak, her çeşit altında reklamın ışığından kaçmaktadır. Dini bölünme olayları meydana geldikçe, büyünün gücü eğemen olmakta, daha çok artmakta ve daha kültürlü muhitlerde de kendini hissettirmektedir. Bunu Roma İmparatorluğu tarihinde de müşahede ediyoruz. Porphyre'in talebesi **Jamblique,** mister konusundaki kitabında en vahşi büyücülerin korkunç gösterilerini bize anlatmaktadır.

Sayıları bir hayli kabarık olan ve bize kadar ulaşan büyü kitaplarının[116] çoğu, IV. asırdan kalmadır. Bazıları da V. Asırdandır. Oysa onlar, bir ve üçüncü asırlarda gösterilmişlerdir. Özellikle ikisi daha önemlidir. Yani, **"Papyrus Mimaut"** ve **"Grand Papyrus Magique de Paris",** Constantin döneminde yazılmışlardır. Diğerleri biraz daha sonra yazılmışlardır. Bu durumda, bu metinlerde, **Dioclétien** dönemine kadar takip edilmeye imkân veren izler bu-

---

[112] Bak, t.I, p. 85.
[113] Bak, t.II, p. 304.
[114] Resullerin İşleri, 19/19.
[115] Hippolyte, Refut, 4, 28-42.
[116] Almanca bir tercümeye eklenen Yunanca bir metinler koleksiyonu, Preisendanz tarafından yayımlanmıştır: Papyri Graecae magicae, 2. vol. 1928-1931.

lunmaktadır.[117] Büyü sahası için birinci derecede ilgili olan şeyler ön plandadır: Geleceği tanımak için şeytanları ve Tanrıları çağırmak, hastalıklara ve diğer kötülüklere karşı kullanılan koruma ve ilaç vasıtaları, şeytanlar vasıtasıyla nefret edilen şahısların bedenine ve ruhuna zarar verme vasıtaları ve bilhassa her çeşit aşk şerbeti ve her güçlükte yardım getiren aile ruhunun (**paredros**) varlığını sağlama vasıtaları gibi... Fakat tabiatçı karakterli çok eski olan bu uygulamalar, daha yeni bir dönemde dini fikirler aksiyonuna maruz kalmışlardır. Bu fikirler, dualara ve onların yakın şekillerine, muhtevalarına verilmiştir. Onlar, esrarlı isimler ve bu büyülere özel bir karakter veren anlaşılmaz hikmetler yaratmışlardır. Orada, daha önce daha asil alanlarda görebildiğimiz olayları bulabiliyoruz.

Olympe Tanrıları, hemen hemen kaybolmuşlardır. Yalnız, Vahiyler Tanrısı **Apollon** halâ görünmektedir. Başkaları anladığında, planetlerde onun düşünülmesi normaldır. Eski büyü Tanrıçası **Hécate**, olduğu gibi, gücünü ve otoritesini muhafaza etmiştir. Fakat onun yanında çoğu zaman ondan önce, Mısır Tanrıları olan **Hermés-Thot, Anubis, Osiris, Typhon, Herpocrate, Be's**, Mısır kültünün kutsal hayvanları ile yer almaktadırlar.

Daha önce **"Leyde Kozmogonisinden"** söz edilmişti.[118] Onda Mısırlı imajlar, Grek halk felsefesi ve Yahudi unsurları birbirine karışmaktadır. Bu, gnostik senkretizmin mükemmel bir örneğidir: Kelimenin yüksek anlamında bu dini eser, şimdi düşmüş olan büyücülüğe hizmet etmek zorunda kalmıştır. **Mimaut Papyrusunda**[119], güneş-Tanrısına yakarışın sonunda, Asclépios'un Hermetik eserinden alınmış bir dua bulunmaktadır. Bu duada, gnose ile sofu insanların Tanrılaşmasına minnet duyulmaktadır. Paris'in büyük Papyrus'una[120], mistik yenileşme ile, ölümsüzlüğün elde edilmesi sonucunda bir bilgi sokulmuştur. Bu bilgi, sözde **Mithra**'nındır. Burada, göğe yükselen mistiğin, Pers elbisesine bürünmüş ve elinde büyük bir ay'ı tutan bir Tanrı görmektedir. Bu örneklerde kabaca görünen, daima teferruatı teşkil etmektedir.

---

[117] Cf. Th. Hopfner, dans Pauly-Wissowa, 14, 301-393. E. Massonneau, la Magie dans l'antiquite Romaine, Paris, 1934.

[118] Bak. T.I, p. 286. Preisendanz, pap. Mag, 2, 93-97, 109-114.

[119] Preisendanz, ibid, 1, 56-58.

[120] Preisendanz, ibid, 1, 88-100. A. Dieterich, Eine Mithrasliturgie, 3e édit, 1923.

Bu büyüsel Papyrus'lar, bir takım antik harabelere benzemektedirler. Araştırıcılar, onların içinde, onların ait olduğu medeniyet dönemlerine göre tabakalarla dizilmiş bir takım kırıntılar keşfetmektedirler. Mısır'dan gelen bu kitapların içinde, Mısır'ın tesirinin hakim olmasına, ayrıca, başta **Mithra** olmak üzere orada başka doğu Tanrılarının bulunmasına hayret edilmemelidir. Fakat, ona karışmış olan Yahudi unsurunun önemi şaşırtıcıdır. Zaten birinci asırdaki bir papyrus'da, Tanrı, **Adonâi Sabaoth** ismi ile çağrılmaktadır. Burada **Adonâi Sabaoth** (=tsébaoth) Tanrı Yahwe (Jaö şekli altında), büyüsel formüllerin değişmez temeline ait bulunmaktadır.[121] Leyde kozmogoni papyrus'u **"Musa'nın sekizinci kitabı"** olarak adlandırılmış ve sona doğru, Musa'nın onuncu kitabından söz edilmiştir.[122] Zerdüştün yanında, Musa, kaynak olarak zikredilmiş ve **"Kudüs'te büyük isim"**, büyüsel bir güce sahip olarak zikredilmiştir.[123]

Güneş'e, Eski Ahidin formülleri ve isimlerle dolu bir duada yakarılıyor. Bir başka yerde bir pasajda Mithra ismi bulunuyor. Ve biraz daha ileride İbrani dilinin büyüsel fazileti açıkça tasdik ediliyor. Sonraki bir metinde büyücü, ilk doğanlara Adem olarak kendisini takdim ediyor ve sonra **JAO SABAOTH ADONAİ**'ya ve Mikail'e Suriel'e, Cebrail'e ve Raphâèl'e[124] yalvarıyor. Berlin'deki, dördüncü yüzyıldan kalma bir kağıt parçası, rüya formülleri yanında, Yahudi formülleri ile dolu **"Yakub'un Duasını"** ihtiva etmektedir.[125] Fakat,bu tür detaylardan bu, daha önemlidir. Yahudiler tarafından Tanrıya ve meleklere verilen isimler hadisesi, büyüsel formüllerde devamlı bulunmaktadır.

Bu, imparatorluk döneminin dini senkretizmi üzerinde Yahudi propagandasının, hermetik kitaplarla icra ettiği tesiri bildiğimizi teyid etmektedir.[126] Nadiren de Hıristiyanlığın bir takım izleri keşfedilmektedir. İsa'nın ismi, araya sokulan Kıptice cümlelerde iki defa zikredilmiştir. Yunanca metinde, Kutsal-Ruh zikredilmekte ve şu garip formülle karşılaşılmaktadır: **"Seni, İbranilerin Tanrısı, İsa adına çağırıyorum"** Muhtemelen bu formül,

---

[121] Preisendanz, ibid, 2, p. 135, v. 9; p. 137, v. 62.
[122] Preisendanz, ibid, 2, 87, 105, 120 ve 131. Dieterich, Abraxas, 1891, p. 155 ss.
[123] Preisendanz, ibid, 1, 128, cf. 184, v. 109.
[124] Preisendanz, 1, 12, v. 196; 38, v. 119 ve 144; cf. 1, 112, v. 1173, 1204 ss. Jerusalem v. 1222.
[125] Preisendanz, 2, 148.
[126] Cf. t.I, p. 170. Hupsistos Theos, Preisendanz, I, 108, v. 1069; 182, v. 46; 2, 62, v. 71.

daha eski bir döneme aittir. Orada putperest büyücüler halâ, Hıristiyanlarla Yahudileri karıştırmaktadırlar.[127] Fakat bu hipotez, şüphesiz çok yararlıdır. Öyle görünüyor ki, daha sonraki dönemde, zamanın geniş senkretizmi içinde bile bu insanlar, bu tip bir ayrımı yapmıyorlardı. Her halukârda, bütün bu Hıristiyan isimleri, Yahudi çevrede bulunuyordu. Bir formül vardı ki, onun karakteri üzerinde, bugün dahi, durulmaktadır. **"Yahudi midir veya Hıristiyan mıdır?"**[128] Bu büyü edebiyatında, Hıristiyanlık, gerçekten hiçbir rol oynamamıştır, hatta gnostik şekilleri altında bile... Aksine, Yahudilik, sırlara düşkün bu insanların merakını daima çekmiştir.

[127] Preisendanz, 1, 50, v. 420; 1, 114, v. 1233; 1, 48, v. 395; 1, 170, v. 3019.
[128] Preisendanz, 2, 12, v. 270.

II. BÖLÜM

HIRİSTİYANLIĞIN SON SAVAŞI

Gallien'in[1] on yıl boyunca devam eden (250-260) fermanından beri kilise, kırk yıldan fazla bir zaman sürekli bir barıştan yararlanmıştır. Zalimlerin üzerine üstün gelen zafer, ona bir prestij vermiş ve sahip olduğu değer duygusunu takviye etmiştir. Onun organizasyonu, en sert deneyimlere dayanacak kabiliyette görünmüş ve vasat Hıristiyanların zayıflıkları karşısında, onun elde ettiği endulgence mahareti, onu ürkek kitlelere ve aynı zamanda yiğit şehitlerin muzaffer tümeninin zaferini yükseltmeye getirmiştir. Bu sayının içinde, toplumun yüksek tabakasına ait insanlar da bulunuyordu. "**Origène**, ölümü ile Roma dünyasına, en yüksek kültürün ve Hıristiyan imanının, asil bir ittifakta birleşmeye başladığını göstermiştir. Yeniden yararlanılan barış yıllarında Hıristiyanlık, sadece çok sayıda mensup kazanmamış, aynı zamanda, aristokrasi içinde de yayılmıştır. Yine kilise, önceki asrın sonuna kadar devam eden bir takım peşin yargıları kaybetmiştir. Üstelik, yüksek düzeyde olan bir takım şahıslar da Hıristiyan olmuşlardı. Yine de kamu fonksiyonlarına iştiraki yasaklayan kural, uygulanabiliyordu.[2] 200 yılına doğru ittifak halinde alınmayan askerlik hizmetinin reddi, unutulmuştu.

İlerleyen sadece kilise olmamıştı. Devlet de bir Hıristiyanın istemediği şeyleri hafifletmişti. O, gözlerini kapatmıştı ve kurban sunma mecburiyetini serbest bırakmıştı.[3] **Gallien**'in kiliseye verdiği uzlaşmadan itibaren artık bu, resmen kabul edilmese de, artık bir kural değildi. Ayrıca, Antakya piskoposluğunun makamı konusunda ortaya çıkan tartışmada (272), Auréli-en'den yardım istenmişti ve imparator, kilisenin İtalyan piskoposları ile ve

---

1 Bak. T.II, p. 173.
2 Bak, t.II, p. 151.
3 Eusèbe, Hist. eccl, 8, 1, 2.

Roma piskoposu ile aynı kurala ait olduğunu açıkça belirtmişti.[4] Aslında bu, hukuku konmuş bir prensip kararı değildi. Fakat, kilisenin bütün imparatorluğa uzanan bütünü içindeki organizasyonuna atfedilen bir değeri gösteriyordu. Daha sonra **Aurélien**, Hıristiyanlara zulüm etmek niyetinde idi, fakat bu arada ölmüştü.[5]

Bu durumda, **Eusèbe**'in, 300 yılına doğru kilisenin elverişli durumundan yaptığı tasvirlere inanmak gerekiyordu.[6] Şifahi gelişmelere rağmen bunun doğru olduğu görülmektedir. Sarayda ve orduda çok sayıda Hıristiyan vardı[7] ve inançlarını ceza görmeden açıklayabiliyorlardı. Piskoposlar da eyalet valilerinin gösterdikleri ilgiden yararlanıyorlardı. Bazen Hıristiyanlar, yönetimin en yüksek seviyesindeki görevlere gelebiliyordu.[8] Dioclétien'in eşi olan imparatoriçe **Prisca** ve kızı **Valéria**, Hıristiyanlığa kazandırılmışlardı.[9]

Kült'e hizmet eden eski toplanma yerlerinin, akın eden kalabalıklara yeterli olmadığına şaşmamak gerekiyordu. Bunun için her yerde, daha büyük kiliseler yapılmıştır. Bu yapılardan sadece birkaçının isminin, halâ mevcut olması şaşırtıcı değildir. Gerçekte, bir kilise inşa etmek için seçilen yerler, kaybolan yapıların kutsallığına tahsis edilmektedir. Bu durumda, yeni bir yapı, eskisinin yerini işgal etmektedir. Şurada burada doğan kiliseler, bugüne kadar böyle ortaya çıkmıştır. En eski temelleri açıklamak isteyen arkeoloğun isteği, bütün tahmini aşan bir takım zararlara sebep olacaktır. Bununla beraber, **Aquilée**'de, ortaçağın büyük katedrali altında, IV. yüzyılın başında inşa edilen, mozaiklerle süslenmiş bir kilisenin varlığı gün yüzüne çıkarılmıştır.[10] O'nun zulümlerden önce mi sonra mı olduğu bilinmemektedir. Yine, Roma'da çok sayıda kilise vardı.[11] Zamanın bir yazarı, onların sayısının kırkı aştığını söylemektedir.[12]

---

[4] Eusèbe, Hist. eccl, 7, 30, 19.

[5] Eusèbe, ibid, 7, 30, 205. Lactance, De mort, 6, 1 ve 2. Constantin, Or. Ad s. Coetum, 24, 3 (p. 190 dans l'édit Heikel)

[6] Eusèbe, Hist. eccl, 8, 1, 1-6, Heer, Acta Maximiliana, 2, 9 (p. 865, dans l'éedition knopf).

[7] Eusèbe, Hist. eccl, 8, 6, 1, 4 ve 5.

[8] Eusèbe, ibid, 8, 9, 7; 8, 11, 2.

[9] Lactance, De Mort, 15, 1.

[10] Anton Gnırs, Die Christliche kultanlage in Aquileja (Jahrbuch des Kunsthistorischen İnstitut Wien, 1915), 140 ss. Cf. Zeitschrifi Für neutestamentliche Wissenschaft, 1921, 249-252.

[11] Bak. T.II, p. 254.

[12] Optat de Milève, 2, 4 (p. 39, 4 dans l'édit. Ziwsa).

Hıristiyanlığın önemli şekilde ilerleme gösterdiği ve barıştan yararlandığı kesindi. Askerliği gelen birisinin, dini nedenlerden dolayı, askerlik yapmayı ısrarla reddetmesi, kanlı sonuçlara maruz kalmaya zorlamıştır. Quaker'ler, Adventistler ve modern devletlerde diğer Hıristiyan mezheplerinde olduğu gibi... Fakat bu nadir bir haldir. Tarih, aşırı temayüllerin her çeşidinin bol olduğu Afrika'da olup bitenleri bize nakletmektedir. İspanyol ordusunda görev yapan yüz kişilik **Marcellus** takımının ölümü, ne kadar nadir olursa olsun, bu icraat bir zulüm faaliyeti olarak yapılmış bir icraat olarak telakki edilmemelidir. İmparator bayramı günü bu subay ansızın silahlarını ve amblemlerini atıyor ve yüksek sesle, tümenin bayrağının karşısında, Hıristiyan olduğunu ve askerlik yeminini iptal ettiğini açıklıyor.Bu subay, Praefectus Praetoria'nın temsilcisi olan yetkili hakimin önüne, **Tanger**'e götürülmüş ve orada öldürülmüştür. Olayların aktarımı doğru gibi görülmektedir.[13] Fakat, katip Cassien, yargılamanın doğru olmadığını, olaylar üzerine sorguya çekildiğini ve yukarıda zikredilen işlere ilave edilen bir ekin anlattığı gibi[14], bu, çok şüpheli görülmektedir. Bundan sadece provoke olmuş bir şehit sonucu çıkarılabilir ki onu, uzun zamandan beri zaten kilise tasvip etmiyordu.

Eusèbe'in, yüzbaşı Marinos'dan, yüz kişilik bir yer istediği raporunu nakletmektedir.[15] Bu, bir rekabetin ve İsa'ya iman itirafı ile askeri itaat arasında trajik bir sonuca varan bir tartışmayı yaratan bir **Üst**'ün, kötü bakışını haber vermektedir. Yasama nedeniyle, bu tür olaylar, hemen hemen kaçınılmazdı. Bunlar, hiçbir zaman, Hıristiyanlara yönetilen genel takdiri değiştirmemiştir. Lactance, Aurélien'i suç galerisine sokmuş ve ona, Hıristiyanlara karşı tasarladığı kanlı projeleri göstermiştir. Ancak onun ani ölümü bu projeyi gerçekleştirmeyi engellemiştir.[16] Bu tanığı eleştirmek mümkün değildir.

Bütün Hıristiyanlar için, Nicomédie sarayında, imparatorun emriyle 23 Şubat 303 yılında bir kilisenin yıkılmasını öğrenmek, korkunç bir şaşkınlık yaratmıştır. Ayrıca ertesi gün de Hıristiyanlara karşı bir ferman yayınlan-

---

13 Acta Marcelli, p. 87-89 dans l'édition knopf.

14 Acta Cassiani, p. 89, s. dans l'édition knopf.

15 Eusèbe, Hist. eccl, 7, 15, 1-5 (p. 85 s. dans l'édition knopf).

16 Lactance, De Mort, 6.

mıştır. Yine, kırgınlarla dolu şehrin ileri gelen birisi tutuklanmış, her türlü işkenceye maruz bırakılmıştır. İşte **"Dioclétien'in zulmü"** böylece başlamıştı.[17]

Buna neden olan şeyi keşfetmek kolay değildi. Bize kadar eserleri gelmiş olan putperest yazarlar, bu zulümden bahsetmemektedirler. Sadece iki Hıristiyan yazar, dersinde bu konuda detaylı bilgi vermektedir. Bunlardan birisi **Lactance**'dır ki o zaman Nicomédie'de ikamet etmekteydi ve belağat hocasıydı.[18] O, bir görgü tanığı olarak telakki edilebilir. 316 yılından az sonra, **"İşkencecilerin ölümünden"** (de la Mort des Persécuteurs) isimli bir eser yazmıştır. O, bu eserde Neron döneminden itibaren, Hıristiyanlığa düşman bütün imparatorların sefil bir ölüme maruz kaldıklarını, sonuç olarak, Maximien'in, Galére'in, Maxence'in, Maximin-Daia'nın, Dioclétien ve ailesinin nihai kaderinde Allah'ın hükmünü görmek gerektiğini açıklamaktadır. Yine o, imparatorlara karşı hissettiği kini de saklamamaktadır. Fakat olayları açıklarken de samimidir. O, bildiğini anlatmaktadır. Tabii ki bu durumda, geriye bilgisinin yeterli olup olmadığını bilmek kalmaktadır.

Bu konudaki ikinci tanık, o zaman Filistin'in Cesarée şehrinde yaşayan **Eusèbe**'dir. orada o bilgin **Presbytre Pamphile**'nin yardımcısıydı. O da kuruntulu bir bilinçle işkencenin tarihini, bildiği kadarı ile yazmıştır. Onun Kilise Tarihi (Histoire Ecclésiastique)'nin sekizinci kitabı, Galère tarafından 311 yılında doğuda yayımlanan tolerans fermanına kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır. Eserin yazılması hemen hemen son olaylarla aynı dönemdedir. Filistin şehitlerine tahsis edilen bir Monografi, aynı ayların tarihini taşımaktadır. Bu eser daha sonra, Kilise Tarihine bir ek olarak ilave edilmiştir. Eusèbe bu eserinde bulunduğu yerde ve seyahatlerinde gördüğü olayları anlatmaktadır. Bu iki tanığın zulüm tasvirlerine birçok şehit olayı da ilave edilmiş, ayrı şekilde ve eşit olmayan değerde nakledilmiştir.[19]

---

[17] Lactance, De Mort, 12 ve 13, Eusèbe, Hist. eccl, 8, 2, 4; 8, 5.

[18] Lactance, İnstit, 5, 2, 2.

[19] Bu konuda bak: R. Knopf, Ausgewâhlte Martyrerakten, 3e édit, publiék par G. Kruger, 1929 et l'enumération critique dans Hernack, Chronologie, 2, 473-482. cf. H. Delahaye, Les passions des martyrs et les genres littéraires, 1921, et du mème auteur, origines du cult des martyrs, 2édit, 1937.

Sadece **Lactance**, 303 fermanından önceki olaylardan bahsetmektedir.[20] İmparator sarayında cereyan eden mahkeme sözleri, muhtemelen, naklinde ayrı bir yere sahiptirler. Fakat, bütün içinde, çok doğru görünmektedirler. Bu rivayete göre, Dioclétien doğuya yaptığı seyahat sırasında âdete göre, bir haber elde etmesi için bir kurban takdim etmiş, ancak, tanrısal bir cevap almamıştı. Çünkü, mevcut hizmetçilerinin arasında, dua edilen şeytanlara karşı korunmak için Haç çıkaran çok sayıda bir takım Hıristiyanlar da bulunuyordu. Sonuç olarak, **Dioclétien**, saraydaki bütün uşaklara kurban kesmeyi mecburetmişti. Bunu reddedenler kamçılanmıştı. Ayrıca askerî otoritelere, Hıristiyanlara karşı asker gönderme emrini vermişti. Müteakip kışta (302-303), Nicomédie'de, Hıristiyanlara karşı annesi tarafından tahrik edilen Galère'in ziyaretini kabul etmiştir. O, Cybèle'e kültüne bağlı idi ve uzun zamandan beri Hıristiyanlara karşı harekete geçme arzusu vardı. Dioclétien, uzun zaman saraydan ve ordudan Hıristiyanları ayırmanın yeterli olacağını düşünerek, genel aksiyona geçmeye mukavemet etmişti. Ancak sonunda Galére'in ısrarlarına boyun eğmiş ve sarayda, hukukçulardan ve Hıristiyanlara karşı zulme girişme fikrinde olan subaylardan oluşan bir konseyi toplamıştı. Didyme'de[21] Apollon'un vahyi sorgulanmış ve Dioclétien uygun hareket edilmesine fakat kan akmamasına karar vermişti. Eusèbe[22], sözü edilen zulmün, saraydan ve ordudan Hıristiyanların temizlenmesiyle gerçekleştiğini ve bütün bu tedbirlerden, sadece Galére'in sorumlu olduğunu doğrulamaktadır.

Bu, Galére'i, Hıristiyanlara kin duymaya götürmüştü ve Mars'ın intikamını almaya çağrıldığına inanmıştı. Babası onun portresiydi[23] ve diğer Roma Tanrıları, onları küçümseyenleri cezalandırıyordu. Şüphesiz Dioclétien, tedbirli ve düşünceli olması yönünden Sezarların en zekisi idi, bunun için de birden vurmayı reddetmişti. Fakat, diğer yandan, 250 ve sonraki yıllarda eski devlet dininin bir restorasyonu Dioclétien'in programında bulunuyordu.

295 yılında, yakın akrabalar arasındaki evlilikler sıklaşmıştı ve bir fermanla yasaklanmıştı. Bu fermanda, birçok yerde, Roma hukuku kuralları zikrediliyordu ve dini bir saygı ile muhafazası uygun olacaktı. Şayet ölüm-

---

20 Lactance, De Mort, 10 ve 11; İnstit, 4, 27, 4.
21 Lactance, De Mort, 11, 7 ve Eusèbe, Vitra Const, 2, 50, 54.
22 Eusèbe, Hist. eccl, 8, 1, 7 ve 8; Appendice 1 (p. 796 dans l'édit. Schwartz).
23 Aurelius Victor, Epitome, 40, 17. Lactance, De Mort, 9, 9.

süz Tanrılar, imparator sakinlerini, dindar, barışçıl ve iffetli bir hayat sürdüklerini görürlerse, Roma, bugün olduğu gibi gelecekte de Tanrıların lütuflarına ve iyiliklerine mazhar olacaktı.[24]

Kısa bir zaman sonra ikinci bir ferman, Tanrıları korumak için ilân edilmişti.[25] Bu ferman, gerçek bir din savaşını öneriyordu. Bu savaş, Persten gelen **Maniheistlere** karşa açılmıştı. Halk düşmanı olan **Maniheistler**, Roma dünyasına sızmışlardı. Onlar üzerine Afrika valisi Julien, bir rapor hazırlamıştı. İmparator, ölümsüz Roma Tanrılarının inayetini yükseltmişti ve eski zamanın hakimlerinin koyduğu hareket kurallarını yerleştirmiş ve geleneksel anlayışlara karşı yürütülen, yeni dinlerden sudur eden bütün eleştiriler, yasak olarak vasıflanmıştı. Maniheistlerin İran'da büyük kötülüklere sebep oldukları öğrenilmişti ve onların Roma halkının barışını, Perse'in iğrenç âdetleriyle bozmalarından korkuluyordu. Valinin raporu, yaptıkları kötülükleri de ifşa ediyordu. Sonuç olarak onların şefleri kutsal yazıları ile birlikte yakılmalıydı, onların inatçı taraftarlarının boyunları vurulmalıydı. Onlar, yüksek makamlarda iseler, maden ocaklarına gönderilmeli ve malları müsadere edilmeliydi.

Bu ferman, doğu sınırını tehdit eden düşmanın bir Roma generaline ilham ettiği bütün kini yansıtmaktadır. Kendi ülkelerinde zulme uğrayan Pers Maniheistlerinin, Afrika'da bir sığınma yeri arama propagandasına giriştikleri görülmektedir. Fakat, bu sert tedbirler, oldukça genel bir karaktere sahip olmuş ve Hıristiyanlara da yönelmişti. Hıristiyanlar da, Maniheistler kadar tehlikeli miydiler? Bunu bilmek için beklemek gerekiyordu. Gerekli halet-i ruhiye, zulmün olduğuydu. Ferman bunu göstermektedir. Böylece, Galère'in icra ettiği baskı ve Lactance tarafından tasvir edilen şeyler böyle açıklanmaktadır. Neticede, Dioclétien'in politik müşahedelerinin zafere ulaştığı anlaşılmaktadır. Sorun şuradadır: Auguste, sezarla uyum içindedir.

303 yılının Şubat ayında Dioclétien, kan akıtmama rezervini bıraktı. 23 Şubattaki **TERMİNALİO** bayramı günü, **Nicomédia** Kilisesinin önünde sabah erkenden polis şefi, adamları ile birlikte görünmüştü. Kapılar kırıldı, İnciller yakıldı, mobilyalar yağmalandı. Sonunda binayı yerle bir eden yıkı-

---

[24] Collatio, 6, 4, 1, dans Mommsen, Collectio Librorum juris antejustinian, 3, 157. K, Stade, Der Politiker Diokletion (Diss, 1926), p. 78.

[25] Collatio, 15, 3, 1, p. 187 dans l'édition Mommsen, p. 86, dans l'édition stade.

cılar gelmişti.[26] Müteakip gün, yayımlanan bir ferman, Hıristiyanlara savaş açıldığını ilân ediyordu. Fermanda, imparator tarafından devletin, eski Roma kavramlarına göre reformu ve düzeni ve babalarının inancını terk eden Hıristiyanların en iyi fikirlere getirilmesi ilân ediliyordu. Hıristiyanlar kendilerini, hareket kurallarına vermeye devam ettikleri ve cemaat olarak toplandıkları her çeşit gruplaşmayı sürdürdükleri müddetçe onlara, tolerans yoktu. Yine, yüksek makamlardaki insanlar, Hıristiyan imanını korudukları sürece, işgal ettikleri imtiyazlı durumlarını kaybedecekleri ve imparatorluk sarayında bulunan insanların inançlarını devam ettirdiklerinde köle olacakları, emri verilmişti. Ayrıca, Roma vatandaşlarına devlet tarafından sağlanan koruyucu kanunlar, Hıristiyanlardan çekilmişti. Kiliseler yıkılmış ve kutsal yazılar yakılmıştır.[27]

Doğal olarak, Hıristiyan toplumunda büyük bir çalkantı meydana gelmişti, kısa bir zaman sonra, imparatorluk sarayında kısa aralıklarla iki teşebbüs yapılmıştı. Orada, Hıristiyanlardan bir takım intikam işleri görünmüştü. Derhal, önce sarayda, sonra da şehirde gaddarca bir araştırma başlamıştı ve çok sayıda şehit olayı ortaya çıkmıştı. İmparatoriçe **Prisca** ve kızı **Valéria**, kurban kesmeye zorlanmışlardı ve Nicomédia piskoposu Anthimus'un boynu vurulmuştu. Çok sayıda rahip ve lâik Hıristiyan, bireysel olarak veya grup olarak ölüme mahkum edilmişti.[28] Ayrıca, Antakya'da ve Kapadokya Mélitène'ninde de anlamsız kapışmalar, Dioclétiene'i öfkelendirmişti. Antakya'da maruz bırakılan cezalar, her çeşit tedbiri aşmıştı. Bu kavgaların arkasında Hıristiyanların oyunlarının olduğu tahmin ediliyordu.[29]

Bu şartar içinde bütün rahiplerin tutuklanmasını emreden ikinci bir ferman yayımlanmıştı. Müteakiben, işkenceyi, tutuklananların öldürülmesini isteyen üçüncü bir ferman daha yayımlandı.[30] İşte o zaman, kanlı zulümler bütün şiddetiyle başlamıştı. Kilise maruz kaldığı en şiddetli işkencelerinin hatırasına bu işkenceler, silinmeksizin yerleşmişti. Dioclétien ismi, selefleri-

---

[26] Lactance, De Mort, 12.

[27] Lactance, De Mort, 13 et Eusèbe, Hist. eccl, 8, 2, 4 = Les Martyrs de palastine, prologue, 1, 1, Lactance tarafından sebepler gösterilmiştir, 34, 1 ve 2.

[28] Lactance, De mort, 14. Eusèbe, Hist. eccl, 8, 6, 1-9.

[29] Eusèbe, Hist. eccl, 8, 6, 8. Libanius, Oratio, 11, 159; 19, 45; 20, 18. édit. Förster.

[30] Eusèbe, Hist. eccl, 8, 6, 8-10.

nin isminden daha çok iz bırakmıştı. O, tarihe, zalimlerin sembolü olarak geçmişti.

Bilimsel bir değere sahip rivayetler bile bizi ürkütmeye yeterli görünmektedir. Geçmiş devirlerin bütün korkuları burada katmerleşmiş ve aşılmış olarak bulunmaktadır. Geçmişte uygulanan korkunç işkenceler, şimdi cellâtların şeytanî muhayyilelerine bağlı, yeni icadlarla zenginleşmişlerdi. Cesedler bile mezarlara konulmuyordu, kırlarda hayvanlara yem olarak veriliyordu. Hatta bazıları, topraktan çıkarılıyor ve denize atılıyordu.[31] Fakat Hıristiyanların yok edilmesi istenmiyordu, aksine onların eski dinlerine dönmeleri isteniyordu. Bazen uygulanan tuhaf süreçten, bu çıkıyordu. Meselâ , zavallıların elleri bağlanıyordu veya ateşle sakat bırakılıyordu, cansız halde, kurban ateşinin içine atılıyorlardı. İşkenceye maruz kalanların bilinçlerinin kandırılarak kurban edilmeleri için aynı sonuca varılıyordu. Onları sadece serbest bırakmak ve suçlu olduklarını beyan etmek yeterli oluyordu. Çünkü insanlar sadece bilinçli iken yapılanları hatırlıyorlardı. Hıristiyan cemaatinin içine, cesaretsizliği taşımak için, rahiplerin dinden dönmelerinin sayısını artırma niyeti vardı.

Güçsüzlerin sayısı oldukça dikkat çekiciydi, fakat kilise bu tehlikeyi gidermeyi biliyordu.[32] Şayet, **Nicomédie**'de telaffuz edilen mahkûmiyetlerin bir özeti yapılırsa, zulmün birinci yılında kurban edilenlerin sayısının önemli olmadığı görülmektedir. **Eusèbe**, bu konuda doğru bir hesap tutmakta ve beş ölüm vak'asının Filistin'de ve Antakya'da olduğunu zikretmektedir. Aynı yazara göre, bu sayılar, ikinci yılda artmaktadır. Fakat temelde gerçek anlamda bir zulmün olduğu söz konusudur. Fakat bunun içinde iradi provokasyon belli bir rol oynamıştır.[33]. Tabii ki ferman, bütün imparatorluk için geçerliydi. Bu ferman, iki imparatorun ve iki Sezarın isimlerini taşıyordu. **Lactance** açıkça, **Dioclétien**'ise mektupla, Maximien'i ve Constance'ı icraat yapmaya davet ediyordu. Constance, İtalya'daki kiliseleri yıkmakla yetinmişti. Maximien ise şiddetle hareket etmişti.[34]

---

31 Eusèbe, ibid, 8, 6, 7.

32 Eusèbe, Les Martyrs de paletsine, 1, 4. Pierre d'Alexandrie, Canon, 14 (Lugarde, Reliquiae Juris eccl. Antiq, graece, p. 73). Concyl d'Ancyre, Canon 3.

33 Eusèbe, Les marytr de paletsine, 3, 1-4.

34 Lactance, De Mort, 15, 6 ve 7.

Roma'da birçok şehide saygı gösterildiğine inanılabilir. Bütün İtalya'da, **Dioclétien**'in kurbanları vardır. Fakat, bu konuda bilgiye sahip değiliz. Afrika konusunda daha çok bilgiye sahibiz. Orada vali **Anulinus** sadece rahipler sınıfına karşı koymakla yetinmemiş ve kutsal kitaplara karşı da işlemler yapmıştı. Daha önce 304 Şubatı'nda Kartaja'da küçük bir cemaatin üyesi olan kırk dokuz kişiyi, yasak olan kutsal yemek ayinini yaptıkları için öldürtmüştü.[35] 304 Aralık'ında, yüksek mevkideki **Crispina** isimli bir bayan öldürülmüştü. Sonra diğer bayanlar, **Thévesle** öldürüldü. Maximia'nın ve iki arkadaşının ölüm cezaları 29 Temmuz'da, vali **Anulinus**'un göreve başladığı 304 yılında meydana gelmişti.[36]

Buna göre 304 yılının başlangıcından itibaren Afrika'da, kanlı zulümler laiklere de ulaşmıştı. Her halukârda kurbanların sayısı önemliydi. Bu çok sayıdaki şehit isimlerinden çıkmakta ve onu, mezar kitabelerinde ve ibadet metinlerinde görmek mümkündür. Kuvvetle muhtemeldir ki ibadet metinleri, **Dioclétien** zulmüne bağlanmaktadır. Onları, titiz şekilde, müteakip yılların şehit listelerinden ayırmak gerekir.[37]

Maximien'in egemenliğindeki İspanya'da hiçbir bilgiye sahip değiliz. Bildiklerimiz ise, 400 yılına doğru İspanyol şair **Prudence**'ın, konuya az işarette bulunan mısralarına dayanmaktadır. O, ülkesindeki bir dizi şehidi zikretmekte, şematik bir tarzda **Saragosse**'un Vincent Şehitliğini, ona bir bayramın tahsis edildiğini[38] anlatmaktadır. Fakat bütün bu azizlerin, **Dioclétien**'in zulmünün kurbanları olduklarından şüphe yoktur. İspanya masallarının çoğuna az güvenilir. Biz onlardan sadece genel müşahedeler çıkarabiliriz. Çünkü kitabelerin büyük bir çoğunluğu daha sonraki dönemlere ait bulunmakta ve daha geriye gitmemektedir. Sadece Kurtuba piskoposu **Ossius** bize, itirafçı olarak tanık olduğunu bildirmektedir.[39]

304 yılının başlarından itibaren zulmü, Afrika'da daha çok görebiliyoruz. Yani, laiklere karşı da kanlı zorlamalara girişilmiştir. Aynı olaylar **Galére**'in

---

[35] Acta Felicis (p. 90 dans l'édition knopf). V. Soden, Urkunden zur Enistechunasoeschicte des Donatismus, p. 39-41. Acta Saturnini (p. 414-422 dans l'édition Ruinart).

[36] Acta Crispinae (p. 109 l'édition knopf); cf. Diehl, Inscr. Lat, christ, nos 2042, 2043, Acta Maximae (Analecta Bollandiona, 9, 107).

[37] Delahaye, Les Origines du culte des Martyrs, 2édit, 1933, p. 386-400. Kitabelere bugün Diehl'de görmek kolaydır: İnscr, lat. christ, nos 2031-2104, 1911, 1931.

[38] Prudence, Peristephanon, 4 ve 5; 9 tamamen belirsizdir.

[39] Lettre d'Ossius dans Athanase, Hist. Arian, 44, 1.

ve **Dioclétien**'in bölgelerinde de görülmektedir. 1 Nisan 304'te Selanik'te, beş kadın ve bir genç erkek, kutsal yazıları bulundurmakla itham edilmişler, tutuklanmışlar ve kurban takdimini reddettikleri için, aralarından üç kişi yakılmış, diğer üçü de genç oldukları için hapse atılmışlardır.[40]

Öyle görünüyor ki, imparatorluktaki bütün Hıristiyanlara baskı yapılmasını, onların kurban edilmesini emreden meşhur dördüncü ferman, 304 yılında ilân edilmiştir. Eusèbe'de O'nun tarihini tam olarak bilmemektedir.[41] Şüphesiz çok sert olan bu tedbir, genel politik duruma bağlı görünmektedir. 303 yılı Kasımında **Dioclétien**, saltanatının yirminci yılının bayramını kutlamak üzere Roma'ya gelmişti. Dönüş için acele etti ve dönüş yolunda ciddi bir soğuk algınlığına tutuldu ve bir yıl boyunca yerinden ayrılamadı. 304 Aralığında da öldüğü yazılmıştı. İşte bu zaman zarfında **Galére** ve **Maximien**, Hıristiyanlara karşı harekete geçmek için serbest kalmışlardı.

Hasta ve yıpranmış olan Dioclétien, tahtı bırakmaya karar vermişti. Arkasında kalacak olanın da Maximien olmasına karar vermişti. Çünkü o, henüz güçlü bir yaşta idi ve kendisine benziyordu.[42] 305 yılının 1 Mayısında, **Nicomédie** ordu karargahındaki muhteşem törenle iki Auguste'nin feragat işlemi tamamlanmıştı. O zamana kadar Constance ve Galére varis olan prenslerdi ve Auguste olarak adlandırılmışlardı. Sévère isimli yüksek bir subay, Batı'da Sezar olmuştu ve Galére'in yeğeni olan **Maximin-Daia**'da Doğu'da Sezar olmuştu. Aynı zamanda, dört hükümdarın sınırlarının da yeni bir tarifi yapılmıştı. Seviyesi en eski olan Galére, imparatorluk kolejinde ilk yeri işgal etmişti.

İmparatorların oğulları oradan eli boş gitmişlerdi. Bunlar Maximien'in oğlu **Maxience** ve geçici olarak Galére'in sarayında oturan genç **Constantin**'di. Fakat o, birkaç ay sonra, ciddi olarak hasta olan babasının yanına gitmek için yola çıkmıştı.[43] Babasını Boulogne'da bulmuştu ve ona York'a kadar refakat etmişti. Orada Constance 25 Temmuz 306'da ölmüştü. Ordu tarafından Constantin, hemen Auguste olarak ilan edilmişti. Galére, onu Se-

---

[40] Acta Agapés (p. 95 dans l'édition Knopf).

[41] Eusèbe, Les Martyrs de paletsine, 3, 1; 4, 8. cf. N. Baynes, The Clasical Quaterly, 18, 1924, 189-193. Lactance bu Fermanı zikretmemektedir.

[42] Panegyrici lat, 7(6), 9, 5.

[43] Zozyme, 2, 8.Lactance, De Mort, 24.

zar olarak tanıyarak onun tarafını tutmuştu ve Constance'ın yerini işgal eden Sévère'i Auguste olarak atamıştı.[44]

Bu arada[45] Roma'da olan diğer oğlu Maxience unutulmuştu. O, gayr-i memnunlar tarafından iktidara getirilmişti. Galére, ona engel olmak istemiş ve ona karşı Sévère'i göndermişti. Fakat Sévère'in ordusu, yaşlı generallerinin oğlunun tarafına geçmişlerdi, işte o zaman şahsen görünmüştü ve yeniden kırmızı renkli Auguste kaftanını giymiş ve Sévère'i tahttan indirmişti. Tabii ki Sévère'in durumu ümitsizdi. Nitekim 307 Nisanında de Ravenne'de ölmüştü.

O zaman Maximien Trèves'e gelmişti ve Constance ile müzakerede bulunmuştu ve onu Auguste olarak tayin etmişti. Çünkü onun, Doğu'ya karşı savaşı sırasında, arkasını güven altına alması için ona ihtiyacı vardı. Bu politik ittifak, Maximien'in kızı **Fausta** ile **Constantin**'in izdivacı ile mühürlenmişti. Bu konuda, genç, çiftlerin düğünleri için resmi siparişler verilmişti.[46] Şartlar, özel bir zevkle okunmaktadır. Yine burada aziz kayın birader Maxence zikredilmemiştir. Böylece baba oğlun ilişkileri, samimiyetten uzaktı. Galére, Sévère'in intikamını almak, imparatorluğunun otoritesini öncelikle savunmak için İtalya'ya girmişti. Fakat Roma'ya yürümek zorunda olan ordu bunu reddetmişti ve itaat etmemişti. Böylece, İtalyanlara kundakçı bir kral hatırasını bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Batı'da düzen yeniden kurulmuştu. Auguste ünvanına sahip olan Maxence İtalya'da, Afrika'da ve İspanya'da hüküm sürüyordu. Constantin de Gaul'de ve Büyük Britanya'da hakimdi.

Yaşlı Maximien oğlu tarafından tahttan indirilmiş ve o da damadının yanına sığınmıştı. O, bir defa daha **Carnuntum**'a (Presbourg yakınlarındaki, Pannonie Tuna hududu üzerinde) gitmişti. Orada Galére ve Dioclétien'le karşılaşmıştı. Orada, Galére'ın dostlarından birisi olan general **Licinius**, 11 Kasım 308'de, Batı'nın Auguste'u olarak atanmıştı. Yirmi yıllık saltanatı sırasında hiçbir davet Dioclétien'e hareketinden vazgeçmeye ve hedefe zaferi koymaktan vazgeçirmemişti. 309 yılında o, devlet başkanı ilân edilmişti. Bu ilânın tutanakları, bize kalan bu ümitsiz müzakerelerin kalıntılarıdır. Orada

---

[44] Lactance, De Mort, 25, 5; Paneg, 7 (6) 5, 3.
[45] Bak: l'exposé des Faits dans Lactance, De Mort, 26-30, et dans Zosime,2,9-11
[46] Panegyrici lat, 7 (6).

hiçbir gerçek değişiklik de yoktu. Yeni Auguste, sadece Pannonie'yi yönetmekle yetinmek zorunda kalmıştı. Constantin'in yanına geri gelen Maximien birkaç çalkantıya sebep olmuştu ve nihayet 310 yılında, artık rolü biten bir şahıs gibi kaybolmuştu. Maxence, otoritesini empoze etmeyi başarmıştı ve onu özellikle Afrika'nın isyankar valisi Alexandre'a karşı göstermişti. İmparatorluğun batı kısmında, Hıristiyanlara karşı yapılan zulümler, 306 yılından beri kesilmişti. Bu sadece Constantin'e değil, Maaxence'a da atfedilen bir kült tesis hürriyetine sahip olma zaferiydi.[47]

Doğuda durum farklıydı. Licinius ve Galére'in sahaları ile ilgili durumda bir değişiklik yoktu. Bazı nadir olaylar, 304 yılı ile tarihlenebilir. Ancak, diğer dökümanlar, tarih belirtmemektedirler. Burada sadece, genel sonuca varılabilir: Şöyle ki, geleneğin isimlerini belirttiği şehitlerin çoğu, zulümlerin en büyüğü olan son zulmün kurbanlarıdır. Bilindiğine göre bu zulümler, Galére'in saltanatında, oturanları ile birlikte yakılan Phrygie Hıristiyan köyünde, Kapadokya'da, Pont'da iğrenç şekilde şehit edilen Hıristiyanlar olayı ile icra edilmiştir.[48]

Aksine Eusèbe, Maximien'in sahasındaki durum konusunda, değerli bilgiler vermektedir. Yeni Sezar, iktidara geldiğinde, hemen zulümleri şiddetlendirmiştir. Daha sonra kan akıtmaya son vermiş ve normal cezalar olarak, bir gözün kör edilmesi, bir bacağınm yok edilmesi veya Filistin'de veya Sicilya'da maden ocaklarında çalıştırılması cezaları verilmiştir.[49] Bu metod, 307 yılından beri kullanılmıştır. Eusèbe, erkek ve kadından, her yaştan sakatlanmış insanların Mısır'dan, Filistin'e gönderildiklerini tasvir etmektedir. Anlaşıldığına göre ölüm cezaları, özel vak'alarda, yani özellikle provokasyon vak'alarında icra edilmektedir. Sonuç olarak Hıristiyanlara, kurban kesme emri verildiğinde, durum oldukça sert olmaktadır.

Bu defa bu emir, resmi kültleri restore amacıyla, pozitif bir aksiyonla atbaşı gitmişti. Yıkılan tapınaklar yeniden yapılmıştı ve rahipler sanıfı daha tutarlı bir teşkilata sahip olmuşlardı.[50] Bu yeni kin dalgasında, Eusèbe'in koruyucu hamisi bilgin **Pamphile** 16 Şubat 309'da, iki yıllık hapisten sonra

---

[47] Optat de Milève, 1, 18. Eusèbe, Hist. eccl, 8, 14, 1. Sur Constantin, Voy. Lactance, De Mort, 24, 9.
[48] Eusèbe, Hist. eccl, 8, 11, 1; 12, 1 ve 6. Lactance, İnstit, 5, 11, 10.
[49] Eusèbe, Les Martyrs de pal, 4, 1; Hist. eccl, 8, 12, 9 ve 10; Lactance, De Mort, 36, 6.
[50] Eusèbe, Les Martyrs de pal, 9, 2; Hist. eccl, 8, 14, 9; Lactance, 36, 5.

ölmüştü. Edebi çalışmalara kendini vermek için bu esaretten yararlanmıştı.[51] O'nunla birlikte onbir kişi telef olmuştu. Eusèbe, kurban kesme fermanının sert uygulamasının neden olduğu yirmi üç kişinin ölümünü zikretmektedir. Maden ocaklarında çalıştırılan zavallılara gelince, onlar yeniden cemaat halinde gruplandırılmışlar ve kült yerlerine hazırlanmışlardır. 310-311 yıllarında onların durumları, can sıkıcı karakter taşıyan beklenmedik yer değiştirmelerle daha da kötüleşmişti. Çalışmaya elverişli olmayan sakatlar, sürgün edildikleri yerlerde kültlerini icra ettikleri bahanesiyle öldürülmüşlerdi. Bunların sayısının otuz dokuz olduğu tahmin edilmektedir.[52]

Bütün bu şahitlerin acılı rivayetleri büyük ölçüde görgü tanıklarının rivayetlerine dayanmaktadır. Azizlerin uzun isim listeleri, eyalet takvimlerinde saklanmıştır. Orada bu savaşın büyüklüğü ve kahramanlığın nereye kadar götürüldüğü anlaşılmaktadır. Hıristiyan cemaatler her yerde yok edilmişler ve çok sayıda rahipler sınıfı boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Yani, ölümden kurtulmak için kutsal kitapları teslim etmişler veya bir hile ile otoriteleri aldatmışlardır. Filistin'de olduğu gibi Afrika'da da bir rahibin sağ-salim, zulüm dönemini geçmiş olması şüpheli idi ve birçok halde bu şüpheleri doğrulanmıştı.[53]

Bazılarının zayıflığına, ihtiras ve başkalarının çok mahir aktiviteleri giriyordu.[54] Bedbaht, kötü içgüdülerin gelişmesine sebep oluyordu. Fakat bu üzücü manzaralar, büyük bir kitle tarafından verilmiş de olsa, kilisenin talihini belirtmemektedir. Aksine bu, zaferi elde etmiş bir azınlığın kahramanlığı idi. Politika onda bir yol açmıştı. Galére ciddi olarak hastalanmıştı ve ümit vermiyordu. 30 Nisan 311 yılında, Nicomédie'de zulme son veren bir ferman yayımlamıştı.[55] Bu fermanda, önceki genelgelerin sonuç vermediği belirtiliyor ve resmi külte hıristyianların gelmesinin bununla beklendiği söyleniyordu. Büyük çoğunlukla Hıristiyanlar inatçı olarak görünmüşler ve onlar Hıristiyan Tanrılarına hizmet etmeyen Devletin Tanrılarını tebcil et-

---

[51] Eusèbe, Les Martyrs de pal, 7, 4; 11, 1-28. Photius, Bibl. Cod. 118, p. 92^{b}, dans l'édit. Bekker, Note Finale après Esther dans le codex sinaiticus des Septante.

[52] Eusèbe, Les Martyrs de pal, 13, 4-10.

[53] Assemlée de Cirta (Von soden, urkunden Zur Geschichte des Donatismus, no: 5, p. 75, Epiphane, Haer, 68, 8, 4.

[54] Eusèbe, Les Martyrs de pal, 12.

[55] Lactance, De Mort, 33, 11 ve 34; Eusèbe, Hist. eccl, 8, 17, 1-11.

memişlerdir. Sonuç olarak imparator, geleneksel yumuşaklığı içinde, Hıristiyanlığa cemaat halinde kült icra etme, kamu düzenini temin eden kurallar çerçevesinde yeni ruhsatlar verme kararında idi. Bu alanda icra edilen modeller hakkındaki bilgiler, daha sonra, otoritelere gönderilmiş olmalıdır. Diğer yandan Hıristiyanlar, imparatorun kurtuluşu için imparatorluk için ve kendi mutlulukları için, Tanrılarına dua etmeye davet edilmişlerdi.

Beş gün sonra 5 Mayıs 311 yılında Galére ölmüştü. O'nun **"Tolerans Fermanından"** nadim bir günahkarın itirafı çıkmaktadır. Fakat politik müşahedelerin sonucunda, Hıristiyanlar onu, böyle düşünmektedirler. Bu durumda **Constantin**'in ölen imparatordan muhtelif işlerin tartışması yapılırken, Hıristiyanlara zulme son veren bir karar elde etmesi büyük ihtimaldir.[56] Maximien, o andan itibaren en eski seviyede Auguste idi. O, Sabinus'la, praefectus praetorio'sunu yani ilan edilen bilgileri göndermişti.[57] Fakat, ondan formüle edilen eksik tarz, imparatora sebep olan zevksizliği göstermektedir.

Bununla beraber sükûnet bütün doğuda hissedilmişti. Hapistekiler, itirafçı kalabalıklar, sakatlar ve kötü muameleye tabi tutulanların hepsi serbest kalmışlardı, maden ocaklarından çıkmışlardı ve inayet kültlerini kutlamak için hürriyeti elde etmişlerdi. Bu barış, 311 yılının Ekim ayına kadar altı ay devam etmişti. Maximin, kült hürriyetine yeni sınırlamalar getirmişti. O, önce, mezarlıklardaki kutlamayı yasaklamıştı. Sonra,yeni şehitler oldu. İskenderiyye piskoposu Pierre, 24 Kasım 311'de ölmüştü. Antakya Presbytre'i **Lucien**, 7 Ocak 312'de Nicomedie'de Maximin, şehirde ikamet ettiği sırada öldürülmüştü. Öldürülenler sadece bu iki kurbanla da sınırlı değildi.

312 yılının sonbaharında, gayretli memurların kışkırtması ile, bir dilekçe yığını şehirden imparatora hitaben gönderilmişti.[58] Bu insanlar, imparatordan, Hıristiyanların kale duvarları içinde oturmalarını yasaklamasını rica ediyorlardı. Nicomedie ve Antakya'da insiyatif ele alınmıştı ve diğer şehirler onları örnek almıştı. Maximin daima bu isteklere uygun cevaplar veriyordu. Şehir bir kitabe ile dilekçeyi ve imparatorun kararını ölümsüzleştiri-

---

56 E. Schwartz, Konstantin, p. 58.
57 Eusèbe, Hist. eccl, 9, 1, 3-6.
58 Eusèbe, Hist. eccl, 9, 2-4. Maximin, dans Eusèbe, ibid, 9, 9a, 4, 4. Sur la date, cf. ibid, 9, 10, 12.

yordu.[59] Eusbe, Tyr'de duvar ilanı olan bir imparatorluk karar metnini zikretmekte ve ondan bir kopye vermektedir. Lycie'nin küçük şehri olan Arycan'da keşfedilen olay bu rivayetin doğruluğunu ortaya koymuştur. Bu tip bir kitabenin metni, kelime kelime, Eusèbe'de bulunanla örtüşmektedir. Orada şehir dilekçelerinin oratoire'ı bulunmaktadır.

Fakat bu imparatorluk kararnamesi, sadece iyi bir jest olmuştu. Artık öldürmeler olmamıştı. Zaten, bütün şehirlerden istisnasız bütün Hıristiyanları da sürgün etmek imkansızdı. 313 yılında vali **Sabinus'a**[60] bir talimat gönderilmişti. Bu talimat açıkça eski düzenlemeyi gösteriyordu. Yani, Hıristiyanlara karşı şiddet kullanmaktan sakınmayı, onları tatlılıkla kazanmayı ve iknayı tavsiye ediyordu. Şüphesiz, şehirlerin isteklerine cevaplar, her türlü tedirginliğe yol açıyordu. Bu anlamda halk esprisi üzerinde Pilate'ın işleri iblisce bozulmuş[61], resmi ilanı ile davranılmıştı. Şayet Maximin, bir defa daha, memurlarına tatlılıkla davranmalarını tavsiye etmek zorunda kalmışsa, onu buna iten özel bir durum olması gerekirdi. Bunu ona götüren 312-313 kışındaki dış politikanın durumu idi.

Galére'in ölümü, iktidar paylaşımı ile ilgili bir takım problemleri gündeme getirmişti. Maximin, **Licinus**'un alanının bir kısmını oluşturan Küçük Asya'ya ilerlemiş ve devletine buraları ilave ettiğini bildirmişti. Licinus, buna rıza göstermek zorunda kalmıştı. O, bu durumda **Constantin**'e yaklaşmıştı ve kız kardeşini Constantin'le nişanlamıştı. O, böylece gelecek perspektiflerini koruma altına alıyordu. Şimdilik Constantin, Batı'nın hedefi olan kesin savaşta tarifsiz bir durumdaydı. Ta ki, Maximin, Constantin ve Licinus'dan oluşan üç Auguste, diğer ikisinin otoritesini tanıyınca, üçü de Dioclétien tarafından tesis edilen üçlü rejimin meşru varisleri olarak görünmüşlerdi.[62] Bu durumda Maxence bir gaspçı olarak telakki edilmişti.

Constantin, **Maxence** karşısında kendi meşruiyetini ilan etmişti.[63] Babası olan Constance saygıdeğer bir Augusttü. Halbuki, Maxence, hatıraları kötü,

---

[59] Eusèbe, Hist. eccl, 9, 7, 1-14. Voir l'inscription d'Arycanda dans Dittenberger, Orient. Inscr, no: 569. Schwartz, Göttinger Nachrichten, 1904, 529.
[60] Eusèbe, Hist. eccl, 9, 9a, 1-9.
[61] Eusèbe, ibid, 9, 5, 1; 7, 1.
[62] Dessau, İnscr, lat, sel. no: 663, 664.
[63] Panegyrici latini, 6 (7), 2 ve 4, 1. Voir, surles monnais, infra, p. 153.

tahttan indirilmiş bir imparator olan Maximien'in oğlu idi.[64] Constance'in babası meşhur imparator ve Goths'ların (269-270) galibi olan Claude idi. O vakte kadar kimse bunu bilmiyordu. Fakat 310 yılından itibaren bu güzel haber resmen yayılmıştı. Constantin, muhteşem hanedanlığın üçüncü prensiydi.[65] Doğumundaki faziletle, Roma geleneğinin en layık bekçisi olarak sahneye çıkma ve Roma'yı bağımsızlaştırma, Roma senatosunu zâlimlerin utanç verici kölesi olmaktan kurtarma hakkına sahipti.[66]

Maxence tehlikeyi gördü ve Maximin'le antlaşma yaparak bu tehlikeyi önlemeye çalıştı. Babasının ölüm intikamını alma görevi, savaşmak için bahane oluyordu.[67] İki hasım, belli birzaman, tokuşmaya hazır vahşi hayvanlar gibi beklediler. Ancak aniden Constantin Alpleri ordusuyla geçmişti. Ordu, Almanlarla giriştiği savaşta pişen bir ordu idi. **Suse'u, Turin'i, Milan'ı, Vérone'yi, Aquilée'yi** almıştı. Bütün bunlar beklenmedik bir hızla gerçekleşmişti. Constantin, Roma çevresine ulaşmıştı. Maxence, şehre azık sağlamıştı ve güçlü bir orduyu oraya merkezileştirmişti. Kapıların önünde, düşmana karşı koymak için ona **Sıbyllin** bir vahiy cesaret vermişti. Bugün orada, Ponte Molle köprüsü bulunmaktadır. O, Tibre üzerine köprüyü yeniden yaptırıyor ve ordusunu öbür tarafa geçiriyor. Kemerin en yüksek noktasından çok sayıda baykuş bu geçişe bakıyordu. Denildiğine göre, Constantin'i bu mutlu ediyordu. Hasmına saldırmıştı ve onu mağlup etmişti. Constantin mutluydu, Maxence köprüden atlamış ve boğulmuştu. Böylece savaş sona ermişti. Constantin Roma'ya tam bir Batı İmparatoru olarak girmişti. Roma senatosu ona, Yüce Auguste ünvanını vermişti.[68] Bu olay, 28 Ekim 312 yılında meydana gelmişti.

Bütün dünya, şaşırtıcı olduğu kadar da mutlu olan Constantin'in bu teşebbüsünde yüce güçlerin bir yargısını görüyordu. Baykuşlar ordusu bu inancı yansıtıyordu: Bu uğursuz kuşların toplanması, Tite-Live'in nakilleri ile bilinen türden bir kehanet ve mucizeyi gösteriyordu. 315 yılında Roma

---

[64] Lactance, De Mort, 42, 1. Dessau, İnscr. lat. nos: 627, 630-633, 644.

[65] Paneg, lat, 6 (7), 2, 4.

[66] "la délivrance de Rome" est le mot mis en av ant" Lactance, De Mort, 44, 11; Paneg, lat, 12 (9), 3, 2. Eusèbe, Hist. eccl, 9, 9, 2. Dessau, İnscr, lat, no: 694.

[67] Lactance, De Mort, 43, 4. Zosime, 2, 14, 1.

[68] Lactance, De Mort, 44; Eusèbe, Hist. eccl, 9, 9, 1-9; Zosime, 2, 16, paneg, lat, 12, (9), 16-20.

Senatosu, Constantin'in şerefine bir zafer takı diktirmişti. Vakıf metnine göre o, zaferi, sadece imparatorun dehasına değil; Tanrısal ilhamlara da yer veriyordu.[69] Bu fikir, farklı şekiller altında, o zaman telaffuz edilen nutuklarda da bulunmaktadır. Fakat birkaç sene sonra, 321'de, imparatorluk sarayında hitabetler yetersiz görünüyordu. **Nazarius**, Constantin'in bütün teşebbüslerinde, Tanrısal himayenin altında olduğunu ilan etmiştir. Hatta o, Maxence, Constance ile giriştiği savaşta, semavi ordunun başında babasının şahsen orada hazır olduğunu itiraf etmektedir.[70]

Hıristiyanlar da aynı fikirde idiler. Eusèbe, 315 yılında **Histoire Ecclesiastique** kitabına ilave ettiği IX. Kitapta, Tanrının mucizevi himayesi altında Constantin'in zaferinin icra edildiğini, onu, imparatorun, gökteki Tanrıya, onun logosu olan İsa-Mesih'e ibadetiyle elde ettiğini belirtmektedir.[71] Eusèbe'in dediğine göre, zaferden sonra Constantin, Roma'ya, elinde, bu zaferi işaret eden Haç ve kitabe tutan bir İsa portresi diktirmiştir. Hemen hemen aynı yıllarda Lactance bu konuda daha detaylı bilgi vermektedir. O'na göre, Constantin, uykuda, askerlerinin kalkanlarının üstüne † şeklinde İsa'nın isimlerinden kısaltılma Tanrısal bir işareti koyma uyarısını almıştı. O, bunu yapmıştı ve zaferi elde etmişti.[72] Yirmi yıldan fazla bir zamandan sonra, Eusèbe, 22 Mayıs 337'de ölen imparatorun hatırasına telaffuz edilen açıklamaları, **Histoire Ecclésiastique** isimli kitabında bol bol nakletmiştir. O, şöyle anlatmaktadır: Constantin, kesin savaşa girdiğinde, Hıristiyan bilgisine ulaşmıştı. O, Tanrıya görünmesi ve ona yardım etmesi için dua etmişti. O'na bir işaret verilmişti. Öğleyin başında parlak bir Haç, güneşin altında şu kelimelerle görünmüştü: **"Bunu Yen"** imparator ve bütün ordu hayretler içinde bu manzarayı seyretmişlerdi. Müteakip gece, İsa, elindeki bu parlak haçı tutarak Constantin'e görünmüştü ve onu, koruyucu bir vasıta olarak Semavi işaretin taklidini yapmaya davet etmişti. Sonuç olarak,imparatorluk muhafızı, **labarum** ismiyle tanınan sancağı almıştı. Bu sancak Haç'ı temsil etmekteydi ve demet halinde İsa'nın isminden harfler taşımaktaydı. Mesela

---

69 Dessau, İnscr, lat, sel, no: 694.
70 Paneg, lat, 12 (9), 2, 4; 4, 1; 11, 4; 13, 2; 16, 2; 22, 1; 25, 4; Paneg 4 (10), 14, 1-8; 29,1.
71 Eusèbe, Hist. eccl, 9, 9, 1, ve 2.
72 Lactance, De Mort, 44, 5 ve 6.

✱ şeklinde. Bu olayı imparator daha sonra biyografisinde anlatmakta ve bunun gerçek olduğunu yeminle temin etmektedir.[73]

Burada, efsanenin, hem putperestler hem de Hıristiyanlar için canlı bir oluşumu görülmektedir. Zaman içinde, bu söylemlere daha çok muhakemeler eklenmiş ve daha baskıcı hale gelmiştir. Hıristiyanlar, imparatoru, imanlarının şampiyonu yapma gayretindedirler. Nitekim Constantin hayatının sonraki döneminde, Eusèbe'in bahsettiğine göre bu anlatılanlardan mutmain olmakta ve bizzat onu teşvik etmektedir. İleride görüleceği gibi 313 yılında ise, bunu bir yedek olarak tutmaktadır.

Her şeye rağmen Maxence'a karşı yapılan savaş bir din savaşı değildi. Hıristiyan yazarlar bile aksi bir tezi savunma cesaretini gösterememektedirler. Maxence, Hıristiyanlık karşısında toleranslıydı. Her ne kadar O, Roma'nın piskoposluk makamı konusundaki tartışmada hileye başvursa da O, 2 Temmuz 310 yılında **Miltiade'**ı takdis etmiş, zulüm sırasında müsadere edilen kilise mallarını iade etmişti.[74] O vakte kadar bunu hiçbir hükümdar yapmamıştı. Ancak Constantin daha ileriye gitmişti.

Constantin, Milano'ya gelmişti ve kışı orada çıkarmıştı. Orada da **Licinus** bulunuyordu. Burada, vaat edilen evlilik kutlanmıştı. İki imparator kayınbiraderler olmuştu. Bu vesile ile Hıristiyanlara karşı takınılacak tavırda da anlaşmışlardı. Böylece, Hıristiyanlara tam bir kült hürriyeti sağlamaya ve Hıristiyanlığa, diğer dinlerle aynı eşitliği vermeye karar vermişlerdi. "**Çünkü Tanrı, semavi tahtında oturmakta idi, ne olursa olsun, o, sakin olsun ve merhametini bize ve tebamıza karşı sunsun**" O zamana kadar konan bütün kısıtlamalar kaldırılmıştı. Müsadere edilen yerler iade edilmişti. Artık Hıristiyanlar, özel mülkiyetlere sahip olabiliyorlardı. Hatta müsadere edilen mülk sahipleri, devletten tazminat alacaklardı. Kilise teşkilatı, hukuki bir şahsiyete sahip olmuştu. "İmparatorlar, bu tedbirlerle ebedi olarak, daha yakınlardaki olaylarda tecrübe edilen Tanrısal inayetin ebediliğini garanti altına almayı ümit ediyorlardı" İşte **"Milan Tolerans Fermanı"**nın muhtevası böyleydi. Bu ferman metni bize kadar tam olarak gelmemiştir.

---

[73] Eusèbe, Vita Const, 1, 28. Bu konudaki bütün metin için bak: Aufhauser, Constantins Kreuzesvision (Kleine Texte, 108).

[74] Eusèbe, Hist. eccl, 8, 14, 1. Optat de Milève, 1, 18. Augustin, Breve Coll, 3, 34. E. Schwartz, Göttinger Nachvichten, 1904, 530-532.

Fakat fermanın temel konusu, Licinus'un fermanı sayesinde ortaya konulabilmektedir. Bu fermandan daha sonra tekrar bahsedeceğiz.[75]

Milan Düzenlemesi, âdete göre, Maximin'e gönderilmişti. O, onu yayımlamayı reddetmiş, aksine, **Sabinus**'a göndermişti. Bundan yukarıda bahsetmiştik.[76] Bu yazıda, şiddet kullanma ve daha ileri gitme yasaklanıyordu. O, Roma Senatosunun, Constantin'e, Auguste ünvanını verdiğinden beri, onu düşman telâkki ediyordu. Bu ünvanın kendisine ait olduğu iddiasındaydı. Constantın, izdivaç işlerinden sonra derhal Milano'yu terk etmiş ve Rhin sınırının savunma çalışmalarına devam etmiş, ancak bu çalışma yarıda kalmıştı.[77]

Licinus yalnız kalıyordu ve Maximin, 308'de Bosfor'da durdurulan saldırıyı yeniden başlatmayı ve böylece Constantin karşısındaki pozisyonunu güçlendirmek ümidindeydi.[78] O, suriyeden bir takım askerler getirterek **Thrace**'a nüfuz etmişti. Böylece, Bizans alınmış ve **Périnthe** işgal edilmişti sanki. Licinus çok hızlı bir şekilde Edirne'ye gelmişti. 30 Nisan 313'te savaş **Campus Serenus'da** başlamıştı. İki imparator arasında sonuçsuz bir karşılaşma olmuştu. Maximin, ani ve ezici bir bozgun yaşamıştı ve ölümden ancak, bir köle elbisesi giyerek hızlı bir kaçışla kurtulmuştu. Bu kaçış Cappadoce'da bitmişti ve yeniden askerleri toplamıştı. Licinus Bosfor'u geçmişti ve başkent Nicomedie'ye girmişti. Orada 13 Haziran'da, Doğu Hıristiyanlarının da yararlanacağı, **Milan** deklarasyonundan alınan bir fermanı yayımlamıştı.[79] Küçük Asya'da savaş, bütün bir yaz devam etmişti. Maximin, Torosları geçerek Tarsus'da durmuştu. O da sonbaharda sebebi bilinmeyen nedenlerle, Hıristyianlara karşı bir tolerans fermanı yayımlamıştı. Bu fermanda, Licinus'un verdiği hakları Hıristiyanlara verdiğini açıklıyordu.[80] Ancak kısa zaman sonra ölüm, onu yakalamıştı.

Galère'in ölümünden sonra, Dioclétien ailesinin kadınları, onun himayesine sığınmışlardı. Fakat onlar barışı bulamamışlardı. Bir müddet sonra,

---

75 Eusèbe, Hist. eccl, 9, 9, 12.Lactance, De Mort, 45, 1; cf. 48, 2. Texte donné par Lactance, 48, et par Eusèbe, Hist. eccl, 10, 5, 2-14.

76 Cf. Supra, 66.

77 Zozyme, 2, 17, Paneg, lat, 12 (9), 21, 5.

78 Cf. Supra, 66.

79 Cf. Supra, p. 70, note, 1.

80 Eusèbe, Hist. eccl, 9, 10, 7-11.

uyumsuzluklar meydana gelmiş, Galère'in dul karısı **Valeria**, annesi **Prisca** gibi yerden yere sürgün edilmişti. Onlara bağlı olanlar öldürülmüştü. Buna Dioclétien engel olamamıştı. Licinus'un zaferi, bu mutsuz kadınları, yeni ellere teslim etmişti. O'nun kanlı öfkesi, sadece, Maximin tarafının görevlilerine karşı boşalmamıştı. Eşi ve eski imparatorun kızı, Maximin'in aile üyeleriyle birlikte öldürülmüşlerdi.[81] Yaşlı münzevi Maximin, Spalatodaki muhteşem sarayında, ızdırabın her türlüsünü çekmek zorunda kalmıştı. O, inşa etmiş olduğu ahenkli binanın yıkıldığını ve ailesinin trajik sonunu görmüştü. Acımasız kader, imparatoru, basit bir adam gibi ezmişti. Dioclétien, duygusal bir tabiata sahip değildi fakat derinlemesine bu olaylar onu etkilemişti ve üzüntü onu, 3 Aralık 330 yılında ölüme götürmüştü..[82]

Hıristiyanlar her yerde, Maximin'in ölümünde Tanrısal bir hükmü görüyorlardı. Çünkü, o andan itibaren, kilisenin zaferi, bütün imparatorlukta açıkça temin edilmişti. Licinus, şahsen Hıristiyanlığa dönmüş değildi ve tolerans da onun için değildi. Bu durum, politik bir karardı. Bununla beraber **Lactance,** Campus Serenus savaşından önce, bir meleğin, imparatora uykuda, ordusuna ulaştırmasını istediği ve ordunun yükseksesle saldırı sırasında okumalarını istediği bir duayı dikte ettirdiğini anlatmaktadır.[83] Bu olayın, bir Hıristiyan yorumu olması mümkündür. Bu da kilise için yeterlidir. Bu rivayetle, Constantin efsanesi arasında çarpıcı bir paralellik görülmektedir. Constantin'in daha sonra, ordusundaki pağan askerlere Pazar duası olarak tavsiye ettiği duanın, Licunus formülünün bir versiyonundan başkası değildi.[84]

Constantin ile Licinus ise her zaman iyi olmamıştır. Çünkü Constantin'in açık hedefi, bütün rahipleri bertaraf etmekti. Bunun için iki kayınbiraderin 314 Ekim'inde, aşağı Tuna'da, ordularıyla, karşı karşıya gelmelerine şaşmamak gerekir. Galibiyet şansı, Constantin için elverişli görünse de, kesin bir zafer elde edebilmek için yeterli güce sahip değildi. Bunun için savaş, çift hükümdarlığın yenilenmesiyle varılan bir barışla sona ermişti. Licinus Avrupa'da, Tuna ağzına kadar uzanan bölgeye ve Thrace'a sahip oluyordu.

---

[81] Lactance, De Mort, 40, 41, 50 ve 51. Eusèbe, Hist. eccl, 9, 11, 3-8.
[82] Lactance, De Mort, 42, Chron. Minora, 1, 231.
[83] Lactance, De Mort, 46.
[84] Eusèbe, Vita Const, 4, 20.

Bu barış aşağı yukarı yedi yıl sürmüştü. Sonra, iki imparator arasında gerilim artmıştı ve doğan Hıristiyanlar da bir dizi baskı ile karşılaşıyordu.[85]

Licinus haklı olarak savaş sırasında, Hıristiyanların isteklerinin kendisi için olmadığını düşünüyordu ve Constantin Hıristiyanlar lehine tanıklık yapıyordu. Bunun için derhal, yüksek mevkileri işgal eden Hıristiyanlar, saraydan ve ordudan atılmışlardı. Arkasından incitici yasaklar gelmişti: Erkek ve kadınlara cemaat halinde ayin yapmak ve rahiplerin kadınları eğitmeleri yasaklanmıştı. Otoritelerin bu ahlaki kuşkuları gülünç oluyordu. Kiliselerde toplanma kesin olarak yasaklanmıştı. Bunun üzerine Hıristiyanlar, şehrin dışında, açık havada toplanıyorlardı. Piskoposlar birbirleriyle iletişimden mahrum edilmişlerdi. Artık sinod daveti yapılamıyordu. Bu darbe, kilise organizasyonuna ciddi şekilde zarar vermiş ve özel bir heyecan yaratmıştı. Şüphesiz birçokları, mukavemet göstermişlerdi ve hapishaneler Hıristiyanlarla dolmuştu. Hapistekilerle iyi ilişkilerde bulunmak suçtu. Bazı eyaletlerde, çok gayretli görevliler kılıca başvurmuşlardı ve Pont'da kiliseler zarar görmüştü. Fakat genelde Licinus, bütün Hıristiyan aktivitesini felçe uğratmak için tedbirlerle yetiniyordu.

Goths orduları, aşağı Tuna'yı geçmişler ve Licinus'un sahasına girmişlerdi. Constantin, kararlılıkla, düşmanlara karşı yürümüştü ve onları mağlup etmişti. Licinus öfkelenmişti ve gerilim 324 yılının ilkbaharında meydana gelen kırılmaya kadar varmıştı. Constantin tedbirli davranyordu. Oğlu Sezar Crispus'a, güçlü bir Donanma ile Dardanelleslerin girişini bloke etme emrini vermişti. Sonra O, Licinus'u, Bizans'a atmıştı. Crispus, Gelibolu'da düşman donanmasını yok etmişti. Bu durumda Licinus Bizans'ı terk ederek Kadıköy'e kaçmıştı. Fakat Küçük Asya'da da başarısız olmuştu ve karısı Constantia'yı, kardeşine, barış ve güvenlik istemek üzere göndermişti. Bu istek, Constantin tarafından kabul edilerek Selanik ona ikamet için tahsis edilmişti. Orada Licinus'u ölüm yakalamıştı.[86] O'nun da hatırası, Galère, Maxence ve yaşlı Maximien'inler gibi lanetlenmişti.

324 yılı sonbaharında artık Constantin, Roma İmparatorluğu'nun yegane hükümdarıydı. O, hedefine ulaşmıştı. Altı yıl sonra, İstanbul'da şehrin en

---

85 Eusèbe, Hist. eccl, 10, 8, 10 ve 11, 14-19; Vita Const, 1, 51-54.
86 Anonymus Valesianus, 21-29, dans chron. Minora, 1, 9.

güzel yerine bir saray yaptırmıştı. Sarayın denize doğru olan kapısının mermerinin üstüne, yürekliliği ve dindarlığı nedeniyle **"Mesih'in, zalimlerin ateşini söndürmek için ona yardım ettiğini ve bütün yeryüzünde, kendisine hakimiyet verdiğini"** yazdırmıştı.[87] Bu Roma'daki Constantin zafer Tak'ından daha açıktı. Hıristiyanlık kesin olarak kazanmıştı.

[87] E. Mamboury et TH. Wiegand. Kaiserpalaste von Konstantinopel, 1934, p. 7.

III. BÖLÜM
DONATİST TARTIŞMASI

Constantin'in Hıristiyan kanaatlerinden şüphe edilebilir. Fakat O'nun politikasının kiliseyi dikkate aldığı ve onu, bir birlik faktörü olarak, Roma İmparatorluğu'nun içine dahil ettiğinden şüphe edilemez. Bu politika ile o, büyüklüğü bütün ümitleri aşan bir sonuca ulaşmıştı. O aynı zamanda da yeni problemlerle karşılaşmıştı. Kilise ve Devlet ilişkileri o günden bugüne kadar, tarihte durmadan yankı uyandırmıştır.

Constantin, Maxence'i mağlup ettikten sonra, kilise politikasını, yenice elde ettiği bölgelerde, mağlup ettiği düşmanının politikasına bağlamıştı.[1] Zaten, Milan fermanından önce, Afrika valisi, **Anulinus**, müsadere edilen bütün mülkiyetlerin Hıristiyan cemaatine geri verilmesi emrini almıştı. Yani, binalar, araziler ve özel mülkiyetler, Hıristiyanlara geri verilmişti.[2] Ayrıca, rahipler sınıfına, kamu harcamaları serbestliği de verilmişti. Yani, mülkiyet sahiplerine ezici bir yük olan, şehirdeki bütün harcamalara vergi ödemek zorunluluğu kaldırılmıştı.[3] Bu muafiyet, çok aranan bir şeydi. Fakat sadece, bir takım insanlara verilmişti. Yani, halka yararlı hizmet verenlere, ekonomik hayat için gerekli olan danışmanlara, armatörlere, itfaiyecilere ve çiftlik sahiplerine verilmişti. Putperest rahipler, inançlarından dolayı bu imtiyazdan yararlanamıyorlardı. Nadiren onlar için de harcamalar hafifletiliyordu.[4] Aksine, Hıristiyan rahipleri bu değerli bağışı olduğu gibi alıyorlardı. Çünkü onların, faaliyetleri, semavi Tanrının hoşuna gidiyordu ve Roma

---

[1] Cf. Supra, pp. 62 ve 69.
[2] Eusèbe, Hist. eccl, 10, 5, 15-17. Von Soden, Donatismus, n: 7.
[3] Cf.t. I1, p. 15.
[4] M. Rostovtzeff, Gesselschaft und Wirtschaft im römischen kaiserreich, 2, 120-122. U. Wilcken, Grundzüge der papyruskunde, 1ª, 129, 344 s.

İmparatorluğu'na refah ve mutluluk sağlıyordu. Böylece onlar, kamuya yararlı işler yapıyorlardı.[5] Burada Constantin'in iradesi tezahür ediyordu.

İmparator lehine özel bir işaret burada dikkat çekiyordu. O, Kartaca piskoposu **Cécilien** ile Kurtuba piskoposu **Ossius**'a, üç yüz bin mark yardımı, Afrika rahiplerine dağıtmak üzere tahsis etmişti. Yine ihtiyaç halinde kullanmak üzere belli bir miktarı da bir kenara koymuştu. Aynı mektupta, Piskoposu, şayet kilise barışı bazı insanlar tarafından hata ile tehlikeye girdiğinde, devlete destek olmaya davet ediyordu.[6] Bu davet, Katolik kilisesinde, Afrika'da bazı düzensizliklerin olduğunu düşünmeye imkân vermektedir. Bu konuda Afrika valisinin cevabı, bize bilgi vermektir.[7]

Kısa bir zaman sonra, imparator tarafından alınan bir durum ortaya konmuştu. Büyük bir kalabalık, hükümet sarayının önünde, **Cécilien**'in seçiminin geçerliliğini protesto etmişler ve imparatora ulaştırılmak üzere iki şikayet ortaya koymuşlardı. Bu hareketin şefi **Majorinus**, grup adına şikâyetin altına imzasını atmıştı. Bu olayın tarihi 15 Nisan 313 idi.[8]

Ne olmuştu? Başlangıçtan beri bölünmeler, Afrika kilisesini, **Montanizm ve Novatianizm** isimleri altında karıştırmıştı. Şimdi ise, Katolik Hıristiyanlığa karşı organizeli veya normal bir şekil altında kendini göstermişti. Bunlar, üçüncü asrın ikinci yarısında bile yok olmamışlardı. Görüldüğüne göre, bunlara, bölgesel nedenlerle Cezayir'in Numides'leri ile Tunus'un sakinleri arasında mevcut olan antipatilerde ilave olmuştu. Kartaca'da[9], gayr-i memnunların toplantı yeri, çok zengin ve yobaz bir kadın olan **Lucilla** isimli bir kadının eviydi. Bu kadın, Cécilien'in bir yardımcısı tarafından kilisece cezalandırılacağı tehdidine muhatap olmuştu. Çünkü o, şükran yemeğine iştirak etmeden önce, kilisece kabul edilmeyen bir şehidin, geriye bıraktıklarına sarılıyordu. İşte kilise bunu unutmamıştı ve intikam için fırsat beklemişti. 303-304 yıllarındaki zulümler geçmişti, barış dönemi gelmişti. Cartaca piskopo-

---

5 Eusèbe, Hist. eccl, 10, 7, 1 ve 2; cf. cod. Theod, 16, 2, 2, Yahudilerle ilgili bu konulardaki problemler belirsiz olarak kalmıştır. Cf. cod. Theod, 16, 8, 2-4. F. Juster les juifs dans l'empire Romain, 2, 259.

6 Eusèbe, Hist. eccl, 10, 6, 1-5; Von Soden, Donatismus, no: 8.

7 Bu konudaki belgeler için bak: H. Von Soden, Urkunden zur entstehun gsgeschichte des Donatismus (Kleine Texte, 122). Yine bak: L. Duchesne, le Dossier du Donatisme, dans Milanges d'Archéologie et d'Histoire, 10, 1890, 589 ss.

8 Von Soden, no: 10.

9 Optat retrace les débuts du Conflict (1, 16-19).

su **Mensurius** hayatta iken, saraya bir gezi yapmamıştı. O'nun yerine âdete göre, yardımcısı **Cécilien** seçilmişti.

İşte böylece, seçim savaşı başlatmıştı. Lucilla ve grubu, saygılı birkaç iş adamı aksiyona geçmişlerdi. Piskopos **Donatus de Casae nigrae**, yeni piskopos seçilmeden önce kilisede bir tefrikayı organize etmişti.[10] **Numidie** piskoposu olan **Secundus de Tigisis**, Kartaca'ya getirtilmiş ve yetmiş piskopos toplanmıştı.[11] Bu konsilde, önce **Cécilien**'in seçimine itiraz edilmiş, sonra da, O, hapisteki şehitlerle konuşmayı engellediği konusu gündeme getirilmişti. İleri sürülen bu son olay, **Cyprien** tarafından verilen örneğe uygun bir tedbirdi yahut, polislerce emredilmişti.[12] Her halukarda o, itham edilen şeflerin en az ciddisini teşkilediyordu. Kesin delil şu teze göre sağlanmıştır: Gelenekçilerin sağladığı bir düzenleme, artık geçerli olmayacaktı. **Cécilien**'e katılan üç piskoposun isimleri, gelenekçiler olarak zikredilmiştir.[13] Bunlar şunlardı: **Felix d'Aptunga, Nouvellus de Tyzicum** ve **Faustinus de Tuburbo**. Son ikisi kısa zaman sonra, bir kenara konulmuştur. Çünkü ithamlar onlar üzerinde yoğunlaşmıştı.[14] Fakat Felix, ısrarla daha sonraki dönemde de itham konusu olmuştu.

Cécilien kendini yeniden bir düzenlemeye vermişti. Bu defa Numidos'larla işbirliği yapıyordu. Bu dostça bir uzlaşma idi. Fakat kilise hukuku açısından bir canavarlıktı. Bu öneri, **Lucilla**'nın kilisesi tarafından reddedilmişti ve Majarinus, Cécilien'in muhalifleri tarafından 400 Folles (40.000 Mark) harcanmıştı.[15] Bu konuda başkentte görülen çalkantının yankıları, köylerde bile yankılanmıştı. Afrika Hıristiyanları ve onların piskoposları, iki düşman kampa ayrılmışlardı: **Cécilien** taraftarları ve **Majorinus** veya **Donatus** taraftarları. Donatus ismi, hareketin elebaşısının ismidir. 312 yılında, Constantin döneminde durum böyle idi. Duruma Constantin, müdahale etmişti. O, kiliseye oldukça önem vermesine rağmen, bu konuda bir karar vermekten de çekinmedi. Kilise malları konusunda bilgi toplamak için mahalli otoritelere adam göndermek gerekiyordu. Burada bilinmesi gereken

---

[10] Augustin, Breve Coll, 3, 12, 24 (p. 72, 27 dans l'édit. Petschenig).
[11] Von Soden, no: 6.
[12] Cyprien, Epist, 5, 2; cf. Eusèbe, Hist. eccl, 10, 8, 11.
[13] Cf. Supra, p. 63.
[14] Augustin, Contra partem Donati post gesta, 22, 38.s
[15] Von Soden, no: 28, p. 42, 139.

husus, iki taraftan hangisinin Hıristiyanlığın bilinen yasal organizasyon sıfatına sahip olup olmadığıydı. Her iki taraf da kendini haklı görüyordu. Böylece, Devletle-Kilise ilişkileri konusunda yeni bir problem ortaya çıkmıştı. Aslında o, Tolerans fermanında tohum halinde vardı.

Başlangıçta imparator, **Cécilien**'i, Kartaca'nın meşru piskoposu olarak kabul etmişti. Fakat valinin raporu ve kendisine gelen şikayetler, bu konuda daha açık bir araştırmanın yapılması konusunda onu ikna etmişti. Muhtemelen, Donatus tarafının piskoposları, Gaul piskoposlarından oluşan bir mahkeme heyeti teşekkül ettirme ricasında bulunmuşlardır. Çünkü **Gaul**, zulmün uğramadığı tarafsız bir bölge idi.[16] Ancak böyle bir belgenin hiçbir resmiyeti yoktu. Ne olursa olsun, **Constantin**, yazı ile Roma'lı piskopos **Miltiade**'a, başkentte üç rahip meslektaşının inceleme emrini vermişti.[17] Bunlar, Gaul'un en yüksek piskoposları olan **Recticius d'Autun, Maternus de Cologne ve Marinus d'Arles** idi. Bunlar imparatorun emriyle, Roma'ya geleceklerdi. Tabii ki Cécilien de taraftarları olan on piskoposla ve muhalif on piskoposla orada olacaklardı. Bu sinod, 313 yılında, Eylülün sonunda toplanmıştı. İmparator, Fausta imparatoriçe sarayını, toplantıları için vermişti. Bu saray, Laterani ailesine aitti ve taç hediyesi mülkiyeti olmuştu. Bunu imparator daha sonra kiliseye bağışlamıştı ve bugün onun duvarları üzerinde Latran binaları oturmaktadır.[18] Constantin'in davet ettiği Gaule'den üç elçiden başka, on beş İtalyan piskopos da orada olacaktı. Bunların arasında, **Milan**, **Rimini**, **Florence**, **Pise**, **Capouse**, **Bénévent** ve **Terracine** piskoposları da vardı. Böylece, Miltiade başkanlığında Roma'da gerçek bir kilise şefleri toplantısı gerçekleşmişti.

Tartışmanın ilk günü, büyük bir sürprizle Donatus, ithamcıların ileri sürdüğü delillere muhatap olmadığını ileri sürerek, karşı ithama geçmişti. Donatus'un en kısa zamanda bir takım şahitleri getirmesini istiyorlardı. Fakat şahit gösterilenler bulunamamıştı ve Donatuscular da artık sinodda yoktu. Şimdi, Cécilien'e karşı yeni bir şikayet ortaya atılmıştı. Sonucu olmayan uzun bir tartışmadan sonra piskoposlar, engelleme endişesine kapılmadan, tartışmanın üçüncü günü, yani 2 Ekim Cuma günü 313 yılında, ka-

---

[16] Von Soden, no: 11.
[17] Von Soden, no: 12.
[18] Lib. Pontif, 34, 9; cf. Duchesne, p. 191. Cabrol-Leclerq, Dictionnaire, 8, 1545.

rarlarını açıklamışlardı. Piskoposlar birbiri ardınca Cécilien'in, masum olduğunu açıklamışlar ve Donatustarafından yapılan ithamın, sebepsiz olduğunu açıklamışlardı. Militade, fikrini en son açıklamıştı. O, sinodun üyelerinin beyanatlarını[19] sonuç şekli altında özetlemişti ve Cécilien'e kilise, communion cezası vermişti. Donatus ise, kilise disiplinine uymadığı için aforoz edilmişti. Özellikle de, atılan piskoposlara ordinasyon ayini vermesinden dolayı bu ceza verilmişti. Fakat Afrika'da, gerçek bir barışın kurulması için Sinod, şu teklifi önermişti: İki piskoposun kavga ettiği her yerde ilk önerilen, meşru kabul edilecek, ikincisi de bir diğer piskoposluğu alacaktır.[20] Orada, sonucu iyi olacak makul bir fikir vardı. Aksi takdirde Afrika'da, olayların bahsettiği hukuk problemleri düzelmeyecekti. Fakat, bölünmelerin kökü derindi ve biraz hafiflemişti.

Donatus'un hemen Kartaca'ya dönmesinin yasaklanması boşa çıkmıştı. Donatistlerin gösterilerinden sonra **Cécilien,** Brecia'da kalmak zorunda kalmıştı. Karma bir komisyon, Afrika'da Sinod kararlarını uygulamakla görevlendirilmişti. Kartaca'da kırk gün sonuca varılmadan konular müzakere edilmişti. Sonunda iki tarafın lideri olan iki şef, Afrika'ya gelmişlerdi ve kavga hararetli bir şekilde artarak devam etmişti.[21] Donatistler, kısa zamanda, Roma sinodunun kendi davalarına elverişli olmadığını anlamışlardı ve sonuç olarak Kartaca'daki toplantıda, Cemaatin bizzat davasını savunabileceğini, ancak orada Sinodun, aşırı gruplarca baskı altına konulduğunu söylemişlerdi.[22] Bundan dolayı, şahit bulmaktan sakındıklarını ve oturumlara katılmadıklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak, verilen kararı, barış önerisini kabul etmediklerini ve yeterince araştırılmadan verilen hükmü protesto ettiklerini, imparator nezdinde beyan etmişlerdir.[23] Böylece onlar, sinod kararını hakir görüyorlardı. Böylece, Constantin tarafından girişilen, kilise hükmü vasıtasıyla Afrika kilisesini birleştirme çabası başarısız olmuştu.

---

19 Von Soden, no: 13, cf. Gerwin Roethe, zur Geschichte der Römischen synoden (dans Forschungen zur Kirchen-Und Geistesgeschichte, 11, 2), p. 51-81.

20 Von Soden, no: 13 D.

21 Optat, 1, 26; cf. V. Soden, Constantin, no: 14, p. 16, 20. Maalesef, Afrika'da olan bu tartışmalara belli bir tarih verilememektedir.

22 Augustin, Epist, 43, 5, 14. Roethe, p. 70, not, 67, Doğru bir yorum vermektedir.

23 Von Soden, no: 14, p. 17, 39; no: 15, p. 19, 19.

Bu duruma imparator çok üzülmüş ve üzüntülerini, acı şekilde şöyle ifade etmişti. **Hıristiyanların, putperestler karşısındaki dağınıklığının kendisine bir utanç olarak göründüğünü**[24] **ve kilise birliğini sağlamanın Allah'a karşı ödevi telakki ettiğini, onu, semavi gücün kendisine, Katolik kilisesinde bütün dünyayı kardeşlik birliğine getirmesi için verdiğini ifade etmiştir.**[25] Fakat istememesine rağmen, Donatist'lerin manevrası önünde boyun eğmiş ve bu Kartaca'da değil, Arles'da bu konuda bir kilise araştırılması emrini vermiştir. Afrika papa vekilini, **Arles**'a göndermeyi tavsiye eden mektubun, bir Ağustos 314 tarihinden önce olduğunu biliyoruz. **Cécilien,** birkaç taraftarı ile beraber, Donatist taraftarı temsilcileriyle beraber İspanya'yı geçerek, Devlet harcı ile Arles'a gelmişlerdi.[26] Üstelik imparator tarafından, Chrestos ve Syracuse piskoposlarına gönderilen davet mektubu, Eusèbe'de bulunmaktadır.[27]

Konsile katılan üye listesi, kilise hukuku derlemelerinde muhafaza edilmiştir. Bu derlemeye göre, Cécilien ile gelen sekiz Afrikalıdan başka, Gaul, Büyük Britanya, İspanya, Sicilya, Sardunya ve Dalmatie'den otuz beş piskoposluk temsilcisi gelmiştir.[28] Bu Sinodda, Constantin'e bağlı Batılı gerçek bir delegasyon bulunuyordu. Bu delegasyon, sadece **Donatist** tartışmasını müzakere etmemiş, bilakis, kilise hayatını ilgilendiren genel konuları ele almıştı. Sonuç yirmi iki kilise kararı şekli altında takdim edilmişti. Burada özellikle önemli olanları zikretmekte yarar vardır: **Paskalya döneminin tek şekil altında tesbiti, sapıkların yeniden vaftiz olmalarının reddi gibi konulardı.Cécilien Kiliseler,** bu şartlarda bunları kabul etmek zorunda kalmışlardı. Donatist'ler, Allah'ın yargısına ve kilise olan Anne'ye göre mahkûm edilmişler ve istekleri reddedilmiştir. Gittikçe gelişen dedikodulara engel olmak için konsil, bir kilise davasının gelenek cinayeti olması için, devlet otoritelerinin resmi işlerinin üzerine açılmış bir dava olmasına karar vermiştir.[29] Yani, bundan kilisenin bilgisi olması gerekecekti. Bu durumda herhangi bir dedikodu tanık olarak kâfi gelmeyecekti.

---

24 Von Soden, no: 14, p. 67, 22-32; no: 15, p. 19, 24-27.
25 Von Soden, no: 14.
26 Von Soden, no: 14.
27 Von Soden, no: 15= Eusèbe, Hist. eccl, 10, 5, 21-24.
28 Labbe, Concilia, 1, 1429. Routh, Reliquiae Sacrae, 2[édit], 4, 312-314.
29 Gelenekçileri suçlu hale getiren eylem (Fransızcaya çevirenin notu).

Hatta bu konudaki yalan şahitler, ölüm cezasına kadar giden afarozla cezalandırılmışlardı. Diğer yandan, gelenekçiler tarafından yapılan düzenlemeler geçerli olarak kalacaktı.[30]

Konsil, alınan kararların raporunu Roma piskoposu Sylvestre'ye göndermişti ve O, konsile katılamadığı için üzüntü duymuştu. Konsil, ondan, bu raporları, kendisine itaat eden bölgelere bildirmesini rica ediyordu. Çünkü Roma piskoposu, Batı'nın onurlu başkanıydı. Böylece konsil, çok çabuk şekilde kararlarının, kutsal-Ruhun huzurunda ve meleklerin huzurunda telaffuz edildiğini tasdik etmiş oluyordu.[31] Bu formül tamamen eski kilise düşüncesine uygundu.[32] Fakat bu, Donatistlerin, bu hükmü reddettiği hürriyete de uygundu. Ancak bu yeniydi. Bu, imparatorun yargısına, kilise sinodunun yargısını bağlamaya çağırma olayı idi. Constantin'in mektupla konsile iştirak etmesi, net bir şekilde bu başvurunun ona sebep olduğunu sürpriz ve hoşnutsuz şekilde ifade etmektedir. Onun ilk hareketi, saraya, Arles'a çağrılanları ve Donatizmin Afrika elebaşılarını getirme emrini vermek olmuştu. Amacı, onları, gerektiğinde şiddet kullanarak konsil kararına saygı göstermeye zorlamaktı.[33] Fakat imparator, bu yolun iyi bir yol olmadığını anlamıştı. Çünkü muhalefet oldukça kalabalıktı ve güçlüydü.

Buna rağmen Donatistleri ekarte ederek, Katolik anlamda bir birlik kurmayı arzu ediyordu. Bunu, devletin kilise problemlerine müdahalesinin doğru olmayacağını bildiği halde yapacaktı. Aslında kilise, kendi vasıtaları ile iç bölünmelerine son vermeliydi. Bunun için, kiliseye hizmet, devletin de menfaatine idi. Ancak Donatistlerin dik başlılığı, imparatoru, çizdiği sınırları aşmaya zorlamıştı ve bu konuda kesin bir karar vermeyi telaffuz etme noktasına getirmişti.

Donatistler daha önce davranmışlardı. Arles kararından aşağı yukarı onbeş gün sonra, 19 Ağustos 314 yılında bir Donatist avukat, Cartaca mahalli otoritelerinin önünde savunma yaparak, piskopos Felix'in işinin gelenekçi işi olduğunu, bir mektubun ve zulüm yıllarında bu bölgede belediye başkanı olan şahsın sözlerinin, delil olduğunu söylemişti.[34] Hatip açıkça bu

---

30 Canons 13 ve 14.

31 Sylvestre'ye mektup için bak: (Von Soden, no: 16); yazı aniden 8. canon'la bitmektedir.

32 Cf.t. II, p. 641.

33 Von Soden, no: 18, p. 24, 62-69.

34 Von Soden, no: 19, p. 26, 27-28, 29.

işin, imparatorluk mahkemesi önünde, Cécilien ve Felix'e karşı kullanıldığını beyan etmişti.[35] Kısa bir zaman sonra imparator, resmi araştırmalar yapmaya mecbur kalmıştı. 15 Şubat 315'te Afrika valisinin önünde vuku bulan bir takım tartışmaların kopyelerine sahip bulunmaktayız. Bu konuşmalar sırasında, bu sözlü davada belirtilen tanıkların ve mektubun, sahte olduğu ispat edilmişti.[36] Birkaç ay sonra, kalpazan, yeni bir soruşturma için saraya gelmeye zorlanmıştı.

Tarafların Roma'ya gelmeleri istenmişti. Çünkü Constantin, tahta geçişinin onuncu yıldönümünü kutlamak için 315 yılının Eylül ayı sonuna kadar orada kalmıştı. Cécilien görünmemişti. Bu şartlarda imparator, ciddi şekilde düşünerek, Donatistlerin arzusunu yerine getirmeyi ve Afrika'daki işlere bir karar vermeyi düşünmüştü. Ancak Donatist demogojileri için şüphesi olduğundan çözüme gidemedi.[37] Cécilien, Milan'da, ikametgâhında bulunuyordu. İtham edenler de hazırdı. Bazıları, seyahat esnasında harekete geçmişlerdi. Bunun üzerine diğerleri, memurlardan bir eskort almışlardı. Öngörülen süre içinde, tartışma devam etmişti. Cécilien masum ilân edilmişti. Bu karar, herkesin bilgisine resmi bir yazı ile gönderilmişti.[38] Fakat imparator bu son kararı ertelemek istiyordu. Afrika papalık vekili Celsus'dan bir mektup almıştı. Mektupta, Donatist ithamcıların kınanacak kaçışının, suçluluğun açık bir itirafı olarak takdim edildiği açıklanıyordu. İmparator, o zamana kadar muhafaza ettiği pasif tutumu terk ederek, orada sert tedbirler almakla ve hatta ölüm cezaları vermekle, Afrika'ya gelecekte, geleceğini ve o zaman çok açık olarak Allah'a tapınma konusundaki gerçek tavrını ve ona uygun olan iradesini göstereceğini açıklamıştı.[39] Ancak böyle bir seyahat gerçekleşmemişti. Bu şartlarda, Cécilien'in aklanmasını bildiren resmi yazı, geç de olsa, 10 Kasım 316 yılında, papa vekili **Eumelius**'a[40] gönderilmişti.

Şüphesiz Constantin, bu şekilde çekişmenin yatışması ümidine bir an olsun bile güvenmedi. Fakat o, öyle hareket etmeliydi ki, Donatistlerin bizzat

---

35 Von Soden, p. 26, 41-44.
36 Von Soden, no: 19, cf. optat, 1, 27 ve no: 20.
37 Von Soden, no: 21.
38 Augustin, Epist, 43, 20.
39 Von Soden, no: 23.
40 Von Soden, no: 25.

müracaat ettikleri yüce hâkimin otoritesi yerine gelmeliydi. Maalesef bu konudaki tavır, gerçek değildi. Şüphesiz orada, Constantin'in, Donatistlerin kült yerlerini müsadereyi tavsiye eden bir kanunu söz konusuydu.[41] Fakat bunun da tarihi bilinmemektedir. O zaman, **Numidie**'de muhtemelen ciddi düzensizlikler patlak vermişti. Donatist gruplar tarafından tahrikler olmuştu ve ordu güçleri tarafından bastırılmıştı. Bu konuda, **dux Léontius ve Ursacius** isimleri zikredilmiştir.[42] Constantin'in bir yazısından[43], Donatistlerin yeniden canlandıkları ve eski şehitler fanatizmini taraftarları nezdinde yücelttikleri sonucunu çıkarabiliriz. Hatta onların şeflerinden bazıları sürgüne gönderilmiştir. Donatist zulümcülerin arasında zikredilen vali **Zenophilus**[44] piskopos Silvanus de Cirta'nın, en hararetli Donatistlerden birisi olduğunu, onun gelenekçi olduğunu ve üstelik yoldan çıktığını ispat etmiştir.[45]

O, sahtekâr riyakarı görevden almıştı.[46] Bu durumda, bu grubtan altı kişinin diğerinin de şefinin maskeleri düşmüştü. On beş yıl sonra, onlar, gelenekçi olduklarını itiraf etmişlerdi ve onlar, **Cécilien** aleyhine **"saf"**lar ismi altında propaganda yürütüyorlardı. Onların Cécilien tarafından kaç yıl sürgüne mahkûm edildiklerini bilmiyoruz. Çünkü bu konudaki belgeler gerçek değildi ve bilgiler yetersizdi. Bunun için bu konuda gerçek bir tarih veremiyoruz.[47]

Ne olursa olsun **5 Mayıs 321'de** bir imparatorluk kararı yayınlanmıştır. Bu karar, Afrika papalık vekiline gönderilmiştir. Kararda, Donatistlere verilen sürgünün kaldırıldığı, nadim olmalarıyla Allah'ın takdirine bırakıldıkları bildiriliyordu.[48] Kısa bir zamanda, bütün Katolik piskoposlar ve Afrika kilisesi mensupları, Constantin'in bir mektubu ile[49] Donatistlerin ihtidasını beklemeye ve Tanrının barış aksiyonu ile sabırla onların gasplarına ve zu-

[41] Augustin, Epist, 88, 3 (p. 409, 12 dans l'édit. Goldbacher), Von Soden, no: 26,
[42] Cf. optat, 3, 4 ve 10. cf. Seeck, Untergang der ant. Welt, 3, 514.
[43] Von Soden, no: 23, p. 35, 28-33.
[44] Augustin, Contra Cresc, 3, 30, 34 (p. 441, 23 dans l'édit. Petschenig). Optat, 2, 15 (p. 50, 14 dans l'édit. Ziwsa).
[45] Von Soden, no: 28, cf. no: 5.
[46] Augustin, c. Cresc, 3, 30, 34.
[47] O. Seeck, (Geschichte des Untergangs der Antiken Welt, 3, 326-332) bu konuda bir madde dizisine teşebbüs etmiştir.
[48] Von Soden, no: 30.
[49] Von Soden, no: 31.

lümlerine katlanmaya davet ediliyordu. Çünkü Tanrı, böyle bir acının ve şehitliğin mutlaka farkına varacaktı. Burada, imparator tarafından, Numi'de halkının fanatik kitleleri karşısında bir acziyetinin itirafı söz konusudur. Böylece Constantin, kilise politikasının bir başarısızlık olduğunu gizlememektedir. Kilise vasıtalarının faydasız kaldığı ve devletin şiddetle müdahalesinin bütün eyaleti isyana sevketme riskinin olduğu görülüyordu. Bu durumda kilise bölünmelerini tolere etmekten başka da çare görünmüyordu. Yine de Donatistler, imparatorun canını sıkmaya devam etmekteydiler.

Constantin şerefine yeni bir isim alan Cirta şehrine imparator, Katolikler için bir kilise inşa ettirmişti. Fakat Donatistler onu, kendileri için uygun buluyorlardı. Katolikler, bu konuda güç kullanamıyorlardı. Bunun için eyalet piskoposları Constantin'e müracaat etmişlerdi ve ondan yardım talep etmişlerdi. Beklenen yardım başka türlü gelmişti. İmparator duruma boyun eğmişti ve Cirta Katolikleri için ikinci bir kilise inşa ettirmişti. Piskoposlar, hasımlarının hoşnutsuzluğuna, Hıristiyan merhameti ile ve işi Allah'a bırakmakla katlandıkları için takdir edilmişlerdir. Onlar, şeytan tarafından ilham edilen bütün bu hilelerin, öbür dünyada korkunç bir karşılığının olacağını ümit ediyorlardı.[50]

Bu olay, 321 yılı mektubu ile uyum içindeydi, fakat 330 yılında yazılmıştı. Görüldüğü gibi, imparatorun Afrika kilisesi karşısındaki tutumu, kesintiye uğrasa da, değişmemişti. O, bir aracı olarak ve bir hâkim olarak, yeni bir kilise kavgasının içine, bir başka önemle müdahil olmuştu. Donatistler sadece Afrika ile ilgilenmişlerdi, geri kalan dünya ile ilgilenmemişlerdi. Bu konuda imparator, çok fazla tehlike görmediği için, itiyadla hareket etmiştir.

---

[50] Von Soden, no: 36.

IV. BÖLÜM

CONSTANTİN'İN ÖLÜMÜNE KADAR ARYEN TARTIŞMASI

Licinus'a karşı Constantin'in kazandığı zafer, Doğu'yu, Constantin'in otoritesine bağlayarak, Constantin, bütün Roma dünyasının hâkimi olmuştu. Bütün Hıristiyanlar, himayecilerinin gücünün büyümesini görerek minnettar kalmışlardı. Diğer yandan imparator, Hıristiyanlara şahit olduğu olgunlaşmış meyveleri toplamayı ve onlardan gelecekte başka şeyler beklemeyi ümit ediyordu. Fakat her şey on yıl önce batıyı fethettiği zamandaki şeklini almıştı. Yeni oluşan kilisede uyumsuzluk tohumu görünüyordu. Daha yakınlarda, kötü bir yara gibi Afrika kilisesini, eski bölünmelerden çıkan Donatist ihtilafı, bölmüştü. O, yırtıcı bir fanatizm, sınıf ve ırk kindarlığının içinde, durmadan yenilenen bir gıda bulmuştu. Fakat bu tehlike, sadece bu eyalette merkezileşmişti ve belli bir anlâmda Batı Katolikliğinin birlik duygusunu takviye ediyordu. Yine o, teolojik tartışmaların yüksek bölgelerine kadar yayılmış değildi.

Şimdi ise Constantin, bütün eyaletleri aşan bir bölünmenin karşısındaydı. Bu hareket, en büyük piskoposlar tarafından ortaya konmuş ilâhiyat ilmi ile zenginleşmiş, hegemonyada bir takım kilise iddiaları ile eyalet rekabetleriyle birleşmişti. Bu durumda bu hareket, kilise birliğini ciddi şekilde tehdit ediyordu. Burada imparator, daha önce Afrikada'kinden daha enerjik ve daha etkili bir şekilde müdahale etmişti. Öyle ki bu eylemin sonuçları bugüne kadar kendini hissettirmiştir.

Bu Aryen tartışmasını anlamak için tarihte, biraz daha ileriye gitmek gerekecektir. Bunun ilk belirtilerini, üçüncü asrın ikinci yarısında bulmak mümkündür. İskenderiyye'de, Origène'nin talebesi olan ve Heracles'in bir din okulunda halefi olan yönetici **Denys**, 247 yılında piskopostu.[1] Denys, bu

---

[1] Bak, t. II, p. 261.

son görevinde 264 yılında ölünceye kadar çok büyük bir aktivite sergilemişti. Daha yakınlarda, Decius ve Valèrien'in zulümlerine maruz kalınan şeyler belli idi.[2] Yine O'nun Roma'nın dostu olduğu ve kilise ihtilaflarında oynadığı aracı rol de biliniyordu.[3] O'nun Origène'e olan yüksek saygısı, onu, Arsinoé'li Nepos ile muhalefete götürmüştü ve onu Yuhanna'nın **Apocalypse**'ni eleştiriye götürmüştü.[4] Piskoposluğunun sonuna doğru da bir teolojik tartışmaya katılmıştı. Bu tartışmanın önemi ancak çok sonra ortaya çıkmıştı.

260 yılından az önce, bir takım teolojik tartışmalar, Libya'nın büyük şehirlerinden birisi olan **Ptolémais**'te patlak vermişti. Orada, bir doktrin vaaz ediliyordu. O dönemin yazarları bu vaaz edilen doktrine **"SABELİENNE"** adını vermişlerdi. Bunun, eski popüler monarchianisme'e kadar uzandığı[5] ve Logos ilahiyatının felsefî oluşumuna karşı bir protesto olduğu belirtiliyordu. Buna göre, Hıristiyan temel doğması, aşağıdaki maddelerden ibaretti. Bir tek tanrı vardı. İsa-Mesih'te o, yeryüzünde bedensel olarak görünmüştü ve çarmıhta ölümü ile ve dirilmesiyle bizi kurtarmıştı. İskenderiyye felsefesiyle etkilenen insanlar, muhtemelen Tanrısal logosun kendine has özel kişiliği tezini (Hypostase) savunuyorlardı. Her iki tarafta, onlara âlimane mektuplarla cevap veren Denys'e hitap ediyorlardı. O, bu konuda, Roma piskoposu Sixte'e bilgi veriyordu ve mektuplarının kopyelerini ona gönderiyordu.[6]

Fakat kavga böylece bitmemişti. **Sabelliens**'ler, kendilerinin haklı olduğunu arama yoluna gitmişlerdi ve Denys'de piskopos Ammon'a ve Euphranor'a yazmak için kalemi eline almıştı. Bu defa o, net şekilde her iki doktrine de muhalif olduğunu gösteriyordu. **Tanrının oğlu, baba'nın benzeri değildir. O, başka bir varlıktır. O, babadan üzüm kütüğünün üzümden ayrı olduğu gibi veya Sandal'ın marangozları ayrı olduğu gibi ayrıdır. Oğul, yaratılmıştır, bu demektir ki, o, babanın yaratıcı eylemi ile ancak var olmuştur.**

---

2 T. II, p. 168, 172.
3 T. II, p. 62, 240, 258.
4 T. II, p. 101.
5 T. II, p. 247; cf. p. 192.
6 Karl Muller, Zeitschrift Für neutestamentliche Wissenschaft, 24, 1925 p. 278-285. Denys'in mektupları için bak. C.L. Felto e, The Letters and other Remains of Dionysius of Alexandria, 1904, özellikle, p. 165-198; Eusèbe, Hist. eccl, 7, 6; 7, 26, 1.

Ancak Denys'in düşüncesini formüle etmek için kullandığı terimler, bilinmemektedir. Fakat daha sonra Ariens'ler, O'nun mektubunu yorumlamışlar ve Athanase, ondaki şüpheli tezleri dolambaçsız bilmekteydi.[7] O'nun çağdaşları, bu yazıdan dolayı skandal hale gelmişlerdi ve İskenderiye cemaatine ait birkaç sağduyulu kardeş[8], Roma piskoposuna şikâyete gitmişlerdi. Roma piskoposu, Roma sinodunda bu konuyu[9] incelemiş ve Sabelliens'lere karşı bir yazı ortaya koymuştu ve İskenderiyeli meslektaşına, kendisine karşı yapılan itham hakkında bilgi vermişti. İtham edilenlere, dört kitapta toplanan bir savunma ile cevap vermişti.[10]

Bu didaktik yazının mevcut olduğu bir parçada, Denys, Tanrısal monarşinin yüce doktrinini ortaya koyuyor ve Tanrısallığın üç güce bölünmesini (dynameis) veya üç cevhere (hypostase) ayrılmasını reddediyordu. Bunlarla, üstadı Origène'den gelen bu formülü kullanan Denys, İskenderiye piskoposunu hedef alıyordu.[11] Fakat burada, hypostase teriminin müphemliğinin sonucu da görülüyordu. Denys onu, cevher anlamında veya öz anlamında kullanmaktadır. Hâlbuki İskenderiyeli meslektaşı bununla bir **"şahsı"** anlıyordu. Aslında her iki anlam da mümkündü. Daha sonra, Roma piskoposu, oğlu, zaman içinde olan bir yaratık olarak isimlendirmenin mümkün olduğuna itiraz etmişti. Süleyman'ın özdeyişlerinin 8/22'den çıkarılan anlama göre, benzer yaratılmıştı ve ebedi idi. Bu didaktik eser, Baba'ya, Oğul'a ve kutsal-Ruha olan iman ikrarı ile bitiyordu ve buna şu cümle eklenmişti: Fakat Logos, kâinatın Tanrısına birleşmiştir.[12] Böyle bir sonuç, geçen bilgiyi gerektirmemektedir. Bu yazı, tartışılan konuya müspet bir çözüm getiren formülü de takdim etmemekte, sadece İskenderiyeli ifadeleri, redle yetinmektedir.

259 ve 260 yıllarındaki sürgünde İskenderiyeli Denys'in yazdığı savunma da[13], beceriksiz şekilde, birçok kez kendini ifade etmiştir. Yanlış anla-

---

[7] Athanas, Sent. Dion, 4, 2-4 (p. 2, 48 ss. Dans l'édit. Opitz); 14, 4, p. 56) cf. Denys, ibid, 18, 1 (p. 59, p. 188 dans l'édit. Feltoe). Cf. Opitz, dans Quantulacumque (Hommage a K. Lake, 1937, 50-53).

[8] Athanas, Sen. Dion, 13, 1 (p. 55, 13 dans l'édit. Opitz); cf. Denys de Rome, dans Athanas, Decr, Nic, 26, 2 ve 5 (p. 22, 4 ve 25 dans l'édit. Opitz ve p. 177, 5, 180, 6-8; dans l'édit. Feltoe).

[9] Athanas, De Synod, 43 ve 45.

[10] Athanas, Sent. Dion, 13, 1-3.

[11] Denys, p. 196, dans l'édit. Feltoe; Origène, in john. Tom, 2, 10, 75; cf. Contra Cels, 8, 12 (p. 229, 22 dans l'édit. Koetschau).

[12] Denys, dans Athanase, Decr. Nic. Synod, 26, p. 21-23 (p. 176-182 dans l'édit. Feltoe).

[13] Denys, dans Athanase, Sent. Dion, 18, 3 (p. 195, 2 cf. 194, 3, dans l'édit. Feltoe).

şılma bahanesiyle, mukayeseleri geri almıştı. Bu mukayeselerde, başı dönmüş şekilde, Tanrının oğlunu, üzüm kütüğüne ve sandal'a benzetmişti. O, böylece yaratık terimi ile belirttiği için özür diliyordu ve Yunanca "**yaratmak**" kelimesinin spiritüel cevherden (logoi) sudur anlamında kullanma olayını ileri sürüyordu.[14] Kendisine karşı ileri sürülen formüllere karşı şunu söylüyordu: Bütün eleştirilere karşı, üç hypostase (veya şahsiyet) doktrinini devam ettirmek gerekecektir. Bu, Teslis'den bahsetme hakkının olmadığı demek değildir.[15] Diğer yandan o, oğlun ebedî olduğunu, ebedî ışığın ebedî yansıması olduğunu itiraf etmektedir. Yankısız bir ışık tasavvur etmek mümkün değildir. Kutsal-Ruh da aynıdır.[16] Origène'nin de öğrettiği budur.

Denyse, Mesih'in, Tanrıyla aynı cevherden (Homousios) olduğunu kabul etmediği için sitem edilmiştir. O, bunu uygun buluyor fakat bu kelimenin İncil'de olmadığını ilave etmekteydi. Aksine o, aynı şeyi başka kelimelerle ifade etmiştir. Hakikatte, babalar ve çocuklar farklı şahsiyetlerdir, fakat aynı "**cinsten**"dir. Kökten çıkan bitki ve kökte farklıdır. Fakat aynı tohumdandır. Irmak, onu doğuran kaynaktan, şekil ve isim olarak farklıdır. Bunlar iki şeydir. Fakat her ikisi de su dur. İnsanda da, onda yaşayan ruhtan ve ondan doğan düşünce başkadır. Düşünce söz olarak ifade edilmektedir. Bununla beraber, her ikisi de birdir. Baba Allah'la - Oğul Allah da aynıdır. Her ikisine de Kutsal-Ruh, ayrılmaz şekilde birleşmiştir. Bu anlamda, İskenderiye piskoposu, Romalı meslektaşının aşağıdaki formülünü kabul etmekte ve onaylamaktadır: "**Tanrısal birliği, bölünmez bir tesliste genişletiyoruz ve bilakis, Teslisi, azaltmaksızın birliğe geri getiriyoruz**"[17]

Böylece, temelde Origène'nin kavramına geri gelinmektedir. Burada, İskenderiye piskoposunun düşüncesini samimiyetle saklamadan ifade ettiği kabul edilebilir. Kilise şefleri de oldukça az bulunan saflıkla o, önceki tasdiklerinin yanlış olduğunu itiraf etmektedir. Yine o, Tertullien'in, Praxéas'a karşı yazdığı eserini bildiği ve ondan, düşüncelerine uygun bazı ifadeleri

---

[14] İbid, 18, 1 (p. 188, 4 dans l'édit. Feltoe), 21, 3; cf. 20, 3 (p. 195, 2; cf. 194, 3; dans l'édit. Feltoe).

[15] Denys, dans saint Basile, De spiritu sancto, 29, 72 (t. 3, p. 61a dans l'édition Garnier, p. 196, 1 dans l'édit. Feltoe).

[16] Denys, dans Athanase, Sent. Dion, 15, 1-5 (p. 186 s. dans l'édit. Feltoe).

[17] İbid, 182-185; 23, 2-4; 17, 2 (p. 188-193, 196-198 dans l'édit. Feltoe); cf. Denys de Rome dans Athanase, Decret. Nic, 26, 3 (p. 22, 10-12 dans l'édit. Opitz; p. 178, 7-9 dans l'édit. Feltoe).

aldığı tahmin edilmektedir. Bununla, Roma kilisesinin beğenisini kazanmayı ümit ediyordu.[18]

Konu böyle bitmektedir. Fakat Mısır Hıristiyanlarının hatıralarında, ciddi iz bırakmıştır.

Bu konuda hemen aşağıdaki olayları göstermek uygun olacaktır: İskenderiyye'de, piskoposlarından memnun olmayanlar, doğal olarak, şikayetlerini Roma'ya götürüyorlardı. Bize göre Roma'nın, Mısır'daki bu işlerden bilgisi vardı. İskenderiyyeli Denys, bu müracaatı ve bu iddiayı ne gölgelemişti ne de engellemişti. Aksine, Roma'nın kararını isteyerek kabul etmişti. Bu fevkalade olaylar, Doğu Kiliselerinin şeflerinin gelenekleriyle çelişiyordu. Bu durum, sadece İskenderiye piskoposluğunun, Roma ile eski dindarlık bağları ile birleşmiş olduğunu kabul etmekle açıklanabilirdi. Zaten diğer müşahedelerde bizi, bu hipoteze götürmektedir..[19]

Burada ikinci nokta, büyük geleceği olan **Consubstantiel** (Homoosios = Aynı cevherden) terimi ile karşılaşıyoruz. Denys'in vaktiyle buna muhalefet ettiğinde, Ortodoks cemaatin kabul ettirmeyi istediği formül bu idi. Aslında, Tertullien bunu, **"cevher birliğinden"** bahsettiğinde, "Baba'nın ve Logos'un aynı cevherden olduğunu öğretmişti.[20] Origéne de bu kelimeyi bazen kullanmaktadır. Ancak O, Tanrı'daki consubstantiel (Homoousios = Aynı cevherden) ifadesini, akılla mücehhez bütün varlıklara uygulamaktadır.[21] Aynı şeyi Yeni-Eflatuncular ve Gnostikler, Mesih için kullanmışlardır.

Denys'i itham edenler için önemli olan bu kelimeyle, mümkün olan en felsefi şekilde, Mesih'e tam eşit olarak uygulanmasıydı. Yani, Logosla, Tanrı ve daha aşağı tabiatlı olarak Mesih'in **"ikinci Tanrı"** olarak takdimi teşebbüsünü önce Origène yapmıştı[22], sonra ise Denys. Denys'in savunmasının tavizleri, bu problemi geçiştiriyordu. İleride görüleceği gibi o, birinci plânda görülecekti.

---

[18] Cf. Karl Muller, Zeitschrift Für neutestamentliche Wissenschaft, 24 (1925), 282-285. cf.t. II, p. 192.

[19] Cf.t. II, p. 61 ve 258.

[20] Cf.t. II, p. 227.

[21] Origène, De Principiis, édit, Kaetschau, p. 38, note sur 2, s. De Rufin. Cf.t.II, 308. Sur l'emploi du terme, cf.F. Loofs, Festgabe Für Karl Müler, 1922, p. 69-71.

[22] Cf.tr. II, p. 313.

Bu arada, **Homoousios** ifadesi, bir takım farklı anlatımlara da sahip oldu. Antakya'da **Poulus** isimli, yukarı Fırat'ta, **Samosate'da** doğmuş olan bir yabancı, 260 yılında piskopos olmuştu. Ailesi çok fakirdi ve geçimini sağlamak için zenaatçı olmuştu. Zenaattaki mahareti onu zengin etmişti ve ona, **Ducenarius** emperyal veya danışman ünvanını verdirmişti. Piskoposluk makamına layık olması, müşterilerine ve danışmanlıklarına ve onlara dünya işlerinde yardımcı olmasına engel olmamıştı.

O'nun bu işler için özel bir sekreteryası vardı. İşleri çok sıkışık olduğu zaman, yolda yürürken, sekreterine bir takım mektuplar yazdırıyordu. Bütün bunlar, hasımları tarafından tenkit konusu oluyordu. Hasımları, onun çok yüksek bir taht inşa ettirdiğinden, vaaz ederken kalçasına vurduğundan, yolda gidenlere ayak vurduğundan bahsetmektedirler. Fakat kilise âdetlerini ilgilendiren konularda eski geleneği devam ettiriyordu ve bunun da özel bir önemi vardı. O, spiritüel evlenmeleri (= suneisactoi, virgines subintroductae) onaylıyordu. Çünkü bu kilisenin başlangıcına kadar dayanmaktaydı.[23] Bunun için O, bu uygulamayı kayırıyordu ve uyguluyordu. Modern ilahileri dışarıda bırakıyordu ve cemaatin önünde ateşli terimleri, yüksek sesle söylüyordu. Ölülerin yorumlarına karşı tavır koyuyor ve ondan bahsetmek istemiyordu.

Antakya ve İskenderiye şehirleri daima birbirine rakip idiler. Birbirlerine diş biliyorlardı ve birbirlerindekine göz dikiyorlardı. Aynı durum, Hıristiyan çağında da değişmemiştir. Muhalif iki ilahiyat ocağı oluşturmuşlar ve muhalefetin gelecek asırlara hakim olacağı bir manzara ortaya çıkmıştır. Doğunun en büyük piskoposlarının birçoğu, bilgilerini Origène ilahiyatına borçlu idiler. Bunlar, Paulus'un doktrininde birçok eleştiri noktası bulmuşlar ve müşterek bir aksiyon olarak orada merkezileşmişlerdir. Buna, yaşlı ve hasta olan İskenderiyeli Denys, ancak yazı ile katılabilmişti. Fakat, **Helenos de Tarse, Hymenaeus de Jerusalem**, Filistin Sezaresinden **Theotecnos, Maximus de Bostra, Nicomas d'iconium ve Firmilien de Cappados,** Antakya'ya gelmişler ve piskopos Paul ile toplantı yapmışlardı.

Orada sözlü tartışmalar, beyanatlar olmuştu. Hatta tartışmalar yıllarca devam etmişti. Fakat 268 yılına doğru hasımlar bir Sinod'da toplanmışlar ve

---

[23] Cf.t. I, p. 143; t. II, p. 200.

Paulus'u sapıklıkla itham ederek görevden azletmişler ve yerine Antakya piskoposu olarak Paulus'un selefi Demétrie'nin oğlu **Dominus**'u, Antakya piskoposu olarak atamışlardı. Sinod bu kararını, bir mektupla Romalı Denys'e ve İskenderiyeli Maximus'a resmen duyurmuştu. Bu konuda sahip olunan belli başlı dökümanın büyük bir kısmını, **Eusèbe** bize ulaştırmıştır.[24] Üstelik bu görev azlinin, **Palyınre** kraliçesi Zénobie'nin hakimiyeti altında Antakya'da kaldığı müddetçe geçersiz kaldığı da bilinmektedir. Ancak 272 yılında Antakya'nın Aurèlien tarafından alınmasından sonra, Paulus'un görevden alınması sağlanmıştır. Çünkü Eusèbe'in itiraflarına göre[25] imparator, İtalya ve Roma tarafından tanınmış birinin piskopos olmasını arzu ediyordu.

O zamandan beri **Paul de Samosate**, iyi bir yerde bulunmaktadır. Birçok sapık, bedduaya kendilerini adamışlardır. Buna rağmen, Paulus'un doktrinini açıkça belirtmek kolay değildir. Onun doktrini konusunda sadık şekilde nakledilmiş sadece birkaç parçaya sahibiz. Onun da, onun tarafından yazılmış olduğu belli değildir. Rivayetlerin birçoğu, onun doktrinlerinin yanlı bir şekilde bozulduğu şüphesini taşımaktadır. En eski kaynaklar, Paul'un düşüncesini, teolojiden yoksun ve ona tartışma sırasında hasımlarının, teolojik formüller öğrettiklerini belirtmektedir. Bu bile, rivayetlerdeki sayısız çelişkileri açıklamaktadır.

Açık bir şekilde, Origène ilahiyatının yapısının ona ters düştüğünü belirtebiliriz., o, onları reddediyor ve bu hakim eğilimle Origènes'in teolojik kurgularının ona göre yabancı ve mücadele edilmesi gereken bir şey gibi göründüğünü ve tüm bu felsefe hakimiyetindeki istikamete aklının yatmadığını söylemekle yetiniyordu. Onun düşüncelerinin merkezinde, İncil'deki İsa imajı yer almaktadır; Luk. 1/35'e göre, İsa, kutsal ruh ve bakire Meryem'den olma olduğu için, Tanrı'nın oğludur. İşte bu Tanrı'nın oğlunun içinde insan olan İsa'dan ayrı bir varlık olarak, tapınaktaki gibi tanrısal bir irade yer almakta ve etkide bulunmaktadır. Eskiden bu irade, peygamberlerde, en çok da Musa'da etkili olmuş, şimdi ise tüm haşmetiyle İsa'da kendini göstermiştir. Bu irade veya hikmet, Paul için, Yunan spekülasyonlarıyla oluşturulmuş, Tanrı Baba'nın yanında özel bir varlık değildir, başka bir de-

---

[24] Eusèbe, Hist. eccl, 7, 27-30. Eleştiri için ve bütün dökümanların koleksiyonu için bak. F. Loofs, Paulus von samosato (Texte und Urkunden, 44, 5), 1924, G. Bardy, Paul de Samosate, 2 [édit], 1929.

[25] Eusèbe, Hist. eccl, 7, 30, 19. Loofs, p. 59, Eusèbe'in işaretini doğrulamaktadır.

yişle irade, Tanrı'nın oğlu değildir. Bu niteleme, değinildiği gibi, dünya hayatı ve göğe yükselmesinden sonra mucizevi bir şekilde doğan "tarihi" İsa için geçerlidir. Aksine Tanrı'nın bir etkide bulunma biçimi, varlığının görünme biçimi, kısaca ondan ayrılmayan özel bir varlık (usia) değil, bilakis **"varlıktaki birlik"** yani **"Homousios"**dur.

Paul ve Samosata (Samosatalı Paul) böylece üçleme (teslis)nin kilise geleneğinden bahsettiği zaman, Origenes'in veya savunmacıların[26] açık biçimde ortaya konulmuş Caipostas öğretisini kast etmemekte, bilakis İncil'in kaynaklarından fışkıran, belirsiz vahiy üçlemesini ifade etmektedir ki bu, üç farklı etkide bulunan bir tanrısal şahsiyeti vaz etmektedir.

Mutlak Monoteist talep, bu teolog için birinci planda gelmekte ve üçlemenin belirsizliklerini ve sorunlarını gönüllü olarak sineye çekmektedir. Şayet irade, kendine özgü bir şahsiyet değil, aksine tanrısal etki biçiminin nitelendirilmesi ise, o zaman yakından bakılınca onun insan olan İsa'nın bedeninde yer alması (mevcudiyeti) gücü artırılmış bir ilhamdan başka bir şekilde tasavvur edilemez ve İsa'nın peygamberlerden farkı bu noktada yalnızca nicelikçe olup, nitelikçe düşünülemez. Nitelikçe bir fark ise yine de mevcuttur; bu fark, mucizevi bir insan yaratılışında yatmaktadır. Yani diğer peygamberlerin alışılmış insani özellikleri karşısında, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olmasından kaynaklanmaktadır.

Antakyalı piskoposun düşünce yapısı, bu şekilde (aşağı yukarı) belirginleştirilebilir. Karşıtları ise, Origenist idiler ve iradenin özgür bir şahsiyet olarak inkarını affedilemez bir sapıklık olarak görüyorlardı. Ve Paul **"Homousios"** kelimesini, bu öğretisini ifade etmek için kullandığı için onlar, bunu özellikle şiddetle reddediyorlardı[27] ve bunu sapkınlıkla damgalıyorlardı. Homosios'ın, Dionys'in karşıtları tarafından Mısır'da kabul görmesi ve onun yarım ağızla onayı, unutulmuştu, Dionys de ölmüştü.

Aryan tartışması, tüm bunları yeniden gündeme taşımıştı ve henüz kabuk bağlamamış yaraları tekrar açmıştı. Mısır'da Dioklesiyen takibatında artık zorla yeni teolojik tartışmalarla bir araya getirilebilen başka türlü tezatlar gün ışığına çıktığı için, bunun etkisi özellikle ağır olmuştu. Burada

---

[26] Bkz. Bd. 2, 180, 318.
[27] Loofs, s. 147-153.

Melet bölünmesi[28] denilen şey söz konusuydu. Dioklesiyen takibatının ilk yıllarında İskenderiye piskoposu **Petrus** tam zamanında güvenli bir yere sığınmış ve cemaatini gizlendiği yerden yönetmiştir. Mısır'da da, başka yerlerde olduğu gibi, gönüllü olarak azizliğe soyunan ve bu meydan okuyan tavrı, hakiki Hıristiyanlığın bir belirtisi olarak gören ve bu halleriyle hayranlık duyulan kahramanlar olarak ilgi gören aşırı fanatikler eksik olmadığı için; en yukarıdaki piskoposun kaçışının, eskiden Afrika Cyrian'ın kinde olduğu gibi, Mısır'da, hiç de dostça olmayan bir eleştiriyle karşılanmadığını kolayca tahmin edebiliriz.

Cemaatta, **Thebaide**'de ve Aşağı Nil'de ve **Delta**'da bir takım Presbytres'ler ve yeni piskopos yardımcıları kendilerini kaybetmişlerdi. Bu ülkeden dört piskopos tarafından yazılan bir reklam mektubuna sahip bulunuyoruz. Bunlar, İskenderiye hapishanesinde tutuklu iken ve bu inanılmaz haberi öğrenmişlerdi. Onlar, **Meletius**'dan bu düzensizliğe son vermesini rica ediyorlardı. Fakat o, endişesiz bir şekilde İskenderiyye'ye gelmişti ve Pierre'i temsil ile yükümlü Presbytres'leri kazanmayı denemişti ve bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştı. O'na yardım eden sadece **İsidore** ve **Arius** olmuştu.

Bu girişimin ortasında **Meletius,** hapise atılmıştı ve daha sonra Filistin'de **Phaeno** maden ocaklarına gönderilmişti.[29] Hapishanede, görevlerini İskenderiyye'de yapan iki kişiye görev vermişti. Muhtemelen bu kişiler, yukarıda yardım gördüğü kişilerdi. Onlara Presbytres görevi vermişti. O'nun tutuklanması ile kilise birliğini tehdit eden tehlike bertaraf edilmiş gibi görünüyordu. Piskopos **Pierre**, elimizde olan bir mektupla, cemaatin bütün bağlarını **Meletius**'la koparmasına yönelmişti. Öyle ki, o, bu işi birkaç tecrübeli insanla yapmaya kadar denemişti. Bütün bu olaylar, 305 yılının sonuna doğru olmuştu.

Zalimlerin ateşi o zaman zayıflamaya yüz tutmuştu ve bir kısım Lapsi'ler (mürtedler) kendilerinin yeniden kiliseye kabul edilme şartları ve imkanları konusunda bir karar alınmasını istiyorlardı. Vaktiyle olduğu gibi[30],

---

28 Konu hakkında şimdi F. Ketler, ZNW 35 (1936), 155-193, E. Schwartz, Gött. Nachr. 1905, 164-187. Karl Küller, Abh. Berl. Akad. 1922 Nr. 3 Beitraege zur Gesch, d. Verfassung d. Alten Kirche, s. 12-17'ye bkz.

29 Cf. Supra, p. 62.

30 Cf.t.II, p. 231, 255.

itirafçılar müdahale etmişlerdi[31] ve tövbekârlara suçsuzluk verilmesini istemişlerdi.

306 yılının paskalyasından az sonra, yani, Nisan sonuna doğru **Pierre,** bir sirküler göndermişti. Bu sirkülerde bütün problemler temelden ele alınmıştı ve düzeltilmişti.[32] Bir takım tövbe zamanları, mürtedlerin kategorileri için tespit edilmişti. Yani, işledikleri suçun orantısı ile tespit edilmişti. Bunlar, cemaate yeniden kabul edilmeden önce kilise kurallarına uymak zorundaydılar. Hiçbir mukavemet etmeden, devlet tarafından verilen kurban kesme emrine itaat edenler, tövbeye teşebbüs etmeden önce, bir yıl boyunca denenmeleri gerekmekteydi. İtirafçılara gelince, aynı şey söz konusu değildi. Bu konudaki bütün provokasyonlar salt bir şekilde, cemaati tehlikeye sokması nedeniyle kınanmıştır. Bu şekildeki bir şehitlik, devletin öfkesini kabartacaktır. Başarısızlıktan sonra, isteyerek, devletin otoritesine teslim olmuş olan Rahipler sınıfı, belli bir anlamda, temizlenmiş olarak telakki edilebilirler. Ancak bunlar da, görevlerinde kalamazlar. Havariler tarafından verilen örnekler, zulmün önünden kaçmak için delil olmaktaydı ve hatta kilise görevlileri için bir vazife olmaktaydı.

Mürtedler konusu burada bir çözüme kavuşmaktaydı ki bu duruma uygundu ve kilise evriminden çıkan ana fikirle uzlaşmaktaydı. İlkel kilisenin radikalizmi ve ona itirafçıların "inspiration = ilham adına atfettikleri imtiyazlar, Katolik bir tarzda elimine edilmişlerdir. Hapishanelerde, fanatiklerin protestolarına şaşmamak gerekir. Onlar, liyakatlarının azaldığını görüyorlardı ve piskopos dünyasının tedbirinde ve pastoral zevkte kınanan bir zayıflık bulduklarına inanıyorlardı. Epiphane'da[33] bulunan efsanevi çizgilere sahip bir rivayet, doğru bir tarihi hatırayı nakletmektedir. Buna göre, Phaeno maden ocaklarında heyecanın en sert şampiyonları **"şehitler kilisesi"** kurarak **"Katolik kilisesinden"** ayrılıyordu. Bunlar, piskopos **Melétius**'a bağlı olanlardı. Melétius, haklı olarak, Pierre'in muhalefet ettiği savunmaya ulaştığını hissediyordu ve **"şehitler kilisesine"** katılıyordu ve ona, bürünmesi gereken cazip bir ideoloji öneriyordu.

---

31 Petrus, Epist. Can, 5, p. 65, 22 dans l'édition Lagarde.

32 Petrus, Epistula Canonica, texte grec dans lagarde, Reliquiae Juris ecclesiastici antiquissimae graece, 1856, p. 63-73; texte syriaque dans Relig. Fur. Eccl. Ant. Syriace, du même auteur, 1856, p. 99-116 ve p. XLVI-LIV. E. Schwartz, Göttinger Nachrichten, 1905, 166-174.

33 Epiphane, Haer, 68, 1-3.

O zaman, İskenderiye piskoposuna karşı, uzlaşmaz radikalizm formüllerini değerlendirerek ve bu bayrak altında bağımsız bir kilise kurmasına karşı çıkarak bir kampanya yürütülmüştü. 305 ve 306 yıllarındaki eski düzenlemelere, yeni kutlamalar ilave edilmişti. 311 yılındaki tolerans fermanı hapishanelerin kapısını açmış ve maden ocaklarında zorla çalıştırılanlar evlerine dönmüşlerdi. İtirafçı Ayla'sı ile mücehhez Meletius, önemli bir tahribe sebep olmuştu. Yeni bir kilise kurmak söz konusu olduğu için, bir takım piskoposları da görevlendirmek mümkündü ve gerekliydi. Ancak, **Melitienne Kilisesi**'nin gelişmesi konusunda, detaylı bilgiye sahip değiliz. Bu konuda sadece, **Athanase**'ın 325 yılına doğru verdiği 28 piskopos bilgisine sahip olmaktayız.[34]

Pierre, Melétius'u aforoz etmek isteyerek 306 yılında bu kararı vermek için bir konsil toplamıştı.[35] Athanase bu mahkumiyetin, kurban kesiminde suçlu olanlara verilmesini belirtmektedir. Fakat, Melétius'un gidişatının bütünü düşünüldüğünde bu kararın, makul olmadığı görülmektedir. Melitienler karşısındaki kilisenin hissettiği şiddetli kin, düzenlemelerde de görülmekte idi. Bunlara Pierre, onlar tarafından icra edilen vaftizlerin geçerliliğini yasaklamıştır. Aslında buradaki konu, Afrikalılarla birleşmiş olan Doğuluların eski kilise geleneğinin, Roma'ya karşı savunulmasıydı. Fakat İskenderiyeli **Denys**, vaktiyle, arabulucu bir tutum izlemişti[36] ve Montanistlerin vaftizi geçerli kabul edilmişti.[37] İşte devrin eğilimleri böyle idi. Bunları Arles konsilinin ve özellikle İznik konsilinin sert kararları göstermektedir.[38] İznik Konsilinde, Katolik kilisesine giren **Mélitiens**'lerin yeniden vaftizleri söz konusu olmamıştır.[39] Pierre 24 Kasım 311'de şehit olarak ölmüştü. Ancak, onun zaferi hasmını gölgelemişti. Fakat bölünme doruk noktadaydı ve giderilemiyordu. Zamanla **Mısır** ve **Afrika'da** dış bütünlüğü kaybetmişlerdi.

Mélitien bölünmesiyle ilgili en eski bir kaynakta[40] **Arius**'un ismi görünmektedir. **Arius**, İskenderiye piskoposlarının nezdinde **Melétius**'a bağlanan

---

34 Athanase, Apol. C. Arian, 71.
35 Athanase, ibid, 59. Opitz, Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 33, 1934, 134.
36 Sozoméne, Hist. eccl, 1, 52, 2.
37 Bak. t. II, p. 240.
38 Basile, epist, Canon, 1 ad Amphilochium = Epist, 188, can. 1 (3, 268 d. Dans l'édition des Bénédictius).
39 Cf. Athanasii opera document 23, 6-10 (3, 49 s. Dans l'édition opitz). Hınschıus, Kırchenrecht, 4, 44.
40 Kettler, dans Zeitschr, f. Neutest. Wissenschaft, 35, 1936, p. 162, 1 ve 8.

yüksek şahsiyetlerin arasında bulunmaktadır aynı zamanda, Melétius'un, İskenderiye presbytres'i yaptığı iki kişiden birisidir o. Pierre, geri geldiğinde Arius, onunla anlaşmıştı ve onun tarafından da piskopos yardımcısı olarak atanmıştı. Bu güzel ilişkiler, Pierre'in, Mélitiens'lerin vaftizlerinin geçerliliğinin tanınmasını yasaklayıncaya kadar devam etmiştir. İşte o zaman Arius, hasım tarafına geçmiş ve aforoz edilmişti. Ancak, Pierre'in halefi olan **Achillas**'la uzlaşmış ve yeniden piskopos yardımcılığı makamını elde etmiş ve aynı zamanda da presbytre olmuş[41] ve Bauclasis[42] kilisesinin de rahibi olmuştu. O, aynı zamanda, 312 yılının yazında fonksiyonel olan İskenderiye piskoposluğunun imtiyazından da yararlanıyordu. Onun ilahiyat düşüncelerindeki eğilimi serbestlik arz ediyordu.

Melitien'ler bu döneklikten nefret ediyorlardı ve sabellianisme karış savaşta çok ileriye gittiği zaman, onun Ortodoksluğundan açıkça şüphe etme imkanı bulmuşlardı. İyi veya kötü niyetle İskenderiye piskoposu, yanlış bir doktrini koruma havasına girmemek için, müdahale etmek zorunda kalmıştı. Sonuçta, Arius, sapıklıkla itham edilerek mahkum edilmişti. O'nunla beraber baş presbytre ve İskenderiye rahip sınıfından altı piskopos yardımcısı da aynı mahkumiyete çarptırılmıştı. Çünkü bunlar da, Arius'un düşüncesine katılıyorlardı. [43] Bu olay, Arius taraftarlarının çok sayıda bulunduğu cemaatte büyük bir kargaşaya sebep olmuştu. Bu olay çok çabuk şekilde şehrin dışına taşmıştı. Çünkü mahkum olanlar, bir haksızlığa kurban olduklarını söyleyerek, dışarıdan destek arıyorlardı.[44]

Tabii ki ilk akla gelen Arius değildi. Ancak o, daha önce teolojik dünyada bir isim yapmıştı. İskenderiyye'de o, özel bir şöhretten istifade ediyordu. Çünkü o, bu muhitte yetişmemişti. Ancak o, kökenleri itibariyle, doğrudan muhalif olan Antakya okuluna ait bulunuyordu. **Lucien** isimli bir presbytre, O'nun öğretisiyle aydınlanmıştı ve bu fikirlerle o, 312 yılında şehit oluncaya kadar devam etmişti. Arius, daha sonra, Doğu'nun belli başlı piskoposluklarını işgal edecek çok sayıda talebe yetiştirmişti. Bunlar birbirlerine arkadaşlık bağı ile üstadlarının hatırası ile bağlı kalmışlardı. İşte Arius, bu gru-

---

41 Sozomène, 1, 15, 2-7.
42 Epiphane, Haer, 68, 4, 2; 69, 1, 2.
43 Cf. Document 14, 60 (3, 29, 24 dans l'édition opitz).
44 Sozomène, 1, 15, 8 s.

bun bir üyesiydi ve Antakya okulunun kavramlarını en keskin şekil altında açıklıyordu. Böylece o, diğer Lucianistleri destekler olarak telakki ediliyordu. O, yanlış yolda değildi. Nicomedie piskoposu Eusèbe, O'nun lehine müdahale etmişti ve arkadaşlarının ona katılmalarını yazı ile sağlamaya çalışmıştı.[45]

Söz konusu olan neydi? Aslında, bütün kiliseyi tahrik eden tartışma neydi? Konu, Mesih'in ilahi sırrının teolojik tarifi idi. İthamcı olan Mélitien'ler, İsa'da bedenleşen Tanrısal Logos'un, Baba ile ebedi olduğunu ve Baba Allah ve oğlun aynı cevherden (Homoousie) olduğuna inanmak gerektiğini beyan ediyorlardı.[46] Pratikte bu, onların, oğlun, Babaya bağımlılığını bir kenara bıraktıkları anlamına geliyordu. Melétius taraftarları olan bunlar, kök itibariyle, Denys'i Roma'ya şikayet eden gruba bağlıydılar.

Bu teolojinin arkasında, koruyucu dini ihtiyaçlar bulunuyordu. Yeni şartlarda, basit ve eski olan **"Bizi Kurtarmak için, Tanrı bizzat insan oldu"** fikrini koruma amacı yatıyordu. Eski Monarşianizm, saf bir şekil altında, Baba Allah'ın bizzat oğul olarak yeryüzünde göründüğü fikrinin uygun olmadığını itiraf ediyordu. İşte bu itiraf, Sabellien sapıklığı damgası ile sonuçlanmıştı. Bunlara göre, İsa-Mesih'te bedenleşen Logos, Babadan ayrı, oğul olarak telakki edilmeliydi. Fakat bu farkın, mümkün ölçüde azaltma çabası ile onun isimlerde ve önemsiz formüllerde kalmasına çalışılmıştı.

Şayet kurtuluş, insanlığın cevhersel Tanrısallaşması mucizesinden ibaretse, Tam Tanrısallık, İsa-Mesihte cevhersel bütünleşme olması gerekirdi. Yani, beşeri tabiatın Tanrısallaşması için Logos'un tam Tanrısallığı, bu kurtuluş ilahiyatının zaruri bir sonucu olmalıydı. Burada temelde söylenmek istenen oğlun veya Logos'un aynı cevherden (Homoousios) olduğudur. Yani, Baba ile oğlun aynı cevherden olduklarıdır. Bu da, İsa'da mevcut olan Tanrısal varlığın **"oğul"** diye veya Tanrısal mucize gücüne sahip olan **Logos** diye isimlendirilmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, İsa'nın bedeni ile temsil edilen bizim bedenimiz, çıkmış bir Tanrısal cevherle bütünleşmiş değildir. Fakat Tanrının yüce cevheriyle bütünleşmiş ve böylece yeryüzü çürümesinden kurtulmuştur.

---

[45] Cf. Documents 2 ve 8.

[46] Sozomène, 1, 15, 5.

Bundan dolayı, Baba'nın Tanrısal cevheri ile oğlunun cevheri arasında derece farkı tesis eden bütün teşebbüsleri reddetmek gerekiyordu. Bu şartlarda, oğulu bir şahıs olarak tasarlayabilir miyiz? Oğul ismi ve Logos fikri, daha yakından incelendiği takdirde, bir takım maskeler olarak görülmüyorlar mı? Onların arkasında Baba Allah'ın kişiliği gizlenmiyor mu? Netice olarak bu ilahiyat, Sabellianizmin bir başka elbise giymiş bir şeklinden başka bir şey değil miydi? Bu sorulardan endişe edilmiyordu. En derin dini arzuları tatmin eden bir takım formüller bulmaktan mutlu olunuyordu.

En büyük problemleri biraz bayağı olan bu tarzla işlemek, teoloji ile sarhoş olmuş laiklerin ve yarı bilgin ruhban sınıfının hoşuna gidiyordu. Fakat önemli olan, en büyük temsilcisinin Origène olduğunu, ciddi teolojik ilmin tasvip etmesiydi. O'nun bilimsel faaliyetleri altmış yıl boyunca yayılmıştı ve sayısız manevi hayat ocağı meydana getirmişti. Antakya'da, O'nun düşüncesi ve mecaz metodu bazı kurak düşüncelerle ve İncilin lafzi anlamına bağlı olan akımlarla karşı karşıya gelmişti. Ancak bu karşılaşma, ilahiyat alanında, yeni bir türün meydana gelmesini sağlamıştı. Bu, eski Origènizmin yapamadığını yapmıştı. Bu yeni fikir, Tanrının oğlu fikrini, Baba'ya muhalif hale getiriyordu. Bu İskenderiyye'de, farklı muhitlerde görülüyordu. Arius, bir takım tartışmalara kendini vererek bunu çözme yolunu aramaya koyulmuştu.

O, oğulun, Baba'ya bağımlılığı prensibinden hareket ediyordu. Bunu daha önce Origène, öğretmişti. Ancak o, onu biraz kapalı anlatmıştı. Arius, Tanrının birliğini ve Tanrısal monarşizmi değerlendiriyordu. Kelimenin tam anlamında Baba, yegane Tanrıdır. O, yegane gerçektir. Tanrının tek başına olduğu bir zaman dilimi vardı. Belli bir anda, iradesiyle ve kararı ile Oğul'u yoktan yarattı veya meydana getirdi. İşte o zaman, zaman ve çağların ard arda gelişi başlamıştır. Oğul ilk doğan değildir ve başlangıç değildir. O, aynı zamanda dünyanın sanatkarıdır ve hür irade ile mücehhez bir varlıktır. O halde Oğul, semavi liyakatini, onu yeryüzünde delil yapan fazilete borçludur. Fakat Baba tarafından öngörülen kimdi?[47]

Oğul'u, Baba'ya eşit yapma teşebbüsü, Baba ile birlikte ebedileştirme eğilimi veya Oğul'u Tanrısal öz telakki etme çabaları, açık şekilde Arius'un

[47] Documents, dans Athan. Opera, vol. 3, édition opitz: doc. 1 ve 6; cf. doc. 3 et 4^{b}, 7-10.

muhalefeti ile karşılaşıyordu ve o, Oğul'un, Baba ile aynı cevherden (Homoousie) olmasını Maniheist bir sapıklık olarak reddediyordu. O, mutlak şekilde, Logos'un bir sıfat olarak Baba'da gizli olmasına ve sonra da ondan ayrı bir şahıs olarak çıkmış olmasına karşı çıkıyordu Aksine o, Logos denilen varlığı, Tanrısal sıfatlarla ayırıyordu ve oğlun Baba'ya tam eşitliğini reddediyordu. Çünkü, oğul, sonlu bir varlıktı, Baba'nın mutlak sonsuzluğunu ihata edemezdi. Teslis doktrini "**üç uknumla**" açıklanabilirdi. Yani, buradaki üç varlık, üç bağımsız kişilikti. Bunlardan sadece Baba, ebedi idi ve cevheri ile gerçek Tanrı idi.[48]

Bu bakış açısından kurtuluş, insanlığın cevhersel Tanrılaşmasından ibaret değildi. Logos'un öğretisine bağımlı manevi bir gelişme idi. Vaktiyle savunmacıların dediği birçok kavram, burada yeniden değerlendirilmeye konulmuştu. Dünyaya Tanrının gerçek bilgisini ve gerçek ahlakı yayması için, Logos'un, Tanrısal cevhere ihtiyacı yoktur.

Bu doktrin, sıkı şekilde Origène'e bağlı olan İskenderiyeli piskoposa savunulmaz görünüyordu. Origène her türlü skandaldan sakınmıştı ve Arius'u barış içinde bırakmıştı. Fakat, Mélitien'ler tarafından yapılan şikayetler onu, kendi doğru inancını, Arius'a sempati şüphesine karşı savunmak zorunda bırakmıştı. Bu konu önce, şehrin ruhban sınıfından ve çevreden gelenlerle sınırlı bir sinodda Maréote'da tartışılmış, daha sonra da 318 yılında Mısırlı yüz piskoposla başka bir sinodda tartışılarak[49] Arius ve taraftarları görevden alınmış ve aforoz edilmişlerdi.

Alexandre, Arius'un, Logos'un ebedî nesil şeklindeki Origène'in tezine muhalefet etmişti. Çünkü Baba, ebediyen Baba ise, asla oğulsuz olamazdı. Sonuç olarak, oğul da ebedidir.[50] Oğul veya Logos, her şeyde Baba'ya eşittir ve aynı cevherdendir.[51] Çünkü, o, Arius'un öğrettiği gibi yoktan yaratılmaktan uzaktır. O, Baba'nın varlığından, özel bir şahıs olarak çıkmıştır.[52] Öyle ki Baba ve Oğul, iki uknum olarak telakki edilmelidir. Yani, iki şahıs olarak.[53] Şayet bir formülle, ikisi arasında mevcut olan farkı belirtmek ister-

---

48 Arius, Thalia, dans Athan, Or. 1c. Arianos, 5, ve 6. Doc. 14, 12.
49 Doc. 4[a], 1; 4[b], 11; sur la date, cf. Opitz, zeitschrift Für neutest. Wisrenschaft, 33, 1934, 146.
50 Doc. 14, 26.
51 Doc. 4[b], 13, p. 3; Doc. 14. 38. p. 25. 24: 47. p. 27. 14: 52. p. 28. 5.
52 Doc. 4[b], 12, p. 9, 1; Doc. 14, 46, p. 27, 5.
53 Doc. 14, 19, p. 22, 24; 20, p. 23, 4; 38, p. 25, 23.

sek; şundan başka bir ifade bulunamayacaktır: **"Oğul, Doğmuş değildir"** Bu ifade, Baba'ya uygundur.[54] Tanrısal bir öz olarak tasarlanan Logos, tamamıyla Baba'nın yanındadır. Gerçekte de ona eşittir. Bu durumda, **"doğmamış iki varlığın"** olduğunu öğreten Alexandre'a sitem eden hasımları[55] kınamamak gerekir. Çünkü Alexandre, bu tenkidden ancak **"Tanrısal neslin"**, açıklanamaz bir sır olduğunu ileri sürerek kurtulabilirdi.[56] Bu, birçok şeyi savunmaya imkan veren bir vasıtaydı .

Alexandre ilahiyatı, Origène'in fikirlerine kaba bir şekil vererek ve Oğul'un bağımlılığını bir kenara bırakarak, korunması gerekeni sisteme alarak, ditheismle sonuçlandırmıştır. Logos, Baba'nın yanında, mutlak olarak Baba'ya benzeyen ikinci Tanrı olmuştur. Cevhersel çeşitlikle, insaniyetin cevhersel Tanrılaşması, halk dindarlığının istediği gibi, temin edilmiştir. **"Tanrının oğlu sayesinde biz, Tanrının oğulları oluyoruz"** diyordu Alexandre.[57] Böylece o, kurtuluş problemini, güvenle, halk monarşianizmi ve her felsefeye yabancı olan Mélitien'lerle çözüyordu. Fakat o, büyük ölçüde bilimsel mefhumlara başvurmak zorunda kalıyordu.

Kolayca anlaşılacağı gibi Arius'un dostları bu zayıf noktayı çabucak keşfetmişlerdi. İşte o andan itibaren, onların mahkumiyetlerini savunmak ona kolay olmuştu. Nicomédie'li Eusèbe ve Cesarée'li adaşı tarihçi, şiddetle **"denklik"** ve **"Gerçek Tanrılık"** terimlerini reddetmişlerdi. Cesarée'li tarihçi, oğulun babaya bağımlılığına işaret ediyordu ve oğlu, Baba'nın cevherinden ayırmanın imkansızlığını söylüyordu.[58]

Arius, her iki taraf için de yazmıştı ve davasını savunmak için Filistin'e gitmişti.[59] Her yandan Alexandre'a protesto mektupları geliyordu. **Bithynie**'de, yani, Necomédie'nin yakınındaki bir şehirde, Arius'a hak veren bir konsil toplanmıştı ve Alexandre'a kararını geri alması teklif edilmişti.[60] Arius, kısa ve ılımlı bir iman formülü kaleme almıştı.[61] Fakat, Tyr'li Paulin'in, Cesarée'li Eisèbe'in ve Scythopolisli Pathorpilus'un Filistin'de yaptık-

---

54 Doc. 14, 47, p. 27; cf. 18, p. 22, 16.
55 Doc. 14, 44, p. 26, 33.
56 Doc. 14, 21, p. 23, 9; 46, p. 27, 5.
57 Doc. 14, 21, p. 24, 24.
58 Doc. 3, 1 ve 2; doc. 8, 5-7.
59 Epiph, Haer, 69, 4, 1.
60 Sozomène, 1, 15, 10 = Doc. 5, Mektuplar için Bak: Doc. 2, 3, 7, 8 ve 9.
61 Doc. 6.

ları bir Sinodda üzücü bir karar almışlardı. Bu karar, Arius'u onaylıyordu ve taraftarlarının paroisses'larda işgal ettikleri görevleri kabul ediyordu. Çünkü daha önce, yabancı bir piskoposun hakları üzerinde toleranssız bir gasp yapılmıştı. Yine sinod onların İskenderiye piskoposuna bağımlı olduklarını kabul etmişti ve onları barışı tesis için çabaya davet etmişti. Aksi takdirde ona bağlı olan cemaat[62], bu şartlarda, garip bir durum arz ederecekti.

Ancak, İskenderiye presbytre'lerinin başlangıçtan beri özel bir durumları vardı.[63] Arius, kendi paroiisse'ında bulunduğu için, İskenderiye piskoposu, onun görevine engel olamıyordu. Aksine, mahkum edilen rahipler sınıfı, dışarıdan destek görüyordu ve şehirde, karışıklıklar meydana geliyordu ve caddelerde tehlikeli şekilde piskopos tehdit ediliyordu.[64] İsyan halindeki Arien'ler, hangi sebepten olduğu bilinmeden, **Colluthos** isimli bir presbytre'i piskopos seçmişlerdi.[65] Buna, Mélitien partisinin çalkantısı da ilave edilirse, Mısır kilisesinin çözülmesi görülmektedir. Bu durumdan putperestler alay ediyorlardı.[66]

İskenderiye kendisini başka bölgelerdeki piskoposlara sirküler göndererek[67] savunuyordu ve etkili şahıslardan destek sağlayarak, hasımları ile ateşli rekabete girişiyordu. Ancak, kesin bir sonuç elde edememişti ve bölünme, bütün Doğu kiliselerine derin şekilde sirayet etmişti. Aşağı yukarı yedi yıl sonra tartışmanın ilk başlangıcı doruk noktaya çıkmıştı.[68] 320 yıllarında ve sonrasında, **Licinius**'un, Hıristiyanlık karşıtı[69] politikası başladığında, durum daha da ağırlaşmıştı ve Alexandre'ın büyük genelgesi de zafer ümidine ve Constantin'in müdahalesine ihanet etmişti.[70]

324 Eylülünde, artık **Licinius** pes etmişti ve yeni patron Constantin derhal imparatorluğun politik birliğini tamamlama teşebbüsünde bulunmuştu. Bu askeri başarılarının sonucu ve kilise başarısı ile olmuştu. Bu olay, 324 Ekiminde, Alexandre ve Arius'a hitaben yazılan bir mektupta ifade edil-

---

[62] Sozomène, 1, 15, 11 = Doc. 10.
[63] Bak. T.II, p. 59. cf. Epiphane, Haer, 69, 2, 4-6.
[64] Doc. 14, 3-5.
[65] Doc. 14, 3, Epiphane, Haer, 69, 2, 7. Athanase, Apol. c. Arian, 12, 74, 76.
[66] Eusèbe, Vita Const, 2, 61.
[67] Cf. Doc. 46, 14, 15 ve 16.
[68] H.G. Opitz, Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 33, 1934, 131-159.
[69] Cf. Supra, p. 72.
[70] Opitz, ibid, 1934, 150.

mektedir. Mektupta, Donatistlerin, Afrika'da sebep oldukları karışıklıklara işaret ediliyordu ve oraya, Maxence'in bozgunundan sonra, barışçı piskoposların gönderilmesiyle barışın geldiğine işaret ediliyordu. Orada Constantin'in arabuluculuğunun başarısız olduğuna ve Afrika'da karışıklığın devam ettiğine hayretle işaret edilmektedir. Fakat bu, galiplerin iyimser sevinçlerini sarsmışa benzememektedir. Mektubun sonunda, İskenderiyye'nin insanları, barışçı olarak takdim ediliyordu ve onlara, birbirlerine katlanmaları tavsiye ediliyordu. Çünkü, imanın temel maddeleri söz konusu değildi, söz konusu olan, bilginlerin nezaketleriydi. Hâlbuki bunda, halkın hiçbir menfaati de yoktu. Temelde, her iki taraf da anlaşıyordu. Buna göre onlar, kendi aralarında bir cemaat oluştururlarsa ve imparator Doğu'ya geldiği zamanda onların anlaşması sağlanırsa, bu, imparatoru mutlu edecekti.[71]

Mektup İskenderiyye'ye Kurtuba piskoposu **Ossius** tarafından getirilmişti.[72] Ossius, Constantin'in güvendiği bir adamdı. O, **Donatist** tartışmalarında da önemli bir rol oynamıştı.[73] Ancak bu görev başarısız olmuştu. Ancak bunda şaşılacak bir taraf yoktu. Çünkü Alexandre, Arius'a kendi hakları gibi bir hakka sahip olmasına katlanamıyordu. Bu durumda, her ikisi de, imparatorun mektubunda bahsettiği tartışma konusundan yara alıyordu. Onlar için ikinci derecede bir şey değil, Hıristiyan imanının temeli söz konusuydu. Bir Batı adamı olan Constantin, henüz Doğu Hıristiyanlığını da tam bilmiyordu.

İmparatorun düzeni yeniden kurması gereken şehir yalnız İskenderiye değildi. Antakya da, zulüm döneminde ciddi şekilde acı çekmişti. Özellikle **Licinius**'un saltanatının son yıllarında Antakya'nın kilise organizasyonu yıkılmıştı. Antakya da, İskenderiye gibi, imparatorun bir teselli mektubunu almıştı ve **Ossius**'un ziyaretiyle de şereflenmişti. Ossius, İskenderiyye'ye giderken muhtemelen Antakya'da konaklamıştı. Ossius, Antakya'da karşılaştığı güçlükler karşısında, çevre piskoposlarının katılacağı bir Sinod fikrine sahip olmuştu. İskenderiyye'ye gittiğinde ise, arabuluculuğunun sonuçsuz kaldığına şahit olarak, Antakya'ya geri dönmüştü. Ossius'un sinod davetine bazı davetliler gelmişti. İmparator, İskenderiyye'deki maruz kalınan başarı-

---

[71] Doc. 17.
[72] Eusèbe, Vita Const, 2, 63, 73. Socrate, 1, 7, 1; 1, 8, 1.
[73] Cf. Supra, 76.

sızlık konusunda bir rapor almıştı ve Doğu'da da, Afrika'da kullanmış olduğu metodu kullanmaya karar vermişti. Bu metod, bir konsil toplama kararı idi. Bu konsil için mekân olarak önce, Galatyalıların şehri olan **Ankara** seçilmişti. Bugün bu şehir Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentidir Hatta bu konsil konusunda davetler bile yapılmıştı.

Antakya piskoposu **Philogonius** 20 Kasım 325'te ölmüştü. O'nun yerine **Eustathe** gelmişti. Yeni yılın başında, konsil daveti yapılmıştı ve buna Ossius önderlik yapıyordu.[74] Maalesef, Antakya kilisesi hakkında fazla bilgi yoktur. Sadece Konsilin 16 maddesi[75] bu konuda bazı işaretlerde bulunmaktadır. Bunlardan, her çeşit âdâba aykırı şeyler için, büyü cürümleri için, putperest hurafeleri ve Mesihi inkar için, tövbenin mümkün olduğunu öğreniyoruz. Yine, tövbe zamanlarının ruhların kürü endişesiyle kısaltılabileceğini öğreniyoruz. Her şeyden önce, bu konsil toplantısının Arien ihtilafına müdahaleye yarayacağını öğreniyoruz.

Konsil üyelerinin çoğu, aslında bu kavganın dışında idiler. Bunun için âlimane bir tartışmanın takibi de imkânsızdı. Mısır'dan kimse gelmemişti. Aksine, Lucianist'lerle teması olan üç piskopos gelmişti. Bunlar; **Laodicée'li Theoolote, Néronias'lı Narcisse,** ve **Tarihçi Eusèbe** idi. Kilise imanı konusunda yetkili olan çok az kardeş tarafından verilen fikre uygun olarak konsil, Arius'a karşı toplanmıştı[76] ve geniş ölçüde Alexandre'ın iman ikrarına bağlı bir deklarasyon kompoze edilmişti. Fakat hâlâ, deklarasyonun tasdikinde tedbirlilik vardı. Bu deklarasyon, **"oğlun neslinin"**, bütün beşerî zihniyeti aştığı fikri üzerinde israrla duruyordu ve oğul konusunda şöyle diyordu. **"Oğul, yaratılmamıştır. Fakat doğmuştur. O, yokluktan olmamıştır. O, Baba'nın cevherinin (Hypostase) benzeridir"**. Bu deklarasyon aşağıdaki Arienne tezini mahkum etmektedir: **"Oğul bir yaratıktır. O, bir zamanda olmuştur. Önce yoktu. O, hür beşeri anlamda bir iradeye sahiptir. Buna göre O'nun kötülük yapma kabiliyeti vardır. Bunun için, cevherler (Hypostases) ve ne de aynı cevherden (Homoousie) veya bu tür problemler söz konusu olamaz."** Ancak, Arius'a karşı cılız formüllerle yetinilmiştir. Lucianist olan üç arkadaşın, barış arzuları ne olursa olsun gerçekle-

[74] Ossius'un ismi, esas belgede yanlış yazılmıştır. Cf. Doc. 18, p. 36, 3.

[75] Cf. E. Schwartz, Göttinger Nachrichten, 1908, 322, E. Seberg, Die Synode von Antiochia, 1913, p. 13-56.

[76] Doc. 18, 7, p. 38, 5.

şememiş ve aforoz edilmişlerdi. Fakat onlara Ankara konsili toplanıncaya kadar düşünme zamanı verilmişti. Bugün, sadece Süryanice çevirisine sahip olduğumuz[77] bir belge, bu kararda diğer kiliseler hakkında da bilgi vermektedir.

Yine bu, imparatorun barış lehine hangi istikamette davranmak istediğini de göstermektedir. Alexandre'a ve Arius'a gönderdiği mektuptaki gösterdiği tarafsızlık, tamamen zahiri bir şeydi. Aynı tavrı, Donatist ihtilafında da göstermişti. Ossius, O'nun Arius'u kurban etmesini tavsiye eden bilgiler almıştı. Fakat Alexandre da belli bir noktaya kadar desteklenecekti. Konsil kibarlıkla, tamamen imparatorun iradesine uygun pozitif formüller kullanmaktan da sakınmıştı ve ona kilisenin genel hayatındaki alimane spekülasyonları da sokmaya da karşıydı. Antakya konsili, gelecek konsil oturumu için iyi bir hazırlık yapmıştı. Sanki kesin oylamadan önce bir ön oylama idi bu.

Bu arada imparator Constantin, büyük kapsamlı bir konsile karar vermişti. Bu konsile Batı da iştirak edecekti ve kendisi de tartışmalara şahsen katılacaktı. Ankara çok uzak olduğu için konsil yerini İznik'e değiştirmişti.[78] İznik, Başkent Nicomedie'nin 50 km güneyinde bir şehirdir. Konsil, İznik'te bulunan imparator sarayında yapılacaktı. Böylece, **İznik Konsili**, imparatorun iradesiyle ve Okümenik konsil şekli altında, kilisenin en yüksek iradesiyle meydana gelmişti. Böylece bu konsilin kararları da evrensel olarak geçerli olacaktı. Kilise, kendi imkânlarıyla, IV. Yüzyılın başında böyle bir konsil toplayamazdı. Bunu ancak, merkezi bir otorite yapabilirdi. Devlet, politik birlik endişesiyle bu yola girmişti.

Doğunun her tarafından piskoposlar ve maiyetleri, imparatorun posta teşkilatıyla gelmişlerdi. Eusèbe'in şehadetine göre[79], gelen piskopos sayısı 250'nin üzerindeydi. Constantin'e göre ise, 300'den fazla idi. Bu konuda 220 iştirakçinin ismine sahip bulunmaktayız.[80] Ancak bu çok eksiktir. Bu konsile Batı, çok az delege göndermiştir. Bunlar da şunlardır: Kurtuba'dan Ossius, ilk yeri işgal etmektedir. Roma'dan iki Presbytre, konsil yeri uzak olduğu

---

77 Doc. 18, E. Schvartz tarafından bulunmuştur. Göttinger Nachrichten, 1905, 272-279; cf. 1908, 305-374. E. Seeberg, Die synode von Antiochia, 1913.

78 Doc. 20.

79 Eusèbe, Vita Const, 3, 8. Doc. 25, 5. Eustathe, dans Theodoret, Hist. eccl, 1, 8, 1, 270 rakamını vermektedir.

80 Patrum Nicaenorum nomina, édit, Gelzer, Hilgenfeld, Cuntz, 1898.

için gelmek istemeyen Kartaca piskoposunu temsilen gelen Kartacalı **Cécilien**, bunlara ilave olan **Pannonie**'den bir piskopos, **Calabre**'dan bir piskopos, Gaul'den bir piskopos... Buna karşın, doğu'nun en geri bölgesi olan Ermenistan'dan, Mezopotamya'dan ve İran'dan temsilciler gelmişti. Bütün bu insanlar ruhlarında ve bazıları da bedenlerinde son kanlı zulümlerin hatırasını saklıyorlardı. Bunlar, imparator lehine ışık saçıyorlardı. Bütün iştirakçiler, Devletin maddi desteğiyle İznik'e gelmişlerdi. Hepsi imparatorun misafiri olarak orada kalacaklar ve yaşayacaklardı. Onlara, mükemmel bir lüks takdim ediliyordu. Hedeflenen psikoloji ile Constantin, önceden bu intibaların sonuçlarını tahmin ediyordu ve piskoposlara karşı saygısını daha da artırarak onları her fırsatta **"Tanrının rahipleri ve Rabbimizin ve kurtarıcımızın hizmetçileri"** diye çağırıyordu. Anlatıldığına göre, Maximin'in zulmü sırasında bir gözünü kör eden yaşlı zahit **Paphnuce**'u ziyaret etmiş ve kör gözünü öpmüştür.[81] Bütün bunlar, kilise şeflerine, yeni bir çağın başladığı izlenimini veriyordu. Böylece onların liyakati, bütün dünyanın gözü önünde yükselmişti. Ancak onlara şimdi yeni bir sorumluluk düşüyordu. Bu yeni dünyanın muzaffer sanatkârı, onlara bir iş yüklüyordu ve onlara yapacağı şeyi gösteriyordu. Onlar, onun onlara gösterdiği yola güvenle ve minnetle nasıl girmezlerdi?

Nihayet konsilin muhteşem açılış günü gelmişti.[82] İmparatorluk sarayının merkez salonunda, her iki tarafa uzunlamasına oturmuş olan piskoposlar, sessizce bekliyorlardı. Üç mabeyinci ard arda girmişti. Alışılmış askeri eskort görünmemişti. İmparatorun etrafını kuşatanlar, Hıristiyan dinini söyleyerek salona girmişlerdi. Merasim başkanının işaretiyle, herkes ayağa kalkmıştı. Bu arada imparator, bütün haşmetiyle görünmüştü. Adeta, bir gök meleği gibi parlıyordu. Kırmızımsı, altın ve taşlarla süslü bir kaftanın içindeydi. Bütün gözler ona dikilmişti. Muhteşem bir eda ile yavaş yavaş salonda kendisine tahsis edilen altın tahta oturmak üzere yürüyordu. Piskoposlar kendisine otur işareti yapmadan yerine oturmamıştı. Herkes aynı anda oturmuştu.

---

[81] Rufin, Hist. eccl, 10, 4. Socrate, 1, 11, 2.

[82] Eusèbe, Vita Const, 3, 10-14.

Piskoposların şefi sağda oturuyordu. Nicomédie'li **Eusèbe**[83], imparatora karşı, içi teşekkür dolu bir açılış nutku vermişti. İmparator buna çok kısa bir nutukla cevap vermişti. O bu nutukta şunları söylemişti: **"Zalimlere karşı askeri başarı elde ettikten sonra, kilisedeki ciddi ayrılıklara son vermeyi ümit ettiğini, bu muhteşem toplantıyı, tek kalb, tek ruh olarak görmekten mutlu olduğunu, bunun bütün dünyaya barış ve uyum getirdiğini, ifade etmiştir."** İmparator, resmi bir toplantının ihtişamını göstermek için Latince konuşmuş, bir tercüman onun sözlerini Yunanca'ya çevirmişti.

Artık tartışmalar başlamıştı. İthamlar ve cevaplar birbirini takip ediyordu. Aslında imparator, Yunanca biliyordu. O, dikkatlice tartışmaları dinliyordu, tartışmaları onaylayıp onaylamadığını işaretlerle bildiriyordu. Nihayet dayanamayarak tartışmayı hedefe yönlendirmek için bizzat müdahale etmişti. Onun hedeflediği şey ise, barışın temini idi.[84] Fakat tartışmada kullanılabilecek tarihi bir açıklamaya sahip olamadı. Kimse bu olayı önemli olarak anlatmıyordu. Sözlü tartışmalara veya kamu hukuku için bir takım sebeplere gelince, hiçbir zaman böyle bir şey mevcut değildi.[85] Yahut, kilise düzeni kısa bir zamanda kaybolmuştu. Buna göre problemi çözmek için geleneğin verdiği birkaç belgeye tutunmaktan başka çare yoktu.

Geçici olarak Antakya'da aforoz edilen üç piskopos yeniden kiliseye kabul edilmişlerdi. Bu konuda olup bitenleri Eusèbe bize anlatmaktadır.[86] O, iman ikrarı olarak, Césare'e kilisesinin vaftiz sembolünü takdim etmiştir. İmparator, bu sembolün hiçbir tenkide maruz kalmadığını açıklamıştı. Konsil imparatorun fikrini kabul etmişti ve konu bitmişti. Diğer iki piskopos için de, muhtemelen aynı şey olmuştur. Çünkü bu mahkûmiyetlerin, birlik isteyen imparatora hiçbir faydası yoktu. Şayet konsil bunu kabul ederse, gerçek iman ifadesi olarak bu arzu tatmin edilmiş olacaktı. Geleneksel vaftiz sembollerinden birisi, Arius'la müzakereleri reddetmişti ve bütün ifade edilemez sırların ve Baba'dan çıkan oğlun nesilliğinin anlaşılmazlığını araştırmanın faydasız olduğunu beyan etmişti. Buna göre, ilahiyatçılar için, bu tür ilginç bir beyanat için mutlu bir formül bulmak kafi gelecekti. Şüphesiz

---

83 Eusèbe, Vita Const, 3, 11 et kephalaion (p. 72, 18 dans l'édit. Heikel).

84 Eusèbe, Vita Const, 3, 13.

85 Schwartz, Konstantin, 2e édit, 127.

86 Doc. 22.

konsil, imparatorun bu arzusunu kabul etmemişti. Daha sonra, bu tip bir çözüm için birçok teşebbüs yapılmıştı. Fakat, öyle ki, İznik'te kolay görünen bir şey, imkansız olmuştu.

İmparatorun Homoousios, terimini istemesi, çok şaşırtıcı olmuştu. Bu terimi, o zamana kadar mevcut olan hiçbir grup önermemişti. Bu terim, iman formülüne girmişti ve bir komisyon bu formülü yazmakla görevlendirilmişti. Sonuçta; **"İznik iman sembolü"**[87], **"oğlun, Baba'nın cevherinden (ousia) meydana geldiğini ve Baba ile aynı cevhere (Homoousios) sahip olduğunu tasdik etmiştir. İznik iman sembolünün sonuna da, Arienn'lerin tezlerinin mahkûmiyeti eklenmişti."**

Aslında imparatorun itaat ettiği sebep, karanlık kalmıştır. Ona bu Homoousios kelimesini kimin söylediği konusunda daha fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak onun kendi etüdlerinin ona bunu sağlaması mümkün değildi. Belki de Ossius aracılığı ile bir Batı tesiri olmuş olabilir. Fakat Batı'da bu terim, Latince şekliyle tercüme halinde bile teolojik formülde kullanılmamıştır. Romalı **Denys,** diğer **Denys** ile giriştiği teolojik kavgada bile kullanmamıştır.[88] Aksine, İskenderiyeliler, piskoposlarını, o kelimeyi kullandığı için itham etmişlerdi. Yine **Mélitien**'ler, **Arius**'u suçluyorlardı. Hatırlanacağı üzere Samosate'lı Paul, bu formülü kullanmıştı.[89] Bu formül bu dönemde, Origène'nin teolojik düşüncelerine ve talebelerine muhalefet olarak, sade imanın bayrağı olmuştu. Bu formül, bütün hypostase (uknum) teorilerine karşı bir protesto teşkil ediyordu. Homoousios sözcüğü felsefi olarak, birliğe ve Tanrısal Monarşiye hizmet ediyordu ve Teslis probleminin daha derin incelemesini bir kenara bırakıyordu. Şüphesiz bu tür nedenlerle ki bu kelime imparatora tavsiye edilmiş ve bu terimin, İskenderiyeli Origènistleri hedef aldığı kadar Lucianistleri de hedef aldığına işaret edilmiştir. İman formülüne dâhil olma düzeni sağlanmış ve icraata konmuştur. Böylece, imparatorun teolojik hevesi müdahale etmiş, imparatorun şahsına bağlı olan güçle, teolojik düşüncenin evrimi, sadece kendi kuralları ile rehber olmuştur. Tabii ki bunun imparatorun savunmayı amaçladığı menfaatler için,

---

[87] Doc. 24; cf. Lietzmann, Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 24, 1925, 193-202.
[88] Cf. supra, 89.
[89] Cf. supra, 95.

Devlet adına ciddi sonuçları olmuş, kilise, imparatorun iradesi önünde eğilmiştir.

Başlangıçta, her şey güzeldi. Konsil üyeleri, kendilerine önerilen formülü müzakere etmişlerdi. Kendilerine önerilen açıklama ile sakinleşmişlerdi ve önerisi kabul edilen imparator da mutlu olmuştu. Ancak aralarında bilimsel kültüre sahip olanlar esef ediyorlardı. Bunu, Eusèbe'in, Cesare'e kilisesine yazdığı mektup, doğrulamaktadır. O, onun rahatsız edici açıklamalarından çıkmaktaydı ve bu sadece, imparatora karşı gösterilmesi gereken saygıdandı. O, kilisenin iyiliğini isteyen bir barışçıydı. Ancak bu, o zamana kadar kilisenin savunduğu fikirleri inkâra kadar gitmişti. Rahipler sınıfının diğer üyeleri de aynıydı. Kesin şekilde boyun eğiliyordu ve ümit edilen kilise barışıydı. Bunun için, müracaat edilen şüpheli vasıtalar müeyyideye bağlanacaktı.[90]

Sadık iki kişi muhalefette kalmıştı. Fakat onlar teolojik nedenlerden değildi. Nicomédie'li Eusèbe ve İznik'li piskopos Theognios, İznik iman formülünü imzalamamışlardı ve Arius'un aforozuna ortak olmak istememişlerdi. Çünkü onlar, resmi formüllerin, onun doktrinini bozacağını ümit ediyorlardı.[91] Her iki piskopos da ne yaptıklarını biliyorlardı. Bütün meslektaşlarının aksine onlar, kendilerini incelemeye vermişlerdi ve resmi işin parlaklığı karşısında kendilerini kaybetmemişlerdi. Yine onlar, en yüksek kürelerde rüzgârın hangi çabuklukla döneceğini biliyorlardı. Derhal onların tavırları bir takım eleştirileri ortaya koymuştu. Fakat onlara imza atmak için bir süre verilmişti.

Aforoz edilen Arius ve Ptolémais'li Secundus ve Marmaricalı Theonas, derhal Mısır'dan kovulmuşlardı.[92] Onlar, Bithynie'ye gitmişlerdi ve onlar, kiliseye kabul edilen iki protestocu rahip tarafından iyi karşılanmıştı. Bu ise imparatora dokunmuştu. Bunun için iki rahibi Gaul'e, konsilin verdiği süreye dikkat etmeksizin imparator sürgün etmişti.[93] Aynı şeyi, o zamana kadar Licinius taraftarı olan Eusèbe için de istiyordu ve Nicomedie kilisesini yeni bir piskopos seçmeye davet etmişti.[94] Eusèbe, bir mektupla Laodicée'li

---

[90] Eustathe donna libre cours a sa colére (Theodoret, Hist. eccl, 1, 8, 1-5).
[91] Doc. 31, 2. cf. K. Müler, Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 1925, 290.
[92] Doc. 23, 5.
[93] Philostorge, 2, 1b (p. 12, 26 dans l'édition Bidez.)
[94] Doc. 27.

piskopos Théodate'a sürgün edilen iki rahibin hakkında bilgi vererek, tedbirsizlik tehlikesine karşı uyarmıştı.

İmparatorun arzusuna göre dini ihtilafa son verdikten sonra konsil, daha basit çalışmalara geçmişti. Bu vesile ile teşkilat ve kilise disiplini ile ilgili problemleri de ele almıştı. Birçok mektup ve yirmi kilise kanunu, bu tartışmaların sonuçlarını açıklamaktadır. Alexandre'ın görüşüne ters olarak konsil, Meletius taraftarlarına, kiliseye döndükleri takdirde onlar tarafından verilen atamaların geçerliliğini tanıma ümidini vermektedir. Buradaki tek istisna, onların piskoposlarının, görevlerinden Alexandre tarafından atanan piskoposlar lehine, vazgeçmelerinin şart olduğudur. Meletius da, Lycopolis'e, piskopos ünvanı ile yetinerek çekilmelidir. Fakat artık o, kimseyi takdis edemez.[95] Benzer bir çözüm de, kiliseye geri dönen Donatistler için benimsenmişti.[96] Alexandre, Méletius'dan, atamış olduğu rahipler listesini rica etmiş, oda, 25 piskopos, 5 presbytres ve 3 piskopos yardımcısı listesini vermişti.[97] Fakat müzakereler kısa zamanda kesilmişti ve yeni bir imparator müdahalesi gerekli olmuştu.

Daha önce **Arles** konsilinde[98], paskalya bayramının bütün Hıristiyanlarda tek biçimde kutlanması tavsiye edilmişti. İznik konsilinde, bu tavsiye yenilenmişti ve daha ısrarla üzerinde durulmuştu. Antakya kilisesinin tesirinde olan bölgelerde hâlâ, Yahudi paskalyasından sonraki Pazar günü paskalya bayramını kutlama eski âdeti, devam ediyordu. Hâlbuki uzun zamandan beri, İskenderiye ve Roma, kendi takvimlerine göre dolunay olduğunda paskalyayı kutluyorlar ve Yahudi uygulamalarını uygulamıyorlardı. İşte o zaman **"paskalyayı Yahudilerle birlikte kutlamak"** yasak edilmiş ve tek şekilde kutlamak, paskalya gününün Hıristiyanlarca tespitinin yapılması tavsiye edilmişti. Bu heyecan içinde, bu noktada uyuşmayan farklı Hıristiyan devreleri unutulmuştu.[99] Hâlâ bugün bile, konsil kararlarına rağmen, Hıristiyanlar bu ideale ulaşamamışlar ve paskalya dönemini tek biçimde tespit edememişlerdir. Fakat İznik konsilinde buna ulaşılması ve Constan-

---

95 Doc. 23, 6 ve 7,
96 Canon 8; cf. doc. 23, 6 ve 7.
97 Athanase, Apol, c. Arian, 71.
98 Canon 1, d'Arles.
99 Cf. E. Schwartz, Christliche und judische ostertafeln (Götting. Abhandtungen, Neus Folge, t. 8, 1905), p. 118 ss.

tin'in, bir sirkülerle[100], elde edilen sonucun kendisine büyük memnuniyet verdiğini ifade ettiği bildirilmiştir.

19 Haziran 325 yılında İznik iman sembolü ve kilise yasaları, resmen imzalanmıştı. Ayrılmadan önce imparator bir defa daha konsil üyelerini toplamıştı ve onlara heyecanlı bir vedâ konuşması yapmış ve burada onları barışa ve karşılıklı dayanışmaya davet etmiş ve onlara ilmin herkesin işi olmadığını hatırlatmıştı. Son olarak da onlardan kendisini duada unutmamalarını istemişti. İmparator, kilise birliğini tesis etmiş olduğuna inanıyordu ve 25 Temmuz'da sevinç içinde, piskoposlarla büyük bir festivalde, tahta geçişinin yirminci yılını, bütün imparatorlukta bir halk bayramı olarak kutlamayı başarmıştı.[101] Yine imparator, devlet ve kilise ilişkilerini prensibe bağladığına ve gelecekte, devletle-kilisenin sürtüşmeksizin gidebilmesi için insanların kullanacağı bir örnek olacağına inandığını düşünüyordu.

Devletin birliği için imparator, evrensel konsilde, kilisede yüce bir kural ortaya koyuyordu. Bu kural, sadece kilisenin kuralları için işleyecek ve vaktiyle sayısız yolsuzlukların olduğu bir kurumun tamamlanması ve gelişmesinin âleti olacaktı. Bunun için İznik konsilinde kiliseye ait problemler tartışılmış ve kilise formlarına göre de çözüme bağlanmıştı. İmparatorun konsildeki varlığı, Hıristiyanlığa girmeye hazırlanan birisi gibiydi ve onun tartışmalara müdahalesi yeni bir yenilik teşkil ediyordu. Fakat o, sevinçle karşılanmış ve devletin, kiliseye bir yardım eli gibi kabul edilmişti. Bunun için konsilin kararları, imparator tarafından ilgililere, bir imparatorluk kararları gibi ulaştırılmıştı. İmparatorluk sarayından imparator tarafından gönderilen bu tür mektupların çok sayıda olması[102], konsil kararlarının yerine getirilmesine imparatorun ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Tabii ki kilisenin burada bir başka avantajı vardı: kilisenin telaffuz ettiği mahkûmiyetler, kamu düzeyinde sonuçlar getiriyordu. Bunun için, Arien'ler ve dik kafalı piskoposlar olan Eusèbe ve Theognios, sadece kilise tarafından aforoz edilmemişler ve devlet otoritesi tarafından da makamlarından uzaklaştırılarak sürgün edilmişlerdi.[103] Kilise ile devlet arasındaki ahenk bundan daha iyi olabilir miydi? Bununla beraber, bazı piskoposlar, kalben kötü bir duy-

---

[100] Doc. 26.

[101] Eusèbe, Vita Const, 3, 15 ve 16, 21 ve 22.

[102] Doc. 25, 26, 27, 28; cf. Eusèbe, Vita Const, 3, 24.

[103] Doc. 27, 16.

guya sahiplerdi. Onlar, her şeyin normal düzeyde gitmediğini ve özellikle iman konusunda büyük bir hata yapıldığı kanaatinde idiler. Yine de şimdilik, geleceğe güvenmek gerektiğine inanıyorlardı.

Bir takım güçlüklerin olması beklenirken, Mısır'da, **Meletius** taraftarları ortaya çıkmışlardı ve müteakip yıllarda sayıları artmıştı. Görüldüğü kadarı ile Arien'lerin aforozu ve şeflerinin sürgün edilmesi, bu hareketin sonunu getirmemişti. Aksine, muhalefet daha da canlanmıştı. İmparator, bir defa daha 327 yılının sonbaharı sonunda İznik'te bir konsil daha toplanmasının uygun olacağı ve böylece, bu konuda kesin sonuca varmak için kendini inandırmıştı. **Arius** ve onun acı çeken arkadaşı **Euzoios**, lutfa uğramış[104] ve onların isteği, imparatorluk ailesi bayanları tarafından desteklenmişti. Bunun için imparatorun emri ile **Arius**, bir iman ikrarı takdim etmişti. Bu iman ikrarı, hiçbir iman formülünün olmadığı eski tip bir iman sembolü idi. Bu iman ikrarının sonunda Arius, kilise ile barış arzusunu ifade ediyordu ve kendisine isnat edilen tiksintinin yersiz olduğunu belirtiyordu. Bir oturumda, imparatora, İznik konsili kararına katılacağı teminatını vermişti. İmparator da ona inanmıştı.[105] Böylece Konsil Arius'u affetmişti.[106] Bunun üzerine Eusèbe ve Theognios da, konsile, kendileri için verilen kararın yeniden gözden geçirilmesi için müracaat etmişler ve imparator nezdinde kendilerine yardım etmelerini istemişlerdi.[107] Böylece onlar da arzularına kavuşmuşlar ve piskoposluk görevlerine iade edilmişlerdi. Daha önce onların yerine atanmış olan, **Amphion ve Chrestos**, sessizce kaybolmuşlardı ve bir müddet sonra yeniden peyda olmuşlardı. İmparator, bizzat İskenderiye piskoposuna, aşırı şekilde ısrarla Arius'u, rahipler sınıfına alması için bir mektup yazmıştı.[108] Hatta Arius, İskenderiyye'ye hareket etmeden önce, saraya davet edilmişti.

Meletius taraftarları konusunda sorulan sorular, konsilin ikinci oturumunda kesin olarak çözülmüştü. Onların kiliseye kabulleri önceden belirtilen şartlarda kabul edilmişti. Başka bir ifade ile 327 konsilinin ikinci oturumunda, 325 konsilinde alınan kararlar önemli şekilde hafifletilmişti ve hatta hiçbir tenkide yer bırakmayacak şekilde yürürlükten kaldırılmıştı. Ancak bu gözden geçirmeler, İskenderiye piskoposunun aleyhine gerçekleşiyordu.

---

104 Doc. 30.
105 Doc. 32, 2.
106 Doc. 31, 4 (p. 65, 15-17).
107 Doc. 31, Socrate 1, 14, 1. Bunun üzerine dayanmaktadır.
108 Doc. 32, 29.

Daha sonraki tarihçiler, Athanase'ın ilhamı altında İznik konsilinin bu ikinci oturumunu unutmuşlardır. Öyle ki, orada olup bitenler, ancak gizlenmiş parça halindeki bilgilerin bir araya getirilmesiyle keşfedilebilmektedir.[109]

Kilise tarihi, geleneksel formu altında, olayların daha sonraki gelişmelerinde, Goethe'nin[110] garip ifadelerine göre, İznik iman sembolüne karşı girişilen bir savaş görmektedir: "Box yapan iki hasım var. Bunlar, Arienlerle, Ortodokslardır" Bu başlangıç dönemi ile ilgili olarak bu kavram doğru değildir. Çünkü orada, İznikli ilahiyatçılar yoktu. Homoousios terimi konusunda, yukarıda denildiği gibi[111], orada böyle bir şey de yoktu.

İznik iman sembolü, herkes tarafından kabul edilmiştir, hatta Arius tarafından bile. Ayrıca herkes ona kendi teolojisini de dahil ediyordu. İmparator da daha fazla bir şey arzu etmiyordu. O, bazan, teoloji bildiği şeklinde görünmekten zevk alsa da, bu onun aşırı düşkünlüğünden ve ürkütücü şeyler söylemesindendi.[112] İmparator, bu deklarasyonlara şahsen katılmayı gerektirmeyen bir devlet adamı idi. Bu çizgisini, ölünceye kadar da korumuştur.

Aksine kiliseyi karıştıran, teolojik karakterli eski bölünmelerdi. Özellikle de, kilise şefleri devlet desteğini sağlayabileceği imparatorluğun dış vasıtalarıyla desteğini elde edince, politik sivrilik yeni bir durum almıştı. Bu destek, hasım tarafı devirmek için sınırsız bir güçtü. Kuşkusuz, çok mahirane hareket etmek de gerekiyordu. Çünkü Constantin, rahat hareket etmiyordu.

Antakya piskoposluk makamı, 324 yılı sonbaharında, **Eustathe** tarafından işgal edilmişti. O vakte kadar piskopos Béroé idi. Müteakip yıllarda, fırtına ona karşı kopmuştu. Bu şehirde bir konsil toplanmıştı. Eustathe görevden alınmıştı ve imparator onu **Thrace**'a sürgün etmişti ve orada da birkaç yıl sonra ölmüştü.[113] O, Origène'nin kararlı bir düşmanıydı. Ona bir kitap isnat edilmektedir ve o kitapta, pythonisse d'endor örneği ile, İskenderiyeli doktorun yaptığı mecazi(Allegori) işi açıklamakta ve diğer yandan kendisinin kullandığı güzel metodu ortaya koymaktadır. Bu metod, metinlerin lâfzî anlamlarını çıkarmak ve belli bir rasyonalizmle yürümektir. Aslında onun Cesa-

---

109 E. Schwartz, Götting. Nachrichten, 1911, 381. Opitz, Zeitschrift Für neutest. Wissenchaft, 33, 1934, 156-158.

110 Goethe, Xénies, 9 (4, 124 dans l'édition du jubilé).

111 Cf. Supra, p. 113.

112 Doc. 27, 1-5; Doc. 34, passim. Discours adrssé au concile, dans Gélase, Hist. eccl, 2, 7, cf. G. Loeschice dans Rhein. Museum Für Phildogie, Neue Folge, 61, 43, 5.

113 Socrate, 1, 23, 8; 24, 1-9. Sozomène, 2, 18, 4; 19, 1-7. Jeröme, Vir. İnl, 85.

rée'li Eusèbe ile edebi bir kavgaya girmesinde ve Ariens'lere karşı yazmasında şaşmamak gerekir. O, İsa'nın tam olarak insaniyeti ile, bu insanda olan Tanrısal varlık arasında net bir ayrım yapıyordu. Burada, insanda Tanrısal varlık, bir tapınaktaki gibiydi. Logos veya Sophia, Tanrının oğlu tabiatı ile, sonsuzdu ve anlaşılmazdı. İsa'nın bedeninde bulunduğu sırada o, bütün göklerde ve yerde bulunuyordu. İnsanların ruhlarına dikkatle bakıyordu ve Tanrısal bir güç ve açıklanamaz şekilde her şeyde hâkimdi.[114] Bu kavram, Samosate'li Paul'un kavramına benziyordu. Logos, Baba Tanrı'nın bir fonksiyonu oluyordu. Anlaşıldığı kadarı ile Origènist'ler, Eustathe'a Sabellien muamelesi yapmışlardı. Fakat O'nun ne teolojisi, ne İznik sembolüne katılımı, onun görevden azline sebep olmamıştı. Aksine, bütün tanıklar, onun gidişatının bir rahibe yakışmayan şekilde olduğunu belirtmektedirler ve **Athanase** ise onun, imparatorun annesi Hélène'e saygısızlık ettiğini anlatmaktadır.[115]

Bu karar, şehirde şiddetli bir muhalefet meydana getirmişti. Hatta askeri güçle bastırılabilecek bir gürültü meydana gelmişti. Constantin, Antakya'ya, süratle karışıklıklara son verecek bir general göndermişti. Fakat kan akmayacaktı. General bunda başarılı olmuştu. Konsil, azledilen piskopos yerine Cesarée'li Eusèbe'i atamıştı. Fakat Eusèbe, İznik konsilinin bir makamdan öbür makama geçişi yasakladığını ileri sürerek, bu tehlikeli görevi reddetmişti. İmparator onu övmüştü ve konsile iki aday önermişti. Bu adayların arasında Kapadokyalı Euphronios da bulunuyordu ve o seçilmişti.[116] Fakat Antakya cemaatinin yarısı Eustathe'a sadık kalmış ve ayrılıkçıların arasında olan Samosate'li Paul'un eski taraftarlarını ihraç etmişti.[117] Hâlbuki bunlarla çok yakında uzlaşılmıştı. O zaman, Doğu'nun belli başlı şehirlerinden birisi olan Antakya Kilisesinin, kilise politikası içinde icra ettiği aktivite felce uğramıştı. Çünkü Antakya piskoposluk merkezini işgal edenler, Antakyalıların evlerinin sadece yarı sahipleriydiler ve Eustatienlerin piskoposlarının rakipleriydiler. Bu durum takriben seksen yıl devam etmiş ve güçlü şekilde bütün Doğu kiliselerinin tarihini etkilemiştir.

---

[114] Bu yazılar için bkz. F. Cavallera, S. Eustathii in Lazarum homilia; Paris, 1905. Le traitè sur la Pythonisse d'Ender a été édité par Klostermann (Kleine Texte, 83).

[115] E. Schwartz, Götting. Nachrichien, 1908, 356; Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 34, 1935, 159. Athanase, Hist. Arien, 4.

[116] Eusèbe, Vita Const, 3, 60, 61, 62.

[117] Cf. Supra, p. 94.

Bu Antakya sinodu, Eustathe'ı görevden almış, tahminen yirmi beş kanun kuvvetindeki kararı bütün kiliseye kabul ettirmiştir. Dedacace,bunu, eski bir geleneğin yanlış şekilde 341 konsiline atfettiğini söylemektedir.[118] Konsilin üyelerinin listesi, bize kadar ulaşmıştır. Bunlar, bu konsilin, İznik konsilinden sonra toplanmış olduğunu ispat etmektedir. Bu listede, Cesarée'li Eusèbe'in ismi, başta bulunmaktadır. Bu piskopos, kendisine takdim edilen makamı reddettikten sonra, imparator tarafından, Antakya sinoduna iştirak etmesi için rica edilmiştir.[119]

Kanunlar, İznik konsil kararlarının sistematik olarak yerine getirilmesini sağlamıştır. Bunlar, ayrılıkçı cemaatlerin organizasyonlarına karşı korunma ihtiyacını göstermektedirler. Eyalet çevrelerinin yönetimi daha bağımsızdı. Eyalet sinodlarının düzenli oturumu tavsiye ediliyordu ve yetkisi de sabitti. Devletle-Kilise arasındaki ilişki problemi, kilise problemlerinde imparatora boyun eğmeyi yasaklama içinde ele alınmıştı. Metropolite'in izni olmaksızın veya kilise tarafından verilen bir yargıya, imparatorun davet edilmeden müdahalesi mümkün değildi.[120]

Antakya kilisesinde huzursuzluk devam ediyor gibi idi. Çünkü piskopos **Euphronios** ve onun halefleri, çok kısa görev yaptıktan sonra ölmüşlerdi . Maalesef, Antakya'da olup bitenler hakkında çok az bilgi vardır. IV. Asırda kilise tarihinin en önemli bölümlerinden birisinin yazılmamış olmasını itiraf etmek gerekir. Bunun için bu dönemin birçok olayı karanlıkta kalmıştır. Tesadüfen ve sürpriz şekilde, sadece Ankara'lı Marcel'den değil, aralarında, İstanbul'lu Paul'un da bulunduğu birçok piskopostan (ki bunlar, imparatorun pasif politikasının kurbanı olmuşlar ve sürgün edilmişlerdir). Tesadüfen bazı şeyler öğreniyoruz. İmparator, kendisine itaat eden piskoposlar karşısında gayet lütufkâr iken, ciddi muhalefet gösterenlere karşı da oldukça şiddet gösteriyordu.

İskenderiye patriklik tarihi üzerinde iyi bilgiye sahip olunmuştu. Alexandre, yukarıda işaret edilen başarısızlığa rağmen, daha fazla avantaj elde etmeksizin İznik'ten dönmemişti. İznik konsili, kabul etmiş olduğu altıncı kanunda, muhteşem şekilde, eskiden beri var olan bir âdet gereği, İskende-

---

118 E. Schwartz, Götting. Nachrichien, 1911, 389-400.
119 Eusèbe, Vita Const, 3, 61 (p. 109, 22 dans l'édition Heikel).
120 Canons d. Antioche, 11, 12.

riye piskoposunu, bütün Mısır'ın, Libya'nın ve Pentapole'un şefi yapmıştı. Bu, imparatorluğun, metodik ve maharetçe alınan bir kararı idi. Bunun hudutları, **Dioclétien**'in tahsis ettiği eyaletlerin hudutlarının ötesine uzanıyordu. Bu sadece, aşağı ve merkezi İtalya'daki Roma piskoposunun yüksekliği ile mukayese edilebilirdi. Bu olayın, tesadüfle izahı zordu. Bu, politik alanda iki şehir arasında sıkça işaret ettiğimiz kilise manevi akrabalığının sonucuydu. İznik yasası şunu ilave ediyordu: **"Antakya ve diğer eyaletler de aynı şekilde kiliselerin üstünlükleri devam etmelidir."** Şimdilik bu ilavenin çok büyük bir önemi yoktu. Çünkü İskenderiye, asla Antakya'dan, bilinen sebeplerden dolayı korkmuyordu.

Fakat Alexandre da zorlukların dışında değildi. **Meletius**, İznik'te sunulan barış önerisini kabul etmemişti. Buna, ikinci oturumda, Arius'un yeniden kiliseye kabulü ve imparatorun açık tavsiyesi de ilave edilmektedir. Şüphesiz imparator, Alexandre'ın[121] kilise kararını peşin hükümle kabul etmesini istemiyordu. Onun tavsiyesi, nezaket altında bir emir teşkil ediyordu. Alexandre, imparatorun mektubunu aldığı zaman çok hasta idi ve cevabını ertelemişti. Daha sonra da 27 Nisan 328'de de ölmüştü.

Onun halefenin seçimi, Alexandre'ın koyduğu yeni düzenlemenin uygulanması için bir vesile olmuştu. Bu kurala göre, Alexandre, İskenderiyye şehrinin presbytres'lerinin sahip olduğu imtiyazları kaldırmıştı. Artık bunlar, yalnız başlarına seçim yapamayacaklardı ve aralarından birini piskopos seçemeyeceklerdi. Mısır piskoposları başkentte toplanarak, başka yerlerde uygulanan âdete göre, müteveffa piskoposun en sadık yardımcısını seçme arzusundaydılar. Athanase atanmıştı ve 8 Haziran 328'de takdis edilmişti.[122] O zaman Athanase otuz yaşını aşmıştı. Bu durumda İskenderiye, İznik konsiline piskoposu ile gitmişti ve muhtemelen o, bir halefe sahip olmayı arzu etmişti.[123] Fakat seçim engelsiz gerçekleşmişti. Elli dört piskopos, İskenderiyye'ye gelmişti ve yapacakları işin önemi nedeniyle seçimden önce, adaylara karşı ileri sürülecek muhtemel itirazları hassas şekilde inceleyeceklerine yemin etmişlerdi. Bu, bazı güçlükler ortaya koyuyordu. Çünkü Alexand-

---

121 Doc. 32, 4.

122 Athanase, Lettres Festales, préambulel p. 26 dans la traduction Allemande de Larsow). Hist. acepth, 17 (p. 83 dans l'édition Fromen). D'après le texte syriaque, Bu Pazar günü olmuştu. Bu da liturjik âdete uygundu. Bu durumda tarih, 9 Haziran olacaktır.

123 Athanase, Apol, c. Arian, 6, 2. Sozomène, 2, 17, 1 ve 3.

re'ın ölümü ile, halefinin seçimi arasında iki aya yakın bir zaman geçmişti. Sonuçta yedi piskopos sabırsızlık göstererek, toplanmışlar ve Athanase'i seçmişlerdi. İmparator da bu seçimi onaylamıştı.

Athanase, piskoposluk makamına gelince, hemen, zor bir durumla karşılaşmıştı. Méletius taraftarları diğer piskoposlarla piskopos seçimi için bir araya gelmişlerdi. Muhtemelen bundan pratik bir avantaj sağlamayı ümid ediyorlardı. Aldatılmış olduklarını düşünerek yeni seçilen piskoposa karşı savaşa girişmişlerdi. Yeni piskopos Athanase ise, kendini diğer piskoposlardan yardım talep ederek savunmuştu.[124] Birçok yerlerde, şiddet olayları meydana gelmiş, Méletius taraftarları durumu imparatora şikayet etmişlerdi. Şikayetlerinin ekinde de şidet listelerini eklemişlerdi. Athanase ise atağa geçerek, hasımlarını İznik iman formülünü inkâr etmekle suçlamıştı.[125] Sarayda oturan iki Mısırlı Presbytres, Athanase'ın avukatıydı. Ancak imparator, Athanase'ı bizzat dinlemek istemişti.

332 yılının ilk günlerinde, Nicomédie yakınlarındaki Psamathia imparatorluk sarayında Athanase, Constantin'in huzuruna çıkmıştı. Meletius taraftarları tarafından formüle edilen başlıca şikâyetler önce, bir imparatorluk kuryesinin bozulmuş şekliydi. İkinci olarak da Ischyras'ın tutuklanmasına yol açan kutsal şeylere bir hakaretti. Ischyras, Colluthos cemaatinde presbytre idi ve Maréote'a denetime gittiğinde Athanase'a bu durum açıklanmıştı. Bunun için Athanase, presbytre Macaire'i, İschyras'ın durumunu araştırmak için göndermişti. Köyde bir gürültü meydana gelmişti. Bu esnada Macaire, bir piskoposun tahtını ve mihrabını devirmişti. Bir cemaat kupası kırılmıştı. Bu tapınağın ihlalinden, Athanase sorumlu tutulmuştu.[126]

Athanase kendini temize çıkarmıştı. 332 yılının hafta ortasında Mart sonunda İskenderiye'ye dönmüş ve İskenderiye halkına bir mektup getirmişti.[127] Bu mektupta, imparator, halkı, aptallıklarından ve piskoposa karşı düşmanlıklarından dolayı azarlıyordu. Athanase'ı, düşmanlarının ithamlarından temizliyordu ve ondan övgü ile bahsederek, onun bir Allah adamı

---

124 Sozomène, 2, 17, 4; 25, 6. Athanase, Apol, c. Arian, 6, 4. Philostorge, 2, 11 (p. 23), Seçim için bkz. Cf. Eutychius, Annales, dans E. Schwartz, Götting, Nachrichten, 1908, 350.

125 Sozomène, 2, 22, 1-3. Athanase, Apol, c. Ar, 59-60 (p. 139-141 dans l'édition Opitz, avec les notes).

126 Athanase, Apol. c. Arian, 63 (p. 142 s. dans l'édition opitz. Schwartz, Götting, Nachrichten, 1911, 373; note 4.

127 Lettres Festales, 4 (p. 77 ve 80 dans la traduction de Larsow); cf. p. 27 (repporté per erreur a la lettre 3).

olduğunu söylüyordu.[128] İschyras da, açık bir şekilde bu ithamların yanlış olduğunu beyan etmişti ve beyanını tutanağa kaydettirmişti.[129] Athanase şahsi müdahalesiyle, parlak bir zafer elde etmişti ki İschyras, kötü sonu beklemek zorunda kalmıştı.

Gerçekten kısa bir zaman önce imparator, Nicomédie'li Eusèbe'i, Athanase'a, Arius'un yeniden kiliseye kabulünü hatırlatması görevini vermişti. Çünkü o, hâlâ çözüme ulaşmamıştı. Eusèbe, bunun reddinin ciddi sonuçlara sebep olacağını göstermişti. Ancak beklenen cevap menfi olmuştu. O zaman, Athanase imparatordan görevden alma tehdidi içeren ve Arius'u kabul etmediği takdirde sürgün edileceğini ifade eden bir mektup almıştı. Athanase birdefa daha, bir sapığın, Katolik kilisesine kabul edilmesinin mümkün olmadığını ifade eden bir cevap vermişti. O zaman Constantin, Athanase'a bu muhalefetinden dolayı, yardımını kesmişti.[130] Psamathia'da bu problemin ne olduğu bilinmemekle beraber, Athanase, Arius'un, İznik'te mahkum edilen itizala benzer yeni bir sapıklık yarattığını zikretmiştir. Böylece, Athanase'ın reddi, haklı bulunmuştur.

Arius'a gelince o, kendisinin iyi bir pozisyonda olduğuna inanmıştı. Çünkü o, Constantin'in, kendisini yeniden kiliseye alınmasını, konsil otoritesini bozmaksızın, reddetmediğini biliyordu. Bunun için, imparatoru uyarmanın yerinde olacağına inanarak, ona canlı bir mektup yazmıştı. O mektupta, kitlelerin arkasında olduğunu ve ondan bir vaad beklediklerini ifade ediyordu. Devamla, şayet piskopos kendisinin kiliseye dönmesini yasaklamaya devam ederse kendisine, taraftarlarıyla beraber yasal olarak tanınan özel bir cemaat kurmaya imparatorun izin vermesini talep ediyordu.[131]

Arius'un mektubu[132] iki kurye tarafından imparatora getirilmişti ve mektup açık şekilde imparatorluk sarayında okunmuştu. Bu kabaca, Arius'la bir kategorik kırılma ve onunla iyi olunamayacağını gösteriyordu. Arius'un teolojik hataları belirtilmişti ve reddedilmişti. Ayrı bir cemaat, toprağa ve diğer vergilere ilave olarak önemli vergilere maruz kalacaktı. Bundan şu beklenmeyen sonuç çıkmıştı: **"Arius'un saraya daveti ve imparatorun huzurunda, imanının doğruluğunu ispatı istenecekti."** Bu garip mektup, mutluluk ifa-

---

128 Athanase, Apol. c. Ar, 61, 62.
129 Athanase, ibid, 64.
130 Athanase, ibid, 59, 3-6.
131 Doc. 34, 5, 8-11.
132 Doc. 34, 333 tarihli (p. 75, 7. Opitz).

deleriyle bitiyordu. Ancak bu arada, bütün kiliselere yönelik bir imparatorluk fermanı[133] gönderilmişti. Bu ferman, Arien'leri, Hıristiyanların düşmanları Prophyre'in talebeleriyle aynı seviyeye koyuyordu ve Arius'un yazılarının yakılmasını onları gizlice saklayanların öldürülmelerini emrediyordu. Arius ise, imparatorun yanına gitmiş ve onu yeniden imanının doğruluğu konusunda tatmin etmiş ve imparatora şahsi bir iman ikrarı takdim etmişti.[134]

333 yılında iki hasım da aynı ölçüde imparatorun lütfundan yararlanmışa benziyorlar. Méletien'ler, bu zahiri görünümle aldanmışlar ve Athanase'ın kredisini sarsmak için ümitsiz bir çareye müracaat etmişlerdi. Meletius'un halefi olan onların şefi Jean Archaph, Athanase'i öldürmekle tehdit etmişti. O, Athanase'ın Arsenios isminde bir piskoposu öldürttüğünden bahsediyordu. Buna göre, üstünün emriyle **Plusianos** isimli bir piskopos, **Arsenios**'u, daha sonra yanan evinin direğine bağlamıştı.[135] İmparator derhal onun üvey kardeşi olan Antakya'da oturan ve müfettiş olan **Damatius**'u[136] bu işi araştırmak için görevlendirmişti ve aynı amaçla orada bir sinod daveti yapılmıştı.

Ancak **Athanase** pasif kalmamıştı. En maharetli yardımcısını kaybolmuş piskoposu araştırmaya göndermişti. Bu açıkgöz polis **Arsenios**'u yukarı-Mısır'da bir manastırda bulmakta gecikmemişti. Keşişler onu korumayı Nil'e indirdikleri bir kayıkta sürdürmüşlerdi. Fakat iki kardeş, tutuklamada önemli rol oynamışlardı ve piskoposu İskenderiyye'ye getirmişler, askeri otoritenin önünde, Arseinos'un hayatta olduğunu itiraf etmişlerdi.[137] Sonuçta da idare edilmemişti. Keşişler, derhal, Jean Archaph'a, Athanase'a karşı şikayette bulunmaması için bir mektup göndermişlerdi. Fakat elçiler çok geç gelmişlerdi.[138] Athanase, onun kurbanını yeni sakladığı Tyre'deki yeri de keşfetmiş ve onu piskopos Paul'un önüne getirtmişti.

Arsenios, inkârla işe başlamıştı. Fakat onun kimliği tespit edilmişti ve böylece öldürülme iddiası temelden kaybolmuştu.

Athanase bu durumu hemen imparatora bildirmişti. Bunun üzerine **Dalmatiys**'a yaptırdığı araştırayı durdurmuş ve sinod toplantısını ertelemişti.

---

[133] Doc. 33.
[134] Athanase, Apol. c. Arian, 84, 4 = De synod, 21.
[135] Sozomène, 2, 25, 12.
[136] Pauly-Wissowa, Realencyklopadie, 4, 2455.
[137] Cf. O. Seek, Regesten, p. 127.
[138] Keşişlerin Mektubu, Athanase tarafından zikredilmiştir, Apol. c. Arian, 67.

Athanase'a, haklı olduğunu yazmış ve bu tebrik mektubunun halka okunmasını emretmişti. Bu mektup, **Meletius** tarafından bir tehditle bitiyordu. Orada şöyle deniyordu: "**Şayet onlar yeni sahtekarlıklara teşebbüs ederlerse, bu defa onlara karşı kilise hukuku değil, devletin tehlikeli eli işleyecektir.**"[139] Sonunda **Jean Archaph**, başarısızlığı kabul etmiş ve Constantin'e bir özür mektubu yazmıştı. Bu mektupta, Athanase ile uyum içinde olduğunu yazmıştı. Durumdan imparator memnun kalmış ve onu sevimli ifadelerle saraya davet etmişti.[140] **Arsenios da "Katolik Kilisesine"** dönmüştü ve Athanase'a itaat etmişti.[141] Böylece Mısır'da barış temin edilmişe benziyordu. Fakat imparatorun, **Arius** ve **Jean Archaph** gibi tövbekar günahkarların karşısındaki sempatisi şüpheliydi. 334 yılının ilkbaharında, Constantin, aniden Cesarée'de, Athanase aleyhine yürütülen ithamları incelemek için bir Sinod daveti yapmıştı. Bu Sinodun başkanı Cesarée piskoposu Eusèbe idi ve en etkili üyesi de Nicomedia'lı adaşı Eusèbe idi. Athanase, hasımları olan bu hâkimlerin önüne çıkmayı reddetmişti, ancak mecburen boyun eğmişti. İskenderiyye'de, otoritelerin desteğine sahip olarak, şiddetle Meletius taraftarlarına hücum etmişti.[142]

Constantin'in saltanata gelişinin otuzuncu yılı yaklaşıyordu. Constantin, özellikle bu kutlamayı, Kudüs'te inşa ettirdiği **Saint-Spulcre** Kilisesine ithafla kutlamayı istiyordu. Bu vesile ile zaten on yıl önce İznik'te büyük konsil toplanmıştı.[143] Fakat şimdi, önce kilisede gerekli olan düzeni kurmak yani Athanase problemini çözmek gerekiyordu. Eusèbien'ler yani şefleri Nicomedie'li Eusèbe olan Doğulular, imparatora, Tyre'de bir hazırlık sinodu toplamasını telkin etmişlerdi. Sinoda iştirakçileri ona bırakmışlardı ve düzeni sağlamak için bir imparatorluk polisi rica etmişlerdi. Constantin bütün teklifleri kabul etmişti ve danışmanı Denys'i hükümet temsilcisi olarak göndermiş, gerektiğinde isyancılara karşı (yani Athanase'a karşı), imparatorluk düzenine uymaları için zor kullanma emrini vermişti.[144]

---

139 Bak. Athanase'ın rivayeti için: Apol. c. Arian, 65 ve imparatorun mektubu, ibid, 68.

140 Athanase, Apol. c. Arian, 70, 2.

141 İbid, 69, 2-4.

142 Sozomène, 2, 25, 1. Lettre synodale des orientaux de Sardique, 7, dans Hilaire, 4 (p. 54, 1 dans l'édit, Feder). Athanase, Lettres Festales, préambule, 6 (p. 28 dans la traduction de Larsow). Cf. E. Schwartz, Gött. Nachr, 1911, 376. Holl, Ges. Schriften, 2, 283.

143 Eusèbe, Vita Const, 4, 47.

144 Eusèbe, Vita Const, 4, 42, 3 ve 4; cf. Athanase, Apol. 71, 2. Les Actes du Synode ont été réunis par E. Schwartz. Götting, Nachrichten, 1911, 413-416.

Tartışmalar 335 Temmuzunda başlamıştı.[145] İthamcıların arasında Ischyras'ın daha büyük problemi vardı. O kommunyon kupasının kırıntılarını getiriyordu ve etrafında kötü muamelelere maruz kaldıklarını iddia eden Melitien piskoposları vardı. Athanase'ın seçiminin kuralsızlığı değerlendiriliyordu. **Arsenios,** yeniden ortaya çıkıyordu sanki. O, öldürülmemiş olsaydı, o da kendisine gaddarca muamele edildiğinden şikâyete hakkı olacaktı.[146] Biraz tereddütten sonra Athanas gelmişti. Etrafında kendisine sadakat gösteren piskoposlar vardı ve bunların isim listesi 48'i buluyordu.[147] Bunlar önce, Athanase'a düşman olan Eusèbien'lerin varlığına itiraz etmişlerdi. Athanase, Ischyras'ın ithamlarına cevap vermeyi reddetmişti. Çünkü o, rahipler sınıfına ait değildi. O zaman, uzun gürültüler kopmuştu. Ancak konsile katılanlar Athanase'ı cevap vermeye zorlamışlardı.[148] Konsil, **Maréote'a** bu durumu araştırması için bir komisyon göndermeye karar vermişti. Ancak buna da Athanase taraftarları itiraz etmişlerdi. Komisyon tam bir tarafsızlıkla işe koyulmuştu ve objektif yargı adamı Selanikli Alexandre'ın [149] Denys'e bir şey imzalatabileceğine inanmıştı. Denys, bir uyarı mektubu yazmıştı.[150] Fakat bu mektup, sonuç vermemişti. Kısa bir zaman sonra da, Mısır'da, Komisyonun çalışma metodlarına karşı gürültülü protestolar yükselmişti. Bu protestolar, şikâyetlerle birlikte imparatorluk görevlilerine ulaştırılıyordu.[151] Athanase taraftarları, Athanase'a karşı yöneltilen ithamların, imparatorluk mahkemelerine yönlendirilmesini istemişlerdi. [152] Bu istek, bizzat, patriğin arzusunu ifade ediyordu.

Alexandre gizlice konsili terk etmiş ve Constantinopol'a gelmişti. Tyre'de, hayatı tehlikedeydi ve görevliler, onun kaybolmasını sağlamışlardı.[153]

25 Ekim'de başkente gelmişti.[154] Tyre'de onun kaybolduğu söylenmişti ve bir yargı gereği görevden alınmıştı ve şu sebeplerden dolayı da İskende-

---

[145] Athanase, Lettres Festales, préambule (p. 28 dans la tradition de Larsow).

[146] Sozomène, 2, 25, 3-7, 12.

[147] Athanase, Apol, 78, 7. J. Bell, Jews and Christians in Egypte, 1924, p. 60, 38. ck. Holl, Ges schriften, 2, 288.

[148] Sozomène, 2, 25, 18. Athanase, apol, 71, 5.

[149] Athanase, Apol, 80; cf. 77, 78.

[150] Athanase, Apol, 81.

[151] Athanase, Apol, 73, 74-75, 76 (8 Eylül 335 tarihli). Bu rivayet, 72'de bulunmaktadır. Cf. 82-83.

[152] Athanase, Apost. 79, 1 (p. 160 dans l'édition Opitz).

[153] Sozomène, 2, 25, 13 ve 14.

[154] Athanase, Lettres Festales, préambule, 8, p. 28 dans la traduction de Larsow, burada 335 yerine 336 tarihi hatalı olarak kullanılmıştır.

riyye'den sürgün edilmişti: Daha yakınlarda Cesarée'ye gelmeyerek, imparatorun emrine itaatsizlik etmişti. Tyre'de, komisyon raporuna göre uygunsuz bir tavır sergilemişti. Bu rapora göre, Ischyras'ın işinde olup bitenlerin sorumluluğunun tamamını o taşıyordu. Meletius taraftarları, kilise cemaatine, liyakatsiz ve görevleri olmaksızın kabul edilmişlerdir.[155] Konsil üyeleri, imparatorluğun acil emri ile koşmuşlardı. Orada, imparator ile birlikte 17 Eylül 335'te Constantin'in tahta çıkışının yirminci yılı kutlanacaktı. İthaf edilen muhteşem Bazilika Colgotha [156] kayasının üzerinde yükselmişti. Constantin Konsil üyelerinin Arius'un İskenderiyye'de icra ettiği görevlere geri getirilmesini rica etmişti. Onlar da bunu severek yerine getirmişler ve bu amaçla Mısırlılara bir mektup göndermişlerdi.[157]

İmparator başkente gelmişti ve Eusèbien şefleri onu hızlı şekilde takip ediyorlardı. Çünkü onlar da yıldönümünün diğer merasimlerine katılmak istiyorlardı veya muhtemelen Athanase'in seyahatinden bahsedildiğini işitmişlerdi. Athanase ise, "usta bir şekilde imparatorun yoluna çıkmıştı, eskortlar tarafından tanınmış ve imparatorla zor görüşme elde edebilmişti. Bu görüşmede onun kişiliğinin büyüsel gücü tezahür etmişti. Constantin derhal, Constantinoble'da yeni bir konsil daveti yapmıştı. Bu konsile, Tyre'de Athanase'ı yargılayan piskoposları davet etmişti ve mektup da yeni gitmişti. Bu arada Eusèbien'ler, imparatorla görüşme imkanı bulmuşlardı ve imparatora Athanase'ın, başkente buğday sevkiyatını engellemekle tehdit ettiğini söylemişlerdi. İskenderiyye patriği de aynı durumdaydı. Hakikaten gemiler başkente ulaşmazsa bu halk için bir kıtlık olurdu. Çünkü halkın normal olarak günlük 80.000 teneke buğdaya ihtiyacı oluyordu.[158] Bu haber karşısında öfkeden kuduran imparator, Athanase'ı derhal **Trèves**'e sürgün etmişti. Athanase 7 Kasım 335 günü hareket etmişti.[159] Kalp rahatlığı ile Césarée'li Eusèbe, imparatorun önünde jübile nutkunu söylüyor ve taraftarları ile beraber, imparatorun masasına oturuyordu.[160]

---

155 Sozomène, 2, 25, 15-17.
156 Chronicon paschale, p. 534, 11 dans l'édition Dindorf. Bazilikanın ithaf tarihi 14 Eylül 335'tir.
157 Athanase, De synotd, 21.
158 Socrate, 2, 13, 5.
159 Athanase, Apol, 87, 1-2 Lettres Festales, prèambule, 8, p. 28. Larsow'un çevirisi içinde. Belirtilen tarih, 336'dır. Ancak bu hatalıdır.
160 Eusèbe, Vita Const, 4, 46.

İskenderiyye'de, piskoposun yokluğu konusundaki şikâyetler duyulmaya başlamıştı. Rahipler ve kendisini Allah'a adayan bakireler, piskoposlarının dönmesi için bir süreç başlatmışlardı. Fakat imparator onlara sükûnet empoze etmişti ve bu konuda isyankârlara kanunların uygulanacağını bildirmişti. Bu dönemde çölde yaşayan Saint Antoine bile, mektuplarına soğuk cevaplar almıştı. İmparator ona, bir konsilin kararının dikkate alınmamasının mümkün olmadığını ve bu derece büyük ve saygılı piskoposların bir hüküm vermesi, İsa'nın ilhamı ile olduğunu bildiriyordu.

Meletius taraftarlarının piskoposu olan **Jean Archaph,** boş olan İskenderiye piskoposluk makamı için, gücünü artırmaya bir fırsat olarak bakıyordu. Fakat onun tavrı, şiddetli bir muhalefeti meydana getirmişti ve bu konudaki gürültüler, imparatorun kulağına kadar da gelmişti. Sonuçta Jean da sürgün edilmişti.[161] Zaten bu dönemde Arius ölmüştü ve onun İskenderiyye'de bir aktivitesi kalmamıştı. O, İstanbul'da kalmış ve sokakta ani bir ölümle yok olmuştu. Yirmi yıl sonra Athanase bu konuda mucizevî bir tarih yazmıştı ki örneği çok azdı.[162] O zamandan beri, bu kitap, halk polemik tartışmalarına ait bulunmakta fakat onda sadece tenkit ruhu ile mücehhez okuyucu, zehirli rivayeti görüyordu.

Constantin 357 paskalyasından sonra hastalanmıştı ve bu hastalık onun sonunu getirmişti. Vaftiz olmuş, beyaz elbiseler içinde ölüm yatağına yatmıştı. Nihayet 22 Mayıs bir Pentacote pazarında, Nicomédie'ye[163] yakın Ancyrona'da ölmüştü. İmparator, tarihçilerin belirttiklerinin aksine, altmış yaşını geçmiş görünmemektedir.[164] Oğlu Constance, imparatorun bedenini, babasının bu amaçla inşa ettirdiği İstanbul'daki Havariler kilisesine koymuştu. İmparatorun tabutu, havarilere tahsis edilen on iki tabutun arasına yerleştirilmişti.[165]

161 Sozomène, 2, 31.
162 Athanase, Epist, ad Serap. De morte Arii, Rufin ve başka tarihçiler tarihçiler bundan ilham almışlardır.
163 Eusèbe, Vita Const, 61-64. Jeröme, Chron, Ol. 279, 1 (p. 234, 8 dans l'édition Helm). Aurelius Victor. Caes, 41, 15.
164 Seeck, Untergang, 1, 4-7.
165 Eusèbe, Vita Const, 4, 60 ve 71.

V. BÖLÜM

KONSTANTİN

Licinus üzerinde zafer elde ettikten sonra Constantin, Mareşal bastonunu bırakmıştı. O, hâlâ fetihte sahip olduğu askeri zaferi, oğullarına bıraktığında oldukça yükselmişti. Büyük oğlu Crispus, on iki yaşında, Almanları yenen bir ordunun kumandanı olmuştur. Fakat O'nun arkasında babası, Trèves'ten orduyu yönetiyordu.[1] Üç yıl sonra, 332 yılının ilkbaharında, Tuna üzerinde genç prens Goth'ları yenmiş ve ülke yağmalanmıştı. Bir müddet sonra, Sarmates'lar üzerinde elde edilen zafer, hemen hemen aynı yaşta olan üvey kardeşi **Constance**'a atfedilmişti.[2] Bu olaylar sonuç olarak, 300.000 Sarmates'in, Tuna'nın dışında ıssız sınır bölgelerine yerleşmelerini sağlamıştır.

Fırat askeri sınırı ise, daha da dikkatli davranmayı gerektiriyordu. **Constance,** önce, bölgenin savunmasını yüklenmişti. Sonra durum daha da cidileşince, işin büyüklüğü nedeniyle imparator bizzat Perslere karşı sefere karar vermişti. Fakat bu hazırlıklar içindeyken ölüm onu yakalamıştı.

335 yılında Kıbrıs adasında, imparatorun deve çiftliğinin yöneticisi olan **Calocaeros**, bağımsız bir krallık fikrine sahip olmuştu. İmparatorun yeğeni ve Antakya denetimcisinin oğlu olan genç Dalmatius, bu isyanı bastırma görevini almıştı. Calocaeros'u diri olarak Tarsus'da yaktırmıştı.

Constantin'in büyük oğlu **Crispus**[3] da çok erken dönemde savaşta görevlendirilmiş ve bu ona, Frankların ve Almanların muzaffer yenicisi olma ünvanını kazandırmıştı. O, bir filo kumandanı olarak, Licinius savaşında çok kesin bir rol almıştı.[4] Bunun için Constantin'in onun üzerinde gururlu

---

[1] Seeck, Utergang, 4, 380.
[2] Seeck, 4, 382.
[3] Seeck, dans Pauly-Wissowa, 4, 1722, no: 9; Untergang, 3, 558.
[4] Cf. supra, p. 73.

ümitleri vardı. Ancak, kısa bir zaman sonra imparator ölümü durdurmayı telaffuz etmişti. O, 326 yılında zehirlenerek telef olmuştu. O'nun üvey annesi **Fausta** ile ensest ilişkisi vardı. O, putiphar kadın rolünü oynayarak onu kurtarmaya teşebbüs etti mi? Bu bilinmiyor, Crispus'un ölümünden kısa zaman sonra, Fausta Constantin'in emriyle sıcak suda boğulmuştur.

Constantin, tahtın gelecek varisinin, yeğeni genç **Dalmatius** olmasına karar vermişti. Bunun için o, 335 yılında Sezar olma liyakatini elde etmişti. Diğer yeğeni, **Hannibalien,** Fırat ötesinde kurulan Ermeni imparatorluğ unun hâkimi olarak tayin edilmişti. Bu durumda **Dioclétien**'in teorileri, imparatorun sonraki organizasyonu için normatif kalmıştı. Constantin'in şahsiyet gücü onları gevşetmişti. Bunun için Constantin bir istisna olarak telakki edilmekte ve sonuç olarak da varisini tayin noktasına gelmektedir.

Yönetimin sonraki gelişmeleri, Dioclétien'in işaret ettiği istikameti takip etmiştir. Praefecti **Praetoria'lar,** askeri fonksiyonlarından soyulmuşlardı. Böylece, sivil ve askeri yönetimin ayrılması tamamlanmıştı. Önceki kavramın devam ettirilmesi yerine, bu kurala göre bu tür bir vali, imparator adına, imparatora bağlıydı. Bu durumda imparatorluk topraklarının, imparatorların sayısından veya Sezar'lardan bağımsız olarak, Draefecetus Praetori'nin[5] şahsında genel bir yöneticiye sahip oluyordu. Bu toprakların içinde, yönetim tek biçimli sertti ve eyalet yöneticileri, dış liyakatlarını korumak için gerekli şeyleri kullanmakla beraber, valilikten gelen emirlerin icra vasıtaları haline gelmişlerdi. Böylece, imparatorluk prenslerinin gücü metodik olarak ilerlemiş ve onların yargı gücü, imparatorun her türlü çağrısına karşı bir garanti ifade etmiştir.[6] Bunlar, kendi bölgelerinde egemen olmuşlar ve imparatorluk kanunları çerçevesinde yasa bile koyabilmişlerdir.

Diğer yandan yeni yönetim organları ve imparatorluk yasama organları da sırayla ortaya konmuştur. Devlet konseyi olan **Consistorium,** çoğunluğu en yüksek seviyedeki makamı işgal eden ve **Comité** ünvanını taşıyan daimi üyelerden oluşmaktadır. Kanunların hazırlanması ve geliştirilmesi, ihtiyaçlara cevap vermesi, **questor sacri palatii**'nin işidir. Doğu imparatorluğunda bu kurum, çok sayıda yüksek subayın beratlarını sağlamıştır.[7] Askeri ve si-

5 Seeck, Regesten, p. 141-149.

6 Cod. Theod, 11, 30, 16; cf. E. Stein, Geschichte des spâtrom, Reiches, 1, 179.

7 Notitia dignitatum, édit Or. 12, oc. Mommsen, Ges. Schriften, 6, 372.

vil diğer bütün atamalar, imparatorluk kabinesinin sekreter şeflerinden oluşan **Primicerius Notariorum**[8]dan dan çıkmaktaydı. Bunlar sık olarak fevkalade görevlerle yükümlü kılınmaktalar ve Tribunus et Notarius ünvanı altında bulunmaktadırlar. Bu büroda, imparatorluğun yıllık fonksiyonları olan **Notitia Dignitatum** tutulmaktadır. Hatta bu listeden bir özet örneği bugüne kadar da ulaşmıştır. Bunun için bu, dönemin görevleri konusunda sahip olunan yegane bilgi kaynağıdır.[9] **Magister officiorum**, silah fabrikalarını denetlemekte ve güvenlik ve polis hizmetlerini yönetmektedir.[10] Bu teşkilatın emri altında özellikle, imparatorun kuryeleri olan ajanlar vardı.

İmparatorluğun finans işleri, **Comes Sacarum Largitionum** ünvanını taşımaktadır. Bu, geniş imparatorluğun bakanlığı demekti. Daha doğrusu, askeriyeye ve büyük şehirlerin halk kitlelerine, kanun gereği bağışlanan para ve o tabiattaki bağışların dağıtımı ile meşgul olmaktadır. İmparatorluğun bütün ödemeleri, kesin olarak, imparatorluğun bir yardımı olarak telâkki edilmiştir. Bunun için devletin geniş kasası olarak, o mükemmel bir **"Bağış Bürosu"**olarak görülmektedir.[11] Tabii ki darphane de bu bakanlığa bağlı bulunmaktaydı.[12]

"Comes rerum privatorum" [13], imparatorun özel servetini yönetmekteydi. Bu servetin temel kaynağı, bütün imparatorluğa dağılmış olan büyük alanların geliriydi. Bu iki finans bakanlığı, **quaestor** ve **Magister officiorum'la**, Cousistorium'un daimi üyelerini oluşturmaktaydı.

Sarayın yüksek görevlileri arasında, imparatorluğu koruyan generale ait olan **Comes Domesticorum** bulunmaktadıydı. Birinci uşak ki onun liyakati gittikçe büyümekteydi. Doğu âdetine göre,**"Praepositus Sacri Cubiculi"** olarak, daima hadımdı. **Notitia Dignitatum'da**, mükemmel bir hiyerarşi vardı. Orada, imparatordan ve onun ordu şeflerinden sonra ve Consistorum'da oturan dört bakandan önce, **Viri inlustres**'e sahip olmaktayız. O'nun emri altında, **"primicerius sacri cubiculi"** şefi, saray subayları bu-

---

[8] Not. Dignit, or. 18, or. 16.
[9] Notitia dignitatum, édit. O. Seeck, 1876; édit. Ed. Böcking, 1839-1853, geniş bir yorumla. Cf. Polaschek, dans pauly-Wissowa, 17, 1077-1116.
[10] Not. Dignit, or, 11, oc. 9.
[11] Ensslin, dans Pauly-Wissowa, 12, 835.
[12] Not. Dignit, or, 13, oc. 11. Seeck dans Pauly-Wissowa, 4, 671-675.
[13] Not. Dignit, or, 14, oc. 12. Seeck, ibid, 4, 664-670.

lunmaktaydı. Bunların arasında merasim idarecileri olan **Silentiarii ve** Gard-Rob görevlisi **"Sacra Vestis"** de bulunmaktadır.

Merkezi yönetimde, gelecek asırlar için temel öneme sahip bir gelişme icra ediliyordu. O, orduda, **Dioclétien**[14] tarafından başlatılan reformun tamamlanmasını teşkil ediyordu. Ordunun başında iki general vardı. Yani **Maigistri Militum** vardı. Birisi **piyade** sınıfının kumandanıydı. Diğeri de **süvari** sınıfının kumandanıydı. Constantin'den sonra bu kumandanlıklar çoğalmış ve birbirinden ayrılmamışlardır. Ancak coğrafi bölge ile ayrılık olmuştur. Buna sahip olmayanlar, doğrudan seyyar ordu olarak şekillenen **Comitatenses**'lerin ve elit ordular olan **Palatini**'nin emirleri altına giriyorlardı. Özellikle, Palatini'ler ihtiyaca göre bütün cephelere gidebiliyorlardı ve sadece savaşçı gücü temsil ediyorlardı. Askerlerden oluşan bu birlikler, itina ile takviye edilmişlerdir. Bu hem kalite hem de sayıca olmaktadır. Bunlar, yetenekli en iyi askerlerden oluşmaktadıy. Genelde hudutlardan çekilerek, iç şehir garnizonlarında toplanmışlardı.[15] Asıl görevleri, ülkeyi korumak olan ülkenin orijin orduları, farklı eyaletlerin general kumandası altında, şehirleri ve özellikle hudut boylarındaki şatoları savunuyorlardı. Çünkü bu şatolarda aileler oturmaktaydı. İki asker sınıfına, gittikçe büyüyen bir şekilde barbarlar da nüfuz etmişti. Bunların arasında Almanlar, Constantin döneminde, düzenli savaşta bir zaruret olarak tanınmışlardı. **Ammien Marcellin**[16], bu imparatorun, barbarlara imparatorlukta çok yüksek liyakat verdiğinden acı acı bahsetmektedir. Ancak bu, bir zaruret haline gelmişti.

Ordu harcamalarını azaltmak, eskisinden daha önemliydi. Diğer yandan, vergileri artırmak imkânsızdı. Constantin, senatörlerden, gelirlerine göre belli oranda katkı istemişti.[17], Tabiatı ile bu, altın olarak ödenecekti. Herhangi bir meslek icra eden işportacıya kadar, herkesten vergi alınacaktı. Bunu, her beş yılda, gerektiğinde daha önce ödeyeceklerdi. Ödenecek miktar, sermayelerinin oranına uygun olacaktı.[18] Fakat böylece, doğrudan verginin son imkânları da bitmişti.

---

14 Cf. Supra, p. 18 ve t. II, p. 15.
15 Zosime, 2, 34, 2. Stein, Geschichte, 1, 189.
16 Ammien, Marcellin, 21, 10, 8.
17 Bu, la collatio globalis'di. Cf. Seeck, dans Pauly-Wissowa, 4, 365.
18 Bu, la collatio iustralis, ibid, 4, 370.

Dioclétien, para değerinin istikrarı ile ekonomik durumu düzeltmek için birçok teşebbüste bulunmuştu. Constantin ise, bunları başarı ile kullanmıştı ve belli ölçüde de sürekli olmuştu. O, altın bir ölçü/ayar meydana getirmişti. Bu **Aureus,** temsil edilen dört buçuk gram ince metaldi.[19] Sonuç olarak bunun değeri on bir Alman markı idi. Bu para, bütün Bizans döneminde uluslar arası ticarette geçerli olmuştur. Yani, binlerce yıl... **Miliarense**, gümüş para idi ki değerini değiştirmişti. Yeni bakır para **Follis**'in yerini almıştı.[20] Ve altının ayarına göre evalué olmuştu.Fakat istikrarlı kalamamıştı.

Constantinopol'un kurulması vesilesiyle basılan bakır paralar, önemli ölçüde aşağı ağırlıktaydı.[21] Aksine, Altın para, geniş şekilde yayılmıştı ve sağlıklı şekilde kalmıştı ve para sisteminin sağlamlaşmasının başlangıçlarını temin etmişti. Bu sistemin içinde bölünen para durmadan yer değiştirmiştir.[22]

Bu durumda bir ekonomik çabadan bahsetmek mümkün değildi. Askeri durumun gerekli gördüğü parasal baskı, imparatorluğun görkemli yapısı ile daha da artmıştı. Bu durum, bütün namuslu çalışmalardaki yararı yok ediyor ve ekonomik hayatı zehirliyordu. Sağlanan kötü adalet, güçlülerin ve zenginlerin hiddetini artırıyordu ve bozulma, zenginliğin normal vasıtası olmuştu. Birçok küçük insan, bunu, büyük servet sahipleri sırasına yükseltmek için kullanmışlardı.

İmparatorluğun baskıcı boyunduruğu, bütün tebaa üzerinde ağırca basıyordu ve bu bazen doğrudan orta sınıflarda ve aşağı sınıflarda, gizli polis vasıtasıyla hissediliyordu. Güçlü olanın, alttakini ezmesi ve bir menfaat temin etmesi âdeta bir zevkti. Tabii ki böyle bir çevrede, cesaret ve sağlıklı enerji yok olacaktı ve ekonomik aktivite de mümkün olmayacaktı[23] Bu durumda mümkün olanı korumak ve mevcudu muhafaza etmek gerekiyordu. Ancak yeni bir şey ortaya konulmamaktaydı.

Bu hasta dünyaya Hıristiyanlığın telkin ettiği şey sonuçta, kiliselere ve kiliseye itaat eden çevrelere mutluluk getirmekti. Fakat birkaç nesilden beri, toplumda bulunan verimsizliği, bu da sona erdirememişti. Belki de bunun

---

19 Regling, dans Pauly-Wissowa, 2, 3e série, 920. Bugün Walter Gieseck, Antikes Goldwesen, 1938, p. 239'a müracaat edilebilir.

20 Cf. supra, p. 17.

21 Bernardt, Handbuch, 1, 24.

22 Rostovtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft, 2, 230.

23 Rostevtzeff, Gesellschaft und Wirtschaft, 2, 233-238, 351.

için zamana ihtiyaç vardı. Tabii ki Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nu bütünü içinde yenilemeye kabiliyetli olup olmadığı problemi, ileride incelenecekti. Burada, hükümetin, durumu düzeltmesi için aldığı tedbirleri incelemekle yetineceğiz.

Şunu hemen söylemek gerekir ki Constantin'de, geleneksel Roma hukukuna sadık kalma endişesi bulunmamaktaydı. Endişe, Dioclétien yasasını karakterize etmekteydi.. Constantin bir ihtilalci idi ve Doğu'nun halk hukukunu, akıllıca hazırlanmış sistem karşısında değerlendirmek istiyordu. Birçok durumda, bu doğru ve makul görünüyordu.[24] Zaten bu, halkı gayrete getirmişti ve güven uyandırmıştı. Birçok kanun, bazı sertlikleri hafifletiyordu, insanlık yolunda ve ahlakta bir ilerlemeyi belirtiyordu ve kamu hayatında kilisenin güçlenmesine yöneliyordu.[25]

321 yılından itibaren şehirlerdeki **Pazar istirahatı** konusundaki kanun resmen yürürlüğe girmiştir.[26] Bu tedbir nötr olarak görülmekteydi. Çünkü o gün, **"Güneş Günü"** de imparatorluğun eski Tanrısına tahsis edilmişti. Orduda, Hıristiyanlar isterlerse bugün kiliseye gidebiliyorlardı. Hâlbuki putperestler, mondeist bir duayı cemaat halinde okuyorlardı. Yine de Pazar istirahatının yürürlüğe girmesi, açık bir şekilde belirtilmemişti. Yine, 317 yılından itibaren Hıristiyan bayrağı **Labarum**, ordunun başında dalgalanmaktaydı.[27] Aynı dikkatle ve zimnen mabede, Grek köle azad etme âdeti üzerinde durarak Hıristiyan kilisesinde[28] de tamamen geçerli kabul edilmişti. Şayet yasa, bekârlara ve çocuksuz kişilere zarar veriyorsa, kaldırılıyordu ve hafifletiliyordu.[29] Bunun değeri, bekârın kiliseden yararlandığında bilinmekteydi. Boşanmanın imkân ölçüsünde sınırlanarak evliliğin kutsallığının daha iyiye doğru gitmesinin yolu aranıyordu. Bu konuda öngörülen ceza, sürgündü.[30] Bunun amacı, çocukların aleyhine olan kanunların[31], şayet anne hür doğmuşsa bir evlilikle onların meşruiyeti kolaylaşıyordu[32] ve evli in-

---

24 Mesela, Ahit konusunda; cf. Eusèbe, Vita Const, 4, 26, 5 ve 6.
25 Stein, Geschichte, 1, 190-193.
26 Cod. Justin, 3, 12, 2, cf. Theod, 2, 8, 1.
27 Eusèbe, Vita Const, 2, 7-9.
28 Cod. Theod, 4, 7, 1; cf. L. Mitteis, Reichsrecht und volksrecht, p. 375 ve pp. 548-552.
29 Cod. Theod, 8, 16, 1.
30 Cod. Theod, 3, 16, 1.
31 Cod. Theod. 4, 6, 2 ve 3.
32 Cité dans Cod. Just, 5, 27, 5.

sanlarla birlikte olmayı engelliyordu.[33] Vaktiyle Roma piskoposu Calix tarafından bir kadının, kölesiyle birleşmesine izin verilmişti. Ancak, Constantin tarafından bu konudaki iki suçluya ölüm cezası verilmiş ve bu tip evlilikler yasaklanmıştı.[34] Kaçırma işlemi yapanlar ve onların ortakları da çok şiddetli cezalarla tehdit edilmişlerdi.[35]

Diğer yandan devlet, fakir ailelere, çocuklarını satmamaları ve antik âdete göre onları teşhir etmemeleri ve öldürmemeleri için yardım yapyordu.[36] Burada, eski bir Hıristiyan kuralı vardı ve bu doğum politikasına da uygundu. Fakat Constantin, kanlı gösterileri yasaklamıştı ve Gladyatörleri 1 Ekim 325'te kaldırmıştı. Belki de, İznik pederlerinin şerefine bunu yapmıştı. Tabii ki bu, çok iyi bir jest olmuştu. Çünkü çok sayıdaki seyirciler bu halk eğlencesinin kalkmasını istiyorlardı.[37]

Büyük şehirlerde ise,kitleler, henüz belli zevklerini kaldıracak seviyede değillerdi. Fakat yine de bu konuda, ilk teşebbüsün yapıldığını bilmek gerekir.

İmparatorun niyeti, Hıristiyanlıktan alınan bazı fikirlere, devletin uymasını zorunlu kılmaktı. Bunu yasama ile ilgili fermanlarda açık olarak görmek mümkündür.

Tabii ki Constantin işin büyüklüğünün bilincindeydi. Bunu dünya tarihinde icra ediyordu ve Roma imparatorluğunun geleceği için yapıyordu. Farklı şartlar içinde olduğunu da biliyordu ve yakınlarda Auguste'e empoze edilen benzer bir görevin karşısında olduğunun da farkındaydı.

Saltanatının başında, Auguste, yeni imparatorluğun bu kadar güçlü gelenekle yüklü Roma'ya bağlı kalıp kalmayacağını sorguluyordu. O, doğuda yeni bir başkent kurmayı düşünmüştü. **Enée Efsanesi** altında, Troie mevkii, Jules ailesine gelecek ikamet yeri olarak teklif edilmişti. Ancak Horoce'ın bu projeye karşı protestolarını görüyoruz.[38] Diğerleri ise daha gerçek itirazlar takdim ediyorlardı. Sonunda bu plan terkedilmişti.

---

33 Cod. Just, 5, 26, 1.
34 Cod. Theod, 9, 9, 1; cf. II,
35 Cod. Theod, 9, 241.
36 Cod. Theod, 11, 27, 1 ve 2; Bak. Gothofredus,mukayese ile Lactance,ı zikretmektedir. Div. İnst, 6, 20, 18-25.
37 Cod. Theod, 15, 12, 1. Gothofredus'un yorumu ile.
38 Horace, Odes, 3, 3, 17, Suétone, César, 79.

Constantin'in böyle bir teşebbüsü, imparatorluğun ağırlık merkezinin Doğu'ya kayması sonucu olmuştu. Zaten önceden **Dioclétien**, bundan bazı sonuçlar çıkarmıştı. Nicomedie'deki büyük yapılar, Constantin'in isteklerine cevap veremiyorlardı. Bunun için monarşik imparatorluğu için, yeni bir imparatorluk şehri düşünüyordu. Bunun için yeni bir şehir modeli tasarlamıştı, o da August'un istediği gibi, imparatorluğun ululuğuna bağlı olmasını istiyordu. Bunun için **Troie** ovasını, yeni şehrin yeri olarak seçmişti. Kısa bir zaman sonra duvarlar ve kuleler belirecekti.[39]

O zaman Tanrı ona rüyada görünmüştü ve yeni şehir için Bizans'ta Bosfor'un girişinde daha uygun bir yer seçmesini emretmişti.[40] Constantin uyanınca, **Troie** planından vazgeçmişti. Hatta **Troie**'nın kalıntıları beşinci asra kadar görülmüştü. Bir yıllık çalışmadan sonra 11 Mayıs 330 yılında şehrin temeli atılmıştı. İmparatorun sağ elinde tuttuğu şehrin **tuche**'si altın heykeli yükselmişti. İmparator ona bizzat **Anthusa** ismini vermişti ve Tanrıya kansız bir kurban olarak onu takdim etmişti. Başka bir ifade ile O, Antik bir merasimi zararsız görmüştü ve onu Hıristiyan ayinine sokmuştu.

Constantinople'un yapılışı ile ilgili çok sayıda detay vardır.[41] Özellikle bilinen, Constantin'in, diğer şehirlerden buraya ikamet için gerekli insanları getirtmesidir. O, bir **"Senato"** oluşturmuştur. Bu Senato, Romalı veya Romalı olmayan ailelerden oluşmuştu. Bu Senato, yeni şehrin halkına, Roma'da olduğu gibi kederde mutluluk vermeye özen gösterecekti. Hemen birçok kamu binaları, büyük meydanlar, kapılar, banyolar, hipodromlar ve saraylar yükselmişti. Bunlar, her yerden getirilen sanat eserleriyle süslenmişti. Hâlâ bunların bazılarını görmek mümkündür. İmparatorluk sarayı, Marmara denizinin karşısında yer almıştı. Denize bakan kapının üzerinde Constantin'e, Tanrıyı hatırlatan bir kitabe vardı. Bunun için o, düşmanlarının yaktığı ateşi söndürmeye muvaffak olmuştu. O'na, bütün dünyaya hakim olmayı veren İsa idi. Bu durumda ona kalbinin derinliklerinden teşekkür etmek gerekirdi.[42]

[39] Zozime, 2, 30, 1, Sozomène, 2, 3, 2.
[40] Sozomène, 2, 3, 3; cf. Cod. Theod, 13, 5, 7; Böylece şehir, Tanrının emri ile kurulmuştu.
[41] Özellikle bak: Malalas, 13, p. 319-322; Sozomène, 2, 3, 1-7; Zosem, 2, 30 ve 31.
[42] Mamboury et Wiegand, kaiserpalaste von Konstantinopel, 1934, p. 6-0.

Her şeyden önemlisi imparator, şehri, bir Hıristiyan şehri olarak kurmak istiyordu. Kilise otoriteleri, Constantinople'da putperest kurbanlarına tolerans göstermiyorlardı. Bunun için, şehitlere tahsis edilmiş çok sayıda kiliseler **oratoire**'lar inşa edilmişti. Halk çeşmeleri, bronz heykellerle **"iyi çobanı"** ve Arslanlar çukurundaki **Daniel**'i tasvir ediyordu. Bir Putperest, Constantini, bir Cybele heykelini değiştirdiği için acı acı tenkit ediyordu. Bu, duada bir kadın haline gelmişti.[43]

İmparator şehre iki büyük kilise tahsis etmişti: Birinciyi Havarilere vakfetmişti ve onların arasına gömülmek istiyordu.[44]

İkinciyi de Kutsal Barışa (İréne'ye) vakfetmişti. Roma'da Auguste, meşhur mihrab olan **Ara Pacis**'i imparatorluk barışına armağan etmişti. Constantin, yaptırdığı kiliseye bu adı vermek istediği zaman; bu örnekten ilham almıştı. Her iki hükümdar da, bölünmüş bir dünyada barışı sağlamayı ve bir sembolle bunu göstermeyi istemişlerdi. Tabii ki bunu da halkın bilinçlenmesi için yapmışlardı. Zikredilen bu iki kiliseden başka, şehrin içine ve dışına şehitlere armağan edilen çok sayıda küçük kilise (Chapelle) inşa ettirilmişti. Hatta Bosfor'un çıkışına, dört büyük melekten Saint Michel'e bir mihrap inşa ettirilmişti.[45]

Yine Nicomedie'ye ve Antakya'ya, harika kubbelerle ile yükselen, muhteşem kiliseler inşa ettirilmişti.[46] Aynı stilde, Ceber Semhanda küçük **Saint Siméon Manastırı,** bu mimarinin sonucu olarak görünmüştü.[47] Özellikle mimari aktivite, Filistin'de verimli olmuştu. Doğduğu şehre bir kilise yapma izni elde eden ve kutsal toprakların başka yerlerine de kilise yapma yetkisi olan sadece Tiberiade'lı Comees Joseph değildi.[48] Fakat Hıristiyan dindarlığının önemli olan yerlerdeki bazilikayı da süslemek için müdahale etmişti. Bütün eyalet piskoposları, yıkılmış olan kiliseleri restorasyon yapma emrini almışlardı. Bunun için hükümet, ihtiyaç duyulan yere gerekli krediyi verecekti. Daha sonra, Kudüs piskoposuna özel bir mektup gönderilerek, **Saint Sépulcre**'un yerine muhteşem bir bina inşa etme konusunda bilgi ve-

---

[43] Eusèbe, Vita Const, 3, 48, 49, 54. Sozomène, 2, 3, 7. Zosim, 2, 31, 3.
[44] Eusèbe, Vita Const, 4, 58-60.
[45] Eusèbe, Vita Const, 3, 48. Sozomène, 2, 3, 8. L. Deubner, De incubatione, p. 65.
[46] Eusèbe, Vita Const, 3, 50.
[47] Leclerq, Dictionnaire, 1, 2381. Vogüé'ye göre.
[48] Epiphaue, Haer, 30, 4, 1.

rilmişti. Orada, Aphrodite tapınağı yıkılmıştı ve İsa'nın mezarı gün ışığına çıkarılmıştı. Bu kutsal mekana, Golgota kayasına bağlanan bir koridorla yuvarlak bir bina yapılmıştı. Eusèbe bu külliyeyi tamamen tasvir etmektedir. Ancak bugünkü Saint Sépulcre kilisesinin labirentlerinden zorlukla sadece birkaç iz bulunabilmektedir.[49]

Bu bina, doğrudan Constantin'in teşebbüsleriyle yapılmasına rağmen, imparatorluk aile kadınlarının da katkıları olmuştu. İmparatoriçe anne Hélene, seksen yaşında kutsal toprakları dolaşmış ve Betleheme, İsa'nın doğduğu mağaranın üstüne bir kilise yaptırmıştır. Bugünkü Jüstinien'e kadar varan mevcut yapının altında Héléne'nin kilisesinin temelleri bulunmuştur.[50] Yine Héléne, zeytin dağının üstüne de bir kilise yaptırmıştı. Dikdörtgen bir bazilika olan bu bina, kolonlarla çevrilmiştir. Kalan kalıntılar bunu göstermektedir.[51] Vaktiyle Hz. İbrahim'in, Tanrıya misafirperverlik takdim ettiği yerde[52] putperestler tarafından kutsal bir mekân olarak yüceltilmişti. Constantin'in üvey annesi **Eutropia**, orayı ziyaret etmişti ve oraya bir takım heykeller koymuş ve kanlı kurban takdim etmişti. Bunu imparator anlatmıştı. İmparator da orayı yıktırarak oraya bir Hıristiyan kilisesi inşa ettirmişti. Bu iki binanın kalıntıları önemli ölçüde açığa çıkarılmıştır.[53]

Eusèbe'in verdiği Constantin tarafından inşa ettirilen kiliselerin listesi eksiktir. Önemli bir fırsatla öğrendiğimiz kadarı ile Heliopolis'te (Balbek)de, imparator tarafından rahipler için bir kilise yaptırılmıştır. Üstelik bu durum bize, yeni mensupların akınının bu durumu zaruri hale getirdiği bilgisini vermektedir. Bunun için Constantinople'da, çok sayıda kilise inşa ettirilmişti. İmparator, Eusèbe'den elli adet İncil yazmasını talep etmişti.[54] Şüphesiz bütün bu yeni yapılar, imparatorun hazinesinden ödenerek yapılmıştı. Ayrıca, imparator bu işlerle bizzat meşgul olmuştu.

---

[49] Eusèbe, Vita Const, 2, 46; 3, 30-32. Bu tasvir için bak: Heisenberg, Grabeskirche und Apostelkirche, 3, 33-40 ve G. Dalman, Palastinajahrbuch, 9, 1913, 98-123. Leclerq, Dictionnaire, 7, 2312-2320.

[50] P. Vincent, Revue biblique, 45, 1936, 544-574; 46, 1937, 93-121.

[51] Leclercq, Dictionnaire, 7, 2321.

[52] Tekvin 18/1.

[53] Eusèbe, Vita Const, 3, 51-53; cf. P. Mader, Revue Biblique, 39, 1930, 84-117; 199-225. Rivista di Areheologia Christiana, 6, 1929, 249-312.

[54] Eusèbe, Vita Const. 3, 58; 4, 36.

Bu dönemde, Batı kilisesi tarihi ile ilgili birçok belgeye sahip bulunuyoruz. Muhtemelen, Constantin, imparatorluğun Batısı için kilise yapımını kayırmıştı. Meselâ, Roma Saint-Pierré kilisesinin temelini atmıştı ve oğlu Constance tarafından tamamlanmıştı. Yine, ilk Saint-Paul kilisesinin de inşa edildiğine inanmak gerekiyor.[55] **Liber Pontilificalis** Constantin'in birçok Roma bazilikası inşa ettiğini söylemektedir. Meselâ, Latran kilisesi, Saint Croce, S. Aguese Fuori, S. Lorenzo Fuori ve nihayet sadece harabeleri kalan bir kilise bunlardandı. Liber pontificalis, bu Roma kiliselerinden sonra, Ostie, Arnavutluk, Capoue ve Naples kiliselerini zikretmektedir.[56]

Yapılan kazılar, bu sonuçları doğrulamaktadır. Diğerleri ise, modern ilim tarafından hâlâ kontrol edilmemiştir. Yine de Constantin'in kilise yapma gayretlerine tam olarak değinilmemiştir. İmparatorluk politikasındaki kilise düzeyindeki onun çabalarının önemi, Kudüs'teki Saint-Sépulcre kilisesinin vakfında belirtilmiş ve sembolik bir ifade dikkat çekmiştir. Bu, onun saltanatının otuzuncu yıldönümünün muhteşem bir kutlaması olmuştu. Aynı zamanda, ikinci İznik konsilinin toplanması vesilesiyle, büyük bir piskoposlar toplantısına da vesile olmuştu.

Mağlup olmuş pağanizmin zayıflığını belirtmeye gerek yoktu. Devlet desteğini çektiği andan itibaren Pağanizm hızla çöküntüye gitmiştir. Pağan mabetleri yıkılmamıştır. Fakat devlet onların harab olmasına da engel olmamıştır.[57] Bu vesile ile hükümet, bronz kapıları ince metal ile kuşatmış veya çatıların kiremitlerini düzenlemiştir. Yine o, altın veya gümüş heykeller yapmış ve yeni başkent Constantinople'un meydanlarını süslemek için, eyaletlerin heykelleri taşınmıştır. Şüphesiz aynı şeyleri, daha önceki imparatorlar da yapmıştır.[58] Fakat bu Hıristiyanlarca belirli yapıların tasvibi olarak belirtilmişti.[59] Sadece kötü ahlak kültleri haline gelen birkaç mihrap, polisiye tedbirle yıkılmıştı ve kapatılmıştı. Meselâ, Kudüs'teki Mamré, Fenike Aphaca'daki ve Balbek'tekiler gibi... Cilicie Ege'sindeki Asclépios tapınağı sebebi bilinmeden kazınmıştı.[60]

---

[55] Diehl, Inscr, lat. christ. Vet, 1 no: 1752 ve 1753. cf. Lietzmann, Petrus and Paulus, 2[ed], p. 190, 218.

[56] Lib. Pont, 34, 9, 11, 21, 22-26, 28, 30, 31, 32. Bu konuda Duchesue'nin tefsirine bakılmalıdır.

[57] Cod. Theod, 15, 1, 8. Burada destekten bahsedilmez. Çünkü bu kanun Julien'in kanunudur. Cf. Momsen.

[58] Mesela, Néron, cf. Dion Chrys, 31, 148; Pausanias, 10, 7, 1, Rostovtzeff, Geseltschaft und Wirtschaft, 2, 161, 164.

[59] Eusèbe, Vita Const, 3, 54.

[60] Eusèbe, ibid, 3, 25, 52, 55, 56, 58; cf. 4, 25.

Her kâhin, bir kurban vasıtasıyla gelecekten haber vermek için, özel bir eve girmekteydi. Bu işlem, ateşle işkence ile, tehdit edilmiştir. Fakat,onun ofisine sormaya gitmeye izin verilmiştir. Bu tür bir istişare, açıkça emredilmiştir. Yıldırım bir Devlet binasının üzerine düşerse, eski bir adete göre.[61] İnanılacak hiçbir şahit genel bir şekilde putperest kültüne engel olunduğuna dair bize bir şey söylemeye izin vermemektedir. Eusèbe'in itirafına göre, imparatorun kurbanı yasakladığı şeklindeki ifadesi, haksız bir genelleştirme olarak görünmektedir. Diğer yandan, tanrılaştırılmaya ve onlarla birleşmiş kurbanlara karşı bir tiksinti görülmektedir. Bu vesile ile kutsal olarak her türlü eski önemli âdetlerin ihmalinden korkmamak gerekiyordu.[62]

Putperest tapınaklara [63] imparatorun resmini koymak yasaklanmıştı. Assise yakınındaki Hispellum şehrinde, Ombrie'nin başkent olması için arzusunu ifade ettiğinde Constantin, bu isteği uygun bulmuş ve şehre **Flavia Constans** ismini vermişti. Fakat oyunları organize etmek için bir tapınak gerekiyordu ve bu tapınağın tanrıya takdisi, istenildiği gibi kutlanması gerekiyordu. Sonuç olarak imparator ailesine vakfedilen bir tapınağın, inşaatına ve takdisine izin vermişti. Yani, **Flaviens** ailesine... Buraya kadar her şey âdete uygundu. Fakat o, şart olarak şunu ilave etmişti. İsmine tahsis edilen bu tapınak, asla kutsal dışı bir yer olmamalı idi Başka bir tabirle, orada alışılmış kurbanlar ve saserdotal merasimler yasaklanmış olmalıydı.. Afrika'da da, Cirta şehrine Constantinin[64] ismi verildiği zamanda benzer tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Bunlar imparatorun mektuplarının bize öğrettiği şeyleri yeniden göstermektedir. Böylece Constantin, pağanizmin geleneksel âdetlerini işleterek resmen dönüşü olmayan bir ifade ile bu mağlup dini ifade etmiştir. Aksine, Hıristiyanlığa inanan şehir sakinleri, lutuflara mazhar olabiliyorlardı.[65] Şüphesiz, Constantinople'un takdisi sırasında bir Prophyre sütunu üzerine, Güneş-Tanrısı Ayla'yı temsil eden bir heykel koydurmuştu. O, daha önce

---

[61] Cod. Theod, 9, 16, 1 ve 2 (de l'an 319); 16, 10, 1 (de 320), cf. 16, 10, 2.

[62] Önceki nota ve Eusèbe, Vita Const. 4, 25, 1; Zosime, 2, 29, 5, cf. J. Geffcken, Ausgang des Heidentums, 94.

[63] Eusèbe, Vita Const, 4, 16.

[64] Dessau, İnser, lat. sel, no: 705, Aurelius Victor, coes, 40, 28, cf. Mommsen, Ges. Schriften, 8, 24.

[65] Dessau, inscr. Lat, 6091, Phrygie'nin Orcistusu konusunda. Eusèbe, Vita Const, 4, 37, 38. Sozomène, 2, 5, 7 ve 8. Maiumas de Paletsine konusunda.

İlion'da bulunuyordu ve çok eski bir döneme aitti. Constantinople Tuché sinin şerefine yapılan merasimde, gerçek anlamda, eski âdete bir taviz verilmişti. Ancak bu, Hıristiyan kutlaması ile nötre hâle getirilmişti.[66] Yine Eusèbe, Constantin'in Roma'daki heykelinde elinde haç tutan ve selamet işareti altında **"zalimden, şehri kurtarmıştı"** kitabesi olan bir heykelden bahsetmektedir.[67] Cesarée'li tarihçinin bu tür olaylar üzerindeki bilgileri kontrol edilebilir ve daima da doğru kabuledilmiştir. Fakat burada, Eusèbe, Visu'dan bahsetmemiştir. Çünkü o, Roma'da değildi, muhtemelen bu konuda yanılmaktadır.

Bu rivayet bizi, imparatorun bizzat din'i pozisyonunu nasıl açıkladığını araştırmaya sevketmektedir. En eski övücüler olarak bütün saflık içinde, Constantin'in dostları olan lutufkârlar eski Tanrıları ortaya çıkarmaktadır. Constantine, uzun bir saltanat vadeden Apollon ve Autun'u ziyaret ettiğinde, bütün Tanrılar için bir ayin icra etmişti.[68] Bu olay, Pont Milvius savaşından önceki yıllarda geçmişti. Bu durumda, pağan dini şekillerine saygı gösteriliyorduki kesin zafer, ona Batı'da verilmişti. Pağanlara ve Hıristiyanlara göre bu Tanrısal bir yardımla olmuştu.[69] Acaba bu efsanede bir hakikat payı var mıydı? **Pont-Molle** savaşından önce Constantin'in, askerlerin kalkanlarının üzerine İsa'nın resmini koydukları doğru muydu?

315 yılında, Constantin'in saltanatının onuncu yıldönümü münasebetiyle, Roma Senatosu, bir zafer takı inşa ettirmişti . Üzerindeki kitabe[70], Maxence üzerinde elde edilen zaferin, Tanrısal ilhamla kazanıldığına işaret ediyordu. Heykeller, güneş Tanrısı himayesinde savaşın yürütüldüğünü anlatmaktadır. Güneş Tanrısı **Solinvictus Auréiren'den** beri, imparatorun koruyucusudur. İsa'nın resmi, hiçbir yerde görülmemekteydi. İsa'nın resmi, sadece Pont-Molle savaşında askerlerin kalkanlarında vardı.[71] Bu zafer takı resmi bir abideydi. O, Constantin tarafından değil, senato tarafından yaptırılmıştı. Sonuç olarak, putperest mucizesi, kavramlarını ortaya koyuyordu.[72] O, sa-

---

66 Maalas, 13, p. 320. Dindorf'un yayınında, cf, supra, p. 142.

67 Eusèbe, Vita Constant, 1, 40; Hist. eccl, 9, 9, 10 ve 11.

68 Pangyrici, 6,(7), 21, 4; 5(8), 8, 4.

69 Cf. Supra, p. 68.

70 Dessau, inscr. lat. sel, 694.

71 L. Orange, Spatantike Relief des Konstantinbogen (studien zur Spatentiken Kunst geschichte, 10), 1938.

72 Cf. Supra, p. 67.

nat diliyle, 312 ve 321'deki resmi övgücüleri ifade etmekteydi. Fakat kitabe, sadece genel tanrılardan bahsetmekteydi. Yani, Antikitenin son döneminde saltanat süren müphem bir Monoteizmden bahsetmekteydi. Heykeltıraş paranın üstünde bulunan Güneş-Tanrısını göstermekteydi. Bu paralar, Constantin imparatorluğunun atölyelerinde bu dönemde dövülmüşlerdi.

Sonuç olarak imparator, partiler üstünde bulunuyordu ve Tanrı olarak ona yapılan yakarışa ilgisizdi. O, pağanların güneş tanrısı altında veya Hıristiyanların Tanrısı altında bir inanca sahipti ve bunu açıkça telaffuzdan da çekiniyordu.[73] Bu durumda Lactance'ın İsa'nın resminin kalkanlarda bulunduğu şeklindeki sözü, olaylar tarafından tekzip edilmektedir. Fakat, Constantin tarafından kullanılan ifadeler, O'nun dini tarafsızlığı hipotezini yıkıyordu..[74]

Şüphesiz, Licinius'la Milano'da yapılan antlaşma, sadece Hıristiyanlar karşısındaki toleransı söz konusu ediyordu ve herkese hürriyet veriyordu. Bu da semavi tahtında oturan Yüce Tanrı aitti. O'na hür bir ruhla tapıyorduk.. Bizim için O, lütufkardı ve Tanrısal lutfu, büyük ölçüde hissetmiştik. O, Devletin selameti için bizi korumaktaydı.[75] Fakat daha önceleri, Kartaca piskoposuna Constantin'in gönderdiği bir mektupta; **"resmiyetten ve Katolikliğin çok kutsal kültünden"** bahsetmektedir. O, onu, **"BüyükTanrı adına"** tebcil ediyordu. 312-313 yıllarında, Afrika valisine **"en derin saygılı kültün, semavi, yüce kudrete tanıklık olduğunu"** beyan etmiştir. Bunun eşit olarak kutlanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü o, Roma İmparatorluğu'na en büyük mutluluğu sağlamıştır. Bu kültün bekçileri Katolik rahiplerdir.[76]

Bu konuda daha da aydınlanmak istenirse, Constantin'in Afrika valisi **Ablabius'**a 314 yılında gönderdiği mektup okunabilir. Bu mektupta, **Arles** konsili ile ilgili bilgiler verilmiştir.[77] Bu mektup, şu ifadelerle sona ermektedir: **"Ben de sizin gibi yüce Allah'ın tapıcısıyım, Excellence'larına, kavga-**

---

[73] M. Schiller, Gesch, der röm. Kaiserzeit, 2, 204 ss. Gefecken, daha tedbirlidir. (Ausgang des Heidentums, p. 92, 96).

[74] Cf. Lietzmann, Der Glaube Konstantins d. Gr. (Berliner sitzungsberichte 1937, 263-275) F. Stahelin, Konstantin d. Gr. Und das Christentum (zeitschrift Für Schweiz. Geschichte, 1937, 385-417.

[75] Lactance, De mort, 48, 2, 3 ve 11.

[76] Eusèbe, Hist. eccl, 10, 6, 1 ve 5; 7, 1 ve 2. Aclafius'un mektubu (Aflafius veya Ablabius) dans optat, Appendice, p. 204-206 dans l'édition Ziwsa, V. Soden, Donatismus, nos, 8, 9, 14, Pauly-Wissowa, 1, 103.

[77] Önceki nota bakılmalıdır.

ları hafife almanın bir hata olduğunu düşünüyorum (Donatisme söz konusudur). Çünkü böyle şeyler, sadece genel insanlara değil bana da Tanrısal gazabın gelmesini sağlar. Bu yüce varlık ki, yüce iradesiyle, bütün dünyanın yönetimini bana emanet etmiştir. Şayet o tahrik edilirse cezalar müstehak olacaktır. Hayır ben hiçbir zaman ve tamamen güven içinde değilim, kadir-i mutlak tanrının bana iyilik ihsan etmesinden de emin değilim. O daima yanımızdadır, mutluluk ve selamet vermektedir. Şayet bütün bunları görüyorsam, Katolik dininin tavsiye şekilleri içinde çok yüce Tanrıya tapınıyorum. Amin."

Burada Constantin, bir Hıristiyan görevliye açıkça Hıristiyan olduğunu beyan etmektedir. O, Maxence'e karşı zafere onu ulaştıran Tanrının Hıristiyan Tanrısı olduğunu biliyordu. Yine O'nun Licinius'a karşı zafere ulaştırdığını biliyordu. Fakat bu Tanrı, Constantin'in, Katolik kilisesinin refahını gözetmesinin gerekli olduğunu da söylüyordu. Başka bir yazıda[78] Constantin, bu çekişmelerin bu yüce varlığın önünde ilgisiz kalanların yani putperestliğin alay etmelerini sağladığını üzülerek açıklamaktaydı. 314 Ağustosunda, imparatorluk mahkemesine müracaat eden Donatist'lere[79] şöyle itiraz edilmişti: **"Onlar, bendan bir karar istiyorlar. Ben, İsa'nın yargısını bekliyorum"** Burada Hıristiyan imanının açık itirafı bulunmaktadır. Bütün ifadeler, Maxence'le girişilecek savaşın çok yakın tarihini taşımaktaydı. Bunlar, Hıristiyanların tanrılarının lehine bir delil takdim etmekteydi.

İmparatorun bu beyanatları nedeniyle, **Lactance**'ın anlattığı hikayenin imkansızlığı düşünülemez. Ancak birtakım şeyler geçmiş olmalıdır. Şimdi, Constantin'in gerçek düşüncesi bilinmekteydi. Bu düşünce bizi şaşırtmamıştır. Çünkü Hıristiyanlık, onun doğduğu eve kadar nüfuz etmişti. Meselâ, üvey kız kardeşi **Anastasie,** bir Hıristiyan ismi taşıyordu. Bu durumda Constantin, çok erken bir dönemde yeni imana katılmıştı ve onun başarıları, ona, İsa'da, bir koruyucu olarak tebcili öğretmişti.

Fakat o, bu imanı başkalarına empoze etmemişti ve Roma senatosunun yorumuna da tolerans göstermişti. Hatta ölümüne kadar da bu toleransa devam etmiştir. Bu ruh hali, bütün eyaletlere gönderdiği yazılarda açıkça

---

[78] Eusèbe, Hist. eccl, 10, 5, 22. optat, Apendice, p. 209, 22 dans l'édit. Ziwsa (V. Soden, nos 15 ve 18).
[79] Önceki nota bakılmalıdır.

görülmekteydi.[80] **Licinius** bozgunundan sonra o, kendi dini evrimini tasvir etmekte ve Hıristiyan olduğunu açıklamakta ve hatta, bütün insanların Hıristiyanlığı kucaklamalarını tavsiye etmektedir. Fakat hiç kimsenin buna zorlanamayacağını, hangi düşünceye sahip olursa olsun, herkesin barış içinde yaşamak zorunda olduğunu da ısrarla ifade etmişti. Tabii ki bu fikir, onun gidişatında görülen bazı şeylerle zahiri bir tezat teşkil etmekteydi.

Bu açıdan, paraları süsleyen portreler değerlendirilebilir. Bunlar, çoğu zaman, yanlış yargılara yol açmıştı.[81] Gümüş alışılmış şeklini korumakta **Sol İnvictus** ve **Juppitter Conservator** resimleri, 317 yılında hâlâ görülmekteydi. Crispus'un ve genç Constantin'in yükselmesi vesilesi ile Sezar'ın şerefine, güneş-Tanrısı efsanesi ve imajı hala taşınmaktadır. 315 yılına doğru **Pavie**'de, bir tanrı resminin yanında bir haç gravürü görülmektedir.[82] Bu, Constantin'in duygusunu tanımanın özel bir insiyatifidir. O, imanını böyle açıklamaktaydı. 319 yılından itibaren, Constantin imparatorluğunda paraların dökümünün birçok atölyede yapılması ve paraların üzerine, zafer mihrabının bir Haç ile süslenmesi daha ilginç bir olay teşkil etmekteydi. 321-327 yıllarında, İsa'nın monogramı, aslan işaretinin yanına konmuştur.[83] Çok nadir şekilde İsa'nın resmi, imparatorun kaskında da bulunmaktaydı. Eusèbe'e göre, Constantin'in taşıdığı kaskın üzerinde gerçek olarak bu amblem vardı.[84]

Bütün bunlar, yüce otoritenin sadece pozitif bir emir verdiğini ispat etmemekte aynı zamanda merkezi yönetimin, yüksek düzeyde tasvip ettiğini de göstermektedir. Para basan üstatlar, çok farklı tarzda benzer şeyleri yapmaktadırlar. Bu dönemde, bizzat portreler dini yönden nötr haldedirler ve eski tanrılar kaybolmuşlardır. Licinius imparatorluğunda da, 319 yılından sonra, Jupiter Conservotor'ın bulunduğunu görüyoruz. Diğer yandan, 322 yılında, bir kurban tasvirinin Batı serileri bilinmekte ve Hıristiyan sıfatları olmaksızın takdim edilmektedir.[85] Daima belirgin olan, iki hükümdar arasındaki muhalefetin, paralar üzerinde ifadesini bulmasıdır.. Dini semboller, Constantin'in yaptığından daha azdı. Maxence'e karşı savaştan önce takip

---

[80] Eusèbe, Vita Const, 2, 48-60; özellikle, 56 ve 60.
[81] Cf. Berliner Sitzungsberichte, 2937, 271.
[82] J. Maurice, Numismatique Constantinienne, 2, 248; planche, 7, 17.
[83] Maurice, 2, planche, 8, 2 (p. 259); 8, 7-10 (p. 264).
[84] Eusèbe, Vita Const, 1, 31. Maurice, 2, planche 10, 4 ve 5 (p. 287 ve 336). Delbrück, kaiserportrats, planche 1, 11 ve 12, p. 72.
[85] H. von Schoenebeck, Beiheft der klio, 1938, belge sağlamaktadır.

ettiği metod, hukuklarını tanıtmak için, atalarının galerisini ortaya koyan Constance, Maximien Hercule ve Goth'ların galibi Claude olmaktadır.[86] Saltanatının yirminci yılı vesilesiyle, imparatorun idealize olan başını tasvir eden, gözleri semaya sabitlenmiş paralar basılmıştır. Buna, İskender'in generalleri tarafından tanrılaştırılan İskender, modellik görevi yapmıştır.[87] Eusèbe, **"ibadet tarzını"** tasvir etmekte ve Constantin'in, şehrin birçok kapısında, portresini yaptırdığını anlatmaktadır. Bu resimler de gözler dikili ve eller semaya doğru yapılmıştır.[88] O, Hıristiyanların tanrısına dua etmekte ve putperestlerin kendilerine göre onun yorumlamalarına işaret etmemektedir.

Para ile ilgili olarak Constantin sadece bir defa 326-327 yıllarında koyduğu rezervden çıkmıştır. Paraların üstüne sarayının resmini kazdırmıştır. Labarum, İsa'nın resmi ile imparatorların, iki sezarın yerde sürünen bir ejderhaya karşı zaferinin resimleriyle süslenmiştir.[89] Fakat ana kalıp, diğer para atölyelerinde kullanılmamıştır. Sonraki yıllarda sadece **Haçı ve Monogramı**, para dökenler, serbestçe ilave etmişlerdir. Constantinople'un kurulması bile, paraların üzerinde bir Hıristiyan motifinin bulundurulmasına imkân vermemiştir.

Genel âdetin istediği gibi, imparatorun oğulları da onu takdis ettirmişlerdi. Yani, göğe kadar yükseltmişlerdi. Takdis edilen paralar bu vesile ile basılmıştır. Yüzü örtülü başı görünmekte, arka yüzde, dört savaş arabası üzerinde göğün bulutlarına doğru onu taşımakta ve orada Tanrı ona elini uzatmaktadır. Putperestler ve Hıristiyanlar da bu motifi anlamaktadırlar. O kısa zaman sonra, Hıristiyan mezarlarında da Elie'nin yükselişini temsil ederek görülecektir.[90] Aynı dönemde, yani Constantin'in ölümünden önce ve sonra, bir takım paralar görünmektedir. Orada monogramme, askerin resmi üzerine konmuştur. Constantin'in oğulları, ona önem vermişler, böylece onlar, daha sonra, normal tiplerden birini teşkil etmiştir.[91] Constantinien'e ait olan bu rezervlerin bolluğu, dini politikanın değişimi lle at başı gitmektedir.

---

[86] Maurice, 1, p. 211 ss. 313 ss. 325, 406, 444.

[87] K. Regling, Die antiken Nünzen, 1922, p. 39.

[88] Maurice, t. 2, plancehe, 17, 18 (p. 599); t. 3, planche, 3, 3, 10, 11, 21, 23 ve 24 (p. 59-77). Eusèbe, Vita Const, 4, 15.

[89] Maurice, 2, planche, 15, 7, p. 506. Eusèbe, Vita Const, 3, 3.

[90] Maurice, 2, planche, 17, 26 (p. 607 ss); Planche, 3, 26 (p. 82), 8, 27 (p. 217), 10, 28. Eusèbe, Vita Const, 4, 73.

[91] Maurice, 2, planche, 6, 26 (p. 193); cf. Gnech, Medaglioni Romani, t. I, plance, 9, 12; 13, 11; 14, 1 ve 9; 19, 8 ve 12; 30, 9-11; 32, 12; 33, 2, 3 ve passim.

Buralardan çıkan açık sonuç, paraların, Constantin'in politikası konusunda açık işaretler vermesidir. Ancak bunlar, onun duygularını bize tanıtmamaktadır. Bu öğrenilmek istenirse imparatorun yazılı beyanlarına bakılmalıdır. Orada onlar, açık şekilde görülecektir. Bu dökümanların yanlış olarak telakki edildiği bir zaman değildi. Yazıların muhtevalarının şeklen incelenmesi, onların mevsukiyetini göstermiştir ve Eusèbe'e hak vermiştir. Çünkü onların büyük çoğunluğunu, Eusèbe bize intikal ettirmiştir.

Eusèbe'in anlattığına göre, Constantin hayatının sonuna doğru, uykusuzluk hallerinde, Latince teolojik vaazlar kaleme almıştır. Bilginler onu Yunancaya tercüme etmişlerdir. Bunlar, ya büyük toplantılarda okunmuş, yahut küçük topluluklarda okunmuş ve Constantin'in çevresinden uygun belgeler toplanmıştır.[92] Bu edebiyata örnek olarak Eusèbe, **"Savie Constantin"** isimli eserine, **"Discours adressée a'l' assemblée des saint"**i eklemiştir. Bu, kutsal Cumartesi okunmuştur. Bir başka yazar[93], İznik konsilinde Constantin'in yaptığı kısa konuşmayı bize nakletmektedir ki bu mevsuk bir belgedir.[94] Şayet, mektuplarda ve fermanlarda bulunan imparatorun çok sayıdaki dini ve teolojik itiraflarını da buraya ilave edersek, Constantin'in Tanrı, İsa, dünya ve kilise konusundaki kanaatinin bilgisine yeterince sahip olabiliriz.

Constantin'in dini tavrı, çok erken dönemde Tanrı fikri ile belirlenmiş ve bu konuda büyük şeyler yapmıştır. Sonuç olarak onu, özel himayesi altına koymuştu. Onun gençliğinde koruyucu Tanrı olarak ve rehber olarak Güneş-Tanrısına veya **Apollon**'a [95] taptığı az muhtemeldir. Gerçi putperest övücüler ve sanatkârlar, Constantin'in zafer takına, onların heykelini yapmışlardır. Bu dönemden itibaren bu Tanrı isimleri, Constantin için sadece, onun öğrendiği biricik tanrıyı belirtmektedir. Onun doğduğu evde, Hıristiyan tanrısı bilinmektedir. Ailesinde bir Hıristiyan ruhu yaşamaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, üvey kız kardeşlerinden birisinin adını, ebeveynleri Hıristiyan ismi olan **anastasie**[96] koymuşlardır. Bununla beraber Constantin'in gençliğinde Hıristiyanlığı gerçek anlâmda anladığı söylenemez.

---

92 Eusèbe, Vita Const, 4, 29, 32, 55.
93 Gélase, Hist. eccl, 2, 7 (p. 46-53 dans l'édition Heinemenn).
94 Loescke, dans Rhein. Museim Für philologie, 61, 1906, 57-61. E. Schwartz, dans Pauly-Wissowa, 6, 1412 ve 1427.
95 A. piganiol, l'Empereur Constantin, p. 50; cf. H. Gregoire, dans Byzantion, 7, 1932, 645-652.
96 Ammien, Marcellin, 26, 6; 14. chron, min, 1, 8, 29. Dans l'édition Mommsen.

Hatta eğitiminde de... Fakat, o, olgunluk yaşına geldiğinde[97] Tanrı ona bunu lütfetmiştir. Başka bir ifade ile o, ilhama mazhar olmuştur, o, bütün Roma dünyası fethe hazırlanırken; o, Hıristiyanların tanrısının şampiyonu duygusuna sahipti ve ölünceye kadar da öylece kaldı.

Hayatının son yıllarında, politeizmin halkı körlüğe sevk eden ve sersemleştiren bir hataya sevkettiğini açıklıkla anlamıştı. İşte, prenslerin cürümleri ve bütün dünyanın bedbahtlığı buradan kaynaklanıyordu. İsa, yeryüzüne adalet, barış getirmiştir ve onun kurduğu kilise, bir fazilet tapınağı olmuştur. Fakat bütün dünya, ona karşı dikilmiş, sivil savaş yakıp yıkmıştır ve Hıristiyanlara yapılan zulüm haddini aşmıştır.[98] Tâki Constantin, Tanrıdan, Tanrının hükmünü icra etme görevini alınca[99], şeytana köle olan halklar kurtulmuş ve onlar Hıristiyan tanrısına ibadette birleşmişler ve geçmişin acılarının sebep olduğu ciddi yaralar tedavi edilmiştir.[100]

Constantin, politeizme karşı savaş açtığında, Hıristiyan hakikatin tanığı olarak falcı kadını zikretmekte, Lactance'ın ona armağan ettiği büyük teolojik eseri gerçekten okuduğu intibaı ortaya çıkmaktadır.[101] Dünyanın teolojik pozisyonu ile beşeri organizm ile [102] Tanrının varlığını ispat ettiğinde o, kader fikrini reddetmektedir.[103] Ve Stoisyen kavramlara sahip olmaktadır. Birçok defa her şeye hâkim olan Tanrının inayetine (pronoia) kesin olarak inandığını beyan etmiştir. O, **"Tanrının bir kulu olduğunun"** bilincindedir. Bu terimi, onun saltanatının otuzuncu yıl dönümü vesilesiyle söylediği nutukta kullandığına, Eusèbe inanmaktadır.[104]

Bu Tanrısal misyondan, Constantin için çıkan sonuç, kiliseye özen gösterme mecburiyetidir. Kilisenin sağlamlaşması ve sakinleşmesi, ona, güvenliğin gerekli olan tamamlanması olarak ve askeri başarılarının, politik çabalarının, Roma imparatorluğu'na sağladığı birlik olarak görünmektedir. Bu-

---

97 Discours du Vendredi Saint, 11, 1, 2 (p. 166, 10-15 dans l'édition Heikel).

98 İbid, 1, 31, 3, 2-4; 4, 1-3; 10, 1 ve 2, 22-26.

99 İbid, 25, 5 (p. 161, 28 dans l'édition Heikel).

100 Gelase tarafından zikredilen nutku Hist. eccl, 2, 7, 38. Document 17, 2 (Athanase, 3, 32 dans l'edition opitz).

101 Lactance, instit, 1, 1, 13; 7, 27, 11.

102 Discours du vendredi Saint, 8. Lettre cité par Eusèbe, Vita Const, 2, 48, 58. Discours cité par Gibase, 2, 7, 33.

103 Discours du Vendredi Saint, 6 ve 7.

104 Eusèbe, Discours prononcé a'l'occasion du trentiéme anniversaire du début du Régne, 7, 12 (p. 215, 17 dans l'édition Heikel).

nun için O, İznik konsiline aktif olarak katılmanın bir görev olduğuna inanmıştır.[105] Yine bunun, için daha sonraki teolojik kavgalara müdahale etmiştir. Bunu, oldukça şaşırtıcı olan Pers kralı Şapur'a gönderdiği mektup, açıklamaktadır.[106] Bu mektupta o, Hıristiyanlığın avantajlarını övmekte ve ısrarla Pers'te yaşayan Hıristiyanları tavsiye etmektedir. Constantin için kilise politikası, onun devlet politikasının bütünleştirici bir kısmıdır ve kutsal bir iştir. Bunun için O, bir şölene davet ettiği piskoposlara şöyle demiştir: **"Sizler, kilise insanlarına itina ile görevlisiniz. Ben ise Tanrı tarafından dışarıdakilerle meşgul olmam için Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir piskoposum"** [107] Bu sözler, onun gerçek düşüncesini açıklamaktadır.

İmparatorluk piskoposu bu müşahedelerle yetinmemektedir. O, belagatla kilisenin zaferinden bahsetmekte ve Arius'a, Tanrısal birliği (Ousia) anlatmakta, oğulun, Baba'nın cevherinden azalmadan devam ettiğini ispat etmektedir. Baba ile oğul, kendi aralarında gerçek bir neden ilişkisi içindedir. Bununla beraber Constantin'in, Oğulu, **"İkinci Tanrı"** olarak belirtmesini, kilise yasaklamıştır.[108]

Bu logos, onun iradesiyle Baba'dan çıkmıştır ve dünyanın sahibidir. Mevcut olan her şeyin sebebidir. Bizim için o, bir bakireden beden olmuştur ve insan haline gelmiştir. Onun etrafına insanların en akıllıları toplanmıştır. Yani, on iki havari, Tanrısal adalet kanununu vaaz etmiş ve semavi otoriteyi mucizelerle ispat etmişlerdir. Kilise bu kanunun bekçisidir. Onun müşahedesi, insanlığın selametidir.[109] Hıristiyanlık bir hayattır. Orada Tanrıya, inanç vardır. O,bedbahtlara, namuslulara, azizlere karşı merhametlidir. Kısaca İsa, bütün faziletleri öğretmiştir ve onlar modeldir. İsa, öğretileriyle bizim kurtarıcımızdır.[110] Hıristiyanlık bir ahlaki gidiştir. O, Tanrının ödüllendirici adaletine götürmektedir.[111]

---

105 Discours, dans Eusèbe, Vita Const, 3, 12. Discours, Dans Gelase, 2, 7, 37-41. Document, 27, 7 (Athanase, 3, 59 dans l'édit. Opitz.).

106 Eusèbe, Vita Const, 4, 9-13.

107 İbid, 4, 24; cf. 2, 44, 1.

108 Gélase tarafından zikredilen nutka bak. 2, 7, 6; le discours du vendredi Saint, 1, 4; Eusèbe, Vita Const, 2, 552. Document, 27, 3, 8; 34, 14 (Athanase, 3, 48, 59 ve 71 dans l'édition Opitz. Discours du vendredi Saint, 9, 3; 11, 8 (p. 163, 20; 168, 17 dans l'édition Heikel).

109 Discours du vendredi Saint, 11, 3-5. Discours cité par Gélase, 2, 7, 13.

110 Discours du vendredi Saint, 15, 23. Discours cité par Gélase, 2, 7, 4; 13, 21 ve 25, lettres cité par Eusèbe, Vita Const, 2, 59; 4, 10, 2 ve 3. Document 27, 5 (Athanase, 3, 59 dans l'édition Opitz).

111 Discours du vendredi Saint, 23, 3. Discours cité par Gélase, 2, 7, 1, 21 ve 25.

Burada oldukça ilkel bir teoloji çeşidi bulunmakta[112] ve onun basit ifadelere indirilmiş bir savunma hikmeti olduğu söylenebilir. Onun temel unsurları, Antikitenin son dönemlerinin ruhaniyetinden gelmekte ve onun Hıristiyan karakteri sadece ifadeden ibarettir. Constantin, İncili okumuştu, fakat dönemin ahlakı ışığında okumuştu ve onu tam olarak anlamıyordu. O, İsa'nın, Lazare'ı "**bir küçük bastonla**" dirilttiğinde[113], bu bilgi, İncil'den değil; İsa'nın elinde daima bulunan değnek sahnesini tasvir eden imajlardan geldiğine işaret ediyordu. Constantin bizzat, teolojik bilgisinden gurur duyuyordu. O, onları ciddiye alıyordu, çünkü onlar, ona hayatının sırrını vahyediyorlardı ve misyonunun Tanrısal ve ilke nedenini açıklıyorlardı. Öyle görünüyor ki o, sarayda bir kült organize etmişti ve her gün, belli saatlerde dua ediyordu. Yine önceden de, çadırından çıkmadan dua ediyordu ve sonra hücum emrini veriyordu.O'nun Kutsal-Cumartesi vaazı, iman dolu heyecanlı bir dua ile sona eriyordu.[114]

Şüphesiz, o, hedeflerine ulaşma söz konusu olduğunda bir despottu. Ölümü telaffuz etmede asla tereddüt etmiyordu. Maximien Hercule'in ve Licinius'un öldürülmeleri kaçınılmazdı. Licinius, son savaşta Valens'e, bir Sezar rolü oynamayı sağlatmıştı. O da, halefi Martinien gibi ölmek zorundaydı. Licinius'un oğlu, köleler seviyesine düşmüştü. O da zahiri bir sebep olmadan ölüme mahkûm edilmişti.[115] Crispus'un ve Fausta'nın ölümü de korkunç bir trajediydi. Bu kanlı gölgeleri, imparatorun emri ile uzun bir isimsizler, takip etmiştir.[116] Bir Hıristiyan böyle davranabilir miydi?

Bu sorunun cevabını bulmak için Philippe II veya Calvin'e kadar çıkmaya gerek yoktur. Büyük şeyler hedefleyen bir ruh ve Tanrı tarafından verilen bir işe bağlı olduğunu hisseden birisi, iyi veya kötüyü, hedefin ışığında görmekte ve kolayca vicdanını saptıran bir şeytan tarafından yakalanmaktadır. Bu her zaman böyle olmuştur. Kilise ahlakındaki ve disiplinindeki bir takım eksiklikler, Hıristiyan kanaatlerinin samimiyetiyle bağdaşabilir. Çok sofu Hıristiyanların yanında, iman ve ameller, her zaman yan yana olmaz. Constantin mazeret olarak, daha önce aldığı vaftizi ileri sürebilir (kilisede

---

[112] Constantin'in tasdik ettiği bütün teolojik düşünce onun yazılarını ispat etmektedir. Ona hizmet eden sekreterlerin ilahiyatı değildir. Lazar üzerindeki pasaj'a bakılmalıdır. Cf. Müteakip nota bak.

[113] Eusèbe, Vita Const, 1, 32, 3; 4, 17. Discours cité par Gélase, 2, 7, 41. Passage sur lazare, ibid, 2, 7, 15.

[114] Eusèbe, Vita Const, 4, 14, 17 ve 22; 2, 12. Discours du vendredi Saint, 26.

[115] Seek, dans Pauly-Wissowa, Realence, 13, 231.

[116] Eutrope, 10, 6, 3 de o çok sayıda dostu demektedir.

hafifletici bir şart olarak kabul edilmiştir). Ve onunla bütün günahlarının temizlendiğini söyleyebilir. Ancak onun hasımları, onu riyakar olarak itham etmediler, aksine ona, günah işleme korkusundan sitem ettiler.[117] Sonuç olarak onlar, Constantin'in dindarlığının samimiyetini itiraf etmek zorunda kalmışlardır.

İmparatorun huyu değişkendi. Bu karakter onu politik hayatında irrasyonel unsur olarak karakterize etmektedir. Dökümanlar bazan açık olarak onun şiddetli öfkeye kapıldığından bahsetmektedirler.[118] Bunun için Athanase, ertesi gün sürgüne gitmek zorundayken, lutfa mazhar olmuştur. Yine Crispus ve ondan sonra Fausta ölümle karşılaşmıştır. Bütün buna rağmen Constantin, eli kanlı bir zalim değildir. Muhtemelen o, bu tür kararları için nedamet duymalıdır. Çünkü hayatının son yıllarında, ölüm cezalarından Eusèbe, bu konuda hafif bir eleştiri yapmaya cesaret ediyor.[119] O, bunun için, valilerin, kötülere karşı sert muameleye cesaret edemediklerine inanıyor. Tabii ki bunun can sıkıcı sonuçları olmuştur. Aynı pasajda o, imparatorun, Hıristiyanlar karşısındaki gerekli güvene sahip olmadığını açıklamaktadır. Bunun için de hatalı tedbir almaya gittiğinden bahsetmektedir.

Bütün bunlar doğrudur. Diğer taraftan, aynı müellifin, imparatorla şahsi ilişkileri bize, en azından, Constantin'in Hıristiyan tebaa üzerinde yapmak istedikleri konusunda bir fikir vermektedir. Fakat bütün bunlar yüzeyseldir, bize onun gerçek dehasını göstermemektedir.

Eusèbe tarafından, Jübile nutkunun sonunda telaffuz edilen söz daha nüfuz edicidir.[120] Burada aşağılık bir dalkavukluk görülmektedir. Fakat o, açık şekilde, imparatorun sahip olduğu hayatın değeri duygusunu ortaya koymaktadır. Eusèbe bütün dünyayı, hep birlikte kadir-i mutlak Tanrıyı kurtarıcımız olan onun oğluna tebcile davet etmekte ve imparatorun, yeryüzünde O'nun vekili olduğunu bildirmektedir. Hakikatte, bu, yeryüzünde bir barıştı. Bu barışı Auguste'un asrında İsa, Semadan getirmişti. [121] Onu, Constantin, Roma İmparatorluğu'nda gerçek hale getirmek istiyordu.

---

117 Zosime, 2, 29, 3. Sozomène, 1, 5. Julien, Caeseres, p. 336 a ve b.
118 Athanase, Apol, 87, 2.
119 Eusèbe, vita Const, 4, 31 ve 54.
120 Eusèbe, Discours prononcé a l' occasion du trentiéme annivèrsaire du début du Renge, 10 (p. 223, 9-11 dans l'édition Heikel).
121 Eusèbe, praepar, evong, 1, 4, 3 ve 4; 5, 1, 5; Dem. Evang, 7, 2, 22; 8, 4, 13; 9, 17, 18.

VI. BÖLÜM

KONSTANTİN ASRI'NIN RUHU

Kökleriyle Constantin, Batı'ya ait bulunuyordu. O'nun için askeri ve politik noktadan belirli olan yılları, O, Rhénanie'de geçirmiştir. O'nun faaliyetlerinde hâlâ, Trève Bazilikasının ağırlığı bir hatıra olarak bulunmaktadır. Fakat ondan, evrensel tarihin imparator olarak bahsetmesini O,Doğu'ya borçludur. Gençlik yıllarında prens olarak, muzaffer Monarque sıfatıyla Doğu'yu ziyaret etmişti ve orada bir müddet ikamet etmişti. Bazı merasimler vesilesiyle Batı ona, sadece birtakım övgü telaffuzları yaparken, Yunanca konuşan Hıristiyan dünyası, onun kahramanlıklarını tebcil ederek onun bir tarihçi olduğunu unutmamıştır.

Cesarée piskoposu Eusèbe idi. O, belli bir anlamda, Constantin çağının ruhunu temsil eden birisi olarak kabul edilebilir. Onun temel eseri, bir dokümanın sadakatiyle, zamanın değişimlerini yansıtmaktadır. O'nun sözleri, zaferden yararlanan sevinci ifade etmekte, gelecekte göz önüne getirilecek çağdaş gururu, yansıtmaktadır. İşte Eusèbe'i dürüstlükce takdir etmek için konulan nokta burasıdır. Bu durumda, dahice bir hakimin yaptığı gibi, fakat tarafsız olmayan[1] şu hükümden sakınılacaktır: **"Antikitenin mutlak olarak namuslu olmayan ilk tarihçisidir."** Böyle bir namuslu adam karşısında bu doğru bir hüküm değildir.[2]

Mütevazi bir ailede doğmuş olan Eusèbe, kütüphanede büyümüştür. O'nun zengin hamisi olan **Pamphile,** Cesarée'de, Origène'nin yarattığı ve Decius'un yıkmış olduğu harabeler üzerinde bu kütüphaneyi yükseltmişti. İşte Eusèbe, filolojik hazırıklarını orada yapmış, koleksiyonlarını ve İncil

---

1 J. Burckhardt, Die Zeit Konstantins d. Grossen (édit, kröner), p. 362.

2 Voir l'article, d'une importance Fondamentale, de E, Schwartz dans Pauly-Wissowa, Reakc, 6, 1370-1439.

yazmalarını, üstadı ile orada tashih etmişti. Yine, O'nun sergilediği belgelere sahip olmaktayız.[3]. O, bir kütüphaneci olarak ilk çağ kiliselerinin yazılarını değerlendirmeyi orada öğrenmiştir. Buradan, kendi çalışmalarına geçmiştir. Orada daima Origène'nin ruhu ile temasta olmuş ve ilk eserini büyük bilginin savunmasına ve övgüsüne tahsis etmiştir. **Pamphile** ile birlikte Apologie'yi kompoze etmiştir.

Pamphile 16 Şubat 310'da şehit edilince, Eusèbe kendisine **"Pamphile'in Oğlu"** ismini vermişti. Artık o, babasının ruhunun bedenleştiği sağlam bir bilgi geleneğinin varisi olmuştu. O, Origène'nin mektuplar kolleksiyonunu yayınlamıştı ve Pamphile'in bir biyografisini yazmıştı. Aynı zamanda, ismini şöhrete ulaştıracak olan **Chronique** gibi ilk iki eserini ortaya koymuştu.

Romalı **Hippolyte,** 234'te[4] genel tarihin bir özetini vermişti. Ancak ondan önce 221'de Afrikalı veya İskenderiyeli **Jules**, ona modellik görevi yapan benzer bir kitap yazmıştı. Maalesef bu kitap kaybolmuş ve onun muhtevası da çok zor şekilde, mukayese ve nakiller yardımı ile ortaya konabilmişti.[5] Bu noktada bilinen, yazarın dünyanın yaratılışı ile başlayan tarihi takip eden farklı milletlerin sayısız tarihini, oraya ilave etmesidir. Buna göre, İsa'nın enkarnasyonunu bu çağın 5500 yılına koymakta ve Daniel 9, 24'e göre, son yargı gününün 6000 yılında olacağını haber vermektedir. Yani, İsa-Mesih'ten 500 yıl sonra.[6]

Apokaliptik ümit böylece devam etmiştir. Fakat kiliseyi rahatsız etmemek şekli altında bu olmuştur. Judas isminde bir başka yazar için, tarih üzerinde bir üstünlük vardı.[7] Aslında onun için de fazla bir şey bilinmemekte, Daniel'in aynı mu'mine dayanarak, Deccalın (Antichrist) geleceği tarihi hesaplamakta, ahir zamanın 202 yılından sonra başlayacağını söylemektedir.

Eusèbe, bu Apokaliptik bağların Hıristiyanlık tarihini serbest hale getirme liyakatine sahipti. Çünkü o, bu tarihi bilimsel bir zemine oturtmuştur. O, keyfi ve eğilimli hesaplamaları reddetmekte, dünyanın yaratılış tarihini tespitin mümkün olmadığına işaret etmektedir. Bunun için **Jules l'Afri-**

---

[3] Note finale du Manuscrit Q, du Siyaticus, du manuscrit de patmos et de la Version Syriaque des Hexaples. Cf. Harnack, Altchristl. Litteratur, 1, 543-545.

[4] Cf. t. II, p. 249.

[5] Les Fragments qui subsistent se trouvent dans Routh, Reliquiae Sacraé, 2. édit, 2, 238-309.

[6] Cf. Routh, p. 306, Georgios Syncellus, p. 614 dans l'édit, de Bonn.

[7] Eusèbe, Hist. eccl, 6, 7.

cain'in önerdiği tarihleri eleştirmekte[8] ve sisteminin temeline Hz. İbrahim'le başlayan (M.Ö. 2016) bir çağı koymaktadır. Çünkü Hz. İbrahim'den sonra, kutsal kitap kronolojisi güvenli bir hale gelmektedir. Artık metin, çift şekil altında nakledilmemiştir. Jules l'Africain'e muhalefet ederek, Daniel'in pazacına kendisine atfedilen kesin bir önem vermektedir. Son yargı gününü belirlemeyi hedef alan hesaplamalar, onun ikonografisinde yer almamaktadır.[9] Yine de orada teolojik bir fikir bulunmaktadır. Fakat o, kehanetin içinde tükenmekte ve okuyucunun aklını, kutsal olmayan tarihin doneleriyle Hz. Musa ve peygamberler tarafından haber verilen kehanetler çağını mukayeseye sevk etmektedir.

Açıklamasında Eusèbe, çok emin bir şekilde en iyi kaynakları seçmiştir. Bilmediği olayları tarihlerken ve tasvir ederken, itina ile bunu yapmaktadır. Müteakip tarihçilere ve bugünün tarihçilerine o, sadakatle, çok büyük değere sahip maddeler nakletmiştir. Fakat maalesef bu eserin ilk şekli kaybolmuştur. O'nun Ermenice bir tercümesine ve Jéröme tarafından yazılan Latince bir çevirisine sahip bulunmaktayız. Bu eserlerin her ikisi de, Eusbe'in ölümünden sonra gözden geçirilen bir metne göre ortaya konmuşlardır. Konu değişikliğe maruz kalmamıştır. Fakat o, şematik olarak farklı hükümdarlara uygun tablolara sahip olmuştur. Tabii ki hiçbir zaman yazarın niyetlerine cevap vermeyen yanlış belirtmelerle düzenlenmiştir. Bununla beraber, tercüme edenlere minnettarız.

Kehanetle olan delil, Eusèbe için daima değerlidir. O, Porphyre'e karşı olan bir tenkide karşı savunma yapılan bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde, filolojik yorumlar alanında bilimsel tarihle birleşen metinler üzerine, bir takım zaferlerin üstünlüğü ümit ediliyordu. Bu amaçla, Eusèbe, **"İntroduction Elémentaire"**i yazmıştır. Bu eserin ikinci kısmı, bize kadar ulaşmıştır.[10] Bu eserde, yazarın, Yahudi tefsirlerine itiraz ettiğini ve bizzat metinden, peygamberlerin sözlerinin Hıristiyan yorumlarının çıkardığını görmekteyiz. Bu giriş mahiyetindeki incelemelerden, daha sonra büyük eserin iki bölümü ortaya çıkmıştır: **"Praparatio Evangelica"** veya **"introduction"** ve **"De-**

---

[8] Eusèbe, ahron. Aruen, p. 36 ve 47 dans l'édition karst.

[9] Eusèbe, Dem, evang, 8, 2, 55-66; Chron. Armen, p. 2, 3 dans l'edition konst.

[10] Eclogae propheticae, édit. Gairfond, 1842. cf. ıt. G. Opitz, Eusèb von Caesarea als Theologe (Zeitschrift Far neutest. Wissenschaft, 1935, 1-9).

monstratio Evangelica". Yunan kilisesinin savunması burada doruk noktaya ulaşmaktadır. Geçmişte görünen bütün bu verimli fikirler burada, güçlü bir demet halinde, mahir bir adam tarafından gruplandırılmış ve bilimsel bir dökümanlar üzerine oturtulmuştur. Kitabın her bölümü, yazarın yüksek bir maharetle kullandığı mukayese edilemez bir kütüphaneye sahip olduğu intibaını vermektedir.

Eusèbe burada, pozitif bir açıklama altında, Porphyre'in **Antichrétien** eserine bir cevap vermektedir. O, hasmına karşı gelişmiş fikirleri kullanmanın avantajını görmekle memnun olmakta ve Polietizm bizzat reddedilmektedir. Nihayet Chronique'de, teolojik gelişme konuları dikkat çekmektedir. Yani, en büyük Grek filozoflarının, özellikle Platon'un ispat olayı dikkat çekmektedir. Bu filozoflar, bu devrin fikirlerini, hz. Musa'ya ve peygamberlere borçludurlar. Demonstratio'daki Yahudi itirazları, Eski Ahit'ten alınmışlar ve onların evrensel önemi gösterilmiştir. Bu ise, belli başlı Hıristiyan doktrin maddelerine, kehanetten çıkarılan delili uygulamaya ve bedenleşmiş Logos'un yeryüzü hayatı ile ilgili olaylara tatbikine imkan vermektedir. Eusèbe, Eski Ahit'ten, Musa'dan önceki evrensel bir din ortaya koymakta ve bunun Yahudiler tarafından bilinmediğini ve tamamen Hıristiyanlıkta yayıldığını açıklamaktadır. O, logos tarafından oluşturulan gerçek kültür ve o, bazan zahidane bir disiplinle bir hayatta gerçekleşmektedir ki o, işkencelerin zulmünden insanı kurtarmakta, semavi aşkın nakli içinde, onu dünyadan ve cazibelerinden kurtarmakta ve onu Allah'a Hıristiyan olgunluğunun beşer üstü durumuna yükseltmektedir. Bu Hıristiyan kitlesinin derecesinin altında olmaktadır. Öyle ki, dindarlık ruhu ile yeryüzü meşgalelerinin ve ilişkilerinin nüfuzu içinde, belli günlerle ve saatlerde zahidlik, tanrının sözünü dinlemekle çok etkili vasıtalar haline gelmektedir.[11]

Şayet bu Hıristiyan ideali, devrin felsefesinin önerdiği idealle mukayese edilirse, büyük ölçüde temel kavramların aynı olduğu dikkat çekmektedir. Fakat Plotin ve Porphyre'e göre imtiyazlı olan, Spiritüel aristokrasidir ki bu, Hıristiyanlıkta kitleler için bir hayat kuralı olmakta ve bütün dünyanın değişimi için gerekli bir şart haline gelmektedir.[12] Hakikatte, dünyadan ayrı-

[11] Eusèbe, Dem. Evang, 1, 8, 1-4.
[12] Cf. Supra, p. 28 ve 33.

lan bir zahidin olgunluğu bile, olayların gösterdiği gibi, spiritüel bir elit'e tahsisten uzaktır. Zaten eski savunmacılar bu ayrımı yapıyorlardı.[13] Bir savunma eserine sahip olmaktayız. Bu eserde Eusèbe, Hıristiyan düşmanı **Bithynie** valisi **Heroclés** tarafından çıkarılan Tyane'lı Apollonius'un yüceltilmesinden elde edilen itirazları reddetmektedir. Bizim için onun "**Porphyre'e**" karşı yazdığı büyük kitaba sahip olmak çok önem arz edecektir. Fakat maalesef, diğer aynı isimleri taşıyan başka eserler gibi o da kaybolmuştur.[14]

Ancak bu kritik putperestle yapılan tartışmaların izleri, İnciller arasında farklı şekillerle parçalar içinde bulunmaktadır. Özellikle İsa'nın şeceresinde ve dirilme ile ilgili rivayetlerde bulunmaktadır. Burada, bilginin gücü ile bütün tezatları elemeye yönelen bağdaştırma başlamaktadır. Bu ilim, IV. Asırda, belli ölçüde kabul gören bir zafere ulaşmıştır. Fakat onlardan XIX. Asırda iradi olarak vazgeçilmiştir.

Bir İncil'in üzerinde bir tefsire sahip değiliz. Muhtemelen Eusèbe, Yeni Ahit'in bazı kitaplarını açıklayan bir kitap yazmıştır. Fakat o, Mezmurlar ve İşaya'dan pasajlarla metni doldurmuş, muhtemelen Ezekiel ve Yeremya'dan da alıntılar yapmıştır. Parçalar halindeki haşiyeler ve notlar, bilimsel özelliğe sahip değildir. Aksine, Kitab-ı Mukaddesin coğrafik bir sözlüğüne sahibiz. O, birinci düzeyde bir ilme dayanmaktadır ve bize çok büyük bir hizmet vermektedir. İncil rivayetlerinin akıllıca bölümlere ayrılmasının yayılmasını, Cèsarée kopyeci okuluna borçluyuz. İncil rivayetlerinin bölünmesi ve her bölümün başına özetlerin konması, benzer pasajların kolayca bulunmasına imkan vermektedir. Yunanca yazmalardan, Süryanice ve Latince yazmalara geçilmektedir. Bu, Eusèbe'in "**Canonu**"nun sanatsal süslemeleri, sanat tarihinde tesirini göstermiştir. Ancak bunlar, ikinci derecede çalışmalardır.

"**Chronique**"in yanında yer alan ve evrensel olarak tanınan ikinci önemli kitap da aynı incelemenin meyvesidir. Bu, "**Histoire Ecclésiastique**"dir. Bu kitap, tarihçilerin kompoze ettiği sanatkarane edebi eserler türü bir tarih değildir. Fakat o, daha çok Ansiklopedist bilginleri toplayan yeni bir tiptir.

---

[13] Cf. t. II, p. 185.
[14] Cf. Supra, p. 35.

Ansiklopedist bilginler olarak halk içinde çok tanınmış olan bu insanlar, tabii ilimler veya felsefe tarihi için saygın insanlardır. Bunları, **Pline, "Elien'e ve Diogène'e"**[15] borçluyuz. Eusèbe eserinin başında amacının açıkça piskoposlar serisi içinde, bu kronolojik not listesini ekleyerek Apostolik sürecin intikalini göstermektir. Yine, nesiller boyunca Hıristiyan doktrininin vaizlerini takdim etmek, onların mücadele ettikleri heretikleri göstermek, Yahudi milletinin tanrısal cezasını tasvir etmek ve nihayet, Hıristiyanların mazlumlarının şehitlerinin bir özetini vermek ve nihayet kurtarıcı yardımı ile elde edilen nihâi kurtuluşu sunmak olduğunu bildirmektedir.[16] Bu program, ilk yedi kitapta nokta nokta yerine getirilmiştir. Eusèbe, açıklamalarını büyük ölçüde, sahip olduğu kütüphanesinin dökümanlarından aldığı metinlerin nakli ile tamamlamaktadır. Sekizinci kitap, **Dioclétien**'in zulmünü işlemekte ve Tanrının orada nasıl bir sonuca bağladığını göstermektedir. Nihayet 311 yılındaki Galère'in tolerans fermanı ile bitirmektedir. Bu kitabın ilk baskısı 312 yılında yapılmıştır.

Fakat üç yıl sonra 315'te Eusèbe, gözden geçirilmiş bir baskı daha yapmıştır. Sekizinci kitaba, Maxence'in ve Maximin'in zulümleri ilave edilmiştir.[17] Dokuzuncu kitap, bu iki zalimin düşüşünü anlatmaktadır. Kitabın sonuna bir derleme konmuştur.[18] Gözden geçirilmiş üçüncü baskı, 317 yılında basılmıştır. Bu diğer ilavelerle beraber yazarın Tyr basilikasının vakfedilmesindeki yaptığı resmi konuşmaları ihtiva etmektedir.[19] İznik konsilinin yapıldığı 325 yılında nihayet kesinleşmiş baskı yapılmıştır. 324 yılında sürgün edilen Licinius'tan, söz edilme kaldırılmıştır. Aksine onun düşüşü ilave edilmiştir (10, 8, 9). İkinci baskının dökümanlarının derlenmesi ve üçüncü baskıdaki bulunan tamamlamalar artık yok olmuştur.[20]

Bu kitap derhal büyük bir başarı elde etmiş ve çoğaltılmıştır. Sahip olduğumuz yazmalar, ilk şekillerinin izlerini taşımakta ve farklı baskıların tarihi dehalarının eleştirisinin anlayışını ortaya koymaktadır.[21]

---

15 E. Schwartz, uber Kirchengeschichte Götting, Nachrichten, 1908, 111: Ges, Schriften, 1, 116.
16 Eusèbe, Hist. eccl, 1, 1, 1.
17 Eusèbe, Hist. eccl, 8, 13, 12,-15, 2.
18 İbid, 10, 5-7.
19 Hist. eccl, 8, (p. 796 ve 797 dans l'édition schwartz) ve Hist. eccl, 10, 1-4, que suivaient 5-7.
20 8. kitabın 796 ve 797. sayfaları ve 10, 5-7 pasajları kaybolmuştur.
21 Ed. Schwartz, dans sa grande edition, t. III, p. XLVII-LXI.

Kısacası bu önemli eserde toplanan tarihi bilgilere teolojik bir fikir hakim bulunmaktadır. O, olaylarla, Tanrının kiliseyi yönettiği, sonuç olarak da zafere ulaştırdığı ispata çalışılmaktadır. Yani, çağdaş şehirlerin giriştiği savaş, başarı ile taçlanmıştır. İskenderiyyeli Denys'in ve özellikle Origène'nin yazar tarafından çizilmiş portreleri, okuyucuya, Hıristiyanlığın zaferinin, cehaletin zaferinden uzak, manevi hayatın bütünün yüceltilmesini hazırladığını anlatınaktadır.

Eusèbe'in bütün kişiliği, Hıristiyan kültürü ile bütün dünyanın fethi fikri bütünleşmektedir. Bunun için Constantin'in politikası ona, bütün ümitlerinin gerçekleşmesi olarak görünmüştür. Sonuç olarak o, kayıtsız şartsız kendisini ve kalemini, Tanrısal bir misyonla görevli gördüğü imparatorun hizmetine sunmuştur. Constantin'in monarşisi, dünyanın Tanrısal yönetiminin yeryüzü imajıdır, bütün politeist hataların reddidir, yeryüzünde Logos'un hakimiyetinin bir savunmasıdır. Bu, bütün barbarların ve şeytanların mukavemetine rağmen böyledir. Yine, Eusèbe, Constantin'in, saltanatının otuzuncu yılının kutlamalarına övgülerle katılmaktadır.[22] O, müteveffa imparatorun biyografisini dört kitap olarak yazmıştır. Bu kitaplar, evrensel Hıristiyan monarşisinin idealine, imanı şekillendirmektedir.

Büyük fikir karşısında geri kalan her şey, imparatora küçük ve önemsiz görünmektedir. Bunun için **Arienne Savaşı'ndan** geçerken kenarda kalmakta, onda hiçbir iç zaruret görmemektedir. Orada sadece güçsüz şeytanın igvalarını görüyordu. [23]

Eusèbe bu savaşa, Marcel'e karşı yazdığı iki yazı ile katılmıştı. Bundan ileride bahsedeceğiz. O, Origène'nin talebesi olarak, **Sabellien**'lere karşı iki uknum (hypostases) doktrinini savunmuştur. Bunun için o, bazan oğulun sırlarının anlaşılmazlığından bahsetınektedir.[24] O'nun Antakyalı **Estathe**'a karşı yazdığı[25] risale kaybolmuştur. La **Théophanie**, teolojik yaratılışın gücünün sonunu belirtme intibaı vermektedir. Bu Hıristiyan el kitabı, beş kitap halindedir ve kültürlü laiklere yönelik bir propaganda kitabıdır. Eusèbe

[22] Eusèbe, Discours prononcé a' cette occasion, 1, 2, 5, 7 ve 10, N.H. Baynes, dans Mélanges Bidez, 1933, 13-18.
[23] Eusèbe, Vita Const, 2, 61, 3; 2, 73; 3, 1, 1; 3, 4; 4, 41, 1.
[24] Eusèbe, Eccl, Theol, 1, 20; 2, 7 (p. 85 ve 104 dans l'édition kllostermann).
[25] Cf. Supra, p. 120.

bu kitaptan, büyük eserinde iki kısmı almıştır. Buradaki nihai hedef, Constantin'in, dünyayı yenilemesinin tanrısal bir tezahür olduğunu[26] ve böylece kiliseye karışıklıklar getirdiğini anlatmaktadır. 335'te yazılan küçük risale, Constantin'e ithaf edilmiştir. Orada bir defa daha Eusèbe temel görüşlerini açıklamış ve Kudüs'teki Saint-Sépulcre kilisesinin abidelerindeki, imparatora, Tanrı tarafından verilen misyonun sembolünü göstermiştir.

Eusèbe'in ihtiyarlığında yazdığı bütün eserler, hep aynı merkezdedir: Yani, Constantin'le alakalıdır. O, imparatordan üç yıl daha fazla yaşamıştır. Fakat uzun süre miras, oğullarının omuzlarında kalmıştır. Eusèbe ile beraber kiliseden ve Constantin asrının ruhundan haber veren bir haberci de kaybolmuştur. Bu dönemde O, en dikkat çekici teolojik bir şahsiyetti. Eusèbe, bu dönemde Origène'nin mirasının yöneticisi olmuştu ve bu görevi hakkıyla yerine getirmiştir. O'na nisbetle, İskenderiyeli büyük alimin önceki talebeleri, ikinci derecede şahsiyetlerdir. Karadeniz'deki **"Yeni Cesarée"** piskoposu, keramet sahibi **Gregoire** da böyledir. O'nun edebi eserleri, Origène'e hitaben yaptığı teşekkür nutukları[27] anlamsızdır ve resmiyeti de şüphelidir. Fakat enerjik bir piskopostur ve ruh bilgisine sahip bir rahiptir.[28] O'nun görevi, piskoposluğuna büyük yararlar sağlamıştır.

Piskopos Olympe de Lycie'li Méthode da çok sayıda yazı yazmıştır. Hatta bunlar bize kadar orijinal metin olarak veya Slavca terimler içinde gelmiştir. Fakat edebi ve teheolojik değerleri çok zayıftır.[29] Platon'dan beri **"Banquets"**ler dünyada bir edebiyat çerçevesi teşkil etmektedir. Méthode sahneye, iffetleri konusunda bir **"Banquet"**i canlandıran on bakireyi koymaktadır. Niçin bunu yapmıştır? Şayet Platon'un Banquet'inin dulları, aşktan bahsediyorlarsa, genç Hıristiyan kızları da iffetten bahsedebilirler. Fakat maalesef, Méthode, Platon'u taklit etmektedir ki aydın okuyucu daima bu modeli düşünsün. Yazar, allegorik fantezi ile orijinal olanı düzeltmektedir. Yani, genç kızlar, hostesleri olan felsefenin kızı olan **Aréte'in** (fazilet) bahçesine varabilmek için, önce Stuasyenlerin bahsettiği dik dağları aşmak zo-

---

26 Cf. Théophanie, p. 134 s. dans l'édition Gresmann.

27 Cf. t. II, p. 310.

28 Voir son Epistuta Canonica dans Lagarde, Relig. Jur. Eccl. And. Graece, p. 60-63.

29 N. Bonwetsch, Die Theologie des Methodius (Götting Abandl, N.F, vol. 7 no: 1) Bonwetsch a édité les oluvres de Méthode en 1917.

rundadırlar. Böylece, iffetli kuzu ağacının altına kurulmuş olan şölen masasında, yerlerini almaktadırlar.

Burada sözlü konuşma ve cevaplar yok. Hepsi aynı fikirdedirler ve kitab-ı mukaddes metinlerini zikrederek bekareti öven şarkılar söylemektedirler. Burada kullanılanlar geniş şekilde allegoriktir. Hepsi bir ilahi okumaktadırlar ki, onun şekli muhtevadan daha ilginçtir.

Diğer yanda platonisyen tarz bulunmaktadır. Özellikle bedenin dirilmesi üzerindeki diyalogda O, Origène'nin spiritüalizmini hedef almakta ve kitab-ı mukaddes ve felsefi delilleri, kitlelerin gerçeği olan réalist kavram lehine değerlendirmektedir. Méthode, falcı **Endore**'u, Origène'nin yorumuna karşı savunmakta ve böylece **Eustathe**'a[30] yol açmaktadır. Fakat o, üstadı ile savaşsa bile, Origène'nin spiritüel mirası yaşamaya devam etmektedir. O, sadece gelenek hukukunu değerlendirmek istiyordu ve İskenderiye ilahiyatı ile halk inancını uzlaştırmak niyetindeydi. Ancak bu, bir yeri kırıp dökmeden olmuyordu. Fakat devrin piskoposlarının çoğu, en azından, bilimsel bir tarzda muhakemeye kabiliyetli olanlar, aynı ihtiyacı denemişlerdi ve böylece Méthode bize, zamanın eğilimlerinin bir temsilcisi olarak görülüyordu. Eusèbe'e gelince, yakından bakıldığında o da buna ait görülüyordu. Hıristiyan birliği ve Platonisyen ilham ruhaniyeti, birbirinin kalbi idi. Méthode, çoğu zaman çağdaşlarından üstündü, çünkü o, Platon'u bizzat etüd için tanıyordu. O'nun edebi faaliyeti, 311 yılında şehit edilince, Eusèbe'in faaliyetiyle gölgelenmiş ve o, Constantin çağının Grek edebiyatının yegane temsilcisi olmuştur. Porphyre'de 304'te ölmüştü. O'nun halefi Janblique[31] sonraki nesillerin insanları için manevi bir yönetici ve rehber olamamıştı. Constantin döneminden sonra, Hıristiyan olmayan Grek edebiyatı, yeniden önemli bir yükselişe geçmişti. Fakat Hıristiyan edebiyatı ile rekabet yapmak için, artık bitme noktasındaydı.

Latince alanına gelince, Hıristiyanların hakimiyeti pek kesin değildir. Roma İmparatorlarının biyografisi dizisi, Hadrien'den, Numévien'e (117-284) kadar, Dioclétien'in ve Constantin'in saltanatı altındaydı. Bunun meşhur modelini, Suétone'nun sağladığı model teşkil etmektedir. Gerçekte az

---

[30] Cf. Supra, p. 120.

[31] Cf. infra, p. 251.

veya çok yürekli yazarlar, maske taşımaktalar ve onların acınacak üretimleri, Julien[32] döneminin pasifliğine gömülmektedirler. Önemli bir seviyede bulunan **"övücülerin"**, imparatoru öven resmi konuşmaları, bize kadar gelmiştir ve bize belli oranda değeri olan bilgiler vermektedirler. Fakat bu yazarların zayıflığı, Eusèbe'in imparatoru öven büyük eserleriyle mukayese edildiğinde ortaya çıkmaktadır.

Afrikalı Arnobe ise, dönemin karakteristik bir şahsiyetidir. O, Belağat profesörüdür ve çok şöhrete sahiptir. Bir rüya sonucu Hıristiyan olmadan önce, gayretli bir putperesttir. Fakat piskopos, bu hasmın Hıristiyan olduğunu birden söyleyerek değişmesinden kuşkuludur.[33] Ancak Arnobe, çok acele ile iyi niyetlerini göstermek için, putperestlere karşı yedi kitap yazmıştır. O, bu kitaplarda, Hıristiyanlığın çok karışık fikirlerini ortaya koymaktadır. Tabii ki Arnobe, bütün kutsal kitabı tanımamaktadır. O, ancak İsa'nın bahsedilen mucizelerinden duyduklarını nakletmektedir. O'nun için İsa'nın Tanrılığının ispatı, İsa'nın vasıtasız olarak onları göstermesinde yatmaktadır. Çünkü putperest tanrılar, mucizevi şifaları sadece doktorlar sayesinde yapmaktadırlar. Yani beşeri doktorlarla icra etmektedirler.[34] Üstelik İsa, mucizevi gücünü, talebelerine aktarmıştır. Arnobe, geçmiş hayatını lekeleyen yanlış putperest düşüncelerden utanmaktadır. Çünkü o vakit, resimlerdeki ve heykellerdeki tanrılara, kutsal ağaçlara ve taşlara tapıyordu. Şimdi minnetle, onu, gerçek yola sevk eden İsa'ya saygı göstermektedir. O, mitolojinin skandal okuyucusuna minnet duymamaktadır. O'nun sayesinde modern tarihçiler, platonisyen bilgin Cornelius Labeo'nun, Roma ve Etrüsk dinleri konusundaki bilgisinden daha yeterli bilgiye sahip olmaktadırlar.

Bütün bu polemiklerin arasında Arnobe'un minneti hissedilmektedir. O, Allegorik felsefe ile birleşmiş olan Naturist garip dinin baskısından kurtulmanın bilincindedir. Böylece o, daha sağlıklı bir hava teneffüs etmektedir. Garip yollarla insanlığın aradığı ölümsüzlüğü (ruhun kurtuluşunu), İsa'nın güçlü ümidinde olduğunu o bulmuştur. Arnobe'un eseri, Hıristiyanlığı kucaklayan bir insanın ruh pozisyonunu, bize gösteren değerli bir tanıktır. Yine onda, antik dindarlığın ruhunun dini özlemi kendini göstermekte ve on-

---

[32] N.H. Baynes, The historia Auguste, 1926.

[33] Jéröme, Chronique, Olymn, 276, 3 (p. 231 dans l'édit Helm.).

[34] Arnobe, Adv, gentes, 1, 48-50; 1, 39.

da tam olmayan bir tatmin bulmaktadır. Böylece O'nun niçin Hıristiyan olduğunu sarahatle öğrenmekteyiz.[35] Mucizelerden çıkarılan delil, İsa'nın gerçekten Tanrı olduğunu, O'nun dünyaya yüce Tanrı tarafından gönderildiğini ispatlamaktadır. O, ihsan şekli altında, insanın dışında bir şekil almış, öğretilerine itaat eden herkese ölümsüzlüğü vaat etmiştir.[36] İşte bütün Arnobe ilahiyatı burada bulunmaktadır.

Aynı zamanda ona karşı Lactance da yazıyordu. Daha genç olan Lactance, onun belağat derslerini takip ediyordu. Fakat onu çok geride bırakmıştı. Fakat bütün hayatı boyunca açlık okulunun üstadı olarak kaldı.[37] Ancak, Çiceron'u seviyordu ve imparatorluk döneminin edebiyatından Latinceyi daha iyi yazıyordu. Dioclétien onu Nicomedie'ye davet etmişti. Fakat orada da kazancı zayıf olacaktı. Çünkü bu Grek şehrinde, Latince öğrenecek kimse olmayacaktı. Decius'un işkencesi onu, Batı'ya götürmüştü. Nihayet orada mutluluğu bulmuş ve Constantin'e, kitabını hediye etmişti. Constantin, ona, oğlu Crispus'a Latince öğretme görevini vermişti. Muhtemelen onu bu görev, maddi olarak rahata kavuşturmuştur.

Lactance da oldukça genç Hıristiyan olmuştu. O'nun hidayeti edebi faaliyetinden kaynaklanmıştır. O da, Arnobe gibi dönemin tipik manevi tiplerinden birisiydi. Fakat onu, sahip olduğu kültür, belağat stili ve zengin fikirler, birçoklarından üstün hale getirmiş nihayet o da Hıristiyan olmuştu. Çünkü Hıristiyanlık, ona iyi bir hâkimiyet temin etmişti ve faziletli bir hayatın mükâfatı olarak, ölümsüzlüğe layık olmuştu.[38]

İnsan, iki yol arasında seçim hürriyetine sahiptir. **Birinci yol**, dünyevi zevklerin ve arzuların arasından geçerek cehenneme götürmektedir. **İkinci yol**, sürekli savaşla ve sayısız vazgeçmelerle göğe götürmektedir.[39] Putperestlik, bir takım kurbanlardan ibarettir. Gerçek kültü teşkil eden kurban, faziletli uygulamalara muhalefet etmektedir. Hıristiyan faziletlerinin tarifi, filozoflar tarafından verilen tariflere üstün gelmektedir. Buradaki **birinci emir,** Allah'ı tanımaktır ve sadece o'na itaat etmektir ve sadece ona tapmak-

---

35 A.D. Nock. Conversion, Oxford, 1933, p. 257-259.
36 Arnobe, 1, 42, 53, 60, 62; 2, 32-34, 60, 65, 66, 78.
37 Jeröme, Vir, inl, 80; chron, olymp. 274, 2 (p. 230 dans l'édit, Helm.).
38 Lactance, inst, 7, 5, 20; 7, 6, 1; 7, 8, 1.
39 İbid, 6, 3, ve 4.

tır. **İkinci emir** ise, insanlarla ilgilidir ve merhamet gerektirmektedir. Yani, bu adalet türü ki, insan toplumunda devam etmektedir.[40] O, özellikle, misafirperverlikle, mahkumların serbest bırakılması ile, dulların ve yetimlerin korunması ile, hastalara özen göstermekle, yerli ve yabancı ölüleri kefenlemekle kendini göstermektedir.[41] Sadaka da faydalıdır ve günahları silmeye yaramaktadır, çünkü, bedende yaşayan hiçbir insan günahsız değildir. Adalette üç derece vardır: insan hiçbir kötülük işlemezse, bu **"yeterli"** derecedir. Hiçbir kötü bir şey söylemezse, bu **"mükemmel"** derecedir. Fakat kötü düşüncelerden sakınma noktasına gelirse, bu derece **"en yüksek"** derecedir ve insan Tanrıya benzer hale gelmektedir.[42]

Hiç kimse kendini, yüksek gereklilikle bıktırmamalıdır. Temelde, namuslu insan olmak ve dürüstlüğe ulaşmak kolaydır. Bunu istemek yeterlidir. Burada temel esas, politeizmden uzaklaşmaktır. İnsan, inançsızlığın büyüsünde ve şeytan imparatorluğunun egemenliği altında kaldıkça, hiçbir gerçek fazilete ulaşamaz.[43] Dünya karşısında faziletli insanın tavrı, negatiftir, yani ebedî hayatın beklenişi içinde bu geçici hayattan vazgeçiştir. Başka bir tabirle, ruhun yararına, bedeni hor görmektir. Yeryüzü sevinçlerinin bolluğu, kalb için, sadece bağları oluşturur. Hayat tecrübesi üzerine oturarak yazar, fakirliğin, mahrumiyetlerin, insanı hafiflettiğini ve onu fazileti uygulamaya müsait hale getirdiğini beyan etmektedir.[44]

İyilik ve kötülüğün karışık olduğu Âdem gibi. Şayet böyle olmasaydı hiçbir fazilet olmayacaktı. Çünkü fazilet, ancak mücadele ile ortaya çıkmaktadır.[45]

Vaktiyle, dünya yaratılmadan önce, Tanrı kendisine benzeyen oğlunu göndermişti. Sonra, Tanrısal karakteri muhafaza etmeyen bir başka Ruh, kötülüğe döndü ve şeytan oldu. Birincisi, Tanrının sağ eli, ikincisi de sol eli oldu. İyi ile kötünün bu ayrılması, meleklerin muhalefetiyle, şeytanların muhalefeti içinde yeniden görülmektedir. Tanrı, sonra dünyayı yaratmıştır. O, dünyayı, ilk doğan oğlu ile yani, Logos ile yoktan yaratmıştır. Logos, bu

---

40 İbid, 6, 5, 1,; 6, 10, 1 ve 2; 6, 12, 1.
41 İbid, 6, 12, 5, 15, 21, 24 ve 25.
42 İbid, 6, 13.
43 İbid, 5, 8, 1-6.
44 İbid, 4, 28, 1; 6, 12, 36; 7, 5, 25; 7, 27, 1; 7, 1, 17.
45 İbid, 7, 5, Appendice (p. 602 édit. Brandt); 2, 8, Appentice (p. 130).

dünyadaki kavgaya, öğretisiyle ve Tanrısal sırrın vaazı ile müdahaleye yönelmiştir.[46] Bu amaçla insan şekli altındaki bedende, ikinci defa bir bakireden doğmuştur. Böylece günahla lekelenmiş bir bedene bürünmüş, vaftizci Yahya tarafından[47] vaftiz edildiği zaman, Ürdün nehrinde yıkanarak temizlenmiştir. Bu şekilde, dış görünüş itibariyle insanlara benzeyerek, insanlar arasında, adaletin ve faziletin vaazı olarak görünmüştür. Bu ismi ona, Lactance vermiştir.[48] Ölümlü bir insan olarak, insanlara örnek olmak üzere, yenilmez günahı yenmiştir. O, hem Tanrı, hem de insan olarak insanlığa, fazilete ve ölümsüzlüğe götüren yolu göstermiştir.[49]

Lactance, Hıristiyanlığın özünü, Tanrı tarafından gönderilen vaiz tarafından tamamlanan ahlaki kurtuluşta olduğunu belirtmektedir. Bunun için o, yazdıklarını putperest okuyuculara anlatmak isteğiyle, bu fikirleri geniş şekilde işlemektedir. O, onlara, tezlerindeki gerçeği, eski yazarlardan **Cicéron**'un ve **Virgile**'ın, **Sıbylle**'in ve **Hermès Trigmègiste**'in bilgilerini naklederek ispat etmektedir. Böylece, Romalıların ve Greklerin bilgilerini, kutsal kitap peygamberlerinin delillerinin yanına koymakta ve bunlara geniş yer vermektedir.

O, Minucius Filix'in, Tertullien'in ve **Cyprien**'in, Hıristiyan davasını savunduklarını bilmekte ve onlara, eleştiriyi maskeleyen, mahirce formüle edilmiş bir övgüyü tahsis etmektedir; Şöyle ki, o, kültürlü bir putperestin, Cyprien'le alay edebildiğini ve ince bir ruhun, iyi kadın hikayeleriyle baştan çıkarıldığına esef etmektedir. Bu ona, bu savunmacıların, sadece Hıristiyanlar için yazdıklarının uğursuz sonuçları olarak görülmektedir. Onun için o da aynı şeyi yapmak istememektedir. Dioclétien'in zulmünün başlarında iki Hıristiyan karşıtı polemikçinin sahneye çıktığı görülmektedir. Bunlar, meçhul bir filozof ve vali Hiéroclès idiler. Lactance onlara bütün Hıristiyan hasımlarına ulaşacak bir cevap vermek istemektedir. O'nun cevabı, basit bir gösteriş değildi ve akılcı temellere oturan pozitif bir açıklama idi.[50]

---

[46] İbid, 2, 8, 3-8; 4, 8, 7 ve 8.
[47] İbid, 4, 11, 14; 12, 1; 15, 2.
[48] İbid, 4, 8, 8; 4, 11, 14; 4, 13, 1; 4, 16, 4; 4, 24, 12 ve 15.
[49] İbid, 4, 24, 10-25, 10.
[50] İbid, 5, 1, 22-28; 5, 2, 1-3, 26; 5, 4, 1-7.

Burada, bu konudaki açıklamalarımızı bitirmek istiyoruz. Bu durumda, yeni iman içinde Hıristiyanlığın bulduğu, iyi bilinen bir imaja sahip oluyoruz. Hıristiyanlık bu yeni iman içinde, kendisinin olan ideal gerçekliği, yani antik medeniyet idealini bulmaktadır.Fakat onun eserinin sonucu,bizim daha ileri gitmemize imkan vermekte ve ruhunun gizli bir köşesini keşfetmemize izin vermektedir. Alışılmış tarzda, ölümsüzlüğe inanç gerçeğini göstermiş ve Lucrèce'e karşı, Çicéron'dan ve Hermès Trismégiste'den aldığı delilleri değerlendirmiş ve şöyle devam etmiştir: Şimdi bu ölümsüzlüğün, insana nasıl ve ne zaman iştirak ettiğine işaret etmek uygun olacaktır.[51] Yuhanna Apokaliptiğinin zengin renkleriyle süslenmiş ve Sibyllinslerin, Daniel'in, Hıystaspe'ın [52] ve diğer apokaliptik yazılarla yine orada, Daniel'in bahsettiği altı bin yılında sabitleşen haftanın süresinin hesabı bulunmakta, sonra da bin yıllık sabbatik yıl gelmektedir. Bu esnada İsa, muhteşem bir cennet bahçesine dönüşen yeryüzünde saltanat sürmektedir. Nihayet, bütün kötülerin yok olmasıyla sonuçlanan son savaş gelmekte ve yeni bir gök ve yer yaratılmaktadır. Bütün bu kehanetler, putperest okuyuculara kesin bilgi olarak nakledimiş, fakat sadece Hıristiyanlara tahsis edilmiştir.

Tarihi müşahededen hareketle, çağdaş dönemde adaletsizliğin ve kötülüğün, doruk noktaya çıktığını[53] ve nihayet, iki yüz yıl sonra[54] bir zaman geleceğini orada insanlığın ahlaki sapıklığının, sona ereceğini hesaplamaktadır. O zaman, korkunç bir perspektifle, Roma imparatorluğu yeryüzünden kaybolacak, Asyalı bir zalim, Doğu'nun hâkimiyetini, köle Batının üzerine uzatacak ve iktidarını bütün barbarlıkla icra edecektir. Yaşlı Roma imparatorluğunu, monarşi döneminden itibaren anlamak için Sénèque tarihi görüşlerini uzatmak yeterli olacaktır.[55] Nihayet ölümün olmadığı bir günün gelmesine hayret mi edilecektir?

Dünyanın sonunun beklenişi, Lactance tarafından, makul ve açık bir şekilde açıklanmaktadır. Bu bize gösteriyor ki, o saf bir entelektüele benzememektedir. İşkenceler, onun ruhunu titretmekte ve onu, bu dünyaya ait olmayan parlak bir geleceğin ihtiraslı arzusunu ifade eden imajlara duygu-

---

[51] İbid, 7, 14, 1.
[52] Bak. t. I, p. 84.
[53] İnst, 7, 15, 7.
[54] İbid, 7, 25, 2.
[55] İbid, 7, 15, 16 ve 17.

sal hale getirmektedir. Bununla beraber, o, mutlu bir dönemin başlangıcını görüyor ve Constantin'in, Batı Hıristiyanlığına barış getirdiğini söylüyor. Lactance, yüce Tanrı tarafından seçilen bir **"Hizmetçi"** olan Constantin'e, gözden geçirilmiş eseri olan **İnstitutions**'u vakfetmiştir.[56] Daha sonra, **De Mortibus Persecutorum**'u yazmıştır. Bu eser, yeni zamanların başladığı dönemin tarihidir. Burada, Sitilin canlılığı, konunun büyüklüğü ile artmaktadır. Çünkü Lactance, kendisini, dünyayı sarsan tanrısal bir yargının tanığı olmaya çağırıldığı duygusuna sahiptir. Bu işi o, tasarladığı gibi tamamlamıştır.

Ahir zamanın sonundaki bin yıllık saltanat üzerinde **institutions**'nun son kitaplarında, Lactance'a özgü olmaktan uzak düşünceler, Batı Hıristiyanlığına özgü karakteristik çizgiler taşımaktadır. Bu düşünceler, Origène dönemine ulaşmakta ve daha sonraki asırlara intikal etmektedir. Aksine, Doğu'da, bu düşünceler, montanisme karşı yapılan savaş sırasında; parlak bir ilimin etkisiyle mağlup edilmiştir. Sonuç olarak, Yuhanna Apokalipstiği, Doğulu ilahiyatçılar tarafından az değerlendirilmiş ve kilise yasası adına kaybolmuştur. Halbuki o, Batı'da her yerde bulunmaktaydı. Buradaki karakteristik olay, İncilin bütün Latince tefsirlerinin yazıları, piskopos **Victorin de Pettau**'nun Apocalips üzerindeki yorumu, Batı'daki bu düşüncelerle sonuçlanmaktadır. Bu eserin zayıflığı, bu yazarın diğer eserlerinin kaybolması konusunda bizi teselli etmektedir. Teolojik fikirlerin zenginliğinde değer bulunmamakta, ancak arkaik şekil altında Hıristiyanlık orada takdim edilmektedir.

Lactance ve diğer başka yazarlar[57] kitab-ı mukaddes kitaplarının, stilindeki belağatsizlik nedeniyle kültürlü muhitlere zor girişinden üzülmektedir. Bu durum, bu tersliği gidermek için şekil değişikliği denemesine teşebbüsü açıklamaktadır. Constantin asrının karakteristik işaretlerinden birisi de **Jevencus** isimli bir İspanyol Presbytre'dir. O, Luka ve Matta İncili'nin rivayetlerini mısra haline getirmiştir. Bunlar, Latince, Yunanca İncil metinlerini zevkle okuma imkânı vermektedir. Asırdan asıra sayısız okuyucu, Latince Hıristiyan şiirinin bu önemli ilk ürününden yararlanmıştır. Bunu, bu çağ ve sahip olduğumuz birçok yazma göstermektedir.

---

[56] İbid, p. 4 ve p. 668, note (édit, Brandt); cf. p. 95, 13; 177, 3; 274, 3; 485, 6.

[57] Lactance, inst, 5, 1, 15.

Büyük İskender'den başka Constantin de bir Homére bulamamıştır. Kader ona sarayda bir delinin şahsında bir şair vermişti. Devrin zevkine uygun olarak Constantin, bu şahsı oldukça ciddiye almıştı. Yine imparatorun bir mektubuna sahip olmaktayız. Bu mektup da, imparator, vakfettiği şiirlerinden[58] dolayı, **Optatianus Porphyrius'**a teşekkürü layık görmektedir.

Optatianus farklı bir adamdır ve yüksek bir mevkii vardır. Çünkü imparator, onu, samimiyetle, **aziz kardeş diye,** "329'da ve 333'de çağırmaktadır. O, Roma şehrinin valiliğini yapmıştır. Fakat 325 yılına doğru gözden düşmüş ve sürgün edilmiştir. O, ancak politik yeteneği sayesinde kurtulmuştur. O, onu, lütufkârlığı teşvik ederek kullanmış[59] ve hiçbir şair, ondan önce böyle bir şey yapmamıştır.

O, mektup sayısına sahip olan mısralar kompoze etmesini bilmiş, bazılarını diğerlerinin üzerine, kare veya dikdörtgen şeklinde koymuştur. Birinci ve son mektupların satırları, kırmızı mürekkeple yazılmışlardır ve bir mısra oluşturmuşlardır. Her satırın kelimeleri ters okunduğunda aynı sonucu vermiştir. Daha iyisi, şiirler, gümüş mürekkeple kırmızımsı bir fonun üzerine yazılmışlardır ve bazı harfler, yaldızlanmıştır. Okuyucu altınla yazılmış satırları okuduğunda, yeniden bir mısranın veya mısralardan bir parçanın huzurunda bulunacaktır. Altınla yazılmış satırlar, bir halıyı süsleyen desenlere benzeyen şekil oluşturmaktadır. Onlar yine, İsa'nın monogramını, bir gemiyi veya bir takdime formülünü, bir Grek şiirini kompoze eden yazarın yüksek sanatını meydana getirmektedir.

Daha yakınlarda, İskenderiyeli şairler, Pan Flütlerini ve Eros kanatlarını temsil eden mısralar yapma kaprisindeydiler. Onlar, imkansızı gerçekleştiren nazımcı ile geride bırakılmışlardır. Şiir, sanatı etkileyen bir meslek olmuş, ilham, hatalı hale gelmiştir. Bu mısraların, imparator Sezar Crispus'a, Bassus isimli meçhul koruyucuya minnet ifadesine sahip olmasına şaşmamak gerekir. Bunlar, IV. yüzyılın Muse'nun (sanat tanrıçası) onların takdimlerine layık olduklarını kabul etmişlerdir. Sonradan gelecek nesiller, uzun zaman Optatien'i beğeneceklerdir ve onu taklit etmeye cesaret edeceklerdir. Şayet bu dönem değerlendirilmek istenirse bu dikkate alınmalıdır.

---

[58] R. Optatiant Porfyrii carmina, édit, E. Kluge, 1926.

[59] Cf. Carm, 1, 15; 2, 31.

VII. BÖLÜM

ARKADA KALANLAR

Constantin, Diocltien'in politik sistemini kırmıştı. Çünkü o, bütün imparatorluğun yegâne monarque'ı olmayı arzu ediyordu. O, böylece arzu ettiği hedefe de ulaşmıştı. Çünkü şans onun demir iradesine ve dehasına devamlı yardım ediyordu. İşte bu onu, tarihin en büyük şahsiyetlerinden birisi yapmıştı. O, muhteşem kaderinin seyrinde, kendisinin tanrı tarafından yönlendirildiğini hissediyordu. Bu duygu ise, onun yargı ve başkalarını değerlendirme tarzını belirliyordu. Sonuç olarak o, istisnai durumunun, miras olarak gelmediği ve hâkim Dioclétien'in prensiplerine yeniden gelerek başarısını düzenlemeyi uygun görüyordu.

Fakat kazandığı tecrübeler, sisteminin sağlamlığını ve imparatorluk yönetimindeki birlik zaruretinin ancak bir hanedanının kan birliğiyle sağlandığını, ona öğretmişti. Bunun için hemen 1 Mart 317 yılında oğullarını Sezar olarak isimlendirmişti. O sırada Crispus, on yaşında idi ve Constance bir ay daha büyüktü. Çünkü ikisi, ikiz olarak doğmuştu. Meşru eşi Fausta, aynı yılın yaz sonunda, evliliğinin on yılının sonunda ona Canstance'ı doğurmuştu. O da 324 yılında Sezar olmuştu. Altı yıl sonra son oğlu Constant olmuştu. Bu da 333 yılında Sezar olmuştu. Aynı ünvanı, imparatorun yeğeni, Antakyalı sensörün oğlu Dalmatius da 335 yılında almıştı.[1] Ancak Crispus 326 yılında ölmüştü.[2]

Görüldüğü gibi Sezarlar hep çocuktu. Hepsi askere emir vermekten yoksunlardı. Sadece imparatorluğun bir kısmının yönetimine atanmışlardı. Öyle ki teb'a, kısa bir zaman sonra tabiatıyla, ordunun başına ve sivil yönetimin başına onların konulduklarını görmüşlerdi. Böylece ortaya konan dü-

---

[1] Cf. Supra, p. 127.

[2] Seeck, Untergang, 4, 1-7 ve notlar.

zenin, gelecekte mutlu sonuçları olacağı ümit ediliyordu. Tabii ki bu bekleyiş, düş kırıklığı ile sonuçlanmamıştı. O beklenmedik bir şiddetin sonuçlarını meydana getiren bir hanedanlık duygusu geliştirmişti. Constantin'in ölümünde, imparatorluk dört kısma bölünmüştü. İmparatorun üç oğluna, imparator, Balkanlarda yönetici yaptığı **Dalmatiusu** da ilave etmişti.[3] Bir başka yeğeni **Hannibalion**, Ermenilerin kralı olarak Kapadokya Cesarée'sinde oturuyordu.

Askeri çevreler, bu hanedanlık fikrinin yayılmasına düşmandılar. Bunun için bu çocuklar sadece meşru varisler olarak değil, imparatorun oğulları olarak tanınmışlardı. Onlar, 9 Eylül 337'de Auguste olarak ilân edilmişlerdi ve Roma Senatosunca törenle kabul edilmişlerdi. Tahtı iddia eden diğerleri, doğu âdetine göre zayıf duruma düşmüşlerdi. Yani, ölmüşlerdi. Diğer bazı büyük şahıslar da, onların talihlerine ortak olmuştu. Constantin'in kardeşleri ve yeğenleri, iki çocuk hariç hepsi telef olmuşlardı. Sadece 12 yaşındaki Gallus ve yedi yaşındaki Julien kalmıştı. Julien'in babası olan imparatorun kardeşi Jules-Constance öldürülmüştü. Constance bu cinayetleri normal olarak görüyordu ve onlara engel olmak istemiyordu. Aksine, o, onlardan kendisine anlık avantajlar çıkarıyordu ve sonra da çok acı çekiyordu.[4]

İmparatorluk üç kısma bölünmüştü: Batı'da **Constantin II,** saltanat sürüyordu. İtalya, Afrika ve Yunanistan, **Constant'a** düşmüştü. Ancak o, henüz on beş yaşındaydı. Doğu'nun ve Tuna bölgesinin kralı **Constance** idi.[5] Bu, Doğu tacını ve Perslerle savaşı miras almıştı. Çünkü Constantin, hayatının son anlarında, Perslerle savaş hazırlığı yapıyordu. Bu zor iş, onu müteakip on üç yıl, sürekli meşgul etmiş ve sürekli onunla uğraşmıştı. Batı'daki olayların pasifliğine şahit olmak zorunda kalmıştı.

Genç Constant, büyük üvey kardeşine boyun eğmeyerek onu öfkelendirmiş o da Pô vadisini istila ederek Aquilée'ye kadar ilerlemişti. Constant, düşman kardeşiyle karşılaşmak üzere Sırbistan'ı derhal terk etmişti. Savaş da çok hızlı bitmişti. Constantin, Alplerdeki güçlerini takviye sırasında pusuya düşürülerek 340 ilkbaharında öldürülmüştü. Böylece imparatorluk, Constant'ınkine eklenmişti. Büyük kardeşleri Constant'ı çocuk olarak görü-

---

[3] Anon. Vales, 95, dans chron, min, 1, p. 11. Vict, Epit, 41, 20; Consularia Epolitana (chron, min, 1, 235).
[4] Seeck, Untergang..., 4, 29, Julien, Epist. ad Athen, p. 271a (1, 349 dans l'édition Hertlein).
[5] Zonaras, 13, 5, p. 11 b, c.

yorlardı. Ancak Constant, istediği şeyi biliyordu ve Fırat sınırında güçleri tükenen Constance'dan daha güçlüydü. Constant, Sarmates'lara karşı giriştiği savaşlarda, askeri gücünü ispat etmişti ve müteakip yıllarda da, **Rhin**'de, Tuna'da ve Büyük-Britanya'da büyük başarılar elde etmişti.

Fakat askerler ve halk nezdinde sıkıntılar vardı. Çünkü onun sert otoritesinden muzdariplerdi. O'nun homoseksüel kaprisi, onu küçük duruma düşürmüştü ve etrafına kusurlu insanların toplanmasını sağlamıştı. Genç prens üzerine kurulan ümitler', çok çabuk şekilde gelişmişti ve on yılda, babasından aldığı zengin mirası dağıtmıştı. Hanedanlık otoritesi, ona miras kalmıştı.

Aynı dönemde, Doğu sınırında da savaş patlak vermişti. Üç defa Persler, aylarca **Nisibe**'i işgal etmişlerdi. Ancak Mezopotamya'nın kuzeyinde Singara'da ciddi bir bozguna uğramışlardı ve Roma'nın tesiri yeniden Ermenistan'a kadar yayılmıştı. Neticede Persler, kendi kuzey sınırlarını savunmaya çekilmişlerdi ve yıllarca da sakince kalmışlardı. Neticede Constance, ordusuna sahip olmuştu ve imparatorluğun iç sıkıntılarından endişe duyuyordu.

Constantin'in çocuklarından üç imparatordan yegâneleri **Constance**'dı. Çünkü birçok çağdaş kişi, Constance'dan mükemmel bir şahsiyet olarak bahsetmiştir.[6] O, babasından, Tanrısal bir himayenin altında olduğu şuurunu miras almıştı ve başarılarını bunlara atfediyordu. O, bazan kendisine koruyucu meleğinin geldiğini fark ediyordu. O, ne manevi kalitelere ne de şahsiyetini belirleyecek imparatorluk liyakatinin majestelerine gerekli olan görkeme sahip değildi. O, varlığına ve konuşmalarına bir gerginlik ve görkem getiriyordu ki, bu, mesafeleri belirtiyordu ve devrin kültürlü insanları ile gülünç bir duruma dönüşüyordu. Sonuç olarak imparator münferit yaşamış, etrafını dalkavuklar çevirmiş ve onun dostu olmuştu ve onlardan yararlanıyordu. Bunun için her taraftan saray hayatı konusunda şikâyetler yükseliyordu.

Bununla beraber Constance iyi niyetli idi ve Hıristiyan kilisesinin emirlerini ciddiye alıyordu ve ona katıldığını açıkça ilân ediyordu. O'nun hasımları bile[7], O'nun ahlak kurallarına riayet ettiğini, aile sadakatini, tasdik et-

---

6 Voir les témoignages dans seeck, Untergang, 4, 393. cf, ibid, 10, 29, 39. H. Schiller, Ram. Kaiserzeit, 2, 245-249. Ammien Marcellin, 21, 16, trace un portrait de Constance.

7 Athan, apol, 87, 4-7.

mektedirler ve O'nun sâde bir hayat sürdüğünü ve bedenini ciddi şekilde koruduğunu kabul etmektedirler. O'nun despotizmi, gaddarlığa ve şiddete kadar ulaşmasına rağmen, o, âdil ve tatlı bir prens görünümündeydi. O'nun edebî ve oratuar zevkleri vardı. Kendi eserleri zayıf da olsa, edebi şahsiyetlere ilgi gösteriyor, onları teşvik ediyordu. Fakat Constance, kendisine empoze edilen yüksek görevlerin üstünde olmadı, durmadan artan ölçüde, O'nun imparatorluk rolü, Doğu'da, daha sonra kaderin onun omuzlarına yüklediği dünya yönetiminde, daima işinin altında göründü.

Büyük **Constantin**, devletin dizginlerini elinde tuttuğu zaman, imparatorluk kilisesinin yasal durumu ve kilise şeflerinin güçlerini ortaya koyduğu gerilimler, ciddi sonuçlara yol açmamıştır. Athanase gibi uyumsuz piskoposlar, devlet tarafından sürgüne gönderilmişler ve güçleri kısıtlanmışlardı. İmparatorun ölümü derhal durumu değiştirmiş ve kilisenin itaat ettiği otorite kaybolmuştur. İmparatorluk üçe bölünmüştü. Her birinin hâkimi, sadece kendisine ait olan bölge ile ilgileniyordu. Ancak bu dar açının altında, imparatorluğun bütününü ilgilendiren problemler düşünülebiliyordu. Kilise için tehlike, kendine ait iç çekişmeleri, imparatorluğun farklı gruplarının politik menfaatleri ile karıştırmak ve kilise problemlerini çözmek için devletin gücünden yararlanmaktı. Hem imparatorlar hem de piskoposlar, bu meş'um duruma aynı şeklide boyun eğmişlerdi.

İmparatorun **Tréve**'de ölümü, **Athanase**'ın sürgününü sona erdirmiş ve imparatorluk prensi, onu kilisesine geri göndermiş ve hatta 17 Haziran 337 tarihli resmi bir de mektup yazmıştı.[8] Bu mektupta, babasının tasarladığı bir projeyi gerçekleştirdiğini beyan etmişti. Constantin'in politik şahsiyetinin değişkenliği, herkesce bilinmekteydi. Fakat üç oğlunun saltanatı altında, tatlı bir tedbirle meydana gelen sonuç, babalarının sağlığındakinden tamamen farklı olmuştu. Constantin'in sürgün ettiği piskopos, sadece **Athanase** değildi. Diğer piskoposlar da, piskoposluklarına dönmüşlerdi. Tréves'li Maximin, prensin danışmanı olmuştu.[9] Athanase da bu geniş aftan yararlanmıştı.

Şimdi Constance, kardeşinin iradesine uymak zorunda kalmış ve bu muhalif unsurların dönmesine rıza göstermişti. Belki de onlarla barışın ola-

---

8 Athan, Apol, 87, 4-7.

9 Athan, Hist. Ar, 8. cf. Philostorge, 2, 18; Epist, synod, Orient. Sardic, 27, 7, dans Hilaire, 4, 66 (édit, Feder).

cağını ümit ediyordu. Ne olursa olsun, Athanase'a, dönüş sırasında **Viminacium**'da ve **Kapadokya Cesarée**'sinde iki görüşme fırsatı vermişti.[10]

Athanase'ın, Tréves'den İskenderiyye'ye, Anadolu'dan geçerek gitmesine hayret edilebilir. Fakat yine biliniyor ki Athanase, İskenderiyye'de 23 Kasım'da görünmüştü. Buna göre onun seyahati beş ay sürmüştü. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: O, farklı yerlerde kişisel ilişkileri düğümlemek için fırsat bulmuştur. Böyle bir hipotez; daha sonra ona karşı hasımlarının formüle ettiği ithamları da doğrulamaktadır. Kapadokya'dan Ankara'ya geçerek oraya daha önce sürgün ettiği piskopos **Marceli** koymuştur. Böylece Athanese'a, Doğu'da uygun bir grup oluşmuştu. Bu büyük bir sakinlik içinde ve olağanüstü bir yetenekle olmuştu. Aslında Constantin de bunu engellememişti. Kısa bir zaman sonra, imparatorluğun tatlı sonuçları görünmüştü.

Sürgünlerin dönüşü bir yerde halkta ciddi bir çalkantı meydana getirmişti.[11] Ancak muhalif grup buna tepki göstermişti. Hareketin başında Eusèbe vardı. Constantinople'lu Paul, bir sinodla tahttan indirilmiş ve ona karşı ciddi ithamlar isnad edilmişti. O, Mezopotamya'da Ninova'nın batısındaki Singara'ya sürgün edilmişti.[12] O, Eusèbe'in halefiydi ki nihayet yüksek bir mevkiye ulaşmıştı ve Nicomedie'deki makamını terk etmişti.[13] Ankaralı **Marcel**, Edirneli **Lucius**, Gaza'lı **Asclépas,** yeniden bir imparatorluk fermanı ile sürgün edilmişlerdi. Bu konuda kilisenin herhangi bir hükmü yoktu. Athanase grubu, Doğu'da, şeflerinden mahrum edilmişti.

Bizzat Athanase'a karşı yöneltilen saldırı, çok itina ile hazırlanmıştı. O çok hızlı şekilde, İskenderiye kilisesinin yönetimini eline geçirmişti. Ne yapacağını bilerek bir sinodda haklarını tespit etmişti. Çünkü O, Tyre'de alınmış olan kararın geçerliliğini tanımıyordu o, o karara, imparatoru çağırarak cevap vermişti. **Eusèbe** ise, o karardan bir kısmını çıkarmıştı. Athanase'ın kilise mahkûmiyetinin devam ettiğini düşünerek Mısır'ın başkentinde boş olan tahtı nihayet işgal etmek gerektiği sonucunu çıkarmıştı. Eusèbeien'ler ise piskopos olarak **Pistos** isminde bir adamı piskopos seçmişlerdi ki bu adam vaktiyle Ariustarafını tutmuştu[14] ve İskenderiye piskoposu tara-

---

[10] Athan, Apol, ad Const, 5, Epist. Synod. Orient. Sardic, 8, dans Hilaire, 4, 54 (édit. Feder).
[11] Epist. Synod. Orient. Sardic, 9, dans Hilaire, 4, 55 (édit. Feder).
[12] Athan, Hist. Arian, 7; cf. Schwartz, Götting, Nachrichten, 1911, 476.
[13] Socrate, 2, 7.
[14] Lettre du Synode d'Egypte, dans Athan, Apol, 19, 2; Julii Epist, İbid, 24, 1-3, Athan, Enycl, 6.

fından aforoz edilmişti. Daha sonra, nerede olduğu pek bilinmemektedir. **Secundus** de Ptolémais tarafından piskopos olarak takdis edilmiştir.[15] Bütün muhalifler bu şahsın etrafında toplanmışlardı. Böylece, İskenderiyye'de bir kilise i'tizali ortaya çıkmış oldu.

Eusèbe'in liderliğini yaptığı piskoposlar, o andan itibaren Antakya'da belli bir zaman diliminde toplanmaya başlamışlardı. Orada, Eusèbe'in otoritesi, metropolit'in otoritesiyle bir çatışma içinde değildi. Diğer yandan, imparator, İstanbul'dan, Perslerin devamlı tehdit ettiği sınıra daha çabuk gidebiliyordu. Bunun için, İstanbul'da daha sık ikamet ediyordu ve onun varlığı, yüksekleri hedefleyen kilise politikasının gerekli şartlarını ortaya koyuyordu. 337-338 kışında, Antakya'da, Athanase'ı suçlayan bir itham antlaşması kompoze edilmişti. Athanase'ın Doğu'ya olduğu kadar Batı'ya da gelmesinin imkânsız olduğunu, bu adamın varlığının tehlikeli olduğunu bildiren bu antlaşma, üç imparatora da gönderilmişti. Bu antlaşma, Athanase'ın dönüşünün İskenderiyye'de bir takım düzensizliklere ve kilise kurallarını ihlal ettiğine işaret ediyordu. Azledilen Athanase'ın suçlu şekilde yeniden otoritesini eline alması imparator tarafından tahsis edilen buğdayların dağıtılmasında itham edilen düzensizliğin sona ermesini sağlayacaktı.[16]

Antakya'da toplanan piskoposlar, Athanase'ın, Batı'daki sürgünü sırasında, büyük bir saygı elde ettiğini ve Roma ile İskenderiye arasında eski bir dindarlık bağının varlığını bilmiyorlardı. Bunun için, Roma piskoposu Romalı Jules'e bir mektup yazarak, İskenderiyye'nin meşru piskoposunun **Pistos** olduğunu ve çok önemli kilise ile ilgili sebeplerle Athanase'ın azledildiği bilgisini vermişlerdi.[17] Bu mektup, Roma'ya **Macaire** isimli bir **Presbytre** ve **Hésychios** ve **Martyrios** isimli iki piskopos yardımcısı tarafından götürülmüştü. Yine onlar, destek olarak Tyr konsil kararlarını ve Mısırlı muhalif piskoposların bir manifestosunu da takdim etmişlerdi.

Fakat Athanase durumu öğrenmiş ve İskenderiyye'de bir konsil toplamıştı. Konsile altmış piskopos katılmıştı ve Athanase lehine karar vermişlerdi. Bu konsildeki konuşma, Athanase'ın bir belagatıydı ve kendisine yö-

---

[15] Doc. 4a, dans Athanase, 3, p. 6, 12, dans l'édit, opitz; doc. 6, ibid, p. 13, 23.

[16] L'acte d'accusation peut ètre reonstitué d.apres Athanase, Apol, 3-19 ve Sozomène, 3, 2, 8. cf. Schwartz, Götting, Nachr, 1911, 480 s.

[17] C'est ce que ressort de la lettre de juks, citeé par Athanase Apol, 22-27.

neltilen ithamlara karşı bir protesto idi. Ayrıca bu konsil tutanağına çok sayıda parçalar da eklenmişti.[18] Bu konsil kararları bu mektupla, İskenderiyeli bir Presbytre delegesiyle Roma'ya gönderilmişti. Roma'da, Eusèbienlerin elçileriyle bu delege karşılaşmıştı.

Böylece dramatik bir sahne oluşmuştu. Bu sahnede **Eusèbe**'in insanları çok kötü rol oynamışlardı ve Athanase taraftarlarının zaferine katkı sağlamışlardı. Böylece, Roma'yı sisli bir gecede, daha kötü durumlara düşmemek için, terk etmişlerdi. Fakat şehir duvarının dibinde, yeni bir sinod kararına itaat etmeyi önermişlerdi. Böyle bir durum Jules'e[19] niyetinin devamı için fırsat verecekti. Roma piskoposu ise her iki gruba da problemin çözümü için yeni bir sinod toplamayı ve uygun bir yer bulmayı emretmişti.[20]

Fakat bu arada, Doğulular, Constance'ı tamamen bir kenara koymuşlardı. Böylece, hedeflerine ulaşmak için acele etmişlerdi. Onlar, Antakya ile İskenderiyye'ye yeni bir piskopos tayini için anlaşmışlardı. Çünkü sahneden kaybolan **Pistos**'un orada devamı açıkça imkânsızdı.[21] Eusèbe'in ihtiyatlı tedbirinden sonra[22], **Grégoire** isimli, İskenderiyye'yi bilen bir Kapadokyalı'yı seçmişlerdi.[23] **Philagrios**, Mısır valisi olarak atanmıştı.[24] O, daha önce bu görev hakkında bilgi sahibi olmuştu ve Grégoire, cemaatin himayesi altında İskenderiyye'ye gelebilmişti. Birkaç hafta önce, Athanase taraftarları, kiliseyi teslim etmeyi reddetmişlerdi ve güç kullanarak dağıtılmışlardı. Burada ölümler olmuştu ve Denys'in kilisesi, alevlere kurban olmuştu.[25]

Athanase belli bir müddet saklanmayı başarmıştı ve tutuklanmaktan kurtulmuştu. Fakat 18 Mart'ta, saklandığı Théonas kilisesi fark edilmişti ve ertesi gün de kaçmıştı. Dört gün sonra 22 Mart 339'da Grégoire, törenle İskenderiyye'ye gelmişti ve şiddet olayları paskalya bayramına kadar (15 Nisan'a kadar) devam etmişti. Athanase komşuya sığınmıştı ve olup bitenler

---

18 Cette lettre est reproduite par Athanase, Apol, 3-19, sur les pièces, cf. schwartz, Götting, Nachr, 1911, 482.

19 Julii epist, dans Athan, Apol, 22, 3; 24, 1-3.

20 Athan, Hist. Av, 9; Encycl, 7; Julii epist, dans Athan, apol, 30, 1.

21 Athan, Encycl, 6.

22 Socrate, 2, 9.

23 Grégoire de Nazianze, or, 21, 15 (1, p. 394 d dans l'édit, des Benedictins).

24 Schwartz, Götting, Nachr, 1904, 347.

25 Julii epist, dans Athanase, Apol, 29, 3; 30, 1; cf. Socrate, 2, 8. (la date assignéé par Socrate du synode d' Antioche est fausse) Athan, Encycl, 2; Hist. Ar, 10; Vorbericht zu den syr, Festbriefen, 11, p. 30 dans la traduction de Larsow.

doğru şekilde ona nakledilmişti. O, güçlü bir yazı ile onları özetlemişti ve böyle bir canavarlığa karşı layık olmadığı bir protesto olarak onu dünyaya göndermişti.

Bu genelge (Encyclique), kilise politikası ile ilgili yazıların birincisiydi. Bu yazılar, olaylara refakat etmekte ve bugüne kadar olayların gerçeğini keşfetmeye çalışan tarihçilerin gözlerini kör eden bir ışığa sahip olmaktadır. Böyle bir sonucu meydana getirmeye kabiliyetli üstün bir şahsiyetin kişiliğini doğrulayan bir belge mevcuttur. Bu ilk broşür, sonraki bütün yazılarda bulunan şu konuyu geliştirmektedir: **Athanase, gerçek imanın savunucusudur. O'nun hasımları, Arius'un zehri ile zehirlenmişlerdir. Onlar, kör sapıklar olarak gerçek Hıristiyanlıkla savaşmışlardır. İskenderiye patriklik davası, Allah'ın davasıdır. Ariyenler için o dava zaruri bir kan davasıdır. Athanase, Ariyenleri düşmanları olarak, hareketleri ne olursa olsun onları haksız olarak ifşa etmektedir.**

Yukarıda **Eusèbien**'lerin, Arius ilahiyatından ne kadar uzak olduklarını görmüştük. Onlar, İznik'te benimsenen **Homoousios** (aynı cevherden) terimini reddetmek için hangi teolojik sebeplere dayandıklarını da görmüştük. Bu çekişme döneminde Athanase'a karşı değerlendirdikleri sızlanmalar, teolojik olmaktan çok kilise politikası üzerinde sert şekilde devam ediyordu. Önceden her adımda o, Eusèbe ve Athanase'ın giriştiği kavgada çok açık görülmektedir. Kesin olarak burada söz konusu olan, bir hiyerarşi problemidir. Yani, Doğu kilisesinin papasının İskenderiye piskoposu mu veya İstanbul piskoposu mu olacağı konusuydu.

Eusèbe geçici olarak, imparator Constance'dan politikasının bir unsuru olmayı başarmıştı. Bu rolde büyük Constantin, temsil edilemiyordu. O, uyumsuz piskoposları makamlarından uzaklaştırdığında, bunu, barış için yapıyordu. Barış, bütün hiyerarşik iddialara karşıydı. Oğlu Constance, farkına varmadan Eusèbe'in arzularının icraatçısı olmuş ve kısa zaman sonra da, sonuçlarına maruz kalınmıştır.

Athanase yardım görmeyi ümit ettiği Roma'ya gitmeye karar vermişti. Fakat o, acele etmedi ve kilise politikasında ona elverişli bir çalkantı yaratmaya fırsat veren sayısız dolambaçlar yarattı.[26] Yılsonuna doğru, amaçları-

---

[26] Epist, synod, Orient, sardic, 10, dans Hilaire, 4, 55 s. (édit. Feder), Athan. Hist. Ar, II; Apol. Const, 4.

na ulaşmışa benzemektedir. Bir başka sürgün olan Ankaralı **Marcel** ile karşılaşmıştı. O, O'nun talihsiz arkadaşıydı. Marcel, İznik'te, imanın savunucuları olarak övülen çok az insandan birisiydi.[27] Bunun için diğer doğu ilahiyatçıları tarafından şüpheli görülmüştü. 335 yılında yapılan bir polemik eserde, o, Eusèbien'ci ilahiyatçılara savaş açmış ve **Origènesit** doktrine hücum etmişti. O zaman, Cesarée'li Eusèbe, kalemiyle savunmak için oyun alanına girmişti. Hakarete maruz kalan piskoposlar, İstanbul'da bir konsil toplanmasını, Marcel'in doktrininin sapık olduğunun ilan edilerek, azledilmesini beyan etmişlerdi.[28] Ancak, genç Konstantin tarafından verilen af, kısa bir zaman sonra onu ülkesine geri getirmişti.

O hasımlarına, iki veya üç tanrının varlığını öğrettikleri için sitem ediyordu. Yani, Baba'nın yanına konmuş iki bağımsız varlık olan **Logos** ve **Kutsal-Ruh'un**, Tanrılığını öğretenlere sitem ediyordu. Aksine o, devamlı Tanrının tekliğini söylüyordu. Kurtuluş tarihinde onun bir teslise dönüştüğünü ileri sürüyordu. Yani, belli bir zamanda, ilk birliğe nihayet girmek için böyle olduğunu St. Paul tasdik ediyordu. (I. Korintoslular 15/25). O, şöyle diyordu: İsa'nın krallığının bir sonu olacaktı.[29] Böylece temel bir teslis değildi. Bunun için de üç uknumdan, üç cevherden veya şahıstan bahsedilemezdi. Çünkü Logos'un ve Tanrının mutlak anlamda bir olduklarının bilinmesi gerekmektedir. Oğul ve Ruh, tek olan Tanrının ve çoğu zaman Baba diye çağrılan yegâne var olan Baba'nın hareket ettiği şekillerdir.[30] Marcel, düşüncesini aşağıdaki mukayese ile açıklıyordu. Bu düşünce bazan Somosate'lı Paul'e ve Sabellins'a atfedilmektedir: **Tanrı ile Logos arasında, insanla, onun logosu arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki vardır**. Yani akıl veya söz gibi. Logos, insanın bir yeteneğidir. Tanrı ile de aynı şey vardır.[31] Aksine, Meryem'den doğan insan varlığında Logos bedenleşmiştir. Apostolik ifadeye göre (kolesiler 1/15) **"Görünmez Tanrının İmajı"** olmuştu. Çünkü İsa'nın bedeninde Tanrı, insanlar için görünür olmuştu. Diğer yandan, insanlık, onun tanrılaşmasına imkân veren vasıtayı bulmuştu.[32]

---

27 Fragm, 126; Julii epist, dans Athanase, Apol, 23, 3; 32, 2.
28 Sozomène, 2, 33, Fragments de Marcel dans Eusèbe, Contra Marcelum, p. 185-215 dans l' édition E. Klostermann.
29 Fragın, 66, 67, 69, 76, 77, 80, 81; 112-114; 121.
30 Fragın, 81-84, 67, 71, 73.
31 Fragın, 61; cf. Epiph, Haer, 62, 1, 4; 65, 1, 5.
32 Fragm, 94, 111; cf. 96.

Marcel'in açıklamalarının detaylı bir özetinin özü, ortaya konulursa, onun eski geleneksel monarşizmi temsil ettiği görülecektir. Bu düşünceyi mükemmel bir mantıkla **Eusèbien**'ler, sapık olarak mahkûm etmişlerdir. Çünkü Logos'un özel kişiliğini inkâr ederek Marcel, **Sabellius** ve **Samosate**'lı Paul'un seviyesinde yer alıyordu. Bunun için O, İznik'te kabul edilen **Homoosios** (aynı cevher) terimini oldukça kolay kabul edebilmişti. Hâlbuki elimizdeki parçalarda o, kesinlikle bu kelimeyi kullanmamaktadır. Diğer yandan, O'nun mahkûmiyeti, İznik formülünün tersliklerini göstermek için elverişli de bir fırsattı.

Bu durumda Romalı **Jules,** net bir tavır almıştı Yasal olarak iki kaçağın mahkum edilmesinden uzak durarak, Doğululara yeni bir mektup yazmıştı. Onlardan bir defa daha problemlerinin bir sinodda tartışmalarını istemişti. Fakat bu defa, sinod yerinin Roma olmasına işaret ediliyordu ve davetçilerin belli bir sürede gelmelerini istiyordu. O'na göre, iki sürgüne haksızlık edilmişti. O da Athanase gibi, İznik sembolünde tolere edilmeyen bir muhalefet görüyordu. **Elpidius** ve **Philoxéne** isimli iki presbytre bu mektubu 340 yılının ilk aylarında Antakya'ya götürmüşlerdi.[33]

Fakat onları zor bir sınav bekliyordu. Onlar, 341 yılının Ocak ayına kadar cevap beklemek zorunda kalmışlardı. Eusèbe acele etmiyordu. Roma mektubunun havası, faydalı bir tartışmaya imkân vermiyordu. Şimdi Doğu'da, her şey, Eusèbien'lerin arzu ettikleri sonuca doğru gidiyordu. Bu sırada, imparator Constance, Perslere karşı savaş hazırlığında idi. Doğulular, haklı olarak, sınır bölgelerinin tehlikeli olduğunu söylüyorlardı ve onlara cemaatlerini terk etmeyi ve uzun seyahatlere çıkmamayı yasaklıyorlardı. O, batıda iki kardeş arasında patlak verecek savaşın sonucunu[34] ve sonra daha rahat bir şekilde Constant'ın zaferinin ve onun gücünün önemli şekilde artmasının, kilise politikası alanındaki sonuçlarını öğreninceye kadar, beklemenin uygun olacağını düşünüyordu.

Nihayet Eusèbe cevap vermeye karar vererek bir mektup yazmıştı. Mektubun şekli ve muhtevası, ortama uygun havayı bulduğunu gösteriyordu.[35] O, yakışıksız şekilde O'nun kaleme alınma tarzını eleştiriyordu ve cevap

---

[33] Sozomène, 3, 8, 3, Athan, Apol, 20; Hist. Ar, 11.

[34] Cf. Supra, p. 184.

[35] Bu mektubun parçaları, Schwarte tarafından toplanmıştır. Götting, Nachrichien, 1911, 494-496.

için tespit edilen çok kısa süreyi açıklıyordu. Roma cemaatinin Apostolik kökeni için saygısını gösteren Eusèbe, bununla beraber bu kiliseyi Doğu'dan gelen havarilerin kurduğunu hatırlatıyordu. Bir kilisenin seviyesinin, o kilisenin bulunduğu şehrin büyüklüğüne ve kilisenin sahip olduğu üye sayısına göre belirtilmemesi gerektiğinin üzerinde duruyordu. Bütün piskoposlar, eşitliğe layıktırlar. Jules, Athanase ve Marcel'i, görevlerinden azleden konsillerin kararlarını yetersiz görmüş ve onları kendi kilisesinin cemaatine kabul etmişti. Böylece O, kilise yasasının prensiplerini ihlal etmişti.

Athanase, çok açık bir tahrikçiydi, şimdi o gitmişti, İskenderiyye'ye de ve Mısır'a da barış gelmişti. Marcel'in görevden alınışı, kabul edilemeyen ve dine karşı olan kristolojisi ile, yeterince doğrulanmıştı. Eusèbe daha sonra, söz konusu davayı ele almıştır. Roma piskoposu **Novatien**'i aforoz ettiği zaman, onun mahkûmiyetinin sempatisine rağmen, Doğu bu kararı protesto etmeden kabul etmişti. Şimdi ise Roma'dan, doğu'nun kabul ettiği bir karara riayet etmesi istenmekteydi. Jules, cemaatla Doğu arasında veya iki kaçak hakkındaki hukuku tanıma ile Doğu-Batı arasındaki ayrılığı seçmek zorundaydı. İznik sembolü karşısındaki düşmanlık ithamı, tartışılmaya değmezdi.

Bir yandan imparator Constant'ın gücünün garip şekilde artması, diğer yandan Doğu'da Constance'ın gücü arasındaki önemli orantısızlık, Jules'e, ondan istediğini yapmayı kolaylaştırmıştı. Yani, Eusèbien'lerle barışa veya savaşa karar vermeyi kolaylaştırmıştı. O, elli İtalyan piskoposunu **Vito Presbytre** kilisesine toplantıya çağırmış ve toplantıda Jules'in önerisi kabul edilmişti.[36] Bu toplantıda, Athanase ve Marcel, suçsuz ilan edilmişler ve onlarla kilise cemaatı doğrulanmıştı. Jules, sinodun kabulü ile birlikte bu kararları Doğululara, Athanase'ın bize kadar ulaştırdığı meşhur mektubunda bildirmişti.[37]

Aşk dolu mektubuna verilen cevaptaki, konsil kararlarının uyumsuzluk prensibine karşı kendisine olan güveninden şikayet etmekte, belirgin olmayan İznik konsil yasasının beşinci maddesini değerlendirmektedir. O, Athanase'ı, devamlı kendisine gönderilen delilleri zikrederek savunmakta, Gré-

---

[36] Gerwin Roethe, Röm, Synoden im 3. und 4. Jahrhundert, p. 85 (=Forschungen zur kirchen-und Geistesgeschichte, 11, 1937, 2), Athan, Apol, 20; Hist. ar, 15.

[37] Athan, Apol, 21-35.

goire'in seçimini eleştirmekte ve İznik'te, gerçek iman için gayretle savaşan Marcel'i korumaktadır. O, heyecanlı bir şekilde Doğu'da azledien ve Roma'ya sığınan piskoposların artan sayısına ve onlara yapılan sayısız şiddet olaylarına telmihte bulunmaktadır. Muhataplarına dönmekte ve barışı bulandıranlara sitem etmektedir. Hasımları, bölünmeyi hedefledikleri sürece, o, adaletle ve yasalara uygun davranmaya gayret etmektedir. Şüphesiz herkes bunu istememektedir. Fakat bütün bu kötülükten sorumlu olan uzlaşmacılar vardır. Bunlar, cemaatın bölünmesini tehdit etmektedirler. Jules, enerjik şekilde bu tehdidi protesto etmiş ve İsa adına hasımlarının bir şey yapamayacaklarına yemin etmiştir. O, bir defa daha onları, şikâyet edilen formülleri yeniden incelemeye davet etmiş, havariler tarafından kurulan cemaatların piskoposlarına karşı yöneltilen bütün ithamları hatırlatarak, hepimizin kararına uyacaklarını ifade etmiştir.

Galatya'nın metropolü Ankara'nın, havariler tarafından kurulduğu kabul edilebilir. Fakat İskenderiye ile ilgili olarak apostolik kuruluş, Markos'un aracılığı ile olmuş olabilir. Bu durumda Jules, bu son makam lehine aşağıdaki ikinci delili kullanmaktadır.[38] Çok eskiden, İskenderiye kilisesinin işleri, Roma'nın yargılama alanındaydı. Yani, İskenderiye piskoposuna karşı bir şikâyet yöneltildiğinde, Roma'nın görüşünü almak gerekiyordu. Bu açık bir şeklide, iki kiliseyi birleştiren sıkı ilişkilere işaret etmekteydi.[39] Jules, havari Paul'un işaretlerini takip ettiğinde ve Doğululardan durumlarını gözden geçirmelerini istediğinde Pierre'in geleneğini temsil ettiğinin bilincindeydi. Mektubunda ifade ettiği iyi irade böyleydi ve bu noktada boyun eğmek istemiyordu. Çok zayıf başlayan mektup, daha enerjik hale geliyor ve yüksek bir tonla sona eriyordu. Mektubun sonunda bulunan prensiplerin beyanı, kilise yasasına bir çağrı altında, Roma iddialarının bir takviyesine işaret ediyordu.

Diğer yandan Eusèbien'ler, Roma'da, Novatien'in ve Paul de Samosete'in görevden alındığını ve bu kararların tartışmasız şekilde hasım tarafından tanındığını hatırlatmışlardı. Kilise yasası böyle idi, yani, geleneksel hukuk. Fakat Roma, problemi, prensipler noktasından ele alarak, bu kararların

---

[38] Epist, Julii, dans Athan, Apol, 35, 4.
[39] Cf.t. II, p. 61.

tanındığı cevabını veriyordu. Çünkü onlar, doğruydular. Teoride, Batılılar, Paul de Samosete'nin davasını yeniden inceleme hakkına sahiptiler. Çünkü hiçbir sinod diğerinden üstün değildi. Her sinod, Kutsal Ruh'un ilhamına göre, bağımsız karar vermekteydi. İşte eski kilisenin anlayışı böyle idi.[40]

Fakat o zaman yeni bir devir başlamaktaydı. Önemli kilise kararlarının tek şekil olması gerekirdi ve aynı problemin, zıt cevaplar alması kabul edilemezdi. İmparatorluk kilisesi, geçmişin bağımsız kilisesinden daha gerekliydi. O, önemli noktalar üzerindeki farklılıkları tolere ediyordu ve pürüzlü tartışmaları uygun hale getiriyordu. Constantin, yaratıcısı olduğu imparatorluk konsilinde kiliseye, devletin kararlarını icra ettiği bir merkezi organ karakteri vermişti. Doğu, daha önce, zorla empoze edilen bu birliğin sonuçlarına maruz kalmış ve en azından doğu sinodlarının bağımsızlığını devam ettirmeyi arzu ediyordu. Fakat eski kilise kavramı Eusèbien'lerde fazla bulunmuyordu. Devletin gücü, ondan vazgeçmek için cazip geliyordu. Öyle ki, Eski Kilise bayrağını dikmek, doğu sinodlarının bağımsızlığı için, Batı'ya karşı savaşılıyordu. Aynı zamanda Doğu'da, halk desteğiyle, Antakya kararları, tamamen bağımsız olan Mısır kilisesine empoze ediliyordu.

Romalı Jules, kilise hukukuna vermeyi planladığı yeni gelişmeleri eski geleneklere adapte etme avantajına sahipti. O, bu durumda, Roma sinodunun, doğuda telaffuz edilen kararları onaylamasının mümkün olmadığını açıklamıştı. Eski kilisenin anlayışına göre bu, onun hakkıydı. Fakat olaylardan ve imparatorluktaki kilise pozisyonundan deliller çıkararak şu sonuca varmıştı: Oldukça önemli problemlerde birliğe gitmek ve sonuç olarak, kilisenin bütün bölge piskoposlarından oluşan bir toplantı yaparak ve imparator tarafından değil, bizzat kiliseler tarafından davet edilen bir konsili serbest bir şekilde kabul etmek gerekiyordu. Şüphesiz, çok önemli bir konuda, etkili bütün piskoposlara yazmak ve böylece bir birlik sağlamak çok önemliydi. İskenderiyye kilisesi ile Roma, eski ilişkilerle, piskoposa karşı girişilmiş bütün davalarda bir müdahale hakkını değerlendiriyordu.

Mahir bir şekilde, bu ağır durum, çok güvenli bir kilise anlamı izhar ediyordu ve ayrıca tabiatıyla, içinde bulunulan şartlarda, Doğu'da, Roma piskoposunun otoritesini güçlendiriyordu. Açık olarak Doğulular, bunu engel-

---

40 Cf. t. II, p. 62.

lemeye çalışıyordu. Üstelik teolojik açıdan, Roma sinodu Marcel'i, haklı bulmuştu ve Jules, itham edilen sözleri zikretmekle yetindiği mektubunda bu kararı bildirmişti.[41]

Bu kararın sebepleri anlaşılabilirdi. Bunlar, Roma sinodunun kararından önce Roma'yı terk ettiği zaman Marcel'in, Jules'e gönderdiği mektupta bulunmaktaydı.[42] Mektupta, Marcel, Aryen doktrinine karşı savaşta verdiği sınavı hararetle anlatıyordu ve Aryenlere karşı tutumundan, ilahiyatçıların çıkardığı pozisyonda çerçevelenen eski Roma sembolünü ustalıkla zikretmekteydi. Fakat mahkum edildiği teslis doktrininin özelliklerini zikretmemekteydi. Jules bununla yetinmiş ve araştırmasını daha ileriye götürmemeye karar vermişti. Çünkü Athanase onu, Eusèbien'lerin tutumunun ve onların bütün işlerinin, İznik sembolünün onlara ilham ettiğinin aksiyle, Arianizme meyilli sırları ile belirginleştiği konusunda ikna etmişti.

Doğulular bu mektuba, 341 yazında, Constantin'in on yıl önce inşa ettirerek vakfettiği **"büyük kilise"**nin kutlama merasimi için Antakya'da toplandıkları zaman cevap vermişlerdi.[43] Bu merasimde doksan yedi piskopos hazır bulunmuştu ve bizzat imparator Constance da vardı.[44] Constance, babasına benzemiyordu. O, konsile müdahale etmemişti. Bu konsil konusunda elimizde çok az bilgi bulunmakta ve konsilde ne müzakere edildiği konusunda da bilgi bulunmamaktadır. Ne olursa olsun, toplanan piskoposlar, Arianizmin ithamlarını protesto ederek, kendi inançlarını, Athanase'ın sembolü ihtiva eden mektuplarının bir parçasını muhafaza ettiği bir yazı ile savunmuşlardır. Bu formül, dikkat çekici bir şey takdim etmemekte ve iyi bilinen doğulu tipine uygun düşmektedir. Bu yazıya,sadece Marcel doktrinini hedef alan bir ifade de dahil edilmiştir.

Fakat konsil, diğer doktrin problemlerini de tartışmıştı. Piskopos, Tyane'lı **Théophronios** (Kapadokyalı), bir iman ikrarı takdim etmişti.[45] Bu for-

---

41 Julii epist, dans Athan, Apol, 32, 1-3.

42 Bu mektup, Epiphane'da bulunmaktadır. Haer, 72, 2, 1-3, 5 = Marcel, Fragm, 129 (édit. Klostermann).

43 Theodoret, Hist. eccl, 3, 12, 1. Malalas, 13 (p. 326, 7 dans l'édit, Dindorf).

44 Athan, De Synod, 25. Socrate, 2, 8-10. Sozomène, 3, 5. Hilaire, De SYnodis, 28 ss. Formüller Athanase tarafından zikredilmişlerdir. De synod, 22-25 et reproduites par Lietzmann, symbole (Kleine Texte, no: 17 ve 18).

45 C'est la "troisième" formule.

mülde, oğlun, Allah'la birlikte, tek şahsiyet olduğunu (basit bir fonksiyon olmadığını) ve ebedi olarak kaldığını beyan etmişti. İşte Marcel ve Samosatlı Paul, bunu inkar ediyordu. Bu formül, onlara karşı ve Sabellius'a karşı bir aforozdu. Bu metne, konsilin kompoze ettiği iman ikrarı, çok gelişmiş bir formül içinde, alışılmış şekilde aşağıdaki teolojik tasdiklerle dâhil edilmiştir.[46] **"İsa, Tanrısal cevherin (ousia) değişmez imajıdır. Üç şahıs (hypostases), iradenin uyumu ile birdir. Fakat her birinin kendine ait şahsiyeti (hypostase), seviyesi ve zaferi vardır."** Burada açık olarak Tanrısal teslis fikri görünmektedir. Onların uknumları (şahısları), kendi aralarında bir bağımlılık içindedir. İşte bu anlayış, Marcel'in temsil ettiği ve Roma'nın onayladığı Monarchianizm'in antitezini teşkil etmekteydi.

Konsil açıkça söylemese de, Origène ekolünün çizgisinde yer alıyordu. **"Tanrısal imaj terimi"**, mesihi belirtiyordu ve belirgin şekilde, İznik konsilinde ifade edilen Homoousios kelimesinden daha çok Arius ilahiyatına yakındı. Bu, bu dönemin tartışmasını karakterize etmekteydi. Bu kelime hiçbir zaman görünmemişti. Bu, O'nun yukarıda dediğimiz teolojik faydasızlığını doğrulamaktaydı.[47] Ne Jules, ne de Athanase bu kelimeyi doğru inanç olarak kullanmamış ve kimse İznik sembolünü zikretmemişti. Onu sadece hasım taraf onaylamıştı. Bu sembolün muhtevası Arianizmin mahkûmiyetine ve itizalle ilgili aforoza tahsis edilerek tekrar edilmişti. Antakya formülü bizzat Logos'un, belli bir zamanda yaratıcı olarak isimlendirilmesine veya onu yaratıklar seviyesine indirenlere karşı, bir aforozla sona ermekteydi. Fakat bu arada, Arius ve onun taraftarları bu tezleri ortaya çıkarmışlardı.[48] Konsilin önerdiği iman formülü, şehit Lucien'e kadar çıkmıyordu. Bu, bütün içinde, meşhur üstada bir saygı idi ve sembolün teolojik doğruluğunun bir garantisi idi.

Bu durumda, Eusebien'ler, sakince İznik öncesi pozisyonlarında devam ediyorlardı. Onlar, aforozlarını tanıyan İznik konsiline saygılıydılar. Fakat Homoousios kelimesini benimseyerek yeni ve sağlam olmayan bir yola girmeyi reddetmişlerdi. Diğer yandan Athanase, bu büyük kelimeden çıkamamış ve devamlı, Arienler tarafını tutan Eusèbien'leri rezil etmeye devam

---

[46] C'est la "seconde" formule. Le texte en est donné par Athanase, De synod, 23 et par Hilaire, De syn, 29 (Lietzmann, symbole, p. 28 ss). Sozomène, 3, 5, 9.

[47] Cf. supra, p. 213.

[48] Document 6, dans Athanas, 3, 12. (édit, opitz).

etmişti. O, bu itham şefini Homoousios teriminin teolojik tartışmasının üzerine koymuyordu. Fakat kilise politikası alanındaki davranışlarından çıkarılan bir delilin üstüne, dayandırıyordu Ankaralı Marcel, Homoousios kelimesinden vazgeçiyordu ve ona ihtiyacı da yoktu. Jules'un önünde, Roma sembolünü, İznik sembolünden daha çok seviyordu. Fakat, Roma'da Marcel Ortodoksluğunun itirafı ve diğer yandan Antakya'da tesis edilen semboller, o vakte kadar, sadece kiliseye ait olan Doğuluların muhalefet alanı üzerinden ve Romalıların Athanase'la konuşmasından geçiyordu. Böylece bölünme daha derin hale gelmişti.

Antakya bölgesi grubu, bu esnada, şeflerinin kaldırılmasıyla büyük bir zarara maruz kalmıştı. Eusèbe, **Dédicace** sinodundan kısa bir zaman sonra vefat etmişti. Böylece Doğu kilisesi, mahir bir taktikle ve aynı zamanda Devletle-Kilise arasında, tabiatiyle aracı olan, aynı zamanda imparatorluk ailesiyle yakın ve iyi ilişkiler içinde olan yegâne büyük bir şahsiyetten mahrum kalmıştı.[49] İşte o zaman, azledilmiş Paul, saatinin gelmiş olduğuna inanmış ve Gaza'lı Asclépas'ın refakatinde, halk içinde büyük bir taraftarının olduğu İstanbul'a gelmişti. Fakat Eusèbien piskoposlar, İstanbul piskoposu olarak Macedonius'u seçmişlerdi. Bu muhalefetler kısa bir zaman sonra sokak kavgalarına ve iki taraf arasında kanlı çatışmalara sebep olmuştu. Süvari birliğine kumanda eden **Hermogène** düzeni tesis etme görevini almıştı. Fakat halka mukavemet edememişti. Evine saldırılmış ve yakılmıştı. O da caddelerde süründürülmüştü ve öfkeli kitle tarafından öldürülmüştü.

Duruma Constance şahsen müdahale etmişti. O, Antakya'dan koşmuştu ve onun aniden görünmesi, gürültüyü derhal sona erdirmişti. Derhal Paul'u kovmuştu. Fakat Macédonius'u da desteklememişti. Çünkü bu düzensizlikten kısmen onu da sorumlu tutuyordu. Yine de onu, şehrin bir kilisesinde serbestçe kültü kutlamasına ses çıkarmamıştı. Zaten, o, baskıda büyük bir ılımlılık kullanmıştı. Dik başlı halkın karşısında, almış olduğu en sert tedbir, yukarıdaki silahı kullanmak olmuş ve halka Constantin tarafından dağıtılan seksen bin teneke buğdayı kırk bin tenekeye indirmek olmuştu. Bu olay muhtemelen 342 yılının ilkbaharında vuku bulmuştu.[50]

---

49 Ammien Marcellin, 22, 9, 4. Athan, Hist. Avian, 5, 6.

50 Socrate, 2, 12, 13. Sozomène, 3, 7.Libanius, or. 59, 94-98. Léttre du concile oriental de sardique, 20, dans Holaire, 4, 61, 23 (édition Feder) Sur la date, cf. chron. Min, 1, 236.

Aynı zamanda, Néronias-İrenopolis'den piskopos **Narcisse** (Cilicie'de), Chalcidoine'lı **Maris**, Héraclée'li **Théodore**, Suriye'nin Aréthuse'undan (Hama yakınında) **Marc'dan** oluşan doğulu bir heyet, Trèves'de bulunan imparator Constant'a, Antakya konsilinin iman ikrarını getirmişlerdi. İman ikrarı, eski tip formülleri ortaya koyuyordu ve günün problemleri karşısında tavır almıyordu, sadece Marcel'e hitaben bir kınama ve Ariennes formüllerini reddediyordu.[51] Antakya'nın dördüncü sembolü denilen bu iman ikrarı, sonraki dönemde, önemli bir rol oynayacaktı.

Doğulu piskoposların Batı'da bulunan imparatorluk sarayına yaptıkları bu garip seyahatin sebebinin ne olduğu tam olarak bilinmiyor. Bir tarihçinin şehadetine göre[52], **Constant**, Doğu kiliseleri konusunda bizzat bilgi istemiş olabilir. Şüphesiz Trèves piskoposu cezalandırmadan, imparatorun misafirlerini kilise cemaatinden reddedebilmişti.[53] Kısa bir zaman sonra imparator tarafından, Athanase Milano'da iyi bir şekilde kabul edilmiş ve Kurtuba'nın yaşlı **Osius**'u ile İmparatoru karşılamak için Tréves'e gitmişti.[54]

Böylece Roma'nın istediği konsile engel olunamamıştı ve onu Eusèbe kesin şekilde reddediyordu. Eski şef ölmüştü ve iki imparator, Constant'dan sadır olan bir toplama pozisyonunda müttefikti. Bu konsil, bütün imparatorluk için bir otorite olacaktı. Bu toplantı, ortak bir sınırda fakat Batı topraklarında bulunan Sardique'de (Sofya) yapılmalıydı. Bu konsil, 342 yılının sonbaharında toplanmıştı.[55] Fakat diğer şartları Constant önceden belirlemişti. Doğuluların Roma'nın tehdit edici kararına boyun eğme niyetleri hiçbir zaman yoktu. Batının gönderdiği yüze yakın delegeden konsile iştirak eden yetmiş altı kişi olmuştu.

Belirlenen tarihte, iki tarafta Sardique (Sofya'ya) gelmişlerdi. Fakat müşterek konuşmak amacıyla toplanmamışlardı. Doğular, önceki konsil kararlarının tanınmasını istiyorlardı. Bu tanıma, Athanase ve Marcel başta olmak

---

[51] Athanase, De synod, 25 (Lietzmann, symbole, p. 30).
[52] Socrate, 2, 18.
[53] Lettre du concile oriental de Sardique, 27, 7, dans Hilaire, 4, 66, 30 (édit, Feder).
[54] Athanase, Apol, ad Const, 4.
[55] Bu tarih, Athanase tarafından doğrulanmıştır. Apol. Ad Const, 4 ve et voir le recueil de Theodosius Diaconus dans Schwartz, Götting. Nachrichten, 1911, 516. Athanase (Lettres Festales, préambule, p. 31 dans la traduction de Larsow) İndique comme date l'année 343 et Socrate (2, 20, 4) l'année 347.

üzere görevden alınan piskoposların otoritesinin reddini gerektirmekteydi. Onlar, bu şartla oturuma katılmayı istiyorlardı. Böylece konsilde, getirdikleri kararlara uymaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. Batılılar bu istekleri reddetmişlerdi. Müzakereler her iki tarafta başlamıştı. Nihayet, Doğulular, Sardique'i ve Philippoli'yi terk ederek bir protesto mektubu bırakmışlardı.[56]

Batılılar, Kurtuba piskoposu **Ossius**'un ve Sofya (Sardique) piskoposu **Protogène**'nin başkanlığında oturuma devam etmişlerdi. Konsil sonrası bir genelge neşretmişlerdi. Genelgede onlar, itham edilenlerin doğru yolda olduklarını ve masum olduklarını kabul ediyorlardı. Doğuluların kaçışlarını ise, kötü anlayışlarının delili olarak değerlendirmişler ve hasım tarafın şeflerini, Arien itizali ve şiddet olayları nedeniyle görevden aldıklarını ve aforoz ettiklerini bildiriyorlardı. Aforoz edilenlerin arasında şunlar vardı: İskenderiyeli Grégoire, Ankaralı Basile, Gaza'lı Quintianus, Heraclée'li Theodare, Neronias'lı Narcisse, Belgrade'lı (Singidunum) Ursace, Mursa'lı Valens, Efes'li Ménophante, Laodicée'li George. Bu arada ölmüş olan iki **Eusèbe**'in hatırası da sert bir şekilde hatırlatılmıştı.[57]

Arianizm ithamının[58] teolojik doğruluğu takip ediliyordu. Garip bir olay olarak ve dayanılacak delil olarak o, ne farklı hasımların yapılarından çıkarılan beyanatları ne de onların sembollerini zikretmemekte, isim vermeden Marcel'in düşmanı Astèsius'u hedef almaktadır. Fakat başka yerlerde o, genelleştirmelerde bulunmakta ve teslisteki üç uknumu ayıran doktrini Arien zehiri olarak isimlendirmektedir. **Valens** ve **Ursace** tarafından desteklenen bu teori, bunların **Ousia** diye isimlendirdiği Tanrısal cevher birliği doktrinine muhalefet ediyordu. Bir tek Tanrı vardı. Bir tek Baba ve Oğul olan bir tek Tanrı, bir tek ilahi cevherdi (Hypostasis) ve oğul veya Logos, (I. korint, 2/24'e göre Baba'nın gücüydü (Dynamis)). Şüphesiz Baba, Oğuldan daha büyüktü (Yuhanna, 14/28). Çünkü Baba'nın adı, bir öncelik ifade etmekteydi. Burada, cevher farklılığı söz konusu değildi.

---

56 Les des orientaux, 145, dans Hilaire, 4, 58 s. (édit. Feder); Cettre du Occidentaux, ibid, p. 107. Socrate, 2, 20, 7-9. Athan, Lettres Festales, préambule, année 343 (p. 31 dans la traduction de Larsow).

57 P. 123.s

58 Bu metin Théodoret tarafından muhafaza edilmiştir. Hist. eccl, 2, 8, 37-52; cf. F. Loofs, Das Glaubensbekenntnis der Homousianer von Sardika (Berl. Akad Abbandl, 1909).

Şüphesiz bu formüller, açık değillerdi. Bu yazının tezleri, bir bütün anlayış oluşturmuyordu. Fakat Logos doktrini ve birçok İncil pasajı gerektiren teslis ile bedenleşen bir tek Allah'la doktrini olan monarşianizm arasında tereddüt ediyordu. Fakat net olarak Marcel'ın formüllerini benimseme cesareti gösterilemiyordu. Hâlbuki temelde, çok yakındılar. Böylece, enerjik ifadeler arkasında saklanmayı tercih eden kararsız bir pozisyon işgal ediliyordu. Sofya (Sardique) ilâhiyatçılarının bu beyanatlarının önemi, onların burada ilk defa açıklıkla ifade ettikleri olayda bulunmaktaydı. Bu olay onların, Arianizm'den **"aşağılayıcı"** terimini kaldırmak istemeleriydi. Bu sadece Arius'a özgü bir doktrin değildi, genelde, Tesliste üç uknumu itiraf eden bütün ilahiyatı kapsıyordu. Başka bir tabirle, logosa veya Tanrının oğluna, Baba'nın yanında, kişisel bir varlık atfeden bütün ilahiyata şamildi. Yani, Origène okulu alanında yer alan herkese savaş açılmıştı.

Savunmacılar döneminden beri Grek spekulatif düşüncesinin bütün gelişimi, inkar edilmiş bulunmaktaydı. Batının, Tertullien'e ve Novatien'e borçlu olduğu derinliği olmayan, fakat Mahir şekilde formülleştirilen doktrinler, bir kenara bırakılmışlardı. Aksine, Marcel'in tezleriyle icra edilen tesir açık olarak görünmekteydi. Bu tezler, doğru inanç olarak beyan edilmişler ve bundan dolayı da o, korunmaya çalışılmıştır. Tanrısal teslise muhalefetle uknum (hypostase) birliği veya Tanrısal cevher birliği ilan edilmiş, böylece eski monarşianizm, inkarı mümkün olmayan İncil ifadeleriyle örtülmüştür. Böylece, anlaşılabilir bir fikir ortaya konmuş mudur? Bu ilahiyatçıların meşgul oldukları tez, kendilerini ilgilendiren uknumların (hypostase) birliği konusu olmuştur.

Köklerini kilise politika prensiplerine borçlu olan iki grup şimdi karakterleşmişler ve ilahiyat formülleriyle ayrılmışlardı. Bu, hiçbir zaman tesadüfî olmamıştır. Ne bu genelgede ne de sinodun diğer resmi yazılarında Homoousios kelimesi görünmemiş ve İznik sembolü, zikredilmemiştir. Bu konu tartışılmış, yapılması gereken yapılmıştı. İznik konsilinin en saygın temsilcisi, konsile iştirak etmiş ve başkanlık yapmıştı. O'nun arzusu sinodu, İznik sembolünün bayrağı olarak dikmek olduğu çok iyi anlaşılmaktaydı. Fakat bu istek, yetersiz olarak reddedilmişti. Bunun nedeni vardı. Çünkü bu sembol konusunda zihinler sadece bölünmüşlerdi. O, tartışma konusu değildi ve iki taraf da sadece Homoousios kelimesini tartışıyorlardı.

Romalı Jules'e hitaben gönderilen bir mektupta[59], Ossius'a, Sardique'li Protogène de katılıyor, konsilin bu tutumunu açıklıyor ve İznik sembolünde imzası olan piskoposları tasdik ediyordu. Bunu problem yapmıyordu. Bu mektup, Sardique'den acele gönderilecek diğer birkaç mektupla muhafaza edilmiş, daha sonra İskenderiye patriği arşivlerinde toplanmıştı.[60] Onlar, sapıklar üzerinde gerçek imanın zaferini ve onların şeflerinin azledildiklerini ilân ediyordu.

Muhafaza edilen sinodun diğer iki mektubu, daha da önemli idiler. Birinci mektup, resmi bir mektuptu ve iştirakçilerin imzası ile kaplıydı. Bu mektup, Romalı Jules'e gönderilmişti. Mektupta alınan kararların özeti vardı. Kısmen muhafaza edilen, başlangıçta yazarlar, Kutsal-Ruhun sinoda bedensel vahiy organı olarak yaptığı hizmetten dolayı mutluluklarını ifade etmekteler ve sinodun bir üyesi olarak Jules'e hitap etmektedirler. Mektubun sonunda, Arles Konsili tarafından verilen örneğe göre[61] onlar, kararlarını Sicilya'da, Sofya'da ve İtalya'da neşretmeyi rica etmektedirler. Mektubun başında, muhteva ile bağlantısız olarak şu cümle bulunmaktadır: "Büyük bir uyumlulukla farklı bölgelerin piskoposları, kendi şeflerine, yani, havari Pierre'in makamına, danışmışlardır." Bu cümle, sonradan araya sokulan bir cümle midir (Bu daha doğru görünmektedir) veya mektubun başlangıcının bozulan resmi bir parçası mıdır? Bu problem ciddi bir tartışma konusudur.[62]

İkinci mektup imparator Constance'a gönderilmiştir. Ondan, bütün eyalet valilerine, bölgelerindeki, kilise problemlerine müdahale etmeleri için valilere yazmasını özellikle rahipler sınıfına karışmamalarını talep etmişlerdi. Bu mektupla Constance, ilgi ile duruma vakıf olmuştu. O'nun yönetiminin yüce prensibi, tebasının, hürriyetten yararlanmalarını temin ve kendi kendilerine sahip olma haklarını vermekti. Bu, bütün düzensizliklerden sakınmanın en mükemmel vasıtasıydı. Ne olursa olsun, imparator, Ortodokslara, kendi piskoposlarına itaat imkânı vermeliydi ve mahalli otoriteler, sa-

---

59 Leo Magn. Opera, 3, p. 597 dans l'édit. Ballerini. Cf. Sozomène, 3, 12, 6.

60 Elles Figurent dans la collection du diacre Theodose et sont imprimées dans leo opera, 3, 597-614. E. Schwartz, Götting. Nachrichten, 1904.

61 Cf. Supra, p. 82.

62 La lettre est citée par Hilaire, 4, 126-139. E. Caspar difend l'hypothése de l' interpolation (Geschichte des papstums, 1, 587).

pıkların düzenlerini kayırmaya engel olması gerekirdi. Sadece bu şartlarda Arienne ve başı kaybolacak ve gerçek barış kurulacaktı. Mektup da yine Constance'dan, sürgündeki piskoposların dönüşüne izin vermesi rica edilmekte ve son mektubun sonunda, isimleri verilen sapık Arienne dostlarının, cehennemin ebedî ateşiyle cezalandırılacakları tehdidi yapılmaktadır.[63]

Konsil sadece, kilise ile devlet politikası ile ilgili bu problemleri ele almamıştı. O, kilise hayatı ile ilgili bazı problemleri düzenlemek için Batı piskoposlarının bu toplantısının verdiği fırsattan yararlanmıştı. Bu konsilde on üç karar çıkmıştı. Bu kararlar, vaktiyle Batı'da kullanılan metodla kaleme alınmışlardı. Daha sonra, bu metod, çoğu kez takip edilmiştir: Raportörün teklifi, tartışmaları sırasında önerilen ilavelerle birlikte konsil tarafından benimsenen metin, oturumlarda şifahi bir özet halinde takdim edilmektedir. Yasaların bir Latince bir de Grekçe metinlerine sahip olunmakta ve uzun zamandan beri, orijinal dilin hangisi olduğunu bilme sorunu tartışılmaktadır. Şimdi, yazmanın intikali tamamen bilinçlidir ve sağlam bir temel böylece metinlerin mukayesesi için sağlanmıştır. Bu konuda hiçbir şüphe yoktur. Konsilin diğer resmi neşriyatlarının çoğu gibi yasalar da Latince yazılmışlardır.[64] Batıdaki toplantıların tartışma dili bu dildi.

Ayrıca bu kararların muhtevasından da bahsedeceğiz. Yalnız burada bir tek noktaya işaret etmemiz gerekmektedir. Konsil, Batı'daki eyaletten daha önce Doğu'da olan kilisenin yönetim birliğini meydana getirmeye gayret ediyordu. Bu düzeydeki fikirlerde konsil prensip olarak yasak olan, komşu eyaletin işlerine bir piskoposun müdahalesine yetkili olabilme şartlarını inceliyordu. Başkanlık yapan Ossius, bu tür bir müracaatın, şayet piskopos araştırmacı olarak kritik bir duruma çözüm getirmeyi isterse bunun mümkün olduğunu açıklamaktadır. Fakat şayet piskopos, meslektaşları ile çekişme halinde ise, komşu eyaletten yardımcı isterse buna izin yoktu. Böyle bir tartışma, eyaletin içinde halledilmeliydi. Gerektiğinde eyalet konsili suçlu tarafı görevden alabilecekti.

---

63 Hilaire, 4, 181-184.

64 Les canons ont été edités par C. H. Turner, Ecclesiae occidentalis monamenta juris antiquissima, tom. 1, Fasc. 2, pars 3 (1930), p. 452-486; le texte Latin et te texte gec Figurent p. 490-531. Tontes les editions précédentes sont viellis, cf. E. Schwartz, zeitschr. Für neutest. Wiss, 1931, 1-35.

Şayet mahkûm olan, verilen hükmü kabul etmez ve bir haksızlığa uğradığına inanırsa, sınır ötesinden komşularının yardımına başvurmamalıydı. Fakat ona hüküm veren konsilden, durumu için talepte bulunabilirdi. Şayet konsil reddederse, o zaman Roma piskoposuna yazabilir ve böylece kutsal havari Pierre'in hatırasını yüceltebilirdi. Roma piskoposu, verilen kararın gözden geçirilmesine uygun olduğu ölçüde karar verecekti. Bu son durumda, yani yeniden hüküm verilecek durumda komşu eyalet piskoposlarından oluşan yeni bir mahkeme kurulacak ve gerekli olursa Roma'ya, mahkemeye temsilci olarak bir presbytre gönderecekti.

Bunun anlamı, bütün Batı'da yüksek yargılama yetkisinin Roma piskoposuna verilmesiydi. Çünkü o, Havari Pierre'in halefiydi. Bu konu tartışılmaz bir konuydu. Sofya (Saralique) yasalarının Grek tercümanı Selanik'te çalışıyordu ve piskopos tarafından bu işle görevlendirilmişti. O, yükselen kızgınlığı hafifletmek için bu genel tavsiyeden Jules'un kişisel üstünlüğünü göstermeye yönelmişti.[65]

Konsil, oybirliği ile Ossius'un teklifini kabul etmişti ve aynı birlikte bu kararın uygulanamaz olduğuna zimnen karar vermişti. Bütün IV. yüzyıl boyunca böyle olmuştur. Roma papasının hukuki önceliği tesis etme zamanı henüz gelmemişti. 342 yılında yayımlanan karar da henüz yoktu. Doğu karşısında Batı birliğinin tezahürü ve bu savaşta, Jules'e gösterilen saygı, onun bir şef olarak görülmesini sağlıyordu. Athanase grubu, özellikle Mısır piskoposlar topluluğu, tabiatı ile Roma ile müşterek bir dava konusu teşkil ediyordu. İskenderiyye'nin işleri ile ilgili bir not[66] bize, Sofya konsilinde, Roma ile İskenderiyye'nin, paskalyanın kutlanacağı günde anlaştığını göstermektedir.

Doğulular, bir defa daha, mektuplarında[67], Marcel'in ve Athanase'ın görevlerinden alınmalarını açıklamışlardı ve İstanbullu Paul'un, Gaza'lı Asclépas'ın, Edirne'li Lucius'un kötülüklerini saymışlar ve Sofyalı Protegéne'in, Naissus'lu Cyriacus'un vaktiyle, Marcel'in görevden alınmasına iştirak et-

[65] Jules'un ismi Yunanca metinde bulunmaktadır. Ancak, Turner'in gösterdiği gibi Latince metinde bulunmamaktadır.

[66] Athanase, Lettres Festales, Prèambule, p. 31, dans la traduction de larsow.

[67] Lettre est citée par Hilaire, 4, 48-67; il nous a Conservé la traduction latine de l'exemplaire envoyé en Afrique.

tiklerini ve Aselépas'ın, Athanase tarafından görevden alındığını ve Paul tarafından da onun aynı akıbete uğradığını hatırlatmaktaydılar. Onlar, Sofya'da kabul edilen kararı, aşırı bir yenilik olarak reddetmişlerdi. Batılı piskoposlar, olayı, doğu konsillerinin geçerli kararları konusunda bir yargı seviyesine yükselmişlerdi. Sonuç olarak onlar, Jules'ün, Ossiüs'un, protegène'in Trévli Maximin'in Niş piskoposluğunda Cyriacus'un dinsiz halefi Gaudentius'un isimlerini listeye ilave etmişlerdi.

Aynı şekilde Batılılar da, kendi genelgelerine, Constant'a verilmiş olan bir iman formülünü ilave etmişlerdi. Yani, Marcel'e karşı ileri sürülen tezleriyle Antakya'nın dördüncü formülünü[68] ilave etmişlerdi. Sonunda da birkaç cümle ilave edilmişti. Üç tanrının varlığını öğretenler aforoz edilmişlerdi. (Hiçbir Hıristiyan bunu yapmaz. Fakat burada, hasımların üç uknumu, Origènist doktrinden çıkardıkları bir sonuç vardı.) Yine, Baba'nın, Oğlun ve Kutsal-Ruhun, aynı olduğunu ilan edenler de aforoz edilmişlerdi (burada da Tanrısal uknum birliği doktrinin aşırı Sabelien şekli vardı. Batı bu doktrini, Marcel'i savunmak için.benimsemişti). Aynı şeklide, oğlun doğumunu belli bir zamanla sınırlayanlar (burada da Arianizm hedeflenmiştir) veya oğlun doğumunun Tanrının iradesi sonucu olduğunu inkâr edenler (Marcel'in Asterius'a karşı polemiğinde olan)[69] aforoz edilmişlerdi. Nihayet, paskalya bayramı konusundaki İznik kararlarının icrasını kolaylaştırmak için konsil, paskalya gününü belirleyen Yahudi hesaplaması üzerine dayanan bir devir tesis etmişti. Fakat bunu, atlamaya yönelmişti.[70]

Böylece imparatorluğun bir konsil toplama projesi, başarısız olmuştu. Konsil, ikiye bölünmüştü: Her biri, diğerinin şeflerini görevden alıyordu ve aforoz ediyordu. Her iki grup da, ülkelerine dönmüşlerdi. Artık geriye kimin iradesini empoze edeceği kalıyordu. Böylece kilise bölünmesi, gerçekleşmişti. Kilise tarihinde ilk defa, **Doğu** ile **Batı**, aldıkları kararlarla birbirlerini kırmışlardı. Bu bölünmede görülen sadece kilise politik çekişmeleri değildi. Anlaşılmaz farklılıklar ve ilahiyat düşüncesinde Doğu ve Batı Hıristiyanlarının dini duygularında formüllerle ifade edilen farklılıklar vardı. Sofya konislinden 1054'teki ayrılmaya kadar varan bir çizgi takip edilmiştir.

---

68 Cf. Supra, p. 202.

69 Cf. le Fragment de Marcel, no: 34, dans Eusèbe, p. 190, 18 dans l'édit. Klostermann, la Feormula Macrostichos en est un précieux commentaire (Athan, de synod, 26, c. 8).

70 E. Schwartz, Jüdische und christliche ostertafeln, p. 122.

Doğu'da Constance, önce, piskoposlarının kararlarını yerine getirecek gibi görünmüştü. Edirne'den geçen konsil üyelerine karşı ortaya çıkan bir isyanı, acımasız şeklide bastırmıştı ve Batılı muhalifler yanında yer alan şehrin piskoposunu sürgüne göndermişti. Yine birkaç sürgün kararnamesi çıkarmıştı ve sürgünlerin izinsiz dönenlerini ölüm cezası ile tehdit etmişti.[71] Fakat Constant, Sofya başarısızlığına rağmen, savunduğu tarafı kaybedilmiş görmüyordu. 343, Paskalya bayramına doğru generallerinden birisini Antakya'ya kardeşinin sarayına göndermişti ve ona, Capoue'lu piskopos Vincent'ı ve Cologne'lu Euphrate'ı teknik danışman olarak vermişti. Bu heyet, Constant'ın mektubunu götürmüştü. Mektubun muhtevası konusunda, tarihçiler conjektüre uymaktadırlar.[72] Fakat o andan itibaren Constance'ın kilise politikasının, tedrici şekilde değiştiği intibaı kesin görünmektedir.

Bu değişim aşağıdaki olayla kolay olmuştu: Antakya piskoposu Etienne, basit olduğu kadar delice bir komplo organize etmişti. Cologne'unn yaşlı piskoposunun yatak odasına, saygınlığını gidermek için herkesçe bilinen bir kız göndertmişti. Fakat yeterli bilgi almamış olan kız, bu konuda kötü bir gürültü çıkarmış ve tuzak sonuçsuz kalmıştı. Gururuna dokunan general, ciddi bir araştırma istemişti. Sonuç, Antakya piskoposunun görevden alınmasını zaruri kılan bir dava ile sonuçlanmıştı.[73]

Constance'ın düzenlemelerindeki değişimin ilk işaretleri, 344 yılının son baharında, İskenderiyye'den sürülen birkaç din adamını affetmek ve şehirdeki görevlilere Athanase'a bağlı din adamlarını hırpalamalarını kesmeleri emrini vermesi olmuştu. O, Athanase'ı 26 Haziran 345 tarihinde Gregoire'ın ölümü ile hatırlamıştı. Bu konuyu Constant yazmıştı ve Athanase'ı, sarayına davet etmişti. Fakat Athanase kuşkulanmıştı ve sığınmayı aradığı Aquileé'de kalmıştı. İmparatorun ikinci mektubu, Edesse'deki saraya Athanase'ın birkaç güvendiği adamını göndermesi ve müzakerelerin başlaması konusunda etkili olmuştu. İmparatorun üçüncü mektubu belirleyici olmuştu.[74] O, Aquilée'den Roma'ya Jules'den izin almak için gelmiş ve İskenderiye cemaatine hitaben yazılmış güzel bir mektubu Jules'den almıştı.

---

71 Athan, Hist. Ar, 18 ve 19.

72 Socrate, 2, 22. Théodoret, Hist. eccl, 2, 8, 54-57.

73 Athan, Hist. Ar, 20, Thédoret, Hist. eccl, 2, 9, 1-10, 2.

74 Les Lettres de Constance ont été insérées par Athanase dans son récit, Apol, 51 et 52, cf. Hist. ar, 21, Apol ad Const, 4.

Nihayet Athanase, Antakya'ya gelmiş orada bir toplantı yapmıştı.[75] Cemaatin gözünde dönüşünü meşrulaştıran ve taraftarlarına karşı alınacak tedbirlere imkân veren imparatorluk mektuplarına sahipti. Seyahati sırasında, Kudüs'te on altı Filistinli piskopos Antakya sinodu tarafından selamlanmıştı. Athanase, 21 Ekim 346'da, muzaffer şekilde İskenderiyye'ye dönmüştü. Sert bir savaştan sonra, zaferi elde etmişti. Diğer sürgünlerde de Sofya konsili ilgilenmişti. Aynı dönemde onlar da ülkelerine Constance tarafından çağrılmışlardı. Constance, kardeşine yaranmak istiyordu. Üzerinde ağır görevler olan Paul de[76] nihayet İstanbul'a gelebilmişti.[77]

344 yılı boyunca Constance'ın durumunda açık olarak görünen değişiklik, Doğu piskoposlarının prensipleri ile iyice belirginleşmişti. Onlar, Batı kilisesi karşısında daha uzlaşmacı bir tavır sergilemeye karar vermişlerdi. Sofya kararları ile kırılan diplomatik ilişkilere dikkat etmeksizin, bütün Batılıların, sapıkların itiraflarının, yüzsüzlüğünü ve Doğuluların doğru yolda olduklarını tanımaları için İtalya'ya üç piskopostan oluşan bir elçi göndermişlerdi. Öyle görülüyor ki Batılılarda bazı açık sorular sormuşlardı ve onları 343 paskalyasında Antakya'ya göndermişlerdi.[78]

Delegeler Antakya'da yazılan uzun bir formülü (Formula Macroslichos) takdim etmişlerdi. Bu formül, sorulan sorulara cevap vermiyordu. Fakat Sofya'nın doğu sembolünü, uzun bir şerh refakatinde ortaya koyuyordu. Orada, Sofya'nın Batılı sembolü içinde formüle edilmiş olan Arianizm ithamını Mahirane bir şekilde yok ediyor ve Teslis'te üç varlığı veya üç şahsı tanımanın, teslisi itiraftan başka bir şey olduğunu ispat ediyordu. Titiz şekilde üç uknumdan bahsetmekten sakınılıyordu. Bu formül, Batılıları şoke ediyordu ve Ousia kelimesi daha çok kullanılmıyordu. Aksine, özel bir ısrarla, Samasote'lı Paul'un ve Ankara'lı Marcel'in doktrinleri reddediliyor ve Sabellianisme ile mücadele ediliyordu. Marcel'in isminin yanında, ilk defa Marcel'ın eski yardımcısı olan Photin'in ismi görülmekteydi. Bu arada O, Sirmium piskoposu olmuştu. O, üstadının doktrinlerini, açık yüreklilikle açıklıyordu.

---

[75] Athan, Apol, ad Const, 5.
[76] Cf. Supra, pp. 187, 201.
[77] Socrate, 2, 23, 39-43. Schwartz, Zeitschr, für neutest, wiss, 1935, 148.
[78] Concile d' Ancyre, dans Epiphane, 73, 2, 3 (p. 269, 10 dans l'édition Holl).

Heyet, Milano'da papanın delegelerinin iştirak ettikleri bir sinod tarafından kabul edilmişti.[79] Heyet, hemen, sapık olarak mahkûm edilen photini görmekten mutlu olmuştu. O vakit, sinodun önüne tövbekâr günahkârlar olarak, Pannonie'li iki piskopos olan **Ursace** ve **Valens**'i takdim etmişlerdi. Bunlar, Sofya sinodunda Doğulularla beraberlerdi ve bundan dolayı da Batılıların iman ikrarında Ariyenler olarak adlandırılmışlar ve kınanmışlardı.[80] Ancak o zamandan beri zaman değişmişti. Constant imparatorluğunda iki piskoposun durumu, savunulamaz hale gelmişti. Yine de onlar, Milano Sinoduna, Arius'u ve taraftarlarını mahkûm eden bir mektup bırakmışlardı.

Fakat bu, toplanan piskoposlara yeterli gelmiyordu. Doğudan gelen heyet, acı bir tecrübeye maruz kalmıştı: Onların itina ile formülleştirdikleri tezleri, Milan hakimlerini gözlerinde inayet bulmamıştı. Bunlar, kendilerine temel bir hata olarak görünen üç uknum doktrininin mahkûmiyetini istiyorlardı. Onlar için bunu söyleyen bir Arien'di. Onlar, onu, Sofya iman ikrarlarında, açık olarak anlatmışlardı. Bu taviz, doğulular için imkânsızdı. Bunun için heyet hiçbir şey elde edemeden ayrılmışlar ve bölünme devam etmiştir.

Ankaralı Marcel'in savunmasını alarak ve Athanase'ın taktiğini benimseyerek, Sofya konsili tartışmayı, ilahiyat alanına taşımıştı. Athanase'ın taktiği, Arianizm Eusèbienlerini suçlamaktan ibaretti. Kilise noktasından bu, mümkün olan barışı engellemiş oldu. Bunun üzerine Constance, Athanase'a ve ona bağlı piskoposlara, olayı kabul etmeye hazır olduklarını hatırlatmaya karar verdi. Photin, bu yeni sahada girişilen savaşın kurbanı olmuştu ve Athanase acele olarak, Marcel'in talebesinin, eski arkadaşlarından ayrılması için yazdığı savunmanın kendisine sunduğu fırsatı kavramıştı. Kilise cemaatini, Marcel ile koparmıştı.[81] İşte o andan itibaren Marcel, tarihten kaybolmaktadır. O'nun 374 yılında öldüğü doğrulanmakta ve onun sürgün yerine işaret etmemektedir. Fakat O, Athanase'a Marcel'e ne olduğunu sorduğunda, Athanase, Marcel'in kayboluşuna alaylı bir şekilde gülmüştü.[82]

Bu kayboluş, bir teolojik davayı yok ediyordu ve hiçbir şey artık antlaşmaya engel olmayacaktı. Yeni teze göre, Arianizme ait olan üç uknumlu

---

[79] Synod. Arim, dans Hilaire, 4, 80, 9.

[80] Cf. Supra, p. 203.

[81] Hilaire, 4, 146, 8-15.

[82] Epiphane, Haer, 72, 4, 4.

doktrin, gölgesinin geleceği tehdit eden beklenmedik bir ayrılık duvarı yükseltmişti. Şüphesiz Photin, sapık olarak mahkûm edilmişti. Fakat O, cemaatinin desteğinde Sirmium'da sakince oturuyordu ve imparator da onu uzaklaştırmak için hiçbir şey de yapmıyordu. 347 yılında hâkimler yeniden Sirmium'da toplanmışlardı ve yeni bir aforozla Photin'i cezalandırmışlardı.[83] Fakat O, hiçbir yere gitmemişti.

Görünüşe göre, imparatordan bir bilgi alan bu konsil, kararını bir mektupla doğulu piskoposlara bildirmişti. Bu jest bir uzlaşma arzusundan mülhemdi. Doğulular ona, kuru bir cevap vermişlerdi. Onlar cevaplarında, Photin'e, Marcel'e ve kırılmayı yapan Athanase'a işarette bulunuyorlardı.[84] Bu arada **Ursace** ve **Valens**, Romalı Jules'e hitap etmişler, Athanase'a karşı dediklerini geri çekmişlerdi. Onlar yanlış bilgilerle bilgilendirilmişlerdi. Onlar, Arius'u, Milano'da takdim ettikleri iman ikrarını hatırlatarak mahkûm etmişlerdi.

Jules onlarla cemaat ilişkilerini yeniden tesis etmişti. Aquile'den onlar da Athanase'a benzer bir mektup yazmışlardı.[85] Bu noktada barış yeniden sağlanmıştı. Fakat Doğulu kiliseler ile müzakereler tamamen durmuştu. Hiçbir şey yapmadan üç yıl geçmişti. O vakit politik tarihte bir olay, beklenmedik bir değişiklik getirmişti.

---

[83] Hilaire, 4, 142, 17; 146, 5, 8 ve 22; 147, 6-9.
[84] Hilaire, 4, 146, 26; 147, 10.
[85] Hilaire, 4, 143-145.

VIII. BÖLÜM

TEK İMPARATOR CONSTANCE

18 Ocak 350 tarihinde, alman asıllı General **Magnence,** Autun'da imparatorluğunu ilan etmişti ve bütün Batı'da şaşırtıcı bir hızla tanınmıştı. Constant kaçmıştı ve Pirune'nin bir köyünde öldürülmüştü. Kızkardeşi dul **Hannibalien,** İllyrie'yi, gasıp **Vétranion'**u kovarak korumuştu. Vétranion, orada kumandandı. O da kendisini imparator ilan etmişti. Bu arada Roma'da bir ayaklanma olmuştu ve hızlı bir şeklide bastırılmıştı. **Magnence, Vétranion'**la antlaşma yolunu aramış ve ona zaman kazanma fırsatı vermişti.

Constance'ın yaklaşması karşısında, **Vétranion** ordusunu, imparatorluğun doğu kısmında toplamıştı ve 25 Aralık 350'de **Niş'**de, zahiri kurtarmak için taşıdığı tâcı, Constance'ın ellerine teslim etmişti. Bununla beraber, Magnence, durumunu sağlamlaştırmıştı. Constant, halktan ve ordudan nefret ediyordu. Magnence, Roma İmparatorluğu'nun kurtarıcısı olarak görünüyordu. O, hürriyetin, devletin askerlerinin ve teb'anın koruyucusuydu. Bu ünvanlar ona, kitabelerle tahsis edilmişti.[1]

O, putperest olmasına rağmen ve kurban kesmeyi tavsiye eden bir ferman yayımlamasına rağmen, O, İsa'nın sembolünü temsil eden bir takım paralar bastırmıştı.[2] O, önce, Athanase'la ilişkiye girmeyi denemişti. Çünkü Athanase, Mısır'ın en güçlü adamıydı. Bu fırsat ona, Constance'a gönderdiği bir elçi sayesinde verilmişti. O, İskenderiyye'den geçmişti. Athanase, gaspçı imparatora bir mektup yazmıştı ki O, Constance'ın ellerine düştüğündeki hataları itiraf etmişti.[3] Fakat o zaman, O, bağlılikla kuşatılmıştı ve

---

[1] Dessau, Inscr, lat, sel, no: 742.

[2] Cod. Theod, 16, 10, 5. Philostorge, 3, 26 (p. 52, 7 dans l'édition Bidez);Gnecchi,Medaglioni romani, 1, planche 14, 1. H.Cohen, Description historique des monnais de L'empire Romain,vol.6,1862,p.333,337.

[3] Athan, Apol, ad Const, 6-11.

Constance ona bir mektupla, imparatorluk lütfunun ona karşı bir hata yapmayacağını ve makamında kalacağı teminatını vermişti.[4] Bu arada, Magnence, Constance tarafından kışkırtılan Almanlarla Rhin sınırında savaşmak zorunda kalmış ve bu görevi kardeşi Decentius'a emanet etmişti. O'nu 351 yılının başında Sezar olarak da isimlendirmişti.

Constance 'da bizzat tehdit altındaki hanedanlık mirası ile ilgilenmiş ve yeğeni Gallus'u, Mart 351 yılında Sezar olarak atamıştı. O, onu, kendisine sadakat gösteren kız kardeşi **Constantia** ile evlendirmiş ve ona rezidans için Antakya'yı tahsis etmişti. O'nun görevi, sınırı, İranlılara karşı savunmaktı. İmparator uzun tecrübesiyle zayiat vermeden orada çok başarı elde edeceğini biliyordu.

Bununla beraber büyük savaşa hazırlanılacaktı. Gerçekte Constance, gaspçı imparatorun bütün tekliflerini reddetmişti. Onun ordusu Tuna boyunca, Romen ovasından Batı'ya doğru ilerlemişti. Öncü kuvvet, **Laibach** ovasında başarısız olmuştu. Fakat 28 Eylül'de Drave'da çay ağzı yakınında Mursa'da, Magnence'ın bozgunu ile biten büyük bir savaş olmuştu. Fakat Magnence, kendisini kaybetmiş olarak görmemişti. Hâlbuki Constance O'nun barış tekliflerini reddederek, İtalya'yı terk etmiş, Gaul'e geçmişti. Bu bölge hâlâ onun tarafındaydı. Oysa Sicilya, Afrika ve İspanya, Constance'ın ordularına boyun eğmişti.

353 yazının ortasında, imparatorluk ordusu, bir savaşla açılmıştı ve Durance vadisinden Arles üzerine yürümüştü. O zaman Magnence, Gaullu ordusunun kahramanlığına güvenmiyordu. Zaten 10 Ağustos 353 yılında da Liyon'da ölmüştü. Kardeşi Decentius, Almanları mağlup etmişti. Büyük Constantin'in oğlu, babasının mutluluğuna varis olmuştu. Başlangıçta, O, bir kenara bırakılmıştı ve üç sezarın en zayıfı idi. Ancak kardeşlerinden çok yaşamış ve bütün imparatorluğun yegâne sahibi olmuştu.

Askeri karar günü, bir kilise adamının hayatının belirli bir yüzü olmuştu. Musra savaşı sırasında Constance, babası gibi, süvarilerinin başında düşman saflarına atılmadan savaştan çıkışı piskopos Valens'in yardımı ile şehir dışında bir kilisede beklemişti. Mahir rahip, zafer haberini ilk olarak almak

4 Athanase done deux traductions differentes de la lettre de Constance, Apol. Ad const, 23 et Hist. Ar, 24, cf. lettres Festales, préambule relatif a l'anné 350 (p. 33 dans la traduction de larsow et la plainte, Hist. Ar, 51).

için gerekli tedbirleri almıştı. O, zaferi, imparatora duyurmuştu ve haberi gökten bir melekten aldığını beyan etmişti. Constance bu iyiliği hiçbir zaman unutmadı ve Valens'i sırdaşı yapmıştı.[5] Müteakip on yıldaki kilise tarihi, Constance'ı ve bu ayrılmaz dostluğu gösterecekti. Belgradlı Ursace da, onların tesirinden fayda sağlayacaktı.

Önce, **Sirmium**'da piskoposluk makamını rahat bir şeklide işgal eden Photin'i sapık olarak görme skandalına son vermişti. İmparator tarafından, Doğuluların da katıldığı bir konsil daveti yapılmıştı. Ankaralı **Basile** tarafından teolojik bir tartışma nutku ile mağlup edildikten sonra o mahkûm edilmişti.[6] Bu vesile ile kaleme alınan sembol[7], bir başka şekil altında, daha önce Antakya'nın uzun formülünde bulunanla yeniden ortaya konmuştu. Bu defa imparator şehirde hazır bulunmuştu ve piskopos, makamından uzaklaştırılmıştı ve Constance hayatta iken bir daha geri gelememişti.

Bir takım tehdit bulutları, Athanase'ın başı üstünde yayılmıştı. O'nun çağrısı, Constant tarafından sadece baskı oluşturmuştu ve Mısırlı papanın iddiası onun dönüşünü geciktirmişti. Böylece bir saygı eksikliği ortaya çıkmıştı. Buna, Magnence karşısındaki daha kaypak olan tavrının delilleri de ilave oluyordu. 352 yılından itibaren Milano'ya taşınmış olan saraydan karar bekleniyordu. Athanase bunu öğrenince, tehlikeyi önlemek için Milano'ya bir piskoposlar heyeti göndermeyi denemişti. Böylece, şahsen hazır olma emrine itaat etmemişti. Daha sonra, bu konuda tahrif edilmiş bir mektubun önemli bir rol oynadığını belirtmişti.[8]

Geçmiş yıllarda Doğulular, ona karşı kilise kampanyalarını yeniden başlatmışlardı. Onlar, Tyre konsili tarafından yasal olarak görevden alınan piskoposun İskenderiyye'ye geri geldiğini zımnen kabul ediyorlardı. Bu durum, sadece onlar üzerinde icra edilen politik baskı nedeniyle olmuştu. Constant'ın ölümü, Sofya'da savunulan Tyre kararının yeniden değerlendirmesine fırsat vermişti. Fakat bu defa da Doğulular daha mâhirane davranarak, Doğu'nun daha da bağımsızlığını ileri sürmüşlerdi. Çünkü dış po-

---

5 Suplice-Sèvère, Chron, 2, 38, 5-7.
6 Socrate, 2, 29, 1-2, 30, 44. Epiphane, Haer, 71, 1, 4-8.
7 Athan, De Synod, 27, Hahn, Bibl, 160.
8 Hist. Athanasii, 3 (p. 70 s. dans l'édition Fromen) = Sozomène, 4, 9, 6-7. Lettres Festales, preambule, p. 34 dans la traduction de Larsow. Athan, Apol. Ad Const, 19-21.

litikada yapılan değişikliği dikkate almak ve Constance'ın özel duygular muhafaza ettiğini dikkate almamak gerekiyordu. Fakat mahir bir şekilde piskoposun üzerinde davranmak ve onunla ittifak yapmak mümkündü.

Böylece Jules'e yazılan mektup da, eski şikâyetler yenilenmiş ve O'na Athanase konusunda yeni bir inceleme fikrine uyması teklifi yapılmıştı. Buradan O'nun vaktiyle belirtmiş olduğu arzunun önünde gidiliyordu.[9] Bu arzu, Roma'nın İskenderiye üzerindeki özel haklarını itiraf ediyordu. Ümit edilen sonuç, hayretamiz bir çabuklukla tezahür etmişti. Papa Jules artık bu mektuba cevap verememişti. Çünkü o, 12 Nisan 352 yılında vefat etmişti. O'nun halefi Libere, hemen İskenderiyye'ye bir elçi göndermişti ve Athanase'ı mahkemeye celb etmiş ve reddetmesi halinde aforozla tehdit etmişti.[10]

Şüphesiz Athanase bu garip daveti reddetmişti. Bu şekil altında, yeni papanın tecrübesine bir ihanet yapılmıştı. **Libère** kısa zaman sonra, iki sandalye arasına oturduğunu fark etmişti. O, imparatorluk sarayının bulunduğu **Arles**'a bir delege göndererek, bir konsil talep ediyordu ve gerekli paraların verileceğini bildiriyordu.[11]

Fakat imparator Magnence'ın ölümünden sonra, galip psikolojisi içindeydi ve uzun tartışmalar istemiyordu. Zaten çok sayıdaki İtalyan piskoposu da onun iradesine boyun eğmişti ve Athanase'ın mahkumiyetini onaylamışlardı. Papa'nın delegelerinden de aynı şeylerin yapılmasını istemişlerdi ve onlar da buna razı olmuşlardı. Ancak onlar bir kayıtla Arianizmi de mahkûm etmeyi ileri sürmüşlerdi. Fakat artık o, problem olmaktan çıkmıştı.[12]

Libére, bir konsil toplanmasını görme ümidini boşa götüren bu baskıdan dolayı kırılmıştı. Saradagne'lı piskopos Lucifer'le, imparator Constance'a bir kilise konseyi daveti elde etmek niyetiyle bir mektup göndermişti. Mektup da **Libére**, gene bir barışı arzu ettiğini, bu barışın, sadece Athanase probleminin çözümüne bağlı olmadığını, Doğulularla aralarında olan gerçek iman probleminin çözümüne bağlı olduğunu belirtiyordu. Yine Libère, imparatorun babasının döneminde ittifakla kabul edilen İznik iman ikrarına işaretle, gelecekte bunun bir model olmasını talep ediyordu. Mektubunda

[9] Cf. Supra, p. 196.
[10] Libère, Epist 18 (Studens paci), dans Hilaire, 4, 155.
[11] Libère, Epist, 4, 2 (obsecro), dans Hilaire, 4, 90, cf. p. 167, 7.
[12] Libère, Epist, 4, 2 et 5 (obsecro) et Ep. 1, 1 et 2 (inter haec) dans Hilaire, 4, 90, 92, 167.

Libère, İsa'nın, imparatorun kilise barışından ve imana olan ilgisinden sonra politik zaruretleri gözden geçirmesini görmekten mutlu olacağını bildirmişti.

Genel durum, Constance'ın arzu ettiği bir konsil kararı projelerine, uygun görülüyordu. Constance bu kararın arkasına sığınabilirdi. Böylece konsil, imparatorun ikamet ettiği Milano'da 355 yılında toplanmıştı. Bu konsile, çoğunluğu Batı'dan olan üç yüzden fazla piskopos katılmıştı. Fakat bu konsilde iman maddeleri problem olmamıştı. Ta ki Verceil'li Eusèbe, İznik sembolünün imzalanmasını isteyince, imparatorun sırdaşı Valens, ona muhalefet etmişti. Konsil oturumları, saraydaki kiliseden başka yere nakledilmişti. İmparator bir perdenin arkasından[13] konuşmaları dinliyordu.[14] İmparator, Athanase'ın mahkûmiyetini elde etmek için piskoposlar üzerinde baskısını artırmıştı. O, kategorik olarak bu yargının doktrinde bir probleme bağlanmasını reddetmişti.[15] Toplantıda, iradesini belirtmişti ve birçok piskopos bunu kabul etmişti. Sadece başta, Trèves'li Paul'un, **Verceil'li Eusèbe**, Albe'li Denis, Cagliari Lucifer, Milano'lu Denis ve Toulouse'lu Rhodonus gibi Batı kilisesinin şefleri olan piskoposlar, bunu kabul etmemişlerdi. Onlar önce, yarı bir kabul vermişlerdi. Sonra bundan dönmüşlerdi. Böylece hepsi de sürgüne gönderilmişti.[16]

Libère ile müzakereler uzun sürmüştü. Milano'ya gelmek zorunda kalmıştı. Ancak, imparatorun arzularına boyun eğmediği için, sürgüne gönderilmişti. Thrace'daki **Béroe** şehri onun ikametine tahsis edilmişti. Halkın arasında, memurlarla ve bizzat imparatorla[17] dramatik konuşmalarının heyecanlı rivayetleri dolaşıyordu. Athanase'a göre Libère, Devletin tesirlerinden uzak, sadece bir kilise konsili toplamaya kadar gitmişti.[18] Mektuplarla takriben yüz yaşında olan **Ossius** üzerinde etkili olmaya çalışılmıştı. Ancak boşuna uğraşılmıştı. İmparator onu Sirmiume'a getirmiş ve orada onu bir yıl tutmuştu. Nihayet uslanmıştı ve Ursace ve Valens'le kilise cmeaatini ye-

---

13 Hilaire, 4, 186.

14 Lucifer, Moriendum esse pro Dei Filio, 1, 4 (p. 285, 29; 291, 20 dans l'édition Hartel).

15 Cf. Sulpice-Sèvère, chron, 2, 39, 7.

16 Socrate, 2, 36; Sozomène, 4, 9, 1-4; Hilaire, 4, 186; Sulpice-Sévère, 3, 39; Athan, Hist. Ar, 31, 76, Lettre a Eusèbe de verceil dans labbe, Conc. 2, 773.

17 Athan, Hist. Ar, 35-39. Theoderet, Hist. eccl, 2, 16. Ammien Marcellin, 15, 7, 6-10. Sozomène, 4, 11.

18 Athan, Hist. ar, 36.

niden kurmuştu. Fakat O, Athanase'ı mahkûm etmeyi daima reddetmişti.[19] Gaul'de, Poiter'li Hilaire, Constance'ın kilise politikasına karşı bir mukavemet organize etmişti, sonuç olarak da görevden alınmış ve Beziers konsili tarafından sürgün edilmişti. Böylece, Firikya'ya gitmek zorunda kalmış ve orada dört yıl kalmıştı.[20]

Constance iradesini bütün kiliseye empoze etmişti ve babasının halefi olmaya kendisini lâyık görüyordu. Fakat zafer, daha uzun bir savaşı gerektiriyordu ve kıymetli bir şekilde elde edilmesi gerekiyordu. Üstelik imparator, görevden alınan bütün piskoposları sürgüne göndermişti. Sadece Athanase, sakin bir şekilde İskenderiyye'de oturuyordu ve O'na imparatorun gönderdiği, komiser de hiçbir şey yapamamıştı. Bu olay Constance'a, gücünün orada olmadığını acı şeklide hissettirmişti ve devletin, bu papaya karşı savaşının meşruiyetini bize anlatıyordu.

Milano Konsilinin kararlarına dayanılarak yeni bir komiser, 355 yılının Ağustos ayı sonunda İskenderiyye'ye ulaşmıştı. O da Athanase'ın gitmesi için gayret etmiş ve polis yardımı ile kiliseye girmişti. Fakat halk mukavemet etmişti ve dört ay sonra komiser geldiği gibi gitmişti. Bu durumda imparator son vasıtasını da kullanacaktı. Mısır'da ve Libya'daki ordu birlikleri **Dux Syrianus** kumandasında İskenderiyye'ye yürümüşlerdi. Bir ay sonra Théonas kilisesi, 8-9 Ocak 356 yılında işgal edilmiş ve Athanase kaybolmuştu.

Emin bir gizlilik içinde **"Apologie a Constance'ı"** yazmıştı. Bu savunmada, imparatora, kaçtığını ve gizlendiğini bildiriyordu. Saraya gelmek istediğini, ancak, Mısır'da ve başka yerlerde şiddet hareketlerinin olduğu bilgisini aldığını ve böylece vazgeçtiğini söylüyordu. Her yerde despotik görevliler olabilirdi. Bunun için korunmak zorunda kalmıştı. Rezidansına seyahati sırasında şayet o, bedbaht olarak gelirse, imparator gerçekten öğülecekti. İskenderiyye'de, bu trajik gecenin olayları şifahi olarak kaleme alınmıştı ve halk, kiliseleri boş bırakmamıştı. Çünkü onlar onu kaybetme korkusu taşıyorlardı.

Bu durum dört ay devam etmişti. Sonra yeni ordu takviyeleri gelmiş ve kiliseler boşaltılmıştı. Sekiz ayın sonunda, hasım taraf bir şefe sahip olmuş-

---

19 Athan, Hist. Ar, 42-45.cf. infra, p. 224, note 1.

20 Hilaire, C. Const, (2, 562 s. dans l'édit des Bénédictins). Jéröme, vir. İnl, 100.

tu. Yeni şef Kapadokyalı George idi. O'nun hakkında kötü söyleyen tek kişi Athanase değildi. Ammien Marcelle de diğer taraftan onu, halk için zararlı bir varlık olarak isimlendiriyordu.[21] O'nun, İskenderiye girişinde, birçok şiddet olayları olmuştu. Pentakot haftasında (356), Athanase'a bağlı bir cemaat, mezarlıkta, ayrıca pentakotu kutlamıştı ve gaddarca muamele görmüştü. Hatta yaralılar ve ölüler olmuştu. O zaman zulüm, Mısırlı piskoposlara ve rahiplere karşı sertleşmeye başlamıştı. Bunlar, Dioclétien zamanının hatırasını hatırlatarak kommunyonu reddediyorlardı.[22] Şehirde dokuz kilise bu kötülüklere maruz kalmıştı. Sonra halk, Denyse'in kilisesine baskın yapmıştı. Öfkeli kalabalıktan piskopos kurtarılmıştı. Fakat bir ay sonra, 2 Ekim 356 yılında piskopos, kaçmak zorunda kalmıştı. Bu zaman zarfında Athanase, İskenderiyye'de saklanıyordu ve muhtemelen O, olayların pasif bir şahidi idi.[23]

Kilise problemlerini özetlemek gerekirse Constantin'in, yenice elde edilmiş hâkimiyetinden yararlandığı söylenebilir. O'nun sezarı Gallus[24], Antakya'da hata üstüne hata işliyordu ve eşi Constantia da gaddar eğilimlerine ve iğrenç ispiyonculuğa dayanan baskıcı iktidarlarının icraatına bir destek buluyordu. Askeri noktadan da bir yeteneği yoktu ve Bozkırlılar (İsauriens) Anadolu'nun güneyinde zarar görmeden yağma yapıyorlardı. Bereket versin ki Persler, başka yerleri işgal etmişlerdi ve bu onu endişeye sevk etmiyordu. Nihayet Consatnce, bu kabiliyetsiz adamdan başkumandanlığı kaldırmıştı. Daha sonra Gallus, yüksek liyakatlar üzerinde şiddetli işkenceler icra ettiğinde, imparator onu, hareketlerinden hesaba çekmek için saraya gelmesini zorlamıştı. Constantin, birinci şokta, kendini tehlikeye atmak için önce davranmıştı fakat seyahat sırasında ölmüştü. Gallus, İstrie'den öteye geçememişti ve orada öldürülmüştü (354). Ona ortak olanlar da aynı akibete uğramışlardı. Kardeşi Julien, 351 yılından itibaren, Bergama'da ve Efes'te kendisini sükûnet içinde etüdlerine vermişti. O zaman o da şüphe altında kalmıştı ve araştırılmıştı. Fakat imparatoriçe Eusèebia'nın sıcak şefaati sayesinde serbest kalmıştı ve etüdlerine Atina'da devam edebilmişti.

---

[21] Athan, Hist. ar, 75. Ammien Marcellin, 22, 11, 4.

[22] Athan, Hist. Ar, 59-72; Apol de Fuga, 6 ve 7.

[23] Hist. Athan, 5 et 6 (p. 72 s. dans l'édition Froment). Lettres Festales, préambule, p. 36 dans la traduction de Larsow.

[24] Cf. Supra, p. 216 et Seeck, Geschichte des Untergange, 4, 121.

Doğu'nun sebep olduğu bu endişelere Rhin'de meydana gelen bir felaket de eklenmişti. Başkumandan (Magister Militum) Silvanus, Cologne'da, Augustos 355'de isyan etmişti. Dört hafta sonra öldürülmüştü. Fakat Franc'lar Cologne'u fethetmişlerdi ve Almanlarla birleşerek, imparatorluk toprağını işgal etmişlerdi. Yukarı Rhin Üzerinde, aynı yılın ilkbaharında bir sefer yapılmasına rağmen, düzen kurulamamıştı. O zaman, Constance, tahtının son varisi konusunda ciddi bir karar almıştı ve onu Rhin'e göndermişti. Böylece, Atina'daki Jules hatırlanmış ve 6 Kasım 355 yılında milano'ya Sezar olarak atanmış ve imparatorun kardeşi Héléne ile evlenmişti.

Bir Aralıkta orduya katılmak için hareket etmişt ve herkesi şaşırtmıştı. Bu filozof ve kabine adamı, model bir asker olmuştu ve generallerin kötü iradesi ona eklenmişti. Ancak parlak başarılara engel olunamamıştı. Almanlarla Strasbourg'da savaşmıştı. Müteakip yıl Rhin'e geçmiş, Franc'ları püskürtmüştü ve Gaul'u istilacılardan kurtarmıştı. Ancak o, başarı elde ettikçe, zafere ulaştıkça, Constance'ı masrafa sokuyordu. Fakat henüz hiçbir tehlike görülmüyordu. Nisan 357 yılında imparator, muhteşem bir şeklide Roma'ya girerek, saltanatının başlamasının yirminci yılını kutlamayı başarmıştı.

Aynı yılın son baharında O, Sirmium'da idi. Orada ilahiyatla ilgili tavsiyelerini, Valens ve Ursace, şehrin piskoposu ve görevden alınan Photin'in halefi Germinius'la, bir ilahiyat formülü kaleme almışlardı. İmparatorun düşüncesinde olan bu formül bütün uyumsuzlukları bir kenara bırakıyordu ve imparatorlukta barışı tesis ediyordu.[25] Dava konusu problemler doğrudan ele alınmıştı ve açıkça konuşuluyordu. BİR TEK ALLAH VARDI. İKİ ALLAH YOKTU. Savunma, cevherler terimleri kullanılarak yapılıyordu. Bu terimler, Yunanca OUSİA, HOMOOUSİOS veya HOMOİOUSİOS kelimeleriyle uyuşuyordu. Ancak bunlar, İncil kelimeleri değildi ve insan zekâsını aşıyordu. Baba ve Oğul iki şahsiyetti. Baba, oğlun üstündeydi ve oğul ona tabiidi. Bu Yuhanna 14/28'de açık olarak açıklanmaktaydı. Kutsal-Ruh, oğul tarafından müminlere gönderilmişti. Teslis, İncil'e ait temelini, Matta 28/19'da bulmaktaydı. Bu formülün imparatorun hoşuna gittiği kolayca anlaşılmaktadır. Yüz yaşını geçmiş olan Ossius, tutuklanmadan bir yıl sonra

---

[25] Hahn, Bibl, 161, d'aprés Hilaire, De synod, 11 (2, 464 dans l'édit, des Bénédictins). J. Gunmerus, Die homöusianissche partei, p. 52-57. Au Sujet de la date, voir loofs, dans Realenc. Herzog-Hauck, 2, 33, 27 ss.

imzaya getirildiğinde[26], Athanase'ı mahkûm etmekten ısrarla sakınmıştı. Bu, yaşlılığından başka türlü açıklanmalıydı. İleride görüleceği gibi, aynı problem, Libère konusunda da söz konusuydu. Formül, imzalatmak için dolaştırılmıştı. Ancak sürgündeki Hilaire, Gaule piskoposlarını açıkça imzalamayı redde davet etmişti.[27]

Bu kilise kavgaları esnasında ilahiyat, Doğuda pasif kalmamıştı. Birçok yerde, bu politik kavgalara dahil edilmiş spekülatif ifadeler, açıklanmaya çalışılmıştı. Mahir ve ihtiraslı Endoxe, eyaletteki küçük piskoposluğunu terk ettiğinde ve 358'de aniden ölen piskopos Léonce'un yerini aldığında, Antakya bir aktivite ocağı haline gelmişti. O, doğulu piskoposların prensiplerini elde etmek istememişti. Fakat İstanbul sarayındaki gürültüleri duymuştu. O, birçok önemli konsile iştirak etmişti ve özellikle 341'deki Antakya konsiline, Sofya konsiline iştirak etmiş ve Sirmium'da ve Milano'da imzalar atmıştı.[28] Saray onu değerli bir ajan olarak telakki ederek, O'nun, Suriye'nin başkentinin önemli merkezini işgal etmesini arzu etmişti. Zekâsı meşhur olan AECE'yi Antakya'ya getirmişti, piskopos Lèonce tarafından piskopos yardımcısı atanmış ve orada ilk incelemelerini yapmıştı. Onunla beraber, en ünlü talebelerinden, Euxode'un Diyakos makamına yükselttiği Eunome'de gelmişti.[29] Bu konuda bir dizi tezlere sahip olmaktayız. Aece titizlikle dönemin ilahiyat mefhumlarını analiz ederek bir takım çelişkilerin olduğunu göstermişti. Baba Allah, doğurmamıştır. Bu her yerde açık olarak beyan edilmelidir ve bu doğrudur. Allah mefhumu bütün sebeplerin üstündedir. Bunun için Allah, kendi varlığının sebebidir denilebilir. Şayet bütün sebep ilişkileri bir tarafa bırakılırsa, Tanrıda genelleştirme söz konusu olamaz. Sonuç olarak Allah, ebedi olarak doğmayan cevherle var olmaktadır. Doğmuş bir varlık, Allah'tan temelde ve ebediyen farklıdır. Buna göre, Allah'ın oğluna[30], **Homoiousios** veya **Homoousios** terimini kullanmak yanlıştır. Bu, çok iyi niyetli insanlar tarafından yapılmış denemelerin acımasız bir eleşti-

---

26 Athan, Apol de Fuga, 5; Hist. Ar, 45. Socrate, 2, 31. Sozomène, 4, 12, 6. Marcellus et Faustus, Liber Precum, 32, dans coll. Avell, 1, p. 15 dans l'édit. Günther; Hilaire, De synod, 87 (2, 513 dans l'édit des Bénédictins).

27 Hilaire, De synode, 2 (2, 459).

28 Hilaire, 4, 170, 5. Labbe, conc, 2, 773 d.

29 Lettre de Georges de Laodicée, dans Sozomène, 4, 13, 2. Philostorge, 4, 8 (p. 62, 17 dans l'édition Bidez).

30 Thèses d. Aèce, dans Epiphane, Haer, 76, 11 et 12. Les cinq prémières thèses sont Fondementales.

risiydi. Fakat çok yakından incelendiğinde, bizzat Origène'nin eleştirisiydi. Aéce, Arius'tan daha zekiydi. O'nun radikalizmi, Arianizmin basit bir tamiriydi. O, Tanrı felsefi mefhumunu değerlendirerek temelde, bütün spekülatif kristolojiye hücum ediyordu. Onun talebesi ve dostu olan Kapadokyalı **Eunome,** O'nun fikirlerini kabul etmişti ve sonuçsuz olmayan eserlerde onları açıklamıştı. Bu yeni Aryenlerin Homoousios ve Homoiusios terimlerini reddettikleri, kolayca anlaşılmaktadır. Böylece yeni Aryenler, kendilerini kilise politikasına veren Ursace ve Valens'le uyuşuyordu ve bu formülleri sevmiyorlardı. Çünkü bu formüllerde, kiliseye egemen olmayı hedefleyen grupların sembollerini görüyorlardı.

358 yılının ilkbaharında, Antakya'nın yeni piskoposu **Endoxe,** dostlarını etrafına toplamıştı. Bunların arasında Cesarée'li **Acace,** Tyr'li **Uranios** vardı. O, tanrısal cevher konusundaki bütün spekülasyonları açık şekilde reddeden Sirmium konsilinin üyelerini kutlamıştı. Fakat o zaman, İznik sembolü ve onu karakterize eden **Homoousios** kelimesi, tartışmada ilk plana geçmişti. Poiteirs'li Hilaire, açık şekilde piskoposluk zamanında İznik sembolünden bahsedildiğinin işitilmediğini beyan etmiştir. Sürgün edilmesinin söz konusu olduğu zaman yani 355 yılından sonra bu formül hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmişti.[31] Milano'da, Athanase'ın görevden alınmasını onaylayan muhalefet, İskenderiye ile İstanbul arasındaki politik çekişmeye, doktrinal bir karakter vermişti. Böylece onu daha ciddi ve daha sivri hale getirmişlerdi. Bu şartlarda, Antakya grubunun imparatorun istediği barışa katılması, yeniden doğan Aryenizme iştiraki olarak ve bütün Origéne taraftarlarına bir savaş beyanatı olarak görülüyordu. **Laodicée**'li George, hemen bu kanaati ifade etmişti ve bir protesto eylemi yapılmasını istemişti.[32] Ankaralı Basile de, bir vakfetme merasimi vesilesiyle, kendisi gibi olan piskoposları toplamıştı.

358 yılının paskalyasında Ankara'da, bu grubun ilahiyat programı tespit edilmişti. Oldukça uzun olan ve bize kadar muhafaza edilen rapor[33], tartışılan konu hakkında oldukça açık bir cevap vermektedir. Baba ve oğul, benzer cevherdirler (Homoiousious veya homoioi cat. Ousian). Onlar insanlar

[31] Hilaire, De synod, 91 (2, 518 dans l'édition des Bénèdictins).
[32] Lettre de Georges de Laodicék, dans Sozomène, 4, 13, 2 et 3.
[33] Epiphane, Haer, 73, 2-11. cf. Sozomène, 4, 13.

arasında bir baba ve oğul gibidirler. Bu benzerliği inkâr hata olur. Bu hatayı Aryenler yapmaktadırlar. Fakat yine Ankaralı Marcel ve Sabellius'la, babanın ve oğlun benzerliğini söylemek de hatadır. Bu son hata, mahkûm edilen Homoousios'da bulunmaktadır. Temelde bu, Doğu'nun etkili ilahiyatçılarının iştirak ettiği eski Eusèbien kavramının yeni bir sınırlandırılması da değildi. Fakat ilk defa İznik Formülü, kategorik olarak reddedilme cesaretinde bulunulmuştu. Çünkü o zamana kadar sessizlikle yetinilmişti. Bizzat hasımların da onu zikretmemesi için haklı sebepleri vardı. Ancak Milano'dan sonra böyle olmadı.

Geleneksel anlayışa göre yazılmış tarih, Athanase'ı, başlangıçtan beri İznik sembolünün yorumcusu ve ateşli savunucusu olarak takdim etmekteydi. Belgeler temelde farklı bir imaj göstermekteydi. Athanase **"Contre les paiens"** ve **"İncarnation"** ünvanları ile yazmış olduğu ilahiyatla ilgili yazıların da ne İznik'ten ne de Homoousios'dan bahsetmiştir. Bu eserler, Eusèbe'in Théophanie'sine karşı yazılmış olmasına rağmen, İznik'ten ve Homoousios'dan bahsetmemektedirler. Aryenlere karşı üç büyük nutuk, telaffuz edilmişti ve eserin başında bir defa, ökümenik konsil tarafından Arius'un mahkûmiyetinden yazarın bahsetmesi ve Homoousios kelimesinden bahsetmesi ilginçti. Bu formül, müteakip gelişmelerde artık görülmemekteydi. Aksine oğul Babaya "benzer" veya "her şeyde benzer", "Cevherde benzer" (Homoisos cat'ousian) olarak devamlı belirtilmişti.[34] Daha sonra, Aryen itizalinin veya yarı-Aryenizmin işaretleri olarak kabul edilen bütün ifadeler, burada toplanmışa benzemektedir. Bütün bu ifadeler, Homoosusios kelimesinin tehlikesinden bilinçli olarak sakınmak ve gerçek imanı karakterize etmek için kullanılmışlardı.

Bu, 350 yılını ve sonrasını bir darbe ile de bitirmişti. Papa Libère, imparatora, İznik iman sembolünün önemine işaret ettiğinde, Athanase **"Des Décrets de Nicée"** isimli kitabını, Cesarée'li Acece ve Eusèbe karşısında yazmıştı. O, bu kitapta Homoousios bayrağını açıyordu. İskenderiyeli Denys'e **"Homoousios"** problemindeki tutumuna telmihte bulunan hasımlarına cevap için [35], küçük bir eserde **"Denys'in düşüncesini"** ve yine burada her

[34] Athan, or. C. Ar, 1, 7, et 9. Loofs, Dogmengeschichte, 4e édit, p. 239 s. la quatrième discours n'est pas authentique.

[35] Cf. supra, p. 91.

şeyden önce **"İznik Formülünü"** ele almıştı. Athanase için bu formül, sınır çizgisini belirtiyordu.

"Oğlun Baba'ya benzerliği (Homoios)"şeklinde kullanılan ifade, O'na yeterli gelmemektedir. Çünkü o, insanlar arasındaki oğul ilişkisine de uygulanabilmektedir. Hâlbuki Baba Allah, oğluyla ayrılmaz şekilde birleşmiştir. Burada, beşeri benzerlik kaybolmaktadır. Yuhanna 10/30'da denildiği gibi **BABA VE OĞUL BİRDİR.** Bu birliği belirtmek için, aynı cevher gibi (Homoousios) daha güçlü bir ifadeye ihtiyaç vardır. Bu sadece cevher birliği anlamına gelmektedir. Allah, olan her şeyin cevheridir. Fakat her şey yoktan yaratıldığında, sadece oğul, Baba'nın cevherinden doğmuştur. O, babanın cevherinden ayrılmış bir kısım olarak tasavvur edilmemiştir. İbranilere 1/3'te ışığın aydınlatmasına işarette bulunulmaktadır. Böylece ışık ve aydınlık gerçek anlamda birdir. Aydınlık güneştir ve birbirini görmektedir.[36] Oğlun tam ilahlığını saplama arzusu, herhangi bir oğlun, Baba'ya bağlanması gibi iğrenç görünmektedir. Fakat Athanase, bölünmez cevher hipotezi ile kavranamaz mefhumlar alanından çıkmaktadır.

Böylece O, ilahiyat ilminin, mantıki sırların karanlıklarında derinleşmek için yegâne alanı terk etmektedir. O buna işaret etmemekte ve bu olay, hasımlarının gözünden kaçmamaktadır.

Antakya grubunun, Sirmium nötre formülüne katılmaları imparatoru sevindirmişti.[37] Fakat **Eudoxe** tarafından piskoposluk makamının keyfi işgali, imparatorun hoşuna gitmiyordu. Başlarında Basile olduğu halde, Ankara konsilinden bir heyet, bu konuda politik bir yorum takdim etmişti ve Antakya yeni Aryenlerin üzerlerine dikkatleri çekmişti. Bu müracaatın sonu, imparator tarafından, Antakya cemaatine[38] bir mektup göndermek olmuştu. Eudoxe'u tenkid ediyordu ve taraftarlarını yanından uzaklaştırmasını istiyordu. Bu emir yerine getirilmişti. Aèce ve Eunome, sürgün edildi. Basile eğilimli piskoposlar, bu işte polisle işbirliği yaparak yeni tür bir rol icra etmişlerdi. Eudoxe, makamına dönememiş, ancak ülkesi Ermenistan'a dönmüştü. Böylece yetmiş civarında rahip görevlerinden mahrum edilmiş-

---

36 Athan, De Accret, 20, 2-5; 22, 4; 23, 1-3; 24, 1 et 2; 30, 3.

37 Cf. Supra, p. 223.

38 Sozomène, 4, 14.

ti.[39] Ankaralı Basile üstün gelmiş ve yeni bir başarı kazanmıştı. Şöyle ki, imparator mektubunda, Homoousie'yi ifade eden formüle katıldığını beyan etmişti.[40]

Fakat bu, sadece zahiri bir başarı olmuştu. 358 Haziranında imparator, Sarmates'lara karşı kısa bir seferden sonra, Sirmium'a gelmişti. Birlik lehine güçlü bir hareket oluşmaya başlamış ve bir de rapor hazırlanmıştı.[41] Bu raporda, Sirmium'lu Photin'e ve Samosate'lı Paul'e karşı, kilise kararları zikredilmiş ve Antakya'nın dördüncü formülüne eklenmişti. Fakat Samosate'lı sapık zikredilmemişti. Sadece O'nun mahkûmiyeti hatırlatılmış ve **Hamoousios** kelimesi reddedilmişti. Constance, Libére'i, sürgün yeri Béroé'den, Sirmium'a getirtmişti. Uzun zamandan beri, Aquilée'li Fortunatien [42] ve piskopos Démophile, iki yıllık sürgünün uslandırdığı Romalı papayı kazanmaya çalışıyorlardı.

Libére, tam teslim olmuştu. O, Doğululara acınacak bir mektup yazmış ve mektupta Athanase'ın aforoz edildiğini ve bunu 352 yılından beri ifade ettiğini belirtmişti. [43] Bu mektubu ikinci bir mektup takip etmişti ve bu mektupta da Athanase'ı mahkum ettiğini ve Doğu'nun gördüğü tarzı kabul ettiğini beyan ediyordu ve memnuniyetle[44] Démophile'in ona verdiği Sirmium formülüne[45] katıldığını ilave ediyordu. Ursace, Valens ve Sirmium'lu Germinius da bir mektup almışlardı. Bu mektupta Libère, bütün Roma rahiplerinin, Athanase'in mahkûmiyetine tanık olduklarını ifade etmiş ve birkaç engelle bu beyanatın geciktiğini üzüntü ile belirtmişti. İmparatora da benzer bir mektup gönderilmiş Fortunatien tarafından mabeynci Hilaire'e verilmişti.[46] Libère, aynı niyetle, daha önce azarlamış olduğu eski vekili **Capoue'lu Vincent**'a da bir mektup yazmıştı.[47] Bu mektupların her birinde Libère, muhataplarına, imparator nezdinde müdahalede bulunarak, Roma'ya dönmesinin sağlanması için yalvarıyordu.

---

[39] Philostorge, 4, 8.
[40] Sozomène, 4, 14, 4.
[41] Sozomène, 4, 15, 2.
[42] Jeröme, vir. İnl, 97.
[43] Libère, Ep, 18, Studens paci (Hilaire, 4, 155), cf. supra, p. 218.
[44] Libère, Ep. 10, pro deifico (Hilaire, 4, 168).
[45] Cf. supra, p. 217.
[46] Libère, Ep. 11, 2 Quia scio (Hilaire 4, 171).
[47] Cf. Supra, p. 219, Libère, Ef, 12, Non doceo (Hilaire, 4, 172).

Şimdilik olaylar daha ileri gitmemişti. İmparator, Libère'e raporu imzalamıştı. Libère, Samasota'lı Paul'un şahsında, Homoousios doktrininin mahkûmiyetine, acı şekilde imza atmıştı. Böylece Libère, Roma'ya dönme iznini almıştı. Homoiousie tasdik eden Ankara ilahiyatçılarının iman beyanatını imzalama tesellisine sahip olmuştu. Sonraki nesiller artık bundan şikâyet etmemişlerdi.[48] Libère'den şikayet eden Afrikalı piskoposlar heyeti de Sirmium formülünü imzalamıştı. Dört piskopos utanmadan bunu yapmışlardı. Çünkü bütün bu problemler onlara tamamen yabancıydı.

Sirmium konsili, Romalılara, Libère'i, piskopos olarak yeniden kabul etmelerini ve Félix'i fonksiyonlarını yapmasına izin vermelerini yazıyordu. Böylece Roma'da müştereken idare eden iki piskopos olacaktı.[49] Bu garip durum, imparatorun emriydi ve sonuç olarak geçici bir durum kabul edilmişti. Önceden tahmin edildiği gibi düzensizlikler olmuştu. Az cemaata sahip olan Felix, kısa zamanda boyun eğmişti. Şehri terk ederek, Roma'nın güneybatısında sahip olduğu bir yere çekilmişti. Birkaç yıl sonra da orada ölmüştü. Libère bir yıl daha fazla yaşamıştı. O'nun da 24 Eylül 366 yılında öldüğü bilinmektedir.[50] O, şehirde seviliyordu. Ancak, politik noktadan bütün tesirini kaybetmişti. Artık o, imparatorun yanında Batı'nın şefi olarak telâkki edilmiyordu. Roma papası olarak bu role başkaları geçecekti.

Doğu'da Ankaralı Basile, gerçek şef olarak görünüyordu. O, İmparatora yazılı ve sözlü olarak, barışın ilerlemesi konusunda bilgi veriyordu. Genel bir konsil toplama problemi vardı. Fakat nerede toplanacaktı? İznik, konuşulmuştu. Ancak, ona bağlı hatıralara itirazlar yapılmıştı. İzmit'ten bahsedilmişti. Orada da, 24 Ağustos 358 yangınından sonra şehri yıkan yeni bir deprem olmuştu. Bunun için konsil 359 ilkbaharına ertelenmişti. Fakat iki ayrı toplantı yapılacaktı batılılar, **Rimini**'ye davet edileceklerdi. Doğulular da **İsaurie**'nin (Bozkırın) **Séleucies**'inde toplanacaklardı. Sirmium imparatorluk sarayında, imparatorun emir vereceği kilisenin hazırlık konferansı yapılmıştı. Basile, şayet şef olarak yeniden tanınırsa imparatorun kararlarının eski dostları Valens ve Ursace'ın tavsiyeleriyle belirlenmiş olduğuna

[48] Sozomène, 4, 15.
[49] Sozomène, 4, 15.
[50] Theodoret, Hist. eccl, 2, 17. Libère pontif, 27, 5, Coll, Avell, 1, 3 et 4 (1, p. 2 dans l'édit. Günther). Mommsen, Ges Schriften, 6, 570-581.

korku ile işarette bulunuyordu. 22 Mayıs 359 yılının Pentekôt arefesinde, Sirmium'da, imparatorun huzurunda, doğu geleneğini bir yana bırakmayan ve gelecekte **Ousia** fikrini açıkça zikretmeyi yasaklayan bir iman ikrarı kaleme alınmıştı.[51] Bu iman ikrarı şu kelimelerle sona eriyordu: **"Biz, oğlun her şeyde Baba'ya benzer (Homoisos) olduğunu söylüyoruz. Kutsal yazılar da bunu söylemekte ve bunu öğretmektedirler."** Bu metnin yazımı, Sirmium'un ilk formülünü yazan **Aréthuse'lu Marc'a**[52] verilmişti.[53] Saray piskoposları, amaçlarına ulaşmışlardı. **Ousia** kelimesi metinden çıkartılmıştı. Ankara ilahiyatçıları metne **"benzer"** kelimesi yerine **"her şeyde benzer"** ifadesinin girmesinde teselli bulmuşlardı. Benzer kelimesini, Valens arzu etmişti.[54] Onlar daha sonra bir rapor yazmışlardı.[55] Bu raporda onlar şunu takdim etmişlerdi: **"Her şeye benzer"**. Bu, yeni Aryanizme bir engel olarak sunulmuştu ve saray piskoposları onu, kiliseye sokmak istiyorlardı. Ankara'da tesis edilen programa tam olarak uygun olan bir teslis doktrini açıklıyorlardı.[56] Ankara programı şöyle idi. **"Üç şahısta veya üç uknumda bir Tanrı." Onların niyetleri, Ousia kelimesini kullanmadan, bu doktrini "her şeyde benzer"** formülünü geliştirerek açıklayabilmekti. Bu doğruydu. Fakat bizzat formül bunu söylemiyordu. Teslisi ifade etmek için onlar, uknum (hypostase) kelimesine sahiptiler. Fakat birliği ifade etmek için, onlar, Ankara'da önerilen **Ousia** terimini kullanmıyorlardı. Çünkü yasaklanmıştı. Bu durumda kutsal kitaba uygun olan terimden çıkarılan delil, hiçbir şeye hizmet etmiyordu.

Bununla beraber piskoposlar, belirtilen şehirlerde toplanıyorlardı. 28 Mayıs'ta, imparator, Rimini'ye müfettişlerini göndermişti.[57] Onlara göre konsil, imanla ve birlikle ilgili problemleri ele almalıydı ve kilise işlerini düzene sokmalıydı. Constance saygıdeğer şahsiyetlere herhangi doğulu bir piskopos konusunda karar alma hakkını sert bir şekilde yasaklamıştı. Konsilin kapanış oturumundan sonra on piskopos, oturumun sonucu hakkında

---

[51] Athan, De synod, 8 Hann, Bibl. 163. Lietzmann, Symbole 2e édit, p. 31.
[52] Germinins, cité par Hilaire, 4, 163, 18.
[53] Cf. supra, p. 217.
[54] Epiphane, Haer, 73, 22, 5-8.
[55] Epiphane, Haer, 73, 12-22. cf. Gummerus, Die homousianische portei, p. 121-133.
[56] Cf. supra, p. 226.
[57] Hilaire, 4, 93.

bilgi vermek için imparatorluk sarayına gitmek zorunda kalmışlar ve orada, doğudan gelen delege ile tartışmışlardı. Maalesef, Séleucie'ye gönderilen benzer mektup[58] bize kadar ulaşmamıştır. Ulaşmış olsaydı, mukayese bilgi açısından yararlı olacaktı. Dört yüzden fazla Batılı piskopos Remini'de[59] toplanmışlardı. Onlar, orada, imparatorun misafiri idiler. Çünkü bu konsil, resmi genel konsil karakteri taşıyordu.Sadece Guale'e ve İngiltere adası piskoposları bu saygınlığı reddetmişler ve kendilerine göre hareket etmişlerdi. Çünkü onlara bu, daha değerli görünmekteydi. Mahkeme başkanı Taurus, hükümet komiserlerinin görevlerini yerine getiriyordu ve piskoposları, antlaşmaya varmadan evlerine dönmelerine izin vermiyordu. Şayet bunda başarılı olursa ona gelecek yıl, konsolosluk vaat edilmişti. O, bu mükâfata layık olacaktı.

Her şeyden önce, imparatorun projeleri için çok uygun görünmüyordu. Valens ve Ursace, Sirmium'da hazırlanan formülü imzaya sundukları zaman muhalefet güçlü şekilde görünmüştü, piskoposların büyük bir çoğunluğu, İznik'in geleneksel sembolünü ve cevher fikrinin ve kelimesinin bir yana bıraklmasının imkansız olduğunu beyan etmişlerdi. Çünkü o, iman formüllerinden ayrılmaz eleman olarak telakki ediliyordu.[60] Taraftarlar kısa bir zaman sonra ayrılmışlardı ve seksen piskopostan oluşan azınlık Valens'in etrafında toplanmıştı ve büyük kiliseyi terk ederek, boş bir salonda toplanmışlardı. 21 Temmuz 359'de Valens, Ursace, Germinius ve ismi bilinen Gaius, sapık olarak ve İznik iman ikrarının düşmanları olarak mahkûm edilmişlerdi.[61] On piskopostan oluşan bir delege imparatora gönderilmişti. Ancak muhalif grup da on kişilik bir heyet göndermişti. Ursace ve Valens, gerekli hazırlıkları yapmak için önceden gitmişlerdi. İmparatora gönderilen mektup, net bir şekilde İznik sembolüne katılımı ihtiva ediyordu. Bu mektupta piskoposlar Valens'in teklifinin tartışılmasını reddettiklerini beyan ederek, evlerine dönmelerine izin talep ediyorlardı.[62]

---

[58] Cf. Sozomène, 4, 17, 1.
[59] Le meilleur récit est celui de sulpice-Sévère, chron, 2, 41, 43 et 44.
[60] Hilaire, 4, 95 et 96.
[61] Hilaire, 4, 96 et 97.
[62] Hilaire, 4, 78-85.

Kısaca İmparator, şimdilik delegeyi kabul etmeyeceğini bildirmişti.[63] Çünkü İranlılara karşı bir ordu hazırlamak için hareket etmek zorundaydı. Fakat O, delegelerin Edirne'ye gitmelerini ve orada dönüşünü beklemelerini rica etmiş ve onlara, konsil mektubuna cevabını da o zaman vereceğini ilave etmişti. Bu, Remini'de toplanan piskoposların sert bir sabır denemesiydi. Onlar, bir mektupla[64], imparatordan mektuplarının bilgisini almayı rica etmişler ve asla kanaat değiştirmeyeceklerini bildirmişlerdi. Böylece, imparatorun onları kış gelmeden piskoposluklarına dönmelerini ve orada sabırsızlıkla beklemelerini istemiş olacağını düşünmüşlerdi. Bu sırada, heyet, Edirne yakınındaki küçük bir köy olan Nike'ye yerleşmişti. Böylece doğululardan onları ayıran sabrı öğrenmek zorunda kalmışlardı.[65] Yine onlar, Valens'in ilahiyat kavramlarını öğrenmek zorunda kalmışlar ve 10 Ekim'de, Vekilliklerine ters olarak Valens'in ve taraftarlarının görevden alınmalarını inkâr ederek, onların cemaatlarıyla ilişkiye girmeyi ve kendilerine sunulan sembolü imzalamayı kabul etmişlerdi.[66] Hazırlanan protokol, on dört isim zikretmekteydi.

Sonra onlar, Remini'ye dönmüşlerdi ve sarayda kazandıkları tecrübeleri ve elde ettikleri ilahiyat bilgilerini bildirmişlerdi. Gürültü öylesine yayılmıştı ki imparatorluk komiseri konsil üyelerinin bütün imzaları atıncaya kadar orada kalmalarını emretmişti. İnatçı muhalifler, sürgüne gönderilmişlerdi. Ancak bunların sayısı on beşi geçmiyordu. Piskoposlar, onların durumlarının zor olduğunu ve hiçbir şeyin onları, İznik sembolünün şehitleri olmaya mecbur etmediğini belirtmişlerdi. Bu sembol onlara, bir emir olarak verilmişti. Fakat birkaç yıldan beri ve kilise politikası nedeniyle bu emir verilmişti. Batı kilisesi hayatında onun hiçbir rolü yoktu. Zaten bu Yunan spekülasyonlarını kim anlayacaktı? Ossius ve Libère bile, sebebi işitmekle yetinmişlerdi. Diğer yandan, o gittikçe soğuyordu ve dönüş yolu uzundu. İzniklilerin çoğunluğu yavaşça dağılmıştı, sonra hız artmıştı. Kısa zamanda dönek bir topluluk oluşmuştu. Yirmi kişilik bir muhalif grup ortaya çıkmıştı. Fakat sonunda onlar da Valens'in kararlarına uymuşlardı. Sonuç imparato-

---

63 Athanase, De Synod, 55.
64 Athanase, ibid.
65 Hilaire, 4, 85.
66 Theodoret Hist. eccl, 2, 21. Lietzmann, Symbole, 2e édit, p. 33. Hahn, Bibliothek, 164.

ra bir mektupla duyurulmuştu. Bu mektup da konsil, ona onların aldığı ilahiyat bilgileri için teşekkürlerini ve ona güvendiğini bildiriyordu. Konsil, açık olarak Homoousios terimini reddediyordu ve iman problemlerinde Doğulularla tamamen anlaştıklarını sevinçle tasdik ediyordu. Diğer yandan piskoposlar imparatordan evlerine dönmelerine izin vermesini rica ediyorlardı. Yine de onlara büyük konsilin zayıflığını ifade etmek zordu.[67]

Séleucie'de toplanacak Doğu konsili ise ancak 27 Eylül'de toplanabilmişti.[68] Hükümet komiseri, Commes Léonas'tu. O'na Isaurie askeri birliğinin komutanlığı da verilmişti. Bize kaynaklık eden metinde bulunan tatlı ifadeye göre, "Piskoposların ona ihtiyacı olacaktı" Birinci gün, düzenleme konusunda uzun tartışmalar olmuş ve konsil açıkça iki gruba bölünmüştü. Grubun birinin şefi Filistin Cesarée'sinden Acéce idi ve aralarında Antakya'lı Eundoxe'un ve İskenderiyeli Georges'unda bulunduğu otuz yedi üyesi vardı. Diğer grup ise yüzden fazla piskoposun **Laodicée**'li Georges'un etrafında toplandığı gruptu. Bunlar, **Homoiousie** doktrininin önemli temsilcileriydi. Ankaralı Basile ve İstanbullu Macedonius bu gruptandı. Her ikisinin de büyük bir rezerv göstermek için haklı sebepleri vardı. Bu ülkeden sürgün edilmiş olan Poitiers'li Hilaire de orada idi ve Ankara grubuna katılmıştı.[69] Homoousios terimi, ciddi şekilde savunulmamıştı. Çünkü sayısal olarak çok olan grup onu reddediyordu ve onun lehine de konuşan bir avuç Mısırlı ise konsilde hiçbir rol oynamamıştı. Fakat Ankara ilahiyatına müeyyide koymak ve Homoiousios terimini benimsemek de söz konusu değildi. Çoğunluk Dedicace denilen Antakya konsilinin eski formülünü imzalamakla yetinmişti. Hâlbuki vaktiyle onun etrafında Eusèbiens'ler toplanmışlardı.

Konsilin ilk gününden itibaren, ciddi düzensizlikler meydana gelmişti. Acacien'ler toplantıyı terk etmişlerdi. İkinci gün muhalefet hükümet komiserleri ile müzakere ederken, çoğunluk toplanmıştı. Üçüncü gün, 29 Eylül'de Comes Léonas[70], bir beyanat sunmuştu. Buna göre Acacien'ler, Antakya formülü denilen formüle katıldıklarını bildiriyorlardı.[71] Ancak açık

---

[67] Hilaire, 4, 87.

[68] Un extrait des procés-Verbaux du consile est doné par socrate, 2, 39 et 40 et par Sozomène, 4, 22.

[69] Hilaire, c. Const, 12-15.

[70] O. Seeck, Die Briefe des Libanius, p. 194.

[71] Socrate, 2, 40, 8-17 et Epiphane, Haer, 73, 25 et 26. que indique les nums des signataires.

şekilde, tartışılan konular karşısındaki durumlarını belirtiyorlardı. Onlar, Homoousios ve Homoiousios terimlerini incile ters olarak reddettiklerini ve Anomoisos'u mahkûm ettiklerini söylüyorlardı. Formüllerini şöyle belirtiyorlardı: **"OĞUL BABAYA BENZEMEKTEDİR (HOMOİSOS)"** sonra, Antakya'nın benzer sembolü gelmektedir. O, Valens'in, Sirmium'un dördüncü formülü ismi ile Rimini'de takdim edilenin tamamen aynısıydı. O, formül **"her şeyde"** ve **"Benzeri"** kelimelerinin kaldırılmasıyla kısaltılmıştı.[72] Konsilin müteakip günleri, uzun tartışmalar olmuştu. Çünkü Homéousien'ler, en azından işaretle, kavramlarının meşruiyetini tanıtmaya çalışıyorlardı. Buna göre oğul, cevher bakımından Baba'ya benzemektedir. Sonuçta, anlaşma sağlanamamıştı ve hükümet komiseri ayağa kalkarak konsil oturumunu kapatmıştı.

Bir Ekim'de çoğunluk, muhalefetle müşterek oturum yaparak görevden alınan Kudüslü Cyrille'in durumunu açıklamak istiyordu. Fakat Acacien'ler, Devletin karşısında düzeltme endişesiyle, toplantıya gelmemişlerdi. Diğerleri, yalnız kalmışlardı ve sadece kilise problemleriyle meşgul olmuşlar ve ihtilaflı konuları, imparatorun emrine göre düzenlemişler ve Acacien şeflerini görevden almışlardı. Geçici olarak bu grubun üyelerinin, en geniş anlamda görevlerini askıya almışlardı. Görevden alınan Antakyalı Eudoxe'un yerine, piskoposluğa sahip olmayan Anianos isimli bir şahsı işaret etmişlerdi. Çünkü Comes Léonas, ona hemen sınırı geçirtmişti. Burada da Rimini'de olduğu gibi, her iki grup da onar kişilik bir heyeti, tartışma sonuçlarını bildirmek için saraya göndermişti. Fakat konsilin diğer üyeleri, Batılı kardeşlerinin, evlerine dönmelerine çok memnun olmuşlardı.

İmparator İstanbul'daydı. Çünkü orada hasımlar ciddi bir savaş halindeydiler. Homéousien'ler, imparatora, Acéce'in ve Eunome'un yeni-Aryanizmini boşuna anlatmışlardı. Constance, 11 Aralık 359'da İstanbul'a vali olarak Honoratus'dan bir araştırma yapmasını ve Anoméen'leri, devlet konseyi ile mahkûm ettirmesini emretmişti.[73] İmparator, Tarsuslu **Silvain**'in savunduğu ve Rimini konsilinin imzaladığı formülle ifade edilen Homeis-

---

[72] Cf. supra, p. 231.

[73] Lettre citée par Hilaire, 4, 174 s. Sozomène, 4, 23, 3 et 4. Théodoret, Hist. eccl, 2, 27, 4-18, ou' if faut toujours lire homoisousios au lieu de la leçon Fautive: Homoousios; le texte de plilostorge, 4, 12 (p. 64, 21 dans l'édition bidez) doit être corrigé de même.

me'in kabulü için ısrarını da reddetmişti. Orada olduğu gibi burada da o, hedeflerine ulaşmıştı. Biraz mukavemetten sonra Séleucie konsilinin üyeleri, 360 yılının yeni yıl gecesinde, arzu edilen formülü imzalamışlardı.[74]

Bununla beraber, piskoposluk merkezi için savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu ve kısa zaman sonra **Acéce** ve adamları, imparatorun lütfünden yararlanmışlar ve **Séleucie**'de ilan edilen teorik ifadelere cevap verdikçe sekulier olarak hareket etmişlerdi. Onlar, ayrı bir oturum yapmışlar ve sinodda **Homéousiens** taraftarları olan, Ankaralı Basile, Kudüslü Cyrille ve İstanbul'lu Macédonius görevden alınmışlardı. Antakya piskoposu Eudoxe, tahtı işgal etmiş[75], Ayasofya kilisesinin **Dedicace**'ı ile[76] fonksiyonlarına sahip oluşunu 15 Ocak 360'ta kutlamıştı. Zahidane eğilimleri yayan, Sebaste'li Eustathe da, Acacien'lerin sinodunun kararına çarptırılmıştı.[77]

Bütün hatlarda zafer üstün gelmişti. Saray piskoposları, imparatorun ve hükümet komiserlerinin bilgisini değiştirmeyi başarmış ve bütün Doğu ve Batı piskoposluklarının itaatini Homoisos kelimesi ile karakterize edilen formülde elde etmişlerdi. Böylece Onlar zafer hakkını elde etmişlerdi ve Constance da, babasına eşit olduğuna inanmıştı. Acéce, kilise şefi olarak, Cesarée tahtı İle sadece metropolit sıfatına layık olmamış, selefi Eusèbe'in kütüphanesinin de varisi olmuştu. O, her şeyden bir şey çıkarmayı bilmişti. O, mahirdi, hatipti ve enerji ile hareket etmeyi biliyordu.[78] Athanase bir kenara bırakıldığı için, muhalefet kampında başka, baş çekecek hasım da yoktu. O, imparatordan yararlanıyordu. Constantin tarafından İznik'te hata işlenmiş olduğu hayaline kapılmıştı. Homoousios kelimesi bir kenara bırakılmış, Ousia düşüncesi üzerine, Origéne teslim olmuştu. Bütün bunlar, yasaklanmış ve bütün tartışmalar, herkesin kabul ettiği nötr bir terim olan **Homoisos**'la çözülmüştü. Bununla mümkün olan ve pratik olan barış, sağlanmış mıydı?

Fakat bu hesap yanlış çıkmıştı. İznik'ten beri, otuz beş yıl geçmişti ve ancak nötr bir formülü benimsemek mümkün olmuş ve spekülasyon yasak edilememişti. Constantin'in gerçek hatası, kilise adamlarının samimiyetle

---

[74] Sozomène, 4, 23, 8.

[75] Cf. supra, p. 229.

[76] On a rekemment découvert des restes de ses parvis, cf. A.M. Schneider dans Forschungen u. Fortschriftte, 1935, no: 22, p. 282 s. Byzant. Zeitschr, 1936, 85.

[77] Socrate, 2, 40, 48-43, 16 la lettre sinodale est citée par Theodoret, Hist. eccl, 2, 28.

[78] Cf. supra, p.229.

benimseyeceği teolojik bir formüle Devletin müdahale etmesiydi. Bu arada, ilahiyat ilmi, ilerlemişti ve Homéousiens gruplarda, Origène okulunun geleneklerinin verimli bir gelişmesine götürmüştü. Batı ise, ya Tertullien veya Novatien doktrinlerine tutunuyordu ya da saf bir Monarşianizm'e tutunuyordu. Birliği empoze eden politika, bütün düzensizliği ve karışıklığı yok etmişti ve imparator tarafından teklif edilen birlik formülü, bu defa da İznik formülünden daha da şiddetle reddedilmişti. Constantin'in samimiyeti nedeniyle affedilen şey, oğlu için sızlanma konusu yapılmıştı. Vicdanlara yapılan baskı ve çok sayıda saygıdeğer piskoposların sürgünü, bütün ülkede Constantin döneminde olmayan bir kini meydana getirmişti. Constance'ın kilise zaferini aydınlatan kemer, iğrenç bir toprak üzerinde duruyordu. Fakat şimdilik o, duruyordu. İmparator, bu endişenin anlık serbestliğinden yararlanıyordu, çünkü Doğu sınırında durum tehdit ediciydi.

Birkaç yıl istirahattan sonra Persler aniden savaşa girişmişler ve 359 yılında Mezopotamya'yı işgal etmişlerdi Nisib bölgesi, yakıp yıkılmıştı ve Ekim ayında, sınırdaki **Amida** şehri alınmıştı ve uzun bir mukavemetten sonra yakılmıştı. Kral Şapur, bu zaferden sonra, güçleri yönünden zayıflamıştı. Ancak gelecek ilkbahara kadar da yeni hücumlara girişemezdi. Constance, Doğu ordusunu güçlendirmiş ve sürpriz bir kötülüğü gidermek için Sezar Julien'e en seçkin askerlerini imparatorun emrine koyması emrini vermişti.

Bu sadece askeri müşahedelerle olmamıştı. Constance, yeni ayaklanmaların korkusu ile meydana gelecek karışıklıklardan korkuyordu. Önleyici icraatlar, korkularını yatıştırmamıştı. Julien'in askeri başarıları, bu şartlarda, savunmayı, Varis Prens karşısında daha da artırmalıydı. O, bu tehlikeli adamdan ordularından bir kısmını alma fırsatını yakalamıştı.

Julien, itaat için yeterince saftı. Fakat askerler memnun değildi. Onlar, sadece Rhin sınırını savunmak durumunda idiler ve Doğu'ya gitmek istemiyorlardı. Çünkü ordunun sayısının azalması, sadece Almanların akınlarını tahrik ediyordu. Onlar, ülkelerini ve yakınlarını savaşın bütün kötülüklerine maruz bırakmak istemiyorlardı. İki tabur, Paris'i geçerek ayaklanmıştı. Genel karargâhı oraya kurmuşlardı ve Julien'e Auguste ünvanını vermişlerdi. Bu ilan, diğer askerler için de bir katılma işareti olmuştu ve prens meşru şekilde mukavemet etmişti ve boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bir

önceki gece, imparatorun dehası ona rüyada görünmüştü ve onu kesin bir karara hazırlamıştı.[79] Ok yaydan çıkmıştı artık ve Julien'in hedef olan tâcının bir kısmı riske girmişti.

O, Constance'a, sadece Gaules'un[80] topraklarında Auguste liyakatinin tanınmasını isteyen bir yazı yazmıştı ve her yönden oldukça ılımlı görünmüştü. Julien'in mektubu, imparatora Kapadokya'da, 360 baharında ulaşmıştı ve imparatoru öfkelendirmişti. O, bütün müzakereleri reddederek, Gaule'un bütün yüksek memurlarının yerini değiştirmişti.[81] Bir müddet tereddütten sonra, ondan önce saldırıya geçen Perslere karşı sefere devam etmişti ve mahir bir şeklide saklanmıştı. Persler, Yukarı Dicle vadisindeki Singara'yı ve Bezabde'yi tahrip etmişlerdi. Fakat Roma ordusu yetişememişti.

Diğer yandan Julien, makamında kalmışdı ve yeni tahriklere sebep olan Almanlara karşı savaşmıştı. Bu arada, Constance'ın kendisine karşı düşüncelerini de öğrenmişti.[82] Bu onu, son kuruntulardan kurtarmış ve 361 yazında, Yukarı Rhin'den Tuna'ya doğru yürümüştü. Sonra, Wish'e kadar gelmişti ve orada kış karargâhını kurmuştu. Artık İtalya ve Balkan yarımadası onundu. Diğer yandan, buğday zengini Afrika, Constance'a sadık kalmıştı ve gaspçıya hizmet etmek istemeyen binlerce insan Aquilée'ye sığınmışlardı. Zafer, kolay görünmüyordu.

Constance 360-361 kışını Antakya'da geçirmişti. Orada, ikinci karısı Eusèbia'nın 360 Şubatında ölümünden sonra üçüncü defa evlenmişti. İlkbaharda, Perslere karşı savaş için Urfa'ya geçmişti. İşte o zaman Julien'in yürüyüşü hakkında bilgi almış ve Perslerin bu yıl sakin kalmasını temin etmişti. O zaman ordusunu bu isyankâr Prens'e karşı yönlendirmişti. Fakat imparator gece ve gündüz aldığı kötü kehanetlerden korkmuştu. Toroslara geldiği zaman, ateşlenmişti ve **Mepsucrène**'e kadar gelmiş ve orada 3 Kasım 361'de kırk dört yaşında ölmüştü. Antakya piskoposu **Euzolos**, onu ölüm döşeğinde vaftiz yapmıştı.[83]

---

79 Ammien Marcellin, 20, 5, 10.
80 Julien, Epist, ad. Athen, p. 285.
81 Ammien Marcellin, 20, 9, 3-5.
82 Seeck, Gesch, des Untergans, 4, 491.
83 Philostorge, 6, 5. Socrate, 2, 47, 4.

IX. BÖLÜM

ARTÇILAR DÖNEMİNİN RUHU

Constantin'in temel politikası, sadece askeri ve kültürel fetihlerde görülmemiştir. Bu yapılması gereken yerde uygun karar vermesinden de tezahür etmişti. Hiç kimse de ona, putperestliğe karşı sert tedbirler almasına engel olamamıştı. O, bu tür bir politikanın, iyi ruhları kazanacağını ve sabırlı bir tutumun, daha güvenli bir şekilde, imparatorluğun Hıristiyanlaşmasını sağlayacağını biliyordu. Böyle bir durum, ancak birçok nesiller boyunca gerçekleşebilirdi. Yine de imparatorun tedbirli hareket etmesi gerekiyordu.

İmparatorun oğulları, tedbiri az alan insanlardı. 341'de kurban saçmalığını kaldıran bir kanun yayımlanmıştı[1] ve Constantin'in kurbanı yasaklayan kanununu desteklemeye davet etmişti. Ancak son kanun, sadece belirli hallerde uygulanmıştı.[2] Halbuki şimdi söz konusu olan kurban kültünü kaldırmaktı. Bu kanunun sonucunu incelemeye imkân veren dökümanlara sahip değiliz. Fakat bilindiği gibi on yıl sonra, **Magnence**, gece kurbanlarına izin vererek bunu 353 Kasımında popüler hale getirme yollarını aramıştır. Constance, gaspçının verdiği bu izni kaldırmıştı.[3] Müteakip yıl, genel bir tarzda tapınakların kapatılması emredilmişti. Bu, bütün yerlerde ve şehirlerde yapılmıştı. Her türlü kurban yasaklanmıştı ve buna uymayanlar ölüm cezasına çarptırılmışlardı. Hatta eyaletlerde bu konuda ihmali görülen valiler, cezalandırılmışlardı. 356 yılı Şubatında bir başka kanun, kurban kesenleri ölüm cezası ile kurban kesmelerini yasaklamış ve hatta putlara tapanların da aynı cezaya çarptırılacakları özellikle belirtilmişti.[4]

---

1 Cod. Theod, 16, 10, 2.

2 Cf. Supra, p. 147.

3 Cod. Theod, 16, 10, 5.

4 Cod Theod, 16, 10, 4 (de 354 ou de 346?); 16, 10, 6 (de 356).

Bu eski külte yöneltilmiş korkunç bir darbeydi. Birçok yerlerde Hıristiyanlar çoğunlukta idiler ve iyi korunmuşlardı. Yine de buralarda bazı şiddet olayları meydana gelmişti. Bu konuda birkaç bilgiye sahip bulunmaktayız. Balbek'de Cyrille isimli bir piskopos yardımcısı, birçok putu kırdırmıştı. Suriye'de Aréthuse'da piskopos Marc, bir tapınağın harabelerinin üstüne bir kilise inşa ettirmişti. Kapadokya Cesarée'sinde bir Zeus ve Apollon mabedi yıkılmıştı. Mısır'da, General Artémios, bu tür bir şiddete imza atmıştı. **Heraclius**, inatçı kitlelere aynı örneği taklit ederek tehdit etmişti.[5] **Libanius**, bunu,gerçeğe uygun olarak tasvir etmişti.[6]

Fakat gayretli memurların gözlerinden uzak olarak yine de putperest kültü sükûnet içinde icra ediliyordu ve Hıristiyan rahipler sınıfı bile faydalı olduğu zaman, Kahramanlara saygı göstermede tereddüt etmiyorlardı. Julien bir mektubunda sevinç içinde bu tür bir olay anlatmaktadır.[7] O, bu olaya prens olduğu zaman tanık olmuştu. 357 Nisanında Constance, ilk defa Roma'yı ziyaret ettiğinde O'nun zaferi, O'nun üzerinde çok derin bir tesir yaratmıştı. Muhteşem abideler ona birbirinden daha güzel görünmüştü. **Trajan**'ın forumunun dev yapıları, ona, insan gayretinin yüce derecesi olarak görünmüşlerdi. Roma senatosu, Curie'de muhteşem bir oturumda toplanmış ve ona saygılarını sunmuşlardı. Halkın dedikoduları, Costance'ın hoşuna gitmiş ve O, normal olmayan bir zafiyeti göstermişti. Buna teşekkür olarak Babasının Roma için hazırlatmış olduğu dikili taşı Roma'ya getirtmişti ve **Circus Maximus**'a diktirtmişti. Bu dikilitaş hâlâ bugün Latran meydanında bulunmaktadır.[8] İmparatorun güzel tutumları, geniş toleransla tezahür etmişti. Şehrin kutsal gelenekleri karşısında bu bir delildi. Vesta rahiplerinin imtiyazları, onlara fayda vermeye devam etmiştir. Kutsal liyakatlar, geleneğe göre, eski aile üyelerine verilmişti. Mabedlerde verilen kült katkı payları da ödenmeye devam etmişti. İmparatorun Hıristiyanlığı, sadece bir tek kurban istiyordu: Zafer mihrabı en azından bir müddet kaybolmuştu. Orada senatörler toplanıyordu. Bu mihrap, Julien zamanında ya-

---

5 Théodoret, Hist. eccl, 3, 6, 3; 3, 7, 6-10. Sur la everument de Capadoce, cf. Sozomène, 5, 4, 2. Sur coux d' Egypte, cf. Théodoret, 3, 18 et At hanase, Hist. Ar, 54.

6 Libanius, or, 17, 7 (2, 209 dans l'édit. Forsler), Or, 18, 23 (2, 246) et passim, cf. Ammien Marcellin, 22, 4, 3.

7 Julien, Ep. 79 (p. 85 ss, dans l'édition Bidez).

8 Ammien Marcellin, 16, 10, 13-17, 4, 12-23.

pılmıştı.[9] Kurban kesmeyi yasaklayan kanunlar, bu dönemde unutulmuştu, Çünkü edebî belgeler ve kitabeler, kurban merasiminin varlığını, mabedler vakfını ve mithra kültünün doğuşunu göstermektedir.[10]

Çok önemli bir belge, o dönemde hem Hıristiyanlığın hem de putperestliğin yan yana yaşadığını göstermektedir. Bu belge 354 yılının takvimi ile sağlanmıştır. Devlet yardımı ile papalık kitapçısı **Furius** Dtonysius Filocalus ki, o Antikite'nin son döneminin medeniyet tarihi için çok büyük bir değer teşkil etmektedir. [11]

Resmen, hem paganizm hem de Hıristiyanlık birbirine karışmıştı. İmparatorluğun dört şehri olan Roma, İstanbul, İskenderiye ve **Tréves**'den, ilk üçü kadın figürleriyle sembolize edilmişti. Tréves ise galip bir silahlı adamla sembolize edilmişti. Bu figürler, kitabın başında bulunmaktadır. Sonra, takdis edilen imparatorların doğum günleri yer almaktadır. Bu isimler, August'dan büyük Constantin'e kadar bulunmakta ve iktidardaki Constance'ın doğum tarihi buna ilave edilmiş bulunmaktadır.

Haftanın günlerinin takvimi, yedi uydunun resmini belirtmekte ve sinoptik bir tabloda gündüz ve gece saatleri gösterilmektedir. **Saturne** ve **Mars** zararlıdırlar. **Mercure,** ve güneş lutufkardır. Jüpiter ve Venüs net olarak elverişlidirler. Her uydu, tablosunda detaylı bilgilere sahiptir. Meselâ şöyle: Güneş günü ve onun gece saati, karada ve denizde seyahate uygundur. Kim doğacak, kim kaybolacaksa bulunmaktadır. Kim yatağa düşerse, kim iyileşirse bulunmaktadır." Oraya ilave edilen 20 diaque şayet ay şu veya bu alamette ise, yapılan çalışmalar da başarı ile işaretlerle süslenmiştir.

Günlük hayat için Astrolojinin önemi ortaya konduktan sonra, Takvim, ayların tablosunu takdim etmektedir. Uydular gibi ayların da her biri, çıplak bir adamı tasvir etmektedir. Bu çıplak adam, yılın zamanlarından birini karakterize eden bir çalışmaya girişmiştir. Günlerin listesine, sekiz günlük bir devre olan Romen haftasının harfleri eklenmiştir. Uydu haftasının yedi

---

9 Symmaque, Relat, 3, 4-7 (p. 281 dans l'édit. Seeck).

10 J. Geffcken, Ausgang des Heidentums, p. 101, 281 s. Ammien Marcellin, 19, 10, 4. Dessau, İnscr, lat, sel, 3222 et 4267.

11 Momınsen l'a fait paraitre dans chron, min, 1, 39-148; Le Calendrier des mois a été publié dans le Corpus inscr, lat, 2e édit, 254 ss. Et les images ont été reproduites par Stvzygöwski dans le fasc. 1 de l'Erganzungsheft zum Jahrbauch des arch, İntituts, 1888, cf. Mommsen, Ges, Schriften, 7, 536-579.

günlük haftasının işaretleri ki bu uygulama, Auguste dönemine kadar çıkmaktaydı ve bunun Hıristiyanlıkla ve Yahudilikle de alakası yoktu.[12] Kutsal hukuka göre günlerin, devletin ve sitenin işlerinin yapılmasına izin verilen uğurlu günlere ve tanrı kültlerine ayrılmış uğursuz günlere[13] bölünmüş olan günlerin eski bölünmesi kaybolmuştu ve artık resmi kurbanlar da zikredilmemişti. Aksine, birçok oyun konusunda hangi tanrının şerefine veya nereye ithaf edilmiş olduğuna kuruntu ile işaret edilmişti. Yine eski putperest bayramlarının büyük sayıları zikredilmişti. Şöyle ki: Carmentalia-Lupercalia-Quirinalia-Faralia-Caristia-Terminalia. Haziran ayında Vesta tapınağının açılması ve kapatılması belirlenmişti. Yine, Mart ayında, Cybèle'ye tahsis edilen günler ve Mart'taki ve Ekim'deki İsis bayramları not edilmişti. Aynı şeklide, 25 Nisan'da Sérapis onuruna bir bayram gösterilmiştir. Sirk oyunlarıyla kutanan 25 Aralık günü, **"Yenilmez güneş-Tanrısının doğum günü (natalis solis invicti) olarak kutlanmıştı"** Tabii ki bu, Constantin'den önce idi.

Renkli bir sayfa, imparator Constance'ın ve O'nun sezarı Gallus'un resimlerini takdim ediyordu. Bunu, M.Ö. 510'dan M.S. 354'e kadar devlet başkanları ve 254'ten 354'e kadar da şehir valileri listesi takip ediyordu. Bu iki liste arasına, 312'den 354'e kadarki paskalya pazarları listesi sokuşturulmuştur. Bunlar, seksen dört yıllık bir devreye göre hesap edilmişlerdi. Tabii ki bu Hıristiyan sokuşturması tesadüfen olmamıştı. Bu hesaplamalar, devlet başkanları listesinin kenarında bulunan bir Ocak'a düşen haftanın gününü ve dünyanın yaşını belirten bir nottan yapılmaktaydı. Çünkü orada Paskalya tarihini hesaplamak için gerekli malzemeler vardı. Yine papalık sekreteryasından aşağıdaki tablolar gelmişti: **Şehitler bayramı takvimi, Romalı piskoposların ölüm yıldönümleri, Pierre'den itibaren Libère'e kadar Roma piskoposlarının kataloğu, notlarla abartılmış olarak papa Liber'in ilk formunu oluşturmaktaydı.** İşte Filocalus takviminin 354 yılındaki muhtevası böyleydi. Başka bir eserde, Hippolyte Chronique'nin[14] Latince bir baskısı ile 334 yılının tarihini taşıyan bölgeler listesi ile Roma'nın bir kroniği bulunmaktaydı. Bu metinlerde, muzaffer Hıristiyanlığın ve Roma dünyasının ilişkileri yansımaktaydı.

---

[12] Schürer, Zeitschr. Für neutest. Wiss, 6, 1905, 26.
[13] Wissowa, Religion und kultus, 2 édit, p. 435.
[14] Cf.t. II, p. 249.

Roma, geleneği ve Constance üzerinde oldukça etkili olan geleneği temsil etmekteydi. Yeni Roma olan İstanbul'u, yeni bir hayatın ocağı yapmak öneriliyordu. Bu konuda Constantin başarılı olmak için çok çaba sarfetmişti, ancak büyük başarı sağlanamamıştı.[15] Saltanatsız Thémistios manevi alanda hâkimiyet icra ediyordu. Bu klasik eğitim almış bir adamdı ve Aristo'dan yazdıkları ile öğrencilere hizmet veriyordu. Kültürlü olan babasının Küçük Asya'nın kuzeyinde toprakları vardı. Bu yolu ona babası göstermişti. Bu mükemmel adamın hatırasına telaffuz ettiği nutuklarda oğlu, onun öbür dünyada, Sokrate'ın ve Eflatun'un yanında yer aldığını ve Aristo'yu selamladığını görüyordu.[16] Fakat genç **Thémistios,** halk hayatını daha çekici hissediyordu. Hatip olmuştu ve kendisini imparatorun huzurunda hissettirme fırsatını yakalamıştı. Bu olay, onun meslek hayatında önemli bir olay olmuştu.

Thémistios, Constance'ın gözdesi olmuş ve birkaç yıl sonra o, önemli şartlarda konuşmakla görevli bir hatip olmuştu. Diğer yandan, sürekli artan talebeleriyle, bu amaçla inşa ettirdiği bir binada, öğretime devam etmişti. Ayrıca, hem bir filozof hem de bir hatip olma iddiasını kabul ettirmek için rakip hatiplerle sert bir mücadeleye de girişmişti. Büyük Signeur olarak yaşama olanaklarına sahip olduğu için kendisine teklif edilen maaşları güzel bir jestle reddediyordu. Bu yönden, diğer yazarlara ve profesörlere daha üstün bir durumdan yararlanıyordu. Onlar için İstanbul, bir memurlar ve askerler şehri olarak muhteşem sarayı ile her yerden gelen yüksek sosyetesi ile uygun bir çevre değildi.

Şartlar, Antakya'nın **Libanus**'unda daha iyi idi. Yüksek yeteneği ile zayıf hatipler grubunun üstünde yükselmişti. Onun da dikkatini İstanbul çekmişti. Fakat başkentte, kısa zaman sonra güçlükleri hissetmişti ve bir takım engellerle karşılaşmıştı. Büyük **Thémistios**'un iyiliği bu engelleri düzleştirememişti. Nihayet polis zoruyla şehirden atılmıştı. İkinci günü boğaz sahilinde geçirmişti. Kendisini daha fazla ortama uyduramadığı için, 354 yılında ülkesine büyük bir zevkle dönmüş ve orada özlemini tatmin eden verimli faaliyetine devam etmişti. İmparator ona, birkaç kez, lütufkârlığını göster-

---

[15] F. Schemmel, Neue Jahrbücher Für das KLassiche Altertum, publiés par liberg et Gerth, 11, 1908, 147-168.

[16] Thémistios, or, 20 (p. 287, 5 dans l'édit, Dindorf).

miş ve ona başkenti hatırlatmıştı. Fakat oradan ayrılmış ve O'nun emrinde kalmıştı. Antakya şehri, böyle bir vatandaşa sahip olmakla gurur duyuyordu. Çünkü O'nun şöhreti, durmadan artıyordu. İskenderiye, ona muhalif bir şahsa sahip değildi. Bütün kilise savaşlarına ve diğer düzensizliklere rağmen orada bilimsel aktivite devam ediyordu..[17]

Atina ise, iktisadi durumunu koruyordu. Politik ve ekonomik noktada şehir bütün önemini kaybetmişti. Şehirde daha çok orayı ziyarete gelen yabancılarla, üniversitede okuyan öğrenciler vardı. Atina ismi geçmişin parlaklığı ile kutsallaşmış ve milyonlarca insan için gençliğin mutlu hatırası ile süslenmişti. Yunanlılar için sanki Heidelberg'in veya Léna'nın XIX. Yüzyılda Alman öğrencileri için sahip oldukları, romantik yankılama vardı.

Bazı profesörlerin etrafında toplanan öğrenci dernekleri vardı ve onlar çok sayıda dinleyici ve mensup sağlıyorlardı ancak yine profesörler arasında gençlik ateşiyle dinleyicilerin sahiplendiği şiddetli muhalefetler de mevcuttu ve bu farklılıklar kavga ile bitiyordu. Son baharın sonunda, eğitim-öğretim yılı başladığında bütün öğrenci dayanışma grupları, propagandacılarını, yeni öğrencileri elde etmek için gönderiyorlardı. Yanaşan her gemi, baskına uğruyordu ve yeni gelenler arasından derneklere yeni kadrolar kazanılıyordu. Orada, profesörün, dinleyicilerinin arasından tercih ettiği biri, ofis görevi yapıyordu. Tabii ki bu değerli ganimetin, yolda rakip gruplara karşı da korunması gerekiyordu.

Bir nevi devşirme ile elde edilen kişiler artık hür değildi ve ait olduğu profesöre bağlı idi. O, göğüslüğü kullanmak için sadece bir fakirdi ve az veya çok spiritüel vasıtalarla hep birlikte korkutuluyorlardı. Nihayet hep birlikte banyo yapılan bir yere gidiliyordu ve orada öğrenci vaftizini aldıktan sonra derneğe kabul ediliyordu. O zaman O'nun için gerekli olan bedensel ve ruhsal gerekli olan her şeyle, talebelik hayatı başlıyordu. Bunun içinde sevinçleri, cezaları ve tehlikeli şeyler de vardı. Hala Atina'nın eski öğrencileri için üniversitede geçen yıllarından bahseden notlarına sahip bulunmaktayız. Bu tür bir öğrenci gençlik grubu, her şeye rağmen bir avantaj olarak telakki edilmektedir.[18]

---

17 Ammien Marcellin, 22, 16, 17.

18 Libanius, Or, 1, 16-22; Grégoire de Nazianze, Or, 43, 15 et 16; Eunarius, 15 p. 74-77. cf. F. Schemmel, Neue Jahrbucher Für das Klassische Altertum, Publiée par liberg et Gerth, 11, 1908, 494-513.

Constance zamanında, Kapadokyalı **Prohaeresios**, Atina'nın en şöhretli kişisiydi. Constantin'in ölümünden birkaç yıl sonra, o, Julien'e halef olmuştu. Diğer şehirler ona birçok şey takdim etmesine rağmen, O, Atina'ya sadık kalmıştı. Birçok yılını Batı'da Roma'da geçirmişti. Son günlerine kadar samimi şekilde Atina'ya sadık kalmıştı ve doksan yaşını geçtiği halde parlak hatipliğini muhafaza ediyordu. 376 yılında ölmüştü. O, bir Hıristiyandı ve bunu gizlemiyordu. Ancak O'nun bu hali, putperest dinleyiciler tarafından az takdir ediliyordu. Arkadaşları, **Homérius** ve **Epiphane** tarafından yapılan paganizm itirafı, Hıristiyanları korkutuyordu..[19] Retorik ve büyük ölçüde felsefe, nötr bir alanı teşkil ediyordu.

Hatiplik sanatı IV. yüzyılda, yeni bir güç kazanmıştı ve devrin insanları onunla gururlanıyorlardı. O dönemin ruhunun karakteristik bir işareti, 400 yıllarına doğru şu olayda kendini göstermektedir. **Eunapios**, şöhrette olan sofistlerin hayatını tasvir eden küçük bir kitap yazmıştı. Orada sofistler onun gözlerinde Yeni-Eflatunculuğun eleştirisini bulmaktaydılar. **Thémistios** gibi bir adamda böyle bir şey söz konusu değildi. Burada dönemin diğer yazarlarında, meşhur hatipler kalabalığının isimleri bulunmaktaydı. Şehirler, böyle insanları çekme yollarını aramışlar ve onlara büyük saygı duymuşlardır. Bütün Doğu'da ve Küçük Asya'nın en ucunda, Suriye sahilinde, bu Retorik, ikinci baharını yaşıyordu. Fakat kalite, meyvelerin kantitesine uygun değildi.

Bizzat **Thémistios**'un nutukları, Aristide'in kinden ve Prusyalı Dion'un kinden çok aşağıda idi. Resmi ve övgü söylevlerinde Thémistios, genel alanda hareket etmek için belirli olaylardan uzak kalmakta, işaret yollu ve kenarlarda, bahsettiği şahsiyetin hayatının olaylarına bağlı kalmaktaydı. Bu hatipten **Libanius**'a geçildiğinde, onda retorikin çiçeklerinin arasında gerçek hayat yakalanmaktaydı. Antakya zaferi nutku okunduğunda veya Nicomédie'nin tahribi ile ilgili nutuk okunduğunda, derinliğine seven bir adamın kalbinin çarptığı hissedilmekteydi. Hissettiği heyecanı hissettirmeyi başarmak, kendisini çevreleyen hatiplerin üstüne Libanius'u yükseltmekteydi.

Dönemin filozofları, her şeyden önce, okul profesörleridiler. Onlar, derslerinde eskilerin fikirlerinden ve hayatlarından eserlerinde bir özet vermek-

[19] Jeröme, Chron, olym. 285, 3 (p. 242, 24 dans l' édit, Helm), Socrate, 4, 26, 6. Sozomène, 6, 25, 9 et 10.

teydiler. Ayrıca onlar, Aristo'dan, Eflatun'dan ve Constantin sonrası dönemin çok sayıdaki tefsirlerinden bize kadar ulaşmış olanlardan özenle bahsetmektedirler. Eflatuncu okul, hâla hayat doludur. O, **Plotin** tarafından bırakılan geleneği korumakta ve geliştirmektedir. Fakat bunlar, doğu ruhunun canlanmış yabancılarıdır ki bu mirası, Hellenizmden toplamış ve onları kendine göre işlemiştir. Yukarıda, **Porphyre**[20] ismi altında tanınan Fenikeli **Malchos**'tan bahsetmiştik. O, bir yandan Plotin düşüncesinde hareket etmekteydi diğer yandan ruhun hürriyetine hizmet eden aşağı vasıtalar olarak büyücü hali göstermekteydi.

O, Suriyeli **Jamblicka** isimli bir talebeye sahipti. Yunanlılar onu, **Jamblicnos**[21] olarak isimlendirmekteler. O, Lübnan'la-Anti Lübnan arasında Beyrut ile Şam arasındaki yarı yolda olan küçük bir şehir olan Chalcis'de doğmuştur. Roma'da eğitimini tamamladıktan sonra, ülkesi Apamée'ye dönmüştür. Orada meşhur bir üstad olmuştur.[22] O, tamamen Constantin dönemine ait bulunmaktadır ve imparatorun ölüm tarihi olan 337 yılından önce de ölmüştür. O, skolâstik bir öğreti ile Plotin'in sistemini tamamlamaktadır: O, Pythagore prensiplerine göre Tanrılar kalabalığı ve şeytanlar kalabalığının üçlü, beşli, gruplar halinde, sonra, daha büyük sayılı gruplar halinde haftalık topladığı yüce birliğe kadar, onun da üstünde, mutlak olarak bir başka anlatılamaz Cevherin varlığına kadar bölmektedir.[23] Sistematik olarak ve zahiren bilimsel olarak uygulanan bir metod, Jamblique'e, muhayyilesinin yarattığı dünyayı süslemek için ona gerekli her şeyi Eflatun'un diyaloglarından çıkarma imkanı vermektedir.

Fakat kesin olan şudur ki ilim, Tanrısallığa götüren yol değildi. O, ruhun kurtuluşunu icra etmemekteydi. Şüphesiz, kurtuluş, bilgiden, irfandan ibaretti. Fakat bu kelime, intellektüel akitvite ile sınırlandırılmamalıdır. Gerçek irfan, ruhumuzun derinliğinden, bizi bütün yüce varlıklar olan şeytanlara ve tanrılara birleştiren Ousia'dan fışkırmakta ve Tanrı ile birleşmeyi arzu ettiğimiz yüce varlığa bizi ulaştırmaktadır. Bu, Mystères (sırlar) üzerine yapılmış uzun bir açıklamadır. Dahası, burada gerçek Grek felsefesi gelene-

---

20 Cf. Supra, p. 30-38.
21 E. Zeller, Philosphie der Griechen, 3b, 5e édit. 735-773.
22 Libanius, Or, 52, 21.
23 Damascius, De princ, 43, Proclus, 14 Tim, 3, 197, dans l'édit. Diehl.

ğiyle kırılan, Doğu irfanı ile yakınlaşmaya yönelen Yeni-Eflatunculuğu daha iyi okumaktayız. Bunlar, hayallerdir, kurgulardır, her çeşit kurbandan, kanlı kurban mekânlarıydılar. Kurtulmuş olan ruhun Tanrı ile birleşmesine, yüce mutluluğa ulaşmasına vesile olan vasıtaları oluşturan felsefi mutluğa ulaşmasına vesile olan vasıtaları oluşturan felsefi düşünce ve ruhçu içe bakışlar değildir. Eflatun'un yazılarının yanında veya onlardan önce, Hermes Trigmègiste'in kitapları gerçek irfanın kaynakları olarak[24] görülmekte ve manevi şef **Jamblique**, kendisini artık, filozoflar mantosunun örtüsü olarak takdim etmemekte, fakat Doğu büyücülüğüne sahip, Mısırlı rahiplerin fantastik elbisesine bürünmüş olarak takdim etmekteydi.[25]

Bireysel bir gariplikten uzak olarak felsefenin bu kıskanç gerilemesi, dönemin ruhunu karakterize etmektedir. Constantin'in oğullarının saltanatı altında bu doktrin, büyük başarı elde etmiş ve Jamblique, heyecanlı hayranlarına bir taç olarak görülmüştür. O'nun faaliyeti, Eflatuncu okulun sonraki eğilimini göstermekteydi. O, felsefeye kuşanmış olan Julien gibi bir talebeye sahipti.

Hıristiyan Edebiyatı, Constantin döneminde yükselmiş olduğu yüksekliği devam ettirememişti. Kilisenin iç hayatında olduğu gibi, O, kaybolmuş bir geçmişten tamamen yeni bir geleceğe geçiş noktasından geçmekteydi. Beşinci asrın ortasına doğru ise, Hıristiyan edebiyatını doruk noktaya taşıyan bir nesil doğmuştu.

İskenderiyye'de, çocukluğunda gözlerini kaybetmiş olan **Didyme, Arius**'a karşı bir kitap yazmıştı.[26] Bazı tereddütlerle, vaktiyle, piskopos Alexandre[27] tarafından işaret edilen fikirleri geliştirerek, o, teslis problemini çözme yollarını arıyordu ve daha sonra Kapadokya büyükleri tarafından bulunan çözüme yaklaşıyordu. Burada görülen sadece Origène'in, O'nun üzerindeki tesiri değildi. Bu tesir, O'nun İncil yorumlarında da görünüyordu. Ondan sadece bir takım parçalar kalmıştı. Fakat onlar bize, İncil'in derinlenmiş bilgisinin üstüne oturan mecazi yorumu çok açık olarak gösteri-

---

24 Jamblique, De myst, p. 7-10, 218, 219, 233, 234, 289, 293 dans l'édit, parthey, sur l'authenticité de ce traité, cf. Bidez dans les Melanges Dessrousseaux, 1937, p. 11-18.

25 Voir le portrait que fait de lui J. Bidex, Vie de l'empereur Julien, 1930, p. 73-81.

26 K. Holl, Ges, Schriften, 2, 298-309. J. Leipoldt, Didymus der Blinde (Texte und Untersuchungen, Neue Folge, 14, 3), 1905.

27 Cf. Supra, p. 104.

yorlardı. Bunlar, âmâ bilginin çok sık rastlanılan derslerine, Alexandr'ın karakterini veriyordu. **Didyme**, maniheistlere karşı da bir kitap kompoze etmişti. Bu tür polemik, beşinci asrın ruhuna uygundu ve Bostra piskoposu Titus bu konuda çok başarılı olmuştu.[28] Didyme'in eseri, kaybolmuştur fakat Titus'un eseri, büyük oranda muhafaza edilmiştir. Bu eser bize kültürlü bir savunmacı yazarı tanıtmaktadır. Bu eser, devamlı artan problemlerle, durmadan doğrudan kötü ahlak cevherinin temel problemini ele almaktaydı. O, onda, Tanrının son hedeflerine, hür iradenin gerekli tezahürleriyle katkıda bulunan Tanrısal inayetle çözüm görmekteydi. O, bu kavramı, Origène'den almıştı. İncil tefsirlerinde, o,Antakya okulu metoduna yaklaşmakta ve mecazi yorumları bir kenara bırakmaktaydı. Yazıları ihtiva eden parçalar, Julien'in ölümünü takip eden dönemin tarihini taşımaktaydı.

Kudüs piskoposu **Cyrille** 350 yılına doğru, ilahiyat edebiyatında yegâne doküman olan **Catéchèses**'ini neşretmişti. Yazıcılar, O'nun, paskalya bayramından önceki haftalarda, Saint-Sèpulcre kilisesinde, Hıristiyanlığa girmek isteyenlerin önünde verdiği vaazları not etmişlerdi. İşte bu notlar, önemli değişiklikler yapılmadan neşredilmişlerdi. Kuşkusuz O, sadece mü tevazi bir yer işgal etmekte ve piskoposa, düşüncesine açık ve kesin bir ifade vermesine engel olmamaktadır. Öz, asla şekle feda edilmemiştir. Bu ise bu dönemde, nadir bir kalitedir. Bilgili bir ilahiyatçıya ve kültürlü bir dinleyiciye, en derin şeyler konuşan tecrübeli bir pastörü dinliyoruz. Bir cemaatin yaşayan dinini oluşturan Hıristiyanlığın unsurlarını ayırabiliyoruz. Laikler tarafından anlaşılabilen formüllerinde ve ilahiyat ilminde, inceleme imkanı ortaya çıkmıştır. Bu parlak yazıların mukayese edilemez değeridir. Bunlardan daha ileride bahsedeceğiz. **Cahtéchèses**'ler, dönemin Hıristiyanlığının olgunluğunu yansıtmaktadır. Yazarın düşüncesi yaratıcı fikirlerden ve derinlikten uzaktı. Bu mükemmel adamın dini kaprisi yoktu. Üç defa sürgün edilmesine rağmen, sert kilise savaşlarını şahsen hissetmişti. Fakat o bir mücadele adamı değildi. O'nun Hıristiyanlığı, geleneksel yolları bir kenarı bırakmıyordu. Bu duygu, Athanase alanında barışçıl aktivitesini sergilediğinde özellikle hissedilmekteydi.

---

[28] R. P. Cassey dans Pauly-Wissowa, 2e série, 6, 1586-1591.

Mısır'ın güçlü papası, diğerleri gibi Trèves de, ilahiyat yazıları yazmaya başlamıştır. Fakat daha sonra, militan piskopos olarak, kilise savaşında kamçı görevi yapan yergi yazılarını neşretmiştir. Bu yazılar, imparatorun şahsını bile dışarıda bırakmamıştır. Yazar eski polemik silahı[29] maharetle kullanmakta, orada kullanılan dökümanlara zerafetinden endişe etmeksizin, hasma kesin darbeyi indirmekteydi. Bu yazıların doğduğu savaşın sıcaklığını gösteren yazıların dikkat çeken tarafı burasıydı.

Athanase'ın, sözü edilen yazıları ve meşhur **"Discovers Contre les Ariens"** bile, büyük bir edebi değerden uzaktılar. Onlar, dağınık ve tekrarlarla doludurlar. Uzunlukları ile yorucudurlar. Bunlarda, aynı konular durmadan tekrar edilmişlerdir ve belagattan uzaktırlar. Devrin okuyucuları o belagatı ilahiyat yazılarında arama hakları vardı. Yine de o yazılar, o zaman ve ondan sonra önemli bir aksiyon icra etmişlerdi. O, önce eserler konusunda olmuştu. Bütün türleri altında, Aryanizm kesin şekilde eserlerde eleştirilmişti. Özellikle de İncil delilleriyle bu yapılmıştır. Athanaes'ın, çok geniş bir İncil bilgisi vardı. O, büyük bir maharetle, kendi doktrinini destekleyen pasajlardan deliller çıkarmaktaydı. Orada, metni ele alan yorum eksik değildi ve yazarın niyeti bir tek kelimeye takılıp kalmamaktı.[30] Gerçekte, her grup, delil olarak, yazılı bir takım ifadeler zikretmekteydi. Çünkü IV. yüzyıldaki tartışma problemi, Yeni Ahit ve Eski Ahit yazarları için problem teşkil etmiyordu. Bunun için İncil delilleri artık belirleyici değillerdi. Sonuç olarak, Athanase'ın kendini verdiği bütün zahmete rağmen **"Discours Contre ler Ariens"**in gücü ortadadır. Onlara özel bir değer veren başlıca şey, bizzat Athanase'ın gerçek bir ilahiyata sahip olmasıydı.

O, Origène okulunun artçıları tarafından çizilen yolda, hasımlarının yaptığı gibi, yürümemekteydi. O, problemi bütünü içinde ve sotériologie açısından müşahede etmekteydi. Zaten **"İncarnation"** isimli eserinde kurtuluş problemi, ona, Hıristiyanlığın merkezi noktası olarak görülmekteydi. O, oradan Logos ilahiyatına yükselmekteydi. O'nun için **Ousia** konusundaki KAVGA, MÜCERRET Tanrı bilgisi üzerine oturan bir tartışma değil, amacı, kurtuluşumuzun güveni ve gerçekliğinin aranması kavgasıydı. Logos'un

---

[29] Ed. Schwartz, Ges. Schriften, 1, 123-125.
[30] Or. Ic. Arian, 54 et 55.

bedenleşmesi, Tanrının anlaşılmazlığının bir eylemi değildi, O'nun cevherinden çıkan bir zaruretti. Tanrısal şeriatın faziletinde, insanlık ölüme boyun eğmiştir. O, Adem'in günahının cezasıdır. Ne nedamet ne günah itirafı, Tanrı'nın değişmez kararını ortadan kaldıramamıştır. Çünkü Tanrının, yalanı olamazdı. Fakat lütfu içinde, kendi suretinde yarattığı varlığı da terk etmek istemiyordu. Onu akılla teçhiz etmiş ve şeytanın hilesine karşı onu savunmasız hale getirmemiştir.

Sonuç olarak Tanrısal Logos, vaktiyle kâinatı yoktan ortaya çıkartmış ve insanlara hayat vermiş ve işe koyulmuştur. Kaybolmuş Tanrının yarattığını aramak ve yeniden ölüme adanmış insanlara ölümsüzlüğü vermek söz konusu olmuştur. .[31] Bunun için Logos'un, her şeyde bize benzeyen ve bizim gibi olan cevhere (**Ousia**) sahip beşeri bir bedene ihtiyacı olmuştur. Bu durum ona, insanlar arasında bir insan gibi yaşamaya ve beşeri kadere boyun eğmeye mecbur bırakmıştır.[32] Athanase, bedenden ve etten bahsettiğinde, akıl, ruh ve bedenden oluşan insan tabiatını kastediyordu. O'un için bu, bizzat kullanılmakta[33] ve bunun üzerinde ancak, daha sonra tartışma açılınca ısrar etmekteydi. Bakire Meryem'den alınan bu bedende Logos, insanları mucizeleriyle Tanrısallığına inandırmış ve onlara Baba'yı öğretmiştir.[34]

Bu bedende o, ölmüştür. Çünkü O, bir beden taşımaktaydı. Cevhersel olarak beşeri ve gerçek bir beden olarak bu ölüm, bütün insanlığın ölümü gibi telakki edilmiş ve Tanrı tarafından vekil bir kurban olarak düşünülmüştür. Öyle ki hepimiz onda ölmüşüz ve böylece hepimiz günahkârlık azasına maruz kalmış ve mahkûm olmuşuz. [35] Fakat bu arada bu beden çürümüş, kutsallaşmıştır. Logos ile birleşmesi ile yeni bir hayatla canlanmıştır.[36] Mezarda, çürümekten korunmuş ve onun gücünde ölümün kesin olarak kaybolmasını göstermek için dirilmiştir.[37] Mademki Rabbin bedeni, tamamen bizimkine benzemektedir. Logos tarafından onun üzerinde icra edilen kurtuluş aksiyonu, bize nakledilmiş ve O'nun kefaret ölümünden yarar-

---

31 De İncarn, 6 et 7.
32 De İncarn, B.
33 De inc, 14, 2, 4 et 6, cf. 57, 1.
34 De inc, 14-16.
35 De inc, 8, 4; 9, 1 et 2; 20, 6.
36 De inc, 17, 5 et 7.
37 İbid, 22, 4; 30, 2; 44, 5.

lanmışız. Bizim bedenimizde kutsallaşmış, kötü içgüdülerden arınmış, şeytanın kurnazlığı ile değil, Logos'la yönlendirilen yeni bir hayatla canlanmıştır. O'nun bedeninde icra edilen Logos'un değişimi, hepimizde tamamlanan değişime sevketmiştir. Hıristiyanlarda Logos'un bulunması, onlara ölümsüzlük güveni vermiştir. Onları bir elbise gibi sadece ölüm alevi ile değil, sayısız örneklerin onu ispat ettiği gibi, ölüm korkusu ile de korumuştur.[38] Tanrının basit bir tek emri böyle sonucu meydana getiremezdi. Bunun için bedenleşme gerekirdi. Yani, beşer tabiatı ile doğrudan temasa gerek vardı.[39]

Böyle bir kurtuluş doktrini, birinci kitapta açıklanmıştır. Orada Paulcu fikirlerin olağanüstü gücü tanınmaktadır. Fakat yine orada, Yunan dehasını karakterize edeni tanımayı arzu eden bir gelişme de müşahede edilmektedir. Athanase, Tanrının sıfatlarından, bedenleşmenin mutlak zaruretini çıkarmaktadır. Böylece O, Canterberyli **Anselme**'nin sonuna kadar takip edeceği yola işaret etmektedir. Yine o, kurtuluşu, beşeriyetin cevhersel yüceltilmesi olmaksızın elde edilemeyeceğini anlamaktadır. Tanrısal tabiat, düşmüş beşeri tabiata nüfuz etmelidir ve onu ölüm ve günahtan koruyarak kurtarıcı bir prensiple buluşturmalıdır. Böylece kurtuluş, geçici bir icraat olmayacak, devamlı bir iyileştirme olacaktır. Beşeri cevhere bulaşmış olan günah, artık, iyileşmiş cevherdedir.[40]

"Discours contre les Ariens" isimli eserinde Athanase, kurtuluş doktrinini Logos problemi ile ilişkilendirmektedir. Orada aynı fikirler her yerde bulunmaktadır. Ancak bazı detaylar, daha açık olarak izah edilmiştir. Her şeyden önce, Athanase, burada kurtuluşu **"İnsanın Tanrısallaşması"** terimi ile belirtmekten hoşlanmakta ve kurtulmuş adamı **"Tanrının mabedi"** olarak isimlendirmektedir Çünkü onda Logos, İsa'nın bedeninde bulunduğu gibi bulunmaktadır.[41] Günahın gücünden kurtulmuş olan insanlığın azadını, doğrudan Paulcu fikirden ve ikinci Âdem'den[42] ilham alarak tasvir etmekte ve Logos'un, insanda ikametiyle bedenin hatalarına nasıl sahip çıktığını, onları nasıl yaktığını göstermektedir. Böylece Hıristiyanlar, artık ne

---

[38] İbid, 28, 3; 4, 7.
[39] İbid, 44, 1.
[40] İbid, 7, 3; 44-4-8; cf. Or, c. Arian, 2, 70; 3, 33.
[41] Divinisation = Tanrılaşma; Or, c. Arian, 1, 39, 42 et 45; 2, 47; 3, 23, 33 et 34. Temple; 1, 43.
[42] Or, c. Arian, 1, 51 s; cf.T.I, p. 122, 132.

günahkârdırlar ne de ölümlüdürler. Aksine onlar, dirilmişlerdir ve ebedileşmişlerdir.[43]

Aynı eserde Athanase, İsa'nın şahsında icra edilen mucizevî dersin ve insanlığın geri kalanında meydana gelenin ne olduğunu açıklamaktadır.[44] Paul'un doktrinine uygun olarak, vaftiz bir yenilenme işlemi olarak takdim edilmektedir. Vaftizle beden, Logos'la mücehhez hale gelmektedir. Ürdün'de İsa'nın vaftizi, bir örnek olarak zikredilmiştir. Bu vaftiz de İsa tarafından taşınan bedenimiz, bedende kalmak üzere inen kutsal-Ruhu almıştır. O'nun vaftizi sırasında olay, her insanda meydana gelmiştir. Hayrettir ki burada son yemekten bahsedilmez. Athanase ondan, ebedi hayatı sağlayan bir ilaç olarak bahsetmektedir..[45]

Buraya kadar Athanase, kurtuluş doktrininin bazı kısımlarını açıklamıştır. Bu fikirler, zaten önceki eserlerinde sunulmuş ve O'nun ilahiyat düşüncesinde temel unsurları oluşturmuştur. Şimdi, bu doktrinle, Arien tartışmasında, tartışılan problem arasında, aşağıdaki prensibi formüle ederek bir bağ kurmaktadır.

Logos'un kapladığı beden, bizimle aynı tabiatta olmadığı sürece biz günahtan ve mahkûmiyetten kurtulamayız. Aksi takdirde bizimkinden ayrı bir beden olarak, biz onunla hiçbir zaman birleşemeyeceğiz. Ayrıca, bedenleşen Logos tabiatı itibariyle Baba'dan çıkmasa, insan, hiçbir zaman Tanrılaşamayacaktır. Yani, gerçek anlamda Tanrı olamayacaktır.[46] Athanase kurtuluş ilahiyatından hareket ederek, Logos'un tam Tanrısallığını tanıma zaruretini göstermektedir.

O, bu tezi geliştirmekte ve mukayese ile açıklamaktadır. Origène'e kadar çıkan bir imajı üstünlükle kullanmaktadır. Bu aydınlık imajıdır ve zayıflamadan ebedî olarak fışkırmaktadır. Güneşin parlaklığı üzerinde ısrar etmekte ve aydınlığın güneşi azaltmadığını belirtmektedir. Böylece Logos, oğul olarak, Baba'dan ayrılmakta fakat Tanrı olarak sadece ona benzememekte, O'nun tıpkısıdır.[47] Logos ve Baba **"bir olan Tanrısallığın aynılığın-**

[43] Or, c. Arian, 3, 33 et 34.
[44] De incarn, 13.
[45] Or, c. Arian, 1, 47; cf. Ep. 4 ad Serap, 19.
[46] Or, c. Arian, 2, 70.
[47] İbid, 2, 31, 33 et 35; 3, 4 et 9.

da birdirler." Başka bir ifade ile Athanase, oğul ve Baba'nın bir olduğunu düşünüyor, cevher birliğinin (**ousia**) tasdikinin buradan geldiğini belirtiyor. Bir tek Tanrı vardır ve Tanrı, Baba'da olduğu gibi Oğul'da da yücedir, fikrinden oğula tapılma zaruretini çıkarmaktadır.[48]

Allah'ın birliğini ifade etmek için Athanase, aşağıdaki terimleri kullanmaktadır: **"Bir tek Tanrı", "Bir tek Cevher", "Bir tek Tabiat".** Fakat Tanrısal şahsiyetlerin farkını izah için bir kelime bulma zarureti söz konusu olduğunda güçlük çekmektedir. Bu noktada hasımları ona karşı üç uknumlu güçlü doktrinlerinin hücumlarını sürdürmektedirler. Athanase için bu düşünceler önemsizdir. O, kurtuluş doktrinini doğrulamakla meşguldür. Diğer yandan, O, Ankaralı Marcel'in önerdiği Monarşianizmin ilk çözümünü reddettiği ölçüde Origène geleneği içinde kalmaktadır.[49]

Bu iki sebepten dolayı, Origène'den kalanda canlanan ilahiyat faaliyeti karşısında aldığı tavırdan dolayı ona sitem edilmektedir. İleride görüleceği gibi, resmi Ortodoksluğun evrimi, O'nun işaret ettiği yolu takip etmemektedir. Aksine O'nun düşüncesi, daha sonraki İskenderiye patrikliği ilahiyatında oldukça etkili olacak, doğan monarşizmin gelişmesine katkı sağlayacak ve böylece, güçlü monofizit yolunu açacaktır.

Şüphesiz **Athanase**, kelimenin teknik anlamında bir ilahiyatçı değildir. Belli ölçüde büyük yazar ünvanına layıktır. Fakat O'nun sarsılmaz politik tavrının gerçekliği ve dini kişiliğinin gücü, Constantin dönemini takip eden döneme hakim bir kişi yapmaktadır.

Constantin'in oğullarının saltanatında bazı yazarlar, Batı'nın putperest edebiyatının parlamasına yeni bir parlaklık katmaktadırlar. Ancak bunlar, aynı dönemin Grek yazarları ile mukayese kabul etmemektedir. Aurelius Victor'un **l' Histoire des Empereurs isimli eseri**, sadece kötü bir el kitabıdır. Yazılarının gözden geçirilmesi de bize, uygun bir intiba vermemektedir. Bir Afrikalı olan Nonius Marcellus, büyük bir zeka olmaksızın, Ansiklopedik sözlük ile bir lügat arasında yer alan bir eser yazmıştır. Ancak, eski Latin yazarlarından bol miktarda nakil yapması nedeniyle bizim için bu eserin büyük bir değeri vardır. Dönemin en meşhur adamı gramerci **Aelius Do-**

[48] İbid, 3, 6.
[49] Cf. Supra, p. 191, 192.

natus'tur. O, Roma'da, şehrin en ünlü profesörü olarak yaşamış ve senatör ünvanını almıştır. Aziz Jeröme 354 yılında onun derslerini takip etmiş ve onunla iftihar etmiştir.[50] **Térence**'ın ve **Virgile**'in açıklamasına tahsis edilen dersleri, ekoller için, daha sonra faydalı olmuş ve gözden geçirilmiş şekliyle bize kadar muhafaza edilmiştir. Başlangıç ve ilerlemiş öğrencilerin istifadesine sunulan O'nun grameri, büyük başarı sağlamış ve Latince öğreniminin temelini oluşturmuştur. Hatta o, bu önemini reform dönemine kadar da muhafaza etmiştir.

Roma'da O'nun yanında hatip **Marius Victorinus**[51] bulunmaktadır. O da çok meşhurdur Hatta O'nun büstü, Forum de Trajan'a dikilmiştir.[52] Şayet, **Donat**, Roma filoloğu ise, **Victorin** de filozof ünvanını alma iddiasında bulunabilir. O, sadece, Çiceron'un felsefi eserlerini açıklamamakta, Aristo'nun Categories'lerini ve Syntaxe'ı da latinceye çevirmiştir. O'nun vasıtasıyla Yeni-Eflatunculuk, Latince alanına nüfuz etmiştir. **Porphyre** tarafından kompoze edilen **"L'introduction aux Cinq Catégories"** isimli tercümesinin önemli parçalarına sahip bulunmaktayız.[53] Bu kitap, hem Doğu'da, hem de Batı'da klasik bir mantık el kitabı olmuştur. Yine o, diğer Yeni-Eflatuncu yazıları da çevirmiş, ancak onlar kaybolmuştur. Augustin, onları heyecanla okumuş ve çevirmenin örnek hayatı ile aydınlanmıştır.[54] Fakat o, burada, **Plotin**'ın veya **Porphyre**'ın[55] yazılarından bahsetmemiştir.

Ne olursa olsun, **Victorin**, yeni-Eflatunculuğu okuyarak, bu doktrinin spekülatif Hıristiyanlık ilahiyatı ile yakınlığına çarpılmıştır. Az sonra, kilise şekillerine uymuş, nihayet 354'ten az sonra, Hıristiyan cemaatinin büyük sevinci ile vaftiz olmuştur.[56] O andan itibaren önce, Logos'un nesli üzerinde küçük bir eserle, sonra da Rimini konsilinden sonra [57], Arius'a karşı dört eserle ve Homoousie bayrağı altında birleşmeye çağırmakla, dönemin ilahi-

---

50 Jeröme, Chron, Olymp, 283, 2 (p. 239 dans l'édition Helm).
51 Messner, dans Pauly-Wissowa, 14, 1840-1848.
52 Bak not: 1.
53 Dans Boèce, Commentaire a' l' İsagoge de porphyre, édit. S. Brandit (Corpus de Vienne, vol. 48), p. XIV s. cf. Monceaux, Mèlanges Havet, 1909, 291 ss.
54 Augustin, Conf, 8, 2, 3-5, cf. 7, 9, 13.
55 D'après E. Benz (Marius Victorinus, 1932), il s'agirait d'écrits de Plotin; d'après W. Theiler (Gnomon, 10, 1934, 493-439) d'écrits de Porphyre.
56 Bak not: 1.
57 Benz, p. 32.

yat kavgalarına girmiştir. Daha sonra, Paul'un mektupları üzerinde tefsirler yazmıştır. Galatyalılara, Filipililere ve Efeslilere mektuplar üzerinde yazdıkları bize kadar gelmiştir. Teslis üzerindeki üç ilahisi bize ulaşmış ve ilahiyat yazılarının değerli bir bütününü teşkil etmiştir. Vurgu ile onların ritimleri hala bizim için, bir bilmecedir ki onun çözümü, bir problemi daha da aydınlatacaktır.

Marius Victorinus'un, ermişler arasında ve kilise babaları arasında yer almamasına şaşmamak gerekmektedir. O'nun vaftiz olmasına ve yazılarının net olarak Hıristiyan karakteri taşımasına rağmen, her safhada bir filozof olarak kaldığı ve Tanrının cevherinin Platoncu doktrinini açıklamak için ilahiyat ve İncil formüllerini kullandığı hissedilmektedir. Doğu ve Batı piskoposları, kilise politikası savaşında hayatlarını riske atmalarına rağmen O, bir başka dünyada yaşıyordu. O'nun Arien dostu **Candidus,** Tanrının Platoncu mefhumu delilini çıkardığı zarif bir eserinde, değişmez Tanrının nesil olarak tasarlanmamasını ispat etmektedir. Çünkü bu fikir, bir değişikliği ihtiva etmektedir. Tanrı, ilk sebep olarak ve cevherin üstünde olarak, cevher üstüdür. "Bizzat cevher değildir, aynı cevherden de (Homoousion) doğmuş değildir." Oğul ve Logos, yoktan yaratılmış olarak telakki edilmiştir.

Bu muhakeme ile Victorin, iyi bir Katolik olarak önce birkaç İncil metnine, daha sonra mücerret felsefe ülkesinde yükselmek için muhalefet etmiştir. Hasımlarının değerlendirdiği, Tanrı mefhumuna uygun olarak o, son sebep olarak Tanrının, varlık üstü olduğunu göstermekte fakat o, kendinde varlığı ve doğurma fiilini taşımaktadır. Öyle ki haklı olarak fiilde tezahür eden bu varlığın Tanrının iradesinden çıktığını söylemektedir. Bu irade, düşünceden, hayattan, faaliyetten başka bir şey değildir. Başka bir ifadeyle Tanrının Logos'udur, O'nun öz varlığıdır. Buna göre Logos, Tanrıdadır ve Tanrı ile aynı özdendir (Homoousios). Logos'un neslinden bahsedildiği zaman, bununla, mantıkî bir ilişki kastedilmektedir, bedensel bir ilişki düşünülmemektedir.[58] Bu fikirler, en elverişli farklılıklar sayesinde son derinliğine kadar irdelenmiş ve birkaç İncil metni ile Hıristiyan ilahiyatına bağlanmıştır.

---

[58] Marius Victorinus, De generatione divini Verbi, 2, 3, 16, 21-27 (Migne, Patrol, lat, 8, 1021, 1029-1033.

Buna benzer bir ispat da, Arius'a karşı yazılmış dört kitapta bulunmaktadır. Her şeyden önce, bu kitapların sadece Baba ile oğul ilişkisini işlemediklerine ve Teslis problemini de işlediklerine işaret edilmelidir. Baba, oğul ve kutsal-Ruh, bir tek cevherdirler (Homoousios). Varlığın, hayatın, beşer ruhundaki düşüncenin temel benzerliği[59] bu problemin anahtarını vermektedir. Bütün bunlar, tekrarla ve yorucu teferruatla dört kitapta açıklanmıştır.[60]

Burada, dönemin ilahiyatçılarının bu açıklamaları, az değerlendirdikleri kolayca anlaşılmaktadır. Üstelik açıklanan tezlerin arasında şüpheli görünen formüller de bulunmaktadır. Yine bu yazmaların bize kadar gelen zamanın ilahiyatından çok Yeni-Eflatuncu okulun felsefesini karakterize etmelerine de hayret etmek gerekir. Bunun açıklaması, Augustin'in kendi sistemine sokmak için Victorin'den yaptığı birçok alıntı olayında bulunmaktadır. Bunlar, her şeyden önce, Victorin'in Yeni-Eflatunculukla yakınlaştırdığı tercümeleridir. Maalesef, bu metinler kaybolmuştur.

Sadece ismi bilinen **Chalcidius,** daha şanslı idi. O, Platon'un Timée'sinin büyük bir kısmını tercüme etmiştir Yeni-Eflatuncu yazarlardan yapılan nakillerle bir tefsir eklemiştir. Chalcidius'da bir Hıristiyandı. Kurtubalı Ossius tarafından böyle bir çalışmaya teşvik edilmiştir. Bu çalışma, büyük bir başarı sağlamış ve ortaçağın Batılılarına, Platon felsefesinin bir fikrini vermiştir.

Firnnicus Maternus daha karanlık bir şahsiyettir. O'nun iki eserine sahibiz.[61] **Birinci kitap,** hacimli bir astroloji el kitabıdır. İşlediği konuyu yeterince bilmeyen yazar, aldığı kaynakları belirtmeyen bir derleyicidir. Üstelik bu kaynaklar çok eski farklı dökümanları işlemektedir. Fakat Firmicus, IV. asrın kültürlü halkına, o dönemde, moda olan bu tür bir kitabı takdim etmenin bilincindeydi. Onlarca yıl sonra 347'de Hıristiyan olmuş[62] çok iyi kaynaklardan çıkarılan bol özetler yardımı ile **"Contre Erreur des Religions Paiennes** = putperest dinlerinin hatalarına karşı" isimli bir kitap yazmıştır. Bu kitap da, bu dönemde kutlanan sırlardan özellikle bahsetmekte ve bize, değeri yüksek dökümanlar vermektedir.

---

59 Marius Victorinus, Adv. Arium, 1, 52-64 (Migne, Patr, lat, 8, 1080-1088).

60 Detaylı açıklama için bak. Benz, p. 39-188.

61 F. Boll, dans Pauly-Wissowa, 6, 2365-2379.

62 Wendland, Göttinger Nachrichien, 1910, 330 s. Cf. Firmicus Maternus, De errore, 8, 4 (p. 25, 2 dans l'édition Zigeler).

O'nun polemiği bir dönmenin hoşa gitmeyen ihtirasını yansıtmakta ve imparatorları, muhteşem putperest tapınakları yıkmaya ve putperestliğe son vermeye kadar götürmektedir. Eski Ahidin Tanrısal emrine göre, bütün şehirler yıkılmalıdır. Spracuse'li senatör, bu aşırılıkla, Hıristiyan imparatorların önünde tövbe etmek ve astrolojik paganizmi inkar mı etmek istiyordu? Zamanın ruhuna göre bu, gerekli değildi. Burada tezahür eden fanatizme hayret etmek ve samimiyete biraz şüphe ile yaklaşılabilmektedir.

Hilaire, yüksek seviyeli bir ailede Poitiers'de doğmuş, orada evlenmiş ve Hıristiyan olmuş, daha sonra da doğduğu şehrin piskoposu olmuştur. Kısa zamanda görülen O'nun edebi faaliyeti, O'na kilise babası ünvanını verdirmiş ve çağdaşlarının yanında büyük başarı sağlamıştır. Altıncı yüzyıla kadar çıkan eserlerinin birçok yazmalarına sahip bulunmaktayız. Hilaire'in önemi, Doğu'da çiçeklenen ilahiyatı, Batı'ya tanıtmasında ve bu konuda yazdığı eserlerde bulunmaktadır. Lactance'dan beri, bu tür bir Latince duyulmamıştı ve O, kolay anlaşılmamasına rağmen zevkle okunuyordu. Gerçekte Hilaire, bir düşünürden çok bir üslup adamıydı. Ancak çabalarına rağmen, titiz bir plana göre konuları düzenleyememiştir. Bu hata onun teslisi işleyen temel eserinde hissedilmekte ve zor anlaşılmaktadır. Halbuki O'nun sahip olduğumuz en eski eseri olan Matta üzerindeki tefsiri daha kolay anlaşılmakta ve ayet ayet İncil metnini takip etmektedir. Matta'nın tefsirindeki açıklamaların hangi kaynaklardan mülhem olduğunu bilmek önemliydi, ancak, O, kesin olarak mecazi metod kullanmaktadır.

İmanı açıklayan ve VI. Asırdan beri **"De la Trinite"** olarak isimlendirilen, ancak içinde hiçbir zaman Teslis bulunmayan on iki kitap, büyük bir teolojik şöhrete sahiptir. Bu kitaplar, Küçük Asya'nın batısında 356'dan 360 yılına kadarki sürgünde yazılmışlar[63] ve bu muhitte, kendisine empoze edilen ilahiyat problemlerini tartışma gayretini göstermektedirler. Başından beri eser çok geniş bir planı takip ederek, varlığın sınırlarından çıkmayı arzu eden okuyucuyu Tanrının gerçek bilgisinin kaynaklarına götürmektedir. Yani, temelini, Yuhanna İncili'nin başlangıcını oluşturan, Hıristiyan bilgisine ulaştırmaktadır. Burada birbirine muhalif olan **Sabellius** ve **Arius** itizallerinin karşısında, İncil gerçeğini sınırlama zarureti ortaya çıkmaktadır. Ese-

---

[63] Cf. supra, p. 220, 221.

rin planı, zaten, on iki kitaba bölünmede görülmekte ve okuyucuyu ayrıntılı yollarda dolaştırmaktadır. Yazarın reddettiği tezler, netlikle her yerde çıkmaktadır. Fakat onun savunduğu tezler sadece karışık olarak görülmektedir.

Hilaire birçok kez, oğulun neslinin bir sır olduğunu ve insan aklının onu anlamayacağını belirtmektedir. O, sapık doktrinlere, makul ilahiyattan daha çok, İncil metinleriyle karşı koymaktadır. Daha önce, **Tertullien**'de ve **Novatien**'de bulunan formüller, burada yeniden ortaya çıkmaktadır. **Homoousius** kelimesi, bir defa kullanılmıştır. Hilaire bu formülü, Aryenlere karşı İncil metinleriyle savunmakta ve Baba, Allah'ın ve oğul Allah'ın, sadece bir şahsiyetin birliğinde değil; cevher birliğinde de bir olduklarını söyleyerek açıklamaktadır.[64] **Tanrısal tabiat, bir tek Tanrı isminde birdir ve bölünmez.** Ebedi Baba'dan doğan oğul, gerçek olarak Babalık cevherine iştirak etmektedir. O'nun doğumu ona, Logos, hikmet isimleriyle belirtilen özel bir varlık vermiştir. Bu isimler ki aynı zamanda, Baba'nın samimi özüne aittirler.[65] Logos'un zaman içinde doğduğunu söyleyen Aryen doktrine muhalefet olarak yazar, Tanrısallığa zaman mefhumunun kullanılmasını kesin olarak reddetmekte ve oğlun ebedi neslini ispat etmektedir.

Hilaire, Resüllerin İşleri 2/38'e göre, **Don** (Donum) terimi ile belirttiği bir Kutsal-Ruh doktrini kurmayı denemiştir. Kutsal kitap onu, Tanrının ruhu veya mesihin ruhundan farklı olarak isimlendirmekte ve net olarak onunla, Tanrının Ruhuna iştirak ettiğine işaret etmektedir ki O, birdir.[66] Yuhanna 15/26"ya göre o,babadan çıkmaktadır ve oğul tarafından gönderilmiştir. Fakat Hilaire, bu konuda açık bir fikire ulaşamamakta yine de Ruh'dan ayrı bir şahsiyetten bahsetmektedir.

Bütün bu yazıların kompozisyonu, öğrenilen bir ilme dayanmaktadır ve yazar ondan bilinçli olarak ayrılmaktadır. Fakat orada Hilaire tamamen yoktur. Onu tanımak için, onun harika polemik yazılarını okumak gerekir. Bunlar da Latincenin zarafeti, aksiyon adamına, okuyucuyu ve dinleyiciyi sürükleyen form vermektedir. Böylece Hilaire, imparator Constance'dan adalet istemektedir. O, **Ursace ve Valens**'in çevirdikleri entrikalar karşısın-

---

64 Hilaire, De Trin, 4, 4, 41.
65 İbid, 7, 11.
66 İbid, 8, 26, cf. 2, 29-35.

da İznik Ortodoksluğunu açıkça ortaya koymaktadır. O da Athanase gibi, dokümanlar yardımı ile pozisyonunu doğrulamakta, yine athanase gibi Batılıların ruhunu fethetmektedir. Onun modeli, Doğu mü'minlerinin de ruhunu fethetmişti.

Ankaralı Basile ve taraftarları tarafından savunulan Homoiousios teriminin tamamen doğru olduğuna hangi ikna gücü ile vatandaşlarını ikna edememiş ve hiçbir zaman, İznik'in Homoousios terimine boyun eğmemiştir. Böylece o, Latin Batı'da ve Doğu'nun üstün ilahiyatçılarından dostlar elde etmiştir. Diğer yandan Grek dostlarının Homoousios'a muhalefeti kesmelerine ve İznik Sembolünü, Ortodoks Hıristiyanlığın müşterek temeli yapmaya kendini vermiştir. Kilise politikası açısından gerekli olan doğru fikre sahipti. Fakat bilimsel kültürü, bu hedefe doğru ilahiyata rehber olmak için yeterli değildi.

O, ansızın Rimini konsilinde görünmüş ve onu itham eden Arles'li Saturnin'e şahsen cevap vermek için imparatordan izin talep etmiştir. Ancak O'na engel olunmuş ve tekrar Gaule'e, Doğu'yu karıştıran tehlikeli bir adam olarak sürülmüştü.[67] O da derhal, ülkesinin piskoposlarını, Deccal olan Constance'a karşı savaşa davet etmişti. Çünkü Constance, Koyun kılığında kılık değiştirmiş kurttu ve Hıristiyanlara işkence yapıyordu. Uzun bir sessizlikten sonra, imparatorun şahsına, ölçüsüz şekilde hücum eden, piskoposların cesaretleri için endişe duyan tek yazıydı bu. Böylece hayatını tehlikeye atıyordu.

Fakat Constance, kendisine muhalefet eden kilisede şehitler verdirmeyi arzu etmiyordu. Böyle bir korkuya sahip olmaması, uzun zamandan beri, Sardaigne'li piskopos Lucifer'e piskoposluk yaptırmıştı . O, ondan daha şiddetli bir dille bahsetmişti. Lucifer, kaba bir fanatikti. O, imparatora karşı bir dizi polemik yazısı göndermişti. Bu yazılarda o, şiddetle, yokluğunda mahkum edilen sapıklarla iletişim kurmayı reddediyordu. O, bu gibi şeylerin, Allah'ın emrine aykırı olduğunu ve imparatoru, politik başarılarda tezahürünü bulmaya inandığı, Tanrısal inayete yanlış inanmaktan sakındırıyordu. O, İsrail'in krallarının tarihinden örnekler naklediyordu ve impara-

---

[67] Hilaire, Ad. Const, 2, 3 (4, 298 dans l'édition Feder). Sulpice-Sévère, Chron, 2, 45, 3 et 4. Jeröme, chron, olymp, 284, 3.

toru tövbeye çağırıyordu. Bu öyle bir tondu ki bir Monark'ın nadiren okuyabileceği bir üsluptu. İmparator daima Arien olarak isimlendirilmiş ve İsa tarafından değil, Deccal tarafından takdim edilmişti. Lucifer, onun akılsızlığını kınıyordu ve ona Yahuda'nın mektubundaki hakaret terimlerini kullanıyordu.

Constance bu eleştirmeni sürgün etmişti. O da yazılarını sürgünde yazmıştır. Fakat kabalığının layık olduğu cezaya çarptırılmamıştı. Kavgacı piskopos, imparatora, yazılarını ihtiva eden bir yazmayı verme cesaretini bile göstermişti. İmparator bir mabeynci ile Lucifer'den terbiyeli olmayı istemekle yetinmişti. Cevap olumlu olmuş ve yazar, tehdit edildiği cezayı sevinçle kabule hazır olduğunu beyan etmiştir.[68] O, derhal bu konuda bir eser yazmıştı. Yazdığı bu eserde hakaret tonunu yükselterek, imparatora karşı **"bu aptal imparator"** ifadesini kullanmış ve imparatoru haksızlıkların kuşattığını belirtmiştir. Çiceron'dan şu ifadeyi alarak kullanmıştır: **"Quousque tandem"** [69] Fakat imparator onu, ciddiye almayarak cezalandırmamıştır.

Bu imparatorluk değerlendirmesini kilisenin paylaşmasını tercih etmiştir. İleride, bu gürültücü, beceriksiz, fanatik adamın Hilaire kadar kültürlü ve mahir olduğunu göreceğiz. Lucifer, putperest hikmeti bilmemekle övünmekte ve konuşan halk gibi yazdığını beyan etmektedir.[70] O'nun yazıları, bugünün filologları için çok değerlidir. Onlar, o dönemde kültürlü insanlara sahip değillerdi. İlahiyatçı olarak o, anlamsızdı. Çünkü sadece zamanının değil, bütün problemler ona yabancı idi ve o sadece İznik ve Aryanizm kelimeleriyle sürüklenmişti. Delil olarak kullandığı Latince İncil metinlerini almakta ve onları zikretmemektedir. Bu olay, anlamlıdır. Bu olay bize, İncillerin hangi gayretle okunduğunu ve ilahiyat ilminin nüfuz etmediği muhitlerde nasıl etüd edildiğini göstermektedir.

---

68 Lucifer, Epist, 3, 4 (p. 321 s., dans l'édition Hartel).
69 Lucifer, Moriendum esse, 4, 12 (p. 292, 20; 310, 11).
70 İbid, 11 (p. 306, 19) et De non parcende, 21 (p. 256, 7).

X. BÖLÜM

JULİEN

Constance'ın beklenmedik ölümü, tahtın varisi probleminin çözümünü kolaylaştırmıştı. Muhtemelen imparator ölürken hasmını, tâcın varisi olarak işaret etmişti. Julien, Nish'den İstanbul'a yürümüş ve orada 11 Aralık 361'de muhteşem bir şekilde karşılanmıştı. Yine O, orada o, yabancı ülke sefirlerini kabul etmiş ve onlar da yeni imparatoru selamlamışlardı. Constance'ın naşı, orduları tarafından İstanbul'a getirilmiş, Julien limana kadar çok sayıda eskortu ile inmiş ve cenazeyi Havariler kilisesine kadar götürmüş ve orada babası büyük Constantin'in yanına Constance'ı defnedilmişti. Julien, gerekli saygıyı göstermişti. Fakat daha sonra, Constance'ın hataları ve Julien'e karşı çevrilen oyunlar için adalet yerini bulmuştu. Zor günlerinde Julien'e samimi şekilde yardım eden **Salluste**'u[1]. Devletin yüksek memurlarından, yüksek subaylarından oluşan olağanüstü bir mahkemenin onu, başkanı tayin etmiş ve Kadıköy'e yerleştirmişti. Bu mahkeme, birçok tutuklama, ölüm cezaları ve sürgün cezaları vermişti. En şiddetli cezalar canlı canlı yakmalarla olmuştu. Bu, bir kurtuluşun sonucuydu. Yeni bir çağ başlar gibiydi ve dünya, onu tamir edecek olana takdim ediliyordu.

Son olayların büyüklüğü ve hızlılığı, Julien'i şaşırtmıştı. Saltanatının ilk günlerinde yazmış olduğu yazılar, onun sıkıntısını göstermekteydi. O, inandığı ve hayatını adadığı Tanrıların, onun omzuna yüklediği ağırlığı hissediyordu.[2] **Basiline** henüz küçük bir çocukken, annesini kaybetmişti. Yine o, yedi yaşında 337 yılındaki katliamlar sırasında babasından mahrum kalmıştı. Nicomédie'de, sadık bir köle tarafından büyütülmüştü. O köle,

---

[1] Seeck, dans, Pauly-Wissowa, 2e série, 1, 2072-2075.

[2] Pour tout ce chapitre, cf. Joseph Bidez, vie de l'empereur Julien, Paris, 1930. Cette biographie, Presentic avec un art Consommé, expose le resultat d'etudes d'une importance Fondamentale, Voir, de plus, von Borries, dans Pauly-Wissowa, 10, 26-91.

Homère ve **Hésiode**'u onun annesine okumuştu. Basiline, şehrin piskoposu Eusèbe'in himayesine verilmişti.[3]

Üç yıl sonra, kardeşi Gallus ile Kapadokya'ya gönderilmiş, orada **Macellum**'un imparatorluk alanı olan ve Kayseri'ye yakın olan bir yerde altı yıl, yalnızlık içinde vakit geçirmiştir. Orada Hıristiyanlık eğitimi almıştı ve İncil metinlerini ezberlemişti. Hocalar, öğrencilerinin ilerlemelerinden memnun oluyorlardı. O, cemaat kültüne sık sık gitmiyordu, ancak aşağı rahiplere gitmişti ve kilisede liturjik duaları okumuştu.[4] Aynı zamanda o, İskenderiyye'nin gelecekte piskoposu olacak olan **Georges** ile tanışmıştı. Georges, o zaman ülkesi olan Kapadokya'da yaşıyordu ve çok güzel bir kütüphanesi vardı. Bilime düşkün olan genç Basiline, bu kütüphaneden ödünç kitap alıyordu ve onları kopyeliyordu. Yine o, her yerde serbestçe kitap arayabiliyordu. Çünkü o, Georges'un ölümünden sonra şöyle yazıyordu: **"Georges'un kitaplarının hepsini olmasa bile, çoğunu biliyordum"** Daha sonra o, bu kütüphanenin Antakya'ya taşınması emrini vermişti. Bu kütüphane, çok değerli Hıristiyan yazmaları ihtiva ediyordu. Ancak filozofların ve hatiplerin de eserleri vardı.[5] İşte bu kütüphane sayesinde bu prens, Grek dünyasının bilgisine sahip olmuştu.

347 yılında, **Gallus** saraya çağrıldığında, Julien sürgün yeri olan Macellum'u terk etmiş ve İstanbul'a gelmişti: Orada gramer ve retorik eğitimi almıştı. Âdet olduğu üzere Nicomedié'ye gönderilmiş ve orada kalmıştı. Orada, **Libanius**'un verdiği kursları takip etmişti ve onun derslerini gizlice kopya etmeyi başarmıştı. Başkent ekolü'nün üstadlarının öğretiminden çok yarar sağlamıştı. Libanius, onu gerçek Helenizm için uyandırmıştı. Bu üstadın talebe grubu içinde, yolunu belirleyen şeyi tanımayı öğrenmişti. Bu yol, **"Tanrılarla esrarlı ilişkilerdi."** O zamana kadar, samimi bir hıristiyandı ve sahte Tanrılardan nefret ediyordu. Şimdi, onların profetik seslerini işitiyordu ve bu dini tecrübe[6] onun ruhunu, Grek Antikitesinin romantizmi ile birleştiriyordu ve onda Hıristiyan imanını tahrip ediyordu.

---

3 Julien, Misopogon, p. 352 a et b. Ammien Marcellin, 22, 9, 4.
4 Julien, Ad. Athen, p. 271 c et d. Sozomène, 5, 2, 9 et 10. Eunapius, Vitae Soph: Maximus, p. 47.
5 Libanius, Or, 18, 14 et 15.
6 Libanius, Or, 13, 11.

Kardeşi Gallus 351 yılında Sezar olarak atandığında Julien, daha serbest bir şekilde eğitimine devam edebilmişti. Kısa bir zaman sonra, arkadaşlarının mistik eğilimleri, onun ruhunda, Libanius'un Grek parlaklığından daha çok etkili olmuştu. Julien, Bergama'ya, Jamblique'in kutsal hikmetinin bekçisi olan yaşlı **Aidesios**'u dinlemeye gitmişti. **Aidesios** ona, kapalı bir şekilde talebeleri Eusèbe'i ve Chrysanthe'iyi tavsiye etmişti. Bunlar, Julien'e daha esrarlı işaretlerle, Efesli **Maxime**'i bulmak zorunda olduğunu anlatmışlardı. Julien, onun yanına gitmiş ve ona bağlanmıştı. Böylece, O'nun hizmetinde güzelliği bulmuştu.[7] Öyle ki yeraltında kutlanan sırlara girişi almıştı. Orada, ruhların sesi işitiliyordu. Şimşekler, parlaklıklar ve büyüsel ateş eşliğinde fantomlar tezahür ediyordu.[8]

İşte o andan itibaren Güneş-Tanrısı tarafından, Tanrıların eski kültünü yeniden tesis etmeye ve Hıristiyanlığı, mağlup edilmesi gereken bir düşman olarak tanımaya ve imparatorluğu kurtarmaya davet edildiğini hissetmişti. Fakat hiç kimse ondan şüphe etmemişti. O, **6 Ocak 361**'de Paris'te, **Epiphanie**[9] bayramı kutlamalarına, Hıristiyan askerlerin karşısında katılmak zorunda kalmıştı. Fakat ondan itibaren hedefi taht olan savaşa katılma kararı vermişti ve kendisini bağımsız hissetmişti. Askerlerine hoşlandıkları ibadetleri yapmalarına izin vermişti. Atinalılara yönelik ilanda, Atina'da imanını açıklamış ve koruyucu melekleri güneşten ve aydan inmişlerdi.[10] Devamlı yenilenen mucizelerle çok sayıda sır kutlamaları ile net olarak Tanrıların çağrısını almaktaydı. Bu Tanrılar, onların geçmişlerinin parlaklıklarının onarımını ve geçmiş zaferleri istemektedir. Bu çağrı ona bir iç güven vermekte, onunla Julien, doğal utangaçlığını aşmakta ve yine onunla büyük reformcu işine teşebbüs ediyordu.

Önce işe, saray hayatının reformu ile başlamıştı. Nedimelerden, hahamlardan, mutfaktaki aşçıya, saray berberine kadar bütün çalışanlar kayboluyordu. Ayrıca, belli miktarda büro ve faaliyetleri de yok olmuştu. Yine Constance'ın casusluk servisi, ajanları ile birlikte bitmişti.[11] Pers törenleri,

---

7 Eunapius, Vitae soph, p. 48-51.

8 Bidez, Vie de l'empereur Julien, p. 79 ss. Grégoire de Nazianze, Or, 4, 55 (1, 102 dansl'édition des Bénédictins).

9 Ammien Marcellin, 21, 2, 5. Zonaras, 13, 11, 6.

10 Zonaras, 13, 11, 6. Julien, Ad Athen, p. 275 a et b, cf. d.

11 Ammien Marcellin, 22, 4, 9; 22, 7, 5. Socrate, 3, 1 50 et 51. Libanius, Or, 2, 58.

bir kenara bırakılmıştı. İmparatorluk kralı, diğer yüksek şahsiyetlerin arasında, 362 konsilinin göreve başlamalarını kutlamak için yaya yürümekteydi. İstanbul senatosu, tahmin edilmeyen şereflerle dolmuştu ve her tür imtiyazla ödüllendirilmişti. Fevkalade bir olay olarak imparator, birçok kez oturum salonlarında görünmüş ve tartışmalara katılmıştı. Marc-Auréle de denildiğine göre aynı şeyi yapmıştı.[12]

O'nun çabası, cemiyetin idareci sınıflarına, liyakatlarını vermeye ve onlarda, Helenizme dayanan bir nevi gurur uyandırmaya ve onları, önceki dönemin kölelik ruhundan, hür ruha sevketmeye yönelikti. Böylece o, dar bir alanda olmak istemiyordu ve yanına sadece eski filozof dostlarını değil aynı zamanda hasım olan, Hıristiyanları da çekmişti ve onlara bazı görevler yüklemişti. Julien, Constance'in eski bir saray dostuna, onu çekmek için şöyle yazıyordu. "**Aramızdaki ilişkiler, sizin tanıdığınız, saray riyakârlığı izlerini taşımamaktadır. Şimdiye kadar en kötü düşmandan daha çok nefret edilen insanlara iltifatta bulunulmuştur. Bu, sadece birbirimize yapmamız gereken bir açık yüreklilik değildir. Birbirimizi en mükemmel şekilde seviyoruz.**"[13] O, samimi şekilde etrafını aydınlanmış insanların kuşattığı bir monarque olmayı istiyordu. O'nun imparatorluğu, Platon'un idealine göre organize edilmeliydi ve birtakım filozoflarla idare edilmeliydi. O, endişe ile ve ürkerek bu büyük işe teşebbüs etmişti.[14] Fakat daha sonra onu, sertlikle ve dostlarının tasvibi ile ve özellikle de attığı adımlara refakat eden Tanrıların vahiyleriyle cesaretlenmiş olarak tamamlamıştır.

Başkentte olup bitenler, bütün ülkede de oluyordu. Grek belediye organizasyonu kurulmalıydı. Site'nin konsey üyelerini, senatörler liyakatında bir kolejli grup oluşturmalıydı. Julien belediye görevlerinin muafiyetini sınırlandırmıştı. O, Hıristiyan rahiplerinin ve keşişlerinin yararlandığı muafiyetleri, kaldırmıştı. Böylece o, belediye otoritelerinin finansiyel kapasitesini ve sayısını takviye etmişti. Yine onların görevleri hafifletilmiş ve yeni bir hayatın ölen organizmaları, canlandırılmıştı. Yine böylece, mali düzen kurulmuş, farklı sahalarda daha ekonomik bir rejim meydana getirilmiş, im-

---

12 Cod. Theod, 9, 2, 1; 11, 23, 2. Libanius, Or, 18, 154. Script, hist. Aug, U. Ant, 10, 7; cf. N. H. Baynes, The historia Augusta, 1926.

13 Julien, Ep, 32, p. 60 cf. Bidez, Vie de l'empereur Julien, p. 217 s.

14 Cf. Julien, Epist ad. Themistium, p. 253 a - 267 b.

paratorluk makamının yolsuzluk işleri, önemli şekilde azaltılmıştı. Bütün bunlardan kamusal hayatın bazı kısımlarında hissedilir bir düzelme ortaya çıkmıştır.

Dini alanda kesin bir değişim meydana gelmişti. Julien eski kültlerin tesisini emretmişti. Bu, kapatılmış tapınakların açılması ve yıkılanların yeniden yapılması, müsadere edilenlerin tapınak mallarının onarılması anlamına geliyordu. Rahiplere ve diğer kült görevlilerine maaş ödeme, kurbanlar için gerekli tahsisatlar, halkça kutlanan bayramların ve diğer birçok şeylerin yeniden tesisi anlamına geliyordu.[15] Daha önce Constantin Hıristiyanlığın restorasyonu için bir kanun yayınlamıştı. Bu kanuna göre, malların geri verilmesi, büyük güçlükler ortaya çıkarmıştı. Hâlbuki malların müsaderesi, işkence dönemi olan on yıl önce yapılmıştı. Şimdi ise, en az elli yıl önce olan bir durumu, yeniden tesis etmek gerekiyordu. Bu tamamen, imkânsızdı ve bu sadece sınırlı bir sayıda bütün ilgililerin iyi iradesi sayesinde olabilirdi. Julien'in saltanatı, bütün bu işlerde görülen iltifatlara ve öngörülen çözümlere rağmen, uzun zaman devam etmedi, **Libanius**, arabalarla ve gemiyle gelen askerleriyle gururla konuşmuştu ve onları eski yerlerine yerleştirmişti.[16] Birçoğu da bulundukları yerde kalmışlardı. Libanius, parasını korumaya çok arzulu idi, tapınakların inşaatına artık halk ilgi duymuyordu.

Gerçekten bazı yerlerde, aynı şeyler olmadı. Suriyenin bazı şehirlerinde putperest halk, eski tapınaklarının yıkım intikamı için bir fırsat yakalamıştı. Meselâ **Balbek** (Heliopolis), Arethuse ve Bostra'da olup bitenlerle ilgili kesin bilgilere sahibiz. En kötü şiddet olayları, İskenderiye'de meydana gelmişti. Öfkeli kalabalık, herkesin nefret ettiği piskopos Georges'u tedirgin etmişlerdi ve devletin iki yüksek memurunu gaddarca öldürmüşlerdi (24 Aralık 361). Fakat halkın bu öfke patlaması, tamamen yıkıcıydı. Yani, eski putperest inanç lehine yapılmış bir tezahürat değildi. Bu noktada, Julien'in idealizminde acı düş kırıklıkları meydana gelmişti.[17]

---

15 Ammien Marcellin, 22, 5, 2. Libanius, or, 18, 126. Sozomène, 5, 3, 1 et 2. Socrate, 3, 1, 48.
16 Libanius, or, 18, 126; cf. Zonaras, 13, 12, 30 et 31.
17 Sozomène, 5, 9 et 10. philostorge, p. 222 dans l'édit. Bidez, avec les notes, Théodoret, Hist. eccl, 3, 7, 1-10. Gregoire de Nazianze, or, 4, 88-91. Libanius, Epist, 763, 3. Ammien Marcellin, 22, 11, 3-10. Bidez, Vie de L'empereur Julien, p. 230-235.

İmparator, Hıristiyanların veya Galile'ciler denilenlerin karşısında tamamen tarafsız olma arzusundaydı. Önce bütün sürgündeki piskoposları, yanına çağırmış, onlara eski görevlerine dönme fırsatı vermişti ve müsadere edilen mülkiyetlerinin geri verilmesi sağlanmıştı.[18] Daha sonra, çatışan grupların liderlerini ve onlarla birlikte bir laikler topluluğunu sarayına çağırarak onları iyi geçinmeye davet etmişti. Çünkü O, tecrübe ile **"Hıristiyanların, vahşi hayvanlardan daha tehlikeli hasım olduklarını"** biliyordu.[19] Düşüncelerinin aksine, kilisede belli bir zaman sükûnet devam etmişti. Gruplar, kesin savaşa hazırlanmak ve yerlerini sağlamlaştırmak için bu sükûnetten yararlanmışlardı.[20]

İstanbul'da, **Aèce**'yi, **Julien**, köyde mülkü olmamasına rağmen, saraya çağırmıştı. Ondan sonra, **Cysique** piskoposluğunu terk eden **Eunome**'u ve **Amomeizmin** temsilcilerinden bir grubu çağırmıştı. Bunlar, **Eudoxe**'un[21] himayesinde kilise politikasında rol oynamaya devam ediyorlardı. İskenderiyye'de **Athanase** 21 Şubat 362'de geri gelmiş ve piskoposluk görevlerini üstlenmişti. Çünkü George, bir halk ayaklanmasında yok olmuştu. Julien, bu şiddet hareketine dikkat çekici bir sabır göstermişti. Hâlbuki bu isyanda devlet görevlileri de kurban edilmişti. Julien, sadece, İskenderiyelilere, nazik bir mektup yazmış[22] ve onları uyarmakla yetinmişti. Şehrin **Arien cemaati**, Athanase'ın hâkimiyetine uymak zorunda kalmış ve **Lucius** isminde özel bir piskopos seçmişlerdi. Bu durumda herkes kendisine iyi görüneni yapabiliyordu. Bu arada, yukarı Mısır'da sürgün olan **Verceil**'li **Eusèbe** ve Cagliari'li **Lucifer**, ülkelerine gitmek için Delta'ya gelmişlerdi.

Athanase durumu, Eusèb'le konuşmuş ve İznik iman sembolüne bağlı olanlardan bir birlik meydana getirmek için bir Sinod daveti yapmıştı. Durumun oldukça karışık olduğu ve düzeltmek için kabiliyetli bir imparatorluk adamının .gerekli olduğu Antakya düşünüldüğünde, bu özellikle gerekli görülüyordu. Lucifer kendisinin bu adam olduğuna inanıyordu ve bunun için oraya gitmişti ve orada yaptığı görülecekti. İskenderiyye'de ülkesine

---

[18] Julien, Epist, 110, p. 187, 195: Epist, 46, p. 65 s; Epist, 114, p. 193, 11.
[19] Amınien Marcellin, 22, 5, 4.
[20] Julien, Epist, 46 (p. 65 s) philostorge, 9, 4 (p. 117; 7, 6 (p. 84 dans l'édition Bidez).
[21] Cf. Supra, p. 237-238.
[22] Julien, Epist, 60 (p. 69 ss) = Socrate, 3, 3, 5-25.

dönen bir başka şahsiyet olan Petra'lı Asterios da Eusèbe'e katılmıştı. Lucifer, Antakya'dan bu konsile iki yardımcısını göndermişti ve mahalli cemaat da aynı şeyi yapmıştı. Suriye'nin Laodicée'sinden Apollinaire'in delegeleri olarak da birkaç keşiş gelmişti.

Müzakerelerin sonucu bir barış önerisi olmuştu. Olgun şekilde düşünülmüş, önemli bir programa sahip olan bu öneri, mahalli şartların çerçevesini çok aşan, aynı zamanda bir fırsat olan, bir sinod mektubunda kaydedilen bu öneri, beş kişilik bir piskopos komisyonuna emanet edilmişti. Bu komisyonda, Eusèbe, Lucifer ve Asterios başta bulunuyordu. Bunların görevi Antakya kilisesinde düzeni yeniden kurmaktı.[23]

Euxode'un ayrılışından sonra, küçük Asya'nın başkentinin zavallı kilisesi 360 yılına kadar bir piskopos bulamamıştı. Bu tarihte bir ermeni olan Meletios piskopos olmuştu. .[24] O, Séeleucie iman formülünü imzalayarak saray nezdinde iyi görünmüş, bize kadar ulaşan bir vaazda[25] imparatorun önünde Süleyman'ın meselleri 8/22 pasajını zikretmişti. "**Rab, yolunun başlangıcında, kadim işlerinden evvel beni yarattı.**" O, din kurallarının sınırları içinde kalmış, cevher ve uknum problemleri konusunda endişe etmemişti. Daha yakından bakıldığında da **Homéousienne** ilahiyatı orada bazı yankılar bulmuştu. Derhal **Eudoxe**'un kurbanları olan rahiplerle barış sağlanmış ve diğer rahipler sınıfı ile tartışmaya girilmişti. Bu arada, şimdiye kadar ona destek vermiş olanlar şüpheli görülmüş ve bir ay sonra da Ermenistan'a geri gönderilmişti.[26]

Piskopos Gregoire zamanında, İskenderiyye'de, ilk dönemlerde bir Arien olan Euzios, Onun yerine geçmişti.[27] O'nun ismi, birçok insanı korkutmaya yetiyordu ve cemaatin büyük bir kısmı da meşru bir piskopos olarak kovulan Meletos'u düşünerek, ondan ayrılmıştı. Bu Melitien taraftarları, başlangıçta kültlerini şehrin dışında icra ediyorlardı. Daha sonra "**eski şehir denilen yerdeki kiliseye gidiyorlardı ki bu kiliseye zulümden sonra res-**

---

23 Tomus ad Antiochenos, dans Athanase, op, 1, 2 (p. 770-775 dans l'edition Montfaucon).

24 Cf. Supra, p. 229, cf. E. Schwartz, Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 34, 1935, 162, F. Cavallera, Le Schisme d'Antioche, 1905, p. 71 ss.

25 Epiphane, Haer, 73, 29-33.

26 Epiphane, 73, 35. Jeröme, chron, ol. 254, 4.

27 Cf. Supra, p. 118. Socrate, 2, 44; 3, 9, 4. Sozomène, 4, 28; 5, 13, 3. Théodoret, Hist. eccl, 2, 31, 10 et 11.

torasyon yapılmıştı".[28] Onlar, ilahiyat konusunda **Homoousien**'lere yaklaşıyorlardı, Çünkü **Eustathien**'lerle onları birleştirmek ümit ediliyordu. Bunlar da, otuz yıl önce mevcut olan bir gruptan ayrılan bir başka cemaattı.[29] Bunlar, İznik iman sembolünü, bayrakları olarak telakki ediyorlardı. O zaman onların şefleri **Paulin** isminde bir presbytre idi.

İskenderiye sinoduna yani Athanase'a ve Eusèbe'e, Eusèbe ile Batı'nın tesirini hissettirmişti. O, zamanın işaretlerini anlamış büyük bir liyakat ve daha yeni geçmişin darlıklarını aşmıştı.

Athanase'a ve Batı'nın tesirini hissettiren Eusèb'e zamanın alâmetlerini anlama ve daha yeni, geçmişin darlıklarını aşmış olma liyakatini, İskenderiye Sinoduna atfetmek gerekirdi. Barış ve kilise cemaati, bütün insanlara Arien'lere mesafe ile duran ve aşağıdaki üç durumu tatmin eden iyi irade takdim etmişti: **"Aryen i'tizali aforoz edilmeli. İznik iman sembolü kabul edilmelidir. Kutsal-Ruhun bir yaratık olduğunu ve Mesihin cevherinden (Ousia) farklı bir cevher olduğunu söyleyenler aforoz edilmelidir."** Sinod başka bir şey istemiyordu ve özellikle Sardique ile ilgili yazıları reddediyordu.[30] Yine, bir Aryen anlamı vermemek şartı ile üç uknum kabul edilebilirdi. Ancak bu beyan, Sabelliyanizmi maskelemeye hizmet etmemeliydi.

Bu çok büyük bir ilerleme idi. Bu temel üzerine, Antakya'da **Mélitienlerle-Eustathien**'ler arasında barış kurulabilecekti. Yine bu, Doğu'nun kilise tarihi üzerinde kesin bir tesir olacaktı. Fakat sinod mektubu ile mücehhez komisyon geldiği zaman, çok geç kalınmıştı. **Caghari'li Lucifer**, uzlaşılamayan radikal bir adamdı. O, Eustathien'lerin şefleri olan piskopos Paulin'e hükmetmişti. Böylece, Athanase'ın eski dostlarını sevindirmişti. Fakat aynı zamanda, oldukça kalabalık ve daha önemli olan Meletios taraftarları ile de anlaşmayı imkânsız hale getirmişti. Aslında O'nun istediği de buydu.

Böylece Antakya'da üç cemaat vardı ve dördüncüsü de oluşmak üzereydi. Bu cemaat, Laodicée'li Apollinaire'in taraftarlarıydı. Bu cemaat, ilahiyat ve kilise politikası ilişkilerinde Athanase ile sıkı ilişki içindeydiler ve çok

---

[28] Théodoret, Hist. eccl, 1, 3, 1; 2, 31, 11; 3, 4, 3 cf. Socrate, 3, 9, 4, Chron, pasch, p. 548 dans l'édition Dindorf.

[29] Cf. Supra,p. 121.

[30] Tornus, 5 (p. 772 e); cf. Supra, p. 203.

mantıklı bir kristoloji hazırlamışlardı. Bu kristoloji, yeni problemler ortaya koyuyordu ve yeni tartışmaları tahrik ediyordu.

Apollinaire için, Baba Tanrının ve Oğul Tanrının **Homoousie**'si, kaçınılmazdı. Buradan o, aynı şekilde Kutsal-Ruha gidiyordu. Tanrı, bir birlikti. Bu birlik, oğula sahip olan ve kardeşe sahip olmayan Baba'da görünüyordu. Logos ise, Ruhu göndermektedir.[31] **Üç uknumlu (Prosopa) bir Tanrı.** İşte Apollinaire'in formülü böyle idi. Gerçi O, bazan bir tek Ousia'dan veya bir tek tabiattan (Phasis) ve şahıs yerine [32] uknumdan bahsetmektedir. Fakat O'nun bütün ilgisi bedenleşme problemine dayanıyordu. İnsan olmuş olan teslisin ikinci şahsı nasıl tasavvur edilmeliydi? Her halukârda ona göre Tanrı, sadece mükemmel ve değişmez tabiatla, tam bir insanla birleşmiş olması kabul edilebilirdi. Çünkü iki mükemmel varlık, bir birlik teşkil etmezler, ancak bir melez varlık oluştururlar.

Şayet farklı cevherden iki varlık, karma bir varlığı oluşturmak için birleşmişlerse, yeni bir birliğin olması için; herhangi bir azalma meydana gelmesi gerekir. [33] Çünkü Tanrı, değişmez. Azalma ancak insanlığın harcamalarında gerçekleşebilir. Bunun için İncil buna şöyle işaret etmektedir: **"Kelam beden oldu"** bu demektir ki Logos'un Tanrılığı, ancak insanlığın bedeniyle birleşmiştir. Başka bir ifade ile, bir Ruh olarak telakki edilen Logos, Meryem'den aldığı beden de oturmaktadır. Her beşeri şahsiyetin birliği, Ruh ve beden işbirliğinden sonuçlanmaktadır. Mesih'te, Logos ruhun yerini almıştır. Havarilikten itibaren o anda, hayati bir prensip olmuştur. Bir zeka ile Tanrısal bir irade ve bir zeka ile beşeri bir irade arasında bir birlik yoktur. Oradan bir tek varlıktan değil, iki varlıktan çıkmıştır. Aksine, Logos'un Tanrılığı, beşeri bedenle **"bir tabiat"** oluşturmaktadır. Yani, isteyen ve hareket eden bir varlık.[34]

Çünkü bu tarzla, Baba ile aynı cevherden olan logosun mükemmel tabiatı, beşeri bedenle birleşmiştir. Tanrısal sıfatlar alma olayı ile bu bedenin gerçek bir Tanrılaşması meydana gelmiştir. İsa'nın kişiliğinin kutsallaşan bu

---

31 Textes d'(après Lietzmann, Apollinaire, 1, p. 173, 1 et 24; 175, 24 s.

32 Apoll, p. 167, 19; 172, 3 et 13, Le Terme d'ousia setrouve p. 170, 27; 177, 1; 180, 14; Gelui de phusis p. 172, 6; Celui d'hypostase p. 171, 22; 173, 6.

33 İbid, p. 234, Fragm. 113; p. 224, Fragm. 81; p. 214, Fragm. 42; cf. p. 228, Fragm. 91 t 92.

34 İbid, p. 181, 1, 9 s; 185, 5 et 11; 191, 7 s; 204. Fragm, 2; 266, 26 s, 207, 2, 12 et 27.

beşeri unsuru bizim kurtuluşumuzu icra etmektedir. Çünkü İsa'nın bedeni, bizim bedenimizdir. Biz insanlarla, o,aynı cevherdendir. İsa'nın bedeninde tamamlanan Tanrısallık, bize ulaşmakta ve ihtiraslar, günah, ölüm, kutsal yemekte (Céne), bu bedenden beslenirse yok olmaktadır.[35]

Burada, Athanase'ın formüle ettiği, kurtuluş doktrininin daha açık bir açıklamasını bulmaktayız.[36] Buna yakın olarak burada Mesih'in insan-Tanrı kişiliğinin gerçekten anlaşılır ve makul sert bir kavramını oluşturduğunu görüyoruz. Şöyle ki: Fiziki anlamda bir kurtuluşun organı olan beşeri bir bedende Tanrı ikamet etmektedir. Mesih **"beşeri bedene"** sahip değildir. O'nun bedeninin tipi, Süleyman mabedi gibidir. Üstelik O'nun, ne ruhu, ne aklı ne de iradesi vardır.[37]

Bu tez, yeniden Apollinaire doktrininde mevcut idi. Bu, üstadın açıklamalarına, açık bir aydınlık getiriyordu ve O'nun kompoze ettiği eserlerin yayılmasını kolaylaştırıyordu. Yine bu, o zamana kadar tartışılan konulara göre bir yenilikti ve o, özellikle Logos problemini gözden geçiriyordu. İznik'te kabul edilen Homoousios, tercih edilen bir varsayımdı ve tartışmasız kabul edilmişti. Apollinaire daha uzağa gitmekte ve henüz açıklanmayan bir alana girmekteydi. Kilise sofuluğu, orada, bilimsel düzeyde bir zenginlik bulmaktadır. Apollinaire'ın talebeleri yeni doktrini, hareketle ve başarı ile vaaz ediyorlardı ve aynı şekilde, baştan çıkaran bir doktrinin zaruri temeli olarak, İznik sembolünü tavsiye ediyorlardı.

Fakat itirazların gelmesi gecikmedi. Daha yakınlarda, Athanase, benzer bir teoriyi açıklamıştı. Fakat ondan son sonuçları çıkarmaktan sakınmıştı. Bunu, Apollinaire cesaretle ve güvenle yapıyordu. Athanase'a göre Logos, mükemmel bir insanla birleşmişti.[38] İfade şöyle idi. Ruhsuz beden, onu şaşırtmıştı. Bu cesaretli formül, diğer şahısları aynı şeklide, çok kızdırmıştı. Bu kuruntular, sonuç olarak, Apollinaire'in temsilcileriyle, İskenderiye konsilinde bir tartışmayı meydana getirmişti. Sinod mektubunda aşağıdaki tez formüle edilmişti: **"Kurtarıcı, ruhsuz, duygusuz ve zekâsız bir bedene sahip değildi. Çünkü Rab İsa, bizden dolayı insan olmuştu. O'nun vücu-**

---

35 İbid, p. 168, 10-16, cf. 235, Fragm, 116 (Saint Cène); p. 178, 13-17; 179, 7-9; 188, 9, 18.
36 Cf. Supra, p. 256 ss.
37 P. 204, Fragm, 2.
38 Cf. Supra, p. 255.

du'nun akılsız (Nous) olması, imkânsızdı. Üstelik sadece beden değil, Ruh da Logos tarafından kurtarılmıştı."

Apollinarist'ler bu tezi, Athanase'ınkinden biraz farklı kabul etmektedirler. Athanase, yazılarında, insaniyetten gelen bir Ruh'un bulunduğunu açık olarak göstermektedir. Bu kurtarılmış Ruh, Tanrı ile temasta Tanrılaşmıştır. Böylece, kurtuluş, sadece bedenle değil, başka insanların ruhuna da ulaşmıştır. Apollinaristler[39], son cümleleri kısaltarak, Mesihin, ruhsuz ve akılsız bir bedene sahip olmadığını açıkça söylemeseler de düşünüyorlardı. Onları bu çekimserlikten çıkarmak için Mesih'in bir ruhu ve beşeri bir aklı olduğunu özellikle belirtmek gerekiyordu. Fakat durum böyle olmadı, tedbirli olarak çekimser kalındı. Çünkü Antakya'lı Mélitien'ler grubunun şefleri arasında, Apollinaire'ın ateşli hayranları olan bazı **Vitalist'ler** bulunuyordu.[40] İskenderiye sinodunun tartışmalarında, Antakya kilisesini bölen tartışmaları, İznik meyilli eğilimleri yatıştırmak söz konusuydu. Her şey, düzelmeye hazırdı. Fakat ılımlılık hiçbir şeye hizmet etmemişti. İleride bu ilk kıvılcımlar, İznik sembolünün kabulünü kolaylaştırmak için, sinod mektubu, kutsal Ruhun, Tanrısal **Ousia** içinde anlaşılmasını ilave ediyordu. Yani, Homoousios terimi, ona, uygundu. Kısa bir zaman önce, Athanase, Thmuis'lu Sérapion'a hitaben yazdığı mektuplarında, bu tezi savunmuştu. Bu tez, o zaman çok öneme haizdi. Çünkü Homéonsien gruplar, İznik'in oğul doktrinine yaklaşıyorlardı. Onlar, buradan daha net olarak, Ruhun bağımlılığını tasdike geliyorlardı.[41] Bunun sebebi, Origène okulunun ilahiyat geleneklerine sadık kalan gruplar, Logos teorisini geliştirme yollarını arıyorlardı. Sonuç olarak, onlar sadece oğulun Baba ile ilişkileri ile meşgul olarak, kutsal-Ruhun cevheri problemine şöyle bir dokunuyorlardı. Aksine, cemaatin imanı üzerine oturan ilahiyatçılar, öncelikle teslisçi idiler. Hâlbuki onlar, Teslisin ikinci unsurunu birinci plana koymaktaydılar ve hasımları tarafından reddedilmiş durumdaydılar. O halde, onların Kutsal-Ruha, uygun yeri vererek teslis doktrinini tamamlamaya yönelik olduklarını anlamak kolaydı. Bu problemi gündemde tutmak için takdim edilen fırsattan yararlanmışlardı. Bu eğilime Athanase da dâhil edilebilir. Yine aynı şeklide Apollinaire'de de

[39] Apollinaris, p. 256, 7-15.
[40] Chron, pasch, p. 548 dans l'édition Dindorf.
[41] Cf. Loofs, Realencycl, de Hauck, 12, 46 s.

bu görülmekteydi. Batılılara gelince, onlar, Tertullien döneminden beri bu tarzı kabul etmişlerdi. Ancak 360 yılına doğru, muhalefet ortaya çıkmış ve İskenderiye sinodunun tezi, fırtınanın yaklaştığını haber veren ilk işaret olmuştu.

362 yılının yazında Athanase tarafından başkanlık yapılan bu sinod, İznik sembolü bayrağı altında, Antakya cemaatini birleştirmeye muvaffak olamamıştır. Fakat kilise tarihinde, buna katılanlar, onu düşünmeyenlerden daha çok önem taşıyordu. O, İznik'te başlayan ilahiyat tartışma döneminin sonuna işaret etmekte ve programı net olarak çizilmiş olan yeni bir dönemi başlatmaktadır. Gelecekte, ilk planda, söz konusu olan, İznik işareti altında birleşmektir. İkinci planda, Teslis dogmasının tamamlanmasıdır. Üçüncü planda, Mesih'in kişilik doktrinidir. Yani, Tanrının İsa'da bedenleşmesidir. Julien'in saltanatı, herkese bu konularda düşünme fırsatı vermiştir.

İmparator, kendisini, hakikatin bilgisine sevk edecek insanları sarayına çekmeyi istemişti. Çünkü onları, devrinin gerçek rehberleri olarak zaruri telakki ediyordu. Bu çağrıyı ilk kabul eden biraz tereddütten sonra, Efesli Meşhur Maxime olmuştu. O, bir zaferci edası ile küçük Asya'yı geçmiş ve İstanbul'a gelmişti. İmparator onu, derhal senatoya götürmüş ve saygı göstermişti. Atinalı **Priscus** da saraya gelmeye ikna olmuştu. Hâlbuki Chrysanthe, Sardes'te kalmıştı.[42] Bu insanların tesiri veya kişisel tecrübelerinin sonucu, Julien'i, program olarak kabul etmiş olduğu toleranstan vazgeçirmiş midir? Bu konuda bir şey söylemek zor olmaktadır.

Devlet dini olarak **Güneş-Kültü, Dioclétiıen**'den beri, politik bir zaruretti. Constantin'den beri de, Hıristiyanlık, imparatorluğun birliğinin ideolojik faktörü olmuştu. Fakat bu iki din ve eski ilahların kültleri, tolerans işareti altında yan yana barış içinde, yaşayamıyordu. Böylece imparatorluk, birliğinin dini temelini kaybetmişti. Ancak o, onun için eskisinden daha çok gerekliydi. Diğer yandan, barışçı duyguları canlandırmaktan uzak olan Dinler, acımasız bir savaşa girmişlerdi ve hiçbir zaman da anlaşmacı bir sonuca sahip değillerdi. Julien Hıristiyanlıktan uzaklaşmaya karar verdiğinde, onunla savaşmak zorunda kalmıştı ve devlet dini olarak Güneş Kültünü te-

---

42 Eunape, Vitae, p. 55 s. Amınien Marcellin, 22, 7, 3.

sis etmişti. 362 yılının başlangıçlarından beri, bu yola, korku ilekendisini koymuştu.

Ona, Dioclétien tarzında bir işkenceyi organize etmek tiksinti veriyordu. Onu düşünmemesi gerektiğini biliyordu. Çünkü imparatorlukta Hıristiyanlık tarafından icra edilmiş gelişmeler vardı. Fakat davasının maneviyatının yüksekliğine inanmıştı ve Hıristiyanlığa, yüksek kültüre girmesini yasaklamayı ve cazibesini kaldırmayı ümit ediyordu. Bu proje mahir şekilde icraata konmuştu. 17 Haziran 362 yılında, bir ferman yayınlanmıştı. Bu ferman, belediye otoritelerinin izinli okullarında öğretme yeteneğini bağlıyordu ve onlar ilk planda adayların karakterlerini incelemeye davet edilmişlerdi.[43] İzin yetkisi imparatora bağlıydı. Bu konuda, her öğretmenin öğretici seviyeye sahip olması ve bu sıfatla devletin dikkatine layık olması fikri, ifade edilmişe benziyordu. Burada yeni birkaç şey vardı. Uzun zamandan beri filozoflar, eğitimin öğretimden daha önemli olduğunu söylemişlerdi. Fakat o zaman bu tasdik, ilk defa, yasal bir şekle bürünmüştü.

Bütün imparatorlukta, belediye otoriteleri, imparatorluk fermanını okuyarak biraz güçlük yaşamışlardı. Karakterle ne kastediliyordu? Bir adayın gerekli şartları temin ettiği nasıl bilinecekti? Filozofların sınava iştiraki istenecek miydi? Gerçekte, belediye danışmanlarının belli bir derecede bu garip kaliteden sahip olacakları ne idi? Fakat halk, kısa bir zamanda bu işin göründüğü kadar zor olmadığını öğrenmişti. Bu açıklamada[44] Julien, üstadın karakterinin kesin kalitesi, düşüncesiyle öğretimi arasındaki uyumda bulunduğunu ve ücretli bir ruhun âdiliğinin, kötü bulunan bir şeyi kiralama olayı ile tezahür ettiğini belirtiyordu. O'na göre, üstadların durumu böyle idi. Onlar, Homère'e, Hesiode'a, Galileci Domosthène'e, Hérodote'a, Thuey'ye, İsocrate'a ve Lysias'a ders verdiklerini iddia etmektedirler. Dünyayı ve hayatı kucaklayan onların klasik tarzı, tanrılara olan imanları ile belirlenmişti. Bunlar, hakaret eden Hıristiyanlardı. Sonuç olarak, bu Hıristiyanların namuslulukla, eski yazarları açıklamaları, Matta ve Luka'ya tutunmaları gerekmekteydi. Gençlik, serbestçe gerçeğe ulaşmalıydı. Fakat hiçbir Hıristiyan, klâsik edebiyatı öğretme yetkisine sahip olmayacaktı. O

---

43 Cod. Theod, 13, 3, 5, Julien, Epist, 61, p. 72.
44 Julien, Epist, 61 c, p. 73-75.

andan itibaren her şey parlaktı ve şehirlerin onbaşıları, neye tutunacaklarını biliyorlardı. Profesörle uyuşmayan karakterin hatası, sadece, Hıristiyan imanının ikrarında bulunmaktaydı.

Bu kanun çok canlı bir çalkantıya sebep olmuştu. Bu, Hıristiyanlara karşı, en şiddetli darbelerden birisiydi. Onlar onu, bir alçaklık olarak telakki edeceklerdi. Yine onları manevi silahlarından mahrum etmek, onların gözlerinde, Julien'in yapmış olduğu en kötü işlerdendi. Hıristiyan olmayanlar bile şaşırmışlardı. Bunun için Ammien,[45] bu kanunu **"toleranssız ve sessizlikle geçilmeye layık"** olarak vasıflandırmıştır. Kapalı karakterli Marius Victorinus ve Prohaerésios gibi bir takım Hıristiyanlar, profesörlükten çekilmişlerdi. Hâlbuki imparator şöhretli insanları, istisna tutmuştu.[46] Yukarıda bahsedilen Apollinaire ve onun babası farklı davranmışlardı. Antikitedekine benzeyen edebiyat eserlerini tasarlamışlardı. Fakat muhteva Hıristiyan muhtevasıydı ve İncil rivayetleriydi. Onlar, **Ménondre** türünde bir takım komediler ve **Euripide** tarzında bir takım trajediler, coşkulu ilahiler ve Homerik destanlar yapmışlardı. Yine onlar, İncil üzerinde[47] Plâtoncu diyaloglar kompoze etmişlerdi. Çağdaşları tarafından hayranlıkla kabul edilen bu ürünler, çabucak unutulmuştu. Birçokları kaybolsa da bir mezmur bize kadar ulaşabilmişti.

Fakat Julien, sadece negatif işlerle yetinmemişdi. Eski Dinin metodik restorasyonu gibi pozitif bir işe de girişmişti. Sahip olduğu duygunun değeri, üstadı Maxime'in ona ulaştırdığı Tanrısal vahiylerle takviye olmuş ve ona yeniden bedenleşen büyük İskender olduğu kanaatini vermişti.[48] Bu kanaat onu, 362 baharında, Perslere karşı büyük bir ordu gönderme projesine götürmüştü. Bu orduyu hazırlamak için, Antakya'ya gitmişti. Seyahat sırasında büyük Ana Tanrıça Cybèle'ye dini ibadet de yapmamıştı. Antakya'daki istekleri ve adakları oluşturan kültürlü Helenler, nutuklarda ifade edilmişlerdir.[49] Onunla yaşlı üstadı Libanius, imparatorun gelişini selamlamış ve imparator da istekleri gerçekleştirmeye gayret etmişti.

---

45 Ammien Marcellin, 22, 10, 7.
46 Aug, Conf, 8, 510. Jéröme, chron, olymp, 285, 3.
47 Socrate, 3, 16, 1-5. Sozomène, 5, 18, 3 et 4.
48 Socrate, 3, 21, 6 et 7.
49 Libanius, or, 13, Özellikle bak: 47.

Antakya'da Julien, şahsi tecrübe ile zamanının dini hayatını daha yakından öğrenmiş ve projelerini durdurmuştu. Temmuzun ortasından sonra, girişini yapmıştı ve Adonis bayramı; Doğu'nun büyük şehrinin halkı tarafından hala kutlanıyordu. Çünkü Aphrodite'in sevdiği genç adamın ölümü üzerine sızlanmalar, onun kulaklarında çınlıyordu. Biraz daha sonra Ağustos ayında, Apollon bayramını kutlamak için Daphnéin'e gittiği zaman, o hiçbir hazırlık yapılmamış olduğunu acı ile tespit etmişti. Kurban yerine, kurban olarak bir kaz kurban edilmişti. Bu ihmalkârlığı, şehri yöneten Hıristiyan belediyesine atfetmişti.[50] Fakat o, birtakım bağışlar takdim etmenin kimseye yasak olmadığını da saklamıyordu. O zaman kendisi için mümkün olan şeyi yapmıştı ve kurban kültü çiçeklenmişti.

Fakat O, orada acele bir endişe ile hareket ediyordu ve uzun zamandan beri böyle bir şey görmeyen halka, komik bir gayret gösteriyordu. Halka örnek olmak üzere, elinde kutsal bir eşya taşıyarak, mabedde törene iştirak ediyordu. Alçak gönüllülüğü, halk kadınlarının eskortluk etmesine kadar götürüyordu. Antakya halkı ise, bu sahneyi değersiz görüyordu. Çılgınca bir savurganlıkla, yüzlerce boğa devriliyordu, boğazlanan sayısız hayvan ve kuşlar, manzara alışkanlığını kaybetmiş bir devirdeki takdimeleri yemekten, hoşnuttular. Bunları elde ettikten sonra halk, ölürcesine sarhoş oluyorlardı ve imparator tarafından vaaz edilen dinin lehinde propaganda yapmaktan uzak kalıyorlardı.

Bütün bunlar, hiçbir zaman Julien'in gözünden kaçmıyordu. Fakat dişlerini sıkıyordu ve hedefinden dönmüyordu. O da biliyordu ki O'nun dini, sadece eskilerin dini değildi. Fakat o bunu, tamamen buna benzer kabul ediyordu. O, mitolojilerin ve Yeni-Eflatuncu noktadan kült şekillerini, Porphyre'den, daha sonra da Jamblique'den ve Maxime'den, kutsal metinleri allegorik olarak yorumlamayı öğrenmiş ve eski sırların esrarını, modern peygamberlerin büyüleri içinde telâkki etmişti. O'nun ana Tanrıça Cybélé üzerindeki ve Hélios kralı üzerindeki nutukları, bu mitolojinin felsefe ilahiyatını, anlaşılır kılmaktaydı. Yine onda, Antikitenin Eflatuncu şekillere bürünmüş monoteizmi bilinmekteydi. Kral Hélios, imparatorluğun tanrısıydı. O, fikirler dünyasına kadar yükselmiş olan, Aurélien'in taptığı Tanrıydı. O, aynı zamanda Julien'e projelerini ilham ediyordu.

---

[50] Ammien Marcellin, 22, 9, 15, Julien, Misopogon, p. 361 d - 363 a.

Fakat bu düşüncelere ancak çok az kültürlü insanlar ulaşabiliyordu. Halk için görülebilen semboller ve eski kültlerin büyü merasimleri gerekiyordu. Bu kültleri yeniden kitlelerin ruhuna yerleştirmek söz konusuydu. Fakat kısa zaman sonra, açıklıkla, bir takım şekilleri yerleştirmenin yeterli olmadığı ve bu ilk işin rahat olmadığı görünmüştü. Yeni bir yola girmek gerekiyordu ve o yolu, Julien keşfetmişti. Ondan, iki mektuba sahip bulunmaktayız.[51] Bu mektuplarda, babalardan miraskalan dini canlandırmak için tasarladığı programı açıklamaktadır. **Birinci mektupta**, hikmetleri özetlemektedir. **İkinci mektupta** ona, bir vaaz şekli vermektedir. İki mektup, resmen yayınlanması gereken bir raporun taslaklarıydı.

Julien, yüce Papa (pontif=pontifex Maximus) liyakatini ciddiye alıyor ve ruhban sınıfında bir reform öneriyordu. Eyaletlerde piskoposlar, kültü denetlemekle ve dini görevleri gözetlemekle vazifelendirilmişlerdi. Dini görevlerin icrasında liyakatsiz adamlar görevden alınmalıydı. Arzu edilen, her rahip ailesinin Tanrılar kültüne katılmasıydı. Ancak, bu üyelerin arasında veya hizmetçilerin arasında Hıristiyanlar bulunmamalıydı. Rahibe ve yakınlarına, sık sık tiyatroya gitmeleri, meyhaneye gitmeleri ve şerefli olmayan meslekleri icra etmeleri yasaklanmıştı.[52] Rahip, sadece işlerinde değil, sözünde, düşüncelerinde de iffetli olmalıydı. Yaptığı işlerde ve okuduğu kitaplarda fark edilmeliydi. Rahibe, eski yazarların şiirlerini, eski komikleri ve modern erotik Romanlar gibi şeyleri okumak da yasaktı. Rahip, Epicur ve Pyrrhan hariç, felsefî eserleri okumalıydı. yine O, Tanrıların ilahilerini ezberlemeli ve günde üç defa ilahlara ibadet etmeliydi.[53] Sonuç olarak bütün şehirlerde, zengin olsun, fakir olsun, gençleri en iyi ve dindar olma kutsallığına yükseltmek gerekiyordu.[54] Mabedin içinde rahip, durumunun liyakatine nüfuz etmeliydi. Dışarıda, görevlilerin huzurunda görevine saygılı olmalıydı. [55]

Diğer yandan ona, insanlık aşkı gibi ve ona örnek olmak gibi büyük bir görev emanet edilmişti. "Yahudiler, kendi insanlarını dilencilik yapmaya bırakmamaktalar ve Hıristiyanlar fakirlerini beslemektedirler ve bizimkileri

---

[51] Julien, Epist. 84 a Arsace, a pyrepeuc de Galatic, et Epist. 89 a l'apyiepeuc Théodore.
[52] Julien, Epist, 89, p. 153, 6; Ep. 84, p. 144, 18 ss; Ep. 89, p. 170, 20 ss, 173, 3.
[53] Julien, Ep. 89, p. 168, 10; 169, 6; 170, 2.
[54] Ep. 89, p. 173, 5 ss.
[55] Ep. 89, p. 146, 12-20.

biz yardımsız bırakmaktayız" Şimdi, insanlara kardeşliği icrada, Grek kültürünü ve bu tür eserlerin tanrılarına kurbanlar takdim etmeyi öğretmeliyiz. Hıristiyanlığın yayılmasına en çok katkıda bulunan şeyler şunlardır: **"Yabancılara acımak, ölüm cezaları"**, sonuç olarak, Hac için gelenleri, bütün şehirlere yerleştirmek ve devlet parası ile yabancıları ve dilencileri beslemek gerekiyordu .imparator, Galatyalıların emrine 30.000 ölçek buğdayı ve 24.000 litre şarabı yıllık olarak vermişti. Hepsinin beşte biri de, fakirler için rahiplere ayrılmıştı.[56] "insanlar, ellerindekinden bütün insanlara vermeyi öğrenmeliydiler. Zenginler, fakirlere, onların sefaletlerini karşılamak için vermelidirler. Ne kadar garip görünürse görünsün, düşmanlara bile elbise, gıda yardımı yapmak dini bir görevdi. **"çünkü Julien, biz insana, insan olduğu için veriyoruz"** demekteydi.[57]

Böylece o, Galileci'leri, kendi silahları ile yenmek istiyordu. Putperest din adamlarını, kilisenin gösterdiği modele göre organize etmeyi düşünüyordu. Yine, Hıristiyan rahipler, alınan prensiplere göre rahiplerini eğitmek ve onları işlerini yapmaya hazırlıyorlardı. Fakat bu sadece, insanları hayrete düşürüyordu.. Çünkü bu gibi şeyler, onların ruhunda yankı uyandırmıyordu.[58] Yani, halk tarafından anlaşılmıyordu. Çünkü girişilen şey, tamamen yeni idi. Aslında bu, eski kültlerin ve halk âdetlerinin bir restorasyonu değildi. Bu, beşeri bir dinin felsefi tesisiydi. Bu din, ahlaki prensipler ve sert nasihatler içeriyordu, ancak kalblere cazib gelmiyordu. Onda, Hıristiyanlıkta olan, en basit ruhları esir eden güç yoktu.

Ancak bunu Julien bir türlü anlayamıyordu. O, Hıristiyanlara karşı yeni tedbirler alarak davasının zafere ulaşacağına inanıyordu. Bu tedbirlere göre, Hıristiyanlar subay olamıyorlardı ve yüksek görevlerden ve yönetimden ihraç ediliyorlardı[59] Bunlar otoriteler nezdinde şikâyet konusu oluyordu. Hatta Julien, Nisibis şehrini tehdide kadar işi ileri götürmüştü. Çünkü bu şehrin halkı büyük bir çoğunlukla Hıristiyandı ve Mabetlerdeki putperest kültü kaldırmışlardı, Perslere karşıda artık imparatora, yardımda bulunmuyor-

---

[56] Ep, 84, p. 144, 13-16; 145, 17-20.
[57] Ep, 89, p. 158.
[58] Sozomène, 5, 16, 2.
[59] Socrate, 3, 13, 1 et 2. cf. Julien, Epistulae et leges, édit. Bidez et Cumont, 1922, No: 50, p. 57. Julien, Epist, 83, p. 143 s; Ep. 88, p. 150, 12.

lardı. Hellenizme de dönmüyorlardı.[60] Bu sebeple, Filistin'de olan Constantia şehri, Constantin'in verdiği bağımsızlıktan mahrum kalmıştı ve Gaza'ya[61] bağlanmıştı. Kapadokya'nın başkenti Cesarée, site listelerinden silinmiş ve kilise gelirlerine el konmuştu. Rahipler sınıfı, askeri otoriteye bağlanmıştı. Diğer halk kesimi ise, ağır vergilerle ezilmişti. Julien'in saltanatının başında mevcut olan son tapınak olan **Tuché'** tapınağının yıkılmış olması bu sonucu doğurmuştu. Bu işin failleri, derhal **Eupsynois**[62] piskoposu ile yok edilmişlerdi.

İmparator özellikle halkı Hıristiyan olan Urfa'dan nefret ediyordu. Bu şehirde, Arienne cemaati ile Valentinien gnostikleri arasında olan çatışmada, Julien, kilise mallarının tamamını müsadere emrini vermişti. Bunu da, ruhban sınıfının fakirliği öğrenmeleri ve Matta, 29/21 emrini riayete kolayca gelmeleri için yapmıştı. Aslında imparator onlara yardıma hazırdı. Çıkardığı fermanda, Galilecilere karşı ılımlı davranıyor ve hiç kimseyi arzusuna ters davranmak zorunda bırakmak istemiyordu.[63] Burada Julien'in bir kuruntu veya acı bir şaka yaptığını söylemek zordu. Zaten Hıristiyanlar, onun tatlı konuştuğunu, fakat yönergelerine ters işler yaptığını söylemekteydiler.[64] Yine de mübalağa yapmamak gerekiyordu. Bizzat Hıristiyan nakilciler, saydıkları kanlı şehitleri, imparatora mal etmemekteydi ler.

Julien'in davranış tarzı daha çok can sıkıcı idi. Fakat acılara maruzdu. Yıkılmış tapınaklar, yeniden yapılmalıydı. Burada çoğu zaman, pratik bir imkânsızlık ve uygulanamaz bir emir vardı. Bu durumda, uygun değer para olarak elde edilmeliydi ve heyecan daima taşınmalıydı.[65] Constantin'in saltanatı altında, dullara ve kutsal bakirelere, Hıristiyan rahiplerinin geliri için toplanan şehir geliri üzerinden yardım yapılıyordu. Julien bu kanunu kaldırdı ve çok fakir kadınlara da yardım yapılmasını istedi. Bu ise çok büyük gürültüye sebep olmuştu..[66] Cysique'li piskopos Eleusios, gelirleriyle, Novatienlerin toplandığı bir kilise inşa ettirmek zorunda kalmıştı. Katolik

60 Sozomène, 5, 3, 5; cf. Julien, epist et leges, no: 91.
61 Sozomène, 5, 3, 6 et 7. Julien, Ep, et leges, no: 125.
62 Sozomène, 5, 4, 1-6; 5, 11, 8. Julien, ep, et leges, no: 125.
63 Julien, ep. 115, p. 196. Sozomène, 6, 1, 1. Sur la tolérance de Julien, voir la note de Bidez sur ep. 115, p. 196, 1.
64 Sozomène, 5, 15, 13; cf. 5, 9, 13.
65 Sozomène, 5, 5, 5; 5, 10, 9.
66 Sozomène, 5, 5, 2 et 3.

kilisesine karşı düşman olan bu mezhep kilisesini, imparator yıktırmıştı. Burada asıl sebep, imparatorun bu kilise ile ilgilenmesiydi. Daha sonra, Eleusios, şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Çünkü onun faaliyeti tahrik edici görünüyordu. Dışarıdan gelen bütün Hıristiyanlar, onunla birlikte kovulmuşlardı.[67]

Düzensizlikler meydana geldiğinde, Hıristiyanların kaçışlarını reddetmek kolaydı. Bostra piskoposu **Titus**, imparatora gönderilen bir yazıda buna işaret etmiş ve ona gergin durumu göstermeye çalışmıştı. Barış hâlâ sürerse, piskoposların sürgünü de ona bağlıydı. Bir devlet adamına yakışmayan bir hitapla Julien, Bostra sakinlerine bir mektupla cevap vermişti. Bu mektupta O, şehrin piskoposunu kovmalarını söylüyordu. Çünkü piskoposun onlardan kötü bahsettiğini belirtiyordu.[68]

Seleflerinin aksine O, piskoposları sürgüne göndermiyordu ve onların evlerine dönmelerine izin veriyordu. Fakat piskoposlar, imparatoru bilgilendirecekleri yerde, öfkelendirmekteler ve halkı imparatorun kanununa karşı muhalefete teşvik etmekteydiler. Kurban kesmeleri, temizlenmeleri için gelmeleri, hidayete gelmesi empoze edilmekteydi.

Fakat burada garip bir doğallık vardı. Meselâ, askerler, Hermes, Arès, Zeus'un başları ile çevrilmiş imparatorun resminin önünde, mihrap ateşinin külüne attıktan sonra aldıkları parasal bağışlarını almıyorlardı. Şüphesiz askerler, bu putperest uygulamadan çekiniyorlardı ve parayı almıyorlardı. Ancak onlar cezalandırılmamışlardı ve istedikleri gibi hareket etmişlerdi. Parayı alsalar da vicdan azabı ile onu iade etmek istediklerinde bu ordudan ihracı gerektiriyordu.[69] Bu Julien'in uygulamak istediği tolerans mıydı? Ayrıca imparator, Galilecilere olan kininin sırrını saklamıyordu, fırsat buldukça onları kısmen uygulamaya koyuyordu. Hatta onlara karşı bir yergi yazısı yazmıştı. Bu yazıda, kendi özel düşüncelerini Celse'in ve Porphyre'in ilmiyle karıştırıyordu. Bu yazıların parçaları, İskenderiyeli Cyrille'in cevabında bize kadar gelmişti.[70]

---

[67] Sozomène, 5, 5, 10; 5, 15, 5-7.
[68] Sozomène, 5, 15, 11 et 12. Julien, Epist, 114, p. 193-195.
[69] Sozomène, 5, 17, 3, 8-12.
[70] Juliani imp. Libri contra christianos rec. E.J. Neumann, 1880.

Julien, Hıristiyanlığı sadece sözle değil, bir Âbideyi restorasyonla fiilen de reddetmek istemişti. Kudüs tapınağının yıkımı, Hıristiyanlığın gerçek prensiplerinden birinin tahribi idi. O yeniden yapılmalıydı.[71] İmparator, Yahudileri, Hıristiyanlara duydukları kinden dolayı üstün tutuyordu. Onlara, kurban kültlerinden ritüellerinden dolayı saygı duyuyor ve onların milli tanrıları, onun sisteminde yer buluyordu.[72] Bunun için o, Yahudi şeflerine yazmıştı ve onların da niyetine katılmalarını istemişti. Antakyalı Alypios'u, inşaatı denetlemekle görevlendirmiş ve önemli miktarda da yardım gerçekleştirmişti. Yahudiler de bu iş için kendi aralarında yardım topluyorlardı. Ancak, temel atma sırasında bir deprem meydana gelmişti, yapılan yerleri yıkmış ve işçileri toprakaltında bırakmıştı. Daha sonra da meydana gelen bir yangın, bu yıkımı sona erdirmişti.[73] Bu proje böylece bitmişti.

Julien ikamet ettiği Antakya'da kısmi bir başarı elde etmişti. İnanç ayrımı olmaksızın orada ikamet edenler, buna katlanamıyorlardı. Hıristiyanların ona karşı gösterdikleri antipati tabii idi. Şehrin civarında, Daphne'de, Apollon mabedi bulunuyordu. Hala bugün kaynayan sularını dağıtan bir şelalenin yanına inşa edilmişti. Bu şelale **"Castalie Çeşmesi"** olarak isimlendirilmiş, bir takım mucizeleri ortaya koymuştu. Fakat Julien, ondan bahsettirmeye muvaffak olamamıştı ve O'nun büyücüleri bunun, şehit Babylas'ın bedeninden ileri geldiğini ona beyan ediyorlardı. Sezar Gallus, Babylas'u bir kiliseye gömdürmüştü. Julien derhal onun cesedinin oradan çıkartılmasına emir vermişti. Antakya Hıristiyanlarının çoğu için bir şey önemliydi. Halk, tapınağı kuşatmıştı ve ilahiler söyleyerek taş mezarı dokuz kilometre uzakta olan Hıristiyan mezarlığına kadar taşımışlardı

Müteakip gecelerden birinde, 22 Ekim 362'de, **"gökten düşen bir ateş"** Apollon tapınağını yakmıştı. O'nun sadece duvarları kalmıştı. Julien, bunun Hıristiyanlar tarafından yakılmış olduğunu düşünmüştü ve onları cezalandırmak istiyordu. Böylece **"büyük kiliseyi"** kapattırmıştı. Ancak, bu konuda kesin bilgiye sahip değildi. Apollon rahibini de işkenceye tabi tutmuştu. Şehirde yayılan bir dedikoduya göre, dalgın bir felsefe profesörü, mabette

---

71 Cf.t.I, p. 192, 235. Sozomène, 5, 22, 6. Philostorge, 7, 9 et p. 235 s.
72 Julien, Epist. 89, p. 160, note 2. Contra Galilaeos, p. 115 d, 306 b.
73 Rufin, Hist, eccl, 10, 38-40. Ammien Marcellin, 23, 1, 2 et 3. Julien, Epist, et leges, no: 134.

kalmış ve giderken mumları söndürmeyi unutmuştu ve kıvılcımlar, yangına sebep olmuştu.[74] İmparatoru bu hikâye tatmin etmemişti.

Bütün iyi niyetine rağmen Julien, Antakyalılarla ilişkilerinde mutlu olamamıştır. Sürülmemiş arazi dağıtımı veya bir kıtlığı önlemek için bir takım tedbirler almak söz konusu da olsa, o, daima bir takım hatalar yapıyordu ve açıkça eleştiriliyordu. O'nun fiyat tarifesi, çarşı esnafını yok etmişti. Dışarıdan büyük miktarda buğday getirttiği zaman, aracılar girmiş ve mesleklerini yapmışlardı. Bununla beraber Antakyalılar, kuru ekmeğe razı olmamışlardı ve et, balık ve kümes hayvanlarının yokluğundan şikayette bulunuyorlardı.[75] Sevilen bir prense kırgın olunabilirdi. Oysa jülien sevilmekten uzak olarak, Antakyalılara gülünç görünüyordu.

Önemsiz bir şehir, bütün kötülükleri affedecekti. Fakat onun faziletini, antipati ve alay konusunu tahrik ediyordu. Orada sirkte bir takım yarışlar olduğunda, imparator evinde kalıyordu, ilahlar onuruna bir bayram vesilesiyle, sadece bir defa görünüyordu ve birkaç yarıştan sonra evine çekiliyordu. Tiyatroya gitmiyordu ve orada locası yoktu. Onun ne atletler, ne şarkıcılar ne de dansçılar hoşuna gitmiyordu ve kadınlara karşı da ilgisizdi. Onun ne haremi ne metresi ne de gözdeleri vardı. O, görkemli festivaller vermiyordu ve sarhoş da olmuyordu. En kötüsü, bütün hayatı büyüleyen, gece ve gündüz kendini ona veren Antakyalıları anlamıyordu. Aksine, onlara felsefi ahlak nutukları atıyordu ve onları Tanrılar mabedine girmeye çağırıyordu. Fakat onlar, bu arzuyu yerine getirseler ve tapınakların avlusunda dolaşsalar da yine de orada söyleyecek bir şeyler bulmakta idiler ve düzensizlikten şikâyet etmekteydiler. Bu adamın havası neydi? Saçları, karma karışıktı, çok nadir kesiliyordu. Tırnakları, parmakları, mürekkep lekeliydi ve tıraş olmayı bilmiyordu. Yanaklarında ve çenesinde filozof sakalı denilen ve Marc-Aurèle'in sakalını hatırlatan bir şey vardı. Fakat bir keçisakalına benziyordu ve ona keçi takma adı uygun geliyordu.[76]

Halk Julien'le alay ediyordu. O, onu istiyordu, bazan öfkeleniyordu ve imparator olduğunu unutarak işi bitiriyordu. Masasına oturuyordu, her-

---

[74] Ammien Marcellin, 22, 12, 8-13, 3. Sozomène, 5, 20, 5 et 6, Philostorge, 7, 8 (p. 86-94), ou' sont cités les autres témoignages.

[75] Julien, Misopogon, p. 350 a-c, 368 c - 370 a (epist et leges, no: 100, 101).

[76] İbid, p. 338 c-340 a; 342 b - 344 c; 345 c - 346 d.

hangi bir yazar gibi, **"sakaldan nefret eden"** Antakyalılara karşı **Le Misopogon** yazıyordu. Onlara, küstahlıklarından ve nankörlüklerinden dolayı sitem ediyordu ve gidişatını açıklıyordu ve bir daha gelmemek üzere şehri terk edeceğini bildiriyordu.[77] Antakyalılar, bu yazıyı okuyarak gülüyorlar ve seviniyorlardı.

Julien, insanları bölen büyük ve küçük muhalefetlere aldırmıyordu ve liyakat duygusu yoktu. Yazdığı **Misopogon** isimli kitap bunu ispat ediyordu ve ikinci eser, **Cesars** da uygun bir zamanda yazılmamıştı. Semavi bir şölende, müteveffa Roma imparatorları, Tanrılar masasının etrafında toplanarak kendi aralarında konuşuyorlar sonra aniden gelen büyük İskender'le sohbet ediyorlardı. Hemen hemen hepsi, Julien'in ideal model olarak takdim ettiği Marc-Aurèle hariç, her şeyi alıyorlardı. Constantin, İsa'nın nezdinde sığınma ararken, Julien, Mithra'nın kurallarına sadakati beyan ediyordu. Çünkü o, onun hayatta ve ölümde rehberiydi. O, seleflerinin bu alayından kırılmıyordu.

Bütün bu hazırlıklar tamamlanınca Julien, Antakya'yı 5 Mart 363'te terk etmiştir. Onu takip eden kalabalık ona, askeri sevkiyatın başarısı için temennilerini bildiriyorlardı. O, Antakyalıların onu bir daha göremeyeceğini ve savaş bitince de Tarsus'a gideceğini bildirmişti. O, sözünde duruyordu başka türlü de düşünmüyordu. Ordu, Hirapolis'e (Membidj) yürümüştü ve Fırat'tan Harran'a geçmişti. Julien orada son düzenlemelerini yapmıştı.

Ana orduyu korumak için, elitlerden otuz bin kişiyi, generalleri Procope ve Sébastien kumandasında, Dicle'nin berisinde Mezopotamya'nın kuzey kısmında icraat yapmak üzere ayırmıştı. Bu güçler, Romalıların müttefiki olan Kral Arsace'ın Ermeni ordularına katılacaklardı. Sonra, ülkeyi yakıp yıkarak güneye doğru yürüyecek ve kesin savaşa hazır olacaklardı.

İmparator esas ordu ile güneye doğru yönelmiş ve 27 Martta Callinicum'a (Rakka) ulaşmıştı. Orada, Fırat'ın sol sahilini takip etmişti. Nehirde büyük bir mavna filosu, orduya refakat ediyordu. 6 Nisanda terk edilen şehir olan Dura'ya (Salihiye)[78] vardığında uzakta ilk defa Pers ordusunu fark etmişti. Ertesi gün bu ordu kaybolmuştu. Ordu, o andan itibaren savaş for-

---

[77] İbid, p. 364 d, 370 b.
[78] Cf. t. II, p. 41, 143.

masyonu ile hareket etmişti. Anatha kalesi (Anah), mukavemet göstermemişti ve diğer şehirler kolayca alınmıştı. Diacira (Hit)nin arkasında, ilk düşman ordusu ile karşılaşma meydana gelmişti. Durum ciddi idi. Pirisabore (Ambar?) kalesi, büyük bir kuşatma gerektirmişti ve zorlu bir savaş istiyordu.

O zaman ordu, Dicle ile Fırat arasında uzanan bahçelikli bir alanda bulunuyordu. O, Bağdat'ın karşısında idi ve Ctésiphon'a yakındı. Ctésiphon, Dicle'nin sol sahiline kurulmuş düşman başkenti idi. Burası Bağdat'ın güneydoğusuna kırk iki km idi Donanma bir kanalla Dicle'ye götürülmüştü ve ordu eski Silencie'nin harabelerinden çıkarak, nehri geçmeye zorlandı. Çok canlı bir savaştan sonra Persler, büyük zarara uğrayarak başkentten çekilmişlerdi. Julien'in bu büyük ve güçlü takviye edilmiş şehri, kuşatma niyeti yoktu ve Dicle vadisini aşarak kuzeye doğru yönelmiş ve Dicle'nin sol sahilini takip etmişti. Donanma nehri aşamıyordu ve yirmi bin kişi yanmıştı.

O zaman zor günler başlamıştı. Düşman tarlalarda olgunlaşan hasadı yakarak azık tedarikini önlüyordu. Ne Procope'un ne de Sébastien'in askeri ne de yardımcı Ermeniler görünürde yoktu. Yazın sıcaklığı bunaltıcıydı ve ordu her yerden nüfuz eden sineklerden muzdaripti. Tanrılara kurbanlar sunuluyordu ve yalvarılıyordu. Fakat onlar da cesaret verici cevaplar vermiyorlardı. 16 Haziran'da, çekilme kararı verilmişti. Ertesi sabah, Perslerin öncü kuvvetleriyle temas sağlanmıştı. Birkaç gün sonra, esas savaş başlamıştı. Roma tümenleri, şöhretlerini ispatlamışlardı ve Pers askerlerini zırhlarıyla mızraklı süvarilerle ve fillere binmiş savaşçılarla çekilmeye zorlamışlardı. Nihayet, üç günlük bir mütareke yapılmıştı.

O zaman Roma halkının dehası gece Julien'e daha önce Gaul'de olduğu gibi görünmüştü. Fakat bu defa, çadırından kederli ve başı örtülü çıkmıştı. İmparator çıktığı zaman, gece parlak bir meteorun gökten düştüğünü görmüştü. Ertesi sabah yürümeye başlamıştı. Bu, 26 Haziran'dı. Persler, Roma ordusu ile savaşa girmeyi bekliyorlardı. Fakat onlar, onu, devamlı hırpalayan bir süvari perdesiyle kuşatmışlardı. Artçılara saldırılmıştı ve bir düzensizlik meydana gelmişti.

Julien, zırhsız şeklide, herhangi bir koruma olmadan koşmuş ve savaşanların ortasına atılmış ve düzeni yeniden kurmuştu. Aynı anda öncü kuvvetlerin hücuma uğradığı öğrenilmişti. İmparator tehlikeye rağmen karışıklığa

girmişti. Fillerin desteğindeki zırhlı Persler, merkezin sol kanadına atılmışlar ve onu gevşetmişlerdi. Julien, tehdit yerinden fırlamıştı ve ordusunu ileriye sürmüştü. Bir süvari, ona bir darbe indirmişti ve imparator çadırına taşınmıştı. Ancak O, savaşa dönmek istiyordu. Fakat yeniden düşmüştü ve kan kaybından takatsiz kalmıştı.

İmparator, **Phrygia** diye adlandırılan bir yerde bulunduğunu öğrendiği zaman, sonun yakın olduğunu anlamıştı. Eski bir kehanete göre, orada ölecekti. Dostları, etrafını kuşatmıştı. Askerlikten çekilmişti. Bir dostun ölüm haberi, son anları karartmıştı. O, imparator yakınları olan Maxime ve Priscus ile yalnız kalmıştı. Onlarla, ruhun yüceliği konusunu konuşuyorlardı. Yara bulunuyordu ve bir kanama vardı. Nefes alma zorlaşmıştı. Gece yarısı idi. Bir bardak su, onu yatıştırmıştı. Sonra ise, hayatı terk etmişti.

Ertesi sabah, biraz tereddütten sonra, orduya kumanda eden General **Jovien**, imparator ilan edilmişti. O, iki sene önce, Constance'ın bedenine eskortluk yapmıştı. O, orduyu yukarılara doğru sevketmişti. Dicle'yi, Decra'nın arkasından ve Hatra'dan, Ur ve Nisibis'den geçirerek Roma topraklarına dönmüştü. O, Dicle'yi geçmeden önce, Perslerle utanç verici bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşma, Yukarı Dicle'nin akışı istikametindeki Doğu eyaletlerini Perslere bırakıyordu. Ayrıca, Singara ve Nisibis'i de veriyordu. Üzücü bir tavizle, bu şehirde ikamet eden Romalıların göç etmelerine izin verilmiş ve zorlanmıştı. Ammien Marcellin bu kampanyaya şahit olmuş ve olayı kırgınlıkla anlatmıştı.[79] **Jovien**, Romanın müttefiki Ermeni kralını, Perslerden intikam almaya bırakmıştı. Kuzey ordusu, Singara civarında bulunuyordu ve generallerden birisi bu orduya kumanda ederek imparatorun naşını Tarsus'a getirmişti. İmparator öyle vasiyet ettiği için oraya gömülmüştü. Dostları, ona layık ve onun şerefine uygun bir abide yapmayı tercih etmişlerdi.

[79] Le récit d' Ammien Marcellin est la source principale de Notre exposé, cf. Ammien Marcellin, 23, 2-5; 24 et 25. Sur une légende relative a la mort. De Julien, voir, Norman H. Baynes dans le journal of roman studies, 27, 1937, 22, 29.

XI. BÖLÜM

KÜLT = İBADET

Önceki bölümlerde, Roma dünyasında, Hıristiyanlığın nihai savaşını ve zaferini tasvir etmiştik. Yine, kilise politikasından, ilahiyattan söz etmiştik. Öyle ki, okuyucu, IV. yüzyılın kilise faaliyetinin özünün tükendiğine inanma riskine kapılmıştı. Şimdi, Hıristiyanlığın iç hayatını incelemek ve dünyayı kucaklayan bu teşkilatı canlandıran ruhun ne olduğunu öğrenmek, zamanı gelmiştir. Bu, cemaat kültünün içinde aranacaktır.

III. Asrın başlangıcını ilgilendiren bir Roma formülü bize, Hippolyte liturjisi içinde ulaşmıştı. IV. yüzyılın ikinci ortasını ilgilendiren bu konuda, bol miktarda belge takdim eden Grek kaynaklarına sahibiz. Hâlbuki bizim Batı kült şekilleri bilgimiz, parça olarak verilen çalışmaların toplamından elde edilmişti. Kudüs'ten, Kutsal-Yemek kutlamasının açık bir tasviri gelmekteydi. O, piskopos Cyrille'in Catéchèses'inde bulunmaktadır. Bu, 350 yılına doğru, Constantin'e bağlı Saint-Sèpulcre kilisesinde icra edilmişti. **Constitution Apostolique**, ikinci kitapta, hâkim bir kültün kısa bir tasvirini yapmakta ve sekizinci kitapta, bütün duaları içeren tam bir formül sunmaktadır. Şayet buna, kilise Babalarının[1] sağladığı malzemeler ilave edilirse, bol bilgilere sahip olduğumuz söylenebilir. Daha eski metinlere dayanan **Constitution**, bir liturji koleksiyonudur. Bu konuda bir tarih tespiti gerekirse, bunun 380 yılı civarı olduğu tahmin edilebilir. Bunun Antakya'da yazılmış olabileceği kesin değildir. Bir takım işaretler, onun yazıldığı yerin İstanbul olduğunu göstermektedir.[2]

---

1 Cf. Supra, p. 253.Bu belgeler F.E.Bnghtman'ınLiturgies eastrn and Western, I,467-481,506-509,518-534.de toplanmıştır.

2 E. Schwartz, Die pseudopostolischen Kirchenordnungen, 1910, p. 27.

Mısır'dan bize ulaşan bir takım dua metinleri IV. yüzyılın tarihini taşımakta ve Athanase'ın dostu, **Thmuis**'lu Sérapion'un ismine bağlı görülmektedir. Daha sonra bulunan papyrusla onlar tamamlanmışlardır.[3]

Kiliselerle ilgili olarak, bu dönemde hem Doğu'da, hem de Batı'da her yerde görülen bir tip kilise oluşmuştur. Ancak yerlere ve eyaletlere göre birçok değişiklikler de dikkat çekmektedir. Dikdörtgen şeklinde uzun bir salon Doğu'nun karşısında, küçük taraflardan birinin üzerinde, yarım daire şeklinde bir apsidle uzanmaktadır. Orada rahipler, kültü kutlamak için yer almaktadırlar. Yarım dairenin ortasında, piskopos tahtına oturmaktadır. Her iki yanında, Presbytre'ler yer almakta, daha uzakta, piskopos yardımcıları düzeni gözetmektedirler.

Cemaat salonu, iyi bir organize ile doldurmaktadır. **Erkekler ve kadınlar ayrı ayrı oturmaktadırlar. Genç erkekler ve genç kızlar ayrı bir grup oluşturmaktadırlar. Çocuklar, ebeveynlerinin yanında yer almaktadırlar.** Bir piskopos yardımcısı, salonda düzeni korumakta, konuşanlara ve gülenlere engel olmaktadır. **Erkekler ve kadınlar için ayrı girişler vardı.** Piskopos çömezleri, kapıları ve düzeni devamlı denetliyorlardı. Cemaatin bütün üyelerinin giriş hakkı yoktu. Kilise tövbekârlığı gerekli olanlar, kapıda kalmak zorundaydılar. Bazı hallerde, onlardan bir nedamet havası ile dua etmek isteniyordu. Burada, disiplinli bir tövbe gerekiyordu.

Kültün birinci kısmı, kutsal kitaptan bir bölümün okunması ve vaazdan meydana geliyordu. Constitution'lar, İncil'den uzun bir okumayı tavsiye etmektedirler. Eski Ahitten iki dersle başlanmaktadır. Bunlardan birisi, tarih kitaplarından, diğeri Süleyman'ın mesellerinden veya doktrin kitaplarından çıkarılmaktadır. Sonra bir ilahi okuyan kalkmakta mezmurlardan okumaktaydı. Cemaat, saygı ile dinliyordu ve **alleluia** ile bitiriyordu. Solistin ve cemaatin alternatif ilahilerine kadar başka şekilleri de vardı ve kabul ediliyordu.[4] Daha sonra, Resüllerin işlerinden veya Paul'un mektuplarından bölümler okunuyordu. Daha sonra cemaat kalkıyor ve okuyucunun yerinde

---

3 Wilcken, Mitteilungen a.d. Warzburger Papyrussammlung (Abhandt. Berlin, Akad, 1933, No: 6), p. 31-36.

4 Const. Apost, 2, 57, 6; cf. Eusèbe, Hist. eccl, 2, 17, 22. Philon, Vita Contempl, 80 (6, 68), Des refrains de trouvent, par exemple, aux psaumes 42, 6 et 12; 43, 5; 46, 8 et 12; 57, 6 et 12; 80, 4, 8 et 20. il en est autrement au psaume 136.

(anagnostès), bir piskopos yardımcısı veya presbytre, rahleye doğru açıktan İncil'den okumak için yönelmekteydi . Kilise yılı tarafından belirlenen metinlerin seçimi ne ölçüde olduğu öğrenilmek isteniyorsa da, bu konudaki araştırmalar henüz daha başlangıçtadır.[5]

V. yüzyılı IV. yüzyıldan daha iyi biliyoruz. Çünkü o zaman bütün bu şeyler yeni şekillenmeye başlamıştı. Her şeye rağmen, kilise bayramları, oruç günleri, İncil okuma günleri tespit edilmişti. Ancak, Pazar günleri ve haftanın günlerinden dersler, piskoposun arzusuna göre değişiyordu. Başlangıçta, böyle bir okuma sistemi, sadece, büyük kilise merkezlerinde oluşmuştu. Eyalet, başkentteki uygulamayı örnek alıyordu. İncil okumalarını vaaz veya daha çok vaazlar takip ediyordu. Çünkü presbytre'ler halkı teşvik ediyorlardı. En sonda piskopos konuşuyordu. İşte, Constitutions'ların tavsiyeleri böyle idi ve uygun olan gerçek de öylece kuruluyordu. Antakya'da, presbytre Jean Chrysostome'un vaazlarında, onun, başka presbytre'lerin ve özellikle piskoposun vaazlarına sayısız işaretler bulunmaktadır. Diğer belgeler de aynı âdetin Kudüs'te olduğunu da doğrulamaktadır.[6] Cemaat Grek'ti ve güzel nutukları dinlemeyi seviyordu. Bu asırlardan beri, eğitimin konusu olan **Rhétorique**'e ilgi göstermenin bir sonucu idi. Yine dinleyiciye korkmadan bol miktarda vaazlar takdim ediliyordu. Kültteki vaaza tahsis edilmiş iki saatlik zamanın geçmesi için çoğu zaman konuşmacılara gidiliyordu.[7] Onlar, istenen konunun cazibesine onların belagatının etkisi de katılıyorsa, dinleyicilerin müsamahasına güveniyorlardı. Yine onlar, halkın tasvibinin tezahüratına da güveniyorlardı hâlbuki böyle şeyler, ciddi vaizler tarafından kınanmıştı ve yasaklanmıştı.[8]

Vaazla, kültün, halka ait kısmı sona eriyordu. Orada herkes hazır bulunabiliyordu. Piskopos yardımcısı tarafından vaftiz olmayanlar, gruplar halinde davet ediliyorlardı. Davetliler, nihai duaya katılıyorlardı ve kutsanıyorlardı. Cemaat, bu duanın her cümlesine **"kyrie eleison"**la cevap veri-

---

[5] A. Rahlfs, Die alttest. Lektionen der griech. Kriche (Göthing. Nachr, 1915, 28-136), A. Baumstark, Nichtevang. Syr. Perikopenordnungen, 1921 (Liturgiegeschichtliche Forschungen, publiées par Dölger, Fasc 3).

[6] Jean Chrysostome, 2, p. 531 b, 316 c, 362 d, 622 a. D'autre passages se trouvent dans Bingham, Origines, 6, 127 ss. Aetheri ae peregrinatio, 43, 2 (p. 93, 24 dans l'édition Geyer).

[7] Jean Chrysostome, 2, 368 b; 3, 53 b, 73 c.

[8] İbid, 2, 25 a; 7, 232 d; 10, 33 a, 239 e.

yordu. Hıristiyan olmak isteyenler, onlardan sonra vaftiz konusunda (photizomenoi) bilgi edinenler, sonra hastalar ve nihayet, kapıda bekleyen tövbekarlar, kiliseyi terk etmektedirler. Kilisenin kapıları kapanmakta ve müminler, ibadet için diz çökmekteydiler.

Piskopos yardımcısı, evrensel kilise duasını okumaktaydı. Her istek, cemaat tarafından söylenen **kyrie eleison'la** takip edilmekteydi. Nihayet piskopos, cemaat için dua etmekte ve onu selamlamaktadır. Piskopos yardımcısı yüksek sesle şöyle demekteydi: **"Kutsal öpüşle birbirinizi selamlayınız"** Rahipler, piskoposu kucaklamaktaydı ve cemaat da onu takip etmekteydi. **Erkekler ve kadınlar birbirlerine sarılmaktadırlar.** Böylece Hıristiyan aşkının kommünyonu tezahür etmekteydi ve cemaat, sırrı kutlamaya hazır hale gelmekteydi. Nihayet piskopos yardımcısı, şu uyarıyı yapıyordu: **"Burada Hıristiyan olmayan kalmasın! Vaftiz olmayan kalmasın! İnançsız kalmasın! Heterodoxe kalmasın! Birbirine nefret eden kalmasın! Riyakâr kalmasın! Rabbin önünde, korku ile ve titreyerek kurban için kalkalım."**

Bu arada bir piskopos yardımcısı, piskoposa ve presbytre'lere bir leğen takdim etmekteydi ve ellerin sembolik yıkanması tamamlanmaktaydı. Cemaat sessizlik içinde, mihraba ekmek ve şarap sunguları taşıyan piskopos yardımcılarına bakmaktaydılar. Bunu, etrafını presbytre'lerin çevirdiği piskopos almaktaydı. Piskopos, alçak sesle bir dua okumaktaydı ve gösterişli bir faaliyet için, şatafatlı bir elbise ile süslenmekteydi. Mihraptan, Tanrının inayetini, İsa'nın aşkını, kutsal-Ruh'un birleşmesini cemaatin üzerine çağırıyordu. Teslisle ilgili bir selâm duyulmaktaydı. Cemaat buna, antik bir dilek formülü ile şöyle cevap vermekteydi: **"Ve seninruhunla" "kalblerinizi yükseltiniz" "Biz onları Rabbe doğru yükseltiyoruz" "Rabbe şükürler olsun" "O makuldür, o şükre layıktır"**

"Evharistik dua", şu geleneksel cevabın tekrarı ile başlamaktaydı: **"O, gerçekten makuldür, her şeyden önce senin hamdini söylemek doğrudur. Ey gerçek varlığa sahip Tanrı"** Sonra, piskopos, hamd duasını okumak için sesini alçaltmaktaydı. Böylece, Tanrıya, biricik oğluna hamd ile başlamakta, yaratılışı kutlamakta ve bu dünyanın vatandaşı olan insanın, mikrokozm olduğunu ve onun Tanrının imajında yaratıldığını hatırlatmaktaydı. İnsan ruhunda Tanrı bilgisinin tohumlarını taşımakta ve ölümsüz olmakta, yılanın ve kadının hileleriyle o, düşmüş ve cenneti kaybetmiştir. Fakat Tanrısal

inayet onu gözetlemeye devam etmektedir. O, ona tabiata egemen olmayı sağlamış ve ona yenilenmeyi ve dirilmeyi temin etmiştir. Ayini yöneten, duasında, İşaya'ya kadar Eriho'nun duvarlarının düşüşüne kadar bütün kutsal tarihte dolaşmaktadır. O zaman, o, kısa kesmekte ve sesi tedricen bütün gücünü kazanmaktadır.: **"Zafer senin Rab! Her şey için kadir-i mutlaksın. Sayısız melekler, ebedî güçler, altı kanatlı kerubin ve serafin melekleri ki onlar iki kanatla ayakları, ikisi ile de başı örtmektedirler.** Diğer iki kanatla da uçmayı sağlamaktalar, seslerini sürekli duyurmak için, on bin defa, on bin melekle ve bin defa bin melekle uyum sağlamaktadırlar ve asla susmamaktadırlar. **"Zafer şarkısını söyleyen meleklerle cemaatin birleşmesini yakala": kutsal, kutsal, kutsal orduların rabbidir. Gökler ve yerler, zaferle dolmuştur. Ebedi olarak hamd ona! Amin."**

Gök açılmaktaydı ve cemaat, zamanın ve uzayın sırlarını atlayarak, yüksek dünya ile kommünyona girmekteydi. Saygılı bir sükût içinde cemaat, bakışlarını, piskoposun tatlı tatlı Tanrıya hamd ettiği mihraba yöneltmekteydi. Tanrı, kurtuluş planını durdurmaktaydı: İnsanın yaratıcısı âdeta insan olmuştu. Bakireden doğmuştu, halka karışmıştı. Mucizeler göstermiş ve Tanrının ismini, onu tanımayanlara açıklamıştı. Bütün bunları yaptıktan sonra, Baba'nın iradesini tamamlamakta, kötülerin ellerine, Ponce-pilate egemenliği altında, hacta ölüme maruz kalmakta ve ızdıraptan, ölümden kurtulmak için kefenlenerek, şeytanın bağlarını kırmakta ve insanı, şeytanın igvasından kurtarmaktadır. Üçüncü gün dirilmiş, göğe yükselmiş ve Babası Tanrının sağına oturmuştur. Onun, bizim için çektiği ızdırabı hatırlıyoruz ve ona şükrediyoruz. Kadir-i Mutlak Tanrıya, mecbur olduğumuz gibi, yapabildiğimiz kadar ahdimizi tamamlıyoruz: Çünkü o, ihanete uğradığı gece ekmeği almıştır. O zaman, kurumun esrarlı kelimeleri, bulunan ekmek ve şarabın üzerine okunmakta, bedenle ve kanla ilgili sözler, cemaatin Amin'leri ile çınlamaktaydı.

İsa'nın çektiklerinin, ölümünün dirilişinin hatırası, hatırlanarak dua, Tanrıdan kutsal-Ruhu bu takdimenin üstüne göndermesi için göğe kadar yükselmekteydi. Böylece İsa'nın bedeni olan, ekmekten ve kanı olan şaraptan, bütün cemaatin dindarlıkta güçlenmesi, günahlardan azâd olmaları , şeytanın desiselerinden kurtulmuş ve Kutsal-Ruhla dolmuş olmaları için mesihe layık olmuşlar ve ebedî hayatı elde etmişlerdir. Çünkü Kadir-i Mut-

lak Tanrı, onlarla uzlaşmıştır. Tanrının Ruhu, gökten bazı elementlere nüfuz ederek[9] onları, manevi ve canlandırıcı besine dönüştürmüştür.

Böylece,Hıristiyanlığın kanlı olmayan takdimesi, yenilenmiştir. Çünkü bu Sır'da, İsa'nın bedeni, bizim için kırılmış ve onun kanı yeniden günahların bağışlanması için saçılmıştır. Golgotha kurbanı, gerçekten Tanrısal bir mucize ile yenilenmiştir. Kurumsal sözlerin, ekmek ve şarap üzerine telaffuzu sırasında, Kadir-i Mutlak Rab, yeniden oğlunun kurbanı ile uzlaşmıştır.[10] Evharistinin Hıristiyan kurbanı, gerçek bir sırdır. Yeryüzü sembollerinde, Tanrısal bir akittir ce cemaat, ölümün sıkıntılarını tecrübe etmekte ve aynı zamanda, anlaşılmaz mucizenin etkili zaferini hissettiği ebediyetin dehşetini tecrübe etmektedir. Onunla Mesih kendi adamlarına hayat vermektedir.

Böylece, Tanrının kuzusu Mesih'in kurbanı tamamlanmış ve yeniden boğazlanmıştır.[11] Yine, cemaatin, Tanrıya sunduğu kurban da boğazlanmış olmaktadır. Cemaat, Tanrıya isteklerini ulaştırmaktadır. Piskopos, Tanrıya, kilisenin bir dizi isteğini takdim etmekte ve piskopos yardımcısı, cemaatin söylediği **Kyrie eleison** formülünü müteakip, yüksek sesle kısa bir dua okumaktadır.

O zaman, mihrabı örten perde açılmakta ve piskopos kurbanı cemaatin önünde taşımakta[12] ve şükran yemeğinin dağıtılmasına başlanmaktadır. Piskopos **"kutsallar kutsalı"** demekte ve cemaat şöyle cevap vermektedir: **"Bir tek kutsal var, bir tek Rab İsa-Mesih var, ebediyen Babanın zaferinde övülmüşsün, zafer, göklerin yükseklerinde Tanrıyadır. Yeryüzünde barış lutuflar, insanlaradır. Hosana, Davud oğlu Hosanna! Rab adına geleni kutsa! Tanrı Rabdır. O aramızda görünmüştür. Hosanna, çok yükseklerdedir"** Nihayet, piskopos kutsallaşmış unsurları rahiplere dağıtmakta ve sonra cemaat, mihraba yaklaşmaktadır. Piskopos şöyle söyleyerek ekmeği dağıtmaktadır: **"Mesihin bedeni"**. Piskopos yardımcısı ise, şöyle diyerek şarabı sunmaktadır: **"Mesihin kanı"**. Cemaat her defasında, Amin diye ce-

---

9 Johannes Moschos, Pratum Spirituale, c. 25.

10 Lietzmann, Messe und Herrenmahl, p. 191 s. O. Casel, Jahrb. Für Liturgiewicsenschaft, 6, 1926, 114 ss; 13, 1936, 99-171.

11 Jean Chrysostome, 11, 23 d

12 İbid, 11, 23 d, 577 s; 10 340 e.

vap vermektedir. Merasim sırasında 34. mezmurun 9. ayeti okunmaktadır: **"Tadınız ve görünüz, Rab, ne kadar güzeldir."** O'nu ümit eden insanlara ne mutlu! Merasimin sonunda, piskopos yardımcısı ve piskopos, bir inayet duası okumaktalar ve cemaat, piskoposun takdisini aldıktan sonra dağılmaktadır.

IV. yüzyılın tarihini taşıyan kaynaklar, farklı eyalet kiliseleri arasında bazı uyumsuzlukların olduğunu göstermektedir. Bu konuda dikkatli bir araştırma, karşılıklı değişim formüllerini ve kiliselerin birbirlerini etkilediklerini ortaya koyacaktır. Suriye'de, Consttitution'un yukarıda tasvir ettiği büyük liturjiye çok yakın bir tip oluşmuştur. Bizans'ta bu kökten, ortaçağın Basile ve Chrysostome denilen normativ liturjileri çıkmıştır. Kudüs'te, Yakub'un denilen bir liturji görünmektedir. Bu liturji, ilk liturji şeklinden farklıdır ve Basilic liturjisine birçok yönden yakındır. Bu liturji, Suriye milli kiliselerinin kompoze ettiği liturjilere temel görevi yapmıştır.

Aksine Mısır'da, orijinalite hissedilmektedir. Orada, büyük bir bağımsızlık ve temel bir orijinalite görülmektedir. Fakat, IV. Yüzyılda Suriye etkin şekilde hâkim olmaya başlamıştır. Markos liturjisi daha sonra kullanılmıştır. O, Mısır'a özgü birkaç eski izi takdim etmektedir. Ancak onları keşfetmek için hassas bir dikkat gerekmektedir. Sérapion liturjisi, tamamen orijinal olarak, çok açık şekilde kültün büründüğü karakteri ifade etmektedir. O, öyle bir sırdı ki Golgotha kurbanı, onda yenilenmektedir. **Constitotuon'da**[13], eski anlayış bulunmakta ve geniş şekilde yayılmaktaydı. O'na göre Mesih, ölmeden önce, Tanrıya ve Baba'ya, spiritüel bir kurban takdim etmiştir. Bu, her kültte yenilenmektedir. Öyle ki, âyin, kurumun faaliyetinin bir taklididir: Yani, rahip, Mesih'in yaptığını yapmaktadır. Fakat Kutsal-Perşembe akşamı Mesih'in yaptığı iyi görünmemektedir. Belki de bir kurban takdim etmişti. Bunun için, kutsal Cuma'yı, mistik olarak öne almak gerekmekteydi.

Doğu'nun bol kaynaklarına, Batı'nın kaynakları, prensipal liturji ile ilgili şeylerde muhalefet etmektedir. Daima, gerisin geriye bir yol takip etmek gerekmekte, hareket noktası olarak da daha sonra olanları almakta ve IV. Yüzyılda, dini muhtevanın şekil yönünden aynı olduğu kabul edilmektedir.

---

[13] Const. Apast, 8. 46, 14.

Ambroise'ın ismi altında küçük bir yazı dolaşmakta ve bu yazı, hayret verici bir açıklıkla takdisin merkezi faaliyetini işlemektedir. Mütereddid olan edebi tenkid, onun kökeni konusunda, farklı hipotezler ileri sürmektedir. Daha yakınlarda[14], Ambroise'ın bir din dersinin yazılmış kopyesi bulunmuştur. O'nun Milano'da 374 ile 397 yılları arasında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Yazar, dini ritüelinin, Roma ile örtüştüğünü belirtmekte ve metin olarak zikredilen duaların, büyük ölçüde, bugün Roma kilise yasasında kullanılan metinle uyum içinde olduğunu ifade etmektedir. Mukayeseli bir araştırma[15], Hippolyte liturjisi[16] ile tanıdığımız ilk şeklini, Suriye'nin etkisinde kalan, Mısır formülünün benimsenmesine bağlı, farklı değişikliklere maruz kalmıştır. Doğu kökenli liturjik bir akım, İskenderiye ile Roma'ya kadar yayılmıştır. Biz bunun Athanase aracılığı ile olduğunu söylerken de hata yapmıyoruz.

Fakat Roma'da, Hippolyte tarafından formüle edilen ve kaybolan bir liturjiye işaret etmek gerekir. Bu yakarış ile kutsal-Ruhun inişine yalvarılmaktadır. Bu usul, Doğu'da kullanılmaktaydı. Bunun yerine, Tanrıdan boğazlanan bir kurbana rızası istenen bir dua geçmişti. Bu kurban spiritüeldi ve kanlı değildi. Onu, melekler, semavi mihraba getirmekteydiler. Kurumsallaşmış sözlerden önce, yeni ve anlamlı şu formül söylenmekteydi: **"Bu kurbanı, geçerli spiriltüel ve hoş kıl. Çünkü o, Rabbimiz İsa-Mesihin kanının ve bedeninin bir benzeridir."**Kelimeler çok mutlu şekilde seçilmiş değillerdir ve daha eski ve farklı yerlerden gelen unsurların bir karışımına ihanet etmektedirler. Duayı yöneten, Evharistiya'da, sadece cemaatin basit bir takdimesini görmemekte, Mesihin gerçek bedeni ve kanı olan bir kurban görmektedir. Bir kefaret kurbanı olarak onun sonucu, cemaata atfedilmektedir. O'nun istediği de zaten budur.

Bu fikir, daha eski olan anlayışı geri plana atmaktadır. Buna göre, ekmek ve şarap, takdisle, müminler için semavi bir gıda olmaktadır. Bunun için, bu anlayışa bağlı liturji, Batı'da kaybolmuştur. Mesih'in kurbanı olarak icra edilen ayin olarak Evharistiya'nın gelişimini sürüklemektedir. Cemaatin

---

[14] G. Morin, Jahrb. Für Liturgiewissenschaft, 8, 86-106. Le texte du traité De Sacramentis se trouve dans Rauschen, Florileg. Patrist, no: 7, Monum, eucharistica.

[15] Lietzmann, Messe und Herrenmahl, p. 43-47, 58-60, 117-122, cf. 97.

[16] Voir t. II. P. 120.

kutsal yemeği olarak âyin, bir liturji ortaya koymuştur bu iki fikir, bugüne kadar, asırlarca yan yana var olmuştur. Onların liturjik şekillerinin gelişmesi üzerindeki tesirleri, mekâna ve zamana göre değişmektedir.

Yetkili bir takım sesler, Mesihin, kurbanda bir takım sırları takdim ettiği anlayışının önceliğini, tasdik etmişlerdir. Sonuç olarak, ilk dönemlerin tanıkları olarak, Batılı Evharistiya okurları oldukça bol miktarda ve farklı şekillerde ortaçağın başlangıcının belgelerinde bulunmaktadır.[17] Bu bakış tarzı, birden açık olarak, antik sırları incelemeden, Hıristiyan liturjilerine geçen bilgilerde görünecektir. Bu noktada, o, belli bir benzerliğe sahiptir. Şayet, sahip olduğumuz metinlere ve onların kronolojik sıralarına dikkat edilirse, muhalif bir sonuca zaruri olarak gelinilecektir.[18] Gerçekte, prensip olarak ibadetleri, onların kompoze edildikleri zaman, dua edenin düşüncesini saflıkla ifade ettiklerini belirtmek gerekir. Ancak daha sonraki nesiller, kendilerine değerli gelen fikirleri, geleneksel liturjik unsurların içine dâhil etmişlerdir.

IV. yüzyıl boyunca, kült şekilleri, daha görünür hale gelmişlerdir. Zaman, kiliseyi daha da zenginleştirmiş ve ona, muhteşem kült yerleri inşa etmeye imkân vermiştir. Binaların görkemleri, kültte kullanılacak eşyaların güzelleşmesine neden olmuştur. Sonuç parşömenin kalitesinde, Kitab-ı Mukaddesin yazısında ve cildinde, kendisini hissettirmiştir Yine O, ruhbanın duayı yönetenin elbiselerine belli bir lux'ü ve her günkü elbiselerinden farklı bir şekil vermeyi zaruri hale getirmiştir. İlk asırlarda, rahipler, kültte, Pazar günü giydikleri elbiseleri giyiyorlardı. Şimdi ise, kilise hiyerarşisinin derecelerini görünür kılan özel bir liturjik elbise meydana getirilmiştir. Fakat, müteakip nesillerde de bu görünmektedir. Constantin ve haleflerinin dönemiyle ilgili olarak duruma göre davranılmıştır.

Ayinin farklı şekilleri daha büyük bir merasime ve hatta tiyatrol bir görünüme bürünmektedir. İki fırsat takdim edilmekte ve bu tip bir gelişmeye hazırlanılmaktadır. Bu, İncil okumanın yapıldığı zaman ile sunguların mihraba konulduğu zamandır. Her iki eylemde de kült, canlanma sürecine bürünmektedir. Kemerin sağında ve solunda, kült kutlanmaktadır. Orada,

---

[17] O. Casel, jahrb, für Liturgiewissenschaft, 6, 1926, 113-204, 209-217.

[18] Lietzmann, Messe und Herrenmahl, p. 116, note 1.

normal olarak iki kült eşyası yerinin kapıları, alt tarafa bakmaktadır. Bunlardan biri **Diaconicon** olarak adlandırılmakta ve kültte kullanılan eşyaları ve elbiseleri ihtiva etmektedir. O, bazan bir kemerle, yan kapıya açılmaktadır. Diğeri ise, **Prothesis** olarak adlandırılmakta ve kutsal eyleme hazırlığa hizmet etmektedir. Hıristyianlığı kabul edenlerin âyini sırasında rahipler, buradan, ellerinde yanan mumlarla kortej halinde çıkmaktalar, çekmeceye doğru veya ambara doğru ellerinde okunacak İncilleri taşımaktadırlar. Aynı kapıdan, mü'minlerin âyini sırasında kilise korteji, ana nef'den geçmekte ve mihraba görkemli şekilde sungular taşımaktadır.

Bu iki başlangıç duası hâlâ bugün bütün doğu liturjilerini karakterize etmektedir. IV. Yüzyılın kilise Babaları, onları açıkça zikretmemektedirler. Fakat arkeolojik bir müşahede, bu âdetin IV. Yüzyılın sonunda ortaya çıktığına inandırmaktadır: 401 yılından itibaren V. Asırda, bir dizi kilise müşahede ediyoruz. Bunların içinde iki ayin eşyası yerinden birisinin, genişçe açılmış bir kapı ile ayrıldığı, dekorla ve tam bir kubbe ile süslendiği görülmektedir. Bu, rahip âyin alayının, bu kapıdan çıktığını düşünmeye bizi sevketmektedir.[19]

Tasvir ettiğimiz gibi âyin, her Pazar kutlanıyordu. Bu kült, başka günlerde de yapılıyordu. Ayinin kutlanmasında, başlangıç ve müteakip asırlardan beri, kilise babalarının işaret ettiği çok sayıda farklılıklar bulunmaktadır.[20] Batı'da, Cyprien'den[21] itibaren, ayin takdimini kutlamak âdeti ve kutsal yemeğe, her gün iştirak âdeti yerleşmişti. Bu âdet, biraz gururla, doğu'dan önce ortaya konmuştu. Evharistiya, günlük ekmekti. Pazar duasında isteniyordu.[22] Fakat Eusèbe, Mesih'in kanının ve bedeninin hatırasının her gün kutlandığını söylemektedir. 380 yılına doğru Antakya'da, Jean Chrysostome kuddas ayinine iştirak eden hiç kimsenin hazır olmadığına ve kilisenin günlük takdim saatinde boş olduğuna üzülmektedir.[23] Fakat bu, retorik bir formül olmuştu. Çünkü aynı vaiz, kutsal sırların sanki her gün kut-

19 H.W. Beyer, Der Syrische Kirchenbau, 1925, p. 34, 40 et 43.
20 Augustin, Epist. 54, 2; Tract. 26, 16 in joh, de sermone in monte, 2, 7, 25 et 26.
21 Cyprien, Orat, dom, 18.
22 Voir l'avant-dernière note.
23 Eusèbe, Dem, ev, 1, 10 (p. 46, 13); Jean Chrysostome, Hom. 3, 4 sur l'épitre aux Ephésiens (11, 23 a dans l'édit. Montfaucon). Hom. 3, 6 de incompreh. (1, 469 a).

landıklarını söylemektedir.[24] O, bir defa açıkça, ayinin kutlandığı üç günden bahsetmektedir. yani, Cuma, Cumartesi ve Pazar günü.[25]

Bu raporun bütünü içinde, Doğu kiliselerinde büyük bir farklılık buluyoruz. Bazıları, Evharistiya'yı sadece Pazar günü kutlamaktadırlar. Meselâ, İskenderiye ve Kudüs'te durum böyledir. Kıprıs'ta, Epiphane'ın şehadetine göre, kommünyon ayini (Evharistiya), Çarşamba, Cuma günü gibi haftanın iki oruç gününde kutlanıyordu. Fakat bu kültler, **oruç saatinden sonra, yani saat 15'e** doğru kutlanıyordu. Halbuki Pazar ayini sabah kutlanıyordu. İskenderiyye'de, iki oruç günü bir vaazla kutlanıyordu fakat kommünyon ayini yoktu.[26] Kapadokya'da, Pazar, Çarşamba ve Cuma'ya, Cumartesi de ilave oluyordu. Çünkü muhtemelen bugünlerde oruç tutuluyordu. Özellikle Batı'da durum böyle idi. Böylece kült, haftada dört defa kutlanıyordu.[27]

Yukarıda görüldüğü gibi Antakya'da, haftada üç defa, Cuma, Cumartesi ve Pazar günü ayin yapılmaktaydı. **Çarşamba günü oruç tutma zorunluluğu yürürlükten kalkmış görünmektedir.** Constitution Apostolique[28] oruç günlerini, hiç zikretmiyordu. Onlar, başka bir temayül takip etmektedirler. **Cumartesi gününü, İncil okuma günü ve Pazar gününü de istirahat günü olarak kabul ediyordu.** Böylece ayin, sadece iki gün kutlanıyordu. Bunlara, şehitleri anma bayramları da ilave olunmakta ve bu bayramlarda, Evharistik sungu, mahalli geleneklere göre farklı şekilde sunulmaktaydı. Buna göre, her eyalette ve hatta her şehirde Evharistiya, tek biçimli uygulanmıyordu. Haftanın normal belirli küçük tatillerine rağmen, fırsat buldukça bu ayin kutlanıyordu. Böylece, Jean Chrysostome'un **"Sırların günlük kutlamaları"** olarak bahsettiği durum anlaşılmaktadır. Fakat o, kilise üyelerinin, her gün ayin yapıyorlar dediği zaman bu, her gün onların Evharistiya'yı kilisede kutladıkları anlamına gelmektedir. Zaten Saint Basile[29], 370 yılına doğru belli oranda mayasız ekmekten belli bir miktar alıp eve götür-

---

24 Hom. 50, 3 sur l'Evangile selon Saint Matthieu (7, 517 d).
25 Hom. 5, 3 sur 1 Timothée (11, 577 e); cf. Hom. 3, 4 adv. jud (1, 611 a).
26 Socrate, 5, 22, 45 et 55. Epiphane, De Fide, 22, 1 (3, 522 s. Dans l'édit. Holl). Carl, Schmidt, Neutest, studien Für G. Heinrich, 1914, 66-78.
27 Basile, Epist, 93 (3, 186 s).
28. Const. Ap, 8, 33.
29 Basile, Epist. 93 (3, 186 s)

me âdetinin olduğunu ve her gün, münferid olarak herkesin evinde kuddas ayini yaptığını söylemektedir.[30]

Belli başlı bu kültlerden başka, diğer iki kült, tamamen liturjikti ve hemen hemen her yerde kiliselerde, IV. Yüzyılda kutlanıyordu. **Bunlardan birisi sabah erkenden icra ediliyordu, diğeri ise akşam icra ediliyordu.** Bugün Batı kilisesinin aktüel liturjik lisanında bunlara sabah duası (laudes) ve Vêrpre ismi ile işaret edilmektedir. Birinci dua 63.cü mezmurla başlamaktadır. **Sabah mezburudur.** İkincisi ise 141.ci mezmurla başlamaktadır. **Akşam mezmurudur.** Sonra, Hıristiyan olmak isteyenler ve bütün haklardan mahrum olanlar, bir ibadet esnasında çekilmeye davet edilmişlerdir. Sonra, üniversal kilise ibadeti yer almaktadır. Bu, mü'minlerin ibadetidir. Yani, vaftizlilerin ibadettir. Bu, ara ibadeti piskopos tarafından telaffuz edilen takdisten sonra icra edilmektedir.[31]

Bu liturjik kültler, sabah ve akşam ibadetleridir. Başlangıçta, ferdin zorunlu ibaretleridirler, sonra kiliseye taşınmışlardır. Resmi saatlerde yapılan ibadetler de vardı. Monarşizmin büyüyen tesiri ile bu ibadetler, laik rahipler tarafından benimsenmişlerdir. Bunlar, kiliselerde görev yapmaktaydılar.

Sabah, öğleden sonra ve akşam olmak üzere günde üç defa Yahudiler **"on sekiz istek duası"** dedikleri, dualarını yapıyorlardı.[32] Hıristiyanlar da bu uygulamayı, uygun bir değişiklikle muhafaza etmişlerdir. Bunun için, **DİDACHE** 8/3, günde üç defa Pazar duasını okumayı tavsiye etmektedir. 200 yılına doğru **Tertullien**[33] iki dua anını muhafaza etmeyi istemektedir. Bunlar, üçüncü, altıncı ve dokuzuncu saatlerdi (Yani, 9, 12 ve 15 ci saatlerdi). Öyle ki üçer saatlik ara ile birbirinden ayrılmış beş dua zamanını ihtiva ediyordu. **Aynı dönemde, İskenderiyeli Clément da bu ibadet düzenini biliyordu.** Üstelik Hıristiyan gnostiklere, sık sık gece ibadetini tavsiye ediyordu. Roma'lı Hippolyte, 200 yılına doğru günde **beş vakit** ibadeti tavsiye ediyordu. İbadetlerden birisi, **gece yarısı** diğeri ise **ilk horoz ötüşünde** (Yani sıfır ile üçe doğru) icra ediliyordu. III. Asrın başında, resmi ibadet saatleri

[30] Basile, Epist. 93 (3, 186 s).
[31] Const. Apost, 2, 59; 8, 35-39. Hilure, Tract. İn ps. 64, 12 (p. 244 dans l'édit. Zingerle). Cf. S. Banmer, Geschichte des Breviers, 1895, p. 91-94 sur Jean Chrysostome.
[32] E. Schürer, Geschichte des jud. Volkes, 2, 4 édit, 539. Mischna Berachot, 4, 1.
[33] Tertullien, oral, 25 (p. 197 s. Dans l'édit. Wissowa).

yedi idi. Bu dua ile ilgili bilgilerin hesaplanmasının şefinin Hippolyte olduğu ayrı bir cemaatin durumu olarak değerlendirilmesi gerekir. İskenderiyyeli doktor tarafından tavsiye edilen âdetlerin bu cemaat tarafından bilinmesi, bu grubun, Mısır'la geleneksel ilişkilerini devam ettirdiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu gece ibadetleri, net olarak zahidane bir cemaata uygundu ve genel bir kural olarak Hıristiyanlara empoze edilmiş değildi. **Origène**[34], üç vakit ibadetin mecbur olduğunu açıklamaktadır: Bunlar, **sabah, öğlen ve akşam** ibadetleriydi. Gece yarısı ibadeti olarak bir dördüncü ibadet de zorunluydu.

IV. yüzyılda, büyük Hıristiyan toplulukları için, günde üç vakit ibadet vardı. Fakat Monarşizm geliştikçe ve onun tesiri arttıkça, laikleri özel ibadetlere daha sürekli uygulamaya yöneltme çabaları ve onları **sabah ve Vêpre dualarına** iştirake alıştırma çabaları artmıştır. Bu özel ibadetler, her üç saatte bir icra ediliyordu ve sabah ve Vêpre duaları kilisede yapılıyordu.[35] Bu kültler, daha da gelişmişlerdi ve dua, ilahilerle zenginleştirilmişti. Vêpre dualarında, vaazlar da veriliyordu.[36]

Gelenek bize dini şiirden hemen hemen hiçbir şey bırakmamıştır. Sadece birkaç IV. Yüzyıl ilahisi bize kadar ulaşmıştır. Bu, her şeyden önce, şu akşam ilahisidir: **"Tatlı aydınlık"** Bu hâlâ, Grek kilisesinde kullanılmaktadır. Bu dönemde bu ilâhi, eski neşidelerden birisi olarak söyleniyordu.[37] Batı'da, Ambroise'ın ilahileri görülüyordu. Suriye'de ise Urfalı Ephrem'in şiiri yaygındı.

Kilise hayatı üzerinde, monarşizmin doğrudan tesirinin olduğu her yerde, diğer ibadet saatleri, liturjiye sızıyordu. Onlar, rahipleri, gece ve gündüz Tanrının evinde uygulamaya çağırıyordu. Monarşik tesirin olduğu ölçüde, cemaat durmadan artıyordu. Bu olay, net bir şekilde, Kapadokya Cesarée'sinde özellikle görünüyordu. Bunun da şefi, Piskopos Basile'di. Kudüs ise bir Hac yeri idi.[38] Burada, asrın sonuna doğru, kilise bayramlarına hazır-

---

[34] Origène, De orat, 12, 2.

[35] Jean Chrysostome, (9, 150 d); Hom. 6, 1 sur 1. Timothée (11, 579 ab).

[36] Epiphane, De Fide, 23, 1 Socrate, 5, 22, 55.

[37] Basile, Spir. Sanctus, 29, 73 (3, 63 b). Smothers, Recherches de science relig, 19, 1929, 266-283. Diğer ilahiler, Const. Apost. 7, 47-49'da zikredilmiştir. Grégoire ote Nazianze, Carın. 1 a, no: 32 (2, 290).

[38] Sur Saint Basile, voir Bâumer, Gesch. Des Breviers, p. 79-84. Aetheria fait la description de Jerusalem (cf. ibid, p. 105-119).

lanmak için, bütün geceyi uyanık geçirme âdetinin yaygınlaştığı görülmektedir. Özellikle de azizler zahitliğinin yaygınlaştığı görülmektedir. Laikler, artan bir hararetle bu uyanık kalmaya (vigiles) veya rahiplerin hayatlarına ortak olmaya ve dinsel ezgileri okumaya iştirak ediyorlardı.[39] Cemaatin arkasında bulunan kilisenin liturjik hayatı ve monarşizm, istisnasız şekilde, cemaati tutuyordu.

Özellikle burada, IV. Yüzyılda olan ve kesin olacak olan bir sofuluk uygulamasından bahsetmek gerekiyor. Bu kutsal topraklara hac için gitme konusuydu. Daha III. Yüzyılda, kutsal kitap ilmi, Origène ismi ile birleşiyordu. Bu ilim Filistin toprağı ile ve çevre bölgelerin düğümlenmiş mahalli gelenekleri ile işgal edilmişti. Eusèbe, incelemelerin sonucunu, mahalli kitab-ı mukaddes sözlüğünde açıklamıştır. Aynı dönemde, imparatoriçe Anne Hélène de kutsal topraklara bir hac yapmıştı ve Bethleem de ve zeytin dağında bir takım kiliselerin yapılması fikrini telkin etmişti. Bu teşebbüs ve emir, derhal Constantin tarafından yerine getirilmişti. Böylece, Kitab-ı Mukaddeslerin bir takım hatıraları ile takdis edilmiş yerlerde, kilise inşa edilmişti. Bütün bunlar, Hacca gitme âdetinin yayılmasına katkı sağlamıştır. Kısa zaman sonra da, birtakım yazılı ilişkiler, bundan sonuç olarak çıkmıştır.

333 yılı tarihini taşıyan bir **Bordelais'in** [40] günlüğüne sahip bulunmaktayız. O, seyahat menzillerini titiz şekilde belirtmiştir. O, İtalya'nın kuzeyinden, Balkanlardan, İstanbul'dan, Anadolu'dan ve Suriye'den geçmiştir. O, Kudüs'te gördüğü birkaç kelimeden de bahsetmektedir. Ayrıca o, İncilin bahsettiği başka yerleri de zikretmektedir. Elli yıl sonra[41] bir rivayet kompoze edilmiştir. O, bütün Hıristiyan Antikitesinin bize bıraktığından daha kalındır. O, Batı Manastırında yaşayan **Aetheria** isminde bir bayan tarafından yazılmıştır Bu manastır, Fransa'nın veya İspanya'nın güneyinde mi idi? Bilinmiyor. **Aetheria,** önemli kaynaklara sahipti ve Hac yolculuğunda o farklı bir görüntü ile muamele görmüştü. O, işini ciddiye alıyor ve İncil ül-

---

[39] Athanase, Apol, de fuga, 24, 3; Hist. Arian, 81. Basile, Hom, sur les Psaumes, 114, 1 (1, 199 b). Gregoire de Nazianze, Or. 5, 25 (1, 163 a); Carm. 16, 10, 920 (2, 460); 2 a, 50, 41 (2, 944). Hilaire, Tract in p s, 118; Lit, 7, 6 (1, 322 a). Aetheriae peregr, 27, 7; 29, 2; 36; 38. Ammien Marcel lin, 28, 6, 27.

[40] İtinera Hierosolymitana, édit. Geyer (Corpus script. Eccl, lat, 39), p. 3-33.

[41] 394'ten önce (chronique d'Edesse, no: 38), Thomas'ın kalıntıları nakledilmiştir. Martyrium'dan, Edesse'nin yeni ve büyük kilisesine taşınmıştır. (Peregrin, 17, 1; 19, 2 p. 60, 14; 61, 25 dans l'édit. Geyer).

kesini, bir âlimi mutlu edecek bir özenle inceliyordu. O, Kudüs'te üç yıl geçirmişti. Burada, bölgeyi tamamen tanımak için metodik seyahatler yapmıştı. Daha sonra, Antakya'dan, Küçük Asya'dan İstanbul'a gelmişti. Orada, manastırındaki rahibeler ve dindarlar için seyahatini detaylı şekilde yazmıştı. O, bu eserde, retorik bir dil yerine, halk Latincesi kullanmıştı. O'nun üslubu, tabii idi ve çok güzeldi. O, gerçekten çok şey görmüştü ve İncil'in söz konusu ettiği her yeri ziyaret etmişti. Hatta onları rehberler göstermemişti. Kendisi sorarak bulmuştu. Çünkü o, kendisinin oldukça meraklı olduğunu söylüyordu.[42] Rivayetin sonunda, Kudüs kilisesinin liturjik âdetlerinin detaylı bir tasviri bulunmaktadır. O'nun bizim için paha biçilmez bir değeri vardır ve bize kutsal şehrin IV. Yüzyılda, bir kült merkezi olduğunu göstermektedir. O'nun aydınlığı, Hacı kalabalığı ile bütün kiliseye uzanmaktadır.

Şüphesiz buradaki kesin olay, Constantin'in saltanatı altında, Mesih'in mezarının üstüne kilise yapılarının yapılmasıdır. Mağaranın keşfinden dolmuş olan mağaranın temizlenmesinden ve bir Afrodit tapınağı ile kutsaldışı hale geldikten sonra, imparatorun emri ile çalışmalar piskopos **Macaire'le** başlamıştı ve 335'te de tamamlanmıştı.[43] Kabrin üstünde (hala bugün görünmektedir), yuvarlak bir bina yükselmişti. Saint-Sépulcre'un bugünkü yuvarlak yapısı, onun taklididir. Bu yapıya, Diriliş (Anastasis) kilisesi adı verilmiştir. Bu kilisenin doğusunda, bugün bir Grek katedrali bulunmaktadır. Bu katedral, kare bir avlu ile çevrilmiş, güney-doğusundaki üçgende, haç dikilmiş Golgatha kayası yükseliyordu. O'nun yanında temizleme çalışmaları sırasında, Mesihin haçının kalıntıları olan kereste parçaları bulunmuştu. Rufin, rehberlerin hacılara, 375 yılına doğru, bulunan üç Haç konusunda anlattıklarını nakletmektedir. Bu haçların birisi Mesihin, diğerleri de iki hayduta aitti. İmparatoriçe **Hélène** tarafından mucize ile Mesih'in gerçek Haçı keşfedilebilmişti.[44] Haç'ın parçaları imparatorun bulunduğu İstanbul'a ve Roma'ya gönderilmişti.[45] Fakat Haç'ın ana parçası Kudüs'te kalmıştı. O parça gümüş bir sandığa konularak, Saint-Sépulcre kilisesinde muhafaza edilmiştir.

---

42 Aeth. Peregr, 16, 3.
43 Cf. Supra, p. 128, 129. Eusèbe, Vita Const, 3, 25-40
44 Rufin, Hist. eccl, 10, 7 et 8.
45 Cyrille, Cat. 4, 10; 10, 19; 13, 4.

Bu avlunun yanı, ana kilise ile süslenmiştir. Bu beş nefli muhteşem bir bazilika idi. Alt tarafta kolonların üstünde galeriler bulunuyordu. Bugün orada, Grek kilisesi vardı ve doğuya doğru Hélène denilen mahzenin ötesinde, şimdi Habeşistan manastır binalarının işgal ettikleri yere kadar uzanıyordu. Kilisenin Absidi batıda idi. Yani, Anastasis tarafındaydı. Giriş kapıları doğuda idi ve kolonlarla çevrilmişti bir iç avluya açılıyordu. Onun muhteşem portali, Kudüs'ün belli başla caddesine bakıyordu. Bugün Kuzeyden güneye giden bu cadde, Maristan'dan Şam kapısına giden **Chan-es-zet** mağazaları ile sıralanmıştır. Yeni liturjik hayatın merkezi olan bu bazilikadan **Aetheria** bahsetmektedir.

Haftanın normal günlerinde âyin, gece başlıyordu. **"Yani, ilk horoz ötüşünden önce"** Yani, saat üçe doğru. Bütün Anastasis'in kapıları açılıyordu, dışarıda bekleyen içeri giriyordu. Burada, keşişler, rahipler, laiklerden oluşan ve erkek ve kadın karışık muhteşem bir kalabalık kiliseyi dolduruyordu ve sabah ibadeti geceden başlıyordu. Bütün ibadet saatlerinde olduğu gibi, iki veya üç rahip, presbytre veya piskopos yardımcısı tarafından söylenen dua eşliğinde ilahilerle ibadet yapılıyordu. Güneşin doğuşunda, ilahilerle hamd duası okunuyordu. Bu sırada piskopos rahiplerin eskortluğunda görünmekteydi. Sépulcre'un kafesine girmekte ve oradan belli başlı Pazar duasını icra etmekte ve bazı isimleri ezberden zikretmekteydi. Daha sonra, Hıristiyan olacakların âyini gibi, bir takdis duası icra edilmekteydi. Bu âyinde, önce Hıristiyan olacaklar, sonra vaftizliler ve nihayet bütün cemaat piskoposun elini öpmek ve duasını almak için etrafına çıkışta toplanmaktaydılar. Yine, öğleyin ve saat 15'teki ibadetlerde de piskopos aynı işlemleri yapmaktaydı.

Vêpre (lychnicon veya lncernare) duaları, saat 16'ya doğru başlamakta ve muhteşem bir törene bürünmekteydi. Anastasis kilisesinin salonunda yanan mumlar, kiliseyi aydınlatıyordu. İbadet, uzunca devam eden ilahilerle başlıyordu ve piskopos tahtından kalkıyordu, bir piskopos yardımcısı, bir dizi okuyarak **secdeye gidiyorlardı**. Daha sonra, piskopos, yeniden okumaya başlıyordu ve bu defa cemaat de ona eşlik ediyordu. Sonra takdis duası, müminlerle birlikte icra ediliyordu. Bütün mü'minlerin eşliğinde piskopos ilahiler okuyarak, avluya geçiyor ve müminlerin aydınlattığı, Golgotha kayasına dikilmiş haça doğru çıkıyor, haçın önünde, takdis duasını yapıyor

sonra Haç'ın arkasında yani, Bazilikanın batı duvarı ile kaya arasında duasını yapıyordu. Gece merasim tamamlanmakta, piskoposun eli öpülmekteydi ve herkes evine dönmekteydi.

Bütün hafta boyunca aynı ibadetler devam ediyordu. Ancak Pazar günü sahne değişiyordu. Caddeden gelen kalabalık, Bazilika'nın önünde gece boyunca bekliyordu. Burada lambalar yanıyordu ve birkaç rahip ve piskopos yardımcısı, halkın ibadetlerine yön veriyordu. İbadet ve dua esnasında âdet olduğu üzere ard arda ilahiler söyleniyordu. Pazar günü, Anastasis kilisesinin kapıları, ilk horoz ötüşünden önce açılmamaktadır. Fakat sinyalden sonra tamamen açılmakta, kalabalık dalgası içeri girmekte ve ışığın aydınlattığı Anastasis'in içinde tahtında piskoposu bulmaktaydılar. Ard arda üç defa ilahi okuyorlardı. Cemaatin cevabı olan ilahi, dua ve sonunda da, isimlerin zikri gelmekteydir. Buhurlar getirilmekte ve buhur bulutları, salondan yükselmekte ve bütün Anastasis kilisesini doldurmaktaydı. Piskopos kalkmakta ve İncil'den diriliş rivayetini okumaktaydı. Diriliş rivayeti okunmaya başlayınca bütün cemaat çığlıklarla kiliseyi inletiyordu ve Mesih'in çektikleri karşısındaki iniltiler her yerden duyuluyordu. Daha sonra, merasimin dua ve takdisle sona erdiği Haç'a doğru gidiliyordu. Piskopos evine dönünce, laiklerin çoğu da onu takip ediyordu. Ancak, çok ateşli küçük bir kalabalık ve keşişler Anastasis kilisesine dua için yeniden dönüyordu ve orada, rahiplerin yönetimi altında, gün ağarıncaya kadar ilahiler söylüyorlardı.

Güneş doğarken, herkes büyük kiliseye giriyordu ve orada, temel ibadet olan âyin ve Evharistiya icra ediliyordu. Bu âyin üç veya dört saat sürüyordu. Çünkü çok sayıda presbytre, piskoposun vaazından önce, vaaz ediyorlardı.[46] Bu âdet, Doğuda da vardı. Fakat her şey bundan ibaret değildi: Merasimin sonunda keşişler ve lâikler cemaatı, ilahiler söyleyerek, Anastasis'e kadar piskoposa refakat ediyorlardı. Orada sadece vaftizliler, kapılardan geçebiliyordu. Orada, inayet duası icra ediliyordu. Takdis duaları, Pazar duası ile birlikte bazan öğleye kadar uzanıyordu. Öğleden sonra, normal günlerde olduğu gibi Vêpre duaları icra ediliyordu.

Kilisenin kült hayatı, bütün yıl boyunca bu kuralı takip ediyordu. Sadece bayram günleri bazı değişiklikler oluyordu. Bayramların arasında en önem-

---

[46] Cf. Supra, p. 301.

lisi paskalya bayramı idi. Matta incili 4/2'ye göre, kırk günlük uzun bir oruç süresi ile ilan ediliyordu. Doğuda olduğu gibi, Cumartesi, Pazar günü oruç tutmamak gerekiyordu. Orucun paskalyadan sekiz hafta önce başlaması gerekiyordu. **Oruç sırasında, yemeklerden uzak duruluyordu. Ekmek, yağ yasaktı. Oruç tutanlar, un bulamacı ve su alabilirlerdi.**

Perhiz haftaları boyunca, birçok dini icraatlar yapılmaktadır. Ek dokuz saatlik bir ilave yeralmakta ve her Cuma, Vêpre dualarına bir arefe (vigile, pannychis) ilave olmakta ve ertesi sabaha kadar da uzanmaktadır. Yedinci haftanın cumartesi öğleden sonra, Lazare'ın dirilmesinin hatırası ve Rabbin yağlaması hatırası için, Béthanie'ye gidilmekteydi (Yuhanna, 12)

Kutsal hafta, Rameaux'luların pazarı ile başlamaktadır. Bugün, öğleden sonranın başından itibaren, saat 17'den sonra zeytin dağında bir kült icra edilmektedir. Tepeden, zeytin dalları sallayarak inilmekte ve gündüz Anastasis kilisesine Vêpre duaları için girilmekteydi.

Kutsal Perşembe, öğleden sonra saat 14-17 arasında âyin, önce kilisede, Haç önünde ve arkasında üç defa icra edilmekteydi. Bütün cemaat kommünyonu icra etmekteydi. Daha sonra, eve dönülmekte ve istirahat edilmekteydi. Saat 19'da gece ibadeti, zeytin dağı kilisesinde başlamaktaydı. Gece yarısına kadar ilahiler, İncil'den parçalar okunmaya devam ediliyordu. Sonra, bütün cemaat, Mesih'in göğe çıktığı tepeye gelmekte ve ibadet ilk horoz ötüşüne kadar devam etmekteydi. Yüzlerce mum yakılarak cemaat, ilahiler okuyarak ve dua ederek **Gethsémané**'nin zeytin bahçesine doğru iniyordu. Orada cemaat, İsa-Mesih'in mücadelelerini, dualarını talebelerin uyumasını, Yahuda'nın öpmesini ve tutuklanmayı daha uzakta, aşağıda, halkın mırıldanmalarını anlatan İncil rivayetlerini dinlemekteydiler. Yavaş yavaş kortej, yürüyüşünü takip etmekte, şehrin kapısını geçmekte, Saint-Sépulcre kilisesine girmekte ve Haç'a kadar çıkmaktadır. Bu arada, güneş doğmakta ve yorulmuş olan cemaat, **Pilatus**'un önündeki konuşmaların rivayetini dinlemekteydi. Piskopos, cemaati devamlı duaya davet etmekte sonra ise, herkesi evine göndermekteydi.

Kutsal Cumartesi, zeytin dağına gitmeyenler, gece boyunca **Sion** kilisesinde (Bugün Dormitio Mariae) dualarını, İsa'nın kırbaçlandığı yerin önünde yapmaktaydılar. Piskopos, saat 7'de Saint-Sépulcre kilisesinin büyük salonuna girmekteydi. Tahtı, kilise ile Haç arasına konmuştu. Önde mihrap

yükselmekteydi. Cemaat topluluğu oraya, içinde Haç parçaları olan gümüş sandığı koymaktaydılar. Sandık açılmakta, Haç parçaları ve kitabe görünmekteydi. Piskopos, Haç parçalarını eline almakta ve cemaat, mihrabın önünden geçmekteydi. Herkes, diz çökerek ve Haç parçasını öpmekteydi. Piskopos yardımcıları, cemaatin dişleriyle, Haç parçasından bir parça koparmamaları için dikkat ediyorlardı. Çünkü cemaat bunu uğur getirmesi için yapıyordu ve evlerine götürüyorlardı. Bunun için Haç parçasını öpmek mümkündü, ancak dokunmak yasaktı. Haç merasiminden sonra, Süleyman'ın yüzüğü ve İsrail krallarının yağlanmasında kullandığı yağ boynuzu, mü'minlerin takdisinde bir piskopos yardımcısı tarafından takdim edilmekteydi.

Bu merasim, öğleye kadar devam etmekteydi. O zaman, Haç'ın önünde **"İsa'nın çektiklerinin"** (passion) hatırası başlamaktaydı. Bu dramın son okuması, Eski Ahitten pasajların okunması, Apostolik vaaz, dört İncil'den rivayetler yapılmaktaydı. İlahiler ve okuyanlarla birlikte, iniltiler ve sızlanmalarla, çığlıklarla bu ibadetler icra edilmekteydi. Saat 15'te İncil'den şu söz duyulmaktaydı: **"İsa, sirkeyi aldığında şöyle demiştir: "Her şey tamamlandı. Başını eğdi. Nefesini verdi."** Halk büyük kilisede acele etmekte ve akşama kadar Vêpre duaları yapmaktaydılar. Akşam olunca, Hıristiyan yas'ı, **Anastasis** kilisesindeki okuma ile sona ermekteydi. Yorulan cemaat evlerine dönmekteydiler ve güçlü olanlar ve gençler geceyi uyanık geçirmekteydiler.

Kutsal Cumartesi, paskalya hazırlıkları için yoğunlaşılmaktaydı. Bu esnada, Hıristiyan olacaklar vaftiz olmaktaydılar ve piskopos tarafından eğitilmekteydiler. Rivayeti anlatan, bütün bu olayların Kudüs'te geçmiş olduğuna işaretle yetinmekteydi. Fakat O'nun rivayetinin boşluğunu, piskopos Cyriele'in Cathéchesse'i sayesinde doldurabiliyoruz.[47]

Vaftiz adayları, vaftiz kapısından girmekteydiler. Burası, karanlıklar ülkesinin Batısına yapılmıştır. Onlar, kollarını uzatmaktalar ve şeytana şöyle seslenmektedirler: **"Ey şeytan! Senden ve senin işlerinden, desiselerinden ve sana tapınmaktan vazgeçiyorum."** Onlar sonra Doğuya, yani aydınlıklar ülkesine dönmektedirler ve şöyle itirafta bulunmaktadırlar: **"Baba'ya, Oğul'a ve Kutsal-Ruh'a ve nedâmet vaftizine inanıyorum."** Vaftiz yapılan

[47] Cyrille, Cat. Myst, 1-4; cf. kleine Texte, no: 5, p. 1-14. Voir aussi t.II, p. 129.

yerin kapısı açılmakta ve cemaat içeriye girmektedirler. Elbiselerini çıkarmaktadırlar, orada, Adem'in cennette olduğu gibi çıplak olarak durmaktadırlar. Bundan da hayâ etmemektedirler. Onlar, başlarından, ayaklarına kadar bütün günahlarını silen kutsal yağla yağlanmaktadırlar. Böylece kötülükten iz kalmamaktaydı. Onlar, toprağa gömülmüş olan, vaftiz havuzuna yaklaşmaktaydılar ve iman ikrarında bulunmaktaydılar. **Mesih'in mezarda üç gün kaldığı gibi, üç defa havuza dalmaktadırlar, sonra dirilmiş Mesih gibi sudan çıkmaktadırlar.** Bu sembol sadece bir sembol değildi, fakat kurtarıcı bir gerçekti. Çünkü onlar, yenilenmişlerdi ve yeni bir hayatta dirilmişlerdi. Mesih de, Ürdün nehrinin sularından, vaftizden sonra çıktığı zaman, kutsal-Ruh onun üstüne gökten inmişti. Aynı şekilde vaftizle yenilenenler de kutsal yağla yağlanmaktaydı ve vaftiz olanlar da, alınlarından, kulaklarından, burnundan ve göğsünden yağlanmaktaydılar Böylece onlar da Kutsal-Ruhu almaktaydılar. Artık onlar da gerçek Hıristiyan (yağlanmış) olmuşlardı.

Onlar da beyaz elbiseleri giymekteydiler ve piskoposla birlikte Anastasis[48] kilisesine girmekteydiler, orada piskopos, onlar için dua etmekte, piskopos tarafından, muhteşem şekilde süslenmiş ve aydınlatılmış olan Bazilika'ya götürülmekteydiler. İşte o zaman paskalya gecesinin Evharistik kültü başlamaktaydı. Yeni vaftiz olanlar, ilk defa Evharistiyaya iştirak etmekteydiler. Bütün pazarlar gibi paskalya pazarında da Anastasis kilisesinde bir âyin icra edilmekteydi. Orada, dirilme ile ilgili rivayetlerin okunmasını, Evharistik sungu takip etmekteydi. Halkın gece uyanık kalması için, merasim kısa sürmekteydi. Kilisenin kapısından çıkıldığı ve caddelere dağılındığında, paskalya bayramının kiliseye ait kısmı ve oruç süresi tamamlanmış olmaktaydı Yemeye ve içmeye arzulu normal bir insan, bugün doğu kiliselerinde de olduğu gibi meşru yeme ve içme hakkına sahip olmaktaydı.

Bu dönemde, paskalya orucu kilise hayatında, gittikçe daha önemli bir rol oynamaya başlamaktadır. Başlangıçta, Matta 9/15'teki kurala göre, kutsal Cumartesi oruç tutuluyordu Çünkü bugün **"Karı-koca ilişkisi kaldırılmıştı"** Hatta bu uygulama uzun süre devam etmişti. Daha sonra buna, yas günü olarak kutsal Cuma da ilave edilmişti ve Cuma günü de zaten oruç

[48] Burada, yeniden Aetheria'nın rivayetini kullanıyoruz. Peregr, 38.

günü idi. Böylece, paskalyadan önce, iki gün oruç tutuluyordu.[49] Ancak bazıları daha ileriye giderek, daha çok gün oruç tutuyorlardı. Hatta **kırk saat oruç tutulduğundan** bahsediltmektedir. **Bu oruç, Perşembe günü öğleye doğru başlamakta idi ve paskalya gecesi horoz ötümünde sona eriyordu.** III. Asır boyunca, Suriye'de ve Mısır'da bütün hafta oruç tutmak uygulaması yerleşmişti.[50] Athanase da, piskoposluğunun ilk yıllarında ona uymuştu. Fakat o **Trèves**'deki sürgünü sırasında, paskalyada kırk günlük orucu öğrenmiş ve onu 337 yılında Mısır'da uygulamıştı. Elimizde olan **"Les lettres Festales"**, bu tarihi kesin olarak tespite imkân vermektedir. [51] Yine bize kadar muhafaza edilen bir mektup da Athanase, Thmuis'li arkadaşı Sérapion'dan, bu yeni âdetin uygulanması için, şahsi etkisini kullanmasını rica etmektedir. Böylece, bize verilen bilgilerden oruç zamanının, paskalyadan önceki altı Pazarı takip eden Pazartesi başlamakta ve altı günlük altı haftayı içine alıyordu. Çünkü Pazar günü oruç tutulmazdı. Böylece, kırk günlük oruç değil, sadece otuz altı günlük oruç oluyordu. Diğer yandan bu perhiz zamanına, dört Pazar da dahil edilirse, kırk bir gün oluyordu.

"Kırk günlük zaman" (Tessuracostè, Quadragesima), IV. yüzyılda, İznik Konsilinin ve Eusèbe'in kullandığı bir ifade idi ve daha sonra, asrın ortasında, Kudüs gibi başka yerlerde de kullanılmıştı.[52] Kudüs'te bu zaman, kutsal hafta dâhil altı haftayı içine alıyordu. Fakat Doğu'da, kutsal kitap Cumartesi olarak, o gün oruca muhalefet edilmişti. Çünkü Cumartesi de, Pazar'a benziyordu. Sonuç olarak perhiz döneminde oruç, haftada beş gün ile sınırlandırılmıştı. Fakat **"Kırk gün ismi"**, altı haftalık bir zamana sıkıca bağlı kalmıştı. Buna göre, haftada beş günlük, altı hafta oruç tutulmaktaydı ve buna, kırk günlük oruç (quadragesima) adı verilmişti. Aslında otuz günlük oruç tutuluyordu. Buna, altı günlük, kutsal hafta da ilave edilmiştir. Çünkü kutsal Cumartesi

---

49 Tertuillien, De Jejunio, 2, 13 (p. 275, 17-19; 291, 16 dans l'édit. Reifferscheid). İrénée, dans Eusèbe, Hist. eccl, 5, 24, 12. Epiphane, Haer, 50, 1, 5 et 2, 4. Hippolyte, Canons, 55 (p. 115 dans l'édit. Funk). Denys d'Alexandrie, epist ad Basilid. (p. 102, 8 dans l'édit. Feltoe).

50 Didascalie, c. 21 (p. 111, 31-35 dans l'édition Achelis) = Const. Ap, 5, 18. Denys d. Alexandrie, Epist. ad. Basilid. (p. 101, 9 dans l'édition Feltoe). Cf. E. Schwartz, christl und jüd. Osterta feln, p. 113-115 K. Holl, Ges, Schriften, 2, 373-376.

51 Cf. E. Schwartz, Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 34, 1935, 129-137. Athanase, Lettres Festales (p. 127 dans la traduction de Larsow).

52 Eusèbe, De paschate, 4 (dans Migne, patr, gr, 24, 696 c. Cyrille, procatech, 4, cat. İll, 4, 3, cf. 18, 32 (Concile de Laodicée, Canons, 45, 49-52.

oruç tutma evrensel olarak kabul edilmişti. Bu durumda, otuz altı günlük oruca ulaşılıyordu. Hâlbuki Batı'da altı haftalık oruç yetiyordu.

Paskalya'ya bu yedi haftalık oruç hazırlığını, IV. yüzyılın ikinci yarısında, Antakya, Bizans ve Kapadokya piskoposluklarında görmekteyiz.[53] Yukarıda gördüğümüz gibi **Aetheria**, bize, Kudüs kilisesinin oruç konusunda çok sert olduğunu, kırk günlük orucu gerçekleştirmek için sekiz hafta oruç tuttuklarını ve ona, kırk birinci gün olarak kutsal-Cumartesiyi de ilave ettiklerini söylemektedir. Kıbrıs'ta ise, piskopos Epiphane, Cumartesi orucuna itiraz etmemektedir. Sadece yedi hafta oruç tutmaktadır. Fakat haftada altı günlük oruçla, kırk iki günlük oruca ulaşmaktadır.[54]

Başka yerlerde, oruca karşı daha toleranslı idiler ve sadece üç hafta oruç tutuyorlardı. En azından, sert şekildeki oruç, paskalyadan önce üç hafta tutuluyordu. Batı'da olduğu gibi, Doğu'da da oruç konusunda uzun zaman büyük farklılıklar devam etmiştir.[55] Ancak bu konuda açık bilgiye sahip değiliz. Farklı, olan sadece orucun zamanı değildi. **Oruç tutmak tarzında da farklılıklar vardı. Kudüs kilisesinin keşiş disiplini[56] şüphesiz bütün sertliğiyle ancak nadiren empoze edilmiştir.** Sık sık, oruçlu iken, meyve ve yumurta yemeye izin verilmiştir. Bazı yerlerde, balık ve kümes hayvanları yemeye de izin verilmektedir. Ancak et yemek her yerde oruçluya yasaktı.[57] Bugün, hala oruç Doğu'da, Batı'dan daha katıdır.

Perhiz zamanı da vaaz için en uygun zamandı. Sabah saatlerinde, piskopos yardımcısı, vaftiz olacakları bilgilendirmekteydi. Bütün vaftiz olanların, kiliseye girme ve açıklanan doktrinleri dinleme hakları vardı. Akşam ise, Vêpre duasında Antakya'da Chrysostome tarafından verilen bir dizi perhiz vaazları, bize kadar ulaşmıştı. Onlar, **Tekvin**'e bağlıydılar ve bu oruç haftası boyunca Kitab-ı Mukaddes'in birinci kitabının, Vêpre'de düzenli okunduğunu doğrulamaktaydı.[58]

---

53 Jean chrysostome, Hom. 30, 1, sur la Genése (4, 293 s). Const, ap, 5, 13. Pseudo-ignace, ad philip, 13, 3. Basile, Hom. 14, 1 in ebriosos (2, 122 e). Cf. supra, p. 311, 312.

54 Cf. Supra, p. 320. Epiphane, De Fide, 22, 9 (3, 523), cf. k. Holl, Ges, Schriften, 2, 370-377. Sur l'ensemble, cf. F. x. Fune, Kirchengeschiftl. Abhandt, und Untersuchungen, 1, 1897, 241-278.

55 Socrate, 5, 22, 32-41.

56 Cf. Supra, p. 320.

57 Socrate, ibid.

58 A. Rahlfs, Die altest. Lekt. Der griech. Kirche (Gött. Nachr, 1915), p. 114-122.

Bu dönemde, kültlerde kitab-ı mukaddes okumalarının düzenli olduğu görülmektedir. Kilise yılının belirlenen kısımlarında bütün Kitab-ı Mukaddes kitaplarının, düzenli okunmaları yaygınlaşmıştır. Tekvin kitabının perhizde okunması, çok erken dönemlerde hem Doğu'da hem de Batı'da görülmektedir. Paskalya ile Pentekot arasında Havarilerin işlerinin okunması, Antakya'da, İstanbul'da olduğu gibi, Kudüs'te de yapılmaktaydı. İşaya, Eyub ve Süleyman'ın Meselleri gibi diğer kitaplar da kilise yılında okunmuşa benzemektedir.[59] Bazı rahipler, bu vaazlara, uzun açıklamalar getirmektedirler. Bu vaazlar serisi, bazan bütün bir kilise yılına dağılmaktadır. Mesela, Jean Chrysostome, 44 hafta, Cumartesi sabahı ve Pazar sabahı, Yuhanna İncili üzerinde vaaz etmiş ve bu konuda 88 vaaz vermiştir. Yine onun, Matta İncili konusunda, 90; Resüllerin işleri konusunda 55; Romalılara mektup konusunda 32; Tekvin konusunda 67 vaazına sahip bulunmaktayız. Kilise, Kitab-ı Mukaddes eğitimine ve üyelerinin öğretimine çok itina gösteriyordu. Üstelik sadece zenginlerin evinde değil, birçok evde de Kitab-ı Mukaddes veya en azından yeni Ahit bulunuyordu. Bunların içinden, kilisede söylenen yerler, önceden okunuyordu. Bu durumda, özel günlük Kitab-ı Mukaddes okumalarına sayısız davetin yapıldığına inanmak gerekmektedir.[60]

Bu devirde, Kitab-ı Mukaddes hikâyelerinin halka anlatılma sanatı da dikkat çekmektedir. Taş oyma mezarlar, takdim edilmişti. Onun seçimi, sıkıca geleneğe bağlı idi. Kilise duvarları bir dizi resimlerle süslenmişti. Orada sanatkârın yeteneği serbestçe sergileniyordu. IV. yüzyılın tarihini taşıyan bu tür resimler, bugüne kadar gelememişlerdi.[61] Fakat eksikliği telafi edecek sayısız tasvirlere sahip bulunmaktayız. Bu alanda muhtemelen güçlü itiş, Kudüs'ten gelmiştir.[62]

Ambroise ismi ile Kitab-ı Mukaddes resimleri altına konmuş bir takım kitabeler bulunmaktadır. Genelde bunlar, Eski Ahid'in tasvir ettiklerinden çıkarılmış konulardır. Ancak orada, Yeni Ahid'in dört olayı da bulunmakta ve serinin tam olarak muhafaza edilmediği görülmektedir. Eski Ahit'ten ve

---

[59] Sur l'ensemble, voir A. Baumstark, Nichtevang. Syrische periko penordnungen, 1921.

[60] Jean Chrysostome, Hom, 11, 1 et 32, 3 sur jean (8, 62 s, 188 ab); Hom, 9, 1 sur col. (11, 391 c). Cf. Cyrille, Cat. İll, 4, 33, 35, 36; 9, 13); 17, 34. Ambroise, in ps. 118 expos. 12, 28; 22, 19. Augustin, Conf, 8, 6, 14; in ps. 36 sermo 1, 2 (4, 259 d dans l'édit, des Benedictins). Cf. A Harnack, Der private Gebranch der heil, schriften, 1912, 67 ss.

[61] La date assignée par Wilpert aux mosaiques de la nef de s. maria maggiore, a' Rome, n'a pas été confirmée.

[62] Baumstark, Byz. Zeitschrift, 1911, 177-196.

Yeni Ahit'ten alınan 24 resmin anlamını genişçe açıklayan 48 dörtlük bizim için en güzel örnektir. Bu resimler, bir Bazilika'nın duvarının iki tarafını süslemektedir. 49. Resim, Yuhanna'nın vahyinin yirmi dört ihtiyarlarını tasvir etmektedir. Bu da, Absid'in yarım dairesini süslemektedir. 400 yıllarına doğru Nole'lu Paulin, çok açık şekilde, bu resimlerin cahil insanlar için öğretici değerini göstermiştir. Hatta o, bu amaçla, Eski Ahit'ten alınan Nole'da **Saint-Félix** Bazilikasında bulunan bir dizi resmi, tasvir etmektedir.[63]

V. Asır bize, bu tür bir seri resim sunmaktadır. Bugün bunları hâlâ Roma'da hayranlıkla seyrediyoruz. Biz onu, parşömen üzerine resimlenmiş Kitab-ı Mukaddese borçluyuz. Bu da, **Genèse de Vienne** denilen kitapla bize kadar gelmiştir. **İtala de Quedlinbourg**'un IV. yüzyıldan kalma parçaları, Batı'da resimlenmiş Kitab-ı Mukaddes'in en eski tanıklarıdır.[64]

Paskalya haftasında Kudüs'teki Hac, en eski olan bu bayramın nasıl kutlandığını bize tanıtmaktadır. Çünkü bu bayram, Hıristiyanlığın yegâne yıldönümü bayramıdır. Pentakot'ta gerekli tamamlama vuku bulmuştur. IV. Asırda, iki yeni büyük bayram buna ilave edilmiştir. Bu bayramlar, **Epiphanie ve Noêl'dir.** Bunların arasında birincisi, ilk defa ikinci asırda ortaya çıkmıştır. İskenderiyeli Clément şöyle demektedir: Basiliccilerin gnostik mezhebi, Mesih'in vaftizini, ocak ayının 15 veya 16 gecesi kutluyorlardı.[65] Fakat Mesih'in vaftizi, IV. yüzyılda yeniden ortaya çıkmak üzere tamamen kaybolmuştu. Aynı dönemde Noel bayramı, ufukta belirmişti. Bu iki bayramın rekabeti, oldukça garip komplikasyonlara yol açmaktaydı. Modern ilmin doğuşundan bu yana elli yıl geçmesine rağmen, modern ilim, dinler tarihinin ışığında hâlâ eski kiliseyi incelemektedir. O günden günümüze kadar, incelemeler oldukça ilerlemiş, ancak kesin bir sonuca varılamamış, yeni olaylar, yeni problemler ortaya çıkmıştır.[66] Yine de biz, mevcut bilgimizi ortaya koymakla yetineceğiz.

---

[63] S. Merkle, Die ambrosianischen Tituli, 1890. Prudence, Tituli hist. (Dittochaeum), p. 435-449 dans l'édit. Bergmann; paulin de Nole, Carmina, 27, 511-536, 580.

[64] Byvanck, dans Mnemosyne, 1938, 241-251.

[65] Clément, Stromates, 1, 146, 1 et 2.

[66] H. Usener, Das Weinhnachtsfest, 1889, 2e édit, 1911. K. Holl, Der ursprung des, Epiphanienfestes (=Qes, Schr, 2, 123-254. H. Lietzmann, Petrus und Paulus, 2e édit, 1927, p. 103-109. E. Caspar, Zeitschr. F. Kirchengesch, 46, 1928, 346-355. Bernard Botte, Les Origines de la Noel et de l'Epiphanie, Louvain, 1932, cf. O. Casel, Jahrb. F. Liturgiewissenschaft, 12, 1932, 335-338. Hieron. Frank, ibid, 145-155 et 13, 1933, 1-38.

6 Ocak'taki **Epiphanie Bayramı**, doğuda doğmuştur. İsminin de işaret ettiği gibi, yeryüzünde Tanrının görünüşünü yani, Mesih'in doğuşunu gösteriyordu. Bu anlamı, Mısır'da, beşinci asra kadar muhafaza etmiştir. 431 yılında, ilk defa İskenderiyye'de Mesih'in doğuşu **25 Aralık'ta** kutlanmıştı. Yani ilk defa Noel bayramı kutlanmıştı.[67] **Epiphanie** bayramının seçim yerinin Kudüs veya daha doğrusu, imparatoriçe Héléne'nin doğuş mağarasının üzerine bir Bazilika yaptırdığı Bethléem'di. Bu bazilikanın, temelleri kazı ile bulunmuştur.[68] Aetheria'nın anlattığı gibi, 5-6 Ocak gecesi, piskopos ve Kudüs halkı, kültü kutlamak için oraya gidiyordu. Hatta bu vesile ile söylenmiş olan bir de vaaza sahip bulunmaktayız. Bu son kaynağa göre, bu dönemde, Ürdün sahillerinde, Mesih'in vaftizinin kutlandığı bir merasim vardı. Orada, cemaatin yeni üyelerine vaftiz icra ediliyordu. Ancak Aetheria, bu konuda hiçbir şey söylememektedir. Kudüs dini erkânına bağlı olan Ermeni kilisesi, bugün bile **Noel bayramını 25 Aralık'ta** değil, Epiphani olarak telakki edilen Mesih'in doğuşunu **6 Ocak**'ta kutlamaktadırlar. Kıbrıs'ta 380 yılına doğru Epiphanie aynı şekilde kutlanıyordu. IV. yüzyılda, Suriye kilisesi, bu uygulamaya bağlıydı. 386 yılında Pentakot günü Antakya'da vaaz veren **Yuhanna, Epiphanie, Paskalya ve Pentakot** olmak üzere sadece üç Hıristiyan bayramından bahsetmektedir. Yine o, açık şekilde, **Epiphanie**'nin, **Tanrının yeryüzündeki görünümü bayramı olduğunu söylemektedir**. **Yani, Mesih'in doğum yıldönümü bayramı olduğunu söylemektedir.**[69] Fakat aynı yal 25 Aralık, Antakya'nın büyük kilisesinde, Noel bayramının girişi telaffuz edilmiştir. Bu vesile ile bu bayramın şehirde on yıldan beri tanındığını, bu olay bize göstermektedir. Ancak bu bayram, şefinin Paulin olduğu ayrı bir cemaat tarafından kutlanmıştır.[70] Bu yeni bayram, hızlı bir şekilde yayılmıştır. Meselâ, **Saint Basile,** onu, Kapadokya **Cesarèe'sine** sokmuştur. Onun arkadaşı olan **Nazianneli Grégoire** da İstan-

---

[67] Cassien, Coll, 10, 2, 1 (2, 286 dans l'édit. Petschenig), Actes du Concile d'Ephése, 1, 4 (p. 9 dans l'édit. Schwartz).

[68] Richmond, Palestien Wuarterly, 6, 1933, 63-66. Vincent, Revue biblique, 45, 1936, 544-574; 46, 1937, 93-121.

[69] Aetheria, peregrinatio, 25, 6-12; 26, 1.Pseudo-chrysostome, Hom. İn s. Theophania, 13, 246 s, 247 ab (prononcée a Bethléem). Conybeare, Rituale Armen (1905), p. 517 Epiphane, Haer, 51, 22, 4-7. Eph. Syr. Dans usener, Weihnachtsfest, 2e édit, 202, 208, Jean chrysostome, hom. 1, 1, 2 sur la pentecote (2, 458 d, 459 b), Test, domini syr. C. 28 (p. 67), c. 42 (p. 101 dans l'édit. Rahmani).

[70] Cf. Supra, p. 277.

bul'a, 379 yılında sokmuştur. Aynı şeyi, kardeşi Grégoire, küçük şehir olan **Nysse** (382)'de yapmıştır. Aynı dönemde, Konya'nın (İconium) **Amphiloque**'unda da bu kabul edilmiştir. O zamana kadar **Epiphanie,** her yerde İsa'nın doğum yıldönümü bayramı idi. Ancak anlamının yarısını kaybederek Mesih'in vaftizi bayramı olarak kalmıştı.[71] Kudüs'ün tesirinde kalan ülkeler ve Mısır, yeni bayramı uzun süre reddetmiştir. Hatta Kudüs, VI. Yüzyılın ortalarına kadar muhalefetini devam ettirmiştir.

25 Aralık'taki Noel bayramı, Batı kökenli idi. O, öncelikle, Roma'da doğmuştur. Orada, 306 yılından önce, Consatntin'in saltanatı altında da kutlanmıştı. O zamandan beri, her yerde o zikredilmiştir. Ancak, Epiphanie, IV. yüzyılda, Roma'da bilinmiyordu. Epiphanie ilk defa, 450 yılında ortaya çıkmıştır. Orada **Léon le Grand** bu bayramı, **"büyücüler bayramı"** veya **"Doğu'nun hâkimleri bayramı"** ismi ile zikretmektedir. **Noel'den sekiz gün sonra, 6 Ocakta Hâkimler, Meryem'in ve Yusuf'un yanına yeni doğan çocuğa saygılarını sunmak için gelmişlerdir.**

Bundan dolayı Léon le Grand, bütün vaazlarında Epiphanie'den bahsetmektedir. O, zaten, **Epiphanie günü** vaftiz icra eden Sicilyalıların âdetini açık şekilde tasvip etmemektedir. O, burada Mesih'in vaftiz bayramı olarak bugünün kutlanmasını dolaylı olarak reddediyordu.[72] Papa **Gélase** 494 yılında[73], rahibe olmak için uygun olan bugünlere, **Paskalya, Havarilerin bayramları** ve **Epiphanie** olarak işaret etmektedir. Bu andan itibaren Epiphanie, Roma'nın kilise takviminde yer almıştır.

Aksine Milano'da IV. yüzyıldan itibaren **Epiphanie günü, Noel bayramı** olarak tanınmıştır. **Ambroise,** bu iki günü, ilahilerle takdis etmiştir. 385 yılına doğru verilen bir vaazdan, Epiphanie'nin, Mesih'in vaftizinin bayramı olduğu anlaşılmaktadır.[74] Aynı dönemde, komşu şehir **Brecia'da piskopos Filastrius, Noel'i** kutlama olayını sapıklık olarak vasıflandırmakta ve Epiphane'yi de reddetmektedir. O, bu olaylarda, Doğu'nun büyücülerinin hatıra bayramını görmekte ve Mesih'in vaftizinin bütün hatırasını reddetmekte-

---

[71] Voir les pièces justilicatives dans usener, Weihnachtsfest, 2e édit, p. 221-268 avec les corrections de Holl. Amphilochius von iconium, 107-110, et E. Schwartz, Christl und Jud, ostertafeln, 169-184.

[72] Léon le Grand, Sermon, 31-38; Epitre, 16, 2 et 3.

[73] Gélase, Epitre 14, 12 (1, 369 dans l'édit, Thief).

[74] Ambroise Hymnes, intende qui regis et illuminans altissimus (Kleine Texte, 47 et 49, p. 9 et 11) Exposito in Luc, 4, 76 (p. 177 dansl'édit Schenkl.) cf. Frank, jahrb. Für Liturgiewissenschaft, 13, 13s).

dir.[75] Afrika'da, Donatistler de Epiphanie'yi kutlamayı reddetmektedirler. Bundan dolayı Augustin onlara sitem etmektedir. Augustin, Noel bayramından bahsetmektedir. Ancak Donatistlerin bu bayramı, iki bayramın en eskisi olarak bildikleri düşünülebilir. Donatistler, 311 yılına doğru evrensel kiliseden ayrılmışlardır.[76] Her ne olursa olsun, Augustin, bu iki bayramı kutlamakta ve Epiphanie'yi büyücülerin hatıra bayramı günü olarak telakki etmektedir. Aynı kanaat, Afrikalı yazarlarda da bulunmaktadır. Aksine Gaule'de, 361 yılından beri Epiphanie 6 Ocak'ta kutlanmaktaydı. Bu günde Julien, Paris'te külte katılmıştı. Fakat bu bayramın neden ibaret olduğu bilinmiyordu ve Bizanslı bir tarihçinin yorumuna göre, Mesih'in doğumu ile ilişkiliydi. Ancak bu güvenilir bir kaynak değildi.[77] Fakat V. Asrın başından beri yukarı ve aşağı İtalya'da, Epiphanie'nin **"üç mucize"** ismi altında kutlandığını doğrulayan belgeler bulunmaktadır. Yani, **büyücülerin görünmesi, Mesih'in vaftizi, Cana'nın düğünü**. Halbuki Noel'de bütün açıklığı ile, Mesih'in doğuşunun yıldönümü kutlanıyordu.

Bu olaylar basit ve aydınlatıcı bir açıklama içermektedir. Epiphanie, Doğu'da, 6 Ocak'ta İsa'nın doğumunun yıldönümü bayramıdır. Bu bayram Mısır'da, muhtemelen IV. yüzyılın başında doğmuş ve oradan Kudüs'ten geçerek hızlı şekilde Doğu'da yaygınlaşmıştır. Aynı dönemde, Roma'da da, **25 Aralık'ta Noel** bayramı ortaya çıkmıştır. Bu da aynı şeklide Mesih'in doğumunu hatırlatmaktadır. Roma'nın tesirinde olan Afrika, bu bayramı derhal benimsemiştir. Fakat diğer Batı kiliselerine daha yavaş girmiştir. Gaule'de Epiphanie kutlama âdeti vardı. Hatta bu bayramın yerleşmesi Noel'den önce olmuştur. Epiphanie'nin Gaule, Roma'ya uğramadan nasıl geldiğini bilme problemi, şu makul düşünce ile çözülebilir: 336 yılında Trève'e sürgün edilen Athanase, ülkesinin kilisesinde Epiphanie'nin bayramının kutlandığını ve bu bayramın Trève'e de sokulmasını tavsiye ettiği düşünülebilir. Şüphesiz burada söz konusu olan bayram, Mesih'in doğuşunun hatıra bayramıydı. Julien, 361'de bu bayramın anlamını kesin çözüme bağlamıştı.

V. Asrın ve müteakip asrın belgeleri, bilgilerimizin zenginleşmesine esaslı şekilde katkı sağlamışlardır. Athanase'ın sokmak istediği bayramın,

---

75 Filastrius, Hares, 140 (p. 111 dans l'édit. Marx).
76 Augustin, Sormon, 202, 2 (5, 915 c). Cf. Supra, p. 77.
77 Ammien-Marcellin, 21, 2, 5, cf. Zonaras, 13, 11 (p. 206, 31 dans l'édit. Dindorf).

sadece İsa'nın doğumu ile değil, büyücülerin tapınması, İsa'nın vaftizi ve Cana'nın düğünleri de bu bayrama bağlanıyordu. IV. asrın son üç çeyreğinde, Roma'da kutlanan Noel bayramı, Gaule ve İspanya'ya nüfuz etmiştir. O, Mesih'in doğumunun hatırası bayramı halini almış ve 6 Ocak, sadece bir bayram olarak kalmıştır. Yani **"üç mucizeler"** bayramı olarak Gallo-İspanyol liturjisi bize, tasarlama yolu ile İskenderiye Epiphanie'sindeki muhteva fikirleri kurmamıza imkân vermektedir. Ancak bu konularda doğrudan belgelere sahip değiliz. Bayramın bu üç fikrinden, doğum, vaftiz ve Cana'nın düğünlerini anlamak kolaydır. Kudüs, sadece, doğumla, vaftizi kabul etmiştir. Bunlar, Zaten, Béthléem'de ve Ürdün sahillerinde vardı. Cana'nın düğünleri bir kenarda kaldı ve Doğu'da önemi yoktu. Çünkü Kudüs, Epiphanie'yi yayıyordu. İsa'nın doğumu ve vaftizi, 6 Ocak bayramının muhtevasını oluşturuyordu. 386 yılından itibaren Noel, Antakya'ya ayak basmıştı ve Doğu'yu kuşatmıştı. O andan itibaren iki bayram, o zamana kadar Epiphanie'ye ait olana ortak olmuştu. Yani, Mesih'in doğumu 25 Aralık'ta kutlanmıştı ve Mesih'in vaftizinin hatıra bayramı 6 Ocak'ta kutlanmıştı . 400 yılına doğru imparatorluğun iki yarısı, Mesih'in doğumunun yıldönümü bayramlarını karşılıklı mübadele etmişti. Sonuç her yerde aynı olmuştur. Fakat Epiphanie bayramının detaylarında, geçmişin evriminin izleri devam etmektedir.

Bugüne kadar yapılmış olan araştırmaların sonuçlarını yeterince net bir bütünlükte açıklamak mümkündür. Fakat Roma'da Epiphanie'nin evrimine, gerçek bir açıklama bulunmadığına işaret etmek uygun olacaktır. Maalesef Epiphanie, Roma'da ancak V. Asırda kabul edilebilmiştir. Kız kardeşi Marcellina'nın rahibe olması vesilesi ile söylenen bir vaazda Ambroise[78] bir işarette bulunmuş, Roma piskoposu **Libére** (352-366) tarafından, diğer bütün denemelere rağmen, daha iyi bir açıklama yapılmıştır. Şayet Epiphanie bayramı ile onun ilişkisi kabul edilirse, hâlâ Gélase'ın muhafaza ettiği geleneğe tabi olarak, rahibe olmak vuku buluyordu. Vaiga, bugüne, Mesih'in doğumunun yıldönümü bayramı adını veriyordu. Epiphanie, O'nun için, bu anlama sahipti. Bu, Roma'da merasimle meydana gelmişti. Bu tartışmasız kabul edilecekti. Çünkü bu, Roma'nın resmi takviminden başka bir olay

[78] Ambroise, De Virginibus, 3, 1; cf. frank, Jahrb. Für liturgiewissenschaft, 12, 145-155.

değildi.[79] Özellikle bu, Libère döneminde görülmüştü fakat O, Epiphanie'yi değil; Noel'i zikretmişti. Ancak bu problem, hâlâ çözülmüş de değildi.

Üstelik ortaçağın başlangıcındaki Roma ayinleri kitapları, 25 Aralıktaki Noel' ayininin yanında, 6 Ocaktaki Epiphanie bayramının dualarını da ihtiva etmekteydi. Bunlar da bugün, Mesih'in doğumunun yıldönümü bayramı olarak takdim edilmekteydi ve böylece kutlanmaktaydı. Büyücülerin anma günü olan Epiphanie'nin, zamanla yazmalarda bu eski metinlerin nasıl düzeltildiği de anlaşılmaktadır.[80] Daha sonra, Roma liturjisine girdiği söylenen duaların, açıklaması yapılamayacaktı. Böylece çözülemeyen bu problemlerin karşısında bulunuyoruz. Fakat takdim ettiğimiz açıklama, doğru kabul edilebilir.

Şimdi son bir soruya cevap vermek gerekmekteydi: **Bu iki bayramın kökeni neydi?** Başka bir ifade ile kilise, Mesih'in doğumunu kutlama noktasına nasıl gelmiştir? Veya bu iki günü neden seçmiştir? Çok erken dönemde çok sayıdaki araştırıcılar, Mesih'in doğuşunun gününü ve yılını tespite gayret etmişlerdir. İskenderiyeli Clément, bu hadiseyi, M.Ö. 2 yılının 20 Mayısına yerleştiren bilginlerden bahsetmiştir.[81] Ancak III. Asrın bir Latin yazarı, M.Ö. 2 yılının 28 Martında olayın vuku bulduğunu yazmaktadır. Fakat bu günlerin hiç birinde bayram yoktu. Bunlar, insanların yanlış hesaplamalarının sonucuydu.

Aksine 6 Ocak açıkça bir bayram günüydü. Yukarıda görüldüğü gibi[82], ikinci asrın başından beri İskenderiyeli Basilci gnostikler, bugünü, Mesih'in vaftizi olarak kutlamaktaydılar. Ancak bugün niçin seçilmişti? Çünkü o gün, uzun zamandan beri putperest halkın dini hayatında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle, 5 Ocak gecesinden, 6 Ocak gecesine kadar kutsal olarak kabul ediliyordu.

İskenderiyye'de, Coré tapınağında, şarkılarla ve flütle bir gece kültü kutlanmıştır. Bu kültün en heyecanlı yeri 6 Ocakta, horoz ötümünde icra edilmekteydi. O sırada, asistanlar, meşalelerin ışığında yer altındaki bir tapına-

---

[79] Cf. Supra, p. 214.

[80] Lietzmann, petrus und paulus, 2e édit, p. 103-109. Botte, Origine, p. 34.

[81] Clément, Stromates, 1, 145, 6, cf. Epiphane, Haer, 51, 29, 1 et 2. Voir Usener, Wihnachtsfest, 2e édit, p. 4-9.

[82] Cf. Supra, p. 328.

ğa inmekteler ve orada odundan bir put almaktadırlar. Putun alnı, elleri ve ayakları, altın Haç'la süslenmektedir. Saat yedide yeniden canlanmakta, putu, mabedin dışına, şarkılarla, ilahilerle çıkarmaktalar ve yeniden dışına, şarkılarla, ilahilerle çıkarmaktalar ve yeniden yer altındaki yerine götürmektedirler. Bu sır, bu saatte sevinci göstermektedir. **"Çünkü bakire Coré, Aion'u doğurmuştur."** Bunun için Epiphaniye, benzer bir bayramdan bahsedildiğini beyan etmekte ve aynı gece, kuzey Arabistan'da Elusa ve Pétra'da kutlanmaktadır.[83] Aion, ebedi bir kişiliktir ve Helenistik dönemde büyük bir tebcilden yararlanmıştır. İskenderiyye'de, az veya çok Osiris'le benzer görülmektedir.[84] **Aion'un bir bakire tarafından doğrulması, Hıristiyanlıkta, bakire Meryem'den doğan, İsa'nın doğum yıldönümü bayramı haline gelmiştir.**

Fakat aynı gece, bir başka sırrı ihtiva ediyordu: Nil'in suyu, mucizevi bir fazilete bürünüyordu. Mısırlılar Nil'in suyunu bir takım kaplara alarak evlerinde bütün kötülüklere karşı bir koruyucu olarak saklıyorlardı. Hıristiyanlar içinde İsa, bu mucizeyi icra ediyordu. Bunun için 6 Ocak Mesih'in bayramı idi. Çünkü Mesih o gün vaftizi ile suyu kutsallaştırmıştı. Kitab-ı Mukaddesin rivayetine göre Mesih'in vaftizi bugün yapılmıştır. Benimsenen dâhi bir erkânla gece bayramı olarak kalmıştır. Bu gece rahip, suyu takdis etmekte herkes nehre koşmakta, ellerindeki kaba, kutsal suyu doldurmaktadırlar. Nil'in kenarında da Mısırlı putperestler böyle yapmaktaydılar. Hıristiyanlar Ürdün nehrinin kenarında aynı şeyi yapıyorlardı. Fakat o, Doğu'da akarsuyun bulunduğu her yerde kutlanmıştır.[85] Böylece, Epiphanie, Mesih'in vaftizinin bayramı olmuştur.

Yine 6 Ocak'ın putperest dünya için üçüncü bir anlamı vardı: Bir gün önceki gece Dionysos, bazı sevdiği yerlerde görünmekte ve suyu şaraba çevirmektedir. Burada Osiris bayramını Dionysos'a bağlayan ilişkiyi bir kenara bırakabiliriz. Onların aynı güne rastgeliş olayını tespit burada yetecektir. O zamandan beri, aynı günün Cana'nın düğünlerinin nasıl hatıra bayramı olabildiği anlaşılmaktadır. Orada İsa, Dionysos'un mucizesine uygun hale gelmektedir. IV. Yüzyılın Hıristiyanları, aynı mucizeyi benimsemişlerdir.

---

83 Epiphane, Haer, 51, 22, 8-11.
84 Holl, Ges. Schriften, 2, 148-153. E. Norden, Geburt des kindes, p. 33-38.
85 Holl, Ges, Schriften, 2, 124 s.

Aziz Epiphane[86] kendi zamanının (374'e doğru) kaynaklarından bahsetmektedir. O saatte İsa, sofracı başına (Yuhanna 2/8) su taşımasını emretmişti. Su, inançsızların şehadeti önünde şaraba çevrilmişti. O, böyle bir kaynaktan bizzat içtiğini, onun su veya şarap olup olmadığını söylemeyi unuttuğunu beyan etmiştir.

25 Aralık'taki Noel bayramı, aynı günde icra edilen güneş bayramından neşet etmiştir. M.Ö. IV. Yüzyılda **bugün, kış gün dönümünü belirtiyordu.** Doğunun güneş kültlerinde bugün, güneşin doğum gününün **25 Aralıkta olduğu tespit edilmişti.** Güneş-Tanrısı, Roma İmparatorluğu'nun koruyucu Tanrısı olduğunda, onun doğum günü, birinci derecede bir bayram olma önemini almıştır. Bunun için, onun **NATALİS İNVİCTİ** ismi altında, Roma şehrinin takvimine 354 yılında kaydedilmiştir.[87] **Bu günü Roma kilisesi, Mesih'in doğum gününün yıldönümü olarak tespit etmiştir.** Ancak gerçekte bu, Malachie'nin (4/24) de haber verdiği **"Adalet Güneşi"**dir. Bu bayram, onu canlandıran zafer duygusunu gösteriyordu. Böylece,Antik tabiatçı dinin son, yani imparatorluğun himaye edicisi son put da mağlup edilmişti. Mesih mağlup olmayı yenmişti. Onun zafer işareti, imparatorluğun ve imparatorun üstünde parlıyordu. Noel bayramı, Constantin'in zaferi vesilesiyle, liturjik ibadetti.

Bu iki büyük bayramdan başka, kilise, IV. Yüzyılda takvimine sürekli artan belli sayıda azizler bayramını dâhil etmiştir. Genel bir kaide olarak, bu bayramlar, mahalli idiler. Bunun için de kilise hayatında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştı. Mahalli kilisenin en eski takvimi, 354'te Roma'da neşredilendi.[88] Bu belge, bize kadar ulaşmıştır. Bu belgeye göre kilise yılı, Noel'de başlamaktadır. Ortalama olarak, ayda bir veya iki gün, bir şehidi anmaya tahsis edilmiştir. Takvim, oraya gömülenin mezarını belirtmekte ve orada merasim gerçekleşmektedir. Ağustos ayında, dört şehit bayramı vardı. Eylül'de ise beş bayram vardı. Bütün şehitler, III. Asrın şehitleriydiler. Onların ölümüne birer tarih verilmişti. Onların en tanınmışları papa Sixte II ve yardımcılarıydı. Onu, on Ağustos'da ölen piskopos Lorent takip etmiştir. Onlar

---

86 Epiphane, Haer, 51, 29, 7-30 (p. 301 dans l'édit. Holl ou d'autres textes sont cités a l'appui).

87 Cf. Supra, p. 246.

88 Cf. Supra, p. 244.Voir le texte dans Lietzmann, Die drei attesten Martyrolgien (Klenne Texte, 2), 2e édit, p. 2-4

Valérien'nin zulmünün kurbanlarıydılar (258). Romalı iki kadın olan **Agnès ve Basilla**'nın da bayramları vardı. Ancak onların tarihleri bilinmemekteydi. Roma kilisesini, Afrika kilisesine bağlayan kardeşlik, 14 Eylül 258'de, piskopos Cyprien'in hatırası ile ve 7 Mart 203'te **Perpétue ve Félicité** isimli meşhur iki hanımın hatırası ile tezahür etmekteydi.

304 tarihli, Parthenius'un Colocerus'un (19 Mayıs 304) ve Basilla'nın (22 Eylül 304) iki anma yıldönümü şehitleriyle veya onların merasimle yeni bir istirahat yerine kalıntılarının nakli ile alakalandırılmakta mıdır? Hâlâ bu konu tartışmalıydı. 29 Haziran 258'de olup bitenler konusunda daha fazla bilgiye sahip olunmamaktadır. Bu tarih, havari Pierre ile Paul'un hatırasını belirtmektedir. Aynı zamanda o, Vatikan tepesinde icra edilen bir merasimle belirtilmiştir. (Saint-Pierre kilisesi orada bulunmaktadır). O, Ostie yolunun üzerindedir (yani, Saint Paul kilisesinin içindedir). Yani, mezarların yanındadır (Bugün S. Sebastiane). Bu konuda makul olan hipotez şudur: "29 Haziran 258'de, iki havarinin kemikleri S. Sebastiano mezarlığına taşınmıştır. Onların 300 yılına doğru tebcil edildikleri görülmektedir.[89] Bu bir rastlantı değil, muhtemelen en tatmin edici bir çözümdür.

Şehitlerin yıldönümünden çıkan bir bayram 22 Şubat'ta tespit edilmiştir. Bu bayrama, **"Pierre'in bedeni"** bayramı denilmektedir. Bugün ilk Roma piskoposu olan Havari Pierre'in, görevine başladığı gündür. III. Asrın son üççeyreğinde bu âdet Roma'da yerleşmiş ve her yıl, bir kilise töreni ile kutlanmıştır. İlk Roma piskoposu olarak telakki edilen Pierre için 300 yılına doğru, Pierre'ın görevine başlama bayramı, piskoposlara ve onun haleflerine tahsis edilen bir liturjik prototip bayram olarak oluşmuştur.

O zaman, niçin 22 Şubat tarihi seçilmiştir. Çünkü o gün, Roma halkı, **CARİSTİA** denilen bir bayramı kutlamaktaydılar. Bugün onların ölüler günü idi. Her aile yemeklerini alarak, ölülerinin mezarları başında, ölülerinin hatırasını yâdediyorlardı. Hıristiyanlar bu âdeti VI. ve VII. Asırlarda benimsemişlerdi. Bu hatıra yemeğinde, sofranın yanına ölüler için boş bir oturak (cathedra) koyma âdeti vardı. İnsanlar, bu ölüler bayramına Yunanca **CATHEDRA** adını veriyorlardı. Sanki bu kelime, putperest bayramı ile Hıristiyan bayramı arasında bir köprü oluşturuyordu. Ölenin Cathedra'sı etra-

[89] Lietzmaann, petrus und Paulus, 2 édit, 167.

fında, aile mezarların üstünde toplanıyorlardı. Fakat kilisede Roma cemaati, inayet aksiyonunun takdimini sunmak için mihrabın önünde bulunuyorlardı. Bunu da Havari Pierre'in cathedra'sını yerleştirme hatırası olarak yapıyorlardı. Çünkü Roma piskoposluğunu, bu kürsüyü alarak, Pierre kurmuştu.[90] Böylece, sadece harici bir bağlantı noktası takdim eden, putperest bayramı, bugüne, bir Hıristiyan karakteri vermiştir. Bu iki bayram kutlaması arasında, **"Natalis İnvicti"** üzerinde Noel bayramının zaferini sağlayacak samimi bir bağ eksikti. Sonuç olarak Pierre'in yeni bayramı, kilisenin resmi bir bayramı haline gelmiştir. Fakat o, ölüler hatırasına verilen antik yemek âdetini kaldıramamıştır.

Bu takvimin yanında Roma'nın kilise hatıra günleri listesi, papa **Licius**'un (öl: 254), **Sylvestre**'nin (öl: 335) ölüm yıldönümlerini ihtiva etmektedir. Bütün bu günler, kilise yılının sırasına göre, dizilmişlerdir. Bir ek de Marc'ın (öl: 336) ve Jules (öl: 352)'ün ölüm tarihlerinde belirtilmiştir. Birinci takvim, sadece şehitler bayramını, Havariler bayramını ve Mesih'in doğum gününü ihtiva ederken, ikinci liste, kilisenin, medfun piskoposların hatıralarını da tebcil ettiklerini ve onları da şehitler sırasına koyduklarını göstermektedir. Bu, III. Asırda, şehitleri tebcil edenler ve itirafçılar karşısında otoritelerini sağlamlaştırmak için piskoposların verdiği bir mücadelenin sonucuydu.

Doğunun bize kadar muhafaza ettiği bir belge, bu eyaletlerde şehitliğin gelişmesini incelemeye bize imkân vermektedir. Urfa'da, 411'de yazılmış olan Süryanice bir belge, kilise düzeyinde Grekçe yazılmış belli bir sayıda şehitleri ihtiva etmektedir. Bunların arasında Eusèbe'in, Süryaniceye tercüme edilen eserleri, sonda geniş bir takvimde sadece bir tek şehirde kutlanan şehitler bayramına işaret etmemekte, bilakis Doğu'nun büyük kiliselerinde ve önemi az olan yerlerde bile kutlanan bayramlara işaret etmektedir.[91] Aslı Yunanca olan bu yazma, tercüme edilerek ve incelenerek, **Nicomedié**'de kompoze edilmiştir. Acaba daha yakınlarda, imparatorluk rezidansı olan bu şehrin, bu, Doğu kilisesinin metropolü olmayı ümit etmesi olayının bir hatırası mı idi?

---

[90] Lietzmann, Petrus und Paulus, 2e édit, 18-21.

[91] Bu metin, Lietzmann tarafından Almanca yayımlanmıştır (Kleine Texte, 2, p. 7-15, il a été etudié par H. Achelis, Die Maxtyrologien (Abhandlungen der Göttinger Ges, der Wiss, Neue Folge, vol. 3, no: 3), 1900, p. 30-71.

Ne olursa olsun, asrın ortalarından itibaren bir kompozisyon meydana gelmiştir çünkü Julien döneminin şehitlerinin bazılarının isimlerinin yazıldığını buluyorsak[92] onlara bunun açıkça daha sonra ilave edildiklerini göstermektedir. Zamanın kilisesinin politikası, bu isimlerde açıkça yansımaktadır. Mesela, 6 Temmuz'da, İskenderiyye'de, Presbytre Arius'un hatırası kutlanmaktadır. Cesarée'de, 30 Mayıs, "Histoire Ecclésiastique" isimli eserin yazarı Eusèbe'e tahsis edilmiştir. Hâlbuki Nicomedié'nin meşhur piskoposu ve Eusèbien'lerin şefi olan diğer Eusèbe için 8 Kasım bayram seçilmiştir. Hâlbuki bu üç şahıs da şehit değillerdi. Onların isimlerinin yazılması, Doğu'da olduğu gibi, Roma'da da[93], piskoposların ve büyük kilise adamlarının şehitler arasına konması eğilimini ispat etmektedir. Daha sonra bu takvim, Antakya'da kullanıldığı zaman, ona Antakya piskoposlarının isimleri yazılmıştır.

Farklı şehirlerde hakkında sahip olduğumuz bilgileri toplarsak, Roma takvimi kataloğuna uygun bir liste elde edilmektedir ve Doğu İmparatorluğu'nun muhtelif eyaletlerinde şehitler bayramının tamamı hakkında bir görüş vermektedir. Jean Chrysostome'un vaazları, Antakya'da 380 ve sonraki yılların tarihini taşımakta ve kontrol sistemi kurmaya izin vermekte, belgelerimizin sonuçlarını tamamlamaktadır. Cemaatler arasındaki ilişkiler, şehir bayramlarının mübadelesi ile tezahür etmektedir. Antakyalı **Lucien, Nicomédie**'de işkenceye uğramıştır. Orada, onun ölümünün yıldönümü 7 Ocak'ta kutlanmaktadır. Fakat onun ismi, Kapadokya Cesarée'sinde ve Heliopolis'te de markalaşmıştır. Sadece günler farklıdır. Mesela, Heliopolis'te onun ölümü, Epiphanie bayramında, yani 6 Ocak'ta kutlanmaktadır. Hâlbuki Kapadokya'da 19 Kasım'da kutlanmaktadır. Aynı zamanda, bu ülkenin azizelerinin de bir günleri vardı. Başka yerlerde yabancı bir azizin, bir ülkenin şehidine ortak olması âdetine de işaret edilebilir.[94] Nicomedie takvimi tarafından tasdik edilen, Batı ile ilişkiler, Balkan eyaletlerinin ötesine uzanmamaktadır. Sadece, Afrika ve Roma temsil edilmiştir. Afrika'yı, 7 Mart'ta anılan şehit **Perpétue,** Roma'yı ise 1 Ağustos'ta anılan **Şehit Sixte** temsil etmekteydi.

---

[92] 22 Ocak; 15, 19 ve 20 Temmuz, cf. Achelis, p. 35.

[93] Cf. Supra, p. 339.

[94] Achelis, p. 52-53.

Pierr'in ve Paul'un zikredilmesi, özel bir niyete cevap vermektedir. Noel bayramının kabul edilmesinden sonra, Doğu'da, kilise yıllığında bu Hıristiyan bayramına büyük bir önem verildiğine işaret edilebilir. Bu bayramı, ikinci derecedeki bayramlar takip etmiştir. Bu konuda, Antakya'da ve Kapadokya'da çok net belgeler bulunmaktadır. Bu eğilim, bizim Süryani şehitliğini de en açık şekilde ifade etmektedir. Başlangıçta, kilise yıllığında Noel bayramı, 25 Aralık'a yerleştirilmiştir. Bundan sonra 26 Aralık ilk şehit **Etienne**'le başlayan bir dizi ile açılmıştır. 27 Aralık, Zebébédie'nin iki oğlu Yuhanna ve Yakuba tahsis edilmiştir. Bunlar, Doğu'da, çift havarileri oluşturmaktadır. 28 Aralık, Batı'da havari Pierre ve Paul bayramı olarak kabul edilmiştir.

Burada, kilisenin (evrensel) ruhunu gösteren ince bir yapılanması dikkat çekmektedir. Bir ibadet yıllığı tesis eden kilise, bundan yararlanmıştır. Yine burada, ilk şehit Etienne'le iyi düşünülen bir plan kilise yıllığının sonundaki İskenderiyeli son şehide uygun düşmektedir. Pierre'in 24 Kasım'da öldüğü veya bu onöre ünvanla iradeli olarak belirtildiği düşünülebilir. Takvim yazarının, sistematik yapısından mantıki bir sonuç çıkarmış ve 24 Kasım'dan sonra, hiçbir şehit bayramına işarette bulunmamıştır. **Gerçekten 24 Kasım'la 25 Aralık arasındaki dönemde hiçbir hatıra bayramı tarihi zikredilmemektedir.** Burada, bayram günlerinin serbest bir yapılandırma örneğini bulmaktayız. Bayramın, hiçbir tarihi gelenekle tespit edilmediği ve serbestçe oluşan bir kutsal kitap bayramına bağlandığı görülmektedir. Takvimin diğer tarihleri, tarihi bir geleneğe dayanmaktadır. Bu, yedi makkabelinin ve annelerinin şehitlik anmalarına uygulanmıştır. Zira onların 1 Ağustos'taki bayram günü, onların kemikleri, Antakya'nın banliyösü olan **Kérateon**'a gömülmüştür.

Ne şehitlerin kalıntılarının nasıl keşfedildiği ne de onların nasıl tanındığı bilinmemektedir. Filistinin **Sebaste** yakınlarındaki, Vaftizci Yahya'nın mezarında, vaftizci-Yahya'nın cesedinin oraya gömülüp gömülmediği de bilinmemektedir. Bu mezarı, Julien yaktırmıştır. Mesih'in habercisinin toz haline gelen kemiklerinin, imparatorun istediği gibi saçılmadığını, sadık Hıristiyanların bu değerli kalıntıların büyük bir kısmını toplamaya muvaffak olduklarını ve bu hazineyi İskenderiyye'ye götürdüklerini, orada Athanaes'ın onu, değerli bir şekilde sakladığını o, bize söylemiştir.[95] **Aetheria'nın riva-**

[95] Rufin , Hist. eccl, 11, 28.

yeti nasıl hacıların doyurulamaz merakının,filistinin kutsal mekanlarının bekçilerini, bilgilerini yaymak için adım adım, muhayyileye koşturduğunu ve ceset kalıntılarını yaratan, İncil hikayelerinin objektif tanıklıklarına ateşli bir arzu ile sahip olduklarını göstermektedir.

Daha Constantin döneminde İncil yazarı Luka'nın ve havari André'nin mantoları ve elbiseleri bulunmuştur. Diğer saygıdeğer elbiseler de bulunmuştur. Bunlar, muhteşem bir merasimle İstanbul'daki **"Havariler Kilisesi'ne"** taşınmıştır. Çünkü İstanbul, kutsal kalıntılar yönünden fakirdi. Yirmi bir yıl sonra, iki azizin cesetleri bulunmuştu. Onlar da 3 Mart 357'de aynı mekâna gömülmüşlerdi.[96] Bu, başkent İstanbul'da yapılan ilk kutsal kalıntıların nakli idi. Aynı dönemde, Antakya'da **Babylas**'un cesedi de, Sezar Gallus'un emri ile onun hatırasına yapılmış olan bir kiliseye gömülmek üzere Daphe'ye nakledilmiştir. Görüldüğü gibi[97] **Julien,** bu istirahatı bulandırmış, istemeksizin, son olmayan yeni bir kutsal kalıntıların nakline sebep olmuştur.

IV. yüzyılın ikinci yarısında şehitler kültü, kilise hayatının birinci planına geçmiş ve şehidi olmayan şehirlerde bir kutsal kalıntı susuzluğu meydana getirmiştir. Daha elverişli yerlerin hazinelerinden bu şehitlere yer verildiğinde bu susuzluk, yatışmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi, kutsal Haç'ın odununun parçaları yayılmıştı.[98] Azizlerin kalıntıları, külleri, kandamlaları hatta iskeletleri bunlara ilave edilmiş ve her yerde kiliseler bu tür eşyalarla dolmuştur.[99] Bunun mevsukiyeti, daha çok bir İncil işaretini hatırlatan onların geldikleri yer kadar şüpheli görülmektedir.

Şehitlerin kültü, o zamana kadar sahip olduğu tarihi ve dini temelden ayrılmakta, cemaatin samimi dindarlığının dar çerçevesinden, yeni ve daha geniş bir alana geçmektedir. Bütün dünyaya dağılmış olan imparatorluk kilisesinde, azizler kültü oluşmuş ve sınırsız bir alan teşkil etmiştir. Orada, büyük savaş zamanında mağlup olan Antik tabiatçı din, Hıristiyanlık ismi altında yeni şekillerle yeniden ortaya çıkacaktır. Daha sonra, büyük bir cemaat olarak kilisenin ferdi dindarlığının, dünyanın yeni cazibeleri karşısında paylaşıldığında, bu evrime nasıl uyum sağladığı görülecektir.

---

[96] Lietzmaann, dans Quantulacumque (Hommoga a kirsopp lake), 1937, p. 347 s.
[97] Cf. Supra, p. 293.
[98] Cf. Supra, p. 317.
[99] H. Delahaya, Les Origenes du culte des Martyrs, 2e édit, 1933, 50 ss.

KRONOLOJİK TABLO

1. 268 - 270 Claude II.
2. 270 Plotin'in ölümü
3. 270 - 275 Aurélien
4. 284 - 305, Dioclétien
5. 285'ten itibaren, Maximien
6. 293, Constance ve Galère, Césars.

BATIDA	DOĞU'DA
7. 293 Constance - Maximien	Galére - Dioclètien
8. 305 Seerus	305 Maximin
9. 306 Constantin	
10. 306 Maxence	308, Licinius
11. 312 Constantin	311, Maximin
	313, Licinius
	324, Constantin

12. 323 - 337, Tek İmparator Constantin
13. 303, Hıristiyanlara işkencenin başlangıcı
14. 311, Gelère'in tolerans fermanı
15. 313, Milano Fermanı
16. 315, Milano'da, Donatistler konusunda, imparatorun kararı
17. 325, İznik Konsili
18. 328, İskenderiye piskoposu, Athanase
19. 335, Athanase'ın Trèves sürgünü
20. 337 - 340, Constantin II, Constant, Constance
21. 340, Constant
22. 350, Constance
23. 350-361, Tek imparator Constance
24. 339, Athanase'ın Roma'ya kaçışı, Grégoire'ın İskenderiye piskoposu oluşu

25. 341, Dedicace'ın Antakya sinodu
26. 342, Sardique Konsili
27. 346, Athanase'ın İskenderiyye'ye dönüşü
28. 350, Cyrille'in Catéchéses'leri
29. 355, Milano Konsili
30. 356, Athanase'ın kovulması, Georges'un İskenderiye piskoposu olması
31. 358, Ankara'da Homeoussien'lerin sinodu
32. 359, Rimini ve Sèlenci Konsilleri
33. 361-363, Julien
34. 362, Athanase tarafından İskenderiye Konsili'nin toplanması

BİBLİYOĞRAFYA

Aetheria est citée d'après l'édition Geyer, voy. p. 315, note 2.

Ambroise. ___ *Celles de ses œuvres qui n'ont pas paru dans le Corpus de Vienne sont citées d'après l'édition des Bénédictins*, Paris, 1686-1690, 2 vol.

Athanase est cité en général d'après l'édition Montfaucon, Paris, 1698. Ce qui a paru de l'édition de l'Académie de Berlin, publiée par H.G. opitz, a été utilisé. Il y a, dans les notes, des matériaux de valeur et, au tome III, des documents relatifs à l'histoire du conflit arien (Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites), cités ici d'après les numéros, sous le titre abrégé de Doc.

Par apol. sans épithète est désignée ici l'Apologia contra Arianos qui figure dans l'édition Opitz sous le titre d'Apologia secunda.

Augustin. ___ *Celles de ses œuvres qui ne se trouvent pas dans de Corpus de Vienne sont citées d'après l'édition des Bénédictins*, Paris, 1679-1700.

Chronicon paschale. ___ Edition L. Dindorf, Bonn, 1832

Collectio Avellana, citée d'après l'édition de Vienne: Epistolæ imperatorum, pontificum, aliorum rec. O. Guenther, 1895-1898, 2 vol.

Eunapius ed. I. F. Boissonade, Amsterdam, 1822.

Hermetica, cités d'après l'édition Scott (voy. p. 40, note 3) et d'après l'édition Parthey qui, malheureusement, doit être encore utilisée (1854).

Hilaire. ___ *Edition des Bénédictins*, Vérone, 1730, 2 vol. Les importants "fragments historiques" se trouvent au tome IV de l'édition A. Feder, Vienne, 1916.

Jean Chrysostome. ___ *Edition Montfaucon*, Paris 1718-1738, 13 vol.

Julien. ___ *Les Lettres sont citées d'après l'édition J. Bidez: L'empereur Julien, œuvres complètes*, tome I, 2 (Paris, Belles-Lettres, 1924). Les numéros sont identiques à ceux de: imp. Cæs. Flavii Claudii Juliani epistulæ, leges, poemata, fragmenta varia coll. et rec. J. Bidez et F. Cumont (Paris, Belles-Lettres, 1922), édition qui est citée ici sous ce titre: Epist. et leges. Les discours et les autres écrits sont cités d'après l'édition Bidez, tome I, 1 (Paris, 1932) ou l'édition Hertlein (Leipzig, 1875-1876), mais d'après la pagination de Spanheim. Le Traité contre les chrétiens est cité d'après l'édition neumann, voy. p. 292, note 2.

Libanii opera rec. R. Foerster, Leipzig, 1903-1922.

Malalas Chronographia rec. L. Dindorf, Bonn, 1831.

Martyrs. ___ *Ausgewählte Märtyrerakten herausges*, von R. Knopf; 3e édit. publiée par G. Kruger, 1929.

Panegyrici latini iterum rec. G. Baehrens, 1911.

Plotin est cité d'après les numéros des Ennéades de Porphyre.

Seeck, Otto. ___ *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, 1re - 3e édit., Berlin, 1910-1920. Dans les premiers tomes, l'ouvrage est cité aussi d'après la pagination de la 1re édition.

Socratis eccl. Hist. ed. R. Hussey, Oxford, 1853, 3 vol.

Von Soden. ___ *Urkunden zur enstehungsgeschichte des Donatismus*, 1913 (Kleine Texte, no: 122).

Sozomeni eccl. hist. ed. R. Hussey, Oxford, 1860, 3 vol.

Themistii orationes ed. G. Dindorf, Leipzig, 1832.

ESKİ KİLİSE TARİHİ
4.CİLT

IV. BEŞİNCİ ASRA KADAR KİLİSE BABALARI DÖNEMİ

Yazan
Prof.Dr. M. Hans LİETZMANN
Berlin Üniversitesi Öğretim Üyesi

Fransızcası
Prof.Dr.André JUND

Türkçesi
Prof.Dr. Mehmet AYDIN
N.E.Ü. İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

LİTERATÜRK
academia

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

JOVİEN-VALENTİNİEN-VALENS

Jovien'in tahta çıkışı, Julien'in dini politikasının sonunu belirtmekteydi. Çünkü yeni imparator Hıristiyandı. 363 Eylülü'nün ortasından beri **"Sadece Allah'a ve Mesih'e ibadet edilmesi ve halkın kiliseye, sadece ibadet için toplanacakları emredilmişti."** Eski haklar, kiliselerin ve rahiplerin imtiyazları, yeniden tesis edilmişti ve putperest kurbanları yasaklanmıştı. Corfou'da mevcut olan putperest tapınağın kiliseye çevrilmesi **Jovien**'e[1] atfedilmektedir. Fakat kısa zaman sonra tolerans ilan edilmiş ve tapınaklardaki külte, büyücülük ve hurafe hariç, izin verilmişti. **Thémistius,** Tanrıya birden çok yoldan varmanın hürriyetini kutlamaktadır. Kısaca, Hıristiyanlara, öğretim ve eğitim hakkı yeniden verilmişti.[2]

Fakat Hıristiyanlık yeniden Devlet tarafından tanınır tanınmaz organize edilen hangi kilisenin gerçek Hıristiyan kilisesi olduğunu bilmek problemi ortaya çıkmıştı. Julien döneminden önceki eski gruplar, yeniden ortaya çıkmışlar ve yeni imparatorun resmi bilgisini elde etme arzusu için gayret etmişlerdi. İmparator Urfa'da iken, Aryen meyilli piskoposları kabul etmişti. Onlar, **Athanase**'ı, önleme arzusu taşıyorlardı. Fakat Athanase tetikte idi ve imparatoru **Baalbek**'te ziyaret etmişti. İmparator Antakya'ya geldiği zaman da İskenderiye kilisesinden muhalefet grubu bir heyeti kabul etmişti. Bu grup, birçok defalar ve hararetle, Athanase'ın piskoposluk'ta oturmasını protesto etmişti. İtham kâğıtlarının arasında, bu oturumların eğlenceli bir tasviri de bulunmaktaydı.[3] Bütün bunların üzerine Jovien, Athanase'ı, An-

---

1 Hist. aceph. 12, p. 76 dans l'édit. Fromien. Sozomène, 6, 3, 3 ve 4; Socrate, 3, 24, 5, Kaibel, Epigr. Graeca, no: 1060.

2 Thémistius, Orat. 5, p. 80-83, dans l'édit. Dindorf; Cod. Theod, 13, 3, 6; cf. Vol. III, p. 284.

3 Edesse: Philostorge, 8, 6. Baalbek: Athanase, Lettres Festales, Préambule, 35, p. 40 dans la traduction Larsow. Antioche: Athan. Op, 2, 334-336 dans l'éedit. Opitz. Supplément a Epist. ad Jovianum.

takya'ya getirtmiş ve onu görevinde desteklemişti. Çok düşmanı olan Athanase, Julien tarafından, O'na verilen affa[4] rağmen gayr-i meşru görev yapma bahanesiyle, sürgüne gönderilmişti. Gerçekte, O'nun İskenderiyye'deki faaliyeti, Julien'i rahatsız ediyordu. Julien'in, Aristokrat kadınların Hıristiyanlığı kabulünden rahatsız olduğu duyulmaktaydı. Nitekim Athanase 24 Ekim 362 yılında şehri şöyle diyerek terk etmişti: **"Bu çabuk geçecek bir buluttur."** Gerçekten Athanase: 14 Şubat 364 yılında dönmüş ve taçlanmıştır. Çünkü Jovien'in sarayında bir ikametgâha sahip olmuştu.[5]

İskenderiyye'de, Mısırlı piskoposlar konsili toplanmış, gerçek iman formülünü açıklayan bir açıklama yapmışlar ve onu, imparatora göndermişlerdi. İznik iman sembolü, yegâne iman kuralı olarak belirtilmiş ve bütün imparatorlukta kabul edilmiştir. Orada, **Baba** ve **Oğulla**, 362 kararlarına uygun olarak, **Kutsal-Ruhun** da aynı seviyeye konulması gereği hasıl olmuştu.[6] **Arius**'un dostlarından küçük bir grup, **Homoousios** kelimesini bir kenara bırakarak, teşebbüslerde bulunmuşlar fakat **Homoisos** kelimesini öne alarak sert şekilde reddedilmişlerdi.[7] Burada, Makedonistçilere işaret edilmiş Ankaralı **Basile** ve **Homeoscu** dostları imparatora, **Rimini** ve **Sèleucie**'de alınmış kararlara uygun olarak, Homoios kelimesinin doğru kabul edilmesini veya ilahiyat gruplarının serbest bir şekilde oluşmasını arz etmişlerdi.[8] Bu istek, Jovien'in[9] çok hoşuna gitmemişti. Aksine imparator, Mélèce ve Samosate'lı Eusèbe'ün etrafına toplanan insanların fikirlerine uzak değildi ve Cesarée'li değişken **Acéce** da onlara ilave edilmişti. Onlar Sinode mektubunda[10], İznik iman sembolüne katıldıklarını beyan ediyorlardı. Fakat onlar, açıkça orada olan **Homoousios** kelimesinin, Babaların istediği gibi anlaşılmasına (Eusèbe türü eski Origénistler) işaret etmektedirler. Yani, (Homoios cat'ousian) cevherine benzer ve yeni ve eski şekli altında Aryanizmi reddi ifade etmektedir. Aslında bu, 358 Ankara Konsili'nin eski programını yeniden ele almaktı. Ancak o zaman reddedilen İznik sembolüne

---

[4] Voir, Vol. III, p. 275.
[5] Julien, Epist. 110-112; Hist. aceph. 11, 13; Rufin, Hist. eccl. 10, 35; Jov. ep. ad ath. (Athanase, 2, 330 dans l'édit. Opitz)
[6] Voir, III. Vol, p. 281-282.
[7] Athanase, Epist. ad. jov. 2, 330-333 dans l'édit. Opitz.
[8] Voir, III, p. 229.
[9] Sozomène, 6, 4, 3-5; Socrate 3, 25, 1-5.
[10] Socrate, 3, 25, 20-17; Sozomène, 6, 4, 7-10.

şimdi uymak şartıyla bu kabul ediliyordu.[11] Böylece, 362 İskenderiyye konsilinin gereklerine giriliyordu ve bu yaklaşım kilise birliği için yararlı idi. Fakat bu grup tarafından, O'nun ilahiyatına vurgu yapma ve Kutsal-Ruh'la ilgili bütün ifadelerin eksikliği, mevcut olan farklılıkları ortaya çıkarıyordu. Zaten Athanase da bunu açıklıyordu.[12] Diğer yandan Laodicée'li Apollinaire, **Jovien**'e kendi kristolojisini takdim etmeyi uygun bulmuştu.[13] Öyle görünüyor ki bu muhalefetleri azaltmaya yönelen imparator, farklı gruplara, doktrinlerini yazı ile sunmalarını istemişti.[14] Fakat yine de imparator, bir karar verememişti. Zaten 17 Şubat 364'te de aniden otuz iki yaşında **Bithynie**'nin bir köyünde ölmüştü. Böylece O, sadece sekiz ay bir saltanat sürebilmişti.

O'nun halefi, Valentinien isminde bir muhafız subayı olmuştu. Valentinien, kumral saçlı ve mavi gözlü yakışıklı bir adamdı. O'nun babası, yabancı ücretli bir askerdi ve muhtemelen de Alman'dı. O, muhafız generalliğine yükselmişti. Fakat O, şerefli olmayan bir şekilde elde ettiği serveti kaybetmişti. İşte bu adamın oğlu, yaşlı ve mahir bir politikacı tarafından tavsiye edilmiş ve askerleri de O'nun nasihatini tutmuşlardı. Bunun üzerine **Valentinien** 26 Şubat 364'te Auguste ilân edilmişti. Fakat ordu derhal ikinci bir imparator istemişti. Valantinien, küçük kardeşi **Valens**'i seçmenin daha iyi olacağına inanmamıştı. O, muhafız birliğinde basit bir askerdi ve abisinden de fazla bir imtiyaza sahip değildi. Kelimenin tam anlamı ile iki imparator, barbarlık olacaktı. Sadece, Valentinien, kültüre sahipti ve bilime, sanata saygılı idi. Oysa Valens, saf bir barbar olarak kalmıştı. İki kardeşin saltanatı,başarı ve tersliklerle belirlenmiş sınır savaşları ile doludur. Rhin ve Tuna üzerine Valentinien, eski surları en azından güçlü şatolar hattı şekli altında yapmaya boşuna çaba sarfetmişti. Doğu'da O, Perslerle savaşıyordu. Ermenistan'da ve Gürcistan'da egemenlik tartışmaları sonuçsuz kalmıştı. Sarayda ve yönetimde Julien'in kaldırdığı yolsuzluklar, yeniden ortaya çıkmış ve eyaletlerde kayırmacılık ağır şekilde kendini hissettirmişti. Vergi konusundaki mali politika, niyetleri tekzip ediyordu, harcamaları azaltıyordu ve

---

[11] Voir, III. Cilt, p. 226.

[12] Cf. Basile, Epist. 89, 2, et la Critique anonyme de la lettre synodale d'Antioche dans Athan. op, 2, 31-33 dans l'édit Mont Fauicon.

[13] Lietzmann, Apoll, 1, pp. 250-253.

[14] Athanase, Epist. ad jov, 1, 2 (2, 331, 3 dans l'édit. Opitz); cf. Socrate, 3, 25, 19.

aşağı sınıfların kaderini düzeltiyordu. Kamudaki alışılmış seyir, kanlı düzensizliklerle ve halkın öfkeli tezahüratlarıyla bulandırılmıştı.

Kilise işlerinde Valentinien, çok büyük bir tedbirle hareket ediyordu. **Constance** tarafından alınan başlıca tedbirlerin kaldırılmasından sonra, Valentinien, İznik sembolünü kabul etme konusunda anlaşmıştı ve Milanolu Aryen Auxence'ın ve Rimini[15] formülüne bağlı olan İllyrie'li piskoposların özel pozisyonlarına ciddi şekilde hücum edilmemişti. Ambrois, dini konularda ve rahipler sınıfına karşı olan davalarda, Valentinien'ın açıkça kabul ettiği bağımsız kilise yargılamasını kanununda bahsediyordu.[16] Tahta oturur oturmaz İznik'ten O, Batıya gitmişti ve Heraclée'li (Périnthe) Hyration, ülkesinin piskoposları adına ondan, dini konuları düzenlemek için bir konsil davetini talep etmek için gelmişti.[17] O, şu cevabı almıştı: **"Ben lâik birisiyim. Bu tür konularla meşgul olmam. Rahipler kendi aralarında toplansınlar"**

Rahipler bu emri yerine getirmişlerdi, konsil Lampsaque'da[18] toplanmıştı. Bu olay, kilise politikasının ağırlık merkezinin yer değişikliğini belirtiyordu. **Valens,** konsil toplanmasına izin vermişti.[19] İki aylık devam eden müzakerelerden sonra, **Niké**'de ve İstanbul'da Homéenlerin empoze ettikleri formüllerin reddi için anlaşılmıştı. Bu da, 359'da **Séleucie**'deki pozisyona yeniden gelmek ve 341'deki **Dédicace** denilen Antakya sembolünü ilan etmek için yapılmıştı.[20] Bu sembol, **Homéous**'enlerin anlamında yorumlanmıştı. Yani, **Anoméen**'lerce görevlerinden alınan **Acéce'in** ve **Eudoxe'ın,** görevlerine dönmelerine karar verilmişti. Eudoxe ve taraftarları görünmeye ve tövbeye davet edilmişlerdi. Fakat onlar, derhal itaat etmeden, sarayla olan ilişkilerden yararlanacaklardır. Lamsaque konsil delegeleri, Valens'in yanına vardıklarında, imparator onlara, imparatorluk ikametgâhının piskoposunu dinlemelerini tavsiye etmişti. Bunu reddedenler sürgün edileceklerdi. Tabii ki bu, boş bir tehdit değildi. Pozisyonlarında sebat edecek bütün piskoposlar, görevden alınacaklardı. Antakyalı **Mélèce**'in de kaderi böyle

---

15 Voir, III. Cilt, p. 234.
16 Ambroise, Epist, 21, 2, 5.
17 Sozomène, 6, 7, 2.
18 Voir le rocit de Sozomène, 6, 7, 3-10
19 Socrate, 4, 2, 3.
20 Voir, III. Cilt, p. 235, 236.

olmuştu. Valens'in üzerinde etkili olan bazı şahsiyetler istisna edilmişlerdi. Fakat genel bir kaide olarak, 360 yılında Constance tarafından görevden alınan piskoposlar Julien'in saltanatında görevlerine dönmüşlerdi. Şimdi onlar da görevlerinden ayrılacaklardı.

Bu ferman Athanase'a da ulaşmıştı.[21] O, vali ile yapılan boş tartışmadan sonra, şehri, 5 Ekim 365 tarihinde terk etmişti. Fakat gelecek yılın bir Şubat'ında, imparatorun yazısı ile geri gelmişti. Hasımları, tahrik edici yetenekleri ile O'nun görevini yapmasını istiyorlardı. Onlar onu yeniden tahrik etmeye devam edeceklerdi ve onun ölmesini sağlayacaklardı. Bu konuda Aryen bir piskopos tarafından[22], İskenderiye cemaatinin yönetimini yeniden ele geçirmek için, 367 Eylülünde bir teşebbüs yapılmıştı. Ancak bu teşebbüs, otoriteler yardımı ile hızlı bir şekilde bastırılmıştı.[23] 365 ve 366 yıllarında, imparator, tahtı konusunda ciddi bir endişeye kapılmıştı. Çünkü General **Procope,** Perslere karşı[24] Julien tarafına geçmişti. O, başkentte imparator ilân edilmişti ve O, Valens Antakya'ya yürürken, **Bithynie**'nin bir kısmını işgal etmişti. Bu ayaklanma, ancak 366 yılında kırılabilmiş ve Procope öldürülmüştü. Valens'in, Athanase karşısında olumlu davranmıştı. Çünkü Athanase bu tehlikeli adamı, oldukça kritik bir dönemde idare etmiş ve İskenderiyye'de sükuneti sağlamıştı.[25]

Fakat bütün Doğu'da, Valens tarafından işlenen gerçek iman konusundaki zulümlerden dolayı bir takım şikâyetler yükseliyordu. **Lampsaque**'da ve **İzmir**'de yapılan konsillerde ve başka yerlerde endişeler artmıştı ve Valentinien'e bir elçi gönderme fikri belirmiş ve O'nun müdahalesi istenmişti. Ermenistan'da **Sébaste'li, Eustathe, Tarsuslu Silvain, Castabala'lı Theophile,** bu amaçla İtalya'ya hareket etmişlerdi. Fakat 366 Ocak ayında **Reims**'e giden imparatoru orada bulamamışlardı. Hatta O'nu oraya kadar da takip işe yaramamıştı. Çünkü durumu, Batı kilisesi şeflerine açıklama zarureti vardı. Bu üç delege Roma piskoposu **Libère**'e, Katolik kilisesinin sarsılmaz imanı olarak İznik iman sembolüne katıldıklarını ve Arius doktrinini bir

---

21 Hist. aceph, 15, 16; Sozomène, 6, 12, 5-16.
22 Voir, III. Cilt, p. 276.
23 Hist. aceph, 18, cf. 14 et Sozomène, 6, 5, 2 (ou Licius n'est apelé que presbytre); Athan, op, 2, 234, 1 dans l'édit, Opitz, le titre d' eveque lui est doné par Sozomène, 5, 7, 1.
24 Voir, III. Cilt, p. 255 ve 257.
25 Socrate, 4, 13, 5 ve devamı.

kenara bırakan **Homoousios** terimini kabul ettiklerini belirten bir mektubu göndermişlerdi.[26] Böylece onlar, açıkça Rimini formülünü aforoz etmişlerdi. Çünkü bu formül hile ile ve and içerek yapılmıştı. Bu mektubu imzalayarak onlar, vekilleri adına müracaat yapıyorlardı ve Libère'den yazı ile kendilerine cevap vermesini istiyorlardı. Libère önce bu heyeti kuşku ile karşılamıştı. Çünkü doğuluların tutumları konusunda ne yapacağını biliyordu.[27] Yine O, imparator tarafından kullanılan ağırlık vasıtalarını biliyordu ve O şahsen nadim olan günahkârlara kapı açmak için iyi niyete sahipti. O, ismen belirtilen 64 doğulu piskoposa uzun bir mektup göndermişti. Bu mektupta O, Doğu ile Batı'nın İznik iman formülünü kabul etmelerinden ve Rimini kararlarını reddetmelerinden duyduğu memnuniyeti ifade ediyordu.[28] Kilise cemaatinin onayı ile mücehhez bu üç delege, ülke piskoposlarının konsilde toplandıkları Sicilya'ya gitmişlerdi. Bu konsil üyeleri de benzer bir karar almışlardı. Yine bu üç delege, Afrika ve Gaule piskoposlarından tavsiye mektupları almışlardı ve dönüş yollarına bütün beklenenleri aşan bir takım sonuçlara ulaşmış olarak teşebbüs etmişlerdi.

Doğu'da onlar sevinçle karşılanmışlardı. Ancak, 364 Antakya konsil kararlarına tâbi olan birkaç piskopos[29], Kapadokya'nın Tyane'nında güçlü reaksiyonlar konusunda büyük bir barış eseri hazırlamak için toplanmışlardı. Basile ve arkadaşı Gregoire bunun hararetli tanıklarıdır. Onlar kendi gruplarında, Grek antikitesini etüd ediyorlardı ve Origène'nin eserlerini okuyorlardı. Orada ilahiyatın gelişmesini sağlayan manevi güçler bulunuyordu. Bu gelişme, Teslis probleminin açık bir çözümüne ulaşmak ve karışıklıktan çıkmak için gerekliydi.

Birbirine muhalif olan bu iki grup İznik'te karşılaşmışlardı. Bir tarafta, 362'nin uzlaşmacı formülünü takdim eden, tezleri değerlendiren Mısır heyeti vardı. Ancak bunlar hiçbir ilahiyat çözümü sunmuyorlardı ve Kutsal-Ruhun Homoousie'ni tanıma zorunluluğunu empoze ederek yeni güçlükler yaratıyorlardı. Hâlbuki bu konu henüz bilimsel olarak da incelenmemişti. Diğer tarafta ise 358 Ankara konsilinden beri, İznik iman sembolünü kabul

---

[26] Socrate, 4, 12, 8-20; cf. Sozomène, 6, 11, 1-3.
[27] Voir, III. Cilt, p. 228-231.
[28] Socrate, 4, 12, 21-37.
[29] Bak. Voir supra, p. 13 (orijinal metinde)

eden[30] ve böylece Batı'da birtakım başarılar elde eden Homéousien'ler vardı. Ancak bunlar da Athanase'ın tasvibine sahip değillerdi. Onlar, Carie konsilinin ispat ettiği bir muhalefeti gösteriyorlardı.

Bu durumda Basile, işe koyulmuştu. Ancak bu teşebbüs rahat bir teşebbüs değildi ve kindar şahıslarla daha kötü bir durumu ortaya koymuştu. Antakya papası ile İskenderiyye papası arasında mevcut olan rekabette, bağımsız olan Athanase, Mélèce karşısında kötü durumdaydı ve tutmayacağı vaadlerden bahsediyordu.[31] Ermenistan'da Eustarhe'ı ve Sèbaste'ı görevden alan bir sinoddan sonra Mélèce, cemaatin büyük hoşnutsuzluğuna rağmen tahtına oturmuştu. Ancak, orada görevini devam ettiremedi ve Antakya'daki tahtına çağrılıncaya kadar **Haleb**'e (Béroé) çekilmişti.[32] **Eustathe**'ın, bu adama kin duymasını anlamak kolaydı. Bu kin, Mélèce'in, Acéce'ın politikasına hizmet ettiği zaman daha da artmıştı.[33] Ayrıca O, şaşırtıcı bir çabuklukla İznik grubuna katılmış ve Antakya'da, bunca tartışmaya neden olan İznik sembolünü ilân etmişti. Aksine Eustathe, eski Homéousien tavrını, uzun süre korumuştu. O, kendisi için ve grubu için Libère'in affını sağlayacak Roma seyahatine zorla karar vermişti. Fakat Mélèce'in ve özellikle Athanase'ın bu yeni Ortodoksluktan kuşku duyması da anlaşılmaktadır. 362 konsilinden beri, Mısır'da, Kutsal-Ruhu Homoousie'sinin tanınması ve Pneumatoles'ların reddi gerekmişti. Yani, eski Homeousienler ve özellikle Eustathe'ın reddi gerekmişti. Hâlbuki Mélèce ve taraftarları 370 yılına doğru bu noktada boyun eğmişlerdi.[34]

Basile gayretle birleşme işine teşbbüs etmişti. O, fikirlerin ve şahısların muhalefetlerinin ancak mahalli kiliselerin politikalarının dar alandan çıkması ve kilisenin tamamı noktasından düşünülürse aşılabileceğinin farkındaydı. Bunun için O, Batı'nın yardımlarını elde etmeyi arzu ediyordu. Fakat 366 yılında Eustathe ve arkadaşları bir başka vasıtayı kullanmışlardı. Onların teşebbüsleri, ancak, bir tek grubun aşırı bir aksiyonu olmuştu ve önemli sonuçlar da vermemişti. Basile'in elde etmek istediği şey, tartışma konularını tarafsız bir şekilde ele almak ve gerekli kararları vermekti. Batı kiliselerin

---

30 Bak cf. Supra, p.. 11.
31 Basile, Epist. 89, 2.
32 Tillemont, 8, 343.
33 Voir, III. Cilt, p. 276; Philostorge, Hist. eccl, 5, 1.
34 Epiphane, Haer, 73, 34, 2-5.

formasyonu ile teçhizatlı yetkili bir elçinin Roma tarafından Doğu'ya gönderilmesiydi. Bu elçi, Doğu'nun kendi gücü ile yapamayacağı şeyleri yapma otoritesine sahip olacaktı. Yine O, bu delegeleri göndermeye Roma Piskoposunu ikna edecek Athanase'dan başkasının da olmadığını biliyordu. Gerçekten Athanase, Romalıları çok iyi tanıyordu ve üstelik O'nun, imparatorluğun eski başkentinin piskoposluk merkezi ile ilişkileri de sıkı idi.

Bu durumda Basile, İskenderiyye'nin yaşlı piskoposuna dalkavuk terimlerle hitap etmiş ve ondan görevini büyük barış işi ile taçlandırmasını istemişti. O; **"Athanase'ın, güvendiği birkaç adamını, Roma'dan elçi istemek için göndermesinin faydalı olacağını söylüyordu."** Fakat önce O, Antakya'daki İznik eğilimli üç grup arasında uyum sağlanması için otoritesini kullanmıştı. Fakat Athanase bu isteği duymazlıktan gelmişti ve Roma'ya kimseyi de göndermemişti. Aksine O, Basile'e, Pierre isimli bir rahibini göndermişti. Basile, buna boyun eğmişti ve İskenderiyye'ye, Antakyalı piskopos yardımcısı Dorothée'yi, Roma için yazdığı mektuba, Athanase'ın birkaç tavsiye kelimesi yazması için göndermişti. Basile, açıkça Mélèce'i, Antakya piskoposu olarak tanıyacağını ve diğer küçük grup şeflerinin de onunla hareket edeceğini ve O'na boyun eğeceğini açıklamıştı.[35] Bu mektuba, daha önce Batılıların Mélèce Ortodoksluğunu tanıdıklarını ve bunu, 366 yılı elçisinin mektubunun doğruladığını da eklemişti.[36] Bu, Athanase'a yardımını reddetmesi için yetmişti. Çünkü O'na göre, Antakya'nın yegane meşru piskoposu sadece **Paulin**'di. **Mélèce** tiksinilen bir adamdı. Sonuçta Dorothée, Athanase'dan hiçbir tavsiye alamamıştı ve Roma içinde bir şey elde edememişti. Diğer yandan Mélèce zaten bunun böyle olacağını biliyordu ve Basile'in hiçbir teşebbüsüne de güvenmemişti.[37] Ancak Basile, ümidini kaybetmemişti. Athanase'a mektup üstüne mektup göndermişti. Bu mektuplarda, Athanase'dan **"iman konusunda sağlam adamlarla"** ilk adımı atmasını rica ediyordu. Yani, Mélèce ve grubu ile buna teşebbüs etmesini istiyordu.[38] Bu mektuplara Athanase hep sessiz kalmıştı. Basile daha sonra Mélèce'e, şimdiye kadar muhafaza ettiği yaralayıcı tutumunu terk etmesini

---

[35] Voir, III. Cilt, p. 277.
[36] Basile, Epist, 66, 67 ve 69, cf. Epist. 70, 242.
[37] Basile, Epist, 68.
[38] Basile, Epist, 80 et 82.

ve elini İskenderiyye piskoposuna uzatmasını istemişti.[39] Ancak bunda da sonuç alamamıştı.

Bu arada Roma, yukarı İtalya'dan ve Mısır'dan gelen çok sayıdaki çağrılarla, hâlâ mevcut olan Aryanizme müdahaleye itilmişti. Yani, Rimini insanlarına müdahaleye itilmişti. İlk planda Belgrad'lı Ursace ve Mursa'lı Valens, Roma'da toplanan bir konsilde Papa Damas tarafından mahkum edilmişlerdi. Yeni bir istekle, Milano'lu Auxence da aynı kaderi paylaşmıştı.[40] Valentinien'ın emri ile 372 yılında toplanan bir konsilde telaffuz edilen bu son karar gibi, bu karar da en azından ilahiyatla ilgili, imparatorun dini politikasını gösteriyordu. Valentinien, bir takım ölüm cezaları veren kardeşinden biraz daha geride idi. Batı konsili tarafından mahkum edilen ve görevden alınan Auxence, yerinde sakince kalmıştı ve 374 yılındaki ölümüne kadar da öylece kalmıştı. Bu arada, Doğu'lu delegeler, İznik iman sembolüne katılmaları nedeniyle bir Ortodoksluk belgesi almışlardı.[41] Bu durum, Athanase'ı memnun etmemişti. Çünkü O'nun 362 konsili ayrıca Kutsal-Ruhun Homoousie'sini tanımayı gerekli kılıyordu. Auxence'ın ve Rimini kararlarının mahkumiyeti, Doğu'luları tasdik etmek için Damase'ın Roma konsili, bir fırsat yakalamıştı. Buna göre, Teslisin bütün Homoousie'si (aynı cevher olduğu), zaten İznik iman sembolünde tasdik edilmişti. Bunu tanımayanlar, kilise cemaatinden atılmalıydılar.[42]

Damase'ın mektubu, Milano piskopos yardımcısı **Sabinus** tarafından Athanase'a teslim edilmişti. Athanase da derhal mektubu, Basil'e göndermişti.[43] O zaman, O'na gözde projesini gerçekleştirmek için yeni bir imkan sunulmuştu. Bu defa, **Mélèce** ona ortak olacaktı. Çünkü Basile tarafından tavsiye edilen İskenderiyye'den dönüş sakıncalıydı.[44] O, 32 piskopos adına, İtalya'lı ve Gaule'lu meslektaşlarına bir mektup yazmıştı. O, Doğu'nun tablosunu çiziyordu. Bundan dolayı Basile, daha önce bir taslak yapmıştı ve aynı doktrini beyan eden insanları bölen kavgalara son verecek ve onları

---

39 Basile, epist, 89.

40 Athanase, Epist. ad Afros, 10, 13.

41 Bak, s. 10.

42 La lettre de Damase, Confidimus, se trouve dans l'édition Coustant (Epist. pont.) p. 487; şimdi o, Schvartz'ın makalesinde bulunmaktadır. Zeitschrift Für neutestamentliche Wissenschaft, 1936, 19; cf. 1935, 179, note, 120.

43 Basile, Epist, 90, 1.

44 Cf. Basile, Epist, 80.

İznik sembolü altında birleştirecek yetkili bir komisyona gönderilmesini talep etmişti. Yine O, Damase'ın sinod mektubunun terimlerinin tasvibini beyan ediyordu.[45] Basile kendi ismi ile de Aquilée'li Valérien'e hitaben de bir mektup yazmış ve Onu Mélèce tarafından kaleme alınan mektuba eklemişti.[46] **Sabinus** bu önemli misyonla, 373 paskalyasına doğru Batı'ya hareket etmişti.

Buna büyük ümitler bağlanıyordu. Fakat çok kötü şekilde aldanmışlardı. Roma'nın Doğu konusunda bilgi aldığı yer İskenderiyye idi. Orada, Mélèce'in ve grubunun yolsuzluğu durmadan artıyordu. Bu arada 3 Mayıs 373'te ölmüştü. O, ölüm yatağında, halefi olarak presbytre **Pierre**'i takdis etmişti.[47] Fakat hemen düşman taraf kampanyaya başlamışlardı. Antakyalı **Euzoios,** bu şehirde bulunan saray ile ilişkiye girmiş ve bir finans görevlisi olan Magnus'un refakatinde İskenderiyye'ye hareket etmişti. Onlar, Mısır valisine, imparatorluğun bir mektubunu teslim etmişlerdi. Mektup da valiye Aryen piskopos olan Licius'u, gerekirse asker gücü ile ataması emrediliyordu.[48] Pierre Roma'ya kaçmıştı.[49] Mélèce için hissettiği tiksinti ve Basile'in ona verdiği güvensizlik, Damase'ın kararlarını belirlemişti. Antakyalı Evagrius isimli bir rahip, on yıldan beri İtalya'da oturmaktaydı ve ülkesine dönmek istiyordu. O, Romalılar tarafından elçi olarak seçilmişti. O, Basile'ın, **Sabinus**'a emanet ettiği mektupları, Basile'e geri getirmişti. Çünkü onlar, kabul edilemez telakki edilmişlerdi. O'na, Roma'da yazılan bir yazıyı da takdim etmişti. Bu yazıda, Basile'in bir tek kelimeyi bile değiştirmeden imzalaması isteniyordu. Bu yazı, daha sonra, Doğu kiliselerinden önemli bir heyet tarafından Roma'ya geri getirilmiştir. Daha sonra, bu ziyaretler karşılıklı devam edecektir.[50] Elçi, Antakya'ya gelmişti. Orada, Mélèce'in piskopos yardımcısı ve Basile'in güvendiği adam Dorothée kilise cemaatini reddetmişti. O zaman bu müzakereye son veren Basili'n iki mektubu Antakya'ya gelmişti. Cemaate gönderdiği **birinci mektubunda Basile,** İznik sembolünün, Kutsal-Ruh'la ilgili maddenin eklenmesiyle, yegâne geçerli iman

---

[45] Basile, Epist, 92; l'esquisse setrouve dans la lettre 242; cf. Lietzmann, Apollinaris, 52.
[46] Basile, Epist, 90 et 91.
[47] Hist. Aceph. 19.
[48] Voir Supra, p. 11 et Vol. III, p. 276.
[49] Socrate, 4, 21 et 22; Sozomène, 6, 19.
[50] Cf. Basile, Epist. 138/2.

ikrarı olduğunu ve ona katılmanın yeteceğini beyan ediyordu. Romalılar tarafından kaleme alınan diğer formülleri ise reddediyordu.[51] **İkinci mektup** ise, Evagrius'a hitaben yazılmıştı. Basile, O'nu Dorothée karşısındaki dostluğa yakışmayan tutumundan dolayı kınıyordu ve Roma'nın bütün isteklerine nezaketsiz şekilde karşı geliyordu.[52] Basile, Damase'ın, Pierre tarafından etkilendiğinin ve Doğu birliğinin gerçekleşmesini istemediğinin farkına varmıştı. Fakat Basile ısrarcıydı ve hedefinden dönmüyordu. En yaralayıcı teşebbüsler bile onu yolundan vazgeçiremiyordu. 374 yılının ilkbaharında dostu olan Somasate'lı Eusèbe, tutuklanıp da Thrace'a sürgün edildiğinde yeniden İtalya'lı ve Gaule'lu piskoposlara mektuplar yazmıştı ve doğunun sıkıntılarını onlara, heyecanlı bir şekilde açıklamıştı ve onlardan Valantinien nezdinde diplomatik girişimler talep etmişti. Şayet bu mümkün olmazsa, durumun farkında olan ve çözüm getiren delegelerin gönderilmesini istemişti.[53] Bu arada, rahip olarak atanmış olan **Dotohée,** mektubu roma'ya getirmişti ve cevabi mektubu da geri götürmüştü. Bu mektubun önemli bir kısmı bugüne kadar muhafaza edilmiştir.[54] Talep edilen yardım konusunda sadece birkaç kelime vardı. Aksine onda, Tanrısal **Ousia** birliğine ve Teslisin üç şahsının ayrılığına dayanan bol miktarda dogmatik gelişmeler vardı. (Mélèce tarafından kullanılan üç uknumdan sakınılmıştı). Yani Tanrının oğlunun tam insanlığının ve Kutsal-Ruh'un aynı cevherden (Homoousie) oluşu üzerinde çok açık şekilde, Roma'da Mélèce ve taraftarları, üçlü doktrinlerinden dolayı sapık olarak telâkki ediliyorlardı. Ayrıca Pierre, 362 konsilinin delil teşkil ettiği gibi, bu konuda liberalizmi itiraf ediyordu. Bu mektupta, rahiplerin ve piskoposların atanmalarında kilise yasasının ihmal edilmemesi ve bunun hafife alınmaması tavsiye ediliyordu. Okuyucu derhal bu mektupta hedef alınanın Mélèce olduğunu anlıyordu. Gerçekten de O, Sébaste piskoposluğunu, Antakya piskoposluğu karşısında takas etmişti. Bu ise, İznik'te belirlenen eski kurala tamamen tersti.[55] Ancak bu tür takaslar, kullanılır hale gelmişti. Aksi takdirde tecrübeli bir piskopos, daha önemli bir

---

[51] Basile, Epist. 140.
[52] Basile, Epist. 156.
[53] Basile, Epist. 243.
[54] Le fragment: Ea graita se trouve p. 395 dans l'édition coustant et dans l'article de schwartz, Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, 1936, 20.
[55] İznik'in 15. yasası; Antakya'nın 21. yasası; Apostolik yasanın 14.

piskoposluğa yükselemezdi. Her ne kadar kilise yasalarındaki prensip değişmese de, kilise politikasındaki dönen dolaplar, bu tür iktidara gelen bir piskoposa, etkili bir silah veriyordu. Maalesef bu silah, hep kullanılmıştı. Şimdi de Mélèce tarafından kullanılmıştı. Öncekilerde olduğu gibi; Basile'in bu üçüncü teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bütün bunlara rağmen, üç yıl sonra, 377 yılında, yeniden Basile Roma'ya, aynı niyetle bir mektup daha yazmıştı. Ancak bu defa durum belirgin şekilde değişmişti. Mesela, Antakya'da, Apollinaristler[56], Mélèce cemaatinden ayrılmışlardı ve şefleri piskopos Vitalis'i takdis etmişlerdi. Üstad bizzat 373'te veya 374'te Antakya'ya gelmişti ve orada ilahiyat dersleri vermişti. Fakat Kıbrıslı Epiphane'ın ziyareti sırasında girişilen tartışmalar, Apollinaristlerin doktrininin heterodoxe karakterinin örtüsünü kaldırmış ve böylece Vitalis'in Ortodoksluğundan şüphe ettirmişti.[57] O zaman O, uygun bir vasıtaya müracaat etmişti: 375 yılında Roma'ya gitmişti ve **Damase**'dan, O'nun Ortodoks olduğunu açıklayan ve onu **Paulin'e** müteakip müzakereler için tavsiye eden bir mektupla dönmüştü. Fakat kısa zaman sonra Roma papası, Apollinaris de doktrin konusunda daha kesin bilgiler almıştı. Bunun için birinci mektubu, çok acele yazılan ikinci mektup takip etmişti.[58] İkinci mektup da Paulin'e, Vitalis'ten İznik sembolünü imzalamasını istemesini ve Allah'ın oğlunun bir bedene, bir ruha ve beşeri bir ruha sahip olduğunu ve Oğul'da Tanrısal Logos'un, beşeri ruhun yerini almadığını beyan etmesini talep etmiştir. Ancak Vitalis, bu istekleri yerine getirmeyerek, Paulin'le birleşmeyi reddetmiştir. Fakat o, Damase'ın birinci mektubundan gerekeni elde etmişti. Orada O'nun Ortodoksluğu tanınmıştı.[59] Paulin, çok iyi bir zafer nedenine sahipti. Çünkü papalık mektupları, sadece O'nun Ortodoksluğunun Doğulular tarafından şüphesiz karşılanmasını değil; aynı zamanda O'nun, Roma tarafından tanınan Antakya'nın yegâne piskoposu olduğunu da tasdik ediyordu. O, bu konuda, Comes Orientis'dan, Terentius'a bilgi vermekte acele etmişti ve Mélèce'in sürgün edilmesinden beri rahipsiz kalan cemaate, otoritesine boyun eğmeleri isteğini de bildirmişti. Bütün bu uz-

---

56 Voir, III. Cilt, p. 278 ve 281.
57 Epiphane, Haer, 77, 20-24; Lietzmann, Apollinaris, 1, 16.
58 Lettre de Damase: per Filium, p. 507 dans l'édition coustant.
59 Gregoire De Nazianze, Epist. 102 (2, 940).

laşma projelerini gören Basile, bu büyük şahsiyete dikkat etmek zorunda kalmıştı. Çünkü O, Sabellien karşıtı Paulin'i ve o dönemde tartışılan ilahiyat problemleri konusundaki bilgileri iyi biliyordu. Yani, Ousia ve Hypostasis arasındaki farkı biliyordu.[60]

Antakya'da, Basile'in güvendiği adam olan Dorothée, üstadının ifade edilen fikrine rağmen, Roma'ya 377 yılında yeni bir seyahat daha yapmıştı. Bu defa, sürgünde olan Samosate'lı Eusèbe'in elçisi olarak ve Sanctissime'in refakatinde gidiyordu. Sanctissime'in kökeni bilinmiyordu ve O, resmi görevi olmayan Doğu'yu dolaşmış ve piskoposlarla temasa geçmiş ve Basile'e[61] elçilik görevi yapmıştı. Ancak bu seyahatlerden sonuç alınamamıştı. İskenderiyeli Pierre, bütün antlaşmalara engel olmuştu ve Damase'ın huzurunda çok şiddetli bir tartışma meydana gelmişti. Bu tartışmada Pierre, Samosate'lı Eusèbe'i ve Mélèce'i sapık olarak ilan etmişti ve Dorothée'den kötü şeyler işitmişti.[62] İki elçi bir cevap almışlardı. Orada Basile, nazikçe bir gayret bulduğunu belirtiyordu. Fakat bu neden ibaretti? Bunu söylemek zordu. Aksine orada, Doğulular tarafından sapık Apollinarist'lere verilen tolerans konusunda hoşlanılmayacak şeyler bulunmaktaydı.[63]

Bu durumda Basile, sarılmış olduğu rezervinden çıkmaya ve Doğu'nun isteklerini açıkça tanıtmaya karar vermişti. 377 baharında O, **Dorothée** ve **Sanctissime** ile yeni bir sinod mektubu göndermişti. [64] O, Batılılardan Doğu kiliselerine etkili bir yardım talep ediyordu. Doğu'nun bozguncu isimlerinin Batılıların da hazır olacağı bir konsilde mahkûm edilmelerini istiyordu. Basile, mektuba, Aryenlerden artık şüphe edilmemesini, fakat koyun kılığına bürünmüş kurtlar olarak korkulmasının gerektiğini de ilave etmişti. Çünkü bu insanların Ortodoks sıradan çıktıklarını beyan ediyordu. Meselâ, Sébaste'li Eustathe, Kutsal-Ruh'un aynı cevherden olduğu (Homoousie)nu inkâr ediyordu, Loodicée'li Apollinaire, enkarnasyon (bedenleşme) konusunda bir takım yenilikler yayıyordu ve bir takım Yahudi doktrinlerini be-

---

[60] Basile, Epist. 214 cf. Epist, 215 et 216.
[61] Basile, Epist. 239, 2; cf. Epist. 120; 121; 129, 3; 132; 254; 255.
[62] Basile, Epist. 266, 2.
[63] Si le Fragment: illud sane provient de cette réponse. İl se trouve p. 498 dans l'édition coustant et dans l'article de schwartz, Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, 1936, 21 no: 3, cf. 2. F.n. W, 1935, 186, no: 188. Au commencement, il Faut line vestros.
[64] Basile, Epist. 263.

lirtiyordu. Antakyalı Paulin de Ankaralı Marcel'in yanlış doktrinini yeniden yayıyordu.

Artık Basile, Batılıların isteklerini kabul edeceklerini ümit etmiyordu. Uzun zamandan beri Pierre, Damase'ı dinliyordu. Roma'da, Paulin'in yararlandığı saygı, sarsılmaz bir saygı idi. Çünkü Pierre de aktif olarak Galatie cemaatinin kaderi ile ilgileniyordu.[65] Basile'in teşebbüs ettiği iş, arzulanan sonucu vermemişti. Romada bir konsil toplanmıştı ve Doğuyu harekete geçiren doktrinle ilgili problemler üzerinde Basile'in düşüncesine uygun bir kişiler ile ilgili problemleri, Romalılar tamamen bir kenara bırakmıştı. Basile'in zikrettiği yanlış doktrinler ve diğerleri aforoz edilmesine rağmen, Doğu'da tartışılan hiçbir isim zikredilmemişti. Aksine, hukuki bir karakter bulunuyordu. Buna göre, bir kiliseden diğerine geçen insanlara kommunyon ayini yapılması reddedilecekti. Yani, sonuç olarak bu, Mélèce'e gönderme yapıyordu. Bu tür insanlar, daha önce görevlerini icra ettikleri yere dönmek zorundaydılar. Şayet bunlar hâlâ hayatta olan birinin yerine görevlendirilmişlerse, piskoposluk yapabilmeleri için seleflerinin ölümünü beklemeleri gerekmekteydi. Bu durum tam olarak Mélèce'in durumuna uygundu. Bu durumda Mélèce'in, Sébaste'ye dönüşü olamazdı. Orası, Basile'in mahkum ettiği Eustathe'in otoritesi altındaydı. Basile'e gönderilen bir mektup da, Doğululara yardıma gelememe üzüntüsü ifade ediliyordu. Bu, onun isteklerine bir muhalefetti. Damase, açık bir şekilde İskenderiyye ile geleneksel işbirliği politikasına bağlı kalıyordu ve Doğu'yu, kendi kaderine terk ediyordu. Ayrıca o, Doğuluların, onunla aynı seviyede tartışma ortamında bulunmalarını da kabul etmiyordu. İşte bu, onun reddindeki yaralayıcı şekli açıklamaktaydı.

Bu sürekli müracaatlar, Basile'e çok pahalıya mal olmuştu ve Batı'nın küstahlığından şikayet için birtakım acılı kelimeler buluyordu.[66] Üstelik o, terbiyeliydi. Damase'a yazdığı son mektubu, birçok acı tecrübelerin sonucunda yazılmıştı. Eustathe[67], 360 ve sonraki yıllarda, Basile için, saygıdeğer bir dosttu ve zahitlik hayatının idealine doğru onu yönlendiren bir rehberdi. İkisi arasındaki kırılma, Kutsal-Ruh konusundaki farklı düşüncelerin,

---

[65] Basile, Epist. 266, 1.
[66] Basile, Epist. 239, 2.
[67] F. Loofs. Eustathius von Sebaste, 1898, p. 68.

kilise tartışmalarına götürdüğü ve Eustathe'ın, eski dostuna açık şekilde patavatsız yayınlarıyla hücum ettiği zaman meydana gelmişti. Basile'in mektupları, bu taarruzla tahrik edilen öfkeyi yansıtmaktaydı. Diğer taraftan Eustathe, Basile'i sapıklıkla itham etmişti ve onu Damase'a açıklamıştı. Bu itham, kırılmanın resmi olarak açıklanmasıydı ve onarılmaz bir hale sokuyordu.

Apollinaire de önce Basile'e, saygıdeğer şahsiyet olarak görünmüş ve enkarnasyonun yeni doktrini, Basile'i pek endişelendirmemişti. Fakat 370 yıllarında Apollinarist'ler aktif bir propagandaya teşebbüs etmişlerdi ve kendi piskoposlarını yerleştirmişlerdi. Ancak, kendileri gibi düşünmeyenleri, kilise birliğini tehlikeye sokanları sapıklıkla itham ediyorlardı. Bu durumda, barışın ve uzlaşmanın yorulmaz havarisi, Apollinaire'i zararlı bir varlık olarak görüyorlardı[68] İskenderiyye'de ve Roma'da Paulin, Antakya piskoposu olarak tanınmıştı. Bu, Mélèce otoritesi altındaki Doğu birliğinin en büyük engeliydi. Bu durumda Basile, Ankaralı Marcel cemaatinden memnun değildi. Filistin'in Diocésarée'sine sürgün edilen on bir Mısırlı piskoposun müdahalesi sayesinde ve onların İskenderiyeli Aryen piskopos Lucius'a muhalefetleri nedeniyle Paulin'den çok hızlı bir şekilde bilgi edinmişti.[69] Bu bilgi, birçok hoşnutsuzluklara sebep olmuştu. Fakat yine bu bilgi, Paulin'in, Mercel'in yanlış doktrinini yaymakla ve onu Ortodoks kabul etmekle itham edilmesine fırsat vermişti. Roma ve İskenderiyye hiçbir şey dinlemiyordu ve Paulin de kendini hücum edilmez hissediyordu. Bu dünyada barış için boşuna mücadele eden Basile, sükûneti ancak ölünce bulmuştu. O, 1 Ocak 379 yılında yürüttüğü davasının zaferinden az önce ölmüştü.

Yine de politik durum, devlet adamlarının dikkatini yutan derin değişikliklere maruz kalmıştı. Onların, kilise adamlarının çekişmeleriyle meşgul olmaktan başka işleri vardı. Çünkü barbarların istilası başlamıştı. Constantin'in 332'de[70] elde ettiği zaferden beri, Goth'lar, Tuna ötesinde, barış şartlarına riayet etmişlerdi. Onlar, Roma imparatorluğu ile dostluğu devam ettirmekteydiler ve sınırın muhafızı için yardımcı ordu görevi yapmaktaydılar. Hıristiyanlık çok önceleri onlara nüfuz etmişti. Aralarından birçokları

---

[68] Lietzmann, Apollinaris, 1, 20-24.

[69] Basile, Epist. 265, 3; Facundus, pro def. Trium cap, 4, 2.

[70] Voir, III. Cilt, p. 133, cf. Seeck, Untergang, 5, 84-121; les sources sont indiquées, p. 461-477.

için onlar,kuşkulu telâkki edilmişti. Çünkü O, Roma İmparatorluğu'ndan geliyordu. 348 yılında Vizigot hâkimi Athanarich kendi halkından olan Hıristiyanlara zulmetmişti ve onları piskoposları Ulfila ile birlikte Tuna ötesine sığınmaya zorlamıştı. Böylece onlar, Romalıların koruması altına yerleşmişlerdi. Bu bölge, bugünkü Bulgaristan'daki **Sistov** ile **Tirnovo** arasındaki bölge idi.[71]

Valensin Goth'lara karşı olan seferi, otuz yıldan beri devam eden barışı sona erdirmişti ve bu halkın kinini yeniden tahrik etmişti. Bu Athanarich bölgesinde, Hıristiyan olan Goth'lara karşı bir zulmü ortaya koymuştu. Ancak beklenmedik bir mukavemeti meydana getirmişti. Zulüm görenlerin başındaki **Fritigern,** bağımsızlıklarını elde etmeye yardımcı olan Romalılarla ittifak yapmıştı. Fakat onlar, barışın tadını çıkaramamışlardı. Ural dağlarından gelen atlı Hunlar, Batı'ya yerleşmişlerdi. Hunlar, Alain'leri mağlup etmiş ve Ostrogoth'ları, Bessarabya'ya sürmüşlerdi. Yine Vizigot'lara saldırmışlar ve onları da dağıtmışlardı. Athanarich onların istilalarının önünde gerileyerek Transylvanie'ye yerleşmişlerdi. Oysa Fritigorn, halkının büyük bir kısmı ile Tuna sahillerinde görünmüş ve roma imparatorluğu topraklarına sığınma talebinde bulunmuştu. Fakat o, Bulgaristan'ın Thrace bölgesine yerleşmeyi arzu ediyordu.

Antakya'da ikamet eden **Valens,** imparatorluk başkentinin önüne, Alman bir yiğit koyma yetkisine sahipti ve ona bu amaçla birtakım emirler vermişti. Fakat Tuna'nın güneyinde askeri yönetimin başında olan generaller, icraatta gecikmişlerdi ve açgözlü Goth'ların sıkıntısından bizzat zenginlemek için yararlanmışlardı. Öyle ki onlar, yumuşak ve hizmete amâde olan bu insanların ümitsizliğini azaltmışlardı. Ayrıca, Ostrogot'lar da Tuna sahilinde görünmüşler ve geçmeye çalışmışlardı. Lupicinus'un son ihaneti bir patlamaya neden olmuştu. Fritigera, 377 yılının başında savaşa girmişti ve Lupicinus'un ordularını yenmiş ve Thrace'ı yağmalatmıştı. Valens tarafından gönderilen ordu, Goth'ları, Balkanların ötesine Tuna'nın ağzına doğru püskürtmüş, sonra da Balkanların geçitini savunmuştu. Fakat Fritigern, son kaynağını da kullanarak, Hunlarla ve Alainlerle müzakereye oturmuş ve vahşi ordularını Romalıların arkasına göndermişti. Boğazlar boşaltılmıştı.

---

71 Jordanés, Getica, 267; cf. philostorge, 2, 5, p. 18, 10 dans l'édition.

Goth'lar, oraya yeniden sahiplenmişler ve tahripkar bir dalga gibi Thrace'a yayılmışlardı. Tuna sınırı kesin olarak kırılmıştı ve bu gedikten Barbarlar imparatorluğa akın etmişlerdi.

Thrace savaşı, bir yıldan fazla devam etmişti. Olaylar, imparatorluk için bir turnike olmuştu. Valens, tehlikeyi önlemek için bütün güçlerini toplamıştı. İşte o zaman, kilise barışının önemini anlamış ve 377 yılının sonuna doğru kilise üyelerine karşı telaffuz ettiği sürgün hükümlerini kaldırmıştı.[72] 378 Mayısında, o, şimdiye kadar Perslerle savaşan doğu ordusu ile İstanbul'a girmişti. 375 yılında ölen Valentinien'in halefi olan **Gratien**'den yardım talep etmiş ve Gratien de yardım vaadinde bulunmuştu. Ancak, Rhin üzerinde girişilen savaşlar, vaat edilen ordunun yürüyüşünü geciktirmişti. Bununla beraber yazın, ordu yaklaşıyordu. Ancak Valens'ın sabrı kalmamıştı ve Fritigern, 9 Ağustos 378'de, Edirne yakınlarındaki Nike'ye, Ostrogot'larla ve Alain'lerle takviye edilen Vizigotlarla saldırmıştı.[73] Romalılar tamamen mağlup olmuşlardı ve dağıtılmışlardı. Orduya kumanda eden iki general düşmüştü ve Valens ise, bir okla ölümcül şekilde yaralanmış ve cesedi bile bulunamamıştı.

---

72 Rufin, Histoire Ecclésiastique, 11, 13; Jérome, chronique, olympiade, 289, 2; Chronique d' Edesse, 33; Socrate, Histoire Ecclésiastique, 4, 38.

73 Voir, III. Cilt, p. 234.

II. BÖLÜM

I. THEODOSE VE ARYEN İHTİLÂFININ SONU

Büyük bozgun ve Valens'in ölümü haberi üzerine yeğeni **Gratien**, öne atılmış ve **Sirmium**'a gelmişti (Mitrovitza, Belgrad'ın batısında idi). O, sonbaharı ve kışı orada geçirmiş ve müteakip yılın Mart ayına kadar orada kalarak, tehdit eden tehlikeyi giderme yolunu aramıştı. Doğu'da şef kumandan olan general da bir şeyler yapmak istemişti. Bir günde, ordu bünyesinde hizmet yapan Goth'ları öldürtmüştü. Ancak bu durum, ordunun savaşçı gücünü, Serbest Goth'ları etkilemeden, zayıflatmıştı. Gratien, imparatorluğunun diğer kısımlarını tehdit eden tehlikeyi ihmal etmeden, daha uzağa gitmemesinin gerektiğinin farkına varmıştı. Genç **Théodose'**u ikametgaha getirtmişti. O, bir subay olarak çok farklıydı. O'nu, Tuna'nın güneyine general olarak tayin etmişti. O, orada, başarılı işler yapmıştı. Bu tecrübelerden sonra, **Gratien**, O'nu, 19 Ocak 379'da Auguste olarak tayin etmiş ve O'na, Roma İmparatorluğu'na ait olan Balkanlarda operasyon yapma yetkisi vermişti.

Théodose, doğum olarak İspanyol'du ve babası da aynı ismi taşıyordu.[1] Babası, general olarak, Büyük-Britanya'da ve Afrika'da başarı ile savaşmıştı ve Valentinien'in takdirini kazanmıştı. Fakat O, saray entrikasının kurbanı olmuş ve 376 yılının başında Kartaca'da öldürülmüştü. Oğlu da görevi terk etmiş ve sahip olduğu İspanya'ya çekilmişti. Böylece, 33 yaşında tarih sahnesinde yeniden görünmüştü. O, çözümü zor bir problemin karşısında bulunuyordu. Tuna sınırı, yeniden tesis edilemiyordu. Bu kapı, Barbarların istilasına açık bulunuyordu. Fakat Tuna bölgesine Goth'ları yerleştirme deneniyordu ve imparatorluğun hizmetinde öncü görevi olarak hizmet etmeleri düşünülüyordu.[2] Theodose bu yola girmişti ve bu başarı ile sonuçlan-

---

1 Pauly, Wissowa, Kroll, II, 5, 1937, no: 9.
2 Mommsen, Ges. Schriften, 6, 227-239.

mıştı. Constantin de daha önce, Barbarların tükenmez gücünden Roma ordusunu takviye için yararlanma projesini düşünmüştü. İşte bu proje şimdi geniş şekilde icraata konmuştu. Bu dönem, özellikle Mısır, Alman ve Sarmate formalı askerle dolu idi. Mısır ordusu, Tuna üzerine intikal ettirilmişti.[3] 382 yılında, **Fritigern** Goth'lar ile müzakereye girişmiş ve bir antlaşma yapılmıştı. Çünkü Fritigern, imparatorluğa nüfuz etmişti ve Yunanistan'a kadar da gelmişti. 381 Ocak ayından itibaren **Athanarich**, İstanbul'a gelmişti, ancak aynı ay ölmüştü. O'nun toprağa verilmesi, Roma usulü ile icra edilmiş[4], imparatorun politik arzularına görünür bir ifade vermişti.

Bu şartlardan çıkan yegane sonuç, Barbarların büyük istilasının 13 yıl geciktirilmiş olmasıydı. Yani, Theodose'un ölümüne kadar. İmparator ve Doğu İmparatorluğu'nun sakinleri bu süreçten yararlanmışlardı. **Valens** felaketinden beri, Gratien'in ilk endişesi kilise olmuştu. O, amcasının elinin doğu Hıristiyanlığı üzerinde ne kadar ağırlaştırıcı olduğunu biliyordu. Yine, Theodos'un tahta çıkmasından önce, **Sirmium**'da, sürgündeki bütün piskoposların, piskoposluklarına dönmelerine izin veren bir kanunu yürürlüğe koymuş ve kült hürriyeti ilân etmişti. Bu kanun sadece Maniheistleri, Photin taraftarlarını[5] ve Eunome taraftarlarını[6] reddediyordu. Yine yasak Sabellien'lere ve Aryenlere[7] hitap ediyordu.

Fakat bununla, Doğu kilisesi bünyesinde olan bölünmeler giderilememişti. Aksine onlar, meşrulaşmış ve sinod beyanatlarında bu görülüyordu.[8] Şayet tek bir kilise fikri, bir tek devlet kilisesi fikri, Afrika'da Donatistlerin engellemesine rağmen, Batı'da idealize olunca, bu bölünmeler yok olacaktı ve Doğuda'da şekillenecekti. Bu kilisenin olduğu kadar, Devletin de yararına idi. Basile, Doğu kiliselerinin birliğini, kendi güçleri ile sağlayamayacağını anlamıştı. Bunun için de Batı'dan yardım talep etmişti. Fakat çabaları boşa çıkmıştı. **Theodos** da, Basile'inkine benzer müşahedeler rehberliğinde kiliseye yardım etmişti. **28 Şubat 380 tarihinden itibaren O, bütün teb'asına,**

---

3 Zozime, 4, 30. Voir les pièces justificatives dans seeck, Untergang, 5, 482 et Mommsen, Ges. Schriften, 6, 281.
4 Ammien Marcellin, 27, 5, 10; Zozime, 4, 34, 5.
5 Voir, III. Cilt, p. 212 et 213.
6 İbid, p. 225.
7 Socrate, 5, 2, 1; Sozomène, 7, 1, 3; cf. cod. Theod, 16, 5, 5 ligne 11, dans l'edit. Mommsen.
8 Bak. İnfra, p. 55.

havari Pierre'in Romalılara vaaz ettiği dine sarılmalarını emretmişti. [9] Böylece paşa **Damase** ve İskenderiyye piskoposu **Pierre** bunu ikrar ediyorlardı. Yani, Baba'nın, oğlun ve Kutsal_ruh'un Tanrısallığına uygun olan dini takdim ediyorlardı. Çünkü her üçü de, **Tesliste** bir eşitliğe sahipti. Bunların dışında başka bir inanca sahip olan herkes, sapıktı. Üstelik devletin sert tedbirlerine de muhatap olacaktı. **Eustathe**'ın Roma'yı ziyaretinden beri[10] Doğu, Roma piskoposunda Ortodoksluğun bekçiliğini görüyordu ve **Theodos**, Damase'yı atayarak, herkesin tasvibini kazanmıştı. O, kilise problemini bir Batılı gözüyle görüyordu. Onun için İznik sembolünün normatif değeri ve Roma'nın Apostolik otoritesi kaçınılmazdı. Fakat yine o, piskopos Pierre'i, imanın ikinci tanığı olarak zikrettiğinde de, Doğu'yu, Romalıların gözlükleriyle görüyordu. Gerçekten O, Goth'lara karşı kampanya sırasında ve Damase'ın uygunluk mektubu ile mücehhez olduğunda[11], enerjik olarak özel politikasını sürdürmeye kararlı idi.

Burada, tehdit edici ciddi bir tehlike görülüyordu. Mélèce, hızlı bir şekilde müdahale ile önlenmişti. Gratien'in tolerans fermanı sayesinde Mélèce, Antakya'ya dönebilmiş ve bu şehrin büyük cemaati, onun yönetimine boyun eğmişti. İmparatorluğun kilise işlerini gözetmekle görevli komiseri **Sapor**, onu meşru piskopos olarak tanımıştı ve **Paulin**, Mélèce'in teklif ettiği şeyi kabul etmek zorunda kalarak, özel Paroisse'ının başında piskopos ünvanını kullanarak rahip olarak kalmıştı. Fakat Paulin, Antakya piskoposluk tahtının sahibi olarak tanınıyordu. Roma'nın aracılığı ile O, Mélèce'ın ölümü halinde miras hakkını temin etme yolunu aramıştı.[12] Fakat Mélèce sadece Antakya'yı değil, bütün Doğu'yu eline geçirmişti. 379 yılının son baharından itibaren, Antakya'da 153 piskoposun katıldığı bir konsil daveti yapmıştı. Bu konsilde, Batı ile onları birleştiren iman birliği kabul edilmişti. 372 yılında, Athanase tarafından Basile'e gönderilen Roma sinod mektubu Onfidimus[13] ve yeni birkaç formül imzalanmıştı. Bu 380 yılı Şubat ayındaki im-

---

[9] Cod Theod, 16, 1, 2; Sozomène, 7, 4, 5 et 6. Une autre date est donnée par Schwartz, Zeitschrift Für neutestamentliche wissenschaft, 1935, 196.

[10] Bak supra, p. 14.

[11] Socrate, 4, 37, 1; Sozomène, 6, 39, 1.

[12] Cf. Ambroise, Epist. 12, 6.

[13] Cf. Supra, p. 21, note 3. Metinler, Schwartz'ın makalesinde bulunmaktadır. Zeitschrift Für neutesta mentliche Wissenschaft, 1936, 19-23. Yine bak: p. 15 ve 16; cf. aynı dergi, 1935, 199 ou Schwartz parait plus près de la véritè.

paratorluk isteklerini, önceden bir tatmindi. İlahiyat noktasından, İznik sembolüne katılma ve Kutsal-Ruhun **Homoousie**'sini kabul, bütün Aryen yarı-Aryen ve pollinarist'lerin formüllerini red anlamına geliyordu.

En önemli piskoposluk makamlarına sahip olma konusu, bu makamların ikisi için düzenlenmişti. Artık üçüncüsü, İstanbul değildi. İmparatorluğun başkentinde, imparatorun kilise politikasının yönlendirmesi 40 yıldan beri, piskoposa ve cemaatine kural görevi yapmıştı ve **Démophile**, Makedonya'da, **Béroé** piskoposu iken, Constance'a faydalı olmuştu.[14] Burada O'nun, İznik sembolüne katılanların arasında olmadığı, açıkça görülmekteydi. Meydana gelecek olaylar düşünülerek yeni-İznikçiler, başkente, en iyi ilahiyatçıları ve en iyi hatipleri olan Nazianze'li Grégoire'ı göndermişlerdi ve bir cemaat oluşturmaya çalışmışlardı. Bu şahıs bu cemaatin tahtı boşaldığı zaman da o tahtı iddia edebilecekti. Gregoire, istemeksizin baskıyla gittiğini söylemekteydi .[15] Orada tasarlanan her şey meydana gelmişti. Ancak Gregoire, Basile gibi bir aksiyon adamı değildi. Bu metropoliten, Kapadokya'da otoritesini artırmak için onu, piskopos olarak takdis etmiş ve onu Sasima'ya göndermek istemişti. Ancak ciddi bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştı. Grègoire bu iddiadan dolayı kırılmış, icraatı reddetmiş ve yalnızlığa sığınmıştı. Yine de daha sonra, piskopos yönetiminde peder'e yardım etmek için Nazianze'ye geri gelmişti. Fakat Pederin ölümü üzerine ona halef olmayı reddetmiş ve Cilicie'nin Séleuce'ine çekilmişti. İstanbul'a çağrıldığında da, bu defa bu görevi kabul etmişti.

İstanbul gibi büyük bir şehirde O'na, küçük bir kilise tahsis edilmişti. **Anastasia** kilisesi, daha sonra büyütülmüş ve güzelleştirilmişti.[16] İznik sembolüne inanan cemaatin sayısı çok azdı. Başlangıçta her şey zordu. Çünkü şehir cemaatinin büyük çoğunluğu piskoposları olan **Démophile**'e bağlı bulunuyordu. Üstelik küçük kilise, kült esnasında, bir grup keşiş tarafından işgal edilmişti. Bunlar, piskopos, Démophile'i takdis ediyorlardı. Bu şiddet yanlıları, imanın savunucuları olarak bir taş fırlatmışlardı ve bu taş Grégorire'ın yanına, mihraptaki kutsal eşyaların üzerine düşmüştü. Hatta bu hü-

---

[14] Voir, III. Cilt, p. 229, 230; cf. philostorge, 9, 14.

[15] Grégoire, Carmen de vita sua, vers 596 et 607 (2, 704 et 706 dans l'edition des Bénédictins).

[16] Alfons Maria Schneider, Byzanz, 1936, p. 51. Au-dessus des restes de cette chapelle s'élève aujourd'hui la mosquée Mehmed sokollu Paşa, Près de la rotonde de l' Hippodrome.

cumu tahrikle, Gregoire itham edilmişti. Bunun üzerine Gregoire, polis önünde kendini haklı çıkarmak için bütün belagatını kullanmıştı.[17] Cemaatin kadınları da fanatik düşmanlıklarını ona karşı kullanmışlardı.[18] Bu arada, Grégoire'ın, gösterişsiz hali, yıpranmış elbiseleri, taşralılığı, fakirliği gibi zayıf yönleriyle alay etme hatası da yapılmamıştır.[19]

Gregoire'ın bütün bu yönleri, muhteşem belagati karşısında kaybolmuştu. O'nun belagatı, kötüleri bile kilisesine çekiyordu ve dinleyicilerin sayısı sürekli artıyordu. Daha sonra, sıkıntılı günlerinde, **Anastasia**[20] kilisesindeki başarılı vaazını hatırlayarak teselli buluyordu. O'nun telaffuz ettiği bu dönemdeki en büyük vaazlarından birine sahip olmaktayız ve ondaki belagata ve ondaki felsefi ve ilahiyatla ilgili ispatların sertliğindeki ahenge hayran kalmaktayız. Özellikle, Aryenlere karşı verdiği beş teolojik nutukla, mahir pozisyonu ile, teslis probleminin tedrici gelişimi ile Tanrı konusundaki fikirleri aydınlatan imajların bolluğu ile ve **Logos** doktrininin açıklanmasında görülen açık diyalektikle, hitabetteki modellerle dinleyicileri büyülüyordu. Bu durum, İstanbul'da takdir ediliyordu. Çünkü orada, elli yıldan beri, en mükemmel hatipler, halkı eğitmişlerdi. Yine orada, **dogmatik problemler,** sadece Aristokrat salonlarda değil, pazarda, fırınlarda, bürolarda da konuşulur hale gelmişti.[21] Grégoire, vaazının artan başarısından yararlanıyordu ve başkentin piskoposluk tahtındaki yükselişi ile pozisyonunun sağlamlaşmasını fark ediyordu. Theodose'un ikametine girmesinden itibaren Doğu'nun kilise durumu aydınlanmış olacaktı.

Tam bu olaylar sırasında **Maxime** isminde bir Hıristiyan filozof, İstanbul'a gelmişti.[22] Maxime, doğduğu şehir olan İskenderiyye'de İznik formülünü benimseyen birisi olarak takdis edilmiş ve Gregoire'a katılmıştı. Gregoir, bu boyalı küpeli, kendini beğenmiş, pardesülü ve Sinik düğümlü bastonlu adamı, önemli bir adam olarak, şatafatlı övgücü sözlerle kabul etmişti.[23] O, bu sözlerde onu cemaatine mükemmel bir filozof ve gerçek iman

[17] Grégoire, Carmen de vita sua, v. 652-678 (2, 710); Epist. 77, 1 (2, 66).

[18] Grégoire, oratio 35, 3 et 4; Oratio 33, 5.

[19] Grégoire, Oratio, 33, 7 et 8.

[20] Grégoire, Carın. Hist, n. 16 (somnium de Anastasia), 1-47, p. 842-846; cf. Carın, de Vita 107, 9; 112, 6 p. 730-732; Or. 23, 5.

[21] Grégoire de Nusse, Orat. de deitate Filic et spir. Sahcti, 3, 466, dans l'édit de Paris.

[22] Cf. Grégoire de Nazianze, carın de Vita, v. 750-1056.

[23] Grégoire, oratio 25; cf. Jérome, De viris inlustre, 117.

kahramanı olarak takdim etmişti. Ancak bir gece, Mısır'dan gelen keşişler tarafından Maxime'in İstanbul piskoposu olarak takdim edilmesi, Gregoire'ı şaşırtıcı bir acıya maruz bırakmıştı. Bu antirikanın gerisinde, İskenderiyeli Pierre bulunuyordu. Çünkü O, Grégoire'ın İstanbul'daki kazandığı prestijden endişe ediyordu ve başkentteki piskoposluk makamını, Mélèce taraftarlarından birisine bırakmak istiyordu. Bu olay, büyük bir gürültüye sebep olmuştu ve Maxime süratle şehri, imparatorun yanına Selanik'e gitmek üzere terk etmiş ve imparatordan takdisini tanımasını istemişti. Şüphesiz bu teşebbüs başarısız olmuştu, o da İskenderiyye'ye dönmüştü. Ancak vali onu, karıştırıcı olarak şehirden kovmuştu. Tabii ki Gregoire, Maxime lehine yaptığı övücü nutukları hatırlayarak üzüntü duyuyordu. Grégoire ilk anda görevini bırakmayı istemiş, fakat cemaatinin ısrarlı ricaları üzerine, kendine güveni kaybetmemişti.[24]

Fakat zaman içinde her şey değişmişti. Bu, İstanbul'da fark ediliyordu. 24 Kasım 380 tarihinde Theodos, İstanbul'a gelmişti. Piskopos **Démophile**, imparatorun kararnamesine itaatı reddetmiş ve **Lucius** refakatinde 26 Kasım'da şehri terk etmişti. Lucius, daha yakınlarda, İskenderiyye piskoposluğu yapmıştı.[25] İmparator **Grégoire**'a, Havariler Bazilikası olan şehir katedralini tahsis etmiş ve onu, görkemli bir merasimle, kiliseye kadar da götürmüştü.[26] İznik cemaati toplanmış ve **Grégoire**'ı, İstanbul piskoposu olarak alkışlamışlardı. Fakat dışarıda, kiliseyi koruyon askerlerin önünde halk, **Demophile**'in alınmasından dolayı tezahürat yapıyordu. Bütün caddelerde ve her yerde, eski devlet düzeninin kaybolmasından dolayı gösteriler yapılıyordu. Grégoire için duyulan kin, onun öldürülmesine kadar varıyordu.[27] Fakat Théodos, yolundan dönmemişti ve Grégoire yerini korumuştu, hasımlarına rağmen, dostlar elde etmişti.

Bütün bu olaylar üzerine Mélèce İstanbul'a gelmişti. O, Antakya'daki ayrılığa son verir vermez, Doğu'nun en güçlü adamı olmuştu. Bu durumda, O, sahip olduğu tesirden ders çıkarmayı bilmişti. Uzun zaman, Doğu'nun

---

[24] L' Oratio, 26 est de cette époque-la.

[25] Bak. Supra, p. 14.

[26] Grégoire, Oratio 42, 26; Carm, im somn. de Anast. (Hist. 16), vers 58 et 59, p. 846; C. Ullmann, Greg. Naz, 2 édit, 1867, p. 153.

[27] Grégoire, Carm de vita, 1441-1472, p. 750.

yeni Ortodoksluğu, Batı'nın önünde ve İskenderiyye piskoposluğunun önünde eğilmek zorunda kalmıştı. Şimdi ise artık yeni-Ortodoksluk haklarını değerlendirmek için ve kendi ifadesine göre işlerini düzenlemek için oldukça güçlüydü. 10 Ocak'ta yeni bir kanun, bütün piskoposluk merkezlerinin, Ortodoks piskoposlara bağlandığını ve bundan böyle, bütün sapık kültüre tolerans gösterilemeyeceğini bildiriyordu. **Ortodoks olmak, Allah'a ve İsa-Mesih'e, İznik formüllerine göre inanmak, Kutsal-Ruh'a inkârla saldırmamak ve Teslisin Ousia (cevher)sının bölünmezliğini tanımaktır.** Bir yıl önce Théodose, Roma ve İskenderiyye papalarını, Ortodoksluğun gerekli garantörleri olarak telakki ediyordu. Şimdi ise O, iman problemlerini, bir Doğulu gözü ile görmeyi öğrenmişti ve bu konuda Mélèce de ona yardım ediyordu.

Bu dönemde İstanbul'da geçmişi silecek bir imparatorluk konsili daveti başlatılmıştı. Bu konsile, sadece belirli kişiler davet edilecekti. Yani, Mélèce grubuna ait olanlar veya geçmişte onunla iyi ilişki içinde olanlar çağrılacaktı. Bunların içinde **Macedonistler** de vardı. Bu gruba ait otuz altı piskopos, Dardanelle bölgesinden konsile davet dilmişlerdi.[28] Fakat imparatorluk isteklerinin bilgisini aldıktan sonra, Mélèce büyük bir düş kırıklığına uğramıştı. Çünkü onlar, Homoousios terimini kabul etmeyi reddetmişler ve konsili terk etmişlerdi. Mısırlı ve **Macédoinist** piskoposlara gelince, onlar Mélèce'e karşı oldukları için, konsile davet edilmemişlerdi. Bu durumda konsil, Küçük Asya ve Suriye'nin eyaletlerinden oluşan piskoposlardan oluşuyordu. Daha sonraki resmi geleneğe göre, 150 piskopos toplantıya katılmıştı. Maalesef konsil tutanakları bize kadar gelememişti. Ancak bu konuda, tarihçilerin nakillerinden yararlanmaktayız. Bize ulaşan sadece birkaç not ve kanonik koleksiyonlarda muhafaza edilen kanunlardır.[29]

Burada önce söz konusu olan, başkentte, piskoposluk makamı atfedilmeliydi. Mélèce başkanlığı altında, Maxime'in takdisi, geçersiz olarak ilan edilmiş[30] ve Grégoire piskopos seçilmişti. O, Doğu ile Batı arasındaki açıkça tezahür eden muhalefeti azaltmak ümidi ile bu görevi kabul etmişti.[31]

---

28 Latinlerin yasası içinde, konsil üyelerinin bir listesi muhafaza edilmiştir. (Bak. Labbé, conc, 2, 955 v.s.), fakat o, şüphelidir; cf. Tillemont, Mémoires, 9, 716, 42.

29 Les récits se trouvent dans Socrate, 5, 8, Sozomène, 7, 7-9, Theodoret, 5, 6, 3-8, 9; les canons dans Labbé, conc. 2, 945.

30 Canon 4.

31 Grégoire, carm. de vi V. 1514 ss, 1533, 1538, 1558-1561, p. 754-755.

Fakat Mélèce'in beklenmedik ölümü bütün uyum ümidini yıkmıştı. Özellikle Grégoire için bu ölüm bir felaket olmuştu. O, ister istemez konsil yönetimini eline almıştı. Ancak konsilin ihtiraslarını, onun parlak nutukları, frenlemeye muvaffak olamamıştı. Onlar, demirden bir eli gerektiriyordu. Oysa bu hastalıklı adam, buna sahip değildi. **Paulin**'in, Antakya piskoposu olarak kabul edilmesinin zamanının gelmesi, İznik'ten Mısır'a kadar, bir uzlaşma jestinin mutlu sonuçlarını meydana getirebilecekti. Böylece kurulan köprü, cemaati, Batı ile bağlıyordu.[32] Grégoire bu elverişli durumdan yararlanmayı istemişti. Fakat 370 ve sonraki yıllarda, Roma, Doğu'nun sıkıntılarına muhalefet etmiş ve Mısır ve Batı'yı destekleyen Paulin'e karşı, Doğu'nun kini boşalmıştı. Grégoire'ın teselli edici önerisi, istifa tehdidine rağmen, kırgınlık içinde reddedilmişti.[33] Bunun üzerine Grégoire hastalanmış, evinde kalmak zorunda kalmış ve piskoposları kendi aralarında tartışmaya terk etmişti.

Hâlbuki imparator, Doğu ile Batı arasındaki gerilimin ağırlaşmasını istemiyordu ve sonuç olarak, Grégoire'ın politikası ile ilgileniyordu. Bunun için O, Mısırlıları ve Macedonistleri davet etmişti ve onlara, konsile çok çabuk katılmaları emrini vremişti. Delegasyon şefleri, İskenderiyeli Timothée idi. O, Şubat ayında ölen kardeşi **Pierre**'in halefi olmuştu. Diğer şef ise, Selanikli **Acholius**'du. Onlar, Grégoire'ın dediği gibi, biraz Batı sertliği getirmişlerdi.[34]

Bu sertlik, kısa bir zaman sonra kendini şahsen hissettirecekti. **Acholius**, uzun zamandan beri, **Damaste**'dan birtakım gizli bilgiler almıştı. Başarısız olduğu takdirde, bir maceraperest olan Maxime'i terk edecekti. Ancak, İstanbul piskoposluk makamını Grégorie'ın işgal etmemesine dikkat edecekti.[35] Grégoire'ın ismi Damase'ın mektubunda görünmüyordu, ancak ona işaret edilmişti. Bunu, yukarıda zikredilen 15.ci İznik yasası ispat etmekteydi.[36] **Acholius**, bu bilgilere göre hareket etmişti.

---

32 Grégoire, carm. de vita, V. 1611-1615, 1636 ve p. 758 ve 759.
33 Grégoire, carın. de vita, v. 1671, p. 762.
34 Grégoire, Carın de Vita, 1798-1802.
35 Daınase, Epist. 8; Decursis, p. 535 et Epist, 9, p. 539 dans l'édit. Coustant; cf. Ambroise, Epist. 13, 7, sur la présence d' Achollus.
36 Voir supra, p. 24; Grégoire, Carın de Vita, v. 1807-1815, p. 770.

Yeni barış yanlıları gelir gelmez Grégoire'a karşı fırtına kopmuştu. O'nun piskoposluk takdisinin kurala uymadığı söyleniyordu. Çünkü O, Sasima piskoposuydu ve bir başka yerdeki piskoposluk makamına geçme hakkı yoktu. Grégoire'a karşı hücum o kadar beklenmedik ve şiddetli idi ki, Grégoire derhal teslim olmuş, görevinden istifa etmiş ve pederlerin önünde heyecanlı bir veda konuşması yapmıştı ve kilisenin politik hayatından kaybolmuştu.[37] İmparator ona halef olarak bir senatör ailesine mensup olan hukukçuyu önermişti. Fakat o, hiçbir kilise fonksiyonu icra etmemişti ve vaftiz de olmamıştı. Bu adam, Kilikya'dan Tarsuslu **Nectairek**'di.[38] O, derhal vaftiz olmuş sonra da ittifakla seçilmiş ve tadis edilmişti. İskenderiyyeli Timothée ona elini uzatmıştı.[39] Daha sonra, Antakya problemi de düzene girmişti. Suriye eyaletinin ve Douğu'nun piskoposları toplanmışlar, Paulin'i dikkate almadan, Antakyalı presbytre Flavien'i piskopos seçmişlerdi. Mélèce'in cemaati bu seçimi tasvip etmişti. Yine bu seçim 382 yılında İstanbul'da toplanan ikinci konsilde de açıkça tanınmıştı.[40]

Daha önce çözüme ulaştırılan Antakya problemi, Roma ve İskenderiyye tarafından tasvip edilmemişti. 9 temmuz 381 genel konsilinde oylanan yasalar, Roma'da ve İskenderiyye'de daha da endişeye neden olmuştu.

Üçüncü yasa, İstanbul piskoposunun, diğer piskoposluklara nazaran üstün olduğunu ve Roma piskoposluğundan sonra da şeref önceliğine sahip olduğunu beyan ediyordu. Çünkü İstanbul yeni Roma idi. Bu, İskenderiyye'nin uzun zamandan beri geliştirdiği iddiasına çok açık bir tekzipti. Şayet Doğu, bir papaya sahip olacaksa konsile göre bu, imparatorun da onayı ile, İstanbul piskoposu olacaktı. Buna karşın Roma, İskenderiyye ile olan eski ilişkileri nedeniyle, önceliği İskenderiyye şehrinin piskoposuna veriyordu ve İstanbul'un önceliği reddediliyordu. Çünkü Doğu prensibi, piskoposları, kendilerinin politik önemlerine göre sıralıyorlardı.

İkinci yasa, açıkça İskenderiyye'yi hedef alarak, piskoposlara, yabancı kiliselerin içine piskoposluklarını dâhil etmeyi ve Doğu'nun beş sivil piskoposluğu yapmalarını hatırlatıyordu. Yani Mısır, Doğu, Asya, Pont ve Thron-

---

37 Grégoire, Oral. 42, p. 748-768.
38 Socrate, 5, 8, 12; Sozomène, 7, 8.
39 Marcellinus Comes dans chron, min, 2, 61, 10.
40 Theodoret, 5, 9, 16; Sozomène, 7, 11.

ce piskoposlukları olarak bağımsız ayrı piskoposluklar yapmalarını istiyordu. Böylece, vaktiyle Antakya için alınan tedbir (9. cu yasa), sivil piskoposluklara uygulanarak daha açık hale gelmişti. Hâlbuki önce bu, eyaletler için geçerliydi.[41] Ve Antakya, İskenderiyye kiliseleri için, İznik'in altıncı yasasının tanıdığı hakları tasdik ediyordu.

Bu kararlar, Mısırlılara ve Romalılara karşı düşmanlığı temsil ediyordu ve Konsilin, iman beyanatları, onların aldığı saldırıları gidermiyordu. Burada, bize kadar ulaşamayan çok detaylı sinod mektubunu, ilk planda zikretmek gerekmektedir.[42] Biz bugün, ilk yasanın sapıklar listesinde ve bugün Roma ayin usulünde kullanılan İznik-İstanbul sembolü denilen formülde bu mektubun çok kısa bir özetine sahip olmaktayız. Bu, Filistin'de kullanıldığı gibi, eski kilise tipi bir iman ikrarı idi. Ancak, İznik formülleri ile Ankaralı Marcel'in ve Pneumatique'lerin ifadeleriyle, yeni duruma adapte edilmişti. İşte bu sembol, şimdi, büyük itirazlara rağmen, resmen konsil tarafından yürürlüğe konmuştu.[43] Nihayet, kanonik metinlerin Grek koleksiyonu, konsilin, imparatora gönderdiği mektubu bize kadar muhafaza etmiştir.[44] Konsil, imparatordan konsil kararlarını geçerli olmak üzere mühürlemesini talep etmiştir. Böylece konsil, imparator tarafından yürütülen bir devlet kilisesinin taraftarı olduğunu da ilan etmiş oluyordu. Theodos, Temmuz ayının sonundan önce, konsil kararlarını onaylamıştı. Çünkü 30 Temmuz 381 tarihli bir ferman, konsilin doktrin kararlarını ve piskoposluk merkezleri konusundaki kararlarını zorunlu kılıyordu.[45] Aynı yılın 2 Mayıs'ında imparator, Devlet kilisesine özel bir imtiyaz vermişti. Kilise üyelerinin, paganizme dönüşlerini, vasiyet haklarından onları mahrum bırakarak, onları cezalandırıyordu.[46] Artık bundan böyle, kelimenin tam anlamı ile bir Devlet dini olmuştu.

İlahiyat nokta-i nazarından İstanbul konsili, Aryen ihtilafının sonunu belirtiyordu. Teslis doktrini en yüksek dogma olmuştu. İznik'te, Baba'nın ve

---

[41] Voir, III. Cilt, p. 15, cf. p. 207. Quatrieme canon de Nicée.
[42] Theodoret, 5, 9, 13.
[43] Schwartz, dans Zeitschrift Für neutestamentliche Wissenschaft, 1926, p.38-88.
[44] Labbé, Concilia, 2, 946; Beneschewitsch, syntagma 14 titulorum sec. Versionem palaeo-sloven (Petersburg, 1906), 1, 94.
[45] Cod. Theod, 16, 1, 3.
[46] Cod. Theod, 16, 7, 1-3.

Oğul'un Homoousie'si (Aynı cevherden oluşu) kabul edilmekle yetinilmişti. İstanbul'da, açıkça Kutsal-Ruhun tapınmaya layık olduğu beyan edilmiş ve böylece, Teslis fikrini ifade eden bir ilahiyat formülü yaratılıyordu. Uzun mücadeleler ve çabalar sonunda Doğulular, bu hedefe ulaşmışlardı. Batı'nın dini içgüdüsü buna, uzun zaman önce ve zahmetsizce ulaşmıştı. İstanbul'da tamamlanan bu birlik işi, Basile tarafından etkili şekilde hazırlanmıştı. O'nun arkasından Nazianze'li Grégoire ve Nysse'li kardeşi Gregoire, onun koyduğu temel üzerinde, inşaata devam etmişlerdi. Böylece Kapadokyalılar teslisin Grek doktrinine, Doğu ilahiyatına, asırlarca norm hizmeti görecek nihai şekli vermişlerdi.

362 yılındaki İskenderiyye konsili[47], kilise gruplarının birliğini hazırlamıştı. Konsil, bazı şartlarda, üç uknum doktrininin ve bir tek uknum (hypostase) veya **Ousia**'nın eşit Ortodokslukta telakki edilebileceğine karar vermişti. Bu, bir ilahiyat çözümü değil; bir kilise politikasının uzlaşmasıydı. **Hypostase** ve **Ousie** kelimelerinin uğursuz sinonimleri bir kenara bırakılmadan, birlik ve teslis ilişkileri açık ve akıllı bir formülle ifade edilmeden bir çözüme ulaşılması mümkün olmayacaktı.[48]

Aslında Basile buna teşebbüs etmişti.[49] Aristo'nun kategorilerini uygulayarak o, Ousie ve hypostase arasındaki aşağıdaki farkı ortaya koymuştu: Ousie, genel bir fikir türü temsil etmekteydi. Hypostase türü, özel bir fikri temsil etmekteydi. Basile, bu örneği kullanmayı sevmekteydi: İnsanın genel fikri, Ousie'yi belirtmekteydi. Özel fikir ise, hypostases'ları ayırmaktadır: Pierre, André, Jean veya Paul, Silvain, Timothée. Bütün bu şahıslar, Ousie'lerine göre, insandılar. Onlar, homoosusioi'dirler ve beşeri olan Ousie'nin yükleri fert olarak (hypostases), her birine aittir. Onlar, birbirlerinden ayrıdırlar ve onlardan her birinin özel karakteri vardı veya diğerinin sahip olmadığı özel karakterleri vardı. Bunun için Pierre, ne Andre'dir ne de Jean'dır. Aynı şekilde, Baba ve Oğul, Ousie'ye göre, Tanrıdırlar. Fakat Baba, babalıkla karakterleşmiştir veya dogmama kalitesiyle belirginleşmiştir. Bunun için o, ne oğuldur ne de Ruh'tur. Oğul'a "doğmuş olmak" karak-

---

47 Voir, III. Cilt, p. 277 ve 278.
48 Cf. les anathématismes du symbole de Nicée (İznik sembolünün aforozu için bak).
49 Basile, Epist. 38, 2; 214, 4; 236, 6. Toute la question est traitée a Fond dans l'ouvrage de K. Holl, Amphiloshius v. İkonium, 1909, p. 122.

teri veya oğul karakteri aittir. Hâlbuki Kutsal-Ruh "Kutsallaşma" yüklemi ile karakterleşmiştir veya Nazianze'li Grégoire'ın öğrettiği gibi, Baba'dan çıkma kalitesiyle karakterleşmiştir.

İlk bakışta bu, açık ve kesin görünmektedir. Fakat daha yakından bakıldığında, hemen yapıdaki hata fark edilmektedir. Pierre, André ve Jean üç insandır. Buna göre bunun bir şeklide **Baba, oğul ve Kutsal-Ruh** üç ilahtır. Muhalif eleştiri, hemen bu zayıf tarafı bulmaktaydı. Bunun için Kapadokyalılar, üçlemelerinin şüpheli doktrinlerini savunmaya gayret etmişlerdir.[50] Ancak bu, sadece, hâkim olan fikirdeki ilkel parlaklığı kaldırmaya elverişli muhakeme yardımı ile mümkün olabilmektedir.

Aslında bu düşünürler, çözülmez bir problemi çözmeye çaba göstermişlerdir. Onlar, Origène ilahiyatından çıkan doktrini tamamlamak istemektedirler. Bu, daha önce Eusèbien'ler tarafından açıkça ifade edilmiş[51] ve bağımsız üç Tanrının varlığı tasdik edilmişti. Fakat onlar, bu kavramda, bir tek varlığa imanı birleştirmeye teşebbüs ettiklerinde, eski **Monarşianizmin** ikrar ettiği imanı belirtmişlerdi.[52] O'nun tükenmez hayatı ise, daima tezahür etmiş ve onları, zaruri olarak bir takım formüllere ve yapay teorilere ulaştırmıştı. Ancak bunların arkasında ne sezgi ne de mantık vardı.

Vaktiyle, teslis doktrini, Hıristiyanlığın dini tecrübesinin basit ifadesiydi. Onda, Tanrı, yaratılışta Baba olarak, kurtarıcı Mesih işinde oğul olarak, cemaatin hayatında, Kutsal-Ruh olarak görünmüştür. İlahiyatçılar, bu dini tecrübeyi, Tanrısal cevhere dayanarak ifade etmişlerdir. Onlar oraya, beşeri aklın gücüne imanla getirilmişlerdir. Fakat Paul'e göre (I. Korint. 2/10) Ruh, filozofun ruhu değildir. Allah'a inanan Hıristiyanın ruhudur. Yine O, beşeri ruh değildir, fakat Tanrının ruhudur. Beşeri akıl için, Tanrının cevheri, ölçülemez. Bunun için Grek ilahiyatı, başarısız olmaya mahkûmdur. Bunun için Augustin, Batı'ya bir başka yol çizmiştir.

---

[50] K. Holl, Amphilochius, 142-153, 173-178, 218-220; Gregoire de Nazianze, oral, 31, 19 (p. 568); Grégoire de Nysse, Quod non sint tres dii.

[51] Voir, III. Cilt, p. 198.

[52] Bak, II. Vol, 193; III. Vol, p. 88 et 102.

III. BÖLÜM

I. VALENTİNİEN VE GRATİEN DÖNEMİNDE BATI

Constance'ın politik zorlamalarının neden olduğu Batı kiliselerindeki karışıklığa, sürekli bir şekilde Jovien'in ve özellikle ondan sonra Valentinien'in piskoposlara makamlarını vermesi ve kilise hayatının bağımsızlığını tanımasının getirdiği sükûnet halef olmuştu. Fakat ruhlara batmış olan bir kıymık kalmıştı. Bu, birçok piskoposun icra ettiği sadakatsizlik sitemiydi. Bu piskoposlar, Rimini'de, imparatorun Ariyen baskısına boyun eğmişler ve sürgüne karşı evlerine dönüş sükûnetini tercih etmişlerdi.

Doğuda, Cagliari'li Lucifer[1], bütün politik uzlaşmalara engel olmuş, itham edici sesini yükseltmiş, Allah'ın yargısı ile Naples'lı piskopos Zosime'i tehdit etmiş, Sardunya'dan büyük kiliseye karşı önemi olmayan, bazan acılı şekilde hissedilen bir mukavemeti organize etmişti. O, Gaule kilisesi şefi olan Hilaire'i tenkid etmiş ve Teslisin İznik doktrininin bu büyük oyuncusu, kenarları süslenmiş temel ilahiyat eserinin bir nüshasını ona göndermeyi de uygun bulmuştu. Bu eserin bir nüshasına sahip olmaktayız.[2] Kurtuba'da, yaşlı **Ossius** kendisini, **Elvire'**li Grégoire'in hücumlarına karşı zorlukla savunmuş ve muhtelif şehirlerden, Luciferci özel cemaatler oluşmuştu: Roma'da, piskopos Ephesius'un egemenliğinde, Trèves'te rahip Bohose'un egemenliğinde ve Afrika'da, Mısır'da Oxyrynchus'ta, Filistin'de Eleutheropolis'te (orada sürgün esnasında Lucifer ikamet etmişti) bu uzlaşmacı gruplar belirmişti. Tabiatiyle onlar, Katolik piskoposlar tarafından zulme maruz kalmışlardı. 384 yılında iki rahip olan **Faustin ve Marcellin**, mezhebin acılı tarihini çizmiş[3] ve kendi lehlerinde meydana gelen tanrının mükemmel

---

1 Voir, III. Vol, p. 276.

2 Karl Holl, Junior, dans ses études encore inédites sur Hilaire.

3 C'est le Libellus precum dans la collectio avellano, no: 2 et 2a.

yargısını zikretme hatasını işlememişlerdi. Bu yazı, daha sonra bir ferman yayınlayan imparator Theodose'a takdim edilmişti. Bu fermanla, tehlikeli olmayan bu küçük gruplara tolerans veriliyordu ve bir neslin seyrini bitiriyordu.

Roma'da Libère, başarısızlığının sonuçlarına dayanmak zorunda kalmıştı. Papa karşıtı Félix'le tartışma,[4] onu, birçok endişeye sevk etmiş ve bu iki piskoposun muhalefeti, Libère'in ölümünden sonra uğursuz sonuçları meydana getirmişti. Onun partici grupları daima Fèlix'e muhalefet etmişti ve zorla seçilmişti. Libère öldüğünde, onlar, bütün müzakereleri reddetmişlerdi ve Jule bazilikasında (S. Maria in Trastevere) kendi sorumluluklarında piskopos yardımcısı **Ursin**'i papa seçmişlerdi. Oysa büyük bir kalabalık da Lucine kilisesinde (S. Lorenzo in Lucina près du Corso), piskopos yardımcısı **Damase**'ı tahta oturtmaya çalışıyorlardı. Damase, Romalı bir papazın oğluydu ve gençliğinden beri, şehirde olup bitenleri ve cemaatta olanları biliyordu. O, Aristokrat hanımların gözdesiydi. Dindardı ve zengindi ve Constantin döneminden sonra Roma kilisesinde rol oynamaya başlamıştı.

İki rakip hemen mücadeleye başlamıştı. Bu eşsiz bir mücadele idi. Kiliseler, papaların şatoları olmuştu. Damasien'in korumaları Jules kilisesini istila etmişler ve üç gün yağmalamışlardı. Damase korumaları ile Latran'da ikamet ediyordu ve şehrin valisi **Vivonce**'dan, **Ursin**'ın ve iki piskopos yardımcısının kovulmasını sağlamıştı. Fakat diğer istekleri, halkın şiddetli mukavemetine maruz kalmıştı. Halk, Libère kilisesinde tehdit edilen kiliselere sığınmıştı (S. Maria Maggiore). Düzenlenmekte olan bir makamdan sonra, bir baskına girişilmiş, kapılar delinmiş ve yangın topları atılmıştı. 26 Ekim 366 akşamı erkek ve kadından 160 kişi toprağa verilmişti. Baskını yapanlar ise hiçbir kayıp vermemişlerdi. Ammien Marcellin'in anlattığına göre, bu olaylarda 137 kişi ölmüştü. Üstelik o, biraz ironi ile bu insanlar için savaşa girmenin değdiğine işaret etmekteydi. Bu savaşta, galip gelen, zengin kadınlara sahip olmayı, muhteşem şekilde giyinmeyi ve bir kral gibi yemeyi ümit ediyordu. Denildiğine göre onların gerçekten mutlu olmaları gerekiyordu. Bunlar eyaletin mütevazı piskoposları idi, muhtaç değillerdi ve mütevazı bir hayat sürüyorlardı. Onlar, temiz idiler ve ebedi Tanrıya tapınma-

[4] Voir, III. Vol, p. 230.

ya layıktılar.[5] Bu işaret acıydı ama gerçekti. Yaklaşık Constantin'den sonra, aşağı yukarı bir nesil, büyük şehrin Hıristiyanlığı, namuslu bir putperestin gözlerine de görünüyordu. O, politik olarak zafere ulaşmıştı ve ahlaki düzeyde başka fetihlerden vazgeçebileceğine inanıyordu. Ursin'e karşı savaş bir süre daha devam etmişti. Devlet buna müdahale etmişti. Birçok olaydan sonra tabiatı ile kavga Damase'ın zaferi ile bitmişti. Çünkü Damase hem maddi güce hem de en iyi ilişkilere sahipti.

Libère'in hayatının son yıllarında, Constance'ın anti-İznik politikasının pozitif bir sonucu, artık Batı'da sadece Auxence'ın ikamet ettiği Milano'da ve İllyrienne eyaletlerinde, Balkanların kuzeyinde yankı buluyordu. Yine, bir yanda, yarı Aryen Ursace, Valens Gaius, Pavlus; diğer yanda ise Sirmium'lu Germinius arasında olan Belgrad sinodunda 366 Aralığında vuku bulan ilahiyat tartışmaları konusunda bilgi veren, bir takım belgelere sahip olmaktayız.[6] Bu ülkelerde sarayın eski partisi, güçlü değildi. Komşu İznik piskoposları, özellikle Vénetie ve Alpler bölgesindeki piskoposlar çok etkilenmişlerdi ve imparator Valentinien'e bu konuda bir şikayette bulunmuşlardı. İmparator ise, Roma'da sinodal bir araştırmayı tavsiye etmişti. Bunun için Roma'da, Damase'ın başkanlığında 93 piskopos toplanmıştı.[7] Ancak bu toplantının hangi yılda olduğu bilinmemektedir. Sadece İllyrien'lere tatlı bir davette bulunmuş oldukları bilinmektedir. Çünkü onların kesin olarak sapık olduklarına inanmaktadırlar ve onların iman konusundaki belirsiz tavırlarının, cehalete veya saflığa bağlı olduğunu düşünmekteydiler. Aynı nedenle, Milano'lu Auxence'ın vaktiyle mahkûm edildiğini de ilave ediyorlardı. Yine onlar, İznik sembolünü, Kutsal-Ruhun aynı cevherden (Homoousie) olması dâhil, yegâne iman kuralı olarak takdim ediyorlardı ve İllyrien'lerin cemaatlerinden heterodoks piskoposları atacaklarını ümit ediyorlardı. Böylece onlar, açık şekilde Rimini kararlarını reddediyorlardı ve onlarla birlikte olduklarını beyan etmelerini istiyorlardı.

Şüphesiz bu davet, Auxence'ın mahkûmiyetinin sonucunda meydana gelmemişti. Damase bir takım isimler ve yeni bir sinod telaffuz etmek zo-

---

[5] Collectio avellano, no: 1 et Ammien Marcellin, 27, 3, 11-14.

[6] Hilaire, 4, 159-164.

[7] Voir la lettre confidimus dans l'article de Schwartz (Zeitschrift Für neutest. Wissenschaft, 1936, 19 et 20; Mais l'adresse qui figure dans Theodoret, Hist. eccl, 2, 22, 2: Sozomène, 6, 23, 7, n'est l'adresse primitive; cf. E. Casper, papstum, 1 (1930), 593.

runda kalarak, Ursace'ın, Valens'in ve onların arkadaşlarının aforozunu zikretmişti. Athanase, Mısır sinodu adına Damase'ı tebrik etmiş, ancak endişesiz bir şekilde Milano'da makamında oturan Auxence için acı acı şeyler söylemişti. Buna, sinodal bir mektupla Afrika kilisesini de dâhil etmişti.[8] Yukarıda görüldüğü gibi, Valantinien'ler, Constance'ın metodlarını kullanmayı reddetmişlerdi.[9] Bunun için, Auxence'ı birtakım teolojik mahkûmiyetlere rağmen, ölünceye kadar görevini icra etmeye imkân vermişlerdi. Devletin politikasında bu imparator, piskoposlar tarafından yapılan hiçbir müdahaleye tolerans göstermiyordu.

Damase'ın, Roma menfaatleri alanını aşan bu teşebbüslerden hoşnut olduğu şüphelidir. Papalığının başlangıcında, kendi işleri yeterince Roma'yı meşgul ediyordu. Doğu ile olan soğuklukla, doğuluların bütün yardım isteklerini reddetmişti.[10] Bunu da, geniş çaplı bir dış politikaya girişmek için kendi durumunun yeterince sağlam olmadığını hissettiği için yapıyordu. Bunun için, güçsüzlüğünü maskeleyen sahte bir hava ile yetinmişti. Çünkü Luciferien'lerinde Donatist'ler gibi, Roma'da, kendi piskoposlarına sahip cemaatleri vardı. Bu cemaatler, canlı şekilde papanın otoritesine karşı idiler. Diğer yandan, sokak kavgasında mağlup edilmiş olan **Ursin** taraftarları da, **Damase**'a, dolaylı hücumlar yapıyorlardı. 370 yılına doğru, bu grupların entrikalarına karşı, kriminal bir davadan söz edilmektedir. İshak isimli bir Yahudi, Vicarius Maximinus nezdinde şikâyette bulunmuştu.[11]

Bu meşhur ve gözü pek bir hâkimdi. Asil Romalılardan birçok kişiyi büyücülük suçu ile mahkûm etmişti. Bu amaçla Damase'da, çok sayıda papazı tutuklatmış ve işkence ettirmişti. Bu dava, itham edilen lehine aniden düzeltilmiş olmasaydı, papazın hayatına mal olacaktı. Bunun için şikâyette bulunanlar cezaya çarptırılmışlar ve İshak sürgün edilmiş ve İspanya'ya hareket etmiştir.[12] Fakat papanın yararlandığı müşahede, ciddi şekilde uzlaşmacı olmuştur.

Şüphesiz, böyle hücumlara maruz kalan bir piskoposun dışarıda otoritesinin hakir görülmesine şaşmamak gerekir. Parme piskoposu, kendisine

[8] Athanase, Epist. ad Afros, 10, 3, p. 317 dans l'édit. Opitz.
[9] Voir, supra, p. 12.
[10] Voir, supra, p. 23 ve 27.
[11] Cf. Seeck, Untergang, 5, 18, 17 et la note de la page 430.
[12] Rufin, Hist. eccl, 11, 10. Damase, Epist. 6, 9; Collectio avellana, no: 13, 5.

karşı azil kararına meydan okuyordu ve **Pouzzolos** piskoposu, altı yıl önce, sert tedbirlerin konusu olmuş ve sâkin bir şekilde görevine yeniden dönmüştü. Afrikalı bir piskopos, bir imparatorluk emri ile Roma piskopos mahkemesine çağrıldığı halde, mahkemeye gelmemişti.

Bu gibi şeyler, dayanılmaz hale gelinceye kadar uzun yıllar devam etmiştir. 378 yılının sonunda, İtalya'nın farklı bölgelerinden gelen piskoposlarla Roma'da bir konsil toplanmıştı.[13] Damase, davasını konsilin yargısına havale etmiş, sekiz yıl önce onun lehine telaffuz edilen hukuki yargıya, kilise topluluğunun elde ettiği moral kararı ilave edilmişti.[14] Konsil, imparator Gratien'e, içinde Roma'nın azalan prestijinden şikâyet eden ve imparatorun müdahalesini rica eden uzun bir mektup göndermişti. Konsil, iki kararın yayımlanmasını teşvik ediyordu. Metin daha önce tespit edilmişti ve onun doğruluğunu göstermişti.[15] Daha önce, Ursin'in sebep olduğu karışıklıklar vesilesiyle, Valentinien, Roma piskoposlarının denetiminin kilisenin başka rahiplerine de icra edilmesini emretmişti. Öyle ki dini problemlerde yargı, papaya ve yardımcılarına aitti. Başka bir şahidin formülüne göre, iman konularında veya meslekle ilgili konularda, rahipler, denkleri tarafından yargılanacaklardı. Fakat bu imparatorluk emri yürürlüğe konamamıştı. Çünkü piskoposlar, onu beğenmemişlerdi ve otoriteler de bunun yürürlüğe girmesi için az gayret göstermişlerdi.

Fakat Roma konsilinin isteği üzerine, yeni bir imparatorluk emri vekil Aquilinus'a gönderilmişti. Bu emirde, imparatorluk emirlerinin etkisizliği nazik olmayan ifadelerle belirtilmiş ve konsilin ilk projesini, uygun birkaç değişiklikle, bir kanun seviyesine yükseltmişti. Damase'ın sinod mahkemesi tarafından veya herhangi bir Katolik sinod tarafından kim görevinden alınmışsa ve bu karara uygunluğu reddedilmişse, kamu gücü ile görevinden uzaklaştırılmalıdır. İtham edilenler Roma mahkemesi önüne çıkmazlarsa, kamu otoritesi tarafından zorla getirilmelidirler. Uzak eyaletlerde metropoliten, kendi ruhban sınıfını yargılama yetkisine sahipti. Fakat o da, Roma yargısına veya papa tarafından kurulan mahkemenin yargısına bağlıydı .

---

[13] Sur la date, voir Seeck, Regesten, p. 152, 30.

[14] Damase, Epist, 6, 10.

[15] Damase, Epist. 6: Et hoc glorine, p. 523 dans l'édit. Coustant, et réponse Ep. 7, p. 530 = colt. Avell no: 13, p. 53-58 dans l'édit. Günther; cf. Caspar, Zeitschrift Für Kirchengeschichte, 47, 1928, 178-202.

Eyalet rahiplerinin, dava bitmeden önce, papaya veya komşu eyaletin on beş piskoposundan oluşan bir sinoda başvurma hakları vardı. İtalya ve Gaule'daki yargıçlar, imparatorluk emirlerini icraata koymakla yükümlüydüler. Bu kural, Batı imparatorluğunun topraklarında ve Britanya'da, İspanya'da, Afrika'da geçerliydi. Böylece uygulamada, sonuçsuz kalan Sardunya'nın meşhur yasasına[16], Roma piskoposunun liyakatını artırarak daha açık bir ifade verilmiş oluyordu. Roma konsili bu projeyi Gratien'e takdim ederek, yaptığı şeyi çok iyi biliyordu. Bu metnin, imparatorluk mührü altındaki neşri, papanın yargılama önceliğini icraata koyuyordu. Bu durumda, imparatorun, konsilin isteğini niçin kabul ettiğini anlamak kolay olacaktır. Çünkü net bir şekilde yetkilerin sınırsızlığı ve kilisenin iyi bir organizasyonu, devletin hoşuna gitmekteydi. Bunun için bu, sadece boş bir ümit değildi. Çünkü arzu edilen sonuçlar, meydana gelmişe benzemiyordu.

Fakat konsil, İshak tarafından girişilen davanın skandalını açıklamak isteyen ikinci bir istekte bulunmuştu. Senatörler de şu imtiyazdan yararlanmakta idiler: Onlara, belli bir dava geldiğinde, belgeler, son karar için imparatora takdim ediliyordu. Buna, **relatio ad principem**[17] adı veriliyordu. Aslında pratikte bu imtiyaz, önemli vakalarda piskoposlara verilmişti. Tabii ki bu imtiyaz, Damase'ı, Maximin'in kanlı ellerinden kurtarmıştı.[18] Konsil, imparatorun bilgi hakkını ve papaya sunulan kilise yargılama yetkisini aşan davaları yargılama hakkını korumuştur. Gratien bu öneriyi kabul etmemişti fakat, önerinin müelliflerine, adaletin anlamını tasdik ederek teminat vermişti. Yine onlara, kötü niyetli ithamlara karşı bir piskoposu koruyacağı teminatını vermişti. Damase bu beyanattan hoşnut kalmıştı ve kendisini tehlikeden korumuştu.

Bu arada, **Théodose**'un tahta çıkması ile Doğu'da yeni bir kilise politikası başlamıştı. Şikâyetlerin başlamasından kısa zaman sonra, Damase tarafından icra edilen farklı politikaların kötü sonuçları görünmüştü. Fakat o zaman emir verme yetkisi Damase'dan daha güçlü bir adam olan ve Gratien'in danışmanı olan **Ambroise**'ın eline geçmişti. 374 yılında Milano'da, Auxence ölmüştü. O'nun veraseti şiddetli bir mücadeleye yol açmıştı ve

---

[16] Voir, III. Vol, s. 207, 208.

[17] Mommsen, Röm. Strafrecht, 205, Code Théod, 9, 1, 13; 2, 2; 40, 10.

[18] Damase, Epist, 6, 9. Priscilien, au contraire, fut dècapitè; cf. suplice Sévère, chron, 2, 50, 8.

Ligurie - Emilie eyaletinin valisi de Milano'da oturuyordu. Halkın takdir ettiği ve sevdiği enerjik bir yargıç, alkışlarla piskopos seçilmişti. Aslında o, yeni Hıristiyanlığa girmeye hazırlanan birisiydi. Hemen vaftiz olmuştu ve 7 Aralık 374 yılında takdis edilmişti.[19] Batı'da ilk defa, yüksek asil sınıfından bir üye (Ambroise'ın babası Gaules valilerindendi) bir piskoposluğun yönetimini eline alıyordu ve bu olay, derin bir tesir icra etmişti. Ambroise'ın şahsiyetini oluşturan bu tesir daha da derindi.

Auxence hayatta iken, yukarı İtalya Ortodoks partisi, Valentinien'i, hala İllyrie'de hâkim olan Aryanizmi ezmeye sevketmişti. Ancak bu teşebbüs başarılı olamamıştı ve sadece Roma sinodlarının kilise yargıları ile sonuçlanmıştı.[20] O zamandan beri, İznikliler, Ambroise'da, düşman ülkesinde savaşı sürdürecek genç ve aktif bir şef karakteri bulmuşlardı. O, Sirmium'da, Roma'da formüle edilen tezlere katıldığını beyan eden bir sinod toplamış ve birkaç piskoposu mahkûm etmiş, aldığı kararları, Küçük Asya'daki ve Carie'deki kardeşlere ulaştırmıştı. Niçin bunlara özellikle ulaştırılmış olduğunun nedenlerini bilmiyoruz Bildiğimiz tek şey, bu bölgede İznik formülüne canlı bir muhalefet olduğuydu. Bu dönemdeki olaylarla ilgili bilgimiz maalesef yetersizdir ve geleneğin tesadüflerine bağlıdır. Bunun için de Sirmium sinodunda olup bitenleri bilmiyoruz. Bu konudaki bilgilerimiz beşinci asırda yaşamış bir tarihçinin bildirdiklerinden ibarettir.[21] Dönemin bir yazarının beklenmedik işareti[22], Ambroise'ın orada kendi sorumluluğunda hareket etmekte olduğunu göstermektedir. Sinod, kararlarını imparatora ulaştırmıştı, imparator da onları, bir yazı ile Küçük Asya halkına göndermişti. Metninde gösterdiği gibi, bu imparator I. Valentinien'di. Bu karar muhtemelen Gratien'in bir kararı idi. Bu yazının Valens'ın kilise politikasının değişim zamanı olan 377 yılına doğru kompoze edildiği kabul edilirse, daha kolay anlaşılacak gibi görünmektedir.[23]

---

19 Bu tarih, Jérôme tarafından doğrulanmıştır. Chronique, p. 247, 16 ve 21, dans l'édition Itelm.
20 Bak. Supra, p. 49.
21 Theodoret, Hist. eccl, 4, 7, 6-11, 8 cf. Campenhausen, Ambrosius, p. 32-36, 93-95. J. Zeiller, les Origines chrétieones dans les provinces danubiennes (Bibl. Des écoles Françoises, no: 102, 1918), p. 310-327.
22 Maximini, dissertatio, 128, p. 87 dansl'édition kauffmann.
23 Voir supra, p. 30.

Valentinien **17 Kasım 375'te** bir beyin kanaması ile ölmüştü. Birkaç gün sonra, dört yaşındaki oğlu, **Auguste** ilân edilmişti. Sonuç olarak büyük biraderi Gratien'i, I. Valentinien 367'de Auguste olarak atamıştı. Bu şimdi dört yaşındaki çocuğun hamisi olmuştu ve bu sıfatla, Yunanistan, Makedonya ve İllyrie olmak üzere bütün Batı'yı yönetmişti. O zaman on altı yaşındaydı ve babasının ona verdiği Bordeaux'lu profesör Ausone'u,manevi direktörü olarak tebcil ediyordu. Ausone, iyi bir vatandaş ve mükemmel bir Ortodoks idi. Üstelik kültürlü, şair ve hatip bir adamdı. O, babasının hiçbir zaman tatmadığı bir takım şeyleri oğlu ile değerlendirmesini bilmişti. O, Valentinien'in ölüm haberini **Trév**'de almıştı. Genç imparator, **Ausone**[24] tarafından kompoze edilen bir nutukla, Roma senatosunun teveccühünü kazanmıştı. Kısa bir zaman sonra, Gaule piskoposluğunda, devlet tarafından belagat ve klasik diller profesörlerine yıllık bir maaş sağlanmıştı.[25] Yine aynı zamanda, sapıkların kült mekânlarındaki eşyaların müsadere edilmesini emreden bir kanun yürürlüğe girmişti.[26] Fakat bu, otoriteler tarafından az gayretle hayata özen gösteriyordu ve Valentinien hükümetinin sertliği, yerini insanlığa ve tatlılığa bırakmıştı. **Ausone**'ın ruhu, yüzyıllarca, imparatorun sözlerini ve işlerini aydınlatmıştı. O'nun ismi, 379 yılında konsul olarak atandığında, Aristokrat bir üyenin yanında parlamıştı ve bütün akrabaları barındırılmıştı.

Edirne'de Valens'in ölümünden sonra, 378'de Gratien, geçici bir tedbirle iktidarı eline aldı ve birçok gruplar arasındaki dini barışı sağladı. Bu ihtilaflar, Doğu'yu tahrik ediyordu[27] ve Valens'in son fermanını tamamlıyordu.[28] Bu ferman, sürgündeki piskoposlara yerlerine dönme izni veriyordu. Nihayet **Theodose**, kilisesine takip edeceği yolu açık şekilde göstermişti. Bu yol, İznik sembolüne götürüyordu. Bu işaret, 381 İstanbul konsilinde de belirtilmişti. Fakat yeni hükümdar işe başlamadan önce, eski Mecedonist piskoposlar Antakya'da toplanmışlardı. Zaten on bir yıl önce, Antakya, İznik

---

[24] Symmaque, Epist, 1, 13.
[25] Code Théod, 13, 3, 11.
[26] Code Théod, 16, 5, 4; ce texte qui est de l'année 378 porte: olim.
[27] Voir, Supra, p. 33.
[28] Voir, Supra, p. 18.

aleyhtarlığının tiyatro alanı idi.[29] Bunlar, açık şekilde **Homoousios**'a karşı **Homoiusios**'u telaffuz ediyorlardı. Bu, Ambroise'nın ilhamcısı olduğu Sirmium konsili kararlarına karşı bir cevaptı.

Batı'da, yeni Milano piskoposu olan Ambroise, kendisinin, kilise savaşında bir şef olmaya çağrıldığını hissetmişti. Gratien, Valens'ın yardımı için Doğu'ya doğru yürüdüğünde, Ambroise, Hıristiyan imanının bir özetini majestelerine kompoze etme görevini üstlenmişti.[30] Ambroise, Gratien'e onu, sefer sırasında göndermişti (Bunlar, De Fide kitabının ilk iki bölümü idi) ve açıklamanın sonunda, Goth'ların, Tuna'nın güneyini istila etmelerinin, bu bölgeyi istila eden sapık Aryenlere, Tanrının bir cezası olduğunu ilave etmişti.[31] 379 Temmuzu'nun sonunda, **Gratien, Milano**'ya geri gelmişti, ilahiyatla ilgili oturumlarda Ambrois'a destek vermişti. Sonunda, üç Ağustos'ta yürürlüğe giren bir kanun, Sirmium tolerans fermanını yürürlükten kaldırıyordu ve bütün sapık kültleri yasaklıyordu, yegane kültün Katolik kilisesi kültü olduğunu belirtiyordu.[32]

Zaten Ambroise daha önce de, imparatorun güvenini kazandığı için, imparatorun lütfundan yararlanıyordu.[33] Ambroise o zaman, genç hükümdarı, kilise politikasına kazanmıştı ve İllyrie'de, Yukarı İtalya'da, Aryen bölünmesinin kökünü başarı ile kurutabilmişti. Bu ona, kilise politikası kadar politik bir zaruret olarak görünüyordu.

İmparatorluğun İznik kilisesindeki Aryen muhalefeti, en tehdit edici bölgede oturan İllyrien'leri, aynı doktrini paylaşan Goth'lara yaklaştırıyordu ve bu tehlike birçok defa tezahür etmişti.[34] Sirmium sinodundan sonra, Rotiaria'lı piskopos Palladius'la Ambroise arasında en canlı edebi tartışmalar meydana gelmişti. Ambroise, imparatora hediye ettiği **De Fide** isimli eserinde onu, ismen Aryenlerin şefi olarak belirtmişti.[35] Palladius, Ambroise'ı dikkate almadan kendini savunmuştu.[36] Ancak Ambroise, **De Fide**

---

29 Voir,Supra, p. 30.
30 Ambroise, De Fide, 1, prot. 3.
31 Ambroise, De Fide, 2, 16, 139-141.
32 Cod. Théod, 16, 5, 5.
33 Ambroise, epist. 1, 2, Maximini diss, 84.
34 Maximini diss, 13; Collectio avell, 39, 4; Ambroise, Epist. 10, 9 et 10. De Fide, 2, 16, 140 et 141.
35 Ambroise, De Fide, 1, 6, 45.
36 Palladius'un savunmaları, Maximini diss, 82, 84-87'de ve özellikle 84'te bulunmaktadır.

isimli eserinin son üç bölümünde (III-V) Aryanizme karşı polemiğini sürdürmüş ve onu imparatora göndermişti.[37] Ambroise tarafından yürütülen yukarı İtalya'daki mukavemet daha etkili olmuştu ve Damase'ın, görevden alınan piskopos **Léontius**'u rehabilite eden kararına muhalefet etmişti. Böylece, Damase'ın kararı dikkate alınmamış, bu piskopos Aryanizmle şüpheli olarak Yukarı İtalya rahipleri için lanetli bir sapık olarak kalmıştı.[38]

Sirmium'un Aryen piskoposu ölünce, I.Valentinien'in dul eşi imparatoriçe **Justin**'in şiddetli muhalefetine rağmen, Ambroise, İznikli Anemius'u, adayı olarak tahta yükseltmeyi başarmıştı.[39] Fakat oldukça güçlü muhalefet, **Gratien**'i endişeye sevketmişti. Çünkü Goth'ların istila tehlikesi ekarte edilmemişti. Bu durumda o, **İllyrien**'lere, bir imparatorluk konisli toplamaya kararlı olduğunu göstermişti. Bu genel konsile, Doğulular davet edileceklerdi ve konsil **Aquilée**'de toplanacaktı. Görüldüğüne göre, o günkü şartlarda Theodos, müşterek bir kilise toplantısının faydalı olduğuna hükmetmişti. Başta **Palladius** olmak üzere, **İllyrie**'li Aryenler, bundan yararlanmışlardı. Çünkü onlar davalarının, Doğulu piskoposlar tarafından destekleneceğini ümit ediyorlardı. Onlara, **Rimini** ve **Séleucie** toplantılarının ilahiyat formülleri en iyi çözüm olarak görülüyordu.

Fakat Doğu'daki ve Batı'daki İznikli şefler, tehlikeyi çok çabuk anlamışlardı ve onu önlemek için yeterince tesire sahip olmuşlardı. **Théodos,** Mélèce'in tavsiyesine uyarak başkentinde, Doğu'nun özel bir konsilinin davetini yapmıştı. Bu konsil, net olarak İznik karakterli bir konsildi. Gratien, Ambroise'ın görüşüne uyarak, Aquilée sinodunu, tamamen bir İtalyan işi yapmaya ve oraya yabancıları davet etmeyi eddetmişti.

Palladius, önce **Sirmium**'a gitmişti. Orada Gratien şahsen O'na, Doğuluların daveti konusunda teminat vermişti. Daha sonra arkadaşı **Secundianus**'la (muhtemelen O, Sigidunum piskoposu idi) Aquilée'ye gitmişti. Orada, aldatıldığı korkuyu belirtmişti. Aquilée ye, Yukarı İtalya'dan on iki, güney Gaul'den beş, Afrika'dan iki, İllyrienli İznik eğilimli dört piskopos gelmişti. Bunların başlarında Sirmium'lu **Anemius** vardı ve bizzat Ambroise da gelmişti. Diğer İllyrien'liler daha tedbirli davranarak gelmemişlerdi.

---

37 Ambroise, De Fide, 3, 1, 1.
38 Maximini diss, 125-128; cf. infra, p. 60.
39 Paulin, Vita Ambr, 11.

Palladius, namuslu şekilde, tartışmalara girmişti ve farkına varmadan, itham edilmiş rolü oynamıştı. Ambroise maharetli şekilde ipi onun boynuna geçirmişti. Bu tartışmaların büyük bir kısmına sahip bulunmaktayız.[40] Bu tartışmaları Ambroise kaleme aldırtmıştı. Onlar, bu davanın haksızlığının imajını canlı şekilde bize vermekteydiler. Sonuçta itham edilen iki müttehim olan **Palladius ve Secundianus**'un bu davaya karşı protestolarına rağmen, Aryenler olarak açık şekilde mahkûm edilmişlerdi.

Konsil derhal abartılmış bir şekilde mektupla imparatora bilgi vermiş[41] ve bu iki sapık piskoposun azline karşı verilen kararın yerine getirilmesi ve onların yerlerine Ortodoks haleflerinin yerleştirilmesi hususunda imparatordan destek istemişlerdi. Üstelik konsil, özellikle İllyrien'li Julianus Valens isimli bir piskoposu tehlikeli olarak ifşa etmişti. O, ihanet suçu ile **Petteaus**'dan kovulduktan sonra, Gaut'larla işbirliği yapmış ve Milano'da, Aryen propagandası yapmış, kendi görüşünü paylaşan piskoposlara gizlice bilgi vermiş ve onları etrafına toplamıştı. Bu durum karşısında konsil, imparatordan, hâlâ Sirmium'da olan **Photinien** bir cemaata karşı baskıcı tedbirler almasını istemişti.

İmparator bu istekleri kabul etmiş ve vali **Syagrius**, mahkûm edilen Aryenlere karşı şiddetli davranmıştı.[42] Palladius, Ambroise'a karşı bir protesto neşretmişti.[43] Bu yazıda O, kırk günlük bir kolokyumun, Hıristiyanların, putperestlerin, kutsal kitaba muttali Yahudilerin huzurunda, senato önünde yapılmasını istiyordu. Nihayet, iki İllyrienli Goth'ların piskoposu Ulfila'nın aracılığı ile İstanbul'da, Theodos'tan bir oturumu elde etmişlerdi.[44] Fakat onların himayecisi, onun İstanbul'a gelişinden kısa zaman sonra ölmüştü ve serbest bir ilahiyat tartışma perspektifi gelişmişti.[45] İznik, Batı'da olduğu gibi Doğu'da da bütün hatlarda zafere ulaşmıştı ve bir polemik yazıda, sadece ismi Maximin olan bir piskopos daha üzülmüş ve kırılmıştı. Fakat bu hiçbir şeyi değiştirmemişti.

---

[40] Dans ambroise, Après l'Epist. 8 (opera, 2, 786-805); Labbé, Concilia, 2, 979-992; cf. Kauffmann, Maximini diss, p. 39-63. Bu toplantının sonuç kısımları kaybolmuştur. Tarih, 3 Eylül 381'dir.

[41] Ambroise, Epist. 10.

[42] Maximini diss, 121.

[43] Des fragments de l'écrit de Palladius se trouvent dans Maximini diss, 81-140.

[44] Maxim, diss, 41.

[45] Maxim diss, 71-73; cf. Socrate, 5, 10; Sozomène, 7, 12.

Aquilée'de zafere ulaşan sadece İznik sembolü olmamıştı. Ambroise'ın şahsiyeti de zafere ulaşmıştı. Diğer bir İllyrae'li olan Salone'lu piskopos **Leontius**, bu sinodda kesin olarak görevinden alınmıştı. O, daha önce ilahiyattaki tutumundan dolayı, Ambroise'ın başkanlık ettiği bir İtalyan konsilinde de mahkûm edilmişti. Damase da, bizzat bu kilise mahkemesinin önüne çıkmıştı. Leontius, o zaman Roma'ya hitap etmiş ve Ortodoks olarak bulunma şansını elde etmişti. O, sevinçle Aquiliée'ye gelmiş ve mahkûmiyetinin orada yeniden gözden geçirileceğini ümit etmişti. Damase'ın kararına rağmen Ambroise katılığını bozmamıştı.[46] Bu, ona uygun gelince, Roma otoritesini tebcil ediyordu ve meclisin önünde, yüksek sesle bizzat Damase'ın üç mektubunu okumuştu.[47] Fakat hiçbir şey, İllyrie'yi, İznik iman formülüne ve Milano makamının otoritesine boyun eğdirme hedefinden onu vazgeçirememişti. Damase'a hoş görünmek için, sinoda, imparatordan Ursin'e karşı sert tedbirler almasını önermesini teklif etmişti. Çünkü o, entrika makinesiydi.[48] Bu vesile ile bu piskoposun, Roma'da Damase'ın hasmı olduğunu, yine O'nun Athanase için milano'da tehlikeli olduğunu ve orada Julianus Valens'le müşterek davaya sahip olduğunu da öğrenmiş oluyoruz.

Aquilée konsilinin aktif olarak üçüncü bir işe müdahale ettiğini görüyoruz. Bu iş daha da önemliydi. Çünkü bu iş, Ambroise'a, Damase'ın Doğu politikasının yönetiminden ve Batı'nın yorumcusu olma durumundan ellerini çekmesi fırsatını vermişti. Antakya'da, hiçbir zaman hoş gelmeyen garip bir misafir olan Maxime ortaya çıkmıştı.[49] Maxime, Damase tarafından reddedilmiş ve Mısır'dan çıkartılmıştı. Bir önceki yıl, Nazianzeli Grégoire'a, İstanbul piskoposluk tahtını iddia ettiği için muhalefet edilmişti. O, Doğuluların Aquiliée'ye davetinden faydalanmak istiyordu ve bunun için de o bu genel konsile, başkentteki makama hakkı olduğunu tasdik ettirmek için gitmişti: O, İskenderiyeli Pièrre'le ilişkisi olduğunu ve O'nun düzenlenmesinin geçerli olduğunu ispat etmişti. Bunun üzerine konsil O'nun bir Ortodoks piskopos olduğu kanaatine varmıştı.[50]

---

[46] Maxim diss, 125 et 126.
[47] Maxim diss, 122.
[48] Ambroise, Epist. 11; provisum.
[49] Voir supra, p. 38.
[50] Ambroise, Epist. 13, 3-5.

Bu arada, Aquilée'de, İstanbul konsilinde olup bitenler öğrenilmişti ve Ambroise, Doğulu muzaffer gruba karşı savaşa girmeye karar vermişti. İmparatorlara gönderilen bir sinod mektubunda[51] yani ilk sırada Theodose'a mektupta, imanda birleşmiş Katolikler arasında Doğu'da meydana gelen uyumsuzlukların Batılılarda da olacağı endişesini ifade ediyordu. Antakya'da Paulin tanımamıştı ve bu problem, İskenderiyye'de genel bir konsil toplanmasını teklif eden Aquilée konsil üyelerini kaygılandırıyordu. Bu konsil, farklılıkları gidermek için yapılacak bir imparatorluk konsili idi. Aslında bu uzlaştırma işine yazın İstanbul'da Doğulularla teşebbüs edilmişti. Bu, mektubu motive ediyordu. Fakat ondan tek kelime söylenmiyordu. Aksine, örtülü bir şekilde, İstanbul konsilinin resmen kararlarını Batı'ya ulaştırmadığı ifade ediliyordu. Gerçekte, imparatorların tasarlanan konsilin kararlarını doğrulama isteği yayılıyordu ve bundan Batı'ya bilgi veriliyordu. Açık bir şekilde, delegeleriyle temsil edilen Afrika ve Gaul kiliseleri, bu isteği imzalamışlardı. Flavien'in ve Nectaire'in seçimlerinden, hiçbir şey bilinmiyormuş gibi tek kelime söylenmemişti. Üstelik Maxime'den de bahsedilmemişti.

Fakat Theodos, demek istenileni çok iyi anlamıştı. Zaten her zaman anlamadığı şeyi, Nectaire'e açıklatıyordu. İskenderiyye'de bir imparatorluk konsili, Theodisyen Doğu'da düşünülecek son şeydi. Diğer yandan, Batılıların muhalefeti Doğu'da girişilen teşebbüs işini başarısızlığa götürecek türdendi. O halde bir şeyler yapmak gerekiyordu. Bunu düzeltmek için Theodos, 382 yılında konsil üyelerini yeniden İstanbul'a davet etmişti.[52]

Ambroise bu durumda ümitlerinin karardığı riskinin farkına vardı ve son darbeyi vurmaya karar verdi. O, Roma'da, Damase'ın ister istemez iştirak etmek zorunda kaldığı bir sinod daveti yapmış ve sinod adına, Theodose'a bir mektup göndermişti.[53] Bumektupta, bu sırada İstanbul'da toplanan konsil konusundaki düşüncesini açık bir şekilde ifade etmişti. O, Paulin'in, Antakya'nın meşru piskoposu olduğunu, oraya yasaların şiddeti altında

---

51 Ambroise, Epist. 12; Quamlibel.

52 Théodoret, Hist. eccl, 5, 8, 10; cf, Grégoire De Nazianze, Epist, 130 et 132. la lettre synodale de Constantinople se trouve dans Théodoret, Hist. eccl, 5, 9, 9, p. 291, 9-12 dans l'édition parmentier.

53 Ambroise, Epist. 13: Sanctum, E. Schwartz a tiré au claire la suite des événements (Zeitschr Für neutest, Wissenschaft, 1935, 207-210).

zorla yerleşenin meşru olmadığını, isim vermeden ifade ediyordu. Buna göre, Nectaire'ın seçimi geçerli değildi ve Maxime bir maceraperestti. Ambroise ciddi şekilde onu, başkentteki tahtın meşru sahibi olarak görüyordu. O, genel konsil iddia edilen önceki yıldaki konsilde, acele ile bir karar alındığını, Batı'nın Maxime konusunda, kanaat hakkının olduğunu belirtiyordu. Ambroise, adayının tanınmasını veya bir konsile itaat edilmesini istiyordu. Bu konsile Doğu ve Batı piskoposları davet edilecekti ve konsil Roma'da toplanacaktı. Aksi takdirde imparatorluğun iki tarafı arasında kilise cemaatinin devam etınesi mümkün olmayacaktı.

Burada Ambroise'ın emirlerine mutlak bir itaati isteyen bir kesin uyarı vardı. Bu mektup, imparator tarafından İstanbul konsiline takdim edilmişti. Konsilde, mektuba büyük bir sakinlikle cevap verilmişti.[54] Zarif terimlerle, Ambroise'ın hücumları süsleniyordu ve cevap veriliyordu. İyi niyetin delili olarak, Roma'ya gönderilen üç piskoposa işaret ediliyordu. Nectaire'in, İstanbul piskoposu olarak seçimi, Antakya piskoposu Flavicien'in seçiminin, İznik yasalarına uygun olduğu, konsil tarafından tasvip edildiği ve Kudüs'lü Cyrille'inki gibi geçerli olduğu belirtiliyordu (Bu, mutlak şekilde batılıları ilgilendirmiyordu). Cevabi mektuba, Doğu kilisesinin, İznik iman sembolüne iman kuralı olarak sahip olduğu, üç uknumlu doktrini ikrar ettiği, Homoousios'u kabul ettiği, Antakya iman ikrarını[55] ve İstanbul konsilinin ikrarını okurken farkına varıldığı gibi, İsa'nın tam insaniyetine iman ettiği ilave edilmiştir. Ancak mektupta Paulin'den ve Maxime'den bir tek kelime bile bahsedilmiyordu. Konsil, Doğu ve Batı arasındaki cemaat ilişkilerinin bir kırılması konusunda da hiçbir şey bilmiyordu. Her şey birdi, barış ve sevgi vardı. Batılıları, Doğu'da olandan yararlanmaya, parti ruhunu yok ederek, kilise yapısına katkı sağlama arzusunu uyandırmaya herkesi davet ediyordu.

İroniyi örten flütün tatlı sesleri, Theodos imparatorluğundan gelen gök gürültüsü darbeleri refakatinde idi.[56] İmparator, Ambroise'ın, Doğuluları Roma'ya gelmeye davet ettiğini beyan ediyordu, sadece makul olmayan bir isteği değil ve yaralayıcı bir isteği formüle ediyordu. Babaların, Doğu ile Ba-

---

54 Théodoret, Hist. eccl, 5, 9, 1-18.
55 Voir, supra, p. 35.
56 Cf. Ambroise, Epist. 14.

tı arasında çok hakimane koydukları sınırları kaldırmanın yollarını arıyordu. Geleneksel kilise cemaatinin yapmaya izin verdiği şeyin ötesine geçerek sadece Batı'nın özel menfaatlerini düşünüyordu.

Ambroise şaşırmış ve incinmiş halde, Roma sinodu adına cevap verdi.[57] O, imparatorun sitemlerinin haksız olduğunu söyleyerek, uyum ve barış içinde aşkla hareket ettiğini beyan etmişti. Doğu ile kırılmadan sakınmayı istediğini, bunu yapmaktan da pişman olmadığını söylüyordu. Her halukârda, Batı'nın, Doğu ile ortaklığından endişe etmediğini de ilave ediyordu. Aslında teklif edilen temel hedef, sahte bilgin Apollinaire'e karşı yöneltilen bir araştırma idi. O, şöyle diyordu. **"Majestelerimize borçlu olunan şerefi koruyoruz ve barış aşkımızı gösteriyoruz"**

Aradaki ihtilaf, böylece sona ermişti. Çünkü iki imparator da politik bir tartışma konusu yapmayı arzu etmiyorlardı. Fakat ateş kaplıyordu ve bazan alevler yeniden yükseliyordu. Batı'nın değerlendirdiği haklar, Ambroise'da, Damase'dan daha yüksek bir şampiyon bulmuştu. Fakat O, politik imkânları adaletle takdir etmeyi öğrenmişti ve Doğu'lu problemlerin içinde ihtiraslarını ılımlaştırarak elde edilen tecrübelerden yararlanmıştı. Nihayet Doğu üzerinde tam bir zaferin imkânının olmadığını, avantajların hafifliğinin, koşma riskini gidermediğini anlamıştı.

57 Ambroise, Epist. 14: Fidei.

IV. BÖLÜM

AMBROİSE VE THEODOSE

379 yılında **Gratien**, Batı'yı yönetirken, yirmi yaşına gelmişti. O'nun fiziki ve ruhunun mükemmel pozisyonları, ahenkli bir şekilde gelişmişti. Artık O, şiirler yazıyordu, kılıç çekiyordu, nutuklar veriyordu ve ok atıyordu. Ayrıca da O, dindar bir Hıristiyandı ve ilahiyat konuları ile ilgilenen, aile sadakatine riayet eden namuslu bir adamdı.[1] Ancak O, tembeldi ve vazife duygusuna sahip değildi. Yönetimi memurlarına bırakıyordu ve o kendisini spora, ok atmaya veriyordu ve vücut geliştirme pratikleri yapıyordu. Kültürle ilgili bütün şeyleri, üstadı yaşlı **Ausone**'a bırakıyordu. **Ambroise** ise, dini ve kilise politikasını yönetiyordu ve O'nun karakteri böyle belirlenmişti.[2] Bazan, imparatorluğun iki kısmının kiliseleri birbirine muhalefet etse de **Gratien** Ambroise'ın görüşüne uyarak, Theodose ile aynı şeyleri hissediyordu ve pağanizme karşı savaşıyordu.

Kitabeler, eski bir tarihçinin şehadetlerini doğruluyordu.[3] Buna göre **Gratien, Pontifex Maximus** ünvanından vazgeçmişti. Bu kitabeler, bize onun, Theodose'la aynı zamanda bunu yaptığı bilgisini vermekteydi. Artık o zamandan beri bu adlandırma, imparatorların ünvanları arasında bulunmamaktadır. Bu karar, basit bir formaliteden daha çok bir şeydi. **O, Devletin, putperest kültünü korumayı durdurduğu anlamına geliyordu.** Kanunlar, bu putperest kutlamalarını yasaklamalarına rağmen, Devlet, parasal yardımı, Roma'da, putperest kültü icra eden kişilere yapıyordu. Çünkü bu kült resmi külttü. Bütün bunlar daha sonra bir darbede kaldırılmışlardır.[4]

---

1 Kaynaklar, Seeck tarafından, Pauly-Wissowa, 7, 1832'de belirtilmiştir.

2 Voir supra, p. 56.

3 Zozime, 4, 36, 5.

4 Seeck'de farklı tedbirler sayılmıştır. Untergang, 5, 186 ve 508. Pauly-Wissowa, 7, 1838. Ambroise'a göre, Epist. 17 ve 18 ve Symmaque, Relatio, 3.

Böylece, Paganizm, kalan son zaferini de kaybediyordu. Artık o, sadece kişisel kanaatlerde varlığını koruyordu ve toplumda kendini göstermiyordu.

Putperest geleneğin karşısında bu düşmanlığın ikinci alameti olarak, Senato salonundaki zafer mihrabı kaldırılmıştı. Bu mihrab, Constance'ın saltanatı altında mevcuttu.[5] Bundan Roma aristokrasisi kırılmıştı ve imparatora bir senato heyeti göndermeyi istemişti. Fakat **Damase,** Hıristiyan senatörlerden birtakım imzalar toplamıştı ve **Ambroise**, delegelerin kabulünü engellemişti.[6]

Roma'da, devletle, eski putperest kültürü arasındaki mevcut olan son bağ da kesildiği zaman, iki imparator da, kilisenin imtiyazlarını, müştereken artırma çabası gösteriyorlardı. **3 Mayıs 383'de ilan edilen Hıristiyanlıktan dönme yasağı, devlet kilisesinin egemenliğini sağlamaya yöneliyordu.**[7] Theodos bir ay sonra, sapıklarla tartışma fikrine sahip olduğunda, tartışma, İznik imanının yegane gerçek olarak kabul edilerek nihayet bulmuştu. Bu, imparatorun bizzat ilahiyat problemlerini çözme hakkını üstlendiğini, piskoposların görmeleri bakımından faydalı olmuştu .[8] Yine bu, devletle kilise birliğinin kötü tarafıydı ki Doğu'da hakim olan bu idi.

Bu arada 383 ilk baharından beri Doğu'da, **Gratien**'in mutluluğuna son verecek bir fırtına hazırlanıyordu. İmparator tarafından ihmal edilen Britanya orduları, isyan etmişlerdi ve Maxime'i imparator ilan etmişlerdi. Maxime[9] bir İspanyol'du ve Theodos'un uzaklaştırdığı bir yakınıydı. Gaule, onların tarafına geçmişti ve Paris'te Gratien, tahtını savunmak istediğinde, ordusu onu terk etmişti. O, 25 Ağustos 383 tarihinde Lyon'da, Magister equitum olarak Andragathius tarafından öldürülmüştü.

Maxime, Batı'nın sahibi idi. Fakat Gratien'in küçük kardeşi II. Valentinien, on iki yaşında idi ve Milano'da ikamet ediyordu. O'nun mirasını, frank bir general olan **Bauto** savunmuştu. O, o sırada Alp'leri işgal ederek, İtalya'yı bir gaspçının istilasını önlemişti. Her iki taraf da müzakerelerin başlamasının uygun olduğuna hükmetmişti. **Milano'da** Cames Victor,

---

5 Bak. III. Cilt, s. 244.s
6 Ambroise, Epist. 7, 10; Symmaque, Relatio, 3, 1 et 20.
7 Voir Supra, p. 44.
8 Socrate, 5, 10.
9 Enslin dans Pauly-Wissowa, 15, 2546-2555.

Valentinien'in **Trèves**'e gitmesini salık veriyordu. Maxime'in sarayındaki Ambroise, genç imparator için kabul edilebilir şartları elde etmeye çaba gösteriyordu. Valentinien'in getirdiği geçici bir antlaşmaya varılmıştı. Çünkü Théodos, tedbirli hareket ediyordu ve Maxime'i tanıyordu. Sonraki yıllarda bu şeyler giderek sağlamlaşmış Maxime'in hoşnutsuzluğuna rağmen, Valentinien, Théodose'a daha çok dayanma kararı almıştı. Başka bir terimle, çocuk II. Valentinien onda bir koruyuculuk görmüş ve onu da onda bulmuştu. Maxime, iyi bir çocuk olarak Valentinien'in O'nun babalık himayesine girmesini sevmişti.[10] Ambroise, İtalyan politikasının Doğu'ya doğru yönlenmesine katkı sağlamıştı. Gerçekten bu dönemde, O, imparator Théodose'a, David'in teolojik savunmasını armağan etmişti.[11] Böylece, imparatorluğun üç grubu arasında beş yıllık bir barış meydana gelmişti. Bu zaman zarfında, kilise tarihi, yeni tecrübelerle zenginleşmişti.

İspanya'da, Maxime'in yönetiminde, **Priscillien**'in ilk dramı trajik olarak tamamlanmıştı. Bu ülke, Batı'nın teolojik faaliyetine iştirak etmemiş ve yüzyıllarca da ona yabancı kalmıştı ve eski durum devam ediyordu. Ne piskoposlar, ne de onların cemaatleri, tahrik edilen problemlerle ve bilginlerin tartışmaları ile ilgilenmiyorlardı. Sadece bir defa, bir manevi hayat kıvılcımı, bu karanlıkta parlamıştı ve bir sansasyon yapmıştı.

Kurtuba'nın yakınında, **Priscillien** isminde bir adam yaşıyordu. O, müreffeh ve yüksek bir aileye mensuptu. O, rafine bir kültüre, dünyayı hakir gören ve zahitliğe götüren bir sofuluğu ilave ediyordu.[12] O, böylece rahat bir peygamber ve bir uyanış hareketinin vecdlisi olmuştu. Onda, ilk Hıristiyanlığın ruhu ve bedenle-ruh arasında ve karanlıklar gücüne benliği terkle, tanrısal ışıktaki hayat arasında reddedilmez bir muhalefet duygusu bulunuyordu. Böylece Havari Paul'un mektupları, radikal bir zahitliğin tükenmeyen kaynakları olmuştu. **Priscillien**, talebeleri için doksan iki yasa altında, mektuplara uygun bir özet kompoze etmişti. O, kolaylık için, mektupları paragraflara ayırmıştı. Yine, İncillere atfen bu paragrafların rakamlarına ve **Priscillien**'in kanonlarına sahip olmaktayız.[13] Yine elli yıldan beri, Priscil-

---

10 Ambroise, Epist. 24, 7.
11 Tarih için bak. Campenhausen, Ambrosius, p. 184.
12 Sulpice-Sévère, chron, 2, 46; Priscillien, Tract. 1, 2 et 15, p. 4, 9 et 14, 12 dans l'édition schepss.
13 Novum Test, latine, édit. Wordsworth et White, 2, 7-32, 45, p. 109-147, 169-174 dans l'édit. Schepss.

lien'in küçük eserleri elimizde.[14] Böylece, O'nun düşüncesini ve niyetlerini takdim ediyoruz ve deforme olmayan bir imaja sahip olmaktayız.

Burada söz konusu olan, bu dünyanın kötülüklerini terk etmektir. Bedenin işleri, ilk adamı karakterize etmektedir (I. Korint, 15/47). İkinci adam, gökten gelmiştir. Ruhun işlerini ortaya koymaktadır. O, bizde ikamet etmektedir ve bizden **"Tanrının tapınağını"** yapmaktadır.[15] İnsanın yenilenmesi üç etapta tamamlanmaktadır: Bedende bulunan yeryüzü arzularını iffet bastırdığında, dünyanın işi bizde yıkılmıştır. Ruh kendisine, mevcut hayata ve yeryüzü şeylerine bağlılığın bir kötülük ve putperestlik olduğunu tanıtırsa, tanrısal karaktere sahip olur. Üçüncü etap, Tanrı, insanda bulunur ve her gün o, gidişatının tanığı ve hakimi olmaktadır. Bedensel işlerden vazgeçerek, Tanrısal tabiata iştirak etme yerine, ölüme mahkum olmaktan kim korkmaz? [16] En yüksek mükafatı elde etmek için, İncil'in emirlerine itaat etmek, ana babayı, çocukları, iyi ve kötüyü ve hatta kendi ruhunu terk etmek, Tanrıyı, dünyaya tercih etmek gerekmektedir. Yine de Tanrı, inayetini ve affını, Tanrı'nın emirlerine tutunarak ve O'nun müsamahasını hesap ederek, ikinci ve üçüncü seviyede yaşayanlardan da esirgememektedir.[17] Herkes, bu dünyada, bedensel dünya ile, karanlıklar dünyası ile savaşmak zorundadır. **Fakat Tanrı'nın gerçek oğulları evlenmezler ve evliliği aramazlar. Onların çocukları yoktur, onlar doğmuş değillerdir, onlar Tanrının meleklerine benzemektedirler.** [18]

Bu düşünceler sürekli açıklanmışlar ve İncil kuralları ile beslenmişler ve bir ifrata yol açan teolojik gelişmelerle birleşmişlerdir. Burada bir şey eksiktir ve açık değildir. Bu İspanyol vaiz, ne doğudaki fikirle ne de Afrika'da ve Roma'da belirlenen fikirlere göre hareket etmiştir. Ne **Cyprien'**i ne de **Hilaire**'i okumak ona yaramamıştır. O, tek başına, söylemek istediğini ifade etmek için mücadele etmiştir. Kitab-ı Mukaddesten başka, bütün apokrif yazılar elinin altındadır. O, onları merakla okumuştur ve kendi fikirlerini ku-

---

[14] G. Morin'in tezini onaylıyorum. (Revue bènèdictine, 1913, 153-173. O, bu eserleri İnstantius'a atfetmektedir. Fakat p. 4, 8-14, kültürlü bir laik ve yüksek seviyeli bir aileye mensup birisi, şahsi ihtidasından bahsetmektedir. Bu kesin olarak, Priscillien'dir. Bak. Sulpice-Sévère, Chron, 2, 46, 3.

[15] Priscillien, Tract, 1, 24, p. 21. dans l'édit. Schepss.

[16] Priscillien, Tract, 6, 92-93, p. 70; 7, 113, p. 83.

[17] Priscillien, Tract, 2, 43, p. 36.

[18] Priscillien, Tract, 6, p. 81, 14.

şatmak için, onlardan alıntılar yapmıştır. Çok iyi delillerle, olgun bir Hıristiyanın bu tür kitapları okumalarını savunmuştur. Çünkü onlardan bazıları, bizzat İncil'de zikredilmişlerdir.[19]

Priscillien, öğretisine uygun bir hayat yaşamıştır. Kişiliği tarafından meydana getirilen intiba, yüksek seviyeden birçok insanları bile ideal bir zahitliğe götürmüştür. **İnstantius** ve **Salvien** gibi iki piskopos, onun cemaatine katılmışlardır. Daha sonra, Kurtubalı Hyginus da onu örnek almıştır. Astorga'lı Symposius da bu harekete meyyaldi. Özellikle kadınlar, kurtuluşu elde etmek için dünyayı heyecanla terki benimsiyorlardı.

O'nun otoritesini kabul eden ilk piskopos, Mérida'lı **Ydacius** olmuştur. O, bir feragatla dikkat çekmiş, ılımlı olmayan bir mücadele ile ilerlemiş, yanan ateşe meşaleyi atmıştır. O, Priscillianistlerin âdetleri üzerine bir rapor yazmış[20], uzun tartışmalardan sonra İspanyol piskoposlarından oluşan bir Sinod, Saragossa'da toplanmıştır. 4 Ekim 380 tarihli yazıları ise bize kadar ulaşmıştır.[21] Bunlar, onun ne diyeceğini ortaya koymaktadır. **Priscillien**, uzmanın görevinin yenilenmesinin bilincindedir. Öyle ki, o, ilkel kilisede mevcuttu ve o, bu ünvanı taşıyordu.[22] Bu manevi icraatlar içinde erkekler ve kadınlar cemaat halinde toplanıyorlardı. Epiphanie'den üç hafta önce ve Carême boyunca bu cemaat üyeleri, ya evlerine veya kırlara yahut dağlara inzivaya çekiliyorlardı ve orada oruç tutuyorlardı, kiliseye gitmeden, özel toplantılarda bilgi sahibi oluyorlardı. Sinod, onu mahkum etmiştir, ancak sinod, şahısları ve doktrinleri aforoz etmemiştir. Priscillien ve taraftarları, görünmekten sakınmaktaydılar. Romalı Damase'dan buna tavır alması ve onları, mahkum etmesi istenmekteydi.[23]

Nihayet Priscillien'e karşı savaş daha da şiddetlenmişti. O zamana kadar laik olan **Priscillien**, dostu piskopos Avila tarafından Lusitanie'de takdis edilmişti.[24] Priscillien'in hasımları onu, sapıklıkla itham ediyorlardı. Ossonoba'lı, piskopos **İthacius** O'nu, en iğrenç sapıklıkla suçlamış ve onu, yıldızlara tapmakla itham etmiş, gnostikler gibi şeytanlara inandığını ve

---

19 Priscillen, Tract, 3, p. 44-56; cf. le fragment qui se trouve p. 153, 11-18 et le rapport de paul orose.
20 Priscillien, Tract, 2, p. 35, 0.
21 Bruns, Canones, 2, 13; Lauchert, p. 175 (burada tarih belirtilmemiştir)
22 Canon 7 de ce synode; cf. Priscillien, Canons, 39 et 48.
23 Priscillien, Tract, 2, p. 35, 17 et 23, 40, 7, Contre Sulpice-Sévère, chron, 2, 47, 2.
24 Madrid ile Salamanque arasında bir yer.

Maniheizmi ikrar ettiğini açıklamıştır.[25] Bu son nokta, çok tehlikeliydi ve aynı zamanda ispatı da kolaydı. **Priscillien**, aziz Paul'u ve aziz Yuhanna'yı takip ederek, Tanrının ruhuna ve dünya'nın ruhuna muhalefet ettiğini göstermiştir. İki prensibin mücadelesi olarak metafizik anlamda onu tasarlamak, Maniheizmin temel tezini bulmak için yeterli oluyordu. Kilise tarihi boyunca, âleme rezil etmek için bu uygun olmayan denetimi kullanmıştır.

Bu **Priscillien**'e karşı cephe oluşturan İspanya piskoposluğunun en kötü unsurlarıydı. **İthaicius**, yüzsüz bir geveze olarak vasfedildi ve yaşamdan mahrum oldu. **Ydacius**, kendi rahip sınıfı tarafından itham edildi ve gürültüsü uzaklarda yankılandı.[26] **Priscillien**, bu düşmanlara karşı kalemle boşuna kendini savunmayı aramıştı.[27] **Ydacius'un** kışkırtması ile eyaletlerdeki görevliler, Priscillien'e ve onun taraftarlarına karşı, Maniheistleri hedef alan Graiten'in fermanını kullanmışlardı. Sonuçta, Priscillien ve bu piskoposlar, görevlerini terk etmek zorunda kalmışlardı. Onlar, sığınma aramak üzere Damase'ın ve Ambroise'ın yanına gitmişlerdi.[28] Ancak bu da fayda vermemişti. Çünkü kilisenin iki prensi, bu şüphelilerin müracaatlarını kabul etmemişlerdi. Bu durumda onlar da polise müracaat etmişlerdi. Böylece, kendilerine karşı alınan tedbirlerin iptalini elde etmişlerdi. Görevlerine dönmüşlerdi ve İspanya prokonsulu **Volventius**, dini barışın bozguncuları olarak onları itham edenleri takip etme emrini almıştı. İthacius, Gaule'a kaçmıştı. Bu arada, otoriteler arasında şiddetli bir hukuki kargaşa meydana gelmiş, Maxime aniden tahta oturmuştu ve durum tamamen değişmişti.

Maxime Ortodoksluğunu göstermeye yeltenerek, **Priscillien** davasını Bordeaux'da toplanan bir sinoda inceletmiştir. Orada, **İnstantius** görevden alınmıştı, Priscillien tartışmayı reddederek, imparatora başvurmuştu. Sonuçta, hem itham edenler hem de itham edilenler, Trève'e gelmişlerdi. Tourlu aziz Martin de, zahit olarak İspanya engizitörleri tarafından hakarete uğramıştı. O da, boşuna skandalı önlemeye ve bir kilise mahkemesine konuyu getirmeye uğraşmıştı.

---

[25] Priscillien'in savunmasına göre bak. Tract. 1, p. 23, 24; cf. E. ch, Babut, Priscillien, Paris, 1909, p. 144.
[26] Sulpice-Sévère, Chron, 2, 50, 2; Priscillien, Tract, 2, p. 39, 24.
[27] Priscillien, Tract, 1; İkinci eser, Damase'a takdim edilen dilekçedir.
[28] Priscillien, Tract, 2, p. 41, 16.

Maxime, ithamcılar tarafından ikna edilmiş ve Vali **Evodius**, yeteneğiyle, Priscillien'i ve adamlarını büyücülükle ve taşkınlıkla suçlanmalarını sağlamıştı. Onların birçoğu öldürülmüş ve bazıları sürgün edilmişti. Ancak ithamcılar da uzun süre kanlı olaylarından yararlanamamışlar, genel bir hakir görmeye maruz kalmışlardı. Ne **İthacius** ne de **Ydacius**, uzun süre piskoposluk makamlarında kalamamışlardı. Ambroise[29], Trèves'i ziyareti sırasında, bu grup piskoposlara karşı tiksintisini açıkça göstermişti. Roma ise, dava parası gönderen Maxime'den hoşnut değildi.[30] Tour'lu Martin de başka acılara maruz kalmış ve kilise politikasından tamamen çekilmişti.[31] İlk defa, bazı kilise mensupları, sapık iddia edilen davayı, kanlı bir sonuca götürmek için laik bir kola müracaat etmişlerdi. Hissedilen zevksizlik, birkaç yıl sonra, güçlü bir gücü ortaya çıkarmıştı. Ancak bundan daha sonra bahsedeceğiz.

384 yılında, eski Aristokrasinin en kültürlü ve en ünlü temsilcisi olan **Symmaque**, Roma valisi olmuştu. Yeni hükümdar II. Valentinien'e, Gratien tarafından reddedilen bir dilekçeyi verme zamanı gelmişe benziyordu. Bu dilekçenin konusu, devlet tarafından eski Roma kültlerine verilen yardımların düzenlemesiyle ve senatodaki **Victoire**'a mihrabına konması ile ilgiliydi. Symmaque'ın, Gratien'e hitaben gönderdiği dilekçenin ana konusu buydu. Bu dilekçe, II. Valentinien'e takdim edilecekti.[32] Bu dilekçe, Roma liyakatinin hayret edilecek bir abidesiydi ve Majestas Populi romani ile dolu idi. Orada, ara nağmeler, gereksiz şeyler yoktu. Dilekçenin yazarı, ahenkli seslerle okuyucuyu büyülemek istemiyordu. Sadelik, Symmaque'ın üslubunu karakterize ediyordu ve bu, özel mektuplarında da görülüyordu ve bu, onun güçlü etkisini ortaya koyuyordu. Dilekçedeki her kelime, tartılarak konmuştu, tabii yerini bulmuştu ve güçlü şekilde kulağa çarpıyordu.

Bizzat Roma imparatorunun önünde kendisini takdim ediyor ve kimseyi rahatsız etmeyen ve dini muhtevayı inkar edenlerin bile saygılı olacağı bin yıllık haklarını ilan ediyordu. Kainata, Roma Kanununu empoze eden geleneksel kültler, **Annibal**'ı reddetmiş ve **Capitol**'dan Gaulcu'ları kovmuştu.

---

29 Ambroise, Epist. 24, 12.
30 Collectio avellana, 40, 4.
31 Sulpice-Sévère, Dial, 3, 13, 5 et 6.
32 Symmaque, Relatio, 3, p. 280-283 dans l'édition Seeck.

Onlar, yıldızlar, gök ve yer gibi müşterek iyilerin kısımlarını oluşturmaktaydılar. Bunların gerisinde, farklı yollarla da olsa, yükselmeye gayret ettiğimiz Tanrısal cevher sırrı bulunmaktaydı. Eyaletlerin kötü hasatlara maruz kalması ve açlıktan ızdırap çekmeleri sebepsiz değildi. Bu yılki kıtlığa neden olan dinsizlikti. Rahiplerin mahrum olduğu besin, bütün millete reddedilmişti. Adaleti sağlamak, siz imparatora düşmektedir. Herkese gerekeni veriniz! **Suum Cuique!**

Her zaman takdir edilmiş olan bu nutuk, imparatorluk Consistuarı tarafından ittifakla beğenilmiştir. Paganlar, Hıristiyanlar, aynı şekilde bu merasimle etkilenmişlerdi ve ciddi bir davet[33], bütün iyi vatandaşları layık olduğu mutlulukla biten bir dünyaya çağırıyordu.

İşte o zaman, Ambroise, müdahale etmişti. Çünkü O'nun pozisyonu, doğrudan, merasime gerek kalmadan imparatoru görmeye imkan veriyordu. O, gençliğinde bir İstiğfar yazmıştı.[34] İmparator, Tanrının askeri olarak imanın hizmetinde idi ve putperestliği kayıran hiçbir şeye izin vermiyordu. Yine O, Gratien'in, bu tür bir isteği reddetmekte tamamen haklı olduğunu ilave ediyordu. Çünkü Tanrının emrinin, insanların isteklerinden daha fazla önemi vardı. Bu istekler, küçük bir gruba aitti, Hıristiyanlar, Senatörlerin çoğuna da karşı idi. Böyle bir isteğe, cevap bile vermeye değmezdi. Valentinien, Théodose'un probleme boyun eğmesini istiyordu. O'nun nasihatı tecrübe edilmişti, çünkü O, zahmete değmekteydi. "Fakat aksi bir karar alınırsa, biz piskoposlar buna, sükunetle ve protesto etmeden katlanamayız. Sen, kiliseye gidebileceksin, fakat hiçbir rahip bulamayacaksın veya onlardan birisini bulursan, o, sana mukavemet edecektir." Bu cümlenin anlamı açıktı. Bu itaatsizlik halinde bir aforoz tehdidiydi.

Hıristiyan kilisesi, imparatorluk kilisesi olduğundan, Ambroise, hiçbir imparatorun düşünmediği bir sonuç çıkarıyordu. Hıristiyan olarak kilisenin üyesi, sadece egemen değildi, görevi gereği, O, Tanrının askeriydi veya yukarıda söylendiği gibi, **Advocatus Ecclesiae** idi. Bu sadece, O'nun kiliseyi koruması anlamına gelmiyordu, O'nun Tanrının emrine bağlı olduğu anlamına da geliyordu. Bu durumda, şüphe halinde, O'na, kilisenin görevini

---

[33] Ambroise, De obitu Valent, 19; Epist. 17, 8.
[34] Ambroise, Epist. 17.

değil, Tanrının iradesini kim tanıtacaktı? Şayet O, bu emre göre davranmazsa, kilisenin disiplin cezasına maruz kalacaktı.

Hiçbir Doğu'lu, bu kadar bir iddiayı ciddi şekilde yayma cesaretinde bulunamayacaktı. Bu, Ambroise'ın hakim kişiliğine nüfuz etmiş bir Batılı düşünceydi. Bunu O, kilise hukuku tezinde ifade etmiş bulunuyordu. Bu tez, bugüne kadar Latin Katolikliğinin temel unsuru olmuştu. Katolik kilisesi, şüphesiz pratikte onu, bir kenara koymuş, fakat prensipte onu, hiçbir zaman reddetmemişti. Aslında Ambroise, bir defa daha onu, başarı ile uygulama imkanını bulmuştu. Mevcut halde bu zor değildi. Ambroise, general Banto'yu ve pagan olan Rumorid'i bir kenara koymuştu.[35] Daha sonra O, Symmaqu'la ilişkisine bir reddiye yazmış ve onu, mektupla Valantinien'e Consistoire'da okutmuştu. Problem böylece çözülmüştü. Genç imparator böylece bilim direktörünün iradesine boyun eğmişti.

Müteakip 385 yılının Paskalya bayramına doğru, Ambroise'a kilise hukuku kavramını yeniden savunma fırsatı doğmuştu. I. Valentinien'in dul imparatoriçesi ve saltanattaki genç imparatorun annesi İznik sembolünü reddediyordu ve Ambroise karşı İllyrie Aryenlerini savunuyordu.[36] O, etrafına ve onu koruyan Batılılara[37], kült yeri olarak, şehrin dışında bir yere sahip olmaları arzusunu açıklamış ve oğlunun, kendine makul gelen bir isteği yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmişti. Fakat Ambroise, kategorik olarak bu teklifi reddetmişti. O'na imparatorun hukuku kullanacağını göstermişti. Çünkü imparator her şeyi, arzusuna göre düzene koyabiliyordu. Buna Ambroise, imparatorun bu hakkını, bütün özel mülkiyette, teb'alarının hayatında bile kullanabileceğini fakat kilise mülkiyetinde kullanamayacağını şöyle bildirmişti: **"Tanrıya ait olan şeyde, imparatorun gücüne boyun eğilemezdi."**

Eski Roma hukukuna göre, bir mabed, Roma halkının kararı gereği veya imparatorun emriyle vakfedilmişse, Tanrının mülkiyeti haline geliyordu. Sonuç olarak hiç kimsenin ona sahip olma hakkı yoktu. Hatta o mabed, harabe haline gelse bile bu kutsal karakterini korumaktaydı. Düşmanın eline bile düşse, o karakterini kaybetmezdi, Yani, o, işgalden kurtulduğu andan

---

[35] Ambroise, Epist. 57, 3.
[36] Voir Supra, p. 58.
[37] Ambroise, Epist. 20, 12.

itibaren otomatik olarak kutsallığını yeniden bulacaktı.[38] İşte Ambroise, bu hukuki kararı, Hıristiyan kiliselerine uygulamış ve son kararını vermiştir. Vakıfla, icra edilen mülkiyet intikali, ne kişinin iradesiyle, ne de imparatorun yüce emriyle iptal edilemezdi. Piskopos, kilisenin uzvu olarak, Tanrı tarafından onu yönetmekle ve kilise mülkiyetini savunmakla görevlendirilmiştir.

Böylece tartışma, prensipler alanına taşınmış ve Ambroise, bir adım bile geri adım atmamıştır. Hatta O, olayların seyrini bir mektupta kız kardeşine tasvir etmiştir.[39] Kısır tartışmalardan sonra, 6 Nisan 385 pazarında, Ambroise, Küçük **Basilica Porciana**'da ayin yaparken, kapıların dışında, imparatoriçe'nin adamları tarafından bir takım iddialar ileri sürülmüş ve imparatorun güvenlikleri tarafından kuşatılmıştı.[40] Sonuçta, caddelerde kargaşalar olmuştu ve sarayın önünde tezahüratlar yapılmıştı.[41] Müteakip günlerde, Burjuvaziye karşı bir takım tedbirler alınmıştı. Hatta memurlar, subaylar, Ambroise ile müzakereye başlamışlar ve ondan, halkı yatıştırmasını talep etmişlerdi. Ambroise şöyle cevap vermişti: **"Onu, ben kışkırtmadım. Benim görevim böyledir. Onu, sadece Tanrı yatıştırabilir"** Çarşamba günü bir karar alınmıştı. İmparator, askerlerine Basilica Porciana'yı kuşattırmıştı. Şehrin iki kilisesi, tahrik olmuş insanlarla dolmuştu ve yüksek sesle sızlanıyorlardı. Eski kilisede[42], Ambroise, çok sert bir nutuk atmıştı. O, Eyub kitabından alıntılar yaparak, halkı, istiğfara ve pasif direnişe davet ediyordu. Ayrıca, kadının uğursuz rolünü, Havva'dan başlayarak Jécabel'e ve Hérodias'a kadar açıklamıştı. O, vaaz ederken, Ambroise tarafından aforoz edilmeden korkan gerçek imana bağlılıklarını belirten askerlerle kilise dolmuştu. Hatta onlar görevlerini bırakarak halkın arasına katılmışlardı. Bu sırada, kilisenin etrafına konulan flamaların kaldırıldığı da piskoposa bildirilmişti. Muhtemelen bu, güçle olmuştu. Çünkü çocuklar, onları parçalamışlardı.

---

[38] Gaius, İnst, 2, 4 et 5. Digeste, 1, 8, 6, 3; 1, 8, 9, 1; 11, 7, 36.

[39] Ambroise, Epist, 20

[40] Sur ces decani, voir l'article de Seeck, dans Pauly-Wissowa, 4, 2246.

[41] Ambroise, Sermo Contra Auxentium, 29.

[42] C'est S. Thecla (Cabrol-Leclercq, Dictionnaire, 1, 1383, figure, 317, no: 2), Katedral meydanının batı tarafında. Bu kilise kaybolmuştur. Basilica nova (minor), Sainte-Marie-Majeure'dur (ibid, no: 1). Bugün bu yerde katedral bulunmaktadır. İki kilise yaz ve kış katedrali ismi altında Ambroisçi liturjide bulunmaktadır. Basilica porciana, Victor ad Corpus, eski duvarın ötesindedir. Via Vittoria ve Via Garducci, izleri göstermektedir (Cabrol, 1, 1443, fig. 318, no: 9).

Ambroise Bazilikayı teslim etmeyi reddediyordu ve acı sözlerle, imparatorun müzakerecilerini gönderiyordu. Gece boyunca, kiliseler askerler tarafından korunmuştu. Nihayet kutsal Perşembe, imparator mağlubiyetini itiraf etmişti. Askerler çekilmişti, zorluklar kalkmıştı, generaller imparatora dua ediyorlardı ve kortej halinde kiliseye gidiyorlardı. İmparatorun kırgınlığını gösteren şu cevap, durumu belirtmekteydi: **"Şayet O, size emretse, sizler beni, Ambroise'a zincirleyeceksiniz".** Şüphesiz, askerlerin tutumu, sonunda O'nu, bu karara götürmemişti. Birinci Mabeyinci onu, baş kesme tehdidi ile tehdit etmeseydi bile Ambroise, daima sarayın intikamından korkuyordu.[43]

Anne-imparatoriçe Justinie'nin, bütün işlerin konusu olmasında ve bozgundan etkilenmesinde ne de on beş yaşındaki imparatorun lalasına karşı dikilmesinde şaşılacak bir şey yoktu. Fakat öfkelerini gösteren taçlanmış iki başın, onların politik öngörülerinden şüphe ettirmekteydi.

385 yılı boyunca, **Justine**'nin **İllyrie**'li çevresi, her türlü düşmanlığa teşebbüs etmişlerdi ve nihayet kendilerinden birini Ambroise'ın yerine Milano makamına koyma niyetlerini göstermişlerdi. Bu konuda, sınır bölgelerinden **Meraurinus** isimli bir piskoposu belirlemişlerdi. O, Auxence ismini almıştı ve O, Ulfila'nın biyografisini kompoze eden Durostorumlu (Silistrie) Auxence'dan başkası da değildi.[44] 386 yılının başında, açık savaş başlamıştı. 23 Ocak'ta, Rimini iman kararına katılanlara verilen kült serbestlik kanunu, yürürlükten kaldırılmıştı. Bu iman ikrarı, ebedi bir sürece yönelmişti. Yani Homéen'lere yönelikti ve o zamana kadar imtiyazlı olan kilise üyelerini sert şekilde tehdit ediyordu ve onlar da şiddete karşı muhalefet edeceklerdi.[45] Kısa zaman sonra bu kanuna, daha sert emirler ilave edilmişti. Bütün Batı İmparatorluğu'nda kiliseler, Homéen piskoposlara teslim edileceklerdi. Bundan da, önemli karışıklıklar meydana gelecekti.[46]

Sarayın kendisine, gürültü yapmadan kaybolmasını tavsiye etmesine rağmen Ambroise, makamında kalmıştı. İmparator, Ambroise ile Auxence arasında Consistoire'ın önünde bir kollokyum yapılmasını arzu ediyordu.

[43] Ambroise, Epist. 20, 28.
[44] Hypothése de l' Duchesne, Histoire ancienne de l'eglise, 2, 552.
[45] Code Théod, 16, 1, 4. En Orient, on n'en publia qu'un inignifiant extrait: 16, 4, 1.
[46] Ambroise, Epist. 21, 11; Sermo c. Auxentium, 16; Maxime dans la Collectio avellana, 39, 3.

Auxence buna razı olmuştu, fakat Ambroise böyle bir toplantıya gelmeyi reddetmişti. Ambroise, önemli bir mektupla durumu imparatora açıklamıştı. **Bu mektupta O, iman konusunda, Hıristiyan imparatorları piskoposların yargılayacağı, imparatorların ise, piskoposları yargılamayacakları prensibini koymuştu.** [47] Ayrıca, genç Valentinien'e, hâlâ vaftiz olmadığı, böylece, babasının olgun düşüncelerinden sonra formüle edilen özdeyişleri, çiğnediği hatırlatlmıştı. Aynı zamanda, etkili bir vaazda, askerle çevrilmiş katedraldeki halkı, piskoposlarının eğilmez kararına inanmaya davet ediyordu ve imparatora İncil'in şu sözünü hatırlatıyordu. **"Sezar'ın hakkını Sezar'a, Allah'ın hakkını da Allah'a veriniz."** İmparator, kilisenin çocuğudur, kilisededir ve kilisenin üstünde değildir. Bu vaaz[48], 29 Mart Pazar günü 386 yılında verilmiş kısa bir zaman sonra yayınlanmış ve kilise hukukunun batı kavramını belirtmiştir.

Arkasında kitleler olan Ambroise, fakirlere ve dilencilere parasal yardım yaptırıyordu ve ilahiler kompoze ediyordu. Bu savaş şarkılarını, iman savaşı için halka veriyordu.[49] Özellikle şehrin kültürlü insanlarını, O'nun üstün şahsiyeti çekiyordu. Bu konuda, Augustin, önemli bir tanıktı. Böylece bu defa da gayretli piskopos Ambroise, galip gelmişti. **Basilica Ambroisiana,** O'nun zaferinin önemli bir hatıra abidesi olmuştu. 19 Haziran 386 yılında, iki gün önce, Felix ve Novbor[50] bazilikalarından çıkarılan **Gervais ve Parotais**'in kemikleri, Basilica Ambroisiana'ya konmuştu. Uzun zamandan beri unutulan bu eski şehitler, nasıl hatırlanmıştı ve bulundukları yerler nasıl aranmıştı? Genelde bunlar, Ambroise'ın kız kardeşi Marcellina'ya yazdıklarından çıkmaktaydı.[51] Kemiklerin intikali bir halk şenliğine bürünmüştü ve Tanrının onayı, bir mucize ile doğrulanmıştı: Bütün şehir halkı tarafından tanınan kör kasap **Severus**, bir kefen saçağına dokunmuş ve gözleri açılmıştır. Artık kanlı mesleğini bırakmış ve S. Ambrogio'ya kayyum ol-

---

47 Ambroise, Epist. 21, 4.
48 Ambroise, Sermo coutra Auxentium. Dans les collection, ce sermon se trouve après la lettre 21. paragraphe 19 permet d'endéterminèt la date.
49 Ambroise, Sermo C. Aux, 33 et 34.
50 S. Ambrogio'nun yanında. Bu Bazilikanın yerinde bugün, Garibaldi kışlası bulunmaktadır. Cf. Cabraol. Dictionnaire, 1, 14443, fig. 318, no: 3.
51 Ambroise, Epist. 22; cf. Augustin, Confessions, 9, 7, 15 et 16.

muştu.[52] Bir takım hastalar iyileşmişti, şeytanlar kovulmuştu, halkın önünde Aryenlerin kötü tenkitleri susmak zorunda kalmıştı.

Bu durumda Valentinien, çocuksu zafiyetinden dolayı, sahip olduğu kaprisli annenin isteklerine boyun eğdiği için çok prestij kaybetmişti. Zaten kısa zaman sonra da çok ciddi politik bir hata yaptığının farkına varmıştı. Bir gün, asla meslektaş olarak kabul etmek istemediği Maxime'den çok sıcak bir mektup almıştı.[53] Felaketin sonucundan onu uyarıyordu ve metodunu değiştirmeye davet ediyordu. Roma papası Siricius da, Maxime'den bir mektup almıştı.[54] Maxime O'na, daima Katolik imanının koruyucusu olacağı konusunda güven veriyordu. Geri planda da başka sebepler var mıydı? Bunu bilmiyoruz. Ancak ne olursa olsun Maxime 387 yılında İtalya'ya girmişti ve Valentinien de kaçmak zorunda kalmıştı. Selanik'te Théodose'la karşılaşmıştı. Ne yazık ki O'nun politikasını taklit etmemişti. Valentinien, Théodose'un yanında himaye aramıştı. Justine'in kızı Galla ile evlenmesiyle, Valentinien'in kayın biraderi olmamasına rağmen, Théodos O'na yardım etmeye mecbur kalmıştı. Doğu İmparatorluğu'nda Maxime, daima bir gaspçı telakki edilmeye devam etmiş ve O'nun şöhreti daima bir mütareke karakterine sahip olmuştur.

İtalya'nın işgali bu durumda, savaşı kaçınılmaz kılıyordu. Çok hassas bir hazırlıktan sonra Théodose, 388 Haziranına doğru Batı'ya doğru ilerlemişti. O, Maxime'in ordusunu, Siszeg'de ve Suriye'de Pettau'da ezmişti. Maxime tutuklanmış ve Aquilee de öldürülmüştü. Böylece Théodos, 388 Ekiminde bir galip olarak Milano'ya girmişti. Artık o andan itibaren, Batı'yı da Doğu gibi yönetmişti. Bu durumda Valentinien kapasitesizliğini göstermiş ve bir süs eşyası haline gelmişti. Sonunda, Viyana'ya gönderilmiş ve General Arbogast'ın himayesine konmuştu. O, ona oldukça kaba bir şekilde gücünü hissettirmişti. Sonunda, 15 Mayıs 392'de intihar ederek hayatına son vermişti.[55] 388'de Justine'in ölümünden itibaren senatonun kült yardımları ile ilgili, yeni bir araştırma yapmasına muhalefet eden Ambroise ile uzlaşılmış-

---

52 Ambroise, Epist. 22, 2, 17, Paulin, Vita Ambrosu, 14 (tome 2, Appendice, p. 10, dans l'édit, des Bénédictins).

53 Collectio avellana, no: 39 (1, 88 dans l'édit. Guenther).

54 Collectio avellana, no: 40 (1, 90).

55 Seeck'in kanaatı böyledir: Untergang, 5, 242 et 537. Burada, bir cinayet mi yoksa intihar mı vardı? Eski rivayetler, iki hipotezi de desteklemektedir.

tı. Az bir ömrünün kaldığını hissederek, O, Ambroise'dan kendisini vaftize gelmesini rica etmişti. Eski itirafçısı, oldukça geç gelmişti. Ancak, Milano'daki cenaze merasiminde, ölenin lehine güzel bir cenaze nutku vermişti.[56]

Théodose, Batı'da iktidarı eline alınca, bütün imparatorluğu tek başına yöneteceğine ve sonra da onu iki oğluna bırakacağına kesin karar vermişti. Böylece O, İstanbul'u on bir yaşındaki oğlu Arcadius'a bırakmıştı ki o, Doğu'ya yöneliyordu. Beş yaşındaki oğlu Honorius'u, 389 Haziranında Roma'ya girdiğinde getirtmiş ve Romalılara onu, varisi olarak takdim etmişti.[57] Roma'daki ikameti, Ağustos sonuna kadar devam etmiş ve muzaffer imparatorun şerefine bir dizi bayram kutlanmıştı. Bu bayramlar, Romalıların hoşuna gidiyordu. O, çekinmeden caddelerde halkla konuşuyordu ve evindeki tevazuyu sergiliyordu, orada sadece bir Romalı vatandaş olduğunu göstermek istiyordu. O, halka forumlarda, senatoda hitap ediyordu, Gaullu Pacatus'a kendisini öven ve bize kadar ulaşan şarkılar söyletiyordu. Bu şarkıları söyleyenler, mükâfatlandırılıyordu. Mesela, bir yıl sonra, Afrika prokonsulası oluyordu ve daha sonra da, Hıristiyan olmasa bile, imparator evinin mali sorumlusu oluyordu.[58] Symmaque içinde güneş ufukta görünmüştü. Kritik günlerde O, Maxime'in yanında olmuştu ve onu öven bir nutuklar vermişti. Daha sonra bir sığınma yeri olarak Roma'da, Novatien taraftarlarının kilisesine sığınmıştı. Buna rağmen Théodos onu, affetmişti ve ona bir nutuk vermeye izin vermişti.[59]391 yılında da konsul olmuştu. Aynı şerefe, Doğu valisi olan Tatien de sahip olmuştu.[60] Her ikisinin de eşsiz bir Hıristiyan düşmanı olduğuna işaret etmek gerekir. Şüphesiz, Théodose'un Roma aristokrasisini kazanma arzusu, Symmaque'a şeref vererek, kilise çevrelerinin hoşnutsuzluğuna üstün gelmişti. Yine Batı'nın durumu, özellikle Roma'nın durumu, paganizme, idare ile yaklaşmayı gerektiriyordu.

Fakat Doğu'da olaylar başka türlü tezahür ediyordu. Orada Théodose, dinden dönmeyi yasaklamıştı. Fakat pağanları rencide eden hiçbir kanunu

---

56 Ambroise, De obitu Valent, 19 et 23-27; cf. Epist. 53, 2.
57 Chron min, 1, 245 et 298. Çok anlamlı bir rivayet claudien de bulunmaktadır: De sexto cons. Honoru, 54-76. Pacatus, paneg. 47, 3.
58 Seeck, Symmachus, p. CXCIII.
59 Socrate, Hist. eccl, 5, 14, 5-10.
60 Enzlın, dans Pauly-Wissowa, 2, Série 4, 2463, no: 3.

yürürlüğe koymamıştı. O'nun fermanları[61] özellikle, kanlı kurbanlarla ilişkiliydi ve açıkça sanat abideleri olarak kalacak olan tapınaklara gitmekle alakalıydı.[62] Yine, bir Hıristiyanı, bir şehrin büyük rahibi olarak atamak da yasaktı. Çünkü, tapınakların bakımı, eski dinin bir mensubuna ait bulunuyordu.[63] Doğu valisi Cynegius[64], 385 yılında, paganizmi, belirtilen şartlarda bastırmak için Mısır'a gitme emrini almıştı.

Fakat O'nun güçlerinin, putperest tapınakları kapattığı, kurbanı yalnız Mısır'da değil, bütün Doğu'da yasakladığı görülmektedir.[65] Urfa'daki muhteşem tapınağın tahribi, O'nun işi olarak görülmektedir. O, şüphesiz O'nu, fanatik keşişlerin tesirinde kalan sofu kadın **Acanthia**'nın kışkırtması ile yapmıştı.[66] Yine Cynegius'un, piskopos Marcellus'a, Apamée tapınağını kaba bir şekilde yıkmak için, askeri yardım yaptığına da inanmak gerekir.[67] Tapınakların bu yıkılması, fanatik keşişler ordusunun ülkeyi dolaştıklarındaki kampanyada gerçekleşmiştir. Onlar, köylülerin küçük tapınaklarını yıkmışlar, din adamlarına işkence yapmışlardır.[68] Bunlar olup biterken, Cynegius ölmüştür. Théodose, işlediği hatanın farkına varmıştı ve Cynegius'un halefi olarak pagan **Tatien**'i tayin etmişti. **Libanius**, derhal, imparatora tapınaklar lehine bir anket takdim etmişti.[69] Bu ankette, Libanius, bir yandan imparatorun yasaları ile diğer yandan iktidarın yolsuzlukları arasındaki çelişkileri ve keşişler ordusu tarafından işlenen şiddet olaylarını ortaya koyuyordu. Yine O, tolerans politikasının hikmetini gösteriyordu. O şöyle diyordu: "Mabedleri basarak, insanlar, Hıristiyan yapılabilir. Bu tapınaklar, senin emrinle uzun zamandan beri yıkılmaktadırlar. Her halde sen, böyle bir hidayeti görmeyi arzu ediyorsun. "Fakat biliyorsun ki bu sonucu elde edemeyeceksin. Elini bu tapınaklara değdiremeyeceksin." Bu bir dalkavukluk değildi. Libanius, imparatorun, öfkelenmeden gerçeğe dayanacağı zamandan faydalanmasını biliyordu. İşte o zaman mahir hatip, kamuo-

---

61 Compenhausen'deki listeye bak. Ambrosius, p. 224, not, 1.
62 Cod Theod, 16, 10, 8, 30 Kasım 382.
63 Cod Theod, 12, 1, 113, 16 Haziran 386.
64 Seeck, dans Pauly-Wissowa, 11, 2527.
65 Zozime, 4, 37, 3.
66 Libanius, Orat, 30, 40-46.
67 Théodoret, Hist. eccl, 5, 21, 6-11. Code Théod, 16, 10, 8 avec le Commentaire de Gothofredus.
68 Libanius, Orat, 30, 8 et 9.s
69 Libanius, Orat, 30; 53, paragrafta sözü edilen "yeni adam" Tatien'dir.

yunun tercümanı olarak tahtın önünde kendini gösteriyordu. Şimdi de tam zamanı idi, çünkü Tatien'in atanması, imparatorun Cynegius'un dini politikasından hoşnut olmadığını göstermişti. Libanius, bizzat ekselansların en yükseğine, valilik ünvanı ile yükselmişti.

Fırat üzerindeki Callinicum'da Hıristiyanlar bir sinagogu yakmışlar ve Doğu'nun bir köyünde, Valentinien'lerin bir kilisesi, keşişler tarafından yağma edilmişlerdi. Askeri komutan bunu rapor etmişti. Théodos, suçluların sert bir şekilde cezalandırılmalarını ve zararlarının ödenmesini emretmişti. Ambroise durumu derhal öğrenmiş ve hemen iki adam arasında tarihi önemi olan bir savaşa girmişti. Bu savaş, bir rahiple, dünya imparatorunun arasındaki savaştı. **Ambroise**, imparatora bir mektup göndermişti. Çünkü O, şifahi tartışmaların, hiçbir sonuca ulaşmadığını tespit etmişti.[70] Bu mektupta Ambroise, kilise adına, Hıristiyan işkencelerinden, imparatordan inayet istiyordu. Bundan sonra ilk defa imparator kiliseye gitmiş, affın, kilisenin zarureti ve sinagogue'un yüz karası üzerine Ambroise vaaz vermiş ve imparatoru, kilise aşkı ile suçluları affetmesi için ihtar etmişti. Kürsüden indiğinde, imparator ona birkaç kelime söylemiş ve cezayı azaltacağını vaad etmişti. Fakat Ambroise, bu teklifi reddetmiş, daha fazlasını istemişti ve imparatora kurban takdim etmişti. Ambroise, mihraba gitmemişti, takdim duasını da ancak imparator genel affı vaat edince yapmıştı.[71] O, cemaatın huzurunda, imparatoru geri adım atmaya zorlamıştı. Ancak bu, Théodose'un, ileri sürülen kilisenin nedenlerinin önemini anladığı ve Hıristiyanların işlerini ciddiye aldığı için olmuştu. Théodose da kendisini bir Hıristiyan imparator olarak, Tanrının emirlerine bağlı olduğunu hissediyordu ve Ambroise'ın yetkili bir tefsirci olduğunu itiraf ediyordu.

Kısa bir zaman sonra Romalı bir senato heyeti gelerek, gelenek tarafından kutsallaştırılan kült yerlerine Devlet yardımının yapılmasını talep etmiştir. Roma'da ikameti sırasında elde ettiği tecrübelerden sonra imparator, bu konunun ciddi şekilde ele alınmasına karar vermişti. Ambroise bu konudaki düşüncesini imparatora söylemişti ve sözlerine uyarak, Théodose'un, O'nun görüşüne katılarak red cevabı verinceye kadar da sarayda gö-

---

70 La lettre est l' Epist. 40 d' Ambroise; cf. Epist. 41, 1.

71 Bu rivayet, Ambroise'ın kız kardeşine yazdığı mektupta bulunmaktadır. Epist. 41.

rünmekten kaçınmıştı.[72] Ambroise O'nun için, açıkça vicdanının sesi idi. Fakat o, bu sesi boğan ve onun işitilmesine engel olan bir insandı. Bunun için Théodose, bundan böyle, imparatorluk konisstoire'nın kararlarının titiz şekilde gizli tutulması emrini vermişti. Bunu da, Ambroise'ın bilgisinin olmaması için yapıyordu. Ambroise bundan acı acı şikâyet etmiştir. Dinleme ve konuşma hakkından mahrum bırakılmıştı. Fakat O, kulaklarını mumla tıkayamıyordu ve empoze edilen bu sessizlik, daha ciddi tartışmalara götürüyordu.[73]

Bu böyle biraz daha devam etmişti. Tâ ki, trajik bir olay, Ambroise'i siperden çıkmaya zorlamıştı. Selanik'te, sirk oyunlarına refakat eden tahrikle çıkan bir isyan sırasında, **İllyrie**'li ordulara kumanda eden general öldürülmüş ve Théodos öfkeyle, sirkteki insanların katledilmesi emrini vermişti. Bu haber Milano'ya, Gaul'lu piskoposların bir Sinod toplantısı sırasında ulaşmıştı. Bütün piskoposlar, heyecanlanmıştı ve Ambroise derhal harekete geçmeye karar vermişti. O, imparator gelmeden önce, Milano'yu terk etmişti. Ancak ona uzun bir mektup yazmış ve mektubun sonuna, kendi el yazısı ile sadece imparatorun okuması gereken bir yer yazmış ve imparatora, Davud gibi tövbe etmesini tavsiye etmişti. Bundan sonra, âyin kurbanı takdimini reddediyordu. O, imparatora, uzun yıllardan beri tanıdığı bir tövbekâr olarak konuşuyordu ve O'na heyecanlı bir davetle hitap ediyordu.[74] Théodose, çoğu zaman, acımasız olduğunu göstermişti. İlk davranışta sert davranıyordu fakat düşündükten sonra merhamete geliyordu. Üç yıl önce bir isyanda Antakyalılar, imparatorun resimlerini kırmışlardı ve büyük bir kaygı içinde çok korkmuşlardı. Piskopos Flavien imparatorun evine giderek, suçluların affını elde etmişti. Selanik'te de hatayı ceza takip etmişti. Fakat bu defa da imparator yumuşamış ve Ambroise tarafından istenen kilise cezasına boyun eğmişti. Bir an için imparatorluk üniformasından soyunarak, halkın önünde açıkça hatasını itiraf etmişti. Bundan sonra O'nun, sakramentlere yeniden iştirak etmesine Ambroise izin vermişti.

---

72 Ambroise, epist. 57, 4.
73 Ambroise, Epist. 56, 2-4.
74 Ambroise, Epist. 51, cf. De obitu Theod, 34. Rufin, Hist. eccl, 11, 18; Sozomène, 5, 25; Theodoret, Hist. eccl, 5, 17 et 18; Paulin, Vita ambr, 24; cf. Augustin, Confessions, 5, 26.

Bütün halk, yeryüzünde, Allah'ın hükmünü ilan eden ve insanlar arasında ayrım yapmayan birini görmüştü. Ahlaki güç olarak kilise, zafere ulaşabiliyor ve böyle bir piskopostan ve imparatordan yararlanabiliyordu. Milano'dan, Canossa'ya kadar bir hukuk hattı uzanıyordu. Bu, Devletin ve kilise birliğinin Batılı yorumunu temsil ediyordu. Buna göre, Devletin gücünün yüce temsili, bizzat itaat altındaydı. Çünkü O, Hıristiyandı. Kilisenin ahlaki emirlerine, Tanrının iradesine uygun olarak, bir sosyal Hıristiyan düzeni tesirinin hizmetçisiydi. Bu yorumun ortaya koyduğu problemler, Milano'lu iki adamda gizli kalmıştı. Canossa'da, papa ve imparator, trajik ağırlıklarının farkına varmışlardı. Théodose, samimi olarak pişman görünüyordu ve onu, 18 Ağustos 390'da[75] yayınlamış olduğu garip bir fermanda gösteriyordu. Orada hukuki bir icraatın otuz gün ertelenmesini emrediyordu. O, şöyle diyordu: **"Şayet tabiatımızın tersine, çok sert bir hüküm vermişsek, durum böyle olduğu içindir."** Fakat bu heyecanlı haftaların en önemli sonucu, 24 Şubat 391'in dini kanunudur.[76] Bu kanun, bütün putperest kültleri ve kurbanı yasaklamıştı. Hatta mabedlerdeki bütün tapınmalar, mabed görevlilerini suçlu hale getirecekti ve ağır cezalara layık görüleceklerdi. Bu kanun, Roma valisine gönderilmişti ve Roma Aristokrasisinin Ortodoks dini tutumunu hedefliyordu. Buna rağmen, 389 yaz ayında imparatorun Roma'ya seyahati sırasında, Roma Aristokrasisi dostça muamele görmüştü. 391 yılının 16 Haziranında benzer bir ferman da sivil otoritelere ve Mısır askerlerine gönderilmişti.[77]

Orada, Cynegius, 388 yılının başına kadar paganizme karşı mücadele vermişti. O'nun ölümünden sonra, savaş, iki kat şiddetlenmişti. 389 yılında, İskenderiyye'nin Serapeion tapınağı yıkılmıştı.[78] Putperest kültlerine hizmet eden mağaraların keşfi sır dinlerinde, Hıristiyanlar tarafından yapılan kutsaldışı hareketler, putperestleri intikama götürmüştü. Bundan ölümle sonuçlanan gürültü sahneleri ortaya çıkmıştı. Çok sayıda Hıristiyan, Tanrı mihraplarının önünde hayvanlar gibi kurban edilmişlerdi. Bunun üzerine otoriteler endişelenmişler ve imparatora bir rapor göndermişlerdi. İmpara-

---

75 Cod Theod, 9, 40, 13, Rufin, Hist. eccl, 11, 21. Tarih için bak: Seeck, Regesten, p. 92, 33.

76 Cod Theod, 16, 10, 10 a Albinus p. u (p.p yerine, p.u okunmalıdır).

77 Cod Theod, 16, 10, 11.

78 Rufin, Hist.Eccl,11,22-30

tor, katilleri cezalandırmaktan vazgeçmiş ve öldürülen Hıristiyanların muzaffer şehitler olduğunu beyan etmişti. Ancak putperestliğin de kökünü kurutmayı istemişti. İmparator mektubunun okunmasından sonra, Hıristiyan halk, İskenderiyye ve Sérapeion tapınaklarına saldırmışlardı. Bir askerin baltası, bir putun kafasını parçaladığında, bütün vaazlara rağmen, Gök de geri kalmıyordu. O zaman, Allah'ın yargısı, putperest halkın üzerine çökmüştü. İskenderiyye'deki diğer tapınaklar da aynı âkıbete uğramıştı. Tahrip edici bir bora, bütün şehirlerde, bütün köylerde ve her yerde esmiş ve eski Tanrıların yerlerini sökmüştü. Bu savaşı, piskoposlar yönetiyordu ve zenci keşişler ordusu ilk sırada savaşıyorlardı. Sérapis tapınağının harabeleri üzerinde bir kilise ve Julien döneminde bulunan Athanase'a getirilen Vaftizci-Yahya'nın kemiklerini ihtiva eden bir mezar yükseliyordu. Korku ile bütün halk tarafından tebcil edilen kutsal-nilom étre, dokunulmadan kalmıştı ve Hıristiyan bazilikasında yer almıştı.

Théodose, İskenderiyye büyük acı çekmeden başarılı olduğu bu büyük iş için, Allah'a şükretmişti. O, Doğu'da, yapmaya kabiliyetli olduğu bu coşkulu şeyi görmüştü. 391 kanunu ile kurbanlar yasak ediliyor ve ciddi şekilde, tatbik ediliyordu. 392 son baharında, bu konuda yeni bir ferman daha görülmüş, Doğu'nun şanseliyesi Rufin'e gönderilmişti.[79] Bu daha açıktı ve daha teferruata giriyordu ve her putperest kültü için bir cezayı gösteriyordu. 392 Haziranında pağan **Tatien**, görevden alınmış ve gözden düşmüştü. O'nun yerine bir Hıristiyan olan **Rufin** atanmıştı. Şiddet olayları yeniden başlamıştı. Zaten 390 Eylül ayında, şehirlerde oturmak keşişlere yasaklanmıştı. Onların şiddet tezahüratları, kamu otoritelerini rahatsız ediyordu.[80] Fakat 392 Nisanında, imparator bu fermanı hatırlatmış ve otoritelerin şikâyetlerinin haksız olduğunu belirtmişti.[81] İmparatorun pozisyonunun değişimi, burada zaruri idi. 391 yazından beri, yeniden, İstanbul kilisesinin havasını teneffüs ediyordu. Bu dönemde, kamu hayatında kilise Ortodoksluğunun hâkim olmasına yönelik bir dizi ferman yayınlanmıştı.[82] Tabii ki bütün bunlardan Ambroise'ı sorumlu tutmak zordu.

---

79 Code Theod, 16, 10-12, 8 Kasım 392.

80 Code Theod, 16, 3, 1.

81 Code Theod, 16, 3, 2. Gothofredus'un tefsiri ile

82 Bu konudaki liste için bak: Seeck, Untergang, 5, 234 et dans Raushen, Jahrbücher, p. 372-376.

Bu arada, Batı'da imparatorluğu tehdit eden yeni bir tehlike ortaya çıkmıştı. 392 Mayısında II. Valentinien'in ölümü, Frank Arbogasth'ın benimsediği hâkimiyetin sanki işareti olmuştu. Çünkü herkes onu, genç imparatorun katili olarak telakki ediyordu. Théodos sabırla olayların belirmesini beklemişti ve sessizce kesin savaşa hazırlanmıştı. Arbogast harekete geçme kararını, Agustos'dan önce vermemişti. O, arkadaşı **Eugène**'i Batı'nın Auguste'ü ilan etmişti. O, kültürlü bir adamdı, Roma'da retorik profesörüydü ve üstelik hıristiyandı. Aslında O, dekoratif bir şahsiyetti, silahlı gücü elinde bulunduran Arbogast'tı. Gaul'lu bir piskoposlar heyetinin de katıldığı bir elçi[83], İstanbul'a hareket etmişti. Bu değerli kilise heyeti, **Arbogast'ın,** Valentinien'in ölümünden sorumlu olmadığının tasdik edilmesini istiyorlardı. Théodos, elçiyi büyük bir nezaketle kabul etmiş ve onu belirli bir cevap vermeksizin geri göndermişti.

Yine **Eugène,** Ambroise'a hitaben iki cevapsız mektup yazmıştı.[84] Milano piskoposu, kilisede ve Devletin yanında güçlü bir şahsiyet olmuştu. Bu bekleme döneminde, O, itiyatta bekliyordu. Susmayı öğrenmişti. II. Valentinien'in ölümünden sonra, Théodose'un prenseslerine, müteveffa kız kardeşine yazmayalı tam iki ay geçmişti. Bunlar, endişeli şekilde Milano'yu bekliyorlardı. O, kardeşlerini, Gratien'in mezarının yanına gömmelerini emretmişti. Bundan sonra, Ambroise, imparatora, bu konuda ilk mektubunu göndermişti.[85] Mektupta, Valentinien'in ölümüne üzüldüğünü ve bir mezar hazırlandığını belirtmişti. Cenaze duasında, müteveffa'nın insani ve hıristiyani kalitelerini hatırlatmış ve politikaya hiçbir telmihte bulunmamıştı. Gaspçının gücünün bazı insanlar için tehdit edici olduğunda, Ambroise, ona yazmıştı ve onların lehine müdahale etmişti.[86] Yine O, Eugène'in mektuplarından bahsetmiyordu.

Eugène, ister istemez, gerçeğe gelmişti: Batı kilisesinin prensi, O'nun tarafında yer almamıştı. Bu ise, onu acı bir düş kırıklığına sevk etmişti. O vakte kadar, net bir Hıristiyan tavrı alarak kilisenin desteğini almayı ümit etmiş ve onu Gaule'de elde etmişti. Théodose kurbanı yasaklayarak Roma senato-

---

83 Zozime, 4, 55 et 57; Rufin, Hist. eccl, 11, 31.
84 Ambroise, Epist, 57, 11.
85 Ambroise, Epist. 53; Bu mektubun 4 ve 5 paragraflarını mukayese et. De obitu Valent, 49.
86 Ambroise, Epist, 57, 12; cf. Campenhausen, Ambrosius, p. 249, not, 1.

sunu yaralamış, antik kültürü temsil eden Romalı eski profesöre güvendiğini gösteriyordu. O, O'na, güvenle eski anketini, kült yardımının yeniden tesisi için, takdim etmişti. Ancak isteği reddedilmişti. Yeni bir müracaat ise, başarılı olmamıştı. Durum açıktı: Eugène, seleflerinin tecrübeleriyle bu işin, Ambroise'da bedenleşen kilise otoriteleri tarafından bir şeref noktası olduğunu öğrenmişti. Fakat Romalılar, ısrarlı idiler ve küçük görülmeyecek bir gücü temsil etmekte idiler. Eugène, Charybde ile Scylla arasında geçecek vasıtayı bulmuştu: o, şahsen putperest ekselanslarına gerekli meblağı vermişti.

Ambroise için bu, savaş ilân edecek bir fırsattı. 393 ilkbaharında Eugène Milano üzerine yürüdüğünde, piskopos şehri terk etmiş, önce Bologne'ya, sonra Faenza'dan[87] geçerek Florence'ye gitmişti. Eugène'e itham dolu bir mektup göndermişti.[88] Mektupta, senatonun bu dilekçelerinin bütün tarihini açıklamış ve yeni hükümdarın Allah'a ve O'nun mesihine itaatsızlığını belirtmiştir. İşte Eugène'in mektuplarını bu sebeple cevapsız bıraktığını söylüyordu. Bu düşmanca bir tavır sergilemekti. Bu durumda her biri Ambroise'ın gaspçının politikası karşısında, Théodose'un politikasına uyduğunun ve bundan son sonuçları çıkardığını anlamak zorunda kalmışlardır.

Eugène, İtalya kiliselerinin desteğine artık güvenmiyordu. Bu durumda, başka bir kartı oynaması gerekiyordu. İtalya şanseliyesi Virius Nicomachus Flavianus'u[89] tayin etmişti. Bu, Symmaque ailesinin akrabası idi ve Théodose'un döneminde valilik görevlerinde bulunmuş ve belli bir şöhrete ulaşmıştı. O'nun eskilerin gizli hikmetine ve Platonisyen ilahiyata eğilimi Julien tarzında bir putperest reaksiyonun elebaşısı olarak gösteriyordu. Hararetle işe konulmuştu. Alevler yeniden, mihraplarda parlamıştı ve Eugène'nin zaferini haber veren işaretler okunuyordu.[90] Bir Grek kehaneti dolaşıyordu. Buna göre Mesih kültü, 365 yıl sonra, 395'e doğru sönecekti.[91] Hâlâ bir Hıristiyanın, paganizmin, Flavien sayesinde hayatta olduğunu görmesinden duyduğu mısralara sahip bulunmaktayız ve Flavien'in ani ölümünün onu

---

87 Paulin, Vita Ambr, 27.
88 Ambroise, Epist, 57.
89 Seeck dans Pauly-Wissowa, 6, 2506, no: 14.
90 Rufin, Hist. eccl, 11, 33; Sozomène, 7, 22, 4 ve 5.
91 Augustin, Civ, dei, 18, 53.

tatmine sebep olduğunu öğrenmekteyiz.[92] Arbagast ve Flavien, Théodose'a karşı yürümek için Milano'yu terk ettiklerinde ve zaferi elde ettiklerinde kiliseleri ahıra ve rahipleri de askerlere dönüştürecekleri tehdidini yapmışlardı.[93]

Ambroise'ın tutumu sayesinde, politik savaş, dini bir savaş haline gelmiş ve Karst'da Wippach (Frigidus)'da kesin savaş meydana gelmiştir. Eugène'in ordusu, Jupiter ve Hercule[94] işareti altında savaşmışlardır. Théodos, mesihin şampiyonu olma duygusu taşıyordu ve Thébaide'li bir keşişle kampanyaya başlamıştı. Bu adam, Théodose'a zaferi vadeden bir kehanete sahipti. Önce, rahipler ve halk refakatinde, havarilerin ve şehitlerin mezarlarını ziyaret etmişti. O'nun elde ettiği zafer, bir mucize sonucunda olmuştu. Birden çıkan bir fırtına, düşman bozgununu tamamlamıştı. Eugène, kaçmıştı, yakalanarak 6 Eylül 394 yılında boynu vurulmuştu. Aynı akıbete Arbogast ve Flavien de maruz kalmıştı.[95]

Eugène Milano'yu terk edince, Ambroise, piskoposluk makamına geri gelmişti. Bu olay, Ağustos ayının başında olmuştu. Beş hafta sonra, kesin savaş başlamıştı. Théodose, Ambroise'a Tanrının bu yargısını ilan etmişti. Ambroise, imparatordan bir mektup almıştı ve onu ayin sırasında, kralın inayetini, rahibin inayetiyle birleştirmek için, elinde tutuyordu. Her ikisi de, bu duyguya derinden nüfuz ederek, birbirlerine borçlu oldukları şeyi biliyorlardı. İmparator, piskoposun hala uzakta olduğunu düşünüyordu. Çünkü O, O'nun Doğu ordusunun zaferinin kesin olduğuna inanmıyordu. Bu durumda Ambroise, O'na gururla, başarıdan asla şüphe etmediğini söylemişti. Piskoposluk görevine sadık olarak, tebriklerine kilisenin himayesine sığınan pişman olmuş hasımlar lehine bir şefaat ilave ediyordu.[96] Piskopos bu mektupları gönderdikten sonra, şahsen Aquilée'ye gitmişti. İmparatorun huzurunda iken, imparator O'nun ayaklarına kapanmış ve onun buna layık olduğunu, zaferin onun dualarına bağlı olduğunu itiraf etmişti. Bu olayı, Paulin, Ambroise'ın biyografisinde nakletmektedir. Ancak bu imkânsız bir

[92] Mommsen, Ges. Schriften, 7, 485-498; O, Barkowski, De Carminè adv. Flavianum, Thése de Koenigsberg, 1912.
[93] Paulin, Vita Ambr, 31.
[94] Augustin, Civ, dei, 5, 26; Théodoret, Hist. eccl, 5, 24, 4 et 17.
[95] Rufin, Hist. eccl, 11, 32 et 33.
[96] Ambroise, Epist. 61 et 62.

şey değildi.[97] Piskopos tarafından daha yakında verilen ders, Théodos üzerinde oldukça derin bir etki yapmıştı. O, Wippach savaşından sonra, akan kan nedeniyle, oğullarından gelen mutlulukla, ilahi bir af işareti alıncaya kadar, sakramentlerden uzak kalmıştı.[98]

Orada, Ambroise'ın güvenliği ile çatışan bir iç endişenin işareti de görülebilirdi. Fakat imparatorun Hıristiyan görevini tamamlamak isteğindeki dürüstlüğünü itiraf etmek gerekir. Kampanyanın başlangıcında meydana gelen bir olay, onun için trajik bir momento mori olmuştu. O'nun sevgili eşi **Galla**, dünyaya ölü doğmuş bir çocuk bırakarak ölmüştü. O, ödemden acı çekiyordu ve bu hastalıktan 17 Ocak 395'te ölmüştü. 394 sonbaharında Avrupa'da meydana gelen deprem, sanki O'nun ölümünün haberci işareti olarak görünmüştü.[99] Amborise'ın, Milano'da icra ettiği cenaze duasında, imparatoru, Hırisiyan hükümdar tipi olarak takdim etmiş ve müteveffanın bütün hayatı boyunca **"sevdim"** son sözünün ünlü kişisi olduğunu göstermiştir. Bu sözü Ambroise, apostolik anlamda şöyle yorumlamıştır: "**Aşk, şeriatı ifa etmektir**" (Romalılara, 13/10). Yine Ambroise, imparatorun daima bağışlamaya hazır olduğunu, merhametli olduğunu, Tanrının önünde mütevazı olduğunu ve O, Tanrının gökte olduğunu, ölen çocukları, babasını ve nihayet imparator Constantin'i orada bulduğunu bize göstermektedir. Daha sonra, Ambroise, Haçı bulan ve kutsal çivilerden bir başlık ve taç yaptıran ve o zamandan beri, Hıristiyan imparatorların alâmetleri olan Hélène'nin şükran ilahisini okumuştur. On yaşında bir çocuk olan **Honorius** ve O'nun hamisi olan kayın biraderi **Stilicon** da cenaze merasiminde hazır bulunmuştu ve Ambroise, onları Théodose'un son politik emirlerini uygulamaya davet etme hatasını icra etmişti ki O, O'nun şahsiyetinin karakteriydi. Ambroise, piskopos olmadan önce, aile geleneğiyle ve özel kalitesiyle politik bir adamdı. O, bu dünyanın büyüklerindendi ve üç imparatorun politik güvenini kazanması ve vicdan yöneticisi olması da sebepsiz değildi. Bu imparatorlar da bunu çok iyi biliyorlardı. Théodose, Hıristiyan ahlakının anlamını ve Roma devlet adamlığının klasik liyakatini kendisinde birleştiren bu adam önünde eğildiği zaman, şerefini tehlikeye sokmuyordu. Théodose'un

---

97 Paulin, Vita Ambr, 31.

98 Ambroise, De Obitu Theod, 34.

99 Zozime, 4, 57, 3, philostorge, 11, 2; Socrate, 5, 26, 4; Ambroise, De ohita Theod, 1, chrom, min, 2, 64.

hatırasına yaptığı konuşmalar, sanki sahnesinden kaybolarak kendisini sadece, piskoposluk hizmetlerine ve edebi çalışmalara verdiği iki seneden biraz fazla bir zamandan sonra, o da Théodose'un ebedi istirahatgahına 4 Nisan 397 yılında gitmişti. O'nun tam olarak kaç yaşında öldüğü bilinmemektedir. Ancak altmış dört yaşında öldüğü tahmin edilmektedir. Yirmi üç yaşında piskopos olmuştur.[100]

100 Rauschen, Jahrbücher, p. 273, not, 7.

V. BÖLÜM

IV. YÜZYILDA HALK DİNDARLIĞI

IV. Yüzyıl, Batı'da, Hıristiyan kilisesinin durumunda kesin bir değişikliğe neden olmuştur. Batı kilisesi, Constantin'e kadar, üyelerinin Mesih'e iman ile bağlı olduğu bağımsız bir cemaatti. O'nun organizasyonu, kendi tabiatı ile belirlenmişti ve onu canlandıran ruh, onun çevre dünyadan aldığı şeyleri değiştiriyordu. Her şey, Devlete itaatı beyan etse de, O, içten ona muhalefet ediyordu. Devlet, bazan O'na işkence yapıyordu ve var olma hakkından mahrum ediyordu. Kiliseye kim katılırsa, kendini riske atıyordu, bazan da hayatına mal oluyordu. Üstelik yaşadığı hayatın güzelliklerinden vazgeçmesi ve sert bir disipline boyun eğmesi de gerekiyordu. Bütün bunlar, cemaatı bıktırıyordu. O sadece elit ruhlara cazip geliyordu. Kısaca Hıristiyan olmak, gerçek ahlâki bir karara ihtiyaç gerektiriyordu ve cemaatler kendilerini, seçilmiş gruplar olarak telakki ediyorlardı.

Constantin, sopayı öbür taraftan çevirdiği andan itibaren, kilise sadece tanınmamıştı onu açıkça kayırmıştı. Özellikle **Théodose**, Hıristiyanlığı **Devlet Dini** yaptığında, her şey baştan aşağı değişmişti. O zamana kadar kiliseye girmek bir gayreti gerekli kılıyordu. Şimdi ise böyle bir gayrete gerek yoktu. Hıristiyan imanı, bu dünyanın işlerine ve memurların karakterlerine hizmete başlamıştı. Toplumun en iyi çevrelerinde, kilise hayatına, iştirakın büyük bir değeri olmaya başlamıştı. Kısaca kilise artık, toplum hayatının temel unsuru, o vakte kadar ihtirasla savaştığı bu dünyanın tamamlayıcı bir unsuru olmuştu.

Tabii ki bu, kilisenin iç hayatına tesir etmişti. Cemaata akın eden kitleler, kilisenin manevi yeteneklerini, tabiatçı din duyguları ile belirlenen ihtiyaçlara göre değiştiriyorlardı. Artık, sakramentler, eskisinden daha çok, daha etkili kurtuluş vasıtaları ve kilisenin gerçek hazineleri olarak telakki edilmişlerdi. Böylece, vaftiz olanlarla, kilise üyesi olmayı arzu edenler ara-

sındaki uçurum, gözle görülür şekilde genişlemişti. Şükran âyini kutlamalarına her zaman, sadece vaftiz olmuş olan Hıristiyanlar katılabiliyordu. Ancak şimdi bu âyin, metodik olarak şişirilmiş bir sırla kuşatılmıştı. Vaizler, kalabalığın önünde şu tip bir formülle, sakramental bir karakter çıkarmışlardı: **"Yeni Hıristiyan olanlar, demek istediğimi biliyorlar"** Böylece vaftiz, bir sır özelliği kazanmaktaydı ve vaftiz olmak isteyenlere verilen eğitim sırasında, bu öğretinin muhtevası hakkında hiçbir şey söylenmiyordu.[1] Böylece, vaftiz merasimi, gizli bir sır halini almıştı. O yazı ile belirtilmemiş ve hafızada saklı kalmıştı.[2] İman sembolünü ezberleme metodu âdeti, kilisede çok eski idi. O, esasta, pedagojik düzeydeki sebeplere dayanıyordu. Şimdi ise, sır fikrinden çıkan yeni bir anlam kazanmıştı. Böylece, dini merasimde özel bir pratik olarak **Traditio Symboli** veya, sembolün merasimle söylendiği bir sonuç ortaya çıkmıştı. Böylece dinleyiciler, terimleri akıllarında tutabiliyorlar ve sekiz gün sonra, **redditio symboli**'yi veya metnin tekrarını, herkes ezberden okuyordu.[3]

Ayin sakramentinin ve şükran duasının esrarlı karakteri, şimdi bir perde ile örtülmüş mihrapta çarpıcı bir tarzda tezahür etmekteydi. Yine o, Babamızın (Notre Père), ayini, mü'minler kitlesine çıkarması ve sadece, Tanrıya, Babamız diye çağırma hakkına sahip olan vaftizlilere tahsis etmesi olayı ile de tezahür etmekteydi.[4] Yine bazı şehirlerde sembol, **Traditio** ve **redditio** konusu olmaktaydı.[5] Fakat bütün bunlarda, saf halde zahiri bir sır bulunmaktaydı. Çünkü babamız (Notre Père) her yerde daimiydi ve ortaktı. O, yeni Hıristiyan olacaklara ve halk kültüne aitti. Bu, vaizler tarafından bütün cemaata uzun uzun anlatılmıştı. Ancak, sembol hakkında bu yapılmamıştı. Fakat hiçbir fırsatta, sakrametlere iştirak eden müptediler cemaatinden mistik bir karakter çıkarılmamaktaydı. Hıristiyan olmak isteyen din dışı toplu-

---

1 Cyrille de Jérusalem, procatechesis, 12.

2 Cyrille, Catéch, 5, 12; cf. Jérome, Contra joh. Hieros, 28; Rufin, Expl, Symboli, 2, p. 54 dans l'édit. Vallarsi, et déja Irénée, 3, 4, 1 et 2; Augustin, Sermo 212, 2; 214, 1.

3 Bu dini erkan, Sacramentarium Gelastanum no: 35 (p. 53 dans l'édition H.A. Wilson; 1, p. 539 dans l'édit, Muratori) et dans le Misalse gali canum vetus, no: 11 (2, p. 710 dans l'édit. Muratori), cf. Rufin, Expl. Symboli, 3, p. 55 dans l'édit. Vallarsi; Augustin, Confessions, 8, 2, 5. Concile de Laodicée, canon, 46.

4 Jean Chrysostome, in math, hom. 19, 5 (7, 252 dans l'édit. Moatfaucon) Theodoret, Haeret, Fabul, 5, 28 (4, 479 dans l'édit. Schulze).

5 Augustin, Sermo 56, 1; 57, 1 ve 2; 58, 1; 59, 1.

luğa muhalefetle, kural koymaya yönelinmekteydi ki vaftiz olmayanların babamızı (Notre père) tanıma hakları ve söz etme hakları yoktu.[6]

Bütün bu yeniliklerde, kilisenin sadece devrin mistik özlemlerini tatmin etmediğini, Hıristiyanlığı yüzeysel kabul eden toplulukların akınına da muhalefet ettiğini görmemiz gerekmekteydi. Kim sadece bunu arzu ederse Hıristiyanlığa girme haliyle yetinecekti ve kilisenin ahlâki disiplinine boyun eğme nedeniyle oldukça zor yükümlülüklere girecekti.

Böylece tesis edilen ayrım, hiçbir zarara uğramayan eski Hıristiyan prensibinin varsayımına sahipti. Buna göre, yetişkinler bir ön din dersi eğitiminden sonra, vaftiz olabiliyorlardı ve sakramente iştirak etme kararını veriyorlardı. **Her yerde, vaftizin günahları silme fazileti öğretiliyordu.** Böylece, bu kesin eylemin son ana kadar ertelendiği görülmekteydi. Constantin'in yaptığı gibi, ölüm döşeğinde vaftiz olanlar, günahsız cennete girmeyi ümit etmekteydiler. Çünkü artık onların, günah işleme imkânları yoktu. Birçok insanın düşüncesi böyle idi. Yine, vaizler onları, Allah'ın sabrının taşma tehlikesine karşı uyarıyorlardı ve gerçek Hıristiyanın ödevlerinin kabulünü devamlı ertelemek için kullandıkları delilleri reddediyorlardı.[7] Çocukların vaftizi, büyümekte olan insan ruhunun ve bedeninin en güvenilir kutsallaştırma vasıtasıydı. [8] Fakat bu nasihate uyan olmamıştı. Küçük Augustin ciddi şekilde hastalandığı zaman, derhal vaftiz olması önerilmişti. Fakat tehlike geçince vaftiz ertelenmişti.[9] Ölmeden az önce vaftiz olma, birçok kitabe tarafından doğrulanmuştı ki bu kitabeler vaftiz olanların yaşını belirtiyorlardı.[10] Bunların arasında, bir yaşında çocuklar ve kırk yaşında insanlar da vardı. Meselâ, Roma valisi Junius Bassus, sandukasının güzelliği ile meşhur olmuştu ve ölüm döşeğinde kırk iki yaşında vaftiz olmuştu.[11] Bu dönemde, genel bir kural olarak, yetişkinler vaftiz oluyorlardı. Ancak çocuklar, hasta olunca vaftiz oluyorlardı.

---

6 Bak. 1. not ve özellikle Const. Apost, 8, 34, 11.

7 Basile, Hom. 13, 5-7 (2, 117 dans l'édit. Garnier); Grégoire de Nazianze, Oratio 40. 11 ve 12, 20 ve 21 (1, 698, 706 dans l'édit, des Bénédictins), Jean Chrysostome, Ad illum, catech, 1, 1 (2, 226[d] dans l'édit, Montfaucon).

8 Grégoire de Nazianze, Oratio 40, 28 (1, 713 dans l'édit des Bénédictins).

9 Augustin, Confessions, 1, 11, 17; Voir le récit, ibid, 4, 4, 8.

10 Urehl, ınscr, lat. Christ, cap. 7, nos, 1477-1509 et 1523-1543; C. Wessel, İnscr. Graec. Christ, no: 359.

11 Diehl, no: 90.

Böylece kilise, vaftizi almaya hazırlanan Hıristiyan elitlere, gelişmiş ve kalabalığa hitabeden vaazın temsil ettiğinden daha derin bir eğitim verme imkânına sahipti. Bu yüksek eğitim, kilisenin mü'minlerin ruhunda uyandırmak istediği dindarlığı tanımak için çok faydalı kaynaklardı. O, bize vaazın öğretmek istediği temel noktaları tamamlamaktaydı. Bizzat laiklerden gelen tanıklara hemen hemen sahip değiliz. Bu tanıkların bizim için çok yüksek önemi olacaktı. Sorguladığımız kitabeler, bizim ümidimizi kırmaktadırlar. Çünkü onların formülleri bize çok az bilgi vermektedirler. Halkın, manevi durumu ile ilgili sonuçlar çıkarabilmek için, kült şekilleri ve vaizlerin doktrinlerini incelemekle yetinmek zorundayız. Şayet bu sonuçlar kendi aralarında uyuşup ve ahenkli bir bütün oluştururlarsa, hakikate yakın olduğumuzu ümit edebiliriz.

Bu arada önce, Kudüslü Cyrille'in din derslerini (Catéchèses) ele alacağız. Onlar bizim en eski kaynaklarımızı teşkil etmektedirler ve çok öğreticidirler. Bunlar, dördüncü asrın ortasının ürünüdürler ve 350 yılına doğru Saint-Sépulcre[12] kilisesinde okunmuşlardır. Piskopos, bütün vaftiz adaylarının, tamamen kutsal bir niyet içinde gelmediklerinin farkına varmaktadır. Çünkü bazıları, sadece saf bir merakla gelmekte idiler, diğerleri de başkalarının tesiri ile arkadaşı memnun olsun diye geliyorlardı. Bazıları da köle idiler, efendilerini memnun etmek için geliyorlardı. Bu grubun içinde evliliğin getirdiği cazibe de önemli idi. Bu durumlar, vaizi şaşırtmıyordu. Oltanın ucundaki çekicilik ne olursa olsun, oltasını atmakta ve en havaileri bile yakalayacağını ümit etmekteydi. Çünkü her şeyden önce bu kırk günlük oruç, zamanını, hatalardan kurtulmak ve nedamet için elverişli hale getirmek kararında olunmalıydı. Çünkü herkes bugünden itibaren, göz ve dil günahı dâhil[13], her çeşit kötülükten sakınılmalıydı. Bu durumda, din dersi zamanı, ahlaki bir düzelme zamanı olmaktaydı. Bölece O'na, dini erkânın büyülü mistiği eklenmekteydi. Her dersten önce her ferd, büyü pratiğine boyun eğmekteydi. **Baş bir örtü ile örtülmekte, incilden alınan büyü formülleri okunmakta ve piskopos onun üzerine üflemekteydi. O zaman şeytan**

[12] Voir, III. Vol, p. 253.
[13] Cyrille, Procatech, 1-8.

kaçmakta, günah boyun eğmekte, Kutsal-Ruhla, ebedi hayatın ümit ve kurtuluşu ruha girmekteydi. [14]

Böylece, mistik pratikler ve iç çabalar sıkıca içten birleşmişlerdi. Bu, tabiatçı dinin ifadesine uygun olan kilise dindarlığını karakterize etmekteydi. İşte sırrın ifşa edilmesinin savunması buradan kaynaklanmaktadır ki onun tanınması "mübtedi"lere tahsis edilmişti. "Çünkü biz sana bir sır naklediyoruz ve **Aion'un** ümidi gelecekti. Mükâfat verecek kişi için sırrı sakla" Yani, sırrı sadık bir şekilde saklayanları mükâfatlandıracaktı.[15] Fakat bütün formüllerin arasında vaizin ana hedefi görünmekteydi ki o da, ahlaki iradeyi güçlendirmekti.[16] İlk din dersi, bu niyete cevap vermekteydi. O, mü'mini gecikmeden ikrara davet etmekteydi, her türlü yeryüzü endişesini bir kenara koymaya ve kırk günü, ruhunun selâmeti için savaşmaya kullanmaya, düşmanlarını affetmeye ve ruhunu İncil okuma ile beslemeye davet etmekteydi.[17] Çünkü günah, bizim hür irademizden çıkan ahlaki kötülüktü. Bunun için, şayet şeytan bizi yapmacık şeylerle yoldan çıkarırsa, biz ondan şahsen sorumluyuz.[18] Bunun için o, tövbe ile günahları silişimize bağlıdır. Bu da vaftizde gerçekleşmektedir. Vaftiz olmadan kurtuluş yoktur. Vaiz, vaftizin tesirini, Romalılara 6'dan doğru bir tefsirle şöyle çıkarmaktaydı: **"Günahkâr, İsa'nın mezarda kefenlendiği gibi, vaftiz suyu ile kefenlenmektedir. İsa'nın mezarına dünyanın günahını gömdüğü gibi vaftiz olan da günahlarını oraya bırakmaktadır. Efendimiz gibi, vaftizli de sudan yeni bir hayat için Kutsal-Ruhun hasımlarına karşı zaferle savaşması için verdiği güçle çıkmaktadır. Bu savaşta, ilerlemekte ve inayeti artırmaktadır.[19] Böylece, su, bu mucizeyi, Kutsal-Ruh, Mesih ve Baba sayesinde icra etmeye kabiliyetli hale gelmektedir. Bu mühür olmadan hiç kimse, göklerin krallığına giremeyecektir."**[20]

Hıristiyan adaylarının eğitiminin hedefi, tabii iradenin ahlaki hızını ortaya çıkarmaktı. Bunun için sakrament, tanrının mükâfatlandırdığı bir Hı-

---

14 İbid, 9.
15 İbid, 12.
16 İbid, 15.
17 Catèch, 1, 5.
18 Catèch, 2, 1-4.
19 Catèch, 3, 12-14.
20 Catèch, 3, 3 et 4.

ristiyan akti olmaktadır. Fakat insanın bu işe kendi iradesi ile girişmesi gerekmektedir. İnsanın bir defa vaftizler cemaatine girdiğinden itibaren, sakramental inayetin semavi gücü, onun derece derece yükselmesine yardım etmektedir. Bunun için Hıristiyan, dindar doktrinlerle ve güzel işlerle yaşamaktadır. Bunlar eksik olduğunda birbirinin değeri yoktur.[21]

Bu prensip, kilise iman maddeleri hedefi olan ilahiyat eğitiminin temelini oluşturmaktadır. Vaftiz, sembol plânını takip eden bu eğitim, on iki din dersinde açıklanmıştır: Buna, dördüncü maddede, doktrinal bir özet ve beşinci maddede de imanın özü konusunda müşahedeler ilave edilmiştir. Buna göre İMAN kelimesi, iki şeye işaret etmektedir.[22] Birincisi, İsa-Mesih'in Rab olduğunu ve Tanrı'nın onu, ölüler arasından dirilttiğini haber veren İncil mesajına, imanı ilave etmesi olayıdır. Kim ki buna iman ederse, kurtulmakta ve cennete girmektedir. Bundan şüphe edilmemelidir. İkincisi, "İmanla, bir inayet lütfu ve dağları aşma gücü istenmektedir: Yani, mucizeleri tamamlama ve bir takım beşer üstü işler yapma talep edilmektedir." Vaiz, vaftiz sembolünü kısaltmış olarak belirttiğinde, bu, İncil terimlerinde formüle edilmiştir. Bu kilise tarafından nakledildiği gibi, bütün iman dogması için geçerlidir. Tabii ki bu dogma, bütün kutsal kitaplar tarafından doğrulanmıştır.[23]

İman dogması, Tanrı'nın doktrinini, sapıklara karşı savunmakta ve Maniheizm düalizmine muhalefet etmektedir. Yine o, politeizmi reddetmektedir. O,Uzun zamandan beri, mağlup edilmiş bir hasımdır. İncil'le ve tabiatla, Tanrının yarattığı kozmoz görünmektedir ki o, görünmez, mükemmel olan ve kötülüğün sabrı ile zuhuruna imkân veren Tanrıyı muhafaza etmektedir.[24] Fakat Tanrı ile ilgili bütün bilgilerimizin beşeri tabiatla ve zaafiyetle sınırlı olduğunu unutmamamız gerekmektedir. Bunun için Tanrıyı, hiçbir yeryüzü övgüsü, layıkı ile yüceltemez.[25] Yine biz, Baba ile Oğul'un ilişkilerini anlamaktan aciziz. Bunun için biz, oğulluğun nasıl icra edildiğini söyleyemeyiz. Sadece, onun nasıl olmadığını söyleyebiliriz. Vaizin kullandığı

21 Catèch, 4, 2.
22 Catèch, 5, 10, 11.
23 Catèch, 5, 12.
24 Catèch, 9.
25 Catèch, 6, 3 ve 4.

Homoisos terimi, açıkça onun Ortodoksluğunu göstermektedir. Cyrille, dinleyicilerine **Physis** ve **Hypostasis** mefhumları konusunda kafa yormamalarını tavsiye etmektedir. Çünkü bu terimler İncillere yabancıdır.[26]

Cyrille'in bütün çabası, açıkladığı bütün doktrinleri İncil'den çıkarma çabasıdır. Hatta bu teşebbüste yanılmakta ve talebelerini yormaktadır.[27] Fakat O'nun sürekli onları, Kutsal-Kitapları okumaya daveti, O'nun ruhlardan aldığı dikkat çekici özenin bir işaretiydi[28] ve üstelik O'nun Paroisse evlerinde İncil bulmanın nadir olmadığını veya en azından İncil'in bölümlerinin olduğunu ispat etmektedir. Yine Cyrille, İncil'in kanonik kitaplarına işaret etmekte ve apokrif kitapları okuma konusunda uyarmaktadır.[29] Şüphesiz şu soruya, İncil'le cevap vermektedir: **Tanrı niçin insan olmuştur?** Logos olan Tanrı, günahkâr insanı kurtąrmak için inmiştir. Tanrısal yücelikte görünmek yerine, bizim O'nun yüzünün parlaklığına dayanabilmemiz için, beşeri şekil altında görünmüştür. Beden, şeytanın bize karşı kullandığı bir âlettir. Sonuç olarak, bedenin Tanrısallık gücünü hissetmesi için, Rab, bedenimize bürünmekte ve beden kurtuluşumuzun âleti haline gelmektedir.[30] Bu konuda, **Anselme** şu alternatifi vermektedir: "Bu iki şeyden biri veya diğerinin olması gerekir: **Tanrı günahkârlara karşı telaffuz ettiği ceza ve onları tamamen yok etmesi tehdidini devam ettirmesin veya merhametini ve yargısını kaldırsın."** [31]

Haç'ta ölüm, bu jenerasyon için skandal değildir. Uzun zamandan beri **Haç**, bir kurtuluş alâmeti olmuştur ki bunu şeytanlar bile korku ile, sarsıntı ile itiraf etmektedirler.[32] Özellikle Kudüs'te, Haç'ın kalıntısı, muhafaza edilmiştir. Yine orada, her gün **Calvaire**'in gözlerinin, **Caiphe'in** evinin, Plate'ın mahkemesinin, aziz **Sépulcre**'un, İsa'nın çektiklerinin hikâyesinin, İncil kehanetinin tamamlanmasının önünde bulunulmakta, çarpıcı bir gerçek olmakta, temel iman itirafı O'nun üstünde dolaşmaktadır. Bu şöyle özetle-

---

[26] Catèch, 11, 11; 4, 7; 11, 4; 16, 24.
[27] Catèch, 17, 1, 20 et 30; 16, 25 et 32; 18, 17 et 30.
[28] Catèch, 9, 13; cf. 1, 5; 17, 34.
[29] Catèch, 4, 33-36.
[30] Catèch, 12, 4, 14 et 15.
[31] Catèch, 13, 33.
[32] Catèch, 13, 3 et 36; cf. Catèch, 17, 35.

nebilir: **"Haç'a iman ediyorum, çünkü dirilmeye iman ediyorum"**[33] Mesih'in yükselişi, Mesih'in cemaattan uzak olduğu anlamına gelmez. **"O, bizim aramızdadır. O, bize söyleneni işitmektedir. O, bizim düşüncelerimizi bilmektedir. O, kalblerimizi ve böbreklerimizi incelemektedir. Vaftiz olmak isteyen herkes, Kutsal-Ruh tarafından, Baba'ya doğru gitmeye hazırdır ve şöyle demektedir: "İşte ben ve Tanrı'nın bana verdiği çocuklar"**[34]

Yargı gününde O, yaşayanları ve Âdem'den beri bütün ölüleri, insanları ve melekleri, yargılamaya gelecektir. Yargı günü ile ilgili yapılan bütün hesapları reddetmek gerekir. Çünkü o günün zamanını sadece Tanrı bilmektedir. Fakat kıyametin alametleri ile o günün yakın olduğunu İnciller, işaret etmektedir. Bu konudaki kehanet, kıyametin alameti olarak şunları haber vermektedir: "Birçok insan sapıklığa düşecektir, pağan istilaları olacaktır, kiliseler ayrılacaktır, kardeşler arasındaki kin, Deccalin (Antéchrist) geldiğini haber vermektedir.[35] İncillerin haber verdiği alâmetler gerçekleşecektir, kesin yargı görülecektir. Şayet yiğitçe çalışmış ve savaşmışsan benden asla korkmayınız. Yaptığın hiçbir şey, kaybolmayacaktır. Kitap da, her dua, her ilahi, her sadaka, aile hayatı ile ilgili sadık şekilde tamamlanan her görev, Tanrı aşkı için kabul edilen her kulluk, kaydedilmiştir. Bekârlık ve iffet, zaferi elde etmektir. Diğer yandan, her zina günahı, her yalan, her küfür, her büyü işlemi, her hırsızlık, her cinayet de kitaba kaydedilmiştir. Ancak bütün bunlar, vaftizle silinmiştir. Ancak, vaftizden sonra günaha düşene yazıklar olsun. Önünüzdeki yola dikkat ediniz. O yol sizi ya göklerin krallığına götürecektir veya cehennem ateşine. Bunun için şimdi, Mesih'in emirlerine göre hareket etme zamanıdır.[36]

Vaiz, üçüncü maddeye gelince, sapıklara karşı polemik yaparak teslisten bahsederek, devrin problemlerine, vergisini ödemektedir. Fakat O, onu büyük bir reserv ile yapmakta ve süratle İncil alanına geri gelmektedir. O, incilin, ruh konusunda söylediğini detaylı şekilde açıklamaktadır. Dinleyicilere ruh (esprit) kelimesinin birçok anlamı olduğunu anlatmaktadır. Bedeni olmayan her şeyi belirtmek için o kullanılmaktadır. Şeytanlar, beşeri ruh,

---

33 Catèch, 13, 4.
34 Catèch, 14, 30.
35 Catèch, 15, 18.
36 Catèch, 15, 23 et 26.

rüzgâr hep ruhturlar(esprit). Aynı şekilde semavi varlıklar ve Kutsal- Ruh da öyledir.[37] Burada ilahiyatçı, halk kavramına yaklaşmaktadır ve biz onun, Kutsal-Ruh'a sahip bir adamın, kendisinde bulunan güç sayesinde, dua ile bir şeytanı nasıl yenebildiğini, tek bir nefesle nasıl kaçırdığını açıklamasını anlayabiliyoruz.[38] Piskopos bunu, büyücülük için de yapmaktadır.

Dirilmenin imkânı, tabiattan alınan birçok örnekle ispatlanmış ve dirilme ümidi, İncillere dayandırılmıştır. Ölümden dirilme, insanı, ahlaki bir hayata sevketmektedir ve O, bütün güzel işlerin temelidir. Çünkü o, ruha, tahsis edilen mükâfatı göstermektedir. Şayet bu, bedenin dirilmesine vaat edilmişse, mü'min, şehvetten uzak kalmaya veya günahın izlerini küçültmeye dikkat edecektir.[39] İnandığımız ebedi hayat, Rabbın bu dünyadaki savaşta zaferi elde eden Hıristiyana vaat ettiği mükâfattır.[40] Burada, canlı kalan, eski bir Hıristiyan imajı bulunmaktadır.

Diğer yandan ilk Hıristiyanların yücelttikleri kilise heyecanından hiçbir şey kalmamıştır. Şüphesiz O, bütün dünyayı bilgilendiren Katolik kilisesiydi. Yine o, insanın tanıması zaruri olan bütün iman maddelerinin bekçisidir. O, bedenin ve ruhun işlediği bütün günahları tedavi etmekte ve manevi yeteneklerle, sözlerle ve amellerle tezahür edebilen bütün faziletleri takviye etmektedir.[41] O'nun taşıdığı isim, Katolik (evrensel) kilisesidir. **Bu kilise, bütün sapık mezheplerden ayrılmaktadır.** Bütün bu, İncil pasajları ile aydınlatılmıştır. Fakat bu, soğukça ve kuruca ifade edilmiştir. Özellikle bu kuruluk, geçmişin ilahileriyle mukayese edildiğinde görülmektedir. Tabii ki bunun sebebi vardır. İlk Hıristiyanlar için **kilise kelimesi, Semâ'dan yeryüzüne inmiş olan cemaati temsil etmektedir.** "Cyrille[42] daha yakınlarda zulme uğramış olan kilise, şimdiki barış zamanında, Allah'ın inayeti sayesinde kendisine borçlu olunan şereften yararlanmaktadır, demektedir. Bu şerefi ona, imparatorlar, yüksek dereceli memurlar, bütün ırklar, bütün insanlar vermiştir." Kelimenin dini anlamı kayboluyordu. Aksine, Batı'da bu

---

[37] Catèch, 16, 15.
[38] Catèch, 16, 19.
[39] Catèch, 18, 1 et 20.
[40] Catèch, 18, 28.
[41] Catèch, 18, 23.
[42] Catéch, 18, 27.

kelime, bütün değerini muhafaza etmiş ve Cyprien'den, Augustin'e kadar kilisenin klasik bir doktrinini oluşturmuştur.

Az kültürlü laikler seviyesinde olan bu çok basit ilahiyatı, Cyrille, vaftiz adaylarına açıklamaktadır. Eski kilise disiplininin bütün enerjisi ile ahlaki bir hızı ve gidişatın olgunlaşmasına yönelik daimi bir çabayı provoke etmeye çalışmaktadır. Yine o, dinleyicilerinin geçmiş hayatlarından ve onları kuşatan pağan dünyadan gelen igvalara boyun eğerek maruz kaldıkları tehlikeleri bize göstermektedir. Biz de ciddi bir derinlikle onun, yani yargı günü tehdidi ile onları, günaha karşı koruduğunu hissediyoruz. Kırk günlük (Tasarsa Costé)[43], bu hazırlığa tahsis edilen dönem, onlar için bir toparlanma ve gerçek nedamet dönemi olmalıdır. İnsanın sorumluluğu ve hürriyeti konusunda ısrar ederek o, bu ahlaki programın icrasının, ancak sakramentlerin mucizevi sonucu ile gerçekleşebileceğini tasdik etmektedir. Vaftiz, günahın kirlerini ve yolu tıkayan pislikleri gidermelidir. İşte o zaman insan, yeni iradesini kullanarak Kutsal-Ruhun gücü ile Tanrının yolunda yürüyebilecektir.

"Catéchèses Mystagogiques", paskalya pazartesinde, Cuma gününe kadar, vaftiz olmaya gelenle adaylar önünde okunmuş ve onlar sakramental sır dünyasının içine dahil edilmişlerdir. Bir defa daha, vaftiz merasimi, tabiatçı dinden alınan sembolüyle[44] onların ruhlarının bakışı altında icra edilmektedir. Şimdi, Hıristiyanlar üzerinde olan şeytani igvalardan şehvani tiyatro sahnelerinden, kanlı mesleklerden bahsedildiğini hissediyoruz. Bunun için putlara kesilen kurban etleri tehlikelidir. Çünkü onlar da, putperest mabedlerde çağrılan şeytanların zararlı güçleri bulunmaktadır. Yine bunun için eski âdete göre pagan kült yerlerinde dua edene, mum yakan veya kutsal yerlerde buhur yakarak sağlık elde etmeye çalışana yazıklar olsun! Nihayet **Cyrille**, kehanet ilminden, muskalardan, büyülü taşlardan yapılmış yüzüklerden bahsetmektedir. Bütün bu şeytani sanatlar, Hıristiyan ismi ile icra edilmişlerdir. Ancak bu Paganist uygulamalara, o, kilisenin sakramental mistiği ile muhalefet etmektedir. O, büyü merasiminden bahsetmektedir. Orada piskopos, teb'anın üzerine üflemekte ve kutsal yağla onları yağla-

---

[43] Voir, III. Vol, p. 224.
[44] Voir, III. Vol, p. 322.

maktadır. Böylece o kişi, Tanrının adı ile ve dua ile bir güç elde etmektedir. Bu güç, sadece günahın izlerini silmemekte, aynı zamanda kötü ruhun bütün görünmez etkilerini de kovmaktadır.[45] Dua vasıtası ile tahsis edilen yağ (myron) dan dan, alna, kulaklara, buruna ve vaftiz suyundan çıkan insanın göğsüne sürülmektedir. Bu yağ, Kutsal-Ruh'un bir âleti olmaktadır ve yeni doğana semavi yetenekleri iletmektedir. Cyrille, açıkça cemaatine bu yağın, rahibin okuduğu dua vasıtası ile şükran duasında ekmeğin ve şarabın elde ettiği gibi, sakramental bir fazilete büründüğünü açıklamaktadır.[46]

Bu yolla, tabiatçı dinin materyalizmi, Hıristiyanlığa nüfuz etmiştir. Böylece, tabii insanın ilkel ihtiyaçlarını tatmin eden bu Hıristiyanlık, mağlup olmuş paganizmin yerini almıştır. Bu maddeleşme, kitlelerin, Hıristiyan olmasını kolaylaştırmıştır. Fakat bu, muhtediyi aşağılardan yukarıya çıkaramazsa, din için ciddi bir tehlikeyi de ortaya çıkarabilir. Bu kuralcılığın büyüsüne bizzat kapılmış da olsalar dördüncü yüzyılın en kabiliyetli insanlarını bu, gayrete getirmiştir. Bütün bu takdisler, yağlamalar, üflemeler, Haç işaretleri, Hıristiyan kültünün üstünde yükseldiği bir bataklıktan başka bir şey değildi. Kilisenin tavsiyesi ile bir drama gibi cereyan eden bu kilise kültüne ve İsa'nın kurbanının taçlanmasına kişi tanık olmakta[47] ve bi kişi, kommünyon ayininde, mucizevi ekmeği yemekte, bu gıda ile Mesih taşıyıcısı haline gelmekte ve Tanrısal tabiata iştirak etmektedir.[48] Böylece, gerçek Hıristiyanlık için hazırlanmaktadır.

Kilise sakramentinin, mucizevi sonuçları, bu Hıristiyanlığın canlı kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Bu Hıristiyanlık, mutlak olarak hür olan beşeri iradeyi, maksimum ahlaki bir randümana davet ederken[49],, o böylece empoze edilen görevin sadece, beşeri tabiatın sakramental ilahlaşması sayesinde tamamlanacağının farkına varmaktadır. Fakat kim ki, şeytana ve günaha karşı bu savaşa girişirse, semavi bir mükâfatı elde edebilir. İşte Hıristiyan, sakramentin mucizesi içinde, bu andan itibaren bu teminata sahip olmaktadır. Bunun için Hıristiyanın **"iyi amelleri"**nin her birisi, mükâfatlandırılmıştır.

---

[45] Cat. myst, 2, 3.
[46] Cat. myst, 3, 3.
[47] Voir, III. Vol, s. 300.
[48] Cat. myst, 4, 3.s
[49] Catèch, 2, 1 et 3; 4, 18-21. Asli suça fikrine karşı olarak, 4, 19; 12, 26.

Cyrille'in, Catéchéses'inde açıkladığı fikirler, genelde dördüncü yüzyıldaki Hıristiyan doktrinleridir. Onlar, farklı şekillerde her yerde bulunmaktadırlar ve Batıdaki yazılarda yer almaktadırlar. Şayet, Kudüs'lü piskoposun sahip olduğu yüksek bilgilerin bir özeti yapılırsa, ciddi Hıristiyanların, Hıristiyanlığının doğru bir imajına sahip olunabilir. Bu Hıristiyanlar, faziletli bir hayatın mükâfatını, vaftizin inayet ve safiyetini muhafaza etmek için gayret etmişlerdir. Muhtemelen teolojik tartışmaların olduğu ve mücadeleci vaizlere sahip olan cemaatlerde daha çok teolojik ve felsefi amatörlük ve belki de fanatizm bulunmaktaydı.

Fakat halk Hıristiyanlığı neden ibarettir. Çarşıda, caddelerde bahsedilen, paganistlerin ve Hıristiyan adaylarının onun hakkında bildiği nelerden ibarettir? Kilise kürsülerinde vaaz eden vaizlere ve kitleleri eğitenlere onu sormak gerekir. Onların bu konuda ifa ettikleri bu Hıristiyan eğitim tarzı, bize, hedefi göstermektedir.

Sahip olduğumuz en eski Yunan piskoposu olan ve gerçek bir halk vaizi olan ve aynı zamanda büyük Antakya şehrinin vaizi olan **Jean Chrysostome**'dur. O, 386 yılında göreve başlamıştır ve ilk günden itibaren vaazları yazılmıştır. O'nun vaazlarının tamamına sahip olmasak da, büyük bir çoğunluğuna sahibiz. Cyrille'in, Kudüs'te Saint-Sèpulcre kilisesinde söylediği sözleri biliyoruz. Jean Chrysostome, büyük şehrin gürültülü hayatının ortasından ve içinde bulunduğu cemaatten bize bahsetmektedir. Tabiatı ile dini görevlere arzu azdır ve at yarışları yapılan hipodrumlara ilgi fazladır. Bu duruma vaiz öfkelenmekte ve onları gördüğünde azarlayacağını söylemektedir. Fakat ertesi gün, onları ihmal ettikleri bilgiyi telafi etmeye davet etmektedir.[50]

Dinleyiciler, hatibi büyük bir dikkatle dinliyorlardı. Onların arasında birçokları hâlâ İznik imanını kabul etmiş değillerdi. Ancak, onlar da kahramanı dinlemeyi seviyorlardı ve Homoousios problemi üzerindeki dua ile bitiriyorlardı. O, sadece sert polemikler altında değil, hasımları kazanmak amacı içinde bunu yapıyordu. Bunun için alkışlar çınlıyordu ve vaizler, dinleyicilerini, günlük hayatlarında bu prensibi tatbik etmeye davet ediyorlardı.[51] Jean Chrysostome'un sözlerini benimseyen cemaat da vardı. Hatta on-

---

[50] Jean Chrysostome, C. Anom, hom. 7, 1 (1, 501, b-d), 8, 1 (1, 513e, 514b).
[51] Contra Anom, 1, 6 et 7 (1, 450-452).

lar alkışladıkları zaman o, onlara kilisenin tiyatro olmadığını ve kutsal mekâna saygılı olmalarını hatırlatıyordu.[52] Yine o, bir opera şarkıcısı gibi dinlenmekten şikâyet ediyordu. Hatta o, sözünü bitirince cemaat, külte, büyük ayine katılacakları yerde evlerine gidiyordu. İşte o zaman Jean, müşterek ibadetin gücünü ve önemini belirtmek için görkemli ifadeler kullanıyordu ve **"evimizde de ibadet yapabiliriz"** diyerek özür dileyenlerin hatasını gösteriyordu.[53] Fakat onlar, kutsal işlerle ilgili şeylerde gürültü yapıyorlardı, gelecek defa onların azarlanması gerekecekti." [54] Vaiz, onlara piskopos yardımcısı tarafından getirilenleri ve cemaatin önüne konanları göstererek aracılığının artırılması için, onları ciddiyete davet ediyordu. Bu sefaletin önünde nasıl ağlanmazdı? Sen mi gürültü yapıyorsun? Senin ruhuna bir şeytanın sıçramasından korkmuyor musun? Bu saatte cemaat ruhunu gökteki meleklerle Trisagion'u söylemek için yükseltmektedir.[55]

Fakat Jean Chrysostome, teolojik düşüncenin yükseklerine doğru çıktığı zaman, cemaatin dikkatsizliğinden de şikâyet edemiyordu. Aslında, büyük şehrin cemaati, bu tür şeyleri anlama kabiliyetindeydi. Çünkü onlar, onlarca yıldan beri kilise çekişmelerine alışmışlardı. Mesela, 386-387 yıllarına ait onun on vaazına sahip bulunmaktayız. Bu vaazlarda Jean Chrysostome, **Homoousios**'u reddedenlere savaş açmaktadır. Buradaki pedagojik mahareti kabul etmek zorundayız. Onunla O, tartışılan problemi, en basit formüle indirgemekte ve mücerret bilgiden sakınmaktadır. Bizim Tanrının cevherini (Ousia) mutlak şeklide bilmediğimiz prensibini ve beşeri tabiatımızın sınırlı şartı sonucu onu hiçbir zaman bilemeyeceğimizi ortaya koymaktaydı. Hatta melekler için bile Tanrının cevheri anlaşılmaz kalmaktaydı. Bunu bize İncil öğretmektedir. Yine o bize, Baba'nın sinesinde olan biricik oğlun, Baba'yı tanıdığını, çünkü O'nun da aynı ceherden olduğunu öğretmekteydi. Kutsal-Ruh da ondandır. İncil delili böyledir ve Jean Chrysostome, teferruatlı bir açıklama ile ispatlayıcı gücü, hasım tarafın zikrettiği İncil pasajlarına yöneltmekteydi. İsa'nın tanrıdan aşağıda olduğunu belirttiği bütün sözler, muhtevanın gösterdiği özel şartlarla açıklanır. Meselâ, İsa'nın, Lazare'ın

---

52 C. Anom, 4, 7 (1, 471, a); De Statuis 2, 4 (2, 25a); Hom. 17, 7 in math. (7, 232 d); Hom. 4, 6 in I. Cor. (10, 33a); Hom. 26, 8 in I. Cor. (10, 239 e).

53 C. Anom, 3, 6 (1, 469 a).

54 C. Anom, 4, 4 et 5 (1, 477).

55 C. Anom, 4, 5 (1, 474; cf. 3, 7 (1, 470 e). Bak. Vol. III, p. 304.

mezarı başında yaptığı dua, O'nun Baba'ya bağlı olduğunu ispat etmemektedir. O, havarilerini bilgilendirmek istemektedir.[56] Baba'yı çağırmaksızın, kendi otoritesi ile belirlenmiş pasajlarda ifade ettiği ceza ve övgüler, günahları bağışlama ve şeriatı kaldırma gibi şeylerde o, insanlara Tanrısal kökenini göstermektedir.[57] Bu yorum, bazan çok yararlıdır. Fakat vaiz, her şeyi o kadar canlı tutmakta ve her fırsatta şaşırtıcı hatiplerin tesirini kullanmaktadır. Buradan cemaatin onu, dikkatle dinlediğini anlıyoruz.

Jean Chrysostome'dan önce veya sonra hiçbir vaiz, kutsal kitabın metodik yorumuna sahip dinleyiciler bulamamıştır. Antakya'daki on iki yıllık faaliyeti süresince, verdiği bir dizi vaazda, Tekvin'den, Mezmurlardan, Matta, Yuhanna İncil'inden ve St. Paul'un mektuplarından tefsirler yapmıştır. Büyük bilgin tarafından verilen bu İncil yorumları, Antakya cemaatinin dindarlığını anlamak için dikkate alınmalıdır. Bundan daha ileride tekrar bahsedeceğiz.

Antakya Hıristiyanları için, paganizmle ilişki, yegane problem teşkil etmemiştir. Diğer yandan, onların Yahudilikle de garip ilişkileri vardı. Bazı kaynakların bize bildirdiğine göre, sinagoga gidiyorlardı, Yahudilerin oruç günlerine riayet ediyorlardı ve hatta onların sinagoglarda icra ettikleri bayramlara, yağ takdimelerine iştirak ediyorlardı. Mesela, İspanya'da bazı Hıristiyanlar, tarlalarını hahamlara takdis ettiriyorlardı. Afrika'da, Yahudi âdetlerine uymak bir moda idi ve onlar gibi bazı bayramları kutluyorlardı.[58] Antakya'da, Yahudilikle olan bu flört, tehlikeli bir oyundu. Yahudi doktorlara gidiyorlardı ve onlar, bazı kült tavsiyelerinde bulunuyorlardı. Bazı önemli antlaşmalardan bir sonuç çıkarmak için sinagoglara gidiliyordu ve orada vaaz dinleniyordu. Çünkü Ahid Sandığı önünde telaffuz edilen beddua formüllerine, kesin olarak inanılıyordu. Yahudilerin oruçlarına iştirak eden ve onların bayramlarına ortak olan herkes, gizli bir mükâfatı ümit etmekteydi. Yılbaşı bayramı trompet sesleriyle dikkat çeken özel bir gündü. Bu gün birçok insan merakla sinagoga gidiyordu.[59] Tabii ki, Yahudilerle olan bu ilişkiler, dini düzeyde değillerdi. Onlar, Eski Ahid'in dinine de bağ-

---

[56] C. Anom, 9 (1, 525); C. Anom, 7, 5 (1, 507 c).
[57] C. Anom, 10, 3 (1, 532 d).
[58] Canons apost, 64, 70-71. Const, apost, 2, 61, 1. Concile de Laodicée, Canons, 37, 38. Concile d'elvire, Canons 49, 50. Statuta. Eccl. Afric, 89 (Bruns, Canones, Apost. Et Conc, 1, 149).
[59] Jean Chrysostome, c. jud, hom, 1, 7 (1, 589b), 1, 6 (595 d), 8, 5 (681 c); cf. H. Usener, Weihnachtsfest

lı şeyler değillerdi. Aksine onlar, köksüz bir hurafenin yabancı bir dinde arzu edilen yardımı elde etme fikrinden ileri geliyordu.

Kısaca, Paganizmin ve Yahudiliğin tesiri, sihirsel bir yardım arayan Hıristiyan cemaat kitlesinin üzerinde fonksiyoneldi. Bu saçmalıklar hakkında rahip bir açıklama istediğinde onlar asla özür de dilemiyorlardı. Jean Chrysostome, 386 son baharında, yılbaşı kutlanacağı zaman, Paroisse'ın önünde açıkça bu hurafeyi çürütmeye karar vermişti. Müteakip senede aynı şeyi yapmıştı. Ancak Yahudi dinine saygı gösteren birçok insan, Yahudilerin gerçek Tanrıya taptıklarını söyleyecek kadar da ileri gitmişlerdi. Hiçbir Yahudi, içinde şeytanların ikamet ettiği sinagogda Tanrıya tapmıyordu. Çünkü orada icra edilen, putperestlikten başka bir şey değildi. Fakat şöyle denilebilirdi; sinagoglar kutsal yerler değil miydi? İçinde kutsal kitaplar saklanmıyor muydu? Ancak, kutsal kitaplar İskenderiyye'nin **Sérapeion** kütüphanesinde de bulunuyordu. **Ptolème Philadelphe**, onları bu amaçla tercüme ettirmişti. Bu durumda, **Sérapeion** da kutsal bir mekân mıydı? Hayır, orası, putların toplandığı bir yerdi. Bu durumda, sinagog da aynı idi. Bizim, Yahudilerle hiçbir müşterek yanımız yoktur. Çünkü onlar, peygamberlerin sesine kulak vermezler, onlar şeytanların kullarıdır. Onlar, cezalandıran Tanrıyı bilmezler ve kendi mideleri için ve günlük zevkleri için yaşarlar. Onlar, sadece, yemeyi, içmeyi ve başı kana bulamayı, zevki, eğlenceyi bilirler.[60] Sen Hıristiyan olarak bu insanlarla sinagogda birlikte oluyorsun ve buradan yardım mı bekliyorsun? Utanman gerekir, onlar sana, sadece gülüyorlar ve seninle alay ediyorlar.[61] İşte Jean Chrysostome, Yahudiliği böyle tenkid etmekteydi. O, Hıristiyanlığın, mutlak surette, Yahudilikle hiçbir ortak yönünün olmadığını belirtiyordu. İşte, Hıristiyanlığın takındığı tavır, başlangıçtan beri böyle idi. Çarmıha ger! Çarmıha ger! Şeklinde, Pilate'ın mahkemesi önünde yükselen çığlıklar, Talmud cemaati ile İsa'nın talebelerinin ayrılığını mühürlemişti.

Ocak 387 yılında, vergilerin artırılması ile Antakya'da bir takım karışıklıklar meydana gelmişti. Zenginlerin şikâyetlerine, aniden bir isyan eklenmişti. Bu münasebetle, aşırılıklara gidilmiş, imparatorluk ailesinin bronz

---

[60] C. Jud, 1, 4 (592 a).
[61] C. Jud, 8, 8 (687 b).

heykelleri kırılmış ve sokaklarda süründürülmüşlerdi. Sonunda bir okçu birliği gelerek, karışıklığa son vermişti. Bunun üzerine birtakım elçiler imparatoru olup bitenden haberdar etmek için, İstanbul'a hareket etmişlerdi. Antakya'da da hızlı şekilde suçluların davası başlamıştı. İşte o zaman, ruhlarda bir yön değiştirme meydana gelmişti ve durumun ciddiyetinin farkına varılmıştı. İmparatorun öfke ile intikam almasından ve Selanik'tekinden[62] üç yıl sonra onun gibi bir olayın Antakya'da olmasından korkuluyordu. Bunun için yapabilenler, şehri terk ediyorlardı. Diğerleri, evlerine saklanıyorlardı. Sokaklar ve çarşı ıssızdı. Piskopos **Flavien**, yaşı ilerlemiş ve hasta halinde, kış günü, imparatorun karar vermeden önce saraya ulaşmak için yola düşmüştü. O, geniş yetkilerle donatılmış araştırma komisyonu ile yolda karşılaşmıştı. Bu komisyon, çok acele olarak Antakya'ya gidiyordu. Orada, tiyatro ve hamamları kapatacaktı, buğday dağıtımını kaldıracaktı ve şehrin rütbeleri sökülecekti.

İşte o zaman, Jean Chrysostome sahneye çıkmış ve altüst olmuş bir cemaatin papazı olmuştu. O, vaazlarında, cereyan eden olayları korkunç ümitle yorumluyordu. İncil mesajlarına yoğunluk veriyordu. Bir hafta boyunca, susmuştu. Şimdi ise, sızlanmak için dua için ruhları güçlendirmek için ağzını açmak istiyordu. Çünkü artık Hıristiyanların, inançsızlardan ayrılması gerekiyordu.[63] Daha yakınlarda O, Hıristiyanları bu kötü dilli insanlara karşı savaşa çağırıyordu. Ancak ona itaat edilmemişti. Şimdi ise ne yazık ki felaket şehrin üstüne düşmüştü. Fakat belki o, kendimize dönmemizi öğretebilirdi.[64] Bugün artık, gerçek değerler görünmektedir. Zenginlik, geçicidir. Fakat o, bizzat kötü değildir. Her şey onunla yapılan şeye bağlıdır. Gerçekten zengin olan adam, çok mala sahip olan değildir, cömertçe verendir.[65] Hıristiyan fazileti fakirlere yapılan bağışla tezahür etmektedir. Bu ise, evleri sihirsel olarak süslemekle değil, ruhları süslemekle olmaktadır. Bunun için, yıkılmayan, terk edilmeyen bir evi gökte yapmak söz konusudur. Hatta bu ev, ölünce bile kaybolmayacaktı. Tanrı zenginliği sana, ihtiyaç sahibi olanlara yardım etmen ve serbestçe günahlarını silebilmen için vermiş-

---

62 Bak. Supra, 5, 85.
63 Jean Chrysostome, De Statuis hom, 2, 3 (2, 23 e).
64 De Stat, 2, 1 (20 d).
65 İbid, 2, 5(27 c).

ti.[66] Bütün bu vaazlarda Jean Chrysostome, herkesi, kendi günahları için düşman olmaya ve Tanrının bağışını elde etmek için bizzat kendine dönmeye davet etmekteydi.[67] Karêmde yine tövbeye, bütün duyguları disipline etmeye ve sadece bazı gıdalardan sakınmakla değil, göz, kulak, dil, el ve ayaklardan da sakınarak tam bir hayat reformuna davet etmekteydi. Bu oldukça önemliydi. **Âdet olduğu gibi, depremde, kıtlıkta, iki veya üç gün ezberden dua okumak yeterli değildi.** Çünkü böylece birkaç gün makul ve ılımlı oluyorsunuz, sonra ise eskisi gibi devam ediyorsunuz. İşte bu felaket bunun için başınıza gelmiştir. Artık böyle yapmayınız ve kendinizi sorgulayınız.[68] Jean Chrysostome, bu genel davetle yetinmemiştir. O'nun cemaatı, derhal kendilerini disipline etmeye başlamışlar ve üç şeyden sakınmaya karar vermişlerdir: **"Kötü niyetli olmaktan - Kavgadan - Yemin alışkanlığından.** Özellikle, vaizler yemin konusu üzerinde durmuşlar ve yemin alışkanlığı konusunda, cemaati dikkatli davranmaya çağırmışlardır. Vaizler, Yahudilere karşı konuşmalarında[69] cemaati, birbirlerini bilgilendirmeye çağırıyordu.

Şimdi Jean Chrysostome, cemaatinden duyduklarını başkalarına nakletmelerini istiyordu. Öyle ki cemaatin üyeleri, birbirlerini bilgilendirmeleri gerekiyordu. Eğer aile reisi, karısının, çocuklarının, hatta kölelerinin yemin ettiklerini duyarsa, yemek vermeme cezası vereceğini söylemelidir. Aynı ıslah vasıtasını dostlarına da tavsiye etmelidirler. Islah edilecek lisana karşı, açlık ve susuzluk en etkili düzeltme vasıtasıdır. Bu sözlere cemaat, yüksek sesle uyacaklarını göstermişlerdir. Hatta vaiz, birkaç gün sonra, uyarılarının iyi bir sonuç verdiğini görecekti.[70]

Jean Chrysostome, bu tür öğretilerle, kalplere nüfuz etmeye gayret etmiştir. O'nun vaazları okunarak, cemaatinin duygularını ne kadar paylaştığı ve ne kadar onlara etki ettiği hissediliyordu. Bu tür ahlaki davetlerin yanında, bol miktarda İncil açıklamaları da bulunuyordu. Bu açıklamaların, zamanın ihtiyacından çok, kilise âdetine uygunluğu dikkat çekiyordu. Me-

---

[66] İbid, 2, 7 (30 d).
[67] İbid, 3, 7 (47 b), 4, 2 (50 e), 5, 4 (65 d), 6, 1 (75 a), 6, 4) 79 b), 7, 1 (85 a), 20, 1 (199 b).
[68] İbid, 3, 3-7 (39 e, 46 c-e).
[69] C. jud, 1, 4 (1, 592 d), 2, 1 (601 d), 2, 3 (605 b), 8, 4 (697 a).
[70] De Statuis, 5, 7 (70 d, c), 9, 1 (97 a).

sela, Karemde, Tekvin'den okumalar yapılıyordu.[71] Jean Chrysostome, vaazlar serisinin başlamasından beş gün sonra (Homélie 7), yaratılışla ilgili rivayetle başlıyordu. O'nun bu açıklamaları daha sonra mezmur 19/18'e bağlanıyordu ve bir yapıdan, sonraki nutuklar arasına geçiliyordu. Çünkü mevcut felaketten daima bahsetmek bir zaafiyet alametiydi. Bunun için, O, didaktik açıklamasına yeniden başlıyordu ve her İncil açıklaması bir teşvik oluyordu.[72] Fakat endişeli günler ard arda geliyordu. İnsanlar, sıkıntılı anlarda kiliseye sığınıyorlardı ve Jean Chrysostome, onların kırık ruhlarına söyleyecek bir kelime buluyordu.[73] O, onların ahlaki enerjilerini, putperestlerin, Hıristiyanların Tanrısını tebcil etmeleri için, gidişatlarına bakarak canlandırıyordu.[74] Yine bir gün O, Antakya belediye başkanını kilisede gördüğünde öfkelenmiş ve halka cesaretlendirici sözlerle hitap etmişti. Çünkü O, Hıristiyanlar için utanılacak bir şeyin olmadığına, onların, inançsızlara örnek olacağına, bir putperestten ders almayı bırakacaklarına inanıyordu.[75] Vaiz, cemaatinin zaafiyetlerini biliyordu ve onlara, özellikle, sarayda, imparatorun piskopos Flavien'e gösterdiği olayları, arzu edilen eğitimin sonucu olarak anlatıyordu. Dağlardan ve Sipyle mağaralarından inen ve imparatorluk görevlilerinden yardım isteyen keşişlerden ve ermişlerden, oturumlarda, zevkle bahsediyordu. Onlar, yazdıkları mektubun imparatora ulaştırılması vaadini almadan, şehri terk etmiyorlardı. İşte Hıristiyan filozofların ve onların felsefesi, yapılan işlerde tezahür ediyordu. Sinik vaizler pardesüleri ile sakalları ile ve düğümlü bastonları ile paganizmin felsefesi ile orada mı idiler? Yoksa şehri terk ederek, mağaralarına çekilmişler miydiler? [76]

Yine de piskopos **Flavien** ve özel komiser **Césaire,** imparatoru yatıştırmak için çaba sarfediyorlardı ve Antakya'lılara genel bir af sağlayarak olayı bitirmişlerdi. Bu haber, kutsal hafta esnasında ulaşmıştı ve **Flavien** de, paskalya haftasını mutlu bir cemaatle kutlamıştı. **Jeon Chrysostome**, vaazını

---

71 Voir, III. Vol, s. 326.
72 De Statuis, 7, 1 (85 d).
73 İbid, 4,1 (49 et b), 12, 1 (124, c).
74 İbid, 9, 5 (104 c), 3, 5 (42 c), cf. 21, 1 (215 c) et 21, 3 (220 b).
75 İbid, 16, 1 (160 d).
76 İbid, 17, 1 et 2 (172a-173 b).

vermişti ve piskoposunun seyahat olayını anlatmıştı.[77] Bu iki adam cemaatleri çok büyük sıkıntı içinde iken, ciddi tecrübeler kazanmışlardı.

Burada, büyük hatip **Libanius**'a da işaret etmek gerekmektedir. O da Antakyalıların felaketine duyarsız kalmamıştır. Ondan, bu konuda beş nutuğa sahibiz. Hatta onlardan birisini, imparatorun önünde, şehrin bedbaht halkı için vermişti. Aslında Libanius, evinde kalmış, tehlike önlendiğinde, yazılarını yazmıştı ve bunun için de Jean Chrysostome'un vaazlarından yararlanmıştı.[78]

Tehlike anında verilen bu vaazlar, kilisenin, büyük şehrin halkının hayatında ne kadar kökleştiğini ve Jean Chrysostome gibi, birçok insanın eğitimci sorumluluklarının bilincinde olduğunu göstermektedir. Vaazlarda işlenen konular ne olursa olsun, O'nun vaazları daima bir ahlak hayat reformuna davetle sona ermekteydi. Onda, ilk Hıristiyan cemaatlerinin kutsal özlemi bulunmaktaydı. Bu ise, pağanların ve Yahudilerin gidişatlarından ayrılmaktadır.[79] Yine O'nun, cemaatinin günahlarını ve kötülüklerini son sığınaklarına kadar nasıl takip ettiğini de gördük. Onda, bütün İncil açıklamalarının, günlük hayatında, Hıristiyanı yönetme hedefi güden bir davet görülmekteydi. Şüphesiz O'nun için Evharistiyanın sakramental sırrı, Hıristiyan hayatının mucizevi kaynağıydı. Fakat O, ondan çok nadir ve büyük bir tedbirle bahsetmekteydi.[80] Tabii ki sadece bu, cahillerin onu dinlemesi korkusundan değildi. O, daha çok, Hıristiyanların iradesine doğrudan hitap eden ve müteredditleri güçlendirmeye yönelen bir kalbe sahipti. Şöyle diyordu: İki, üç ve hatta yirmi defa düşseniz bile, cesaretinizi kırmayınız. Kalkınız ve kendinizi ödüllendiriniz.[81]

Şüphesiz, vaftiz olmak isteyenlere karşı yaptığı bir konuşmada, vaftizden sonra bir düşüşün tehlikelerinden onları uyarıyordu ve sonuçta onları, daima gerekli karakter kararlılığına sahip olup olmadıklarını, bir vicdan

---

77 İbid, 21 (213).

78 Libanius, Orat, 19-23, ch. R. Goebel, De Jaonnis chrys. Et Libanii Orationibus qune sunt de seditione Antiochensium, Thése de Goettinque, 1910.

79 De Statuis, 3, 5 (2, 42 c), 9, 5 (104 c), 16, 1 (160 d, 162 a), 21, 1 et 3 (215 c, 220 b); Hom. 15, 1 in matth (7, 198 c); Hom. 17, 7 in math (232 b); Hom. 21, 4 in Matth. (274 a).

80 De Statuis, 2, 9 (2, 34 a); C. Anom, 6, 4 (1, 499 e); De bapt. Christi, 4 (2, 373 d, e); De prod. Jud. Hom. 1, 6 (2, 384).

81 Hom. 17, 7 in Math, (7, 232 c).

muhasebesiyle kendilerine sormaya davet ediyordu.[82] Fakat topluluk önünde, bütün günahkârlara karşı Allah'ın merhametini ve tövbenin arındırıcı faziletini tebcil ediyordu. Kim ciddi bir irade ile Allah'ın yardımını isterse,elde edecekti.[83] Kim ki, hayatın kargaşalarına ve kötülüklerine sızlanmadan katlanırsa ve oruç tutarsa, sadaka verirse, üstelik her yıl Karem'de de oruç tutarsa hayatını ıslah konusunda kararlı olmak şartı ile böyle bir tövbe ile günahlardan kurtulacaktır.[84] Bu anlamda, komşusunun ruhunun kurtuluşuna özen gösterirse de, tanrı tarafından bir tövbekâr olarak telakki edilecektir.[85] Bizzat Jean Chrysostome, bir rahip olarak, nasihate ihtiyacı olanlara özen göstermekteydi ve onların günahlarını çıkarmaktaydı. Yine O, tövbe etmeyenleri, sakramentlere iştirakten çıkarmaktaydı.[86]

Dağdaki vaaz konusunda Matta İncil'indeki ahlaki konular, yapılan vaazın açıklamaları çok açık bir şekilde, Jean Chrysostome'un Hıristiyan ahlakı ile ne kastettiğini göstermekteydi. Ona göre, İsa'nın şeriatı, son noktada Tanrı ile benzerliği hedefleyen dokuz dereceden geçen bir felsefeydi. Yuhanna'nın **"Göklerde olan babanıza benzer olasınız"** sözünü, Jean Chrysostome, (Matta, 5/45)'deki İsa'nın sözü ile karakteristik bir tarzda değiştirmekteydi. Başkasını incitmenin basit savunması ile başlayan dağdaki vaazın dereceleri, mahir bir şekilde, gittikçe yükselen kurallara bağlanmıştı. Yedinci dereceye bir düşmanı dahi sevme, sekizinci dereceye, ona iyilik yapma, dokuza, ona dua etme uygun gelmekteydi. Bu son derece ile felsefenin zirvesine ulaşılmaktaydı.

İyi niyetli talebeye vaat edilen sayısız mükâfatları, davetlerine sürekli karıştırdığı telmihler, üstaddaki mahir pedagojiyi tanıtmakta ve Jean Chrysostome bunu taklit etmekteydi. Kısaca İsa, hiçbir mübalağa olmadan, fakat sadece normalden biraz fazla bir şekilde putperestlerin yaptıkları şeyi istemekteydi.[87] Hatta olmayandan başkasına inanılmamalıydı. Çünkü şu andan itibaren çok sayıda Hıristiyan, istenilen apostolik hayatı yaşamaktaydı. O

---

[82] Ad illum, Catèch, 2, 2 (2, 237 d).

[83] Hom, 19, 5 in Matth. (7, 252 b), 22, 5 in Matth. (7, 281 a et b).

[84] De statuis, 4, 1 et 2 (2, 50 c et e), 5, 4 (65 d, 66 a), 6, 1 (74 d, 75 a), 6, 3 (77 a et b), 6, 4 (79, b), 7, 1 (85 a); Oruç için: 3, 3 (39 et), 20, 1 (199).

[85] C. Jud, 8, 4 (1, 679 a).

[86] De Statuis, 20, 9 (2, 213 c); Hom. 17, 7 in Matth. (7, 232 c); cf. Cyrille, Catèch, 1, 5.

[87] Hom. 18, 4-6 in Matth. (7, 238, d et e, 242 b et d).

burada, iffetlilik içinde, keşişlerin, melek hayatını takdim etmelerini istemekteydi. Her türlü yeryüzü endişelerinden kurtulmuş olan zahitler, Hıristiyan olgunluğunu göstermekteydiler.[88] Fakat vaiz, cemaatinden bunu istememekteydi. Cemaatin, uygunsuz işlerden kaçmasını öğrenmesi ve görevlerini serbestçe yapmaları, onun için yeterli olmaktaydı. O, buradan, daha yüksek dereceye çabucak yükselmeye imkân veren bir noktaya ulaşmaktaydı.[89] Chrysostome, bu yolun kötü bir yol olmadığını durmadan tekrar etmekte ve aksine bu yolun takibinin kolay olduğunu söylemekteydi. Çünkü insan tabiatı fazilete yönlendirilmiştir. Şayet biz onu, dua ile istersek Tanrı, bizim iyi irademize inayetiyle yardıma gelmekteydi. Fakat iredemizin kesin bir itiş vermesi gerekmekteydi. Öyle ki böylece biz, kurtuluşumuzun veya kaybedişimizin sahipleri olmuş oluyoruz.[90]

Jean Chrysostome'un cemaatini sevk etmek istediği hedef, iyi bir gidiş, iyi bir vatandaş, kolektif fedakârlıktı. Bunu, her an putperestler, Yahudiler, aşmalıydılar ve buradan Hıristiyan maneviyatına tedrici şekilde yükselinebilmekteydi. Meleksel hayat, son hedefti. Jean Chrysostome melekleşen örnekleri olan şehitlerin övücüsü olmaktaydı.[91]Onların örneklerini O, onların yıllık anma programlarında söylediği sayısız nutuklarda yüceltmişti. O, daha da uzağa giderek, bizzat şehidi tebcil etmekteydi. Bu tebcil, eski kilisede icra edilen gelişmenin içinde bütün anlamını bulmaktaydı.

Çok eskiden beri, şehitlerin mezarlarını süsleme dindarlığı mevcuttu. Hatta imparatorlar, şehitlere vakfedilen kilise yapmada âdeta yarışmışlardı halk, bu yerlere sık sık gitmekte ve bu şehitlere, paganizm döneminde Gerk mitolojisi kahramanlarına yapılana benzer bir kült icra etmekteydiler. Jean Chrysostome bu âdeti tasvip etmekte, tabuta ve kemik kalıntılarına özel bir değer atfetmektedir. Tanrı, şehirlerin ruhlarını almıştır fakat onların vücutlarını, onarın faziletlerini hatırlatmak ve yüce felsefeye ulaşma arzusu vermesi için bize bırakmıştır. Jean Chrysostome diyor ki: Ben sizi tehdit ediyorum, sizi övüyorum, sizi korkutuyorum, sizi davet ediyorum, ancak bunlar sizi etkilemiyor. Ancak, bir şekilde tahsis edilen bir kiliseye girdiğinizde ve

---

88 Hom. 21, 4 in Matth. (7, 273). Melekler konusunda: Hom. 18, 6 (244 a), Hom. 19, 5 (252 d), Hom. 26, 7 (321 a), cf. Hom. 10, 4 (144 b).

89 Hom. 21, 4 (273 c).

90 Hom. 22, 5 (281 b et c), Hom. 23, 3 (288 e, 289 a); 23, 5 (291 a et b); 21, 3 (273 a).

91 Jean Chrysostome, in S. Julianum, 4 (2, 676 d).

azizin mezarına baktığınızda, gözlerinizden derhal yaşlar akmakta, kalbiniz, çarpmaktadır ve hararetle dua etmektesiniz. Bu niçin? Çünkü şehitlik imajı size görünmekte ve onun yaptığını hatırlamaktasınız. Öylece onun zenginliğinin önünde, kendi fakirliğinizin bilincine varıyorsunuz ve sizinle Allah'ın önünde serbestçe konuşanlar ve zaferden ve şereften yararlananlar arasındaki mesafeyi acı ile hissediyorsunuz.[92]

Dahası, nasıl ki yiğit bir savaşçı silahları ile toprağa girerse, şehitlerin bedenlerinin üzerinde de onların göz yaşları vardı. Mesih'in gücü, onları zafere götüren yaralarının üstündeydi. İşte bu güç, şeytanları daima kaçırmaktaydı. Bu mezarlardan birinin yanına bir cin çarpmışı getirdiğinizde onu göreceksiniz.[93] Bunun için, oraya sık sık gitmek iyidir ve faydalıdır. Bu mutluluk taşımaktadır. Çünkü şehitlerin, Tanrının yanında çok kredisi vardır. Onlar, Tanrının dostlarıdır ve onun yanına daima girmektedirler. Nasıl ki eski askerler yaralıları imparatora gösterdiklerinde serbestçe konuşuyorlarsa, şehitler de kesik başlarını ellerine alarak, Tanrının önüne çıkmaktadırlar. Böylece onlar, istedikleri bütün şeyleri Tanrıdan elde ediyorlardı. İşte biz de onların şefaati ile Tanrının merhametini üzerimize indirmek için, güçlü bir şefaatçiyi aramak zorundayız.[94]

---

[92] In s.Julianum,2,(674 e).

[93] De Sanctis Martyribus,2(2.653)

[94] İn s. Barlaom, 4 (2, 686 b), In s. Julianum, 2, (674 d), De s. Droside, 2 (2, 691 d), De statuis, 8, 2 (2, 93 b);C.Jud,8,6(I.683b);In.Juventınum et Maximinum,3(2,583c);De s.Beronice et Prosdace, 7 (2,645d); Cf.E.Lucius, Anfange des Heiligen-kult,1904,125 et ss;H.Delahaye,Les oriğines du cult des Martyrs,2.editione,1933,100 et ss

VI. BÖLÜM

KEŞİŞLİK = RUHBANİYET

I. KEŞİŞLİĞİN KÖKENLERİ

Vaftizci Yahya bir zahitti. O, yalnız yaşıyordu, deve tüyünden bir elbise giyiyordu ve deriden bir kemer takıyordu. Çekirge ve yaban balı yiyordu. Talebeleri çoğu zaman oruç tutuyorlardı. Eski bir gelenek[1], vaftizci Yahya'ya muhalefet etmekte idi. İsa, serbestçe yiyordu, içiyordu ve talebelerini de serbest bırakıyordu. O da ibadet için dağa çıktığında, yalnızdı. Ancak faaliyetini, göl kenarlarındaki şehirlerde ve kalabalıkların önünde icra ediyordu. O, isteyerek tahsildarların ve balıkçıların ve zengin bir ferisinin sofrasına oturuyordu.[2]

Bu muhalefet ne olursa olsun o, sadece bir gidiş farkını ifade ediyordu, prensip farkı belirtmiyordu. İsa için de dünya bağlarından ve bir insanı ülkesine ve aile ocağına bağlayan şeylerden kurtarma, Tanrı krallığı cemaatine girebilmek için zaruri bir şarttı. Bu dünyanın cazibeleri ,Tanrının çağrısına cevap vermeye engel olmaktaydı. Bunun için, dünyanın aldatıcı aşkına, kuvvetle muhalefet edilmeliydi.[3] Çünkü dünya malı, Tanrının kalbini çevirmekteydi: **"Artık Allah'a hizmet edemezsiniz"** Deveyi, iğne deliğinden geçirmek bir zenginin Tanrısal krallığa girmesinden daha kolaydı. Bunun için genç bir zengin, sahip olduğu her şeyi satmalıydı. İsa'yı takip için harcamalıydı. Bunun için cemaat, servetleri ile, İsa'ya ve talebelerine yardım eden birkaç kadının ismini dini bir minnetle muhafaza etmiştir.[4] Bu cemaatin içinde hiç kimse, yarından endişe etmiyordu. Günlük gerekli ekmeği Tanrıdan istemekle yetiniliyordu.

---

1 Matta, 11/18-19; Luka, 7/33-34; Markos, 2/18.
2 Luka, 7/35; Luka, 14/7, 12.
3 Luka, 14/26. Bak. I. Cilt, s. 46-47.
4 Luka, 8/2, 3.

İsa'ya evlenme, Tanrısal bir kurum olarak görünüyordu ve sonuç olarak da, insanın, kırmaması gereken kutsal bir bağdı. Ancak İsa, evlenmeyi kendisine yasaklamıştı. Tanısal krallığa tahsis edilen faaliyet, ailede yaşanılan mutluluğa ve istirahata aykırı idi. Tanrının krallığı davasında, kendilerini hadım yapanlara İsa'nın şöyle bir sözü atfedilmektedir: **"Göklerin melekûtu uğrunda kendilerini hadim edenler de vardır. Bunu kabul edebilen etsin:"**[5] Kim, Tanrının hizmetine kendini adarsa, bütün yeryüzü zevklerinden uzaklaşsın, ölünceye kadar, hatta çarmıhta ölünceye kadar itaat etsin. İlk bakışta bu, zahitliğe benzer görünse de, gerçekte, Tanrı tarafından tespit edilen işteki benlik yeteneğinin tabii bir sonucu olarak, ikinci derecede bir fenomendi.

En eski Hıristiyanlık, benzer duyguları tecrübe etmiştir. St. Paul, istirahattan yoksun, mahrumiyetle dolu hayatını, diğer havarilerin rabbin kardeşlerinin ve bir kadın arkadaşa sahip olan **Céphas'ın**[6] hayatına karşı muhalefet etmekteydi. **St. Paul için evlenmek güzeldi ve bu günah değildi.** Fakat evlilik, insanı, Rabbe tam olarak teslimiyetten uzaklaştırır ve insanı dünya endişelerine daldırır. St. Paul'un bu uyarıları, İsa'nın işaret ettiği yolda hala bulunmaktaydı. **"Yaklaşan zor zamanlara"**, kısa sürede meydana gelecek ve onda dünyanın yok olacağına yapılan telmih[7], İsa'nın vaazından çıkarılan pratik bir sonuç olarak anlaşılabilir.

Fakat Paul, insan için kadına dokunmamanın iyi olduğunu beyan ettiğinde, tamamen başka bir şeye işaret etmekteydi. Buna göre evlilik, kötülükten kaçınmak için, insan duygusallığına verilen bir tavizdi. **Burada, tabiatçı dinlerden gelen bir fikir görünmekteydi. Bu inanca göre, seksüel ilişkiler insan varlığını, Tanrının önünde kirlendirmekteydi.**[8] Cinsel arzuların basit konusu olarak kadının ilk hakir görülmesi fikri, Hıristiyan kavramlarının tümüne yabancı bir bünye olarak sızmıştır. Bu noktada, evlilikten uzaklaşma, ikinci derecede bir olay olma özelliğini kaybederek, ahlaki bir değer kazanmıştır. Diğer yandan, çok az insan, evlenmeme kararını almaya kadir olabilmiştir. Bu olay, şöyle ifade edilmektedir: Evliliğin âdetle, şeriatla ve İsa'nın sözü ile iyi olduğu belirtilse de, iradeli olarak evlilikten

---

[5] Matta, 19/12; cf. K. Heussi, Ursprung des Monchtum, 1936, p. 27.
[6] I. Korintos, 9/15.
[7] I. Korintos, 7/26, 29 et 31.
[8] I. Korintos, 7/5.

vazgeçme daha iyidir.[9] O zaman burada bir normal ahlak bir de yüksek ahlak vardır. Ahlaki hayatın iki derecesi, böylece yaratılmıştır.

Paul'un, korintoslulara öğrettiği, şu cemaatlerin hayatında yansımaktadır. Onlar, Tanrının emirlerine namuslu bir şeklide riayeti arayan normal Hıristiyanlarla, evlilikten ve mülkiyetten vazgeçen ve bedenlerine işkence yapan mükemmel Hıristiyanların arasını ayırıyorlar.[10] Matta İncili'nin yazarının, zengin bir adam hikayesine dâhil ettiği değişiklik, Markos'un onu naklettiği gibi[11] bunu ispatlamaktadır. Burada, sahip olduğun her şeyi satmak emrinden önce şu birkaç kelime gelmekteydi: **"Şayet, mükemmel olmak istersen"**

Katolik kilisesi, bu ifadede, bir emrin değil, ahlaki hayatın en yüksek derecesine yükselmek isteyenlere verilen bir **"nasihatı"** görmekte haklıdır. Eski cemaatin de gerçek fikri böyle idi. Mülkiyeti, kadını ve bedeni hor görme olayı, o cemaatin düşüncesini belirtiyordu ve ona uygun davranışlarını uydurma gücünü kendinde hissedenlerin amellerinde tezahür ediyordu. **Fakirlik, bekâr kalma, nefsini köreltme** gibi bu üç şey, İsa'nın düşüncesinde sadece takip edilmesi gereken feragatları göstermektedir . Şimdi bunlar, ödevin ötesine geçmeye yönelen bir ahlakın yüce hedeflerine yönelmişlerdir. Böylece onlar, Hıristiyan prensiplerinin dışında karakter değiştirmektedirler.

Diogène döneminden beri, Cynique felsefesinde[12] bütün yeryüzü mülkiyetinden feragat tavsiye edilmiştir. Bu da, hürriyetin ve akıl bağımsızlığının ilk şartı olarak, bir tarzda uygulanmaya konmuştur. Auguste asrında Cynique'leri, kalın paltolu, sırtı heybeli, elinde düğümlü bastonla, halka basit nutuklar atmak için şehirden şehre giderken görüyoruz. Havariler çağında, İncil vaizleri de, hiçbir şeye muhtaç olmadan bir yerden bir yere gidiyorlardı.[13] Bunlar, kısa zaman sonra, cemaat tarafından Cynique vaizlerinin meslektaşları ve felsefeden gelen manevi teçhizatla donatılmış telakki edilmişlerdir. Böylece, Tanrısal krallık davasında, Hıristiyanlığın dünyadan yüz çevirmesi, Cynique'lerin hürriyet davası ile birleşmekteydi .

---

[9] I. Korintos, 7/1, 7, 8, 28, 38, 40; Vahiy, 14/4.
[10] I. Korintos, 9/27.
[11] Matta, 19/21; Markos, 10/21.
[12] Voir, I. Vol, s. 180, cf. P. Wendland, Die hellenistisch-römische lastur, 2 édit, 1912, p. 75-96.
[13] Markos, 6/7-11; Matta, 10/5-16; Didaché, 11/3-6; 12/1-5.

Kadının hor görülmesi, doğu fikirlerine uygun gelmekteydi ve Yahudilikte belirtilmişti. Sinagog ruhu, cemaatin, kült hayatında kadınlara bağımlılıkla ilgili Paul'un beyanatlarında kendini hissettirmekteydi.[14] Seksüel ilişkilerin insanı, Tanrının önünde kirlendirdiği fikrine, bütün tabii dinlerde rastlanılmakta ve onların birçoklarında, dua edenlerle ve kurban takdim edenlerle ilgili özel perhizler belirtilmektedir. Bunun gibi, rahiplere ve rahibelere iffet empoze eden birtakım emirler de mevcuttur.[15]

Buna benzer prensipler Yahudilikte de bulunmaktadır. **Üstelik bir genç kızın, Tanrının nişanlısı olduğuna inanılıyordu. İşte bu inançtan dolayı, bütün yeryüzü aşkı onun için yasaktı. Bu, rahibelere iffetli olmasını emreden kültlerle sonuçlanmış ve kadınlar Tanrıya tahsis edilmişlerdi.** İşte, bu iki yaklaşımdan, insana, Tanrı'ya yaklaşmaya imkân veren perhiz fikri ve perhizden, bir takım vahiyler elde etme düşüncesi doğmuştur. Böylece, erkeklere ve kadınlara emredilen perhiz, Antikitede çok sık kullanılmaktaydı. Hatta bazan, dini görev, bu konuda sürekli bir feragatı gerektirmiştir.[16] Felsefe, bu fikirleri benimsemiş ve onları manevileştirmişti. Bu bazan Cynique'ler tarafından övülen yeryüzü mülkiyetinden uzaklaşma anlamında olmuş ve ahlaken gerekli görülmüş, bazan da, orfik ve psagorcu ideal anlamında olmuştur. İşte buna felsefe, perhizin yüceltilmesi anlamında yeni bir anlam vermiştir.[17] **Esensiler ve Théraplute**'ler gibi Yahudi mezheplerinde, kadınlarla ilişkiler yasaklanmıştı. Philon, bu uygulamayı, Yeni-Psagorcularda bulunan eski Plâtoncu bir prensip olan bedenle-ruhun muhalefetine dayanan bir teori ile doğrulamaktaydı.[18]

Fakat eski Orfiklerde hayata duyulan tiksinti ve acımasızlık, bedeni ruhun düşmanı olarak telakki eden bir zahitliği ortaya çıkarmıştı. Bu zahitlik, ölüler kültünde kullanılan gıdalar bir tarafa bırakılarak, bedeni her şeyden önce etten mahrum bırakıyordu.[19] İşte bu perhiz (imsak), bir takım felsefi müşahe-

---

[14] I. Korintos, 11/3-10; 14/34, 35. Yahudi metinlerinin yorumu için bak; Billerbeck, cilt, III. Yine bu pasajlar için, Strathmann, I, 18-21.

[15] H. Strathmann, Geschichte der Frühchristlichen Askese, 1, 1914; E. Fehrle, Die Kultische Keüscheit im Altertum, 1910.

[16] Cf. Fehrle, p. 162; Hopfner, dans Pauly-Wissowa, suppl, 7, 50-64.

[17] Voir Diogène Laerce, 8, 19, sur pythagore; philostrate, Vita Apollonii, 1, 13; Alexanter polyhistor dans clément, stromates, 3, 60, 4.

[18] Bak. I. cilt, s. 31, 97, 142.

[19] E. Rohde, Psyche, 2, 125.

delere bağlanmıştı ve birçok muhitlerde hızlı şekilde yayılmıştı. Apostolik çağda, dini sebeplerle, sadece et yiyen bir takım gruplar bulunmaktaydı.[20] Bu durum, İsa-Mesih'in havarisini, karakterize etmektedir. Böylece ihtiyaçların yokluğu, çevre putperest dünya ile sonuçların büyük bir ilişkisini tesis eden bir zahitlik prensibine dönüşebiliyordu. Çok erken dönemlerde, haftada iki gün, Yahudilerin oruç tutma ve hatta daha ileriye giden âdetlerini Hıristiyan cemaatlerinin benimsemeleri de bunlara ilave edilirse[21], başlangıçtan beri, bu tür zahitliğin gelişmesini kolaylaştırdığı görülmektedir.

Hıristiyanlık, Grek dünyasına yayıldıkça, Hıristiyan cemaatlerin bünyesinde oruçla ve perhizle sınırlı olmayan bir takım zahitlik uygulamaları gelişmeye başlamıştır. Didachè (6, 2)'de şu genel kuralı buluyoruz: **"Şayet, Rabbin boyunduruğunu taşıyabilirsen, mükemmel olacaksın. Bunu yapamazsan, yapabildiğini yap"** Aynı şeyi, Barnaba'nın mektubu başka ifadelerle şöyle demektedir: **"her şeyden komşunu haberdar edeceksin ve hiçbir şeyi kendine ait telakki etmeyeceksin"**[22] **"Elinden geldiğince, ruhun için iffetli yaşayacaksın"** Zaten, Korintoslu Paulcu cemaatta da farklı cinslerden zahitlerin **"manevi evlilikleri"** vardı.[23] Bu uygulama ise, resmi kilise tarafından kuşku ile karşılanmıştı.[24] Ancak o, mükemmel hayatı temsil ediyordu ve yüz yıllarca da köksüz bir uygulama olarak devam etmişti. Gönüllü zahitlerin gururlarına karşı, İgnace dikkatli olmaya davet etmişti: Onların perhizleri onları, Tanrısal vahiye geçişleri ve piskoposa karşı onu değerlendirdikleri için ödüllendirmekteydi. Başka bir ifade ile bu zahitler, ilham aldıklarını iddia etmekteydiler ve rahipler sınıfına yukarıdan bakmaktaydılar. Hatta bu dönemde, zahitlere mütevazı olmalarını tavsiye eden bir takım sesler, kilisede yükselmiş ve bu tür tavsiyeler gittikçe çoğalmıştı.[25]

Montanist harekette, zahitlik ilişkileri ve ruhsal prophétisme açıkça görülmekteydi. **Marcionit**'lerde ise, dünya ile düalist ayırım, bütün cemaatte,

---

20 Romalılar, 14, cf. Handbuch. Zum NT, Sur Romalılar, 14, 1.
21 Bak. I. cilt, s. 66, 66; II. cilt, s. 200; III. Cilt, s. 320.
22 Didachè, 4, 7.
23 Voir, Vol, I, p. 143.
24 Pseudo-Clément, De Virginitate epist, 2, dans l'édition Wetstein du NT, 1751, t. II, Appendice, p. 15. Aphraate, Hom. 6, 4, p. 260; Hom. 6, 7, p. 271.
25 Ignace, Ad polyc. 5, 2; Clément, I. mektup, 38, 2; Tertullien, De Virg. Vol, 13,

zahitliği zorunlu hale getiriyordu.[26] Yine düalizm, İrénée'nin bahsettiği satornike[27] ve Valentinien'ler[28] gibi bazı gnostik hareketlerin zahitliğini belirtmekteydi. Ancak bu grupların zahitliği, mükemmel Hıristiyanın ayırd edici âlameti olarak, normal, evli ve kilise üyesi olmakla yetinen Hıristiyanın zayıflığına derinden muhalifti.

Kesin olan nokta, daima seksüel perhizdi. Bunun için kilisede, Hıristiyan için onun bir zorunluluk olduğu fikri yayılmıştır ve evlenmeye sadece bedensel zaafiyet söz konusu olduğunda izin verilmiştir.[29]

Fakat bu tavizle, hararetli şekilde beklenen Rabbin dönüşünün farkına varılmalıydı. Gerçekte, seksüel unsurdan tamamen uzaklaşma, cemaatta İsa tarafından arzu edilen ideal bir hali ortaya koymaktaydı. Bu hal, yeryüzünde kurulacak Tanrısal krallığa uygun gelmekteydi.[30] Şayet, Doğu'da yazılmış olan **"Resullerin İşleri"** okunursa, bazı yazarlar, bekârlıkta, Hıristiyanlığın istediği temel şartı göreceklerdir.[31] Mezopotamya'da bu anlayış, uzun zaman cemaat içinde devam etmiştir. Hatta IV. yüzyılın ortalarına doğru vaftiz, Hıristiyana, evlenmeme zorunluluğunu empoze ediyordu. Bunun için, vaftizliler, yani gerçek Hıristiyanlar, zahitlik anlamında[32] bir azizler cemaati oluşturuyorlardı.

Kilise, çok erken dönemden itibaren, bekârlığı, ebedi kurtuluşun ve dirilmenin şartı olarak gören bu zahitlik temayüllerine karşı çıkmış ve onları mahkum etmiş, ancak asla yok edememiştir.[33] Ilımlı zahit hareketlere gelince, kilise onları, cemaatinin içinde örnek Hıristiyanlar olarak kabul etmiş ve onlarla gurur duymuştur.[34] Diğer yandan, ikinci kadın veya bir dulla anlaşmalı evlenme, yasak olmasa da genelde ayıp telakki edilmiştir.

---

26 Vo ir, I. Vol, s. 269; II. cilt, s. 268.

27 İrénée, 1, 24, 2 (1, p. 298 dans l' édition Harvey).

28 İrénée, 1, 6, 3 et 4 (1, p. 56, dans l'édition Harvey).

29 Bu, knôsos'lu Pinytos'un fikri idi (Eusèbe, Hist. eccl, 4, 23, 7).

30 Evang. Aegypt, Fragm. 2, édit. Klostermann (Kleine Texte, 8). Clément, 2e épitre, 12, 2-5, cf. Markos, 12, 25: Matta, 22, 30: Luka, 20, 35.

31 Voir, vol. II, p. 82.

32 Karl Müler, Ehelosigkeit aller Getauften in der Alten kirche, 1927. Aphraate, Hom. 7, 18 et 20 (p. 341 et 345 dans l'édit, Parisot).

33 I. Tim. 4/1. Didachè, 11, 11. Dirilme konusunda: Acta Pauli et Theclae, 12 (1, 244 dans l'édit. Lipsius): Acta Pauli, Publiès par C. Schmidt, p. 34 dans la 2e édit. (1905), cf. Luka, 20/35.

34 Justin, Apologie, 15, 6, 29; Tatien, Or, 32, 2; Athéna gore, suppl, 33, 1, Galien (vers 165), dans koch, Quellen, p. 63.

İskenderiyeli ilahiyatçılar, diğer Hıristiyanlarla olan ilişki ile zahitlerin ne olduğunu açıklayan başarılı bir teori geliştirmişlerdir. Mesela, **Clément,** bir Hıristiyan gnose'u inşa ederek, sapık gnose'u mağlup etmiştir. O, hakikatin tedrici bilgisinin derecelerine işaret ettiği zaman, pneumaya sahip olduğunu itiraf ettiği basit Hıristiyanın imanını unutmaz. Fakat o, Tanrı ile olan cemaate, mükemmel gnostiği atfetmekte ve ondan, cemaat için, ilahi aşkın bir bölüştürücüsü yapmaktadır.[35] Onun için zahitlik bir emir değildir, gerektiğinde dünyadan uzaklaşmanın bir tanığıdır. Origène, ilk defa, geniş kapsamlı bir sistem içinde zahitliğe bir yer vermektedir. O, zahitliğin, ruhun Logos'a doğru yükseldiği bir vasıta olarak öğretmekte ve onu yaşam örneğiyle ve vaazıyla yaymaktadır.[36] Hatta O, zahitleri, Hıristiyanlığın gerçek filozofları olarak görmektedir. Böylece O, yeni iman edebiyatının yüksek bir temsilcisi olarak, spekülatif zahitliğe, çıktığı ana kaynağa layık bir isim vermektedir. O zamandan beri, asırlar boyunca, kültürlü Hıristiyanlar, keşişleri, filozoflar olarak isimlendirmişler ve cahiller de aynı yolu izlemişlerdir.

Keşişlik (ruhbaniyet) gerçek anlamda, zahitlerin ferdi olarak veya grup olarak, dünyada yaşayan cemaatten ayrıldıkları ve dünyadan feragati görünür hale getirdikleri zaman başlamıştır. **Hıristiyanlığın dışında ve Hıristiyanlıktan önce, bunun örneklerini asla bulamayız.** [37]

M.Ö. ikinci asırda, **Memphis'**te, **Sérapis** tapınağına kapanan zahitlerin olduğunu biliyoruz. Bunlar da dünyayı terk ederek yaşıyorlardı. Bunlara, **CATOCHOİ**[38] adı veriliyordu. Bu uygulama, yüzyıllarca devam etmiştir. Hatta Rufin bu uygulamanın 400 yıllarına doğru hâlâ İskenderiyye'nin **Sérapéum** şehrinde var olduğunu söylemektedir.[39] Bu olay bize Kudüs tapınağını terk etmeyen ve gece gündüz, oruçla ve dua ile Tanrının hizmetinde olan **Anne**[40]'nin efsanevi hikâyesini hatırlatmaktadır. Ancak bütün bu hallerde temel hedef, dünyayı terk değil, Tanrı ile beraber olmaktır.

---

[35] Voir, II. Vol, p. 298-305.

[36] Voir, II. Vol., p. 322, 323; Eusèbe, Hist. eccl, 6, 3, 9, 13. Eusèbe'i, Origène'nin uysal bir talebesi olarak görüyoruz. Bak. III. Cilt, s. 170.

[37] Dünyadan feragat ve yüz çevirme örnekleri, Hıristiyanlıktan önce, Hinduizm'de ve Budizm'de görülmektedir. (Türk. Çeviren).

[38] Reitzenstein, Hellen. Mysterienreligionen, 3 édit, 200-215.

[39] Rufin, Hist. eccl, 11, 23.

[40] Luka, 2/37.

Josèphe[41], çöllerde yaşayan, palmiye dalları ile örtünen, yaban meyveleri ile beslenen, gece ve gündüz soğuk su ile yıkanan üstadı **BANUS**'u bize tasvir ederken, keşişlik hayatının doğru imajını gözlerimizin önüne sermektedir. Josèphe, onun yanında üç yıl geçirmiştir. Vaftizci Yahya da Yahudi keşişlik tipini temsil etmektedir. Ancak bu konuda yeterli bilgiye sahip değiliz. Yahudi Esenileri konusunda sahip olduğumuz bilgiler yeterince net değildir.[42] Çünkü onlarda mevcut olan müşterek yaşam uygulaması ve manastır evlerinde birlikte oturmaları konusunda yeterince bilgimiz yok. Yine, dünyadan gerçek anlamda uzaklaşmalarını ispat eden temel belgelere sahip değiliz. Onların, ölü denizin batı sahili üzerindeki **Engaddi** civarlarında kurdukları manastırlardan Pline bahsetmektedir.[43]

Philon tarafından övülen, Mısır'da Maréotis gölünün kenarındaki **Thérapeutes**'lerin yerleşmesini, dünyadan iradeli bir kaçış olarak telakki etmek mümkündür.[44] Fakat Hıristiyan keşiş formasyonun bir teorisini bu kırılgan temeller üzerine kurma, bir gözüpeklik olarak ve Hıristiyanlığın iç evriminin, zahitleri, dünya ile karışmış kiliseden uzaklaştırmaya zorlamadığını kendi kendimize sorma tercih edilecektir.

II. ÇAĞ DIŞI HAYAT VE MANASTIR HAYATI

Hıristiyan çağ dışılığın, Mısır fellahlarında bulunan ilk izleri, Grek düşüncesi alanının dışında bulunmaktadır. Orada, dördüncü asrın sonuna doğru, dünyayı terk etmek için, doğduğu köyü terk etmesi ve birkaç kilometre uzağa bir mağara yapması âdeti vardı. Yeni başlayanlar, eskilere katılıyorlardı ve böylece onların komşuları oluyorlar ve dünyadan feragat sanatını onlardan öğreniyorlardı.[45] Dördüncü asrın ilk çeyreğinde, iki adamın, ona verdikleri belirli şekil sayesinde, bu keşişlik hayatı yeni bir gelişme göstermiştir. Bunlardan birisi, çölde azizlik tipini kuran **Antoine**'dır. Diğeri ise, Manastır hayatını organize eden **Pacôme**'dur.

Antoine'nın yaptığı iş, mümkün olduğunca, beşeri yerleşimin uzağına çekilmekti. Başlangıçta, o, eskilerin empoze ettiği âdete ve belirttikleri mah-

---

41 Joséphe, Vita, 11 et 12. Bak. Cilt, I, s. 37.
42 Voir, Vol, I, p. 30.
43 Pline, Hist. nat, 5, 17.
44 Philon, Vita Contempl, 22 (6, 52).
45 Athanase, Vita ant, 3.

rumiyetlere göre yaşıyordu. Fakat daha sonra, köyün uzağında olan yeraltı mezarlarına giderek oraya kendini kapatıyordu. Bir dostu ona zaman zaman ekmek getiriyordu. Buralarda, şeytanların mukavemetlerine, kahramanca mukavemet ettikten ve böylece tecrübe kazandıktan sonra, ona refakat eden eski üstadını terk ederek, çölün ortasında daha uzağa gidiyordu ve dağlık bölgeye çekiliyordu. Orada terk edilen bir şato bularak orayı kendisine mesken ediniyordu.

Su ihtiyacını küçük bir dere sağlıyordu. Yiyecek olarak biraz bisküvi getirmişti ve dostları altı ayda bir yiyecekleri takviye ediyorlardı.[46] St. Antoine, bu ıssız yerde yirmi yıl şeytanlarla savaşarak geçirmişti. Bu zaman içinde dostları onu sık sık aramaya gelmelerine rağmen kimse onu görememişti.

Nihayet elli beş yaşında iken, ziyaretçilerin önüne bir üstad ve profesör olarak çıkmış ve onun gibi dünyayı terk eden çok sayıda talebeyi yanına toplamıştı. Öyle ki çöl, onu üstadları olarak gören keşişlerle dolmuş ve oraya yerleşmişlerdi.[47] Bu faaliyet, Maximin'in zulmü ile son bulmuştu. Antoine ve müritleri, İskenderiyye'ye gitmişlerdi.[48] Fakat istenmeyen bu çöl insanlarını, vali şehirden kovmuştu. 24 Kasım 311'de piskopos Pierre'in şehit edilmesinden sonra, Antoine yeniden inzivaya çekilmişti. Ancak daha önceki inzivada duyduğu mutluluğu bulamamıştı. Gittikçe sayıları artan ziyaretçiler, devamlı onu tedirgin ediyordu. Çünkü onun icra ettiği mucizeler, onun ününü artırıyordu ve kendilerine yardım ettiği birçok bedbaht insanı yanına cezb ediyordu. Ancak o, şöhretten korkuyordu bunun için de, **Thébaide** dağının yükseklerine çekilmeye karar vermişti. Ancak, göklerden bir ses ona, başka bir hedefi göstermişti. O, çölde ilerleyen bir bedevi kervanına katılmıştı ve üç gün yürüdükten sonra, çok yüksek dağların eteklerine gelmişti. Orada, suyun, palmiyelerin olduğu bir ova bulmuştu. Orada tam bir yalnızlık içinde idi ve kısa zaman sonra dostlarının gönderdiği ekmek bitmişti. Kendisi buğday ekmişti ve kendi buğdayını yetiştirmişti. Böylece, hedefine ulaşmıştı ve 356 yılında da orada ölmüştü. Söylendiğine göre öldüğünde yüz elli yaşında idi.[49] Hâlâ bugün keşişler, çok eski bir manastırla

---

[46] Vita Ant, 8-12.
[47] Vita Ant, 14, 15.
[48] Vİta Ant, 46.
[49] Vita Ant, 49, 50, 89-92.

bu yerin hatırasını saygı ile muhafaza etmektedirler. Biad veya Biad el-Nasara'dan (Beni-Souef yakınındaki Nil üzerine kurulmuş bir köy) hareket edilerek, deve ile otuz altı saatte, kızıl denizden kırk kilometre uzaklıktaki **Wadi Araba** dağlarındaki, Antoine manastırına ulaşılmaktadır.[50]

St. Antoine hakkındaki bilgilerimizi, **Athanase** tarafından kompoze edilenlerden elde etmekteyiz. Yukarıda işaret edilen, dünyadan uzaklaşmanın dereceleri, tarihi gerçekle uyuşmamaktadır. Yine de, Athanase'ın eseri, tarihçilere çok büyük hizmet sunmaktadır. Çünkü o, bu ideal zahitliği ve onun manevileşmeye yönelen bu hareketi açıklamaktadır.

Athanase, O'nun mükemmel zahit olmasını gösterdiğinde, müşterek bir kanaat üzerinde durmaktadır. Mükemmel zahit, feragatları ile şeytanları uyarmış ve onlara tahsis edilen dünyada, yani çöl ve yalnızlık dünyasında derinleşerek, onları en sert savaşa sürüklemiştir. Sadece bedensel igvalarla karakterize olmayan ve bir çeşit bedensel işkence olan bu savaşta **Antoine**, öyle bir zahit oluyor ki, Tanrıdan, birtakım vizyonlara, ön sezgilere ve mucizevi şifalara nail olmaktadır. Vahşi hayvanlar bile, ona itaat etmekte ve hizmet etmektedir. Tıpkı Âdem'e, düşmeden önce vahşi hayvanların cennette yaptıkları hizmet gibi.

Antoine'nın biyografisini yazanlar, halk geleneğinden birçok şeyler alarak halkın özel bir zevkle okuyucuları kitlelerin tadını çıkardığı bir takım mucizevi rivayetler çıkarmıştır. İşte bu yapı üzerine, daha istekli okuyucuları tatmin için, yeni bir yapı inşa etmiştir. O, Antoine'nin hayatını, Pythagore efsanesinden mülhem olarak tasvir etmekte ve bu modeli yakından takip etmekte, bazı karakteristik ifadeleri ve hatta ürettiği cümleleri, kullandığı kaynaklara borçlu bulunmaktadır.[51] İşte, ilk anda okuyucunun, bir zahidin hayatında bulmakla şaşırdığı bir pasaj, böylece açıklanabilirdi. O pasajda, Athanase yirmi senelik bir feragattan sonra ulaşılan tam bir fiziki mükemmelliği ve hiçbir ihtirasla bozulmayan ahlaki bir hayatın gelişmesine uygun gelen bir durumu övmektedir. Pythagore gibi, Antoine da, tanrı ile dolu ve öğrenmiş mistik olarak Adyton'dan çıkmakta ve keşişlerden oluşan

---

[50] Baedeker, Agypten, 8[édit], 211, Harita 392 ci sayfadadır.

[51] R. Reitzenstein, Das Athanasius Werk Über das Leben des Antonius, 1914 (Sitzungsberichte Heidelberg. Akad, 1914, Abhandt, 8), p. 14.

kutsal sitesini organize etmeye başlamaktadır. Büyük Pythagor da vaktiyle İtalya'da, talebelerinden oluşan bir cemaat organize etmişti.[52]

Antoine'ın söylediği uzun bir nutukta[53], Athanase, keşişlere gerçek zahitliği açıklamaktadır. Onların bütün hayatları, gelecek yargı düşüncesiyle belirginleşmiş ve her gün, onlar için son gün gibi telakki edilmiştir. Onlar, bütün çabalarını, **"fazilet yolunu"** takip için göstermelidirler ve böylece, filozofların, hâkimlerin, adillerin, yiğitlerin, tedbirli olanların faziletlerini uyguladıkları kadar, Hıristiyan faziletlerini, merhameti, iyiliği, mesihe imanı da icra etmektedirler. Yine onlar, öfkelerine hâkim olmak ve konuksever olmalıdırlar. Bizim seviyemizde olan hedefe doğru iradelerini yöneltmeleri ve yaratılışta, Tanrıdan aldıkları iyi ve fazilet seviyesindeki ruhu devam ettirmeleri gerekmektedir.

Nihayet, konuşmalar çok hızlı bir şekilde felsefi seviyeden, görünür bir seviyeye doğru inmektedir. **Athanase** içinde, manastır hayatının pratik işinde önce, şeytanlara karşı savaş söz konusudur. Çünkü şeytanlar, bizi her yerden kuşatmışlardır. Değişen veçheler altında ve sayısız hilelerle şeytanlar, doğruluk yolunda ilerlememize engel olmak için bizi kuşatmışlardır. Bunun için Athanase, okuyucularına, şeytanların tabiatları ve onların saldırı şekilleri konusunda tam bilgi vermektedir. Yine o, onlara, şeytanlardan korkmanın tehlikeli olduğunu göstermekte ve Allah'a sarsılmaz bir ruhla güvenen ruhun sevincini ve gücünü anlatmaktadır. Bu bilgilere, bir takım uyarılar da ilave etmektedir. Bu uyarılarla, gururlanmaya veya mucize gösterme özlemine ve Tanrı'dan aldıkları bağışları boşa harcayan keşişlere karşı dikkat çekmektedir. O, Antoine'ı, sadece ideal bir zahit olarak takdim etmemekte, onu aynı zamanda, idealindeki bir manastır vaizi olarak da takdim etmektedir. Onda, şeytanlara olan güçlü bir iman, felsefi ideallerle ve en yüksek Hıristiyanlıkla birleşmektedir.

Bu kitap, Athanase'ın dindarlığının en gizli köşelerini gözlerimize sermektedir. Şefler sınıfına ait, Antikitenin bu adamının ruhunda, O'nun teolojik yazılarının doğruladığı Hıristiyanlığın derin zekâsını hayretle görmekte-

---

[52] Vita Ant, 14.
[53] Vita Ant, 16-43.

yiz.[54] Bu yazılar, yüzlerce şeytanla savaşan tabiatçı bir dinin kaba tasvirleri üzerine oturmakta ve eski Grek felsefesinden alınan şekle bürünmektedir.

Grek düşüncesinin tesiri, tarihte görüldüğü gibi ne Antoine'da ne de bu Kıpti zahitliğinin başka kahramanlarında kendini hissettirmemektedir. Aksine, onlarda güçlü şekilde bedensel varlıklar olarak tasarlanmış şeytanlarla dolu bir dünyaya muhalefet görülmektedir. Bu zahitlik, fiziki hayatın bütün isteklerine, intihara kadar varan kategorik bir redde muhalefet etmekte ve böylece melek hayatına ulaşmamaktadır. Burada bir ilahiyat hüküm sürmektedir. Buna göre insan, hür iradesiyle bizzat kurtulmakta ve bunda Mesih ve İncil yegâne örnek ve öğretim olarak telakki edilmekte, kilise ve sakramentler ikinci derecede yardımcılar olarak kabul edilmektedir.

Sadece Athanase'ın kitabında değil, daha sonraki manastır geleneğinde de Antoine, ilk çöl zahidi olarak zikredilmiştir. Şüphesiz, **Jerôme**, bu sırayı, **Thèbes**'li aziz **Paul**'e vermek için Athanase'a itiraz etmektedir. Ancak bu teşebbüs daha başlangıçta başarısız olmuştur. Çünkü haklı olarak bu edebiyat adamının fantastik hikâyelerine iman reddedilmişti. Fakat Antoine, sahneye çıktıktan az sonra, çölün bir başka yerinde, dünyayı terk eden bir zahit görünmüştü. Bu zahit de çok dikkat çekmişti. Çünkü o, keşişleri birbirleriyle temasa geçirmişti ve böylece zahitlik hayatında bir gelişme ortaya koymuştu. Bu yer, Kahire'nin kuzeybatısındaki 100 km uzaklıktaki **Natron** (Wadi Natron)dur. [55] Antikitede, keşişlerin gruplandığı üç merkez bulunmaktadır: **Sketis, Nitria ve Kellia. Nitria**'yı antoine hayatta iken ölen **Amun** kurmuştur.[56] **Sketis,** 300 yılına kadar yaşayan, İskenderiyye'li **Macaire** tarafından kurulmuştur. O'nun faaliyeti, **Kellia'da** ve **Nitria'da** gerçekleşmiştir.[57]

Bu gruplarda farklı hücreler, birbirinden oldukça uzaktırlar. Keşişler, birbirlerini görmemekte idiler ve duymamakta idiler. Herkes, kendi başına, birbirlerine karışmadan yaşayabiliyorlardı. Sadece, Cumartesi ve Pazar iba-

---

[54] Voir, III. Vol, p. 254-259.

[55] Baedeker, Agypten, 8[édit], p. 31. Bak, harita s. 5. Dar bir demir yolu chatatha'a'dan geçmekte, Bir Hooker'e kadar bu istikamette gitmektedir. Cf. Butler dans son édition de l'Hist. Lausiaca, 2, 187-190; Heussi, Mönchtum, p. 157, not, 1. Voir la description: Hist. mon, 23, 3; cf. 30, 1; Hist. Laus, 7.

[56] Vita Ant, 60, cf. Socrate, 4, 23, 1-16: Sozomène, 3, 14, 1-18.

[57] Hist. Laus, 18, p. 44, 5; 51, 10, 12; 56, 15. Hist. mon, 30, 1.

det için toplanmaktadırlar. Onların birbirlerini gördükleri gün sadece bu günlerdir. Onlardan birisi, hücresinde öldüğünde dört gün kimse onun ölümünü fark etmemektedir. Yine ziyafetler veya kardeşlik yemekleri birbirleriyle iletişim kurdukları yegâne şölenlerdi.[58] Kardeşlerden oluşan bir **Synedrion** (meclis), kuralların ihlalini cezalandırıyordu.[59] Keşişler, çoğu zaman, palmiye dallarından ördükleri hasırları, aracılar vasıtasıyla büyük şehirlerde satarak, hayatlarını el emekleriyle kazanıyorlardı.

Dördüncü yüzyılın sonunda bu keşişler cemaati, çok büyük bir şöhrete ulaşmıştı. Fakat yirmi yıl sonra, **SKETİS**, yağmalanmış ve barbarlar tarafından yıkılmıştı. Bu onlarda, tedavi edilmeyen bir gerilemeye sebep olmuştu.[60] Bu keşiş cemaatinin en yaşlısı peder **AMOUN**'du. Antoine, onun ruhunun semaya yükselişini görmüştü. En dikkat çekici şahsiyet, onun çağdaşı olan ve biraz daha genç olan Mısırlı **Macaire**'di. Yani Kıpti Macaire'di. Onun yanında çalışan aynı isimli bir İskenderiyye'liden onu ayırmak için Kıpti diye isimlendirilmişti. Bu cennetsel manastır hayatının diğer büyük insanları, **PAMEO, PAUL LESİMPLE, POİMEN ve SİSOES**'di. Eski bir uşak olan **ARSENİOS, SKETİS**'in tahribine şahit olmuştur.

NATRON vadisinde çok erken dönemde başlatılan bir eser, bütün keşişlik için büyük önem kazanmıştır. Bu eser, **"pederlerin vecizeleri"** (Apophthegmata)dir. Buna göre, keşiş susmalıdır. Ağzını açtığında ise, Tanrısal şeyler ve ruhu iyileştirici şeyler söylemelidir. Eski cemaat üyeleri, bu kurala sıkı şekilde riayet etmişler ve olgunluğa ulaşmışlardır. En azından çevrelerindeki insanların gözlerinde onlar, Kutsal-Ruh'a sahiptirler. Onların sözleri sade bir insanın sözünden daha güçlüdür ve daha önemlidir. Bunun için talebe ona, yalvarmaya gelmekte ve uzaklardan gelen hacı, ünlü Azize **"Bana bir söz ver"** diye yalvarmakta ve çoğu zaman, bu dilek için beklemektedirler. Sonunda Aziz, sessizliği bozmakta, sorulan soruya cevap vermekte veya sakinleştirici bir söz söylemekteydi. O'nun sözü, semavi bir bağış olarak telakki ediliyor ve hafızalarda dindarane şekilde muhafaza ediliyordu.[61] Öyle ki o söz doğrudan, manastır hayatının ihtiyaçlarına cevap vermekteydi ve

[58] Apophthegmata de Jean Kolobos, 9, p. 205; de sisoes, 2, p. 392.
[59] Apophth de Moise, 2, p. 281; de pior, 3, p. 373.
[60] Heussi, Monchtum, 138.
[61] Bousset, Apophthegmata, 79.

İncil'in kapalı sözü için tehlike teşkil etmemekteydi.[62] Basit bir vecizenin yerini bir benzetme ve bir sembolik hareket almaktaydı. Yani, ilkel kilisenin vahye mazhar olmuş bir peygamberi gibi, çöl azizi de Tanrısal bir vahyin organı kabul edilmekteydi. Montanist uygulamaları yenileyerek[63] Natron vadisinin sakinleri **"pederlerin vecizelerini"** muhafazaya özen göstermekteydiler ve gerektiğinde ona, ilave rivayetler de eklemekteydiler.

Böylece, çok hızlı bir şekilde, eski keşişlerin isimleriyle ilgili büyük bir tarihi değere sahip bir derleme oluşmuştur. Başlangıçta vecizeler, şifahen kıptice nakledilmişlerdir. Daha sonra onlar, Yunanca yazıya geçirilmişler ve derleme, diğer bölgelerden gelen unsurlarla artmıştır.[64] Çok erken dönemde bu gövdenin, birçok dallara ayrıldığı kabul edilmelidir. Altıncı yüzyılda gayretli bir adam, ulaşabildiği bütün belgeleri Grekçe olarak toplamış, vecizeleri söyleyen şahısların isimlerine göre alfabetik sıraya göre onları sıralamıştır. Bu derlemenin sonraki kopyalarına ve sayısız tercümelerine sahip bulunmaktayız.[65]

Bu belgeler, **NİTRİA** keşişlerinin dindarlığını bize gösteren ve sadece dış hayatı göstermeyen yegâne kaynaktır. Hala onlardan yararlanma fırsatı buluyoruz. Farklı dillere çevrilmiş olan bu kitap, doğu ve batı keşişlerinin dindarlığına etki eden bir kitap olarak telakki edilmiştir.

Mısır'ın kuzeyinde, yukarı Mısırda, Nil'in ağzındaki Dendera'da çağdışı yaşam gelişirken, manastır hayatı da Pacôme'ün ona verdiği şekil altında teşkilatlanıyordu. **Pacôme**, pagan anne-babadan doğmuş olan yukarı Thébai kökenli bir Kıpti idi. O, Hıristiyanlıkla ilk defa temasa, arkadaşları ile **Thébaide**, asker toplamaya gönderildiğinde geçmiştir. Orada bulunan Hıristiyanların hayırseverliğini şahsen görmüştür. Serbest hayata geçtikten sonra **Chenobaskeia**'ya Chenesit, bugün el-Kaor-wa (Nil'in ağzının kuzeyine yakın bir yer) girmiş ve orada vaftiz olarak, zahitlik hayatı sürmeye başlamıştır. O'na oruç tutmayı, dua etmeyi öğreten üstad, **PALAMON**'dur. Hem üstad, hem de müridi hayatlarını, çanta örerek kazanıyorlardı. **PACÔ-**

---

[62] Apophth. dAmoun de Nitria, 2, p. 128.

[63] Voir, II. Vol, s. 197.

[64] Heussi, Manchtum, 145 ve 158.

[65] Bu dökümanların incelendiği temel eser, W. Bousset'nindir: Apophthegmata, 1923. Bunlar, Cotelier tarafından yayınlanmışlardır: Ecclesiae Graecae Monumenta, 1, 338-712 (1977)=Moine, patr, Gr. 65, 71-440.

ME bir gün, Amont yakınına kurulmuş olan **Tabennisi** köyüne gelmişti. Orada dua ederken şöyle semavi bir emir işitmişti: **"Burada kal ve bir manastır inşa et, çünkü birçok insan, keşiş olmak için senin yanına gelecektir."** Hemen oraya giderek **PALAMON'a** yerleşmiş kısa zaman sonra da ölmüştür. Kardeşi Jean da ona katılmıştı. Fakat kısa zaman sonra, vaad gerçekleşmişti: O'nunla aynı hayatı paylaşmak için bir takım yabancılar onun yanına gelmişlerdi. Bir müddet onunla birlikte olduktan sonra, onlar da keşişlik elbisesini giymişlerdi. Bunlardan ilk sekizinin ismi, gelenekte muhafaza edilmiştir.[66] Böylece 320 yılına doğru **PACÔME**'un ilk manastırı kurulmuştu.

Tabii ki bu bölgedeki manastırların ilki değildi. **Pacôme**'un kurulduğu çağda, iki yaşlı kardeşin iki manastırı, Pacôme'un keşişleri tarafından takviye edilmelerini ve kendi kuralına göre reforme olmalarını istemişlerdi. Burada **Aofas** başarılı olmayan bir öncü olarak zikredilmektedir.[67] Buradaki belirgin nokta, eski zahitlerin keşişlik hayatına son veren Pacôme, bir hayat kuralı verdiği bu manastır evinde keşişleri toplamıştır.

Bu kural da Pacôme'un işinde önemli ve yeni şeyler vardı. Birkaç nesil sonraki efsaneye göre[68] aziz, Tunç bir tablo üzerine yazılmış bu kuralını bir melek elinden almıştır. Jerôme bunu, 404 yılında, birkaç parça ilavesiyle bu Yunanca metni, Latinceye tercüme etmiştir. Böylece biz en eski bir dokümana ve Pacôme'un manastır hayat kuralının resmi belgelerine sahip bulunmaktayız.[69] Hiçbir şekilde sistematik bir düzende sıralanmamış kurallar, uygulamadan çıkarılmış kurallar olduğunu ispata yetmektedir. Yine birçok pasajların, öncekilere ilaveden meydana geldiğini görüyoruz. Şayet bu kuralara, Pacôme'un[70] en güzel biyografisinde muhafaza edilen manastır geleneklerinin açıklamalarını ve Jeröme'un çevirisinin başına koyduğu önsözdekileri ilave ederek, manastır hayatının organizasyonunun temel çizgilerini net bir şekilde görürüz.

[66] Pachomii vita, 25, 26; cf. 79.

[67] Pachomii vita, 54; cf. 39, 120, p. 97, 35.

[68] Hist. Laus, 32, p. 88, 4 dans l'édit. Butler.

[69] Amand Boon tarafından yayınlanmıştır. Pachomiana Latina, Louvain, 1932.

[70] S. Pachomii vitae graecace, édit. F. Haklin, Bruxelles, 1932 (subsidia Hagiographica, 19); vita prima, 28, p. 18.

Kim ki manastıra girmek isterse, kapıcıya haber vermelidir sonra başrahibin emri üzerine manastır kapısının yanındaki misafir odasında oturmalıdır. Orada babamız duasını ve birkaç mezmuru ezberlemelidir. Böylece, O'nun karakteri tecrübeye alınacak ve geçmişi incelenecektir. Şayet O'nun manastıra kabulüne mani olacak bir şey yoksa ona manastır hayatının kuralı öğretilmekte ve böylece çömezliği tamamlanmakta, manastır elbisesi verilmektedir. Manastırdan önceki giydiği elbiseler, manastır şefi tarafından muhafaza altına alınmaktadır.

Daha sonra bu kurallara, manastıra kabulden önce öğrendiği yirmi mezmur, yeni Ahitten iki mektup veya İncilin diğer bölümlerinden ezberlediği şeyler ilave edilmektedir. **Ayrıca, okuma ve yazma da öğrenmesi gerekmektedir. Çünkü manastırda, okuma bilmeyen ve İncil'den bir şeyler ezberlemeyen kimse olmamalıdır.** Böylece, kurala göre keşişlerin hücrelerine İncil getirmeleri ve onları okumaları ve kütüphaneciye bu kitapları teslim etmeleri gerekmektedir. Bütün bu hazırlıklar, sadece birkaç günde yapılır ve sonunda yeni gelen keşiş adayı cemaate dâhil edilmektedir. Başka istekler söz konusu değildir.[71] Böylece kapıcı onu Cumartesi akşamı veya Pazar ilk ibadete götürmektedir. Manastır kapısından geçirterek kiliseye götürmekte ve cemaatin arkasına oturtmaktadır. Bu yeri, kendisine bir ev tahsis edilinceye kadar muhafaza etmekteydi. Artık o zaman, yeni evini aramaya başlayabilirdi.

Manastır birçok binayı oluşturan bir kompleksti ve bir duvarla, dünyadan ayrılmaktaydı.[72] İşte keşişler gruplar halinde bu evlerde oturmaktaydılar ve her keşişin orada bir odası bulunmaktaydı. Bu odanın anahtarla kapatılmaması gerekiyordu ve odanın içindekileri muhafaza etmesi gerekiyordu. Şöyle ki; **"iki gömlek (lebiton) ve bir çalışma elbisesi, güneşten başı ve omuzları koruyan bir örtü, keçi derisinden bir manto (Melotés), bir çift ayakkabı, iki kapşon, bir kemer ve bir baston. Pencerede asılı olan küçük bir cınbızla her keşiş, ayaklarına batan dikenleri çıkarmaktaydılar"**[73] Bedene gösterilen bütün itinalar, abdest almalar, banyolar, zahitlik için kuşku ile karşılanmıştır.[74]

---

[71] Regula, 49, 139, 140, sur le prêt: 25, 100, 101.
[72] Regula, chap, 84, p. 38, 4 dans l'édit. Boon.
[73] Regula, 107, 81, 82. Orsiesius, 22, p. 123 dans l'édit. Boon.
[74] Regula, 67, 92; cf. Hist. Laus, 1, p. 15, 15. Athanase, Vita ant. 60.

Her evin bir şefi vardır ve üç veya dört ev bir grup oluşturmaktadır (tagma, tribus). Aynı evi işgal edenlerin hepsi aynı mesleği icra etmektedirler. Onların çoğu, hasır dokumaktalar ve içlerinde, fular, etek, ip ve araba yapanlar da vardır.[75] Keşişler, çoğu zaman, çöldeki tarlalara veya Nil suyu ile sulanan arazilere çalışmaya gitmektedirler. Cemaatin genel işleri, üç özel eve tahsis edilmiştir: **Birinci ev**, mutfakla, **ikinci ev**, hastalarla ve **üçüncü ev**, dış ilişkilerle meşgul olmaktadır. **Üçüncü ev** aynı zamanda misafirlerle meşgul olmakta, müptedileri kabul etmekte e onları eğitmekteydi. Yine O, manastıra teslim edilen mallara ve keşişlerinin ürettikleri üretimleri teslim etmeye aracılık etmekteydi.[76]

Bu üç ev, her üç haftada bir çalışanları değiştirmekteydi. İşlerinin başına dönenlerin yerine diğer grup geçmekteydi.[77] Çok eski bir uygulama kuralına göre her ev, üstlendiği haftalık rolüne göre, işleri taksimle ve aletleri dağıtmakla ve ibadetle, koro halinde okunacak mezmurları ve İncil'den passajları vermekle vazifeliydi.[78] Yemekleri aynı evde oturanlarla birlikte yemekteydiler. İki öğün yemek vardı. Biri öğleye doğru, diğeri akşama doğru, öğle yemeğinden feragat, özel bir mahrumiyet olarak kabul edilmekte ve takdir edilmemekteydi.[79]

Evde oturanlar, günde iki defa şafak vakti ve akşam toplanmaktaydı lar.[80] Bu toplantılarda dua ve iki İncil okumalarına müteakip on iki mezmur ezberden okunmaktaydı. Mezmurlar, küçük bir taburenin üzerine oturmuş cemaatin ortasında ayakta keşişler tarafından ezbere okunmaktaydı.[81] Bütün Mısır manastırlarında âdet böyle idi. Pacôme kuralının bir özelliği olarak mezmurların altıya indirilmesi ve akşam duasının olmasıydı.[82]

---

[75] Préface de Jerôme, 6, p.8. Dans l'édit. Boon. Cf. Hist. Laus, 32, p. 94, 7.

[76] 1912-1914 yıllarında, Thébes'de kazı yapan Amerikalılar, beşinci asırdan yedinci asra kadar olan manastırları ortaya çıkarmışlardır. Bu bize çöl keşişliği hakkında bilgi vermektedir. Bu kazılarda, keşiş binaları, onların ürettikleri şeyler ve onların elbiseleri ortaya çıkmıştır. W.E. Crum, I. Cilt, 125-185, Thébain keşişlerinin hayatının bir özetini vermiştir. Publications of the metropolitan Museum of Art: Egyptian Expedition ed. By Albert Morton Lythgoe; The Monastry of Epiphanius at Thebes ed, by H.e. Winkoch, W.E. Crum, H.G. Evelyn White, New-York, 1926, 2 vol. Folio. Cf, Gött. Gel. Anz, 1928, 112-116.

[77] Pachomii vita, 1, 28, p. 18.

[78] Regula, 13, 15, 23, 24, 27, p. 64.

[79] Pachomii, vita 69, p. 46, 8. Paralipom, 29 p. 156, 25, Jerôme, preface, 5, p. 7.

[80] Voir, III. Vol, s. 312, 313.

[81] Cassien, institut, 2, 6, 7.

[82] Pachomii vita, 58, p. 40, 14, Regula, 23, 121, 125, 126, 155, 186.Epist. Amunis, 22, p. 110, 33'e göre akşam duası on iki idi.

Her manastırın müşterek duası, Cumartesi akşamı ve Pazar günü icra edilmiştir.[83] Ve günlük ibadet şeklinde idi.[84] Fakat Pazar sabahı ve muhtemelen Cumartesi akşamı[85], Evharistiya (şükran ayini) liturjik ibadetle birleştiriliyordu bu amaçla, komşu kiliseden bir rahip getirtiliyordu ve yavaş yavaş, rahipler de kiliseye özel bir imtiyazları olmaksızın giriyorlardı.[86] Bu merasimlere farklı evlerdeki başrahibin din dersi, Çarşamba ve Cuma günleri tutulan oruç günleri ve şefin sabah erkenden verdiği bir dini bilgi de ilave edilmektedir.[87] Bu kültlerde, sabah ve akşam keşiş, uyku ile mücadele etmektedir. Bunun için hareketsiz kalmaması gerekmekte ve özellikle, hasırları için el ile iplik eğirmekteydi.[88]

Sabah ve akşam kültleri arasında keşişler, günlerini hücrelerinde çalışarak geçirmekteydiler. Böylece, manastırda çağdışı yalnızlık sağlanmış olmaktadır. Hatta bunun ihlâl edilmemesi için, belirli emirler konmuştur. Bunun için kardeşlerin birbirini ziyareti ve din dişi ilişkiler yasaklanmıştır. Hatta yemekte bile konuşmak yasaklanmış ve bunun için her keşiş yanındakinden ayrılmak için kapşonunu giymek zorunda kalmaktaydı.[89] Keşişler, yatakta değil, uzun sandalyeler üzerinde uyumaktaydılar.[90]

Bütün bu sert kurallar, keşişler tarafından iradeli olarak kabul edilmiştir. Çünkü kuralla belirlenen cezalar hafif cezalardır ve çocukçadır. Mesela, en çok zikredilen ve on defa uygulanan ceza, bazı kötü davranışları önlemek için yapılan bir azarlamadır. Bu da, cemaatin önünde tevazu içinde icra edilmekteydi.[91] Diğer bir ceza, kardeşler otururken, ayakta durma cezasıydı. Ancak bu ceza, sıcağın altında bütün gün çalıştıktan sonra verilen ağır bir cezaydı .[92] En küçültücü ceza, kıdemlilikle elde edilen mevkinin kaybedilmesi ve sonradan gelenlerin arasında yer almaktı. Daha yüksekte olanla-

---

[83] Pachomii vita, 29, p. 19, 8, 9, 147 p. 93, 15. Epist. Amunis, 22, p. 111, 5, 8..
[84] Regula, 155.
[85] Socrate, 5, 22, 43, 44; cf. Pachomii vita, 29.
[86] Pachomii, vita, 27 Reg, 15-16, 18.
[87] Pachomii vita, 28, p. 19, 3, 5 (Bunu, st. Schiwetz'in Mönchtum, 1, 1904, p. 204, not, 1'de işaret ettiği gibi bunu, reg, 20'ye göre düzeltmek gerekir), cf. Reg, 138, 156, orada Reg, 20'de daha önceki bir devreyi görmek zorunda mı kalıyoruz? Sabah erken: Reg, 19, 22; cf. paralipom, 19, p. 143.
[88] Reg. 5.
[89] Reg. 112, 116, 122, 60, 31, 29; Hist. Lays, 32, p. 92, 1.
[90] Reg. 88, Hist. Lays, 32, p. 89, 7.
[91] Reg, 8.
[92] Reg, 21, 22, 31.

rın görevlerinin askıya alınmasıydı.[93] Bazen de ceza olarak bir keşişin, müşterek yemekten dışlanması ve uzun süre sadece **"ekmek ve su"** ile beslenmeye mahkum edilmesiydi.[94] Cezalarda **"dayak atma"** sadece bir defa yer almaktaydı. O da bir keşiş, sözleriyle kardeşlerini tahrik ederse ve onları yoldan çıkarırsa, verilmekteydi.

Cezalandırma hakkı, sadece başrahibe (babaya) aitti . Çünkü sadece o, manastır hayatından ve refahından sorumluydu. Herkes, manastır hayatında bir tek görev icra ederken, onun görevi çiftti. Maddi işler için ona bir ekonomist (oiconomos) yardım etmektedir. Bazan, onun, büyüklerden bir konsey yani bir senato teşkil ettiği görülmekteydi.

Bütün manastırlar **PACÔME**'un genel başkanının otoritesine boyun eğmişlerdi. O, ana manastırda oturmaktaydı. Burası **PABAU** (Fau Kebli) manastırıdır.[95] Merkezin yönetim merkezi orasıdır. Orada, yılda iki defa, paskalyada ve 13 Ağustos'ta genel toplantı yapılmaktadır. Bu toplantılara, başrahipler, bütün manastırların keşişleri katılmaktaydılar. Bu vesile ile burada, sadece spiritüel konular değil, organizasyon problemleri de düzene konulmaktaydı. 13 Ağustos'taki toplantıda, her manastır, ekonomik aktivitesini takdim etmekteydi.[96] Tabennisi'deki ilk manastırdan, yirmi yıl boyunca, PACÔME tarafından kurulan bir dizi manastır ortaya çıkmış ve aynı kuralı muhafaza etmiştir. Bu manastırlar, Nil'in ağzındaki Amon bölgesinde, Dendara ile Panopolis arasında yer almaktaydı. Latopolis yakınındaki Pichaum manastırı, Thebaide tepesinde bir anten gibi yükselmekteydi.[97]

Bu kuruluşlar, her zaman memnuniyetle karşılanmamışlardı. Panapolis'te, şehir piskoposu, bir manastır kurmayı arzu ediyordu. Fakat halk, yapılan duvarları yıkmıştı ve inşaat ancak bir mucize ile tamamlanabilmişti.[98]

Fakat genelde bu keşişlik, tek bir kurala boyun eğmiş, bir takım mensuplar elde etmiş, fellahları Hıristiyanlığa kazanmıştı. Bunların çoğu hâlâ put-

---

93 Reg, 161, 136, 137.
94 Reg, 32, 160, 163.
95 Baedeker, 8e édit, 294.
96 Pachomii vita, 83, 122. Reg, 27.
97 Butlor'deki haritaya bak: Hist. Laus, 2, XCVIII. La vita pachomii, 112, p. 73, 11, 9, manastır saymaktadır; cf. ibid, 81, 83, 54. Theodore döneminde manastırların sayısı 11'e çıkmıştır. (Epist. Amunis, 21); Daha sonra, 12 olarak hesap edilmiştir. (Pachomii vita, 134).
98 Pachomi vita, 81.

perestti ve genellikle PACÔME'un manastırlarında ikamet eden manastırlarda ikamet ediyorlardı. Aralarında istisnai şekilde bir takım Grekler de bulunuyordu. Ancak bunlar, ayrı bir gruptu ve ayrı bir evde oturuyordu. **PARAU**'da, onların sayısı yirmi idi. Başrahibin kıptice konuşmaları onlara bir tercümanla anlatılıyordu.[99]

IV. yüzyılın sonunda artık Mısır, klasik keşişliğin bir ülkesi haline gelmişti.[100] Meşhur münzevilerin yanına gidilmekte ve bu model manastırlarda, gerçek zahitliğin ne olduğu fark edilmekteydi. Bize kadar muhafaza edilen seyyahların rivayetleri, Delta'dan, Natron vadisinden Esna'ya kadar (Behnesa) bütün Mısır'da, bizi dolaştırmaktadır.[101] Bunlar bize, gerçek bir manastır cenneti tasvir etmektedir. Orada hiçbir ayrılıkçı ve pağan bulunmamaktadır. Öyle ki piskopos, herkesi takdis etmekteydi. Çünkü halk, ibadet için on iki kilisede toplanıyordu. Ancak, keşişlerin sayısı, cemaattan daha çoktu. Şehrin duvarının içinde manastırlar birbirine bitişikti ve her birisinde bir kilise vardı. Fakat mekân çok dardı. Öyle ki, duvarların dışında yeni bir şehir inşa edilmişti ve sadece manastırlardan oluşuyordu. Bu manastırlar 10.000'den 20.000 bine kadar keşişi barındırabiliyordu. Bütün sitede, Hıristiyan dindarlığı hâkimdi. Öyle ki, yönetim, şehir kapılarının önüne denetim polisleri koymuştu. Onlar, yerli seyyahları denetliyorlardı, onları belediyeye götürüyorlar ve vergi alıyorlardı. Fakat 400 yıllarına doğru Yukarı Mısır'da, halkın hayatında özel bir iz bırakan yerler vardı.

Yine biliyoruz ki çok erken dönemde, Pacôme manastırları tarafından icra edilen aksiyon, kendini hissettirmekteydi. Çok rahat bir şekilde Mélèce taraftarlarının, eski kilise disiplinini hatırlatan sertlikleri ile, zahitliği yaydıkları anlaşılmaktaydı.[102] Daha yakınlarda Yukarı Mısır'da ve Orta Mısır'da, yapılan kazılarda keşfedilen papirus manuskrilerinden, onların 385 yılına doğru, organize edilen manastırlara sahip olduklarını görüyoruz. Bu manastırların, Pacôme'un habercisi olduğu ve bu hareketle ilişkisi, a priori[103] bir durumdu. Bu manastırlarda ve Pacôme'un manastırlarında haç fi-

---

99 Epist, Amunis, 7, cf, 27.

100 Mısır manastırlarının bir listesi, Cabrol'da bulunmaktadır: Dictionnaire, 2, 3129-3136.

101 Hist. Mon, 5.

102 Voir, III. Vol, s. 98.

103 K. Holl, Ges. Schriften, 2, 295.

gürü için kolların açıldığı şeklindeki dua uygulaması, bu da a priori'yi doğrulamaktadır.[104]

Bu durumda zahitlere, müşterek bir kurala boyun eğdirdikçe rahibelerle de meşgul olunuyordu. Meselâ, **Antoine**, kız kardeşini mevcut olan kadınlar manastırına (Pathénon) sokmuştu ve Pacôme'da kız kardeşi için bir manastır inşa ettirmişti, onun için bir kural koymuştu ve o manastırı yaşlı bir keşişin gözetimine bırakmıştı.[105] O'nun ikinci halefi olan Théodoros da ayrıca iki rahibe manastırı kurmuştu.[106]

III. MANASTIR DİNDARLIĞI

Binlerce Mısırlı köylüleri, manastırlar toplamıştı. Onlar için Hıristiyanlık çoğu zaman, keşişlikle karışıyor muydu? Dışarıdan bakınca keşişlik, onların yeryüzü varlıklarını, açlıkla, yoksullukla sağlıyordu ve muntazam çalışma alışkanlığını onlara veriyordu. Böylece manastırlar, sepetçiliğin maddelerini üreten fabrikalar haline gelmişti. Böylece, onlar,Delta'da, ticari ilişkilere sahiptiler. Bilgili bir baş rahip, manastırı yönettiğinde, keşişler kendi mekanlarında ürettikleri malları taşımaya yarayan arabalar yapıyorlardı ve satış ürünleri, orman ve kırsal mal alımlarıyla etkileşim içindeydi.[107] Bu endüstri, bazı sınırları geçince, bazı kardeşlerin kötü huylarını tahrik ediyordu. Fakat zamanla, manastırlar, ekonomik zaruretlere uyum sağlamışlardı. Ancak yine orada,maddi hayat, esas teşkil etmiyordu. Orada önemli olan, temel bir güç olarak, keşişin iç dünyasını yakalamak ve ona bir iş vermekti. Bu iş neydi?

Bu işin, Mısırlı keşişlerin dindarlığı olduğunun farkına kolayca varabiliriz. Çünkü onu tasvir eden kaynaklara sahibiz. Meselâ, daha önce, **"Babaların kuralları"**ndan bahsetmiştik.[108] Bunlar bize, aradığımızı vermektedirler. Sadece, sonradan sokulan ilavelerin üzerinde teolojik ve edebi düşünce izleri bulunmaktadır. Yine, **Pacôme'un Hayatı** (la Vie de Pacôme) isimli kitap bize, faydalı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler, Théodoros tarafından topla-

---

104 H. İdris Bell, jews and christians in Egypt (1924). P. 81 et papyrus no: 1917, 6 et 19; cf. pachomii vita, 16, p. 10, 29; cf. 5, p. 3, 29; Vita Allera, 50, p. 219, 12.

105 Athanase, Vita ant, 3, Pachomii Vita Allera, 28, p. 190: Vita altera, 42, p. 278., Théodore'un annesi de aynı şekilde idi. Cf. pachomii vita, 33.

106 Pachomii, vita, 134.

107 Pachomii, vita, 127, 146.

108 Bak. Supra, p. 136. Bu kaynak Heussi tarafından kullanılmıştır: Mönchtum, 154-280.

nan belgelerden alınmışlardır. Bizzat Théodoros üzerinde bile onlar, başka bilgiler ilave etmektedirler. Bu konuda üçüncü olarak Rufin'in **Historia Monachorum**'una sahip olmaktayız. Bu, 394 tarihli bir seyahat hikâyesidir ki bize, manastır dindarlığı konusunda bir takım gerçek bilgiler vermektedir. Bunun Yunanca bir metni, bize kadar ulaşmıştır. Fakat Rufin tarafından yapılan Latince tercümesi, özel bir değere sahiptir. Çünkü Yunanca metin O'nun temelini teşkil etmektedir.[109]

Bu rivayet, biraz daha sonra, **Palladius** tarafından yazılan **Historia Lausiaco**'da[110] taklit edilmiştir. Bu tarihin yazarı, bu kitabı, Mısır keşişlerinden bahsetmekle yetinmek istemeyen mabeynci **Lausos**'a ithaf etmektedir. Yine o, kadın azizelerden bahsetmektedir ve Filistin, Suriye ve Küçük Asya keşişliğini tasvir etmektedir. Aslında o, **Jean Chrysostome**'un biyografi yazarından başkası da değildir. O, yıllarca bir zahitlik hayatı sürdüğü Mısır'da tanık olduğu rivayete, duyduklarını karıştırmış ve açıkça masalları nakletmiştir. Bütün bunlar, ilk keşişlerin ve dünyalarının bir imajını teşkil etmektedir.

Şeytanlarla dolu bir dünya, insanı, bedeninde ve ruhunda tehdit etmekte ve ona, Allah'a giden yolda engel olmaktadır. İnsan bu güce günahı nedeni ile sahip olmaktadır. Kim ki bunu anlar, kurtulmayı isterse onu, günahı yenme vasıtası olarak dünyayı terki takdim eden Hıristiyanlıkta sunulmuş olarak bulacaktır. Böylece, şeytanların gücünden kurtulacaktır. Ancak bu, kolay değildir. Önce, dünyadan feragatı öğrenmek gerekir. Bunun için bir zahitlik üstadının yanına gitmek ve ondan eğitim almak şarttır. Yahut bir manastıra girerek orada, günahtan kaçma ve Hıristiyan faziletleri öğrenilmeli ve yaşanmalıdır. Aynı hedefe, normal mü'minler cemaatinde kalarak ulaşılmamışsa sebebi şudur: Şeytanlara karşı bu zahidane savaş tekniğini öğrenir öğrenmez, sivil toplumla karışmış kilisede onu tatbik fikri, gerçekleşemez görünmektedir. Günlük hayatın çalkantısı ve zaruri olarak diğer cinsiyetlerle ilişki, manevi ilerlemenin şartı olan birikimi tahrip etmektedir.

---

[109] Grekçe metin E. Preuschen'de bulunmaktadır. Palladius und Rufinus, 1897, p. 1-130, Latince metin, Migne, Patrol, Lat, 21, 387-462, cf. E. Schwartz, Zeitschr. Fur neutest, Wissenschaft, 36 (1937), 164, not, 6'da bulunmaktadır.

[110] C. Butler tarafından yayınlanan Texts and Studies, 6, 2 (1904); cf. E. Schwurtz, Z. Für n. w, 36 (1937), 161.

Şüphesiz, keşişlerin gururunu karıştırmak için, onlara, bazan, Tanrının rızasına layık olan dünya insanlarının faziletlerinden bahsedilmektedir.[111] Fakat bu, pedagojik bir nedenle yapılmaktadır. Zaten bu grup için, bir kurtuluş dini olarak Hıristiyanlık, keşişlikle karışıktır. Çünkü şeytanlar, sadece zahitlikle mağlup edilebilirler ve zahitlik de sadece dünyanın dışında uygulanabilmektedir.[112]

Bundan dolayı, keşişler için Hıristiyanlığın özü, bir ahlaktır, kendini ve bedenini ve ruhunu disipline etmektir. Bu da, bedeni olan her şeyden uzaklaşmaya yönelmekten ibarettir. Bütün dogmatiklere, spekülatif ilahiyata bu grup tarafından gösterilen muhalefet bununla açıklanmaktadır. O zaman ona, insan için çok yüksek semavi bir takım şeyler karşısında, zahiri Hıristiyan tevazuu verilmektedir. Gerçekte, dogmatikle bu ahlak arasında hiçbir bağ yoktur. Bir **Origène,** bu iki dünyayı kucaklayabilir ve onu birleştirebilir. Ancak Kıpti keşişler bunu yapamamışlardır. Bizzat İsa, dağdaki vaazda zahitliğin kuralları olarak sert kurallar zikretmiştir. Bu keşişler, Haç'tan bahsettiklerinde, bu, bizim gözümüze görünen İsa'nın çektiklerinin tarihi değildir. Orada, sadece Haç sembolü ve O'nun sahip olduğu fazilet söz konusu değil, şeytanları kovma söz konusudur.

Bununla beraber keşişler, Ortodoksluğa büyük önem atfetmekteler ve sapıklara karşı fanatik bir kin beslemektedirler.[113] Burada tamamen formel bir durum söz konusudur. Onlar, emirleri İskenderiyye'den alıyorlardı[114] ve kendilerine gösterilen sapıklığa karşı cephe alıyorlardı. Böylece bu çöl keşişleri, Mısır Papasının askerleri haline geliyorlardı. Başlangıçta, Mélèce'in tesiri, manastırlarda kendini gösteriyordu. 400 yılına doğru Grek kültürlü **Nitriotes**'ler gurubu, Origène'nin savunmasını üstlenmişti. Hâlbuki keşişler kitlesi, Patrikle beraber, sapıklıklarla mücadele ediyordu. Yine keşişler, Grek düşüncesinin manevileştirdiği ilkel Tanrı fikrini, savunuyorlardı. Tabiatı ile **NİTRİOTE**'lar mağlup olmuşlardı.

Keşişlik uygulamasında ezberlenen metin derlemeleri olarak İncil, büyük bir rol oynuyordu. Keşiş adayı hafızasına, bazı mezmurları, yeni Ahit-

---

[111] Apophth d' Antoine, 24, p. 84; Hist. Mon, 16; cf, Reitzenstein, studie, p. 34.
[112] Apophth de polmen, 8, p. 324a.
[113] Epist. Amunis, 2, 12 ve 32; cf. pachomii vita, 31. paralip, 7, Apophth, dans Heussi, Mönchtum, 272.
[114] Pachomii vita, 94.

ten bazı mektupları, yerleştirmek zorundaydı.[115] İyi bir keşiş, İncil bilgisini çoğaltmaya gayret etmeliydi. Hatta, keşişlerin, bütün incili ezberlediklerini durmadan işitiyorduk.[116] Burada biraz mübalağanın olduğu kesindir. Fakat bir tanık, buna şahit olduğunu ve duyduğunu anlatmakta ve peder Héron'un 60 km'lik bir yürüyüş esnasında şunları ezberlediğini bize söylemektedir:[117] 15 mezmur, sonra uzun olan 119. mezmuru, İbranilere mektubu, İşaya'yı, Yeremya'nı bir kısmını, Luka incilini ve nihayet Süleyman'ın mesellerini...

Bütün bunları ezberlemek, tamamen mekanik bir zahitlik egzersizi ve manevi bir örgü idi. Bu, ruha nüfuz etmiyordu ve ancak keşişlerin fikrine zayıf ölçüde bir İncil rengi veriyordu. **"Pederlerin Kuralları"**ndan hareket edildiğinde, orada, çok az İncil alıntısı bulunmaktadır ve bunlar da, zahitlik kuralları olarak takdim edilmişlerdir. Sadece bir defa, İncil şahsiyetlerine, faziletin modelleri olarak işarette bulunulmuştur. Bu keşişlerin düşüncesi ile, kilise düşüncesi arasındaki muhalefet, Kıbrıslı Epiphane'ın, onların ortasında söz aldığında ve İncil'den alınan bir dizi kuralları açıkladığında tezahür etmiştir.[118] Tabii ki **Peder Amoun**'un kuralını da dikkate almak gerekir.[119] Bu kurala göre, bir keşiş, komşusu olan keşişi hücresinde ziyaret ettiğinde, dünya ile ilgili bir şey konuşmamaları gerekirdi. Şayet öğrenci, bir diğerinden bir şey sormak için konuşursa, pederlerin kurallarını veya İncil kurallarını uygulamak zorundadır. Bunun cevabı şudur: Pederlerin kurallarını uygulamak, İncil'in sözlerini uygulamamaktan daha iyidir. Çünkü, incili uygulamak bu çok tehlikelidir. İşte bu cevap, Kıpti keşişlerin düşüncesini doğru bir şekilde ifade etmektedir. Onlar, İncil'e, Tanrısal kökeni nedeniyle, hayret karışık bir saygı ile yaklaşıyorlardı. Onlar için İncil, ezberlenmesi gereken bir kitaptı. Fakat anlaşılmaz bir kitaptı ve temelde endişe vericiydi. Bunun için onlar, Tanrı'nın yaşayan elçileri olan insanların doktrinlerine tutunmayı tercih ediyorlardı. Bu insanlar, bedenleriyle ve kanları ile onlara benziyordu ve onları anlayabiliyorlardı.

---

115 Bak. S, 139.
116 Hist. Laus, 11, 26, 32 et 58.
117 Hist. Laus, 26.
118 Apophth, d. Epiphane, 5-15, p. 164; cf. Apophth, de Kronios, 1, 2, 4, p. 248.
119 Apophth, d' Amoun, 2, p, 128.

Mezmurların ve İncil'in diğer kitaplarının ezbere okunmasından başka dua,ruhun günlük gıdasını teşkil ediyordu. Dua, Tanrı ile konuşmak değildi. Dua, öncelikle Pazar günü ezberden okunan dualardı. Bu zahidane eksersize verilen değer, Sketis'li peder **Paulus** tarafından tecrübe edilen ızdıraptan kaynaklanmaktaydı. O, her gün okuduğu 300'den fazla duayı öğrenmişti. O, onu, 300 küçük taş ile kontrol ediyordu. Her duadan sonra bir taşı düşürüyordu. O zaman O, bir köyde, günde 700 duayı ezberden okuyabilen bir zahidin olduğunu öğrenmişti. Buna çok üzülmüştü ve Macaire tarafından teselli edilmişti. Macaire, günde sadece 100 dua söylüyordu. O'na, böylece, vicdan rahatlığına sahip olduğu teminatını vermişti.

Şayet 300 dua söylediğini söyleyen St. Paulus, acı çekiyorsa, bu onun daha çok sayıda dua söyleyebileceğini veya dua ettiği zaman saf bir kalbe sahip olmadığını ispat etmektedir, diyor Macaire.[120] Bu dua formüllerinden birisi, bize kadar muhafaza edilmiştir.

Mesela, Enaton'lu **Lucius**, ip dokurken sabahtan akşama kadar sürekli şu duayı tekrar ediyordu: **"Tanrım! Bana merhamet et ve büyük merhametinle günahlarımı sil"** (Mezmur 51, 1)[121]. Burada ifade edilen günah duygusu, keşişin yanındaki duanın temel saikidir. Onda, o, bütün tevazuların ve yardım isteklerinin temelidir. Çünkü şeytanlara yol açan günahtır ve günaha karşı en etkili ilaç, ruhu, Allah'a yükselten ve şeytanın aksiyon alanından uzaklaştıran duadır. İşte peder **Agathon**'un derin sözü: **"İnsan dua yapmak istediğinde, yaramaz düşmanlar, ona engel olmak isterler. Çünkü onlar, Allah'a yönelmiş dua kadar tehlikeli bir şeyin olmadığını bilmektedirler."** İnsanın uzun bir yoldan sonra takip ettiği yol, bir durağa götürmektedir. Sadece dua, son nefese kadar uzanan bir gayret istemektedir.[122] Peder **Macaire** ise şu nasihatı yapmaktadır: **"Çok konuşmaya ihtiyacın yoktur. Ellerini uzatman ve şöyle demen yetecektir: Rabbim! Sen her şeyi biliyorsun. Bana acı lütfen! Bana yardım et! Sana ihtiyacım olanı biliyorsun. Bize acı"** [123]

---

120 Hist. Laus, 20.
121 Apophth, de Lucius, p. 253 c.
122 Apophth, de Agathon, 9, p. 112.
123 Apophth, de Macaire, 19, p. 269.

Keşiş adayları günahın, Tanrıdan ayırdığını ve bunun ancak merhameti bol tanrıya yapılan dua ile aşılacağının bilincindedirler. Burada, zahiren Hıristiyanlığa bağlı olan keşişlik içinde bir Hıristiyan vardır. Fakat bu kanaat, nadiren ifade edilmiştir ve dua genelde sadece mekanik bir egzersizdir, yorgunluğu yenen bir çabadır. Yine her zahitlik tekniği, yaşam tarzının tekliği ve manevi güçlerin aşırı gerilimi ile tek hedefe ulaşmak için, bütün benlik fonksiyonlarının merkezi bir zaferini meydana getirmeye yönelmiştir. Yani, tanrısallığı yakalamak için. Bu ise, Tanrının vizyonunda en yüksek şekliyle gerçekleşmekte ve ondan, nadiren imtiyazlı olanlar ödüllendirilmektedir.

Normal bir keşiş vizyona sahip değildir. Ancak **"Mükemmellere"** Tanrının Ruhu, yeryüzü ötesi şeyleri göstermektedir ve geleceğin örtüsünü açmaktadır.[124] İlkel Hıristiyanlığın peygamberlerinin sahip oldukları başkasının ruhunu okuma yeteneği[125], zahitliğin kahramanlarına da verilmiştir. Aynı zamanda, Tanrı adına günahları affetme gücü de verilmiştir.[126]

Onlar, olacak olayları önceden görmektedirler ve uzakta olup bitenleri, ölecekleri zamanı bilmektedirler. Çünkü o, onlara önceden vahyedilmiştir.[127] Onlardan birisi yeryüzünü terk ettiğinde geride kalanlar, onun ruhunu meleklerin göğe taşıdığını övgü şarkıları ile çınlarken, görmektedirler.[128] Peder **Sisoès** ölüm döşeğinde yanına oturan pederlere, mükaşefe ettiği şeyleri şöyle anlatmaktadır: **Peder Antoine önüne gelmekte, sonra peygamberler, Havarileri takip etmektedir. O'nun yüzü gittikçe parlamakta, melekler onu taşımakta ve İsa şöyle diyerek yaklaşmaktadır: Çölün seçilmiş vazosunu bana getirin. O zaman yüzü, güneş gibi parlıyor ve ruhunu teslim ediyor. Bir ışık parlıyor ve güzel bir koku, bütün odayı dolduruyor.**[129]

Bu mükaşefelerde İncil dünyası hayat buluyor. Yine orada biz Tanrı annesi Meryemle Haç'ın dibinde duran ve ağlayan bir keşiş görüyoruz.[130] Son yargı günü mükaşefe edilmiştir. Yeni Ahitin vahyinin tamamı tasvir edil-

---

124 Hist. Mon, 30, 1.
125 I. Korintos, 14, 24, 25. Bak. I. Cilt, s. 151.
126 Pachomii vita, 106. Epist, Amunis, 3, 16, 17-23, 28. Hist, mon, 8, 25; 13, 10; 18, 1.
127 Epist, Amunis, 13, 31, 34; Hist, Laus, 4, 14; Athanase, Vita Ant, 82, 87; Hist, mon, 1, 65; 16, 23; 19, 3; 32.
128 Athanase, Vita Ant, 60. Epist, Amunis, 25, Paralyp, 13; Hist, mon, 16, 24.
129 Apophth de Sisoès, 14, p. 396.
130 Apophth de Poimen, 144, p. 357.

memiştir, sadece işaret edilmiştir. O, genel değildir, fakat keşişlerle sınırlıdır. **Pabau**'lu başpapaz **Théodore**, onun manastırının kilisesinde meleklerin kutladığı gece kültüne iştirak etmekte ve orada semavi orduların parlak aydınlığını mükaşefe etmektedir. O, özel bir ölçüde, mükaşefe bağışına sahipti. Ancak bu onu, kiliseye şüpheli hale getiriyordu ve Latopalis'de toplanan bir sinodda kendini savunmak zorunda kalmıştı. Gelecekte, vecd halinde gördüğü şeyler üzerindeki sessizliğini korumuştu.[131]

Bir gün birisi O'nun yüce hedefe nasıl ulaştığını şöyle anlatır: Son yargı gününü gören **Peder Silvanus,** onu trans halinde gören bir öğrencisine şöyle açıklamada bulunmuştur: **"Göğe hayran kaldım ve Tanrının azametini seyrettim"** [132] Fakat her yerde Theoria (Tanrıyı görme) kelimesi, **"Mükaşefeyi"** göstermektedir. Yani, düşüncenin, Tanrı üzerinde merkezileşmesini göstermektedir. Böyle bir insan, Tanrıyı kendinde hisseden insandır. Tanrının bunu verdiği insanların gözleri sadece, semavi cevherin kısımlarını, ateş alevleri şekli altında görmektedirler.[133] Fakat kendilerine geldikleri zaman, sükûnet içinde, Tanrı ile temasta olan ruhlarını temaşa etmektedirler. Transa yükselmektedirler ve semavi dünyayı temaşa etmektedirler. Tabii ki bu, herkesin sahip olduğu halet-i ruhiyeye bağlı bulunmaktadır. Burada söz konusu olan, masallar tarafından yaratılan efsaneler içinde, cennete seyahat söz konusudur.[134]

Bir Pacôme keşişinin ideal dünyası, bize büyük nutuklar olmadan tasvir edilmiştir.[135] İyi hareket edemeyen genç bir adam, Pacôme tarafından, çok yaşlı bir kardeşe emanet edilmiş ve onun eğitimi ile görevlendirilmiştir. Böylece her ikisi de, hasır örmeye başlamışlar, oruç tutmuşlar, dua etmişlerdir. Genç adam, yaşlıya itaat etme emrini almış ve ona uymuştur. Davet edilmeksizin bir tek salata yaprağı bile yemiyordu. Yine o, o kadar mütevazi idi ki, ağzını bile açmıyordu. Birini görmek için, gözlerini bile yıkayamıyordu. O, zahidane egzersizleri tatbik ediyordu. O, tek başına geceyi temaşa ediyordu, duadan yorulduğu zaman, hücresinin ortasına oturuyordu, ge-

---

131 Apophth, de Silvanus, 2, p. 408. Pachomii vita, 71, 102; Sur Théodore: Epist, Amunis, 14. Pachomii vita, 112, 135.
132 Apophth, de Silvanus, 3, p. 408.
133 Heussi, Mônchtum, 267, 179.
134 Mesela, Hist, mon, 11, 19, 20; 12, 7; 28, 5-12; cf. Reitzenstein, Studie, 174.
135 Pachomii vita, 105.

rekli istirahatı yapıyordu ve bütün geceyi dokuma yaparak geçiriyordu.[136] Kısaca o, yaşayan bir adam olmuştu. Bu tablo, onu temsil eden insanların ruhlarının sadeliğini yansıtmakta ve bir halk insanının, bir pederin şu kararına hayatını nasıl uydurduğunu göstermektedir[137]: **"Bir insan, 'dünyada sadece ben ve Tanrıdan başka hiçbir şey yok demezse' rahatlık yüzü göremez."**

Keşişin, başka insanlara ihtiyacı kalmamıştır. Gerçeği söylemek gerekirse, kiliseye de onun sakramentlerine de ihtiyacı yoktur. Çünkü onun kurtuluşu, sadece kendi ahlaki gücüne dayanmaktadır. Ancak Pazar kültü, Evharistik sungu olmadan ve onu takipeden Şükran ayini olmadan kavranılamaz. Buna göre manastır sisteminde yeri olmasa da, manastır hayatında sakramentin bir yeri vardır: Bu dokunulmayan kutsal, keşişin dünya hayatına nüfuz eden, Tanrısal bir şeydir. Fakat vaizlerin, ruhun ilerleyişine kadar onun tesirinden bahsetmediklerini ve onun tartışılamaz olduğunu biliyoruz.

Aksine cevhersel dönüşüm realitesinden şüphe eden **"iyi bir dindarın"**[138] Katolik kilisesinin gerçek iman vizyonu ile götürüleceğini de öğreniyoruz. Bu da onun için, bir kurtuluştur. Çünkü başka türlü o, gücünü kaybedecektir. Rahib, ekmeği aldığında o, bir çocuk görüyor. Kılıçla mücehhez rabbin meleği, gökten iniyor, çocuğu kurban ediyor ve onun kanı kupaya akıyor. Rahip, ekmeği küçük parçalara bölünce, melek de çocuğu küçük parçalara bölüyor. Fakat, şükran ayini için bu kanlı et, şüpheliye takdim ediliyor. Korkudan titriyor ve Tanrının niçin bize gerçek şekil altında sakramenti takdim etmediğini, ancak yiyecek bir tür şeklinde takdim ettiğini anlıyor.[139]

Bu mükaşefe evharistik takdimin gerçekliğini, Ortodoks kavrama göre ortaya koymaktadır. O'nun hedefi sadece budur. Bu aktivitede, yanlış bir kanata sahip olursa, keşiş, bütün gücünü kaybedecektir. Çünkü bu durumda O, sapık durumuna düşecektir. Ancak O'na bu sakramentin neye yaradığı, niçin onun zaruri olduğu da söylenmemektedir. Bu daha çok, uzun zaman yaşayan mükemmel zahidi gösteren rivayetlerde veya yeryüzü gıdalarının dışında evharistiyada görünmektedir. Orada, şükran ekmeği, melek-

---

[136] Cf. Hist. Laus, 2, p. 17, 10.
[137] Apophth, d'Alonios, 1, p. 133.
[138] Cf. Reitzenstein, Studie, 129, not, 2.
[139] Apophth, de Daniel, 7, p. 156.

lerin beslendiği semavi ekmektir. Önceden mü'minlere verilmiş olan ebedi hayatın teminatıdır. Fakat birçok rivayetlere göre **"mükemmeller"** semavi ekmeği, evharistiya olmadan almaktadırlar.[140] Böylece, muhteşem bir zahide ulaşılmaktadır. O zahit Mesih'i gördüğünü beyan etmekte ve artık sakramentlere ihtiyacı olmamaktadır. İşte, tamamen mantıki olan keşişliğin radikalizmi böyledir.[141] Ancak o, kilise sadakati ile çelişki içindedir. Pederler, böyle bir zahidin deli olduğunu beyan etmektedirler ve onu, kutsal ruha sahip oluncaya kadar zincire vurmaktadırlar.

Mısırlı aziz **Macaire**, bir vaazında, kommunyon ayininin bir Hıristiyan için zaruri olduğunu beyan etmektedir. O, kısrak şekline dönüşen bir kadına bir insan şekli vermiştir. Büyücü onun üzerinde muvaffak olamamıştı. Çünkü o, beş hafta boyunca, kutsal kommunyon ayininden uzak kalmıştı.[142] Hermopolis'li[143] peder **Apollos**, iyi bir keşiş, mümkün olduğu kadar her gün şükran ayini yapar diye öğretmektedir. Bunun için, manastırlardaki ve manastır gruplarındaki rahiplerle piskoposların ilişkileri zaruri idi ve tedbirli şekilde oluyordu. Bu daha çok, dostluk ilişkileri ve nezaket ilişkileri içinde olmaktaydı.[144] Keşişler grubunun içinde yavaş yavaş Pacôme'un arzusuna zıt da olsa, bir rahip sınıfı oluşmuştu. Ancak onu, pratik zaruri kılıyordu. Şöyle ki bu muhitte önemli bir şahıs, kutsallık aşaması ayini almakta ve böylece, kilise otoritesi de ona, evharistik takdimi yapma izni vermektedir.[145] Bir keşiş, son gece, Mesih tarafından presbytre atandığını beyan ederse[146], rahipler sınıfı karşısında, ilk ruhsal iddiasını yenilemedikçe gurur hastası olmakla itham edilmektedir. Fakat 400 yıllarına doğru bu halet-i ruhiye'nin faaliyet şekli, kültürlü keşişler tarafından artık kabul edilmemiştir. Bazı keşişler bazan, piskoposluk takdisi alıyorlardı.[147] Fakat Ordr sakramenti, yalnızlıktan çıkma anlamına geliyordu ve dünya işlerine iştirak anlamı taşıyordu. Ancak bu da, keşişlerin muhalefeti ile karşılaşıyordu. Hatta ba-

---

[140] Hist, mon, 15, 2; 1, 47; 2, 9; 8, 5, 38-41; 11, 6, 21; 12, 5; 13, 3, 4, 14. Hist, Laus, 18, 26.
[141] Cf. Apophth, de Motios, 1, p. 300.
[142] Hist, Laus, 25, p. 80, 10; 17 p. 46, 7.
[143] Hist, Mon, 8, 56.
[144] Pachomii vita, 29, 30, 81, 143 et Hist, Laus, 16.
[145] Mesela: Hist, mon, 14, 18, 20, et 32. Hist, Laus, 7 (p. 26, 9), 9 (p. 31, 11), 44, 45, 47, 48, 49, 58. Apophth, de Matoé, 9, p. 292.
[146] Hist, Laus, 53.
[147] Apophth, d'Appho, p. 133 de Nitra, p. 312.

zan çarpıcı bir manzara arz ediyordu: Birçok rivayetler, Ordr sakramentini kaldırmak için, kendilerine sakatlanma veren kulak kestirmeye kararlı zahitlerin var olduğunu doğrulamaktadır.

Keşişlik dünyasında, bugüne kadar mucize, saltanat sürmüştür. Eski Ahidin Allah adamlarının icra ettikleri mucizeler ve işaretler, Mesih ve Havariler tarafından yapılanların tamamı taklit edilmişler ve ilkel kilisenin ilhamı altında geçmiştir. Bu konuda Yuhanna İncil'inde şu vaadi okuyoruz: **"Size doğrusunu söyleyeyim: Bana iman eden, yaptığım işleri kendisi de yapacaktır. Hem de daha üstünlerini de yapacaktır.**"[148] Ruhun ispatı ve gücü, daima Tanrısal inayete nail olan erkekler-kadınlar tarafından sayısız şekiller altında gösterilmiştir. Ta ki kilise tarafından temsil edilen, Hıristiyanlık, sosyal hayatın normal kuralına dönüştüğünde, normal dışı hayat, münzeviler, aydınlanmışlar ve sofular tarafından temsil edilmişlerdir. Nihayet o, seçim yerini, mükemmel bir ruh haline sahip olan insanlar olarak adlandırılan keşişlikte bulmuştur. Önerilen hedefe ulaşmak, mucizenin ispatının en iyi yolu değil midir?

Böylece, başlangıçtan beri mucize, manastır hayatına kesin şekilde bitişmiştir ve mucize rivayeti, bir keşişin hayatı için zaruri bir unsur haline gelmiştir. Athanase tarafından yazılan **VİTA ANTONİİ**, bu konuda klasik bir örnek teşkil etmektedir. Fakat bu alandaki mucizeler ve kerametler sadece Hıristiyanlığa özgü değildir. Bunlar, eski dünyada her zaman var olmuşlardır. Bunlar saf olarak kalmış olan tabiatçı bütün din alanlarında oldukça boldurlar. Bu gibi şeyler, her yerde, her gün görülmektedir. Antikitede, mucize gösteren keşiş, tuhaf bir insan değildir. Çünkü onu öven dünya onu, **"Tanrı Adamları"** arasına koymakta ve o keşiş, insanüstü güçler dağıtan birisi olarak telakki edilmektedir. Bunun için, bir takım Hıristiyan azizleri, halk geleneği tarafından yayılan mükemmel eski tarihin kahramanları haline gelmişlerdir.[149]

Daha önce mükaşefelerden, kehanetlerden ve başkasının ruhundakini okuma olayından bahsetmiştik. Fakat büyük zahit, özellikle kurtarıcı olarak, doktor olarak tanınmıştır ve halk onun yanına gitmiştir. O da, felçlileri, kör-

---

[148] Yuhanna: 14/12.

[149] Cf. Ludwig Bieler, Theios Aner, Das Bild des "Göttlichen Menschen" in Spatantike und Frihchristentum, 1935-1936.

leri, yaralıları, yılan sokmalarını, ateşlileri ve çırpınanları iyileştirmiştir. Bütün bunlar, onlara işkence eden şeytanlardan, azizin bir tek sözü ile kurtulmuşlardır. Hatta bazı hallerde o, ölüme bile çare olmuştur.[150] Hayvanlar bile uysalca, keşişin emrine itaat etmişlerdir. Hayvanlar, tarım alanlarından ve kendilerine yasak edilen yerlerden uzaklaşmışlardır. Yaban eşekleri, yılanlar, timsahlar, keşişin çağrısı üzerine, bekçilik veya taşıyıcılık hizmetleri vermişlerdir. Zararlı hayvanlar, bir tek kelime ile ölmüşler ve bir sırtlan gözü görmeyen yavrusunu, onu tedavi eden bir azize getirmiştir. Minnettar bir anne, iyilik yapana, bir koç derisi vermiştir.[151] Ancak aziz, bir takım mucizelerle de cezalandırabilmektedir. Mesela, öfke ile söylediği bir söz, deprem meydana getirmekte ve insanları ve hayvanları öldürmekteydi.[152] Yine bazı hallerde kötülük yapacak olanlar, saatlerce bir yerde hareketsiz kalmaktalar ve uçan bir lahana iyi bir yemek olmaktadır.[153]

Diğer yandan, bir kıtlık zamanında, bu Allah insanlarından birisi dört ay boyunca, manastırındaki 500 keşişi doyurabilmiş ve komşu köylerdeki insanları da üç büyük ekmek sepeti ile sürekli takviye etmiştir. Rivayet sahibi, yemekten sonra, yeniden ekmek sepetlerinin geldiğini gördüğünü açıklamaktadır.[154] Bu Allah insanları ile çölün kumunda buğday çıkaran[155], sular üstünde yürüyen, havada uçan ve güneşin seyahatinin sonuna kadar batmasını engelleyen azizden pek farkı yoktur.[156] Efsane ile büyülenmiş bu bahçedeki seyahatin cazibesi ne olursa olsun, okuyucuyu onu öncelikle tasvir eden kaynaklara götürmede gecikmeyeceğiz.[157] Bizim açıklamalarımız, kilise tarihi sınırları içinde kalacaktır.

---

150 Hist, mon, 11, 8, 9, 13, 14, 15-17.

151 Hist, mon, 13, 5-9; 9, 5-7, 8-10. Sur l'hyène: 28, 15, 16.

152 Hist, mon, 8, 10-13, 36, 37; 13, 5.

153 Hist, mon, 6, 2; Hist, Laus, 31; Hist, mon, 11, 32.

154 Hist, mon, 8, 44-47.

155 Hist, mon, 11, 25-27; cf. le Fragment d'un Evangile Apocryphe, dans la zeitschrift für neutest Wissenschaft, 34 (1935), 290.

156 Hist, mon, 11, 18, 10-12.

157 Athanase, vita Antonii, Almancaya Hans Martel tarafından tercüme edilmiştir. (Bibliothek der kirschenvater, vol. 31, 1917: Athanasius, vol. 2). Vita pachomii secunda, ibid, ekte, Historia Lausiaca, St. Krotlenthalertarafından Almancaya çevrilmiştir. (Bibl der Kirchenvater, vol. 5, 1912, Liturgies grecques'den sonra ve vie de sainte Mélanie. Vie des Moines de la Syrie Orientale d'apres Thomas de Marga, Oscar Braun tarafından Almancaya çevrilmiştir. (Bibl. Der Kirchenvater, vol, 22, 1915, Martyrs de Perse'den sonra. Daha sonraki dönem için Bak. H. Lietzmann, Byzantinische, Legenden, 1911.

IV. KEŞİŞLİĞİN YAYILMASI

Hıristiyanlıkta zahitlik, birçok yerde tatbik edilmekle beraber, şurada veya burada, bir tür tarih öncesi bir keşişlik oluşmuştur. Kilise tarihinde var olmuş olan keşişlik şekilleri, kökeni itibari ile Mısır'da doğan bir harekete bağlanmaktadır. Şüphesiz bizzat Mısırlılarda, tecrübeli ve çok yaşlı bir üstad tarafından, müptediyi eğitmek âdeti muhafaza edilmiştir. Sonuç olarak, zahitlerin eğitimi ile ilgili bir kaide tohumu, Suriye keşişlerine de getirilmiştir. Böylece bu tarih öncesi yabancı bir keşişlikten gelmiştir.

Gerçekte, bütün manevi babalar ve manevi anneler sonuç olarak manastırların kadın ve erkek yöneticileri, Süryanice **ABBA = BABA** ve **AMMA = ANNE** ünvanları ile belirtilmişler, Mısırlıların isimleri ile belirtilmemişlerdir.[158] Bu ünvanlardan birisi de bir manastırın büyüğüne verilmiş olan ABBA = BABA ünvanıdır. Bu kelime, Mısır'dan bütün ülkelere dağılmış ve bugüne kadar da kullanılmıştır. Fakat bu biricik istisna, kaideyi bozmamaktadır.

Jerôme'a göre Filistin'de zahitlik Gaza yakınındaki Thabata'lı **Hilarion**'a kadar çıkmaktadır. Fakat kilise babalarının onun şerefine yazdıkları yaşam öyküsü, hikâyelerle ve romantik unsurlarla öylesine karışmıştır ki, tarihi olarak bir şey keşfetmek oldukça zordur.[159] **Hilarion,** Antoine'nın talebesidir. O, Gaza yakınlarına yerleşmiştir ve zamanla etrafına bir keşişler kolonisi toplamıştır. O, mucizeler göstermiş ve İncil'i yaymıştır. **Sozomène**, onun büyük babasının, ailesini Hıristiyan yaptığını anlatmaktadır.[160] Julien'in saltanatı sırasında, ülkeyi terk ederek, Mısır'a gelmiş, oradan Sicilya'ya sonra **Dalmatie**'ye ve nihayet Kıbrıs'a gelmiş ve orada tahminen 80 yaşlarında ölmüştür.[161] Böylece, Gaza çevresindeki birkaç manastır kolonisi onun tarafından kurulmuştur.[162]

Kilise babalarından birisi olan **Epiphane,** Filistin'in bu ilk zahitleri arasında sayılmaktadır. O, Kudüs'ün, güney-batısında **Beth-Djibrin**'e yakın bir köydendir. O, uzun zaman Mısırlı keşişlerin yanında ikamet etmiş ve 20

---

[158] Amma = Anne, ünvanı için bak: Hist, Laus, 34, p. 99, 17; 59, p. 153, 8.

[159] Sozomène'in dediği şey (3, 14, 26-28 ve 5, 10, 1-4) Jerôme'un rivayetine dayanmaktadır.

[160] Sozomène, 5, 15, 14

[161] Jerôme, Vita Hilar, 44; 25. Bölümde: 356'da 65 yaşında olduğuna işaret edilmiştir.

[162] Sozomène, 5, 32, 5-8.

yaşında, zahitliği yaşadığı ve sonra piskoposu olduğu Kıbrıs adasındaki **Salamine'e** gelmiştir. Kıbrıs adasında, keşişliği yaymıştır (367).[163]

390 yılına doğru **AETHERİA**[164] Filistin'i dolaşmaktadır. O, Nebo tepesinde ve Hauran'da ve bazı yerlerde bir azizler geleneğine rastlamış ve ibadet halinde bir takım keşişlere şahit olmuştur. Böylece, rahat bir şekilde Filistin'de, İncil tarihinin azizler mekanının, zahitleri çektiği kolayca anlaşılmaktadır.[165] Tanrının Musa ile konuştuğu Sina dağının, keşişler tarafından Fethedildiğine inanmak gerekir. **Aetheria,** orayı ziyaret ettiğinde, tepelerin her yerinde ve vadide birtakım manastırlar bulmuştur. **Polladius, Eriho'**nun yakınında ve Ürdün sahillerinde bir takım keşişlerin varlığından haberdardı.[166] Kudüs yakınındaki Zeytin Dağı çok erken dönemde keşişlerin dağı olmuştur. 370 ve 380'de, bir grup keşiş, orada oluşan keşişliğe ilgi göstermişlerdir.[167]

373 yılının sonunda veya müteakip ilkbaharda, **Melanius** isimli[168] zengin ve Roma Aristokrasisine mensup bir bayan, manastırları ziyaret ettikten ve Mısır manastır kolonilerini gördükten sonra Filistin'e gelmiş ve Kudüs'e 60 rahibelik bir kadınlar manastırı kurmuş ve onu yirmi yedi yıl idare etmiştir.[169] O'nun manevi danışmanı olan **Rufin,** Jerôme'a çok bağlıydı. Daha sonra, **"Historia Lausiaca"**yı yazan genç **Polladius,** bu grubun bir üyesi idi. 380 ve sonraki yıllarda, O da, zahitliği öğrenmek için Zeytin Dağı'nda ikamet etmiştir. Roma'da, Jerôme, zahitlik hayatının avantajlarını övmüş ve kaliteli kadınları yanına çekmeyi başarmıştı. Hatta farklı nedenlerle 385 yılında Roma'yı, kutsal topraklara gitmek için terk ettiğinde, zengin bir dul olan Paula, kızı Eustochium'la birlikte onu takip etmişlerdi. Jerôme, iki kadının refakatinde, Mısır'a ve oradan da 386 yılında Paula, orada üç kadın ve bir erkek manastırı inşa ettirmiştir. Jerôme, orada ölünceye kadar ikamet etmiş-

---

163 Sozomène, 5, 32, 3-5. Epiphane, Ancoratus, Prèface, p. 1, dans l'édit Holl.
164 Voir, III. Vol, s. 316. Aetheria Peregr, 10, 9; 13, 1; 3, 1.
165 Cabrol'daki Filistin Manastır listelerine bak: Dictionnaire, 2, 3165-3175.
166 Hist, Laus, 48-51.
167 Basile, Epist, 258, 2; 259; cf. Athanase, epist, at palladium, 1, p. 957. Hist, mon, prol, 2.
168 Cf. E. Diehl, Rhein, Mus, 62 (1907), 415; Kubitschek, dans Pauly-Wissowa, 2 serie, 2450; Dessau, inscr, lat, sel, 7806, 8030, 8143, 9442. isimler: Melania ve Melanium, genellikle kullanılmaktadır. Cf. E. Schwartz, Zeitschr. Für neutest, Wissenschaft, 36 (1937), 165, note, 7.
169 Hist, Laus, 46, 54.

tir (420). **Bethléem**'de bir başka erkek manastırı daha vardı. İşte genç, **Cassien**, ilk manastır eğitimini orada almıştır.[170]

Komşu ülke Suriye'de zahitlik ve özellikle evlilikten vazgeçme çok erken dönemde kendini göstermiştir. Justin'in talebesi olan kelamcı **Tatien**, ikinci asırda, bu hareketin öncüsü olarak zikredilmiş ve **Encratit**'ler mezhebinin kurucusu olarak geçmiştir.[171] O'nun tesirini, **"Harmonie des Evangiles"** isimli eserinin beşinci asra kadar Suriye kilisesinin resmi İncil'i olarak kalması, olayı göstermektedir. O'nun şahsında, Grek olmayan unsur tezahür etmekte ve bu zahitliği, sadece doğu unsuru karakterize etmektedir. O'nun fanatizmi ile, Radikalizmi ile, ölçüsüzlüğü ile ve saçma temayülü ile belirginleşen bu zahitlik, buraya kadar bahsettiğimiz zahitlik şekillerinden net olarak ayrılmaktadır. Resmi kilise, çoğu zaman bu özellikleri reddetmiş ve onların savunucularını sapık olarak dışlamıştır. Fakat o, buna rağmen, bunların önemli bir kısmını bünyesinde tolere etmiş ve zaman içinde, bu eğilime sempatik bakmıştır.

340 yılına doğru bir halk zahidi ve vaizi olan ve Fars kökenli **Aphraate**, Musul bölgesindeki Hıristiyanlığın ne olduğunu bize bildiren belli miktarda Süryanice konuşma yapmıştır.[172] Bunlar bize, orada zahitliğin işgal ettiği yeri göstermektedirler. O'nun için Hıristiyanlık, mü'minin, şeytana karşı sürekli savaş halinde olduğu bir dindir. Bu savaş, sadece, zahitle, keşişle, dünyayı reddedenle ve her şeyden önce evliliği reddedenle başarıya ulaşabilir. **Çünkü kadın, şeytanın silahıdır.**[173] Her kim ki böyle yaşamaya karar verirse, vaftizden önce kendisini uzun uzun incelemesi gerekmektedir. Şayet evlenmeye arzusu var ise, vaftizden önce evlenmelidir. Vaftiz olanlar, şeytana karşı savaşa girmelidirler. Vaftiz bir deneme suyudur. O, Gédéon sahilindeki ırmağa benzemektedir (Hakimler 7/4-7). O gerçek mücahitleri, sahtelerinden ayırmaktadır. İşte bunun için rahipler, vaftizden sonra, kimlerin güçlü, kimlerin zayıf olduklarını görmelidirler. Onlar, güçlüleri desteklemelidirler ve savaşa göndermelidirler. Zayıflar, korkularından gözyaşlarını gizlemezler ve kaçarlar.[174]

---

170 Ed. Schwartz, Zeitschr. Für neutest. Wissenschaft, 38 (1939), 3.
171 Irenée, 1, 28, 1 (1, 220 dans l'édit, Hervey).
172 Voir, II. Vol, s. 271.
173 Aphraate, Hom, 6, 4, 6, 7, p. 260.
174 Aphraate, Hom, 7, 21, p. 348.

Bunun açık anlamı, vaftiz mührü ile mühürlenen gerçek Hıristiyan, bir zahit olmalıdır. Dünya hayatında kalmak, evlenmek, zayıflığı tecrübe etmektir. Keşişlik hayatını, dünyaya girmek için terk etmek, bir ihanettir. Vaizin sözlerinden, vaftiz olanların tamamının bekâr kalmaları ve keşişlik hayatını seçmeleri kuralını çıkarmak uygulanmaz bir kuraldır. **Aphraate** da, cemaatin bazı Hıristiyanlarının zaafına uymak zorunda kalmış; fakat Doğu'nun bu köşesinde prensibi korumuştur. Marcionit ve Gnostik mezheplerle uzun zaman bu prensip yaşamış ve keşişlik ahlakının özel bir damgasını ortaya koymuştur.

İznik konsili döneminde, **Audi** isimli bir piskopos yardımcısı özel bir yaşam tarzı ile Urfa bölgesinde bir hayat sürüyordu. O, kiliseyi ve rahiplerini eleştiriyordu. Ondan kurtulmak isteniyordu. Nihayet, kiliseden kötü muamelelerle uzaklaştırılmıştı. Ancak çok sayıdaki taraftarı da onunla beraber kiliseden ayrılarak, manastır evlerinde, çöllerde ve şehir kenarlarında oturan özel bir cemaat oluşturmuşlardı ve hayatlarını, çalışarak kazanıyorlardı. Ancak zahitlik tarihinde onların durumu konusunda çok şey bilmiyoruz. Bildiğimiz şey, değişen kilise karşısında ilk Hıristiyanlığın sertliğini ve dünya ile ayrılık prensibini devam ettirmeleridir. Onların şefi olan Audi, piskopos olmuş ve zamanla birçok piskopos tarafından yönetilen Filistin'e, Arabistan'a, Toroslara ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bir organizasyon kurmuştur. Kilise buna saldırınca imparator Audi'yi, Goth bölgesine sürmüş ve Audi orada zahitliği yaymış ve önemli sonuçlar elde etmiştir. 372 yılındaki **Athanarich'in** zulmü sırasında, Audi tarafından kurulan Got cemaat üyeleri Roma topraklarına geçmişlerdir.[175]

Çalışma ile dünyaya bağlı olan bu zahitliğe, 300 yıllarına doğru Suriye'de görülen bir radikalizm muhalefet etmiştir. Aynı dönemde ona, orijinal bir düşünür sistematik bir temel vermiştir.[176] Burada düzen kelimesi şunu ifade etmektedir: Bütün yeryüzü işlerinden uzaklaşarak dünyadan kopmadır. Bunu da, Allah'a, insanlara merhametle davranacağı inancı ile yapacak, Allah da aç olan ve üşüyen mükemmellere gerekli olanı verecektir. Bu hareket 370 yılına doğru tarihi bir önem kazanmıştır. Bu harekete katılanlara

---

[175] Epiphane, Haer, 70, 1, 1-5; 14, 5-15, 5; Diğer kaynaklar s. 232'de zikredilmişlerdir.
[176] Bak. s. 178.

Süryanice **MESSALİEN**'ler ismi verilmiştir.[177] Bu da **"Dua Söyleyenler"** anlamına gelmektedir. Onlar kendilerini tamamen duaya vermek için sahip oldukları her şeyi terk etmişlerdir. Bunlar, orucu da hakir görüyorlardı. Sonuç olarak bunlar çalışmıyorlardı ve ihtiyaçları olan şeyleri dileniyorlardı. Bunlar, medeni dünyadan ayrılamıyorlardı ve çöle gidemiyorlardı. Onların ne ateşleri, ne mekânları vardı. Geceleri onlar, şehir sokaklarında uyuyorlardı. Erkek ve kadın karışık yaşıyorlardı. Gerçekten onların başlarını koyacak yerleri yoktu. Onlar, göğe yükselen İsa'nın dünyasında yaşıyorlardı ve İsa'nın ruhu ile dolu idiler. Yine onlar, ilk Hıristiyan cemaatleri anlamında, ruhsal varlıklar oldukları bilincini taşıyorlardı. Bu hareket, Mezopotamya'dan Antakya sahillerine yayılmıştı ve nihayet Küçük Asya'da, bu tezahürle ortaya çıkmıştı. Konya piskoposu **Amphiloque**, daha önce Basile'in giriştiği savaşı[178] radikal zahitliğe karşı sürdürmüş ve **Side**'de (Adalia körfezi sahillerinde) toplanan bir sinodda, **MESSALİEN** hareketinin sapık olduğunu söylemiştir. Antakyalı Flavien de, Amphiloque'a katılmıştır.

381 ile 383 yıllarından az önce, Basile'in zulmettiği mezhepleri hedef alan bir takım imparatorluk fermanları görünmüştür. Bu zahitlik hareketleri, dünyayı terk ediyorlardı. Çanta taşıyorlardı, şarabı ve şükran ayinini (Cène) yasaklıyorlardı. Hatta onlar, Maniheistlerle özdeşleşmişlerdi. Konya piskoposu **Amphiloque**, Messalien'leri, cemaatten atmayı ve onları sapık olarak ilan etmeyi arzu ediyordu. Hatta onların devlet tarafından cezalandırılmalarını ve cemaati, bu şüpheli maneviyatçılardan korumak istiyordu. Ancak görüleceği gibi, bu, Küçük Asya'da çok zordu. Suriye'de ise tamamen imkânsızdı. Çünkü orada o kadar çok tuhaf aziz vardı ki onları kilise esir almıştı ve onlarla barış yapmıştı.

Cyr piskoposu (Sancak'ta) **Théodoret**, 440 yılına doğru, kuzey Suriye zahitleri konusunda bir kitap yazmıştı. O, bu kitapta, zincir taşıyan, demir kemer takan, halka takan, sarnıçlarda yaşayan, bir karış yolda kiliseye gitmek için birkaç adımda hürriyetlerini kısıtlayan, bazıları götürülen bu zahitlerden, korku karışık bir saygı ile bahsetmektedir. Talebeler, üstadların hücrelerinin ve keşiş kolonilerinin etrafına yerleşmişlerdir. Manastır hayatı

---

177 Epiphane, Haer, 80, 3, 2, p. 487; cf. 485'inci sayfadaki not.
178 Basile, Epist. 188, 198.

gelişmiştir. Çoğu zaman aynı türden manastırlar, keşişlerin konuştuğu dile göre, Süryaniler ve Yunanlılar olarak ayrılmışlardır. Théodoret'in tasvirlerinden anlaşılan IV. yüzyılın sonundan itibaren, manastır hayatı, Suriye'de gelişmiştir.[179] 375 yılına doğru Jerôme, Halep çölünün zahitlerinin okuluna gidiyordu. Yukarıda, Antakya'nın çevresindeki dağ keşişlerinin oynadığı 387'deki rolünü görmüştük.[180]

Manastır hayatının artan gelişmesi, beşinci asırda, saçmalıklarını iki kata çıkaran keşişlik hayatına zarar vermemişti. Bu cemaatin üyeleri, daima büyümüşler ve hukuka riayet etmemişlerdir. Mesela, Baradotes, önce bir yere kapanmış, sonra tahtadan bir kasayı ev edinmişti. Tahta aralarından güneş ışınları ve yağmur geçiyordu. Bu yer, onun bedenine çok dar geliyordu ve bükülerek oraya sığıyordu. Tahtadan yapılmış iki tekerli bir tamburun içinde, dizleri dikik olarak **Thalelaios'u** geçmişti. Bu durumda O, kafesteki bir Sincaba benziyordu. Bu âlet, bir darağacı gibi havada asılı idi. Diğer keşişler, dağların tepesinde dikiliyorlardı. Onlar, orada, bütün hava şartlarına açık olarak bulunuyorlardı. Bazan onlar oraya, beklenmedik ziyaretçilerden korunmak için getiriliyorlardı.[181] Yuhanna, kendisini gölgeleyen bir badem ağacını kestirmişti.

Siméon Stylite bize, bütün zahidane egzersizlerin dizisini göstermektedir. O, rahat bir köylü aileye ait bulunuyordu. Yirmi yaşında, bedenine kan akıncaya kadar sıkıştıran bir ip dolamıştı. Kendisini yerin altına koymuştu ve orada iki yıl kalmıştı, sürekli ayakta kaldığı için uyku uyumuyordu. 412 yılının Şubat ayında, o zamana kadar yaşadığı manastırı terk etmiş ve Halep'le-Antakya arasındaki bir dağın eteğine kurulmuş olan **Telneschin** köyüne çekilmişti. Orada bir hücrede yaşıyordu, fakat Karem'de kendisini kapatıyordu ve bunu iki defa yapıyordu. Sonra, komşu dağa çıkmıştı ve yıldızların altında yaşamıştı ve kendisini demir zincirle bağlamıştı. Fakat daha sonra, bir metre yüksek bir kayanın üstüne çıkmıştı. Bu kaya, ona iki metre karelik bir alan sağlamıştı. Burada beş yıl kalmıştı. Sonra, taşları dikerek, kolon haline getirmiş ve 20 metre yükseklikte bir kolonda otuz yıl yaşamıştı

---

[179] Théodoret, Histoira Religiosa: Sur les Carcans, cap. 4, 10, 11, 15; Sur les Citernes, 13; Sur le Chemin étroit, 4; Sur les emmurés, 18, 19; Sur les Couvents Grecs et les couvents Syriens, 4, 5.

[180] Bak, s. 115.

[181] Théodoret, Hist. Relig: sur le Fer, 21, 23, 29; Baradatos için, 27; Thalelaios, 28; Dağın tepeleri için, 21, 22, 23, 29.

ve 2 Eylül 459'da da ölmüştü. Böylece dört metre karelik bir yerde hayatını dua ve secde ile geçirmişti. Théodoret bu egzersizlere hayretle bakmıştı ve onun gibi 1244 diz çökme hareketi yaparak onları saymaktan vazgeçmişti.[182]

Bütün evrimlerin gösterdiği gibi bu "**azizlerde**", mahalli zahitliğin en yüksek noktasını buluyoruz. Burada çoğu kez düşünülen Suriye putperestlerinin başlangıç âdetlerini bulamıyoruz. Buradaki gariplikler, Doğu keşişlik hayatının bir süsü olarak telakki edilmiştir.[183] Siméon'un ölümünden otuz yıl sonra, bu taş kolonların etrafına kiliseler ve manastırlar inşa edilmişlerdir. Bunlar, antikitenin çok güzel âbideleri olmuşlardır.[184] Kilise, bu azizle gurur duymaktadır.

Siméon, çağdışı Suriye ideali ile bedenleşmişti ve daha ileriye gitmişti. O, İskenderiyye'deki manastır hayatı esnasında **ACEMETES**'ler mezhebini kurmuştu. Yani **"Yorulmayanlar"** mezhebini kurmuştu.[185] O, Persler adasında yüksek bir aileden çıkmıştı. Başkentte, çok iyi bir eğitim görmüştü. Fakat çok erken bir dönemde, meşhur bir Suriye manastırına çekilmişti. Ancak manastır hayatı onun ihtirasını ve İncil'in emirlerini ifa etme arzusunu tatmin etmemişti. Herkesin öyle olduğu şeklindeki özrün, onun için bir önemi yoktu. Böylece o, gerçek bir çağdışı Suriyeli gibi, Fırat'ın çöl bölgesinde yaşamaya başlayarak, manastır hayatını terk etmişti. O, bir dağda daima ayakta dikiliyordu ve gece de yerin altında kilde kayıyordu. Böylece yirmi yıl yaşamıştı. Etrafına, itaat eden Romalılardan, Yunanlılardan, Suriyelilerden ve Mısırlılardan, sayıları 400'e varan bir manastır cemaati toplanmıştı. Onları mezmur ilahileri için, gruplara ayırmış ve yedi resmi saate onları bölmüştü.[186] Kısa zaman sonra onları ikiye katlamış ve ibadetin kutsal kitaba yönelik çabaları içinde, Tanrı'ya hamdde, meleklerin sürekli ilahilerini taklidle sonuçlanmıştır. O'nun keşişleri, her gün yedi defa yetmiş Gloria (şükür) ilahisini okumak zorundaydılar. Sonuç olarak, 24 saatte, 490 defa veya yuvarlak olarak saatte 20 Gloria okumak zorundaydılar. Böylece O'nun manastırında, her üç dakikada, gece ve gündüz meleklerin şu ilahisi

---

182 Lietzmann, Das Leben des h, Symeon Stylites (Texte und untersuchungen, 1908, 32, 4), p. 238-245.
183 H. Delahaye, Les Saints stylistes, 1923.
184 Cabrol, Dictionnaire, 1, 2380; D. Krencker, Die Wallfahritskirche des Simeon Stylites (Preuss. Akad, Abhandt, 1938, no: 4).
185 Vie d'Alexandre l'Acéméte, éd. Stop, dans Patrol, orientalis, t, VI, Fasc. 5 (1911).
186 Voir, III. Vol, p. 313.

okunmaktaydı: **"Çok yüksek yerlerde olan Allah'a hamd olsun-yeryüzünde barış olsun, insanlara iyilik olsun."** İlahi söyleyen keşiş grupları, her üç dakikada yeniden başlamak üzere, aralıksız, aynı ilahiyi asırlarca tekrar etmişlerdir.

Alexandre, zahitleri seyahate sevk eden arzuyu tecrübe etmiştir. Belli sayıdaki keşişleri ile Perslere ait güçlü şatoları[187] geçmiş, ilahi söyleyen keşişlerin önünde kapılarını kapayan **Palmyre**'e dokunmuş, 420 yılına doğru dostane kabul gördüğü Antakya'ya ulaşmıştır. Oraya, keşişleri ve danışmanları ile birlikte, şehir halkının arasına, askeri güçlerin onu kovmasına kadar yerleşmiştir. Nihayet büyük maceradan sonra İstanbul'a ulaşmış.[188] Orada başka manastırların 300 keşişinin dikkatini çekmiş ve Tanrıya hamd ilahilerini okuyan koroları organize etmiştir. Fakat orada, bir skandalla karşılaşmıştır. O, sapıklıkla itham edilmiştir. Çünkü onun grubu ile **Messalien**'ler arasında çarpıcı benzerlikler vardı. Nihayet kötü muamelelerle, müritleri ile birlikte o, kovulmuştur. Ancak, boğazın diğer yakasında Hypatius manastırında bir barınak bulmuşlardı.[189] Bu durum, imparatoriçenin onları koruyacağı ve boğazın Asya yakasına yapacağı bir manastıra kadar devam etmiştir. Fakat zamanla, başkentte garip uygulamalar sokulmuş ve Acémète'in manastırları, başkentte önemli rol oynamışlardır.

Küçük Asya'nın içlerinde mevcut olan radikal bir zahitliğin bütün çeşitleri yukarıda görülmüştür.[190] Pont'da ve Puphlagonie'de, bu hareketlerden birinin habercisi, daha sonra Sivas piskoposu olan (356 ?) Eustathe'dır. O'nun müritleri, hararetle dünyadan uzaklaşmayı vaaz ediyorlardı ve her evli insanın ve rahat içinde yaşayan insanın, ebedi kurtuluşu kaybedeceğini açıklıyorlardı. Dünyevileşmiş kiliseden uzaklaşarak, onun dini pratiklerini hakir görerek, kendi kültlerini icra ediyorlardı yine onlar, özel elbiseleri ile kilise adamlarından ve dünya insanlarından ayrılmaktaydılar. Bunların kadınları, erkek elbiseleri giyiyorlardı ve saçlarını kesiyorlardı. Çünkü Tanrı'nın krallığında, erkek ve kadın farkı yoktu. Kilise, 343 yılında Puphlago-

---

187 Voir, III. Vol, p. 20.
188 Bu konu için kaynağımız: Callinicus'un, la Vita S. Hypatii'dir. édit de Bonn, p. 82-84.
189 Cf, infra s. 171.
190 Cf, supra, s. 164.

nie'de topladığı bir sinodda, kendini savunmuştu.[191] Ancak, görünürde müspet bir sonuç alınamamıştı. Eustathe'ın kişisel baskısı, kaldırılamamış ve genç Basile üzerinde güçlü bir tesir icra etmiştir.[192]

Böylece Basile, Küçük Asya için, keşişliğin uzmanı ve büyük organizatörü olmuştur. Hatta zaman içinde bütün Grek kilisesi için de öyle olmuştur. O, eğitimini Atina'da yaptıktan sonra, Mısır'a, Suriye'ye, Filistin'e ve Mezopotamya'ya, keşişliği kaynağından öğrenmek için gitmiştir.[193] 360 yılına doğru, Annesoi yakınında, annesi ve kız kardeşi, evlerinde oturan kadınlar için bir manastır cemaati organize etmiştir. Yine o da, görüşlerini benimseyen dostlarının ikamet edeceği bir erkekler manastırı kurmuştur. Hatta bu dostlarının arasında Nazianze'li Gregoire da bulunuyordu. O, bu cemaat için, psikolojik temelde iç ve dış hayatı düzenleyen bir kural koymuştu. O andan itibaren, keşişliğin bütün problemlerini devamlı incelemiştir. Bunun için kilisenin bu büyük uzmanının yazılarından bahsetme imkânı buluyoruz. O, güneyde daha önce değerlendirilen manastır organizasyonunu yaymaya devam etmiş ve aynı zamanda onu, kendi dehası ile de belirlemiştir.

Küçük Asya'da, Kapadokya'da ve Pont bölgesinde **Eustathe**'ın hareketi öncü bir hareketti ve şehirlerde, köylerde, ikişer veya üçer keşiş grupları içindeki cemaate biçimlenme getirmişti. Fakat ne bir keşişlik hayatı ne de çok sayıda manastırlar meydana getirememişti.[194] Basile, Mısır modeline göre, dostları için Pont'ta, manastır organize etmişti ve daha sonra Cesarée'de de bir manastır cemaati meydana getirmişti. Fikirlerini yaymak için Pont'u geçmişti.[195] 207 nolu Yeni-Cesarée (Niksar) kilisesine gönderilen mektubu, onun karşılaştığı şiddetli muhalefet belgesi olarak durmakta ve bütün yenilikler tarafından tahrik edilen yolsuzluğa dayanmaktadır.

Efsanenin bütün zıtlıklarına rağmen, Doğu imparatorluğunun başkenti, uzun zaman, manastır hayatından bahsetmeyi işitmek istememiştir. 378'de Valens'ın ölümünde, İstanbul'da bir keşiş gölgesi yoktu.[196] Ancak 381'de

---

[191] Bu konudaki kaynaklarımız, bu sinodun yasaları ve mektuplarıdır: Lauchert, p. 79-83; Turner, Monumenta, 2, 164-214; cf. Sozomène, 3, 14, 31-36; 4, 24, 9: Socrate, 2, 43, 3-7.

[192] Basile, Epist, 223, 3, 5; cf. 99, 3; 212, 2.

[193] Basile, Epist, 223, 2.

[194] Sozomène, 6, 34, 7; Cassien, coll, 18, 7, 8. cf. les Gufreries d' Eustathe dans Basile, Epist, 223, 5.

[195] Rufin, Hist, eccl, 11, 9, p. 1015, 4 dans l' édit. Schwartz, Sozomène, 6, 17, 4.

[196] Vita S. Isaaci, Acta Sauctorum, 7 mai, p. 250 = 257 a.

Mısır'dan gelen, İsaac isimli meşhur bir zahit, iki saray adamının isteğine boyun eğerek İstanbul'da kalmıştı ve şehir duvarlarının dışında bir yere yerleşmişti.[197] O'nun etrafında, kısa zaman sonra bir manastır cemaati toplanmıştır. Bunların arasına 383 yılında Dalmatius isimli bir muhafız subayı da katılmıştı. Dalmatius, manastır organizatörü olarak görülmekte ve İsaac ölünce de yerine geçmektedir. Ondan sonra da manastır, O'nun ismi ile devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde buna benzeyen manastırlar onun denetimine verilmiş olarak, İstanbul'da inşa edilmiştir.[198]

İstanbul'un etrafında zikredilen ikinci manastır, imparatorluğun şanseliyesi Rufin tarafından, Kadıköy'ün üç mil doğusunda, onun inşa ettirdiği Havariler kilisesinin yakınına kurulmuştur. Orada oturmaları için Mısırlı keşişleri getirtmiş, fakat o 395'te ölünce, Mısırlı keşişler, ülkelerine dönmüşlerdir. Böylece, manastır, ıssızlaşmıştır. Frikya kökenli Hypatius, oraya müritleri ile girmiştir. Thrace'ın yanına, başkentten önce yapılan şatoda ikamet ettikten sonra, Jonas tarafından yönetilen bir manastıra çevrilmiştir. Bu keşişler orada ikamet etmişler ve bu manastırın müdürü, başkanın kilise çevrelerince ve politik çevrelerce yüksek bir saygı ile karşılanmıştır.[199]

Yukarıda dediğimiz gibi[200] o, Seyyah Alexandre'ı, hasımlarının kinine karşı korumuş ve ona, Kadıköy'e 15 mil mesafede bir yere Acémète'ler manastırını kurma imkânını vermiştir. Burası, Boğazın Karadeniz ağzında **Gomon** diye adlandırılan bir yerdi. [201] 345 yılına doğru, **Alexandre**'ın halefi **Yuhanna**, cemaatinin merkezini **Irenaion** (Tschibucle)dan, **Scutari** yoluna taşımıştır. Oraya, bir zenginin yardımı ile yeni bir Acémète'ler manastırı inşa ettirmiştir. Burası daha sonra, kilise için önemli bir faaliyet merkezi olmuştur.[202] Kilise başkanı **Marcellus,** otorite olarak, 440 ve sonraki yılların kilise kavgalarına müdahale etmiştir. 463 yılında onun yönetiminde başkentte, **Studios** diye adlandırılan **Acémète**'ler manastırı kurulmuştur.

---

[197] A. Psamathia, cf. A.M. Schneider, Byzanz, 1936, p. 85, 3 et la carte, planche 8-9. Bu manastırla ilgili belgeler, Callinici vita S. Hypatii, édit de Bonn, p. XIII.

[198] Callinici vita S. Hypatii, p. 23, 17-20, cf. p. 39, 11, 15.

[199] Önceki nota bak. Yine, Callinici vita S. Hypatii, p. XI, bakılmalıdır.

[200] Cf, supra, s. 168.

[201] Callinici vita S. Hypatii, p. 84, 25-31; Vita S. Alexandri, p. 700, 13 et vita s. Marcelli, 4, dans Migne, patrol, Grecque, 116, 709.

[202] Vita S. Marcelli, 6, 7, dans Migne, Patrologie Grecque, 116, 712; cf. J. Pargoire, Les de'buts du Monachisme ci Constantinople, 1889, p. 73.

Batı'da da çok erken dönemde zahitler vardı. Bunların bazıları sessizlik içinde münzevi olarak yaşıyordu. Bazıları da, toplum içinde zahidane hayatı icra ediyorlardı. 374'te **Aquilée**'de dindar bir kilise grubu, Jerôme, Rufin[203] ve Augustin etrafına toplanmıştı. Augustin'in 387 yılında vaftizinden sonra, bir öğrenci topluluğunun zahidane egzersizlerinin merkezi olmuştur. Mélanius'un tesiri altında, Mélanius'un ailesi, dünyadan feragata karar vermiştir. Bu ailenin kız torunundan yukarıda bahsedilmişti.[204] 382-385 arasında Roma'da aziz Jerôme, bayan Marcella'nın çevresindeki bayanlara, zahidane doktrinlerini vaaz etmiştir. Onlarca yıldan beri, onlar, onun görüşlerine bağlanmışlardı.[205] Campanie'nin danışmanı olan **Anicius Paulinus**, 394'te dünyadan uzaklaşmış ve eşi **Theresia** ile birlikte Nole'de zahidane bir hayat sürmüştür.[206] Fakat Batı'da, Doğuluların yaptıkları gibi dünyadan tamamen yüz çevirmek zordu.

O sırada, Macaristan'da Stein-Sur-li Anger'de doğmuş olan ve **Pavie**'de büyümüş olan **aziz Martin** bir yol çizmişti. O, Julien'in saltanatında bir müddet askeri hizmette bulunduktan sonra bu hizmeti terk ederek keşiş olmuştur. Kısa bir seyahatten sonra **Poitiers**'nin **Hilair**'e yakın bir yerine yerleşmişti ve 372 yılında da Tours piskoposu olmuştu. O, bu görevi benimsediği hayat tarzını terk etmeden icra etmişti ve şehrin iki kilometre uzağına, çevresi kısa zamanda talebeleri ile çevrelenecek bir hücre inşa ettirmişti. Bu cemaatin sayısı 80 civarındaydı. İşte bu cemaat, **MARMOUTİER** manastırının ana hücresi olmuştu. Bu cemaat, devrin zihniyetini karakterize ediyordu. Yüksek sosyeteye mensup birçok kişi, bu cemaatin içinde bulunuyordu. Kilise, bu grubun içinden piskopos seçiyordu.[207] Fakat bu keşişlik önce, genel bir hor görme ile karşılaşmış ve Martin'in piskoposluğa seçilmesi, piskoposlarca şiddetli bir muhalefetle sonuçlanmıştı. Çünkü onlara göre, keşişlik fakirliği, alçaltıcı bir durumdu. Onların antipatisi, onun görevi süresince devam etmişti. **Priscillien** taraftarlarının kanlı zulümleri sırasında onun aldığı tavır, onların nazarında, onların durumunu düzeltmedi.[208], O,

203 Jerôme, Chron, Olympiade 288, 2, p. 247, dans l'édit. Helm.
204 Hist. Laus, 54, 61.
205 Supra, s. 161.
206 Rauschen, Jahrbücher, p. 547.
207 Sulpice-Sévère, Vita Martini, 10.
208 Cf. Supra, p. 72 ve Vita Martini, 27.

10 Kasım 400 tarihinde ölmüştü. O, halk tarafından büyük keramet sahibi olarak takdis edilmişti ve **Sulpice-Sévère** tarafından çok okuyucusu olan bir biyografide yüceltilmişti. Biz, onun enerjisinin güçlü şekilde pağan kültünü kökünden söktüğüne ve ülkenin Hıristiyanlaştırıldığına inanıyoruz.

Bu dönemde, **Athanase** tarafından yazılan ve Antakya piskoposu **Evagrius** tarafından 380 yılına doğru tercüme edilen Antoine'nin biyografisi, Batı'da yayılmaya başlamıştı. **Trèves**'in duvarları önünde ikamet eden keşişler, bu kitaba sahiplerdi ve onu, ciddi ziyaretçilere okutturuyorlardı. Bu kitap, halk üzerinde güçlü bir aksiyon icra ediyordu ve hidayet olayını artırıyordu. Augustin bile, Athanase'ın dünyayı küçümseyen büyük küçümseyiciliği konusunda etkilenmişti. Ambroise'ın koruması altındaki Milano kapılarının önünde, sûfi kardeş bir manastır inşa ettirmişti.[209] Yine 404'te **Jean Cassien**, Bethléem'de ve Mısır'da yedi sene incelediği Doğu manastırlarına göre, Marsilya'da bir erkekler, bir de kadınlar manastırı kurmuştu.[210]

Aziz Martin, seyahatleri sırasında, Riviera di Ponente üzerindeki Albenga'nın karşısındaki **"Poules'lar Adasına"** istirahat için çekilmişti ve orada kısa bir süre ikamet etmişti. Cannes karşısındaki Lerina Adasında aziz Honorat'ın ikameti ise, daha uzun sürmüş ve önem arzetmiştir. Hatta oraya V. Asrın başında bir manastır kurmuştu. Bu manastır, kısa zamanda gelişmiş ve Gaul'de meşhur olmuştu. **Aziz Euchére,** Lero adasında yerleşmiş ve 435 yılında Lyon piskoposu oluncaya kadar da orada kalmıştır. **Vaucluse**'da, Apt piskoposu olan **Castor**, bir manastır yaptırmış ve orayı piskoposluk merkezi olarak kullanmıştır. Hatta **Cossien**'den, Filistin ve Mısır keşişliğinin prensiplerini kendisine açıklamasını ve Filistin ve Mısır manastırlarının nasıl kurulduğunu ona belirtmesini rica etmiştir. Böylece, Gaul'deki manastırlara bunlar, modellik görevi yapacaklardır. Bu isteğe karşı Cassien'in, 430 yılından önce **İnstitutione et Collationes** isimli iki kısımlı bir eser yazmıştır. Bu eserin bazı kitapları, **Stoechades** adalarında (iles d'Hyères) oturan kardeşlere ithaf edilmişlerdir.[211] Üstelik sahile yakın yerlerdeki adalar, keşişlerin sığınma yerleri idi. Öyle ki 400 yılına doğru Jerô-

---

209 Augustin, Confession, 8, 6, 15; cf. 8, 12, 29.
210 Gennadius, De Viris inlustribus, 61, E.Schwartz, Zeitschr. Für neutest, wiss, 38 (1939), 8;Hilaire d'Arle Vita S.Honorati,dans Migne,Patrol.lat,50,1249b
211 Cassien, Coll, 11, Préface, p. 312, 9.

me, sufi Fabiola'dan bahsedebiliyordu ve onu övüyordu. O, şahsen veya elçileriyle Tyrrhénienne denizinin adalarına yardım etmiştir. Volsques'lar ülkesinde ve sahilin gizli köşelerinde keşiş grupları oturuyorlardı.[212] Korsika'nın kuzey ucuna yakın olan Caprée adasında, 398 yılında bir manastır kolonisi kurulmuştur. On sekiz yıl sonra, bu koloni, bütün adaya damgasını vurmuştur.[213]

İspanya'da, **Priscillien** ve dostları sayesinde zahitlik hareketi geniş şekilde yayılmıştır. Fakat dünyevileşmiş piskoposluğun şiddetli mukavemeti ile karşılaşmış ve zahitlik şefleri üzerinde kanlı bir zafer elde etmişler ve benzer temayüllü itizalleri ezmişlerdir.

Afrika'da, kilisenin yolundan ayrılan her karizmatik teşebbüs, **Donatist** şüphesiyle damgalanmıştır. Sadece, Augustin'in otoritesi bir değişiklik icra edebilmiştir. Doğduğu şehir olan Tagaste'a dönüşünde, yeniden Milano'lu dostlarını, zahitler olarak bir cemaat halinde etrafına toplamıştır. Hippone'a Presbytre olarak takdis edilince, oraya, Tanrı'nın kullarına hizmet için kilisenin içine bir manastır kurmuştu. Ancak bu grup Tagaste'adaki değildi. Bunlar, zahitlik eğitimi almış olan basit bir gruptu. Augustin'in talebeleri, kısa zaman sonra kilise adamları olmuşlar ve piskoposluk derecesine yükselmişlerdir. Fakat onlar, keşiş olarak kalmışlardı ve kendi piskoposluk bölgelerinde bir takım manastırlar kurmuşlardı.[214] Yine, Augustin'in tesiri altında bir takım kadın manastırları kurulmuştur. Mesela, Hippone'daki kadın manastırı, Augustin'in kız kardeşinin yönetimindeydi.[215] Hatta O'nun ölümünden sonra, bir takım karışıklıklar meydana gelmiş, Augustin, kadın keşişlere meşhur **Epistula** 211'i yazmıştır. Burada Augustin, manastır hayatının genel kurallarını belirtmiş ve bu sebeple, bazı stil değişikliği ile daha sonra St. Augustin kuralına dönüşmüştür. Bu kural, Kilise Babalarının niyetine ters değildi. Çünkü o, bu mektubun, kadın keşişlere kendilerini kontrol etmeleri için bir ayna görevi ifa etmesini arzu ediyordu. Bu mektup, her hafta okunmalı idi. 400 yılına doğru, Kartaca'da birçok manastır olmuştu. Hatta el işçiliğinin zarureti konusunda orada tartışmalar ve kavgalar mey-

---

212 Jerôme, Epist, 77, 6.
213 Paul Orose, Hist, 7, 36, 5; Rutilius Namatianus, De red, 1, 439.
214 Possidius, Vita Aug, 3, 5, 11. Belgeler, Cabrol'ın Dictionnaire, 11, 1849-1858'de toplanmıştır.
215 Possidius, Vita Aug, 26.

dana gelmişti. Piskoposları **Aurelius**'un isteği üzerine, Augustin onlara **De Opere Monachorum** isimli eserini armağan etmişti.[216] Böylece O, Afrika keşişliğinin kurucusu ve teşkilatlandırıcısı olmuştu.

Tespit edebildiğimiz kadarı ile manastır keşişliği, İtalya'da ancak V. Asırdan itibaren gelişmeye başlamıştır. Milano kapılarının önüne kurulmuş ve Ambroise tarafından kayırılmış[217] olan manastır, bu hareketin ilk tezahürü olarak görünmektedir. 400 yılına doğru **Rufin**'in çalıştığı **Pinctum**, Mısırlı keşişlik tipine uygun muydu? Bu bilinemiyor.[218] Fakat Rufin tarafından **Historia Monachorum**'a Latin şekli verilmiştir. Aziz Basile'in kurallarının tercümesi, Jerôme'un, Pacôme ile ilgili yazıları, Cassien'in eserleri ve özellikle Evagrius tarafından Latinceye tercüme edilen **Vie de Saint Antoine**, İtalya'da icraatlarını yapmıştır. Bunun için 400 yılından itibaren, İtalyan topraklarında manastırların sayısı yavaş yavaş artmıştır. Mesela Roma'da, bildiğimize göre, III. Sixte (432-440), San Sebastiano ad Catacumbas'da ilk manastırı kurmuştur. I. Léon (440-461), Saint-Pierre'de[219]kurmuştur. Başka şehirlerdeki manastırlar için bilgiler çoğalmaktadır.[220] Beşinci asır boyunca keşişlik İtalya'ya ayak basmıştır.

Papa **Damase** döneminde (366-384), Doğu zahitliği lehine propaganda başlamıştı. Bu yeniliğe karşı muhalefet, kendini edebi şekil altında hissettirmişti. Hakkında fazla bilgi olmayan **Heloidius** bir eser yazmıştı. Bu eserde O, Bakire Meryem'in, İsa'nın doğumundan sonra, Yusuf'la evlendiği ve çocuklar doğurduğu ve İsa'nın erkek-kız kardeşleri diye İncil'de bahsedildiğini söylemiştir. Bunda hayret edilecek ne var? Evli olan, İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a bakireler daha mükemmel değiller miydi? Bu, Meryem tarafından temsil edilen manastır idealine karşı ve zahitliğin temelini teşkil eden yüceltilmiş bekârlığa karşı yöneltilen bir hücumdu. Jerôme bu cesur yazarı sert bir şekilde reddetmiş ve ona, havari Paul'u hatırlatmıştı. O, Damase'ın, onaylarını da almıştı.[221]

---

216 Cf. Retractationes, 2, 47.
217 Bak. s. 173.
218 Rufin, De bened patr. Libri 2, praef, p. 22 dans l' édit. Vallarsi.
219 Lib. Pontif, 46, 7; 47, 7.
220 Cabrol, Dict, 2, 3179-3192; cf. 11, 1873.
221 Jerôme, Adv. Helvidium et Epist, 49, 18, 2.

Fakat kısa zaman sonra, daha güçlü bir hasımla savaşa girmişti. **Jovinien** isimli bir keşiş, doğunun sert zahitliğini reddederek, dünya ile ilişkileri dışlamayan batı zahitliğinin normal şekline dönünce, Roma'da bir sansasyon yaratmıştı.[222] O, Tanrının önünde bekârlığın bir temele layık olduğu inancının hatalı olduğuna dikkat çekiyordu ve erkekleri ve kadınları evlenmeye davet ederek, onların evli olarak keşişlik hayatını sürdüreceklerini söylüyordu.[223] Bunu, Roma halkı tarafından okunan bir öğretisinde ifade ediyordu. Bu yazıda O, evli, dul ve bekâr halde yaşayan her vaftizlinin, liyakatta eşit olduğunu söylüyordu. Buradaki tek şartın, onların amellerinin eşit olmasıydı. Şeytanın igvalarının defnedilmesini sağlayan zahitlik değildi. Aksine, güçlü bir iman ile alınan vaftiz, I. Yuhanna 3, 9'a ve 5, 18'e göre günahlardan korumaktaydı. Yine, I. Timeosa 4, 4'e göre, Tanrının yarattığı her şey iyiydi ve şükrederek alındığında hiçbir şey geri çevrilmemeliydi.

Tanrının önünde, liyakatlar arasında derece farkı yoktu. Bütün vaftizlilere, göklerin krallığında tek şey ve aynı mükâfat vaat edilmiştir. Matta 20/1-16'da verilen üzüm bağındaki işçiler misalinde bu açıkça ispat edilmektedir.[224]

İncil'den hareketle başlatılan ve zahitliğen bencil bir etkenle ulaşan bu hücum, keşişliğe meyilli gruplarda aşırı bir kırgınlık yaratmış ve piskopos Siricius'a bu konuda şikâyetler gelmişti. Bütün Romalı rahipler sınıfı, **"bu iğrenç yazıya karşı"** bir pozisyon almışlardı. Bu yeni **"itizalin müellifileri"** olan **Jovinien** ve sekiz taraftarı, mahkûm edilmişler ve kiliseden çıkarılmışlardır. Hatta birkaç piskoposa resmi mektuplar gönderilmişti ve Milano'dan bir cevap alınmıştı.[225] Gerçekten orada, mahkûmlar olmuştu. Fakat Romalı elçiler, onları yakinen takip etmişler ve Ambroise'ın etrafına birkaç piskoposu toplayarak Jovinien'in ve taraftarlarının mahkûmiyetini vermesini sağlamışlardır. Bu vesile ile ayrılıkçıların, **İsa'nın doğumundan sonra Meryem'in bekâretini kabul etmediklerini öğreniyoruz.** Onun bakireliğinin ancak doğum öncesi söz konusu olduğu belirtilebilir. Burada, Meryem kül-

---

222 Jerôme, Adv. Joviniocum, 1, 40; 2, 21.

223 Augustin, De pecc. Mer et rem, 3, 13, 7; Retract, 2, 22. cf, Jerôme, Adv. Jov, 2, 36.

224 Jerôme, Adv. Jov. 1, 3, cf. 2, 1, 20.

225 Siricius, Epist, 7; Optarom semper (p. 663 dans Coustant). Ambroise'ın cevabı olan Recognovimes, coustant'da bulunmaktadır. Epist, 42.

tü ile zahitlik arasındaki ilişki yeniden görünmektedir. Jovinien tarafından yapılan hücumun sebep olduğu heyecan, O'na karşı, devlet otoritesine müracaat etmekle kendini göstermektedir: 6 Mart 398 yılında Honorius'un bir fermanı, iyi bir dayak attıktan sonra, Jovinien'in Dalmatie adasına sürgününü emretmiştir. Taraftarları da dağılmışlar ve munzevi adalarda toplanmışlardı.[226] Jovinien, uzun süre yaşamamış, 406 yılında ölmüştür.[227]

Jerôme, Romalı dostlarının arzusuna göre, Jovinien'e, ölçüsüz karıştırmalarla ve mübalağa ile dolu iki reddiye yazmıştır. Öyle ki daha ateşli olan O'nun vekilleri skandal olmuşlardır. Onlar, Roma'ya gelen nüshaları, sirkulasyondan çekmişler ve en dikkat çekici pasajları, değiştirmesi ricası ile Jerôme'a geri göndermişlerdir. Her şeyden önce, bekârlığın hakir görülmesinin övülmesi veya evliliğin mahkûm edilmesine inandırmaktan sakınmak gerekiyordu.[228] Buna inanmak bir nevi Maniheizm'le sonuçlanmış olacaktı. **Jovinien**, bu tenkitlere cevap vermişti. Yüksek seviyeli bir adamın nazik bir şekilde muamele yapması gerekiyordu. Açık bir mektupla, kendisine yöneltilen sitemlere cevap vermişti. Fakat yine de, Havari Paul'a dayanarak, evliliğin küçüklüğünü ortaya koyuyordu. Bu O'nun, kişisel tecrübelerinin gerçek bir sonucu idi. Sadece zahitlik ona, ahlaki bir destek veriyordu. O, evliliği sadece, gençliğinde sürdüğü sefih hayatın ışığında değerlendiriyordu. O'nun şehvetperest imajları, yeterince sofuca nutuklarında parlıyordu. O'nun zahitliğin değerinden ve anlamından bahsettiği bütün kitapları ve mektupları, mücerret bilginin özel bir zevkine sahiplerdi ve tazelikten, gerçek bir dini tecrübenin gücünden yoksundu.

V. KEŞİŞLİĞİN TEORİSYENLERİ

"Sentences des Pères" isimli kitapta, **NİTRİA** keşişlerinin düşünceleri ve çok basit duyguları, katı olmaksızın özetlenmiştir. Diğer yandan **Athanase,** ideal keşişliğin yayılması lehinde, edebi yeteneğini hizmete sunmuş ve keşişlerin hikâyelerinin silinmez bir modelini meydana getirmiştir. 370 yıllarına doğru **Messalienler** arasında, Mezopotamyalı teolog **Siméon** ortaya çıkmıştır. Biz O'nun ismini, son dönemdeki çalışmalarla öğreniyoruz.[229]

---

[226] Code Théod, 16, 5, 53; tarih konusunda bak: Tillement, 10, 753 ve Mommsen'in code Théodosien pasajı konusundaki not, 1, 2.

[227] Jerôme, Adv. Vigitantium, 1, 2.

[228] Jerôme, Epist, 49, 2; 50, 3 et epist. 48 qui est l' apologie de Jerôme.

[229] H. Dörries, Syıneon von Mesopotamien, 1941 (Texte und untersuchungen, 55,1).

Çok iyi seçilmiş bazı yazıları, uzun zamandan beri, Grek kilisesinin mistik edebiyatının çok takdir edilen bir kısmını teşkil etmektedir.[230] Onlar, yaşlı Mısırlı **Macaire**'in ismi altında konmuşlar ve böylece, heretik kökeni saklanmıştır. Böyle bir uygulama o zaman sık sık kullanılmıştır. Mesela, **Apollinarist** birtakım yazılar, Athanase'ın, Romalı Julés'un ve Thaumaturge'lu Grégoire'ın ismi altında yayımlanmışlardır.[231] Böylece bu yazılar, kurtulmuşlar ve kilisede kullanılmışlardır. Bunun ilk Hıristiyan edebiyat tarihinde sayısız örnekleri bulunmaktadır.

Siméon'un eserleri, Yunanca yazılmış ve Grek ruhundan nüfuz etmiştir. Mesela, Suriye **Messalien**'lerinin sert radikalizmi hafifletilmiştir. Artık, zahide, her çalışma ve her yeryüzü meşguliyeti, yasak değildir. Bilakis, komşusu ile ilgilenmek, tavsiye edilen bir görevdir ki ihmal edilmemesi gerekmektedir.[232] Siméon bu yazıları, olgunlaşmayı arayan bir grup kardeşleri için yazmıştır. O, bunun için, bütün dünyevi bağlardan ve sahip olunan her şeyden vazgeçmenin ve bunun için dağdaki İsa'nın vaazının zahidane tavsiyelerini tam olarak yerine getirmenin gerekli olduğunu biliyordu. Çünkü, yeryüzüne ait olan her şey, düşünceleri, benliğe götürüyordu ve şeytanın zararlı aksiyonunu yerine getirme fırsatı veriyordu.[233] Bu konuda Rabbin kuralı şu idi: **"Endişe etmeyiniz"** Bu mutlak şekilde ifa edilmeliydi. Bundan dolayı basit şeyler ve ilaçlar kullanmak ve bütün tıbbi tedaviler, gerçek keşişe yasaklanmıştır. Tanrı bu gibi şeyleri, dünya insanlarına ve bunların dışında Tanrıya, tam bir imanla güvenmeyenlere vermiştir.[234] Fakat yarın için gerekli olan şeyler yasaklanmamış, aksine bu, mükemmel bir Hıristiyan için tanrının istediği bir ödev olmuştur.[235]

Yine de dış feragat, sadece bir başlangıçtı ve yeryüzü düşüncelerine angaje olmuş sahte bir keşişliğe götürebilirdi.[236] Burada esas olan içsel feragattı. Çünkü kurtuluş, içten dışa doğru gitmektedir. Hz. Âdem'in düşüşün-

---

230 Macarii Aegyptii opera; Özellikle, Floss tarafından Mgne'de yayımlanan 50 ilahi önemlidir. Patrologie Grecque, 34, 449-822; cf. Jos. Stoffels, Die Mystiche Theologie Makarus d. Aeg, 1908.

231 Voir, III. Vol, s. 278.

232 Hom, 3, 2; 8, 1, 4.

233 Hom, 11, 7.

234 Hom, 48, 5, 6.

235 Hom, 8, 4.

236 Hom, 5, 4; 17, 15; 38, 1; 43, 4.

den sonra bile, insan, hür irade içinde, Tanrıya benzer hale gelmiştir.[237] Fakat insan, Logos olan yüksek benzerliği kaybetmiştir. O'nun yerine Kabil imajı yerleşmiş ve insan düşüncesini ihtiras fırtınası, sallanan bir elek gibi, karma karışık etmiştir.[238] Âdem'den beri şeytan, her ruhun üzerine, Tanrının ışığını gizleyen ince bir örtü koymuş ve onu karanlıkların gücüne teslim etmiştir.[239]

Bunun için insan, kendi gücü ile günahtan kurtulamaz. Ona, Tanrı bir kurtuluş vasıtası hazırlamıştır. Mesih, masum ölümü ile şeytanın hilesini aşmıştır ve onu, Âdem neslinin yolundan kaldırmıştır.[240]

Mesih bedenleşmesi ile insana tanrı ruhunun yeniden birleşmesine imkân vermiş ve yolu düzleştirmiştir. İşte bu yolla insan ruhu, kutsalın ikamet yeri olabilmiştir.[241] Bu, bireyde şöyle gerçekleşmektedir: Tanrı, kalbimizin kapısını oraya girmek için çalmaktadır. Ona kapıyı açarsak, o, girmekte ve bize ruhun yeteneklerini vermektedir.[242] İşte o zaman, ruhumuzda Tanrı ile şeytan karanlıklarla-aydınlık arasında bir savaş başlamaktadır. Böylece, insanın kaderi, Tanrının iradesine bağlanmaktadır.[243] Şayet kendini inayete teslim ederse ruhu, yeniden Tanrıdan doğmakta ve Mesihin şekli onda, semavi bir madde ile şekillenmekte ve karanlıkların perdesini atmaktadır.[244] Tabii ki bu birden değil, yavaş yavaş bütün gücünü hâkimiyetini korumak için kullanan günaha karşı sürekli bir irade savaşı ile mümkün olmaktadır.[245] Ruhun en güçlü silahı duadır. Dua onu, istirahatta ve murakabenin barışı içinde daima, Tanrı'ya doğru yükseltmektedir.[246] Kim ki kendisini duada, imanla ve güçlü bir irade ile korur ve kendisinde eksik olan faziletleri güçlü şekilde uygulamaya korsa, dileğini elde edebilecek ve Rab tarafından güçle dolacaktır. Öyle ki, zamanla, iyiye alışacak ve nefsinin istediğine mukavemet edebilecektir. İşte o zaman, ruhun meyveleri ile dolacaktır.

---

[237] Hom, 1, 7; 15, 23; 37, 10.
[238] Hom, 5, 1-3.
[239] Hom, 28, 4; 32, 10; cf. 8, 3, 5.
[240] Hom, 11, 9, 10.
[241] Hom, 32, 6; cf, 1, 7.
[242] Hom, 30, 9; cf, 15, 5.
[243] Hom, 26, 24.
[244] Hom, 1, 10; 30, 2, 3; 49, 4; Hom, 4, 9, 11; 11, 3; 30, 4, 5; 46, 4.
[245] Hom, 15, 41, 42.
[246] Hom, 6, 1-4; 40, 2; cf, Dörries, p. 24.

Çünkü Rab bizzat onda olacak ve onda, emirlerini ifa edecektir. Artık onda, Hıristiyan faziletlerini yerine getirme, tabii hale gelecektir.[247]

Bazan Tanrı, ciddi şekilde mücadele edenlerin isteklerini, dünyevi işlere dalsalar bile, derhal vermektedir. Uzun zamandan beri zahitlik hayatı sürenleri Tanrı, onların hür iradelerinin gücünü denemek için bekletmektedir. Sonuçta, Tanrı, onlara da inayetini verecektir. Çünkü o, kesin olarak şu vadini yerine getirmiştir. "**KİM ARARSA BULUR**"[248] Fakat çok dindar insan bile, zaman zaman günahtan kurtulamamıştır Hatta o, olgunluğun en yüksek derecesine ulaşmış olsa bile. Bunun için Siméon, sürekli günahsız bir Hıristiyan hiçbir zaman görmemiştir.[249]

Yine de, insanın yenilenme ile meydana gelen değişimi, objektif bir olaydır. O, ilk önce, günahı daima güçlü şekilde püskürtmekle tezahür etmektedir. Bu da, faziletlerin artan kolaylığı ile ve Mesih'in çektiklerinin sevinçle taklidi ile dünyanın kinini yüklenerek elde edilmektedir. Ruhla canlanan Hıristiyanlar, İsa'nın dağdaki vaazının emirlerini sevinçle yerine getirmektedirler, karşılaştıkları bütün haksızlıkları affetmektedirler, zalimleri sevmektedirler hiç kimseyi yargılamamaktadırlar. Hatta önemli günahkârları ve umumun nefret ettiklerini bile...[250] İkinci olarak, yenilenmiş ruhda, ruhun varlığı, tanrı aşkının hararetli belirtileri ile görülmektedir. Mesih, nişanlandığı ruhu onlarla doldurmaktadır.[251] Bu aşk, ruhu, semavi bir ateş olarak kucaklar ve arındırır, semavi bir gıda ile onu besler ve ona semavi bir elbise giydirir.[252] Yeryüzüne, karanlık perdesi düşer. Göğün aydınlığı, zekilerin gözlerini aydınlatır ve bazı insanlar, özel bir inayetle, meleğe benzer hale gelen kendi ruhlarını seyredebilirler. Yani, dirilme günü görüleceği gibi seyrederler.[253] Güzellikle ve merhametle Tanrı küçülmekte ve ince maddeden bir şekle bürünmektedir. Bu durumda o, müminlerin ve azizlerin ruhlarına benzer hale gelmektedir. Öyle ki ruh onu artık görebiliyor, tadını tadıyor ve bitmeyen aydınlığın büyüsünden yararlanabiliyor. Yine Tanrı,

---

[247] Hom, 19, 2, 3, 5-7.
[248] Hom, 29, 1, 2; cf, Dörries, p. 15.
[249] Hom, 17, 6; 29, 13; 50, 4; 8, 5; cf. Dörries, p. 31.
[250] Epist, 2, p. 420 b, c, 437 c, d. Hom, 5, 6; 37, 4; 15, 8; 32, 9.
[251] Hom, 4, 14; 8, 1; 9, 9; 30, 4; 31, 4; 45, 7; 46, 6.
[252] Hom, 4, 14, 14, 3, 4, 7; 25, 10.
[253] Hom, 46, 4, 5; 7, 5-7; Hom, 5, 9; 11, 1.

semavi Kudüs'ün görünümü altında görünüyor veya kutsal şükran yemeğinde semavi içecekte ve hayat ekmeğinde bedenleşiyor. Böylece, eski Ahidin Tanrısının insanlarına bedensel olarak görünüyor.[254]

Siméon'un yazılarında, bazı pasajlar bulunmaktadır. Orada o, sahip olduğu mükaşefelerden bahsetmektedir ve okuyucuya semavi mükaşefeyi bir defa tecrübe eden birisi için, niçin yeryüzü mutluluklarının değersiz olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.[255]

Günlük çalışmadan sonra bir adam odasına girer ve bir saat dua ederse, dua, onun samimi varlığını tutar ve en tatlı duygu ile öbür dünyanın sınırsız derinliğini hayranlıkla seyreder. Öyle ki o, yeryüzü şeylerini unutur ve bütün düşüncesi Tanrısallıkla, semavi olanla, sınırsız şekilde dolar. Bunu, hiçbir söz anlatamaz. Bu durumda o, şöyle dua eder: **"Ruhum, dua ile uçsun"**

Gençlik yıllarından beri, vücudunun bir parçası gibi insana inayetin yerleştiği insan, bazan artan bir güçle kendi iradesine göre hareket eder. Bazan, sarhoşluk içinde ateşi parlatır, sonra, onu söndürür ve her şey kararır. Aydınlık, bazı insanların samimi varlığı üzerinde, haç işareti gibidir. Bazıları, dua ederek transa düşmektedirler ve kilisede mihrabın önünde mucizevi ekmeği yiyerek ayakta durmaktadırlar. Diğer bazıları, tıpkı Yuhanna'nın ve Pierre'in dağda veche değiştirdikleri gibi, aydınlık elbisesini almaktadırlar. Bir başka gün, kalpde parlayan ışık, içte derince gizlenen iç aydınlığı göstermektedir. Öyle ki bu durumda insan, tamamen tatlı bir mükaşefede yok olmakta ve yeryüzü bilincini, gizli sırlar nedeniyle, aşkın bolluğunda kaybetmektedir.

Bu sırada insan, kurtuluyor ve olgunluğa erişiyor. Artık o, hürdür ve günahtan temizlenmiştir. Fakat daha sonra, inayet çekilmekte ve düşmanlık gücünün örtüsü geri gelmektedir. İnsan, yine olgunluğun aşağı derecesine düşmektedir. Çünkü orada on iki derece vardır. İnsanlar, özel bir inayetle, gece ve gündüz yüce derecede bulunmaktadırlar. Fakat bu hal, sürekli olmamaktadır. Çünkü bunu deneyen hayran kalmakta ve sarhoş olmaktadır. Artık ne kendinden, ne de kardeşlerinden, ne sözden ne de yarından endişe

---

254 Hom, 4, 9-13.

255 Hom, 8, cf. 7, 1 et Dörries, 29.

etmemektedir. Bunun için hiçbir insana, olgunluk durumunda sürekli kalma imkânı verilmemiştir.

Bu durumda öğrenciler, üstadlarına şöyle soruyorlar: **Bize hangi derecede olduğunu söyler misin?** Üstad şöyle cevap verir: Önce, Haç işareti gelsin, şimdi, inayet ve bütün üyelere ve kalbe barış gelsin yayılsın. Öyle ki ruh, sevinçle dolsun ve masum bir çocuk gibi görünsün. Artık insan kimseyi mahkûm etmez. Hiçbir putperest, Yahudi, günahkâr ve dünyanın hiçbir çocuğu mahkûm edilmez. İnsan içten onlara, saf gözle bakar. Artık insan, bütün dünya ile büyülenmiştir. O, artık sadece sever. Artık o, kralın oğlu olarak, Tanrının oğluna, babası gibi güvenir ve krallığa girdiği zamanda, orada birçok evler, (Yuhanna, 14, 2), olacaktır. Yüzlerce kapı, onun önünde açılacaktır. O, hiçbir beşeri sözün ifade edemediği bir takım şeylere varis olacaktır. Nihayet o, insanlığa, Mesih'in gönderildiği gibi, semavi sırlardan bahsedecek[256] ve öbür dünyanın anlaşılamaz şeyleri konusunda, işitmeye kabiliyetli olduğu bütün şeylerden söz edecektir. Artık onun için ayrılık, kırılmıştır ve semavi ışık, gece ve gündüz değişen bir güçle yanmaktadır. Bazan onun üzerine bir sis yayılmaktadır ve bunun için **Siméon** kendinden şöyle bahsetmektedir: **"Ben tam olarak hür değilim".** Meşhur vizyonun yorumunda[257] Ezekiel, Tanrı arabasının, Siméon'un bir vizyonunda yansıdığını müşahede etmektedir. Öbür dünyaya ait şeylerin, orada öğretici bir vaaza nasıl dönüştüğünü görüyoruz. İşte o, bunu, talebelerine anlatmaktadır.

Bu Hıristiyanlığın, Mısır zahitlerinin karakteri ile aynı olduğu kolayca bilinmektedir. O, Tanrının inayeti ile desteklenmiş bizatihi bir kurtuluş dinidir. Başlangıcın Tanrı yapmasını ve onun inayetinin beşeri iradeye ve her aksiyona gerçek bir değer verdiği belirtilmesine rağmen, insanın hür iradesinin ve devamlı duasındaki sadakatin kesin faktör olduğu pek inandırıcı değildir. Mesih'in bedenleşmesi her ne kadar maddi olsa da ruhun, manevi yenilenmesine temel teşkil etmektedir. Mesih'in çektikleri bir örnektir ve insaniyeti, izlerinin takibine cesaretlendirici bir örnektir.

Kilise ve sakramentleri, inayetin aksiyona geçmesinin hareket noktası değil, sadece aksesuar olayları teşkil etmektedir. Bu olay, çocukta, tohum

---

[256] Dörries, p. 32.
[257] Hom, 1; Dörries, p. 161.

halinde inayetin var olduğunu işittiğimizde açıkça zaten görünüyordu. Bu nokta üzerinde **Siméon**, messalien sofuluğu temsil etmektedir. **Eskatolojik izafiyetçilik**, sadece, mükemmelleri ilgilendirmektedir ve normal Hıristiyanları, putperestleri ve diğerlerini, öbür dünyanın zahmetlerinden çıkarılan bir mükafat hiyerarşisi üzerine sıralamaktadır. Aynı şey, Siméon'da da bulunmaktadır. Bu şöyle ifade edilir: **"Bazıları, bir tek göklerin krallığının ve bir tek cehennemin olduğunu söylemektedirler. Biz ise gökte ve cehennemde birçok hiyerarşiden, farklılıklardan ve derecelerden bahsediyoruz. O, bu düşünceyi, kilise doktrininin sınırlarını aşarak geliştirmektedir."** [258] Bu durumda burada, bu zahitliğin Hıristiyanlık ötesi bir kaynağı görülmektedir. Bu noktada, dua edenlerin bütün tedbirlerine rağmen, kilisenin bir reaksiyonu daima görülmüştür. Aksine, bütün devirlerde ve hatta çağdaş sofuluğa kadar, dünyadan yüz çevirmenin derin ciddiliği ve Tanrının mistik mükaşefelerinin mutluluğu, bazı Hıristiyan ruhları üzerinde büyüsünü icra etmiştir. Yine de, Hıristiyanlık, sadece bu sofuluğun imajlarını vermekte, özünü vermemektedir.

Siméon'da, Messalianizm, daha asil bir Yunan şekline bürünmüştür. Orada tekrar, radikal fanatizmi, Suriye fanatizmini, birkaç yıl önce bulunan ve **"Dereceler Kitabı"** (Livre des degrés) diye adlandırılan, otuz Süryanice derlemede bulmaktayız. Şüphesiz bu kitaplar, asrın sonunda yazılmışlardır. Dilleri hariç, kökenleri üzerinde hiçbir işaret ihtiva etmemektedirler.[259] Anonim bir yazar, kardeşlere, babalara Mesih'te kızkardeş olanlara hitap etmekte ve onları kutsal yazılardaki Tanrının emirlerini okumaya ve anlamaya davet etmektedir. Kutsal kitaptaki birbirinden farklı şeylerin anlaşılması, sadece Kutsal-Ruhun yardımı ile kendini küçük görerek, İsa'nın Haçının tevazusunu yüklenerek ve bu dünyadan mutlak yüz çevirerek mümkün olmaktadır.

Bütün bu nutuklarda, sayısız değişiklikler altında kurtuluşun zahidane doktrini görünmektedir.[260] Adillerle, yani normal Hıristiyanlarla, mükem-

---

[258] Hom, 40, 3.

[259] Le liber Graduum, bulunmuş ve Michael kmosko tarafından mükemmel bir girişle tercüme edilerek yayımlanmıştır: Patrologia Syriaca, Pars, I, t. III, Paris, 1926. Tarih konusu için bak. Hausherr dans Orientalia Christiana Periodica, 1, 1935, p. 495-502.

[260] Bu doktrin, özel bir şekilde, Sermons'larda formüle edilmiştir: 14, 19, 20.

meller arasındaki fark görülmektedir. Adiller, sivil ve Hıristiyan namusluluğunu tavsiye eden emirleri ifa etmektedirler. Onlar, adam öldürmekten, hırsızlıktan, zinadan sakınmaktadırlar. Evet veya hayır derler, asla yemin etmezler, başkasının malına göz dikmezler, onlar, her işte namusludurlar ve ifşa etmeden borç verirler. Onlar, saf bir cemaat olarak devam ederler ve aralarından, günahkarları, Matta 18/16, 17'ye göre reddederler. Onların emirleri, Eski Ahit'ten ödünç alınmamıştır. Onlar, böyle sanılmışlardır.[261] "Dinle İsrail, Rabbimiz, bir tek Tanrıdır. Tanrıyı bütün kalbinle, bütün gücünle, bütün ruhunla seveceksin. Komşunu kendin gibi seveceksin. Adam öldürmeyeceksin, yalan şahitliği yapmayacaksın. Zina yapmayacaksın. Çalmayacaksın." Bu durumda onlar, Markos, 12/29-31'den ve Matta, 19, 18'den alınmışlardır.

Kilise bu Hıristiyanları, vaftizle yönetmektedir. Bu sakrament, Kutsal-Ruhu iletmektedir ve sonuçta, bu emirlerin yapılmasını sağlamakta ve günahsız bir hayatı terke imkan vermektedir.[262] Mürted günahkar, günah itirafında, yeniden safiyetini kurma vasıtasına sahiptir. Vaftiz mührü, ölünceye kadar silinmeden kalmaktadır ve Hıristiyan, zayıflıkla günah işlediğinde bile onu muhafaza etmektedir. Son ana kadar onu kaybetmeyenler, tövbesiz hayata devam etmektedirler.[263]

Fakat yeryüzüne ait olan her şey gibi yeryüzü kilisesi de, sakramentleriyle sadece bir figürden ibarettir. O, insan için, **"gizli kilisenin"** ve inayetlerinin hissedilmez gerçeğinin kavranabilir bir imajıdır.[264] İşte, Kutsal-Ruh'a tam sahip olan **"Mükemmeller"**, bu görünmez kiliseye aittirler ve onlara, paraklet, vahyinin tamamını vermektedir.[265] Onlar, gizli şehre götüren kazılmış dereceleri tırmanmaktadırlar ve doğruların rahat yolundan sapmamaktadırlar.

Mükemmelliğin üç temel şartı şunlardır: **Tevazu, düşmanları bile sevmek ve her şartta, teselli ruhuna sahip olmaktır.**[266] Sahip olunan her şeyi terk ve hatta hayatını kazandığı işi bile terk, iffetli yaşama ve Adem'in

---

261 Sermo, 22, 21.
262 Sermo, 28, 8; 12, 4.
263 Sermo, 24, 2.
264 Sermo, 28, 8.
265 Sermo, 15, 16.
266 Sermo, 20, 1; cf. p. CVIII.

düşmeden önceki gibi saf bir kalbe sahip olma... Mesih'in getirdiği kurtuluş, ikinci Adem gibi (1. Korintos 15, 45) tasarlanarak, onun gibi, yeryüzüne ait ne varsa kökten terk ederek kendimizi mağlup etmekten ibarettir. Adem'in günahkar hali, açgözlülüğün sonucunda ve Tanrı'yı görebilen saf kalbi elde etme sonucunda olmuştur.[267]

Sadece **mükemmeller**, İsa'nın en sert kurallarına harfiyen uyarak Tanrı'nın iradesini tam olarak yerine getirebilirler. Zaten onlar, daha önce, yeryüzünde mükafatlandırılmışlardır Çünkü onların gözlerine her gün gök açılmaktadır, Rabbe hamd etmektedirler ve zaferden zafere gitmektedirler. Onlar, Rabbi, bir aynada seyreder gibi seyretmektedirler.[268] Öldükten sonra, onlar tek başlarına, İsa-Mesih'in zaferini semavi kilisesinde görecekler ve mutluluğa ereceklerdir.[269] Fakat **"Baba'nın evinde birçok ev ardır"** Âdiller, mükafatlarını görecekler ve Tanrının krallığına varis olacaklardır. Bununla beraber, onların mutluluğu yine azdır ve mükemmellerin mutluluğu ile kıyaslanamaz.[270] Yine yarı-doğrularda işledikleri kötü amellerin cezasını çektikten sonra, iyi amellerine uygun bir mükafatı elde edeceklerdir.[271]

Gerçekten Hıristiyanlığı uygulamaya koymak isteyen ve Rab tarafından tespit edilen hedefe ulaşmak isteyen birisi, basit mü'minlerin derecesi olan hazırlık derecesinde kalmaması gerekir. Dünyayı, mutlak suretle terk etmesi ve olgunluğu yakalaması gerekir. Otuz ilahinin davetinin de duyurduğu budur. Bunlar, okuyucunun ruhunda bu doktrinin kazılması için yazılmışlardır. Yazar, büyük bir enerji ile bütün zahitlik şekillerini, şeytani bir aldatma olarak bu dünyaya bağlı olan el çalışmalarını, kazancı ve bizzat zahidin varlığını temine yönelen veya ona hayra izin veren mülkiyeti reddetmektedir.[272] Komşu aşkının ilham ettiği bütün ameller, mükemmele, yasaklanmıştır. Yine ona her çalışma yasaktır. Onun yaşaması için gerekli olan az şey, ona **"doğrular"** tarafından verilmelidir.[273] O'nun yegane meşguliyeti, ruhunun yükselmesi için çalışmaktan ibarettir. Yani, Tanrıya şükretmek,

---

[267] Sermo, 15, 9; 21, 4, 11; 25, 2. Mesih'in çektikleri bir model olarak sunulmuştur. Bak. Sermo, 17.
[268] Sermo, 14, 2.
[269] Sermo, 12, 7; 16, 12; 20, 14.
[270] Sermo, 3, 2, 3; 15, 10; 30, 27.
[271] Sermo, 15, 10.
[272] Sermo, 25.
[273] Sermo, 25, 3, 8.

dua etmek veya sürekli mezmur okumaktan, ibarettir.[274] Artık O'nun ne vatanı vardır ne de evi. O, zahitlik eğitimini tamamladığında, mekandan mekana, İsa'nın bir elçisi ve havarisi gibi dolaşmaktadır.[275]

Burada,Kiliseye ve O'nun doktrinine muhalefet izi görünmemektedir. Aksine, yazar kiliseye, piskoposlarına ve doktrinine saygılıdır. Fakat o, mezheplerin mükemmellerin gözetimi altında olmasını ve onların yanında icraat yapmalarını bir görev telakki etmektedir. Ancak bu görev, sapıklara karşı kilise tarafından icra edilen zulümlerle tezat teşkil etmektedir. Hatta bazan mükemmellerde, kilisenin kininin kanlı kurbanları olarak şehit olmaktadırlar. Çünkü onların bilmediği bir şey söylediklerinde, bu sapık bir şey olmaktadır.[276] Bu hareketin imajı, böyle tamamlanmıştır. Biz, Surey'yi karakterize eden bir zahitliğin karşısındayız ve onun için de, **Messianizmin** karakteristik çizgileri görülmektedir. Çalışmanın reddi, Rabbin yüceliğine, ilahi okumalara, atfedilen özel değer, dua ve sabit bir ikametgahın olmayışı bunlardandır.

Çöl zahitliğinin teorisyeni, **Evagrius le pontique**'dir. Bu adam üzerinde ve hayatı hakkında kesin bilgilere sahip bulunmaktayız.[277] İsminin işaret ettiği gibi O, Küçük Asya'nın Pont bölgesindendir. O, Kapadokya'nın yakınında olan İbora'da doğmuştur.[278] Buranın yakınında bulunan **Basile**'in Annesi manastırını görmüş olmalıdır.[279] O'nun keşişleri arasına girmiş ve O'nun tarafından Anagnoste olarak takdis edilmiştir. Fakat bu keşişlik hayatı onu tatmin edememiştir. Basile ölünce, manastırı terk etmiş ve 381'de İstanbul'a gelmiştir. Orada piskopos yardımcısı olmuş ve **Nazianze'li Grégoire**'ın heyecanlı bir talebesi olmuştur. Terk ettiği arkadaşlarına, bu büyük yazarda ve Hıristiyan filozofunda aradığını bulduğunu sevinçle bildirmiştir. Elde ettiği bilginin delili olarak derhal, Teslis doktrininin aktüel problemleri konusunda bir eser kaleme almıştır.[280] Burada, daha sonraki yazıla-

---

[274] Semra, 3, 15; 7, 20; 14, 2; 27, 5.

[275] Sermo, 19, 31; 27, 4, 5; 30, 2.

[276] Sermo, 27, 5; 30, 4.

[277] Hist. Laus, 38; Socrate, 4, 23, 34-71; Epist, 22, p. 581 dans l'édit. Frankenberg (cf. p. 21), et Bousset Apophth. Patrum, p. 336.

[278] Pauly-Wissowa, 9, 816.

[279] Bak. s. 169.

[280] Bu eser, Süryanice olarak Frankenberg'de muhafaza edilmiştir, s. 620-534 ve Grekçe olarak da sahte bir isim altında, Epist olarak bulunmaktadır. 8'de Basile; cf. Bousset, Apophth, p. 335-341.

rının açıklıkla göstereceği şeyler zaten görülmektedir: O, Origéne ilahiyatını, Kapadokya'lı iki üstadından öğrenmiş ve O'nu heyecanla benimsemişti. Grégoire, İstanbul'u terk edince O, **Nectaire**'in yanında kalmıştı. Büyük bir kadına duyduğu aşkın sebep olduğu acılar sonucunda, O, Kudüs'e, kalbi kırık olarak sığınmıştı. **Saint Mélanius** onu, enerjik bir davetle tedavi etmişti. O zaman Mısır'a gitmiş ve iki yıl sonra da **NİTRİA**'nın dağlık bölgelerine çekilmiş ve eğiticileri olarak iki Macaire'e katılmıştır.[281] Orada keşişliğin büyük bir uzmanı olmuştur. O'nun sayesinde, Origéne etüdü, Nitria keşişlerinde en yüksek noktaya ulaşmıştır. Çünkü onlar, yüksek kültürü almaya elverişli idiler. Bir müddet sonra da bu kültür onlar için, acı meyveler verecektir.

Evagrius'un kısa zaman sonra, Doğu ve Batı keşişliğinin değerli rehberleri olarak okunacak yazılarının, Nitria'da yazılmışlar ve Süryaniceye, Ermeniceye ve Latinceye tercüme edilmişlerdir. Fakat VI. Yüzyılda, Origène'e karşı kilise laneti telaffuz edilince, Evagrius'a da lanet edilmiştir. Orijinal Grek metinlerinin birkaç parçasının varlığı, böyle açıklanmaktadır. Aksine, çevirilerin daha büyük bir şansı vardı. Hemen hemen Evagrius'un bütün yazıları, Süryanice olarak bugüne kadar gelmişti.[282] Bu kitaplar iki temel eserden ve bir dizi küçük kitaptan oluşmaktadırlar. Yukarıda, İncil'in, Mısırlı keşişlere ilham ettiği korkudan bahsetmiştik. Onlar, kutsal kitabı, anlayamıyorlardı.[283] Evagrius, **Antirrheticos** isimli kitabında, Mesih örneğinde (Matta, 4/1-11) olduğu gibi o keşişlere, şeytani igvaları reddetmek için, İncil hükümlerini kullanmalarını öğretmektedir.[284]

Keşişin mücadele etmesi gereken sekiz kötü ruh vardı. Bunlar, şunlardır: **Açgözlü şeytanlar, sefahat, doymak bilmemek, keder, öfke, keşişlik hayatından zevk almama, boşluk, gurur, Evagrius,** bu sekiz kötülüğün her birinin şeytani sebeplerini açıklamakta ve bunlara, keşişe mukavemet gücü verebilen bir İncil sözü eklemektedir.

---

[281] Cf, supra, p. 135, 136.

[282] Bu yazılar, W. Frankenber tarafından bir tercüme ile yayınlanmışlardır. Evagrius ponticus (Abhandl. Gött, Ges, Neue Folge, 13, no: 2), 1912.

[283] Supra, p. 149.

[284] Frankenberg, p. 427-545.

Evagrius'un deyimi ile **Antirrhetios**, daha ileri gitmek için pratisyenin ve savaşçının bir el kitabıdır. Bu el kitabının, mükemmellere yönelen kitaplara benzer yönü de vardır. Onlara, semavi sırlara göz atma imkânı vermektedir. Bunlar, altı yüz gnostik problemdir ki her biri yüz tezlik altı kitaba bölünmüştür ve çoğu zaman da **CENTURİES** ismi altında zikredilmişlerdir.[285]

Antirrheticos'da daha önce işaret edilen şey, daha açık bir şekilde Centuries'de görülmektedir. Evagrius'un yazıları, niyet olarak **"Pederlerin Hükümlerine"** (Sentences des pères) şeklen bağlıdırlar. **Evagrius, Siméon**'da gördüğümüz gibi, uzun nutuklardan ve uzun açıklamalardan sakınmaktadır. Birbiri ardınca zikrettiği kısa hükümlerle yetinmektedir. Bu doktrine, şaşırtıcı bir şekil vermektedir. **CENTURİES**'de düşünce arzusu, kısa sürmektedir. 600 yılına doğru **BABAİ** tarafından yazılan bir şerhle, Süryanice olarak bize kadar ulaşmıştır. Bu bize, manastırlarda bu metinlerin nasıl anlaşıldığını göstermektedir. Evagrius, keşişlikle ilgili doktrinlerini, iki kısımdan oluşan kitabında özetlemiştir. Bunlardan birisi, **Moine** (keşiş) veya **Practicos** (uygulama) olarak isimlendirilmiş ve yüz tezi ihtiva etmektedir.[286] Diğeri ise **Gnosticos** (irfaniye) diye isimlendirilmiştir. Elli tezi ihtiva etmektedir.[287] Böylece, **"keşişlerin ve kadın keşişlerin aynasında"** bunlar bulunmaktadır.[288] Ayrıca, O'nun belli miktarda da mektuplarına sahip bulunmaktayız.[289]

Bütün bu yazıları karakterize eden ve benzer yazılardan onları ayıran şey, onların Origène'den mülhem olmaları, deyimlerini ondan almaları ve Origène'den önceki İskenderiyye geleneğine bağlanmalarıdır. **Gnosticos** olan tam keşişlik, gerçekte, daha yakınlarda İskenderiyeli Clément'in synkretist gnostizme[290] karşı koyduğu, Hıristiyan gnostizminin gerçek halefidir. Evagrius'un doktrininde her yerde bulunan şimdiki hayat, gelecekteki hayat, yer ve gök imajı, bütün genişliği ve derinliği içinde, Origènist dünya görüşü kavramından başka bir şey değildir. Origène de, Evagrius'a İncil'i

---

285 Frankenberg, p. 8-471.
286 Migne'de Grekçe, patrol grecque, 40, 1219-1252.
287 Frankenberg, p. 546-553.
288 H. Gressmann tarafından, Texte und Untersuchungen, vol. 39, Tasc. 4, 1913'de Grekçe olarak yayınlanmıştır.
289 Frankenberg, p. 554-635.
290 Voir, II. Vol, s. 297-300.

yorumlamayı öğretmiştir. Bu Origène'nin, mezmurlar üzerinde bulduğu hikmeti, okuyucularına açıklamaktadır.[291] Messalien edebiyatta söz edilmeyen şeytanlar, keşişlik hayatında ilk planda görülmektedir. Bu ise, **Nitrik** geleneğe uygun görülmektedir. Fakat çölün hayaletleri sadece bunlar değildirler. Onlar, büyük ölçüde, Origènist dünyanın ruhaniyetine iştirak etmektedirler. Onlar, onların arasında tedrici bir hiyerarşi teşkil etmekteler ve işleri kapasitelerine göre dağılmaktadır. Kim ki onları tanırsa, onların her birine karşı koyabilir ve böylece kendi yararına, onların güçlerini kullanabilir.[292]

Yükseliş, az kelime ile tasvir edilmiştir. Pratisyen, Allah'a inanmakla ve Allah'tan korkmakla başlamaktadır. Allah'a iman ve Allah'tan korkma, zahitlikle güçlendirilmiş ve sabırla ve ümitle değişmez hale gelmiştir. Bu uygulamanın hedefi, **Apatheia** (işkence)nın olmayışıdır. İşte bundan aşk doğmaktadır. Aşk, Tanrı övgüsüne (Theologia) götüren gerçek bilginin (physicè gnosis) kapısıdır.[293] Çok sayıdaki tezlerde, şeytani igvalarla mücadele metodları sayılmıştır. Çok açık bir şekilde **APATHEİA**'nın sadece gıdalardan yüz çevirme, içeceklerden uzak durma ve vücuda özen göstermekle elde edilebileceği açıkça ifade edilmiştir.[294] **apatheiak, gnosis veya theoria** alanında sonraki yükselmenin şartıdır. Bilginin en alt derecesi, bedensel dünyanın, bedensel olmayan bilgisidir. O, istemekle ve dağınık düşünce vasıtası ile elde edilmektedir. Origène bunu, bilme arzusunun ilk objesi olarak **"tutuşmuş"** terimi ile tasvir etmektedir.[295] Fakat, Evagrius'da da, üstadında olduğu gibi, bu birinci derece, kutsal teslisin sezgi vizyonu ile aşılmıştır. Bu ise, Matta, 5/8'e göre sadece saf kalbe sahip olanlara verilmiştir. Bütün özel fenomenlerin üstüne çıkan ruhun bu hali, duada devam ettirilmiş ve tam olarak Fenafillah'da hissedilmiştir.[296]

Evagrius'un kitaplarında okunabilen bütün bunlar, bu hedefi göstermektedirler. Ancak O, bundan nadiren ve bu mutluluk halinden büyük bir itina

---

291 Bousset, Apophthegmata, p. 287-321.

292 Pract, no: 43-46 (Dans Migne, 40, 1244) et no: 58 (p. 1248), no: 31 (p. 1250).

293 Pract, init, p. 1221 c; no: 56, p. 1233 c et d; cf. Bousset, Apophth, p. 316; Reitzenstein, Hist. Monach, p. 128.

294 Pract, no: 63, p. 1263.

295 Voir, II. Vol, s. 317.

296 Lettre 62, p. 611. Centuries, 7, 23, 29, 30 et 43, p. 443, 453 et 459 dans l'édition Frankenberg.

ile bahsetmektedir. O, her fırsatta aklımızın mutluluğunun, duada gerçekleştiğini ve ona, aydınlık tezahürlerin eşlik ettiğini teyit etmiştir.[297] Bu aydınlıkta Ruh, bizzat bir yakut gibi görünmekte ve aydınlanmış aklımızda, Tanrının yerine fark etmektedir.[298] Aydınlık mistisizmi alanındaki şarih ve sonraki takipçiler çok daha net açıklanmışlar ve Tanrısal aydınlıkta, ruhun görmeyi ümit ettiği şey, üstünlükle tasvir edilmiştir. Daha önce Siméon'da karışlaştığımız bu tasvirlerin bir teoride kaynakları yoktu, fakat vecdî zahitliğin yaşayan tecrübesinde vardı.[299] Benzer tecrübeleri Hıristiyanlık dışı mistisizmde de bulmaktayız. Plotin ve Philon, aynı şekilde bundan bahsetmektedir.[300]

Bizzat **Basile** de böyle bir aydınlığı görmüştür.[301] Fakat **Nazianze'li Gregoire** her ne kadar isteyerek vecdden ve Tanrıyı görmekten bahsetse de o bize dostunun bu tecrübesini göstermemiştir.[302] Bunun için bu konuda hiçbir şey bilmiyoruz. Çünkü Basile, bu konularda yazılarında çok tedbirli olmuştur. O'nun konuşmaları ve zahidane eserlerinde, olgunluk yoluna götüren yoldan çok cesur bir yalınlıkla bahsedilmiş fakat en yüksek iç hayatın hassas sırlarına girmemişlerdir. Ancak bu sert açıklıkta, yüksek bir şahsiyetin iradesi yansımakta ve Basile'den sonraki Grek keşişliğinin el kitabının kurallarını ortaya koymaktadır. Buna göre kim, mistik derinliklerin tamamlayıcılığı ihtiyacını hissederse onları, diğer kaynaklardan kolayca alabilir.

Bizzat Basile'den[303], tabiat konusunda dört nutuk ve zahitliğin teşkilatlanması ve hedefi konusunda bir şeylere sahibiz. O, bunlara kırk beş bölümlük **Regulae Fusius Tractatae**'u ve 313 bölümlük **Regulae Brevius Tractatae**'u ilave etmiştir. Bu eserlerde belli bir plan olmaksızın sorular ve cevaplar şeklinde manastır hayatının temel problemleri ve manastır hayatının sayısız problemleri, vicdan imtihanı ve zahitliğin uygulaması işlenmiştir. Me-

---

297 Centuries, 7, 4, p. 427; 7, 6, p. 429; 7, 29, p. 453; 7, 30, p. 455 dans l'édit, Frankenberg.

298 Centuries, 7, 28, p. 453 dans l'édit. Frankenberg, pract no: 70 et 71, dans Migne, 40, 1244; cf, no: 36, p. 1232. cf. Bousset, Apophth, p. 318, 332; Holl, Enthousiasmus und Bussgewall, p. 38-40, 181, 211.

299 Bak. s. 180.

300 Plotin, Ennéades, 4, 8, 16, 99; Bak. III. Cilt, s. 27. Philon için bak: Bousset, Apophth, p. 332.

301 Gregoire de Nazianze, oral, 43 dans mione, patrol, grecque, 46, 809 c.

302 Voir K. Holl, Amphilochius, p. 205-207.

303 Mevsukiyet problemleri için bak. Holl, Enthusiasmus und Bussgewall, p. 157, note 1 ve Basile konusunda, p. 5, 156-170.

sela **Regulae brevius tractatae**, Basile ile onun manastır keşişleri arasında şafak saatlerinde geçen pastoral görüş alış verişi ile ilgili yazılara dayanmaktadır.[304]

Moralia'larda, Basile'in, Origènist İncil'e dayanan şeyi görülmektedir. İman ve ahlak konusundaki çok farklı tezlerin miktarı, zımnen formüle edilmiştir ve onlardan her biri, İncil'den nakillere dayandırılmıştır. Her ne kadar bu eser, açıkça keşişlere hitap etmezse de, genelde Hıristiyanlara hitap etmektedir. Yine de, zahidane hayata uzun bir davet söz konusudur. Hakikatte Basile için, dünyada mevcut Hıristiyanların etiği ile mükemmellerin etiği arasında ayrım yoktur. Tanrının emirleri herkes için geçerlidir ve herkes için zaruridir. **"Mükemmeller Olunuz"** sözü, her insan için söylenmiş bir sözdür. Hiç kimse arzusuna göre onu olgunluğa ulaştıramaz veya aşağı bir adaletle yetinemez. İnsana verilen yegane seçenek, bekârlıkta veya evlilikte yüce hedefe yönelmektir. İnsanın zafiyetine, Tanrının verdiği yegâne taviz budur. Tanrı, evlenenleri, affetmektedir. Zaten, her iki halde de empoze edilen mecburiyet aynıdır. Dünya hayatına angaje olarak, bazı emirleri ihmal edenler, kendilerini riske atanlardır ve korkunç tehlikeye koşanlardır.[305]

Dünya ile ilişkiler içinde de, mükemmel olmak mümkündür. Fakat bu zordur. Öylesine zordur ki, hemen hemen imkansız demektir.[306] Kim ki ruhunu kurtarmak isterse, zahitlik hayatını benimsemelidir. Bu hayat onu, tanrının emirlerine riayete yetenekli kılmaktadır.[307] Şu sözde, Luther'in 95 maddelik tezinin birincisine benzer bir mesaj vardır: **"Bu dünya, tövbeye aittir. Öbür dünya, mükâfata aittir"** [308] Matta 22/36-40'a göre **birinci emir, Tanrıyı sevmektir. İkinci emir, komşuyu sevmektir.** Her iki emri de yerine getirmek için gerekli güçler, tabiatımızda vardır.[309] Buna göre Tanrıyı sevmek, Tanrının imajını sürekli kalpte taşımaktır. O'nu, bütün düşüncemize hakim kılmak ve emirleri ifâ için gerekli gücü bu kaynaktan almaktır. Yani, dünya hayatının bağlarından tamamen kurtulmak için böyle olmalıdır.

---

304 Basile, Reg, brev, proem, p. 413.
305 Reg. Fus, proem, 3, 4, p. 329-332. De renunt, saec, 1, 2, p. 202 d - 204 a.
306 Reg. Fus, 6, p. 344 d. Moralia, 2, 1, p. 236 c.
307 Moralia, 8, 1, p. 240 d.
308 Reg. Fus, proem, p. 327 d.
309 Reg.Fus, 1 et 2, p. 335, 336. Tabii pozisyon üzerine, 2, 1, p. 337 a, ve 3, 1. p. 340 c.

Öbür dünyaya geçenler, artık bu dünyada kalmaya takat getiremezler.[310] Zaten Tanrıyı sevmek, tamamen bu dünyadan yüz çevirmektir.

Fakat burada işaret edilen yol, çağdışı yalnızlığına götürmemektedir. Çünkü, Tanrı aşkından başka, komşumuzun aşkı da bize emredilmiştir. Bunun için her ikisi de birbirinden ayrılmaz ve birbirine faydalıdır.[311] Diğer zahitlerle müşterek yürütülen hayat, bizi komşu aşkımızda, dünyadan feragatla birleştirmektedir. Yine, manevi şefe, kendi irademizle itaat içinde, itaat faziletini icra etmeye ve hemcinslerimizin karşısındaki gidişimizde, tevazuyu, hizmetkârlığı ve diğer Hıristiyan faziletlerini yerine getirmeye sevketmektedir. Böyle bir manastır cemaati, Havarinin sözüne göre Mesih'in baş olduğu, bir beden haline gelmektedir. Bu bedenin her bir ferdi kendisini hizmete yönelen bir üye olarak hissetmektedir. Böyle bir toplumda, Kutsal-Ruhun gücü, herkesin üzerine dağılmış vaziyettedir.[312] Böyle bir manastır, dışarıdaki insanların takdis kaynağıdır ve onların arasında birçoklarının, manevi yardıma, eğitime ve gayrete ihtiyaçları vardır. Onlar, kapıyı çalarlar ve dostça kabul görürler.[313]

Basile'in gösterdiği zahitlik yolu, temel hatları ile Athanase'ın basitleştirdikleriyle uyuşmaktadır. O'nun için de, dünyadan yüz çevirmek ve bütün sahip olunanları terk, yeryüzü ihtiraslarına karşı bir savaşın başlangıcını teşkil etmektedir. Bu savaşın hedefi, insanda Tanrı imajının tamiridir. Çünkü ebedi mutluluğa erişmek için yeniden, bu imajla orijinal güzelliğe sahip olmak gerekmektedir. Meleklerin gayri bedeni hayatını ölçebilmek için, onlar gibi daima tanrının gücünü görmek ve beşeri ölçünün ötesine geçmek gerekmektedir.[314]

Pratik eğitimler, yaşlı bir üstadın yanında, muptedinin uyması gereken kurallardan, bütün manastır hayatının genel düzenlemesine, iki kuralın çift şekli altında gitmektedir. [315] Basile, keşişlere emreden büyüğün icra ettiği monarşik yönetime, büyük önem atfetmektedir. Onlar, bütün iç şeylerde ve

---

[310] Reg. Fus, 5, 2, p. 342 b-c
[311] Reg. Fus, 3, 1, 2, p. 340 b-d.
[312] Reg. Fus, 7, 2, p. 346 c - e.
[313] Reg. Fus, 45, 1, p. 392 a; cf. Reg. Brev, 97, p. 449 c.
[314] Sermo ascet, 1, 1, p. 318; 1, 2, p. 320 a - b.
[315] De renunt, saec, 2-4, p. 204 et 205.

her şeyde Tanrı yerine, keşişlere model olmalıdır.[316] Belli saatlerdeki müşterek dualar, zorunludur. Basile, 7 saat resmi ibadet saati elde etmektedir. Öyle ki O, altı vakitlik kullanılan ibadet saatinin sayısını artırmaktadır. Bu altı saatlik ibadet şunlardır: **Sabah, tierce, sexte (öğle), none (ikindinden sonra), vêpre, gece**. Basile, bunları, öğle (sexte) duasını, ikiye bölerek sayıları artırmaktadır. Bunlardan birisi, yemekten önce, diğeri yemekten sonra icra edilmektedir.[317] O, başka yerlerde sekiz saatlik ibadetten bahsetmektedir. Orada, öğle duası sadedir. Fakat gece ile güneşin doğuşu arasına bir gece duası sokulmuştur. Bir de sabah duası vardır. Başka tanıklar yine bize, **"ilk horoz ötüşü"**denilen bir duayı bildirmektedirler.[318] Üstelik **Vêpre** duaları, iş gününün sonunda icra edilmektedir. Vêpre duasını, gece duası takip etmektedir. Bu duada, yatmadan önce, 91. mezmur okunur.[319] Müptedilerin kabulü ile ilgili tavsiyelerde Basile, pratik düzeydeki problemleri işlediğinde büyük bir şeffaflık göstermektedir. O, yok pahasına, yeryüzü servetlerini satmayı tavsiye etmemekte ve böyle yapmanın tehlikesini ve sonuçlarını göstermektedir.[320] Yine, kaçak kölelerin kabul edilmemeleri bu tavsiyelerin arasındadır.[321] Evli insanlar, eşleri kabul ederlerse ve bu, birçok şahit tarafından doğrulanırsa kabul edilebilirler.[322] Bütün bunlara rağmen çocuklar, her yaşta kabul edilirler ve yetimler derhal alınırlar. Diğerleri, şahitler huzurunda ebeveynlerinden alınmalıdırlar.

Buluğ çağından geçmiş olan bütün çocuklar, bilimsel bir eğitim alırlar. Ayırt edici yaşa ulaştıklarında, kendilerini keşiş hayatına adamaya veya dünyaya gitmeye karar alabilirler. Buna karar verdiklerinde, manastırdan ayrılmak istediklerini şahitlerin önünde beyan etmelidirler.[323] Bir keşiş, dünyaya dönmek için değil, manevi hayatta daha iyi ilerlemek için, cemaatten ayrılmak isterse, isteğini, manastır başkanına açıklamak ve sonra onların

---

316 Sermo ascet, 1, 3, p. 320; 2, 2, p. 324; Reg.Fus. 43, p. 389.

317 De renunt, saec, 8, p. 209 e; Sermo ascet, 1, 4, p. 321.

318 Voir, III. Vol, s. 317.

319 Le Sermo ascet (1, 4, p. 321), yedi saati bildirmektedir; les Reg. Fus, (37, 3-5), p. 383)'de sekiz saat olarak işaret edilmiştir.

320 Reg. Fus, 9, 1, 2, p. 351.

321 Reg. Fus, 11, p. 353.

322 Reg. Fus, 12, p. 354.

323 Reg. Fus, 15, p. 355-357.

tasvibi ile şahitlerin önünde izin almalıdır.[324] Mesela bunun gibi bir ayrılmayı **Pontique'li Evagrius** yapmıştır. Zahitlik uygulaması, mahrumiyetler ve yüklenilen zahmetler, iyi niyetle yazdırılmışlardır. Şayet, Mezopotamya'lı Siméon'un radikalizmi hatırlanırsa, Tıp ilminin sıcak savunması, özel bir zevkle okunacaktır. Basile **Regulae Fusius tractatae**'sini bununla bitirmektedir.[325]

Bütün bu bilgilerde ve bu tartışmalarda, Origène tarafından takdir edilen ve Helenizm okulunda şekillenen yazarın ruhu tezahür etmektedir. O, ırkının bütün dinamizmi ile Grek Hıristiyanlığının tanrısal vahyini yakalamış ve onu tam olarak korumak için çaba sarfetmiştir. Grek kilisesi, ona, en layık şekilde minnetini göstermiştir. Çünkü O'nun kuralları (Règles) her yerde benimsenmiş ve bugüne kadar da Ortodoks manastır hayatının temelleri olarak kalmıştır.

---

324 Reg. Fus, p. 381.
325 Bak, s. 179; Reg. Fus, 55, p. 397-401.

KRONOLOJİK TABLO

1. 320, yılına doğru Pacôme bir manastır kuruyor.
2. 350, Kudüslü Cyrille'in Catèchèses'leri yazılıyor
3. 356, St. Antoine 105 yaşında ölmüştür.
4. 363-364 Jovien

BATIDA	DOĞU'DA
5. 364-375, I. Valentinien	364-378, Valens
6. 367-383, Gratien	
7. 366-384, Romalı Damase	
8. 373, Athanase'ın ölümü	
9. 379, Basile'in ölümü	
10. 373-380, İskenderiye'li II. Pierre	
11. 374-397, Milano'lu Ambroise	
12. 375-392, II. Valentinien	379, I. Théodose

13. 383-388, Maxime
14. 392-394, Eugène
15. (388), 392-395, tek imparator I. Théodose
16. 381, İstanbul Konsili
17. 386, Jean Chrysostome, Antakya piskoposu oluyor
18. 389, Jerôme, Bethléem'de keşiş
19. 389, Nazianze'li Gregoire'in ölümü
20. 399, Evagrius le Pontique'ın ölümü
21. 400 yılına doğru, Rufin ve Palladius birer Histoire des Moines (keşişler Tarihi) yazıyorlar.

BİBLİYOĞRAFYA

Aphraate est cité d'après l'édition J. *Parisot dans la Patrologia Syriaca,* I, 1 et 2, Paris, 1894 et 1907.

Athanase. - H. Fromıen, *Athanasii historia acephala,* Münster, 1915; F. Larsow, *Die Fest-brieje des hl. Ath., Bischofs von Alexandria, aus dem Syrischen übersetzt,* Leipzig, 1852; *la Vita antonii est cités d'après l'édition Montfacucon,* t.I, 2, 1698; cf. supra, p. 158, note 6.

Augustin. - *Les écrits utilisés ici, De opere monachorum, Retractationes, De peccatorum meritis et remissione, ont paru dans le Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum,* t. 41, 36 et 60. Les Confessions sont citées d'après l'édit. Skutella, Leipzig, 1934.

Basile est cité d'après l'édition des Bénédictins (J. Garnier et Pr. Maran), Paris, 1721-1730, 3 vol. Les Lettres se trouvent au tome III, les écrits ascétiques au tome Iı.

Campenhausen (Hans von), *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker,* Berlin, 1929 (ARb. Zur Kirchengeschichte, 12).

Canons des conciles. - *Quand l'édition Labbe n'est pas indiquée* (voir vol. II, p. 324), ils sont cités d'après l'édit. H. BRuns, *Canones apostolorum et conciliorum,* t. I, Berlin, 1839; Fr. Lauchert, *Die Kanones der wichtigsten altkirchlichen Konzilien,* Leipzig, 1898.

Cassien (Jean), *édité par Petschenig dans le Corpus script.* Accl. Lat., t. 13 et 17, Vienne, 1886 et 1888.

Claudien, *édité par Th. Birt,* Berlin, 1892 (Monum. Germaniae, Auctores antiquissimi, t. X).

Code Théodosien. - *Édition Th. Mommsen et P.M.Meyer,* Berlin, 1905.

Constant (Pierre), *Epistolae romanorum pontificum,* Paris, 1721.

Cyrlille De Jérusalem *est cité d'après l'édit.* W. Reischl et J. Rapp, Munich, 2 vol., 1848 et 1860.

Digeste. - *Dans l'édition stéréotype du Corpus juris,* publiék par Th. Momımsen et P. Krüger, t. I, Berlin, 1911.

Epiphane *est cité d'après l'édit.* Karl Holl, Leipzig, 1915 et ss. (dans le Corpus de Berlin, t. 25, 31 et 37).

Fagundus, *Pro defensione trium capitulorum* éd. J. Sirmond, Paris, 1629, et dans Migne, Patrol, latine, 67, 527 et ss.

Gaius, *Institutiones,* edd. P. Krüger - W. Studemund, Berlin, 1905 (Collectio librorum juris antejustiniani, t. I).

Gennadius, *édité par C.A. Bernoulli,* Hieronymus und Gennadius De viris inlustribus, Freiburg, 1895.

Grégoire De Nazianze *est cité d'après l'édition des Bénédictins,* t. I (les Discours), Paris, 1778, t. II, 1840.

Grégoire De Nysse, *Contra Eunomium,* ed. W. Jaeger, Berlin, 1921, 2 vol.

Heussi (Karl), *Der Ursprung des Mönchtums,* Tübingen, 1936.

Holl (Karl), *Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum*, Leipzig 1898; Amphilochius von Ikonium, Tübingen, 1904.

Jérome. - *Oeuvres complètes*, éditées par D. Vallarsi, Vérone, 1834 et ss., 11 vol. Lettres, publiées par J. Hilberg dans le Corpus script. Eccl. Lat., 54-56, 1910 et ss. Chronique, publiée par R. Helm dans le tome VII (en deux parties) de l'édition d'Eusèbe dans le Corpus de Berlin (t. 24 et 34), Leipzig, 1913 et 1926.

Jordanis Romana *et Getica rec. Th. Mommsen*, Berlin, 1882 (Monum. Germaniae, Auctores antiquissimi, t. V, 1).

Koch (Hugo), *Quellen zur Geschichte der Askese und des Mönchtums in der alten Kirche*, Tübingen, 1933.

Maximini dissertatio contra Ambrosium, publiée par fr. Kauffmann, Aus der Schule des Wufila, t. I, Strasbourg, 1899.

Namatianus (Rutilius Cl.), *De reditu suo*, ed. L. Müler, Leipzig, 1870.

Pacatus, *DANS Duodecim panegyrici latini*, ed. Guil. Baehrens, Leipzig, 1911.

Pacome. - *Voir supra*, p. 139, note 1, note 2; p. 158, note 6.

Palladius, *Hist. Lausiaca*. - *Voir supra*, p. 147 note 2; p. 158, note 6.

Paulin, *Vita ambrosii, dans le t. I de l'édition bénédictine des oeures d'ambroise*, Paris, 1686.

Photius, *Bibliotheca*, publiée par J. Bekker, Berlin, 1824.

Possidius, *Vita Augustini*, dans l'édition bénédictine des oeuvras d'Augustin, t. X (Paris, 1690), appendice, pp. 257 et ss.

Priscillien. - *Édition G. Schepss dansle Corpus script. Eccl. Lat.*, t. 18, Vienne, 1889.

Rauschen (Gerhard), *Jahrbücher der christlichen Kirche unter dem Kaiser Theodosius dem Grossen*, Freiburg, 1897.

Reitzenstein (Richard), *Historia monachorum und Historia Lausiaca. Eine Studie zur Geschichte des Mönchtums und der frühchristlichen Begriffe Gnostiker und Pneumatiker*, Göttingen, 1916 (ouvrage cité ici sous le titre de Studie).

Rufin, *Histoire écclésiastique*, publiée par Th. Mommsen dans l'édition Ed. Schwartz de l'Histoire ecclésiastique d'Eusèbe, Leipzig, 3 vol., 1903 et ss. (Dans le Corpus de Berlin). - Historia monachorum, voir supra, p. 147, note 1.

Seeck (Otto). - *Édition de la Relatio de Quintus Aurelius Symmachus Berlin*, 1883 (Monum. Germaniae, Auctores antiquissimi, t. VI, 1).

Sulpica-Sévère. - *Édition C. Halm*, Vienne, 1866 (Corpus script. eccl. lat., t. I).

Théodoret. - *Oeuvres complètes*, édition Schulze-Noesselt, Halle, 5 vol., 1769-1774. L'Historia religiosa se trouve dans le tome III.

Tillemont (Séb. Le Nain de), *Mémoires pour servir a l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, Paris, 16 vol., 1693 et ss.

Turner (Ch. H.), *Ecclesiae occidentalis monumenta juris antiquissimi*, Oxford, 2 vol., 1889 et 1930.

Wessel (Carolus), *Inscriptiones graecae christianae*, Berlin, Weidmann (sous presse).

Zosime, *Historia, ed. L. Mendelssohn*, Leipzig, 1887.

ESKİ KİLİSE TARİHİ

III. JULIEN'İN ÖLÜMÜNE KADAR İMPARATORLUK'TA KİLİSE

IV. BEŞİNCİ ASRA KADAR KİLİSE BABALARI DÖNEMİ

IV. ve V. yüzyıllardaki Hıristiyanlığın gelişim süreci ile ilgili bilgileri içeren üçüncü ve dördüncü ciltlerde de çok önemli konular işlenmiştir.

Üçüncü ciltte, Roma İmparatorluğunun yıkılışı, Donatist İtizali, Konstantin'in Hıristiyanlığı, Hıristiyan kültündeki gelişim, Vaftiz uygulamaları, Hıristiyan cemaatinin samimiyeti, İbadet saatleri ve Oruç konularında bilgiler verilmektedir. Dördüncü ciltte, Keşişlik ve Ruhbaniyet, Keşişliğin kökenleri, Manastır hayatı, Manastır dindarlığı, Keşişliğin yayılması ve Keşişiliğin teorisyenleri ile ilgili açıklamalar yer almaktadır. Buradaki bilgiler de, konu ile ilgilenenler ve İlahiyatçılar için ufuk açıcı bilgilerdir.

Fotoğraf ve Kapak: Salih Tiryaki

9 786053 370840

Literatürk Academia : 104
İnceleme – Araştırma : 93

LITERATÜRK academia